

NYM

ÁRPÁD-KORI ÉS ANJOU-KORI LEVE

39. 774

MB

OSZK

M B.39.774

NEMZETI KÖNYVTÁR

ÁRPÁD-KORI ÉS ANJOU-KORI
LEVELEK

XI-XIV. SZÁZAD

GONDOLAT

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

I
h
k

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NEMZETI KÖNYVTÁR

LEVELESTÁR

ÁRPÁD-KORI ÉS ANJOU-KORI
LEVELEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

GONDOLAT KIADÓ

BUDAPEST

ÁRPÁD-KORI ÉS ANJOU-KORI LEVELEK

XI—XIV. SZÁZAD

Sajtó alá rendezte
MAKKAI LÁSZLÓ
és
MEZEY LÁSZLÓ

GONDOLAT KIADÓ

1960

Válogatta, bevezette és jegyzetekkel ellátta
a II., IV., V., VII. és a IX. fejezetet

MAKKAI LÁSZLÓ,

az I., III., VI., VIII. és a X. fejezetet,
valamint a Függelékét

MEZEY LÁSZLÓ

A levéltári kutatómunkában részt vett
PATAKI JÁNOS

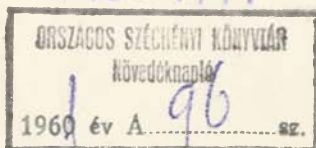
A leveleket fordította

ÁBRÁNYI BOLDIZSÁRNÉ, MAKKAI LÁSZLÓ,
MEZEY LÁSZLÓ, PATAKI JÁNOS

A kötetet Könyvtár
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
BORSA IVÁN és GERICS JÓZSEF
lektorálta

MB39774

BEVEZETÉS

A levél a középkorban

„A levél — mondja a XI. század végén a monte-cassinói Alberik — a mondanivaló megfelelő elrendezése, hogy küldője szándékának kifejezésére alkalmas legyen.” És ugyancsak ő: a „levél: beszéd (oratio), melyet megállapított részekből, megfelelően és áttekinthetően (congrue et distincte) szerkesztettek, és küldőjének érzelmeit teljes mértékben kifejezésre juttatja”.¹ A középkori levél, mint az ezekben az évszázadokban minden emberi tevékenység, pontos szabályokhoz igazodott. Mesterségbeli fegyelmezettség, szigorú szabályosságú technika — ez volt az „Ars” — határozta meg a levélfrás módját. „Alkalmasan és áttekinthetően” megszerkesztett beszéd volt a középkori levél — szónoki alkotás inkább. Így különbözött a későbbi korok egyéni hangú érzelmes közvetlenségű levelezési gyakorlatától: a mi leveleinktől.²

A levél „beszéd” volt. Ez a középkor szemében annyira igaz, hogy szerkesztési szabályait a szónoki alkotásokéval azonosaknak vette. Lényegében ez azt jelentette, hogy a levelezést abban az iskolában kellett megtanulni, hol az ékes szó, a beszéd művészetét is elsajátították. A mester is egy volt. Az iskola az antik rétorok részben továbbélő hagyománya volt, a mester pedig Cicero, vagy ahogyan előnevével nevezték — Tullius.³ A legnagyobb római szónok szerint azonban a beszéd tudománya vagy művészete a közügyek intézésében való jártasságot jelenti; a középkorban pedig az állami életet inkább a személyes kapcsolatok, a feudális függőség viszonylataiban megvalósító társadalom ügyeivel stb. való foglalkozás tudományának tekintik. Az állam dolga inak tudománya („civilis ratio”, „civilis scientia”), sok és nagy dologból áll. „Ezek között — mondja még mindig Cicero — nagy és tekintélyes helyet foglal el” a „mesterségszerű”, tehát szabályos, hozzáértő ékesenszólás, amit retorikának nevezünk.⁴ A középkor, mely Cicerótól és Quintilianustól, meg az utolsó rétorok egyikétől, Augustinustól

tanulta a szónoklást, az ékesszólásnak a maga társadalma szükségletei szerint vette hasznát.⁵ Ez a társadalom azonban nem ismerte a római állam szigorú, a maga módján logikus rendjét, áttekinthetőségét, és — legalább az uralkodó osztály élvezte — biztonságát, a „római biztonságot” (a *securitas Romana*-t). A középkor társadalma a magánjogi jellegű, személyes kapcsolatok bonyolult, sokszor — túlzás nélkül — kúszált szövevénye volt. Ezeknek a szinte áttekinthetetlen kapcsolatoknak valaminő rendezése volt a középkor egyik fő gondja. Ennek a rendezésnek szolgálatába állították a magánérinkezésnek, az emberek között érintkezésének régi eszközét, a levelet.

Cicero beszélt először arról a kapcsolatról, ami — a latin szójátékkal élve — *R a t i o* és *O r a t i o* között, az elme, a gondolat, s megszólaltatása: a beszéd, a szónoklás között van.⁶ A művelt, fegyelmezett gondolkodás nyilatkozik meg a világos, meggyőző, jól hangzó, célját elérő beszédben a rendezett gondolatok előadása, emberek viszonyainak rendezése érdekében. Amikor a feudális zűrzavar első keserves századainak végén, az ezredik év után, a társadalom erőteljes mozgása követeli az értelmesebb rendezést, ismét előtérbe kerül a retorika. *E z é r t* lesz a római rétorok középkori utódjainak, a közügyek intézőinek, a kancellároknak és embereiknek fő tevékenysége is a szónoklás levél segítségével, az „*epistolaris sermo*”. Az antik retorika valóban egyértelmű volt az előszó művészetének elméletével és gyakorlatával, a középkor retorikája szinte kizárólagosan a levélírás rendszerezett ismeretét jelentette.⁸ E társadalom számára az ékesszólás tudománya nem az élő beszéd elmélete és technikailag biztos kezelése volt, hanem a pergamen és a tinta némaságába zárt levél írása.

A retorika antik és középkori értelemben egyaránt harmadik volt az emberi tudás hét ágazata közül. A „hét szabad művészet” sorában foglalt helyet az a mesterség, művészet, tudomány (ez a középkorban majdnem egyet jelent), mely a szónoklásra vagy a levélfogalmazásra tanította az *Artes* művelőit. Az *Artes* a középkor számára a nevelésnek, a művelődésnek legalapvetőbb elrendezését jelentette.⁹ Ismerete nélkül a középkori műveltség alig érthető a mi számunkra, akik a tudományos és technikai ismereteket még a szellemi munkában is élesen el szoktuk különíteni színvonal és módszer dolgában egyaránt. A középkorban azonban az ismeretek szerzése és rendszerezése határozott, előre megállapított formák szerint ment végbe, az emberi alkotásnak minden területén egyformán kötelező volt bizonyos mesterségbeli ismereteknek megszerzése, és szabályosságoknak tiszteletben tartása. A fegyelmezett és módszeres gondolkodás volt az alap-

követelmény, nemcsak a szoros értelemben vett elméleti, tudományos tevékenységben, hanem a művészi alkotásban, költészetben és a kézművesség később már szerényebben értékelt dolgaiban is. A módszeres, jól megtanult szabályok szerint végbemenő alkotás volt az Ars. Ez, mint említettük, a tudomány, a művészet és a kézműves mesterség értelmében egyaránt helyesen használható, mert mind a háromra egyaránt kiterjedt, s az emberi tevékenység e hármasságával ismerősöket valamiképpen egybefűzte.

Nem csodálatos tehát, hogy ha az Ars a maga körébe tudta vonzani a levélírást, a levélírás mesterségét, művészetét, tudományát, az Ars epistolandit, ennek művelőire is kiterjesztette az Ars más változataival foglalkozókra kötelező alapvető szabályt: azt, hogy mesterségük gyakorlásában, tudományos elméleti ismereteik gyakorlati megvalósulásában mindenekelőtt és főként a jó mesterember, az anyaggal foglalkozó ember alapvető tulajdonságát sajátítják el és érvényesítik. Nem ösztönszerűen alkotnak, hanem előre és jól átgondolt tervek szerint művüket először megtervezik:

Si quis habet fundare domum, non currit ad actum
Impetuosa manus, intrinseca linea cordis
Praemetitur opus, seriemque sub ordine certo
Interior praescribit homo, totamque figurat
Ante manus cordis quam corporis...¹⁰

Ha a középkori levél erősen konvencionális formáit, kevésbé személyes voltát meg akarjuk érteni, mindig arra kell tehát gondolnunk, hogy a levélírók ebben a tevékenységükben is, mint minden egyébben, előre megállapított és szigorúan betartott formák és szabályok szerint jártak el. Egyéni és spontán megoldásnak csak nagyon kis mértékben jutott hely.¹¹ Mégis kétségtelen, hogy a levélnek és a levél írójának ez a nagy fegyelmezettsége nem csupán hátrányára volt a középkori epistolának. Minden megnyilatkozást, mely levél útján jutott köztudomásra, a levél mondanivalóját, íróját és címzettjét általában sikerrel tartotta távol a szenvedélyes, gátlás nélküli kifejezések alacsony szintjétől. Ha elő is fordulnak ezekben a levelekben „erősebb kifejezések”, az előadás mindenképpen megmarad annyira tárgyilagosnak, hogy a mondanivaló lényeges vonatkozásai nem halványodnak el a szubjektív szenvedély erősebb színei alatt.

Hogy azonban a levélírás technikájában és művészetében ezt a biztonságot és jártasságot valaki megszerezhesse, kemény

iskolázáson kellett keresztülmenni. Mint említettük, a levélírás mestersége része volt a hét szabad művészet néven összefoglalt középkori iskolázási és művelődési rendszernek. Azt lehetne mondani, hogy bizonyos vonatkozásban a hét közül talán éppen a retorika tanulása volt a legfontosabb.¹² Ez a XI—XII. században átváltott az „Ars dictaminis” elnevezésre és tartalomra, végezetül pedig gyakorlatilag valóban egyértelmű lett a levélírás művészetének tanulásával, az *Ars epistolandi* val.¹³

Láttuk, hogy a retorika tanulását illetően nagyértékű és utánozhatatlan pontossággal összefoglalt tudnivalók maradtak a középkorra, Cicero és Quintilianus műveiben. Ezek azonban az előszóval való meggyőzés művészetére oktattak. A levélírás elméleti és gyakorlati ismereteit ugyanilyen összefoglalásokból meg nem tanulhatták. De még a szerényebb tárgynak és követelményeknek megfelelő grammatikai kézikönyvek, Priscianus és Donatus műveihez hasonló összefoglalások sem álltak rendelkezésre.¹⁴

A levélírás ismeretére valóban áll az, hogy a gyakorlat teszi a mestert. Az első elméletek — „kézikönyvek”, a levélírás gyakorlatából levont következtetéseknek rövid összefoglalásai, bizonyos tapasztalati ismereteknek többé-kevésbé áttekinthető összegezései voltak. Ilyenekkel találkozunk a XI. század végétől kezdve sorozatosan és e sorban elsőnek kell említenünk a monte-cassinói Albericus rövid értekezését a „dictamenről”, azaz: a fogalmazásról általában, és különösen a levél fogalmazásáról.¹⁵ Albericus művét más dictamen-tanító kézikönyvek követték, melyek az Artes XII. századi kultuszának fejlődésével egyre világosabb technikát, a gyakorlatra nézve részletesebb és pontosabb utasításokat közöltek a retorika tanulóival.¹⁶ A század egyik legnevezetesebb levélírója, Pierre de Blois mondja el tanulóveiről, hogy az ezeregyszáz körüli évek nagy levelezőjének, Hildebert de Lavardin mansi püspöknek leveleit kívülről kellett megtanulnia.¹⁷ Talán túlzás ez, ha Hildebert tekintélyes levelezését figyelembe vesszük, de még ha Bloisi Péter nyilatkozata nem is szó szerint értendő, mindenképpen azt mutatja, hogy a gyakorlati ismeretszerzésre, a levelezés magas technikájának, művészetének elsajátítására nagyhírű, tekintélyes levelezések legalábbis legkiválóbb darabjainak emlékezetbe vésése volt a legbiztosabb módszer.¹⁸ Az idők folyamán azután a levélírás elméletével foglalkozó kézikönyvek, az ún. *Ars dictandi* külön is váltak a levélgyűjteményektől. Ez utóbbiakat *epistolariumok*nak és *formulariumok*nak nevezték. Az előbbieket

tényleges levelezések voltak, az utóbbiak viszont konkrét jellegüktől megfosztott, általánosan használható, a személyek, idő és hely szerint átalakítható minták gyűjteményei.¹⁹

Ars dictandi készített a pápai kancellária számára 1178 és 1187 között Alberto da Morra kancellár, a későbbi VIII. Gergely pápa is.²⁰ Ez természetesen a pápai udvar hivatalos levelezésének szükségleteit tartotta szem előtt. Nem hivatalos, tehát személyesebb és közvélenebb jellegű az a sok fogalmazás-tanító kézikönyv, összefoglalás (Summa), melyet főként Orleans iskoláiban, vagy még előbb a várostól nem messze levő St. Lifard à Meung sur Loire (Magdunum) apátságában, a Roman de la Rose keletkezési helyén állítottak össze.²¹ Irodalmibb és humanistább igények kifejezője az orleans-i dictamen-oktatás és levélírási gyakorlat, és mint az egyik Summa összeállítója, Bernard de Meung mondja, a levélírásban a fő cél a mondanivaló feltűnő csinosítása, az „előkelően ékes beszéd” (venustas sermonum egregia).²²

A németországi fogalmazás-tanítás kezdettől fogva a jogi érdeklődés jegyében állott.²³ A Hildesheimi Ludolf vagy a Svájcban működő Conradus de Mure, bár általában a prózai szerkesztés tanításának ígéretével vezetik be művüket, gyakorlatilag mégis a jogi írásbeliség és levelezés ismereteit közlik.

A német dictamen különben ezt a jogász érdeklődést nem maga termelte ki, hanem már örökölte a törvény és a jog tanulásának itáliai központjától, Bolognától, hol Hugo de Bononia (1119—1128) „Rationes dictandijának”²⁴ megjelenésétől kezdve a cél inkább a hivatalos és ügyintéző levelezési formák ismerete, és szabályaiknak elsajátíttatása volt. Ez a gyakorlati jogi követelmény a francia levélformáknak elegáns és klasszikus reminiscenciákban gazdag megoldásait idegennek érezte, hiszen a bolognai iskola egyik legnagyobb mestere, Buoncompagno, szegyenkezés nélkül vallja be, hogy Tulliuszt (Cicerót) sohasem olvasta.²⁵

A XIII. században azután a levélírás mesterségének elsajátításában is teljes mértékben érvényesülnek — már a század elejétől kezdve — a skolasztika technikájának szabályai.²⁶ Ez a skolasztikus, szillogisztikus formákban megnyilvánuló levélszerkesztés egy magyarországi vonatkozású dictamen könyv fordításában most az olvasó elé kerül. Jean de Limoges (Johannes Lemovicensis) zirci apát „Könyvecskéje a fogalmazásról” („Libellus de dictamine”)²⁷ bőségesen szemlélteti a levélírás technikájának, a skolasztika módszere és követelményei szerint a XIII. században végbement átalakulását. Érdekes

megemlíteni, hogy a francia származású zirci apát dictamen-könyve egy XIII. század második feléből származó másolatban Petrarca kezébe is eljutott.²⁸

A magyarországi levélírásoktatás töredékekben ránkmaradt középkori emléanyagunkban csupán egy XIV. századi példával szerepel. Az Anjou-kori Ars notaria ez²⁹, mely egy, a magyar írásbeliség különböző intézményeinél működő városi, majd hiteleshelyi jegyzőnek tevékenysége folyamán összegyűjtött levélformuláit tartalmazza. Erről alább a maga helyén részletesebben fogunk szólni. E töredékesen megmaradt, levél-szerkesztést tanító magyarországi könyv levélpéldáiból jó néhányat beválogattunk e kötet anyagába.

Mit tanított a „Fogalmazás könyve”? Elsősorban magát a levél szerkezetét ismertette, mégpedig az antik retorika klasszikus beosztása nyomán. Cicero retorikájából, mely még a szónoki beszéd beosztására értette e részek egymásutánját, átvette a levél szerkezetébe is az antik beszéd öt fő részét.³⁰ Ezek: a megszólítás vagy üdvözlés (salutatio), a jóakarát megnyerése (benevolentiae captatio), az előadás (narratio), a kívánság vagy kérelem előadása (petitio), végül a befejezés (conclusio).³¹

A levél első része, az üdvözlés az ókorban még igen egyszerű volt, ilyenformán: „Cicero Atticusának üdvözlését.” A középkorban sokkal hosszabb és pompázatosabb lesz.³² Jean de Limoges dictamen-könyve számos példával szolgál az üdvözlés megkonstruálásához, és maguk a levelek is, melyeket közlünk, a magyarországi levélírási gyakorlat számos üdvözlés-változáttal ismertetnek meg bennünket. A levél trójának és címzettjének társadalmi helyzetét, keltőjük viszonyát a legpontosabban kifejezte az üdvözlés, és sokszor egyúttal valamilyen formában már sejtette a levél tartalmát, a kérelem lényegét.³³ Nagyon súlyos ok menthette csupán a levélbeli üdvözlésnek rövidebbre fogását, és a jól képzett meg udvarias levélíró nem is mulasztotta el ezt a körülményt a levélben megemlíteni. Pierre de Blois egyik levelében ezt mondja: „a levélben szokásos üdvözlés tekintetében buzgóbbnak mutatkozott volna Irántad való hív odaadásunk, ha a helyeknek távolsága oly rosszindulatú nem lenne, vagy meg nem akadályoz az, hogy ritkán akad arra felé útonjáró. . .”³⁴ Az antik szónoki beszéd bevezetése, mely a hallgatóság jóakarátának megnyerésére irányul, és éppen ezért nevezték „captatio benevolentiae”-nek, a középkorban „exordium” vagy „proaemium” nevet vesz fel. Rendszerint valami tekintélyre hivatkozva igyekszik alátámasztani a levélben foglalt kérést, és teremt kedvező hangulatot a tulajdonképpeni mondanivaló meghallgatásához.³⁵

A levélben közölni kívánt dolgok elmondását „narratio”-nak nevezték. Ez elbeszélést, vagy előadást jelent. Eleinte még, szintén az antik retorika szabályaihoz igazodott, és ezek közül főként a kétféle előadás rendjét³⁶ igyekezett a szükségletnek megfelelően megvalósítani. A kétféle előadás „naturalis” és „artificialis”, természetes és mesterséges néven volt ismeretes. Egy IX. század elejéről való Vergilius-kommentár a „természetes” előadási rendről azt mondja, hogy a dolgot olyan rendben adja elő, amiként az végbement, a mesterséges előadási mód pedig nem a dolog kezdeténél fogja meg a mondanivalókat, hanem a közepén. Azaz a leglényegesebb dolog előadásával kezdi mondandóját, és nem az esemény előzményeinek ismertetésével.³⁷

A tényállás ismertetése után következett magának a kérélemnek, a kérésnek az előadása. Az előbb említett montecassinói Alberik hét, Pierre de Blois öt megoldást ismertet. Mivel általában nehezebben szorítható szabályok közé, a diktamen-szerkesztők viszonylag kevesebbet foglalkoznak a kérelem megfogalmazásának módozataival. A XIII. században, a skolasztikus módszer hatására gyakran foglalják szillogisztikus formába, hogy az előadás meggyőzőbb legyen.

Nagyon keveset lehet mondani csak a befejezésről. A klasszikus egyszerűségű conclusiótól, mely a „vale”, vagy „valedite”: élj boldogul formában állandósult, a középkori levél befejezése ugyanolyan módon távolodott el, mint az üdvözlés. A levél befejezéséhez hozzátartozott egy végső intelem, a levélírónak maga-ajánlása, az üdvözlés megisméllése valami egyszerűbb formában. Ehhez járult azután még a keltezés³⁸.

A levél e klasszikusnak tekinthető öt fő része a középkori gyakorlatban, különösen a magánlevelezésben, a „missilis”-eknél igen gyakran háromra olvadt le. Az üdvözlésbe olvasztott exordium után gyakran a narratio, az előadás következik, mely befejezésében már a kérelmet is ismerteti, és ezután azonnal a rövid befejezés következik.

*

„Ahelyett hogy «kettős», mondd azt, hogy «ikerpár», a «szép» helyébe tedd azt, hogy «tündöklően fényes»... s ha egy hely szépségnek tűnik előtted, mond róla, hogy «paradicsomi»... Ami fel van virágozva, arra azt mondjuk, hogy «ékes», s mit a mesterember művészete lecsiszolt, «szemetvakítóan tündököl», a szép asszonyt «csinos»-nak mondd, vagy «gyönyörűnek»...” Egy St. Galleni krónikás, Eckehard (a negyedik), a XI. században

ilyen és hasonló példákkal mutatta meg, hogyan lehet a köznapi és éppen ezért kissé szürkévé fakult szavakat ékeesebb hangzású, nagyobb, még szebb, még különb szavakkal kicserélve, a mondánivalót színeezni.³⁹ A stílusnak ez a díszítési formája „c o l o r e s” elnevezést visel, ami valóban festést, színezést jelent.⁴⁰ Aki e kötet leveleit olvasgatja, bizonyára egyetért velünk abban, hogy e levelek stílusa igen sokszor, még a legegyszerűbb, legköznapiabb téma előadásánál is igyekszik kiemelkedni a mondánivaló hétköznapiasan megszokott formálásának, elkoptatott megoldásaiból. „A szavak ékes házasságra lépjenek, és bölcs mondások virágaival festőien díszített legyen a beszéd.”⁴¹ A már emlegetett vendőme-i Máté írja elő ezt a szerkesztés tudományával megismerkedő, és azt a verselés, szónoklás, levél-fogalmazás gyakorlatába átültető „d i c t a t o r”, író, vagy írástudó számára. Ha dictatort mondunk, a mesterségét d i c t a m e n e k szoktuk mondani. „Dictamen” és „dictare” szinte a leggyakrabban használt szavak voltak a kor írástudói körében. És a retorika, mely átalakult lassan Ars dictaminis-szé, levelet írni, szónokolni, prózában és versben fogalmazni egyaránt megtanította azokat, kik e tudnivalók után vágyakoztak. A „dictator” pedig, aki ez ismeretek birtokába jutott, jelenthetett ugyan akármely kancelláriában levelet fogalmazó notariust, jelenthetett egy tractatus megírásával vesződő magistert, de jelenthetett költőt, troubère-t vagy troubadourt, e kor legigazibb felfogása szerint költőt, hiszen Provence dalmokai Dante egyik művében mint hírneves dictatorok jelennek meg: „dictatores illustres”.⁴²

Mit jelent a dictamen a stílus vonatkozásában? Egy bolognai dictator úgy véli, hogy a dictamen nem más, mint előkelő és díszes, tanultságra valló előadása egy dolognak. De még egy más meghatározást is ad: a mondánivalónak alkalmas elrendezése jól hangzik, tagolt, és mégis folyamatos.⁴³ A jóhangzás, a tagoltság, a folyamatos, előkelő és ékes előadás követelménye azután magával hozta, hogy nem csupán a stílus virágos, festői voltának követelménye jelent meg a fogalmazástanió könyvekben, hanem a jól hangzó és a hangzás által tagolt, de mégis folyamatos mondat szerkesztés is a dictamen lényeges alkotójává lett.

Szó volt már arról, hogy a középkori fogalmazástechnika, a dictamen, prózai és versben fogalmazó vállalkozásokra egyaránt vonatkozott. Ugyanarról a témáról versben és prózában is kel-

lett tudni — az előbb említett követelmények szerint — írásművet szerkeszteni.⁴⁴ A versnek és a prózának ez a párhuzama a dic-tamen gyakorlatában magával hozta azt, hogy a jóhangzás és a folyamatosság együttes követelménye, meg az, hogy a hangzás tagolta az előadást, egy különleges középkori stílussajátosságnak a megteremtőjévé lett, amit *c u r s u s*-nak nevezünk. A *cursus* szintén a középkor antik örökségéhez tartozik, de mint a klasszicitás sok minden más, a középkorba eljutott hagyatéka is, sajátos, e kornak megfelelő átértelmezést nyert. A *cursus* Cicero és más antik író prózájában a ritmusos mondatvégződést jelentette. Ez a mondatvégződés azonban az antik verselés időmértékes ideáljának előírásai szerint igazodott. A középkori latin beszéd viszont, versben és prózában, nem a versmérték, időtartam, „metrum” és a „quantitas” szem előtt tartásával igyekezett a *cursus*-t is a saját gyakorlatában megvalósítani,⁴⁶ hanem a középkori latinság leglényegesebb sajátossága, a hangsúlyos beszéd szerint formálta a mondatvégeket. Bizonyos hangsúlyozási szabályosságok következetes végrehajtásával jött azután létre a középkori prózaritmus, amit sokszor minden további nélkül dictamennek mondanak, de még többször egyszerűen csak *cursus*-nak. Mivel a *cursus* még a magyar fordításon is nyomokat hagyott e levélgyűjteményben (és e nyomokat eltüntetni nem is volt szándékunk), helyénvalónak látszik, hogy éppen e kötet korszakában a levélírást még oly nagy mértékben szabályozó *cursus* mibenlétéről kissé részletesebben szóljunk.

Az antik és ókeresztény prózaritmus gyakorlata a VIII. és XI. század között — bár teljesen el nem tűnt — meglehetősen szabálytalanná, ösztönszerűvé, csak a fül után igazodó és jól ismert ritmikus szövegek hangzásbeli hatását mutató gyakorlattá alakult.⁴⁷ 1088-ban történt, hogy egy gaelai, János nevű monte-cassinói szerzetes, a már többször szóba hozott Alberik tanítványa, a pápai Kancelláriában elsőként valósította meg a főként ókeresztény példák után igazodó új középkori *cursus* rendezését, mégpedig a következő fő szabályok szerint.

1. Az utolsó szónak legfeljebb négy szótagja lehet.
2. Az utolsó és az utolsó előtti szó fő hangsúlyai között egynél több hangsúlytalan szótag legyen.
3. E fő hangsúlyok között kettő vagy négy, ritkábban három hangsúlytalan szótag álljon.

A hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok bizonyos elosztása a következő ritmikus végzódéseket (kádenciákat) adja:

- I. *cursus planus*. . . . . (aula resultat, omnes qui dicunt)
- II. *cursus tardus*. . . . . (defende periculis)
- III. *cursus velox*. . . . . (luminis claritatem; proficiant et salutem)
- IV. *cursus velox*. . . . . (fructiferum vere pacis)

A *sima* (*planus*), a *lassú* (*tardus*) és a *gyors* (*velox*) *cursus*formák szerint alakultak tehát a középkori prózaszerkesztésben elsősorban és legfőképpen a levélírásban és ami vele egyértelmű, az oklevélfogalmazásban a mondatvégződések. Ritkábban van ez így más prózai szerkesztésekben, legendákban, krónikákban.⁴⁸ E mondatvégződések, kádenciák következetes és hozzáértő alkalmazása valóban nem kis tudomány volt. A levélíró-deák bizony csak hosszas gyakorlat után tudta, mint egy ma is élő szólás-mondásunk tartja: „mindenre megtalálni a kádenciát” . . .

Nem volt csekély tudomány ez, hiszen a „kádenciák” bizonyos szabály szerint való alkalmazása sokszor az oklevél, a hivatalos levelezés hitelességének a megállapításához is segítség volt.⁴⁹ A *cursus* használata a középkori szerzőknél más-más formák előnybe részesítésével jelentkezik. Van, aki a „*velox*”-t szereti, van aki a „*tardus*”-t, van, aki a „*planus*” formát kedveli inkább.⁵⁰ Nem vitatható, hogy a ritmikus mondatvégződések kultusza nem mindig vált az érthetőség javára. Hiszen egy jó végződés érdekében a szórenden oly alaposan változtatni kellett, hogy a mondanivalót csak nagyon biztos latinságúak számára tették már akkor is, de ma még inkább, érthetővé. Ezért van az, hogy amikor az „auctorok”, azaz az antik „humanista” művelődési eszmények hívei⁵¹ — Orleans iskolája főként — szembefordulnak a mesterségszerű, technikailag biztos tudás, az „*artes*” táborával, a szabad ember hét művészetének védelmezői, így Pierre de Blois, a *cursus* védelmében is síkraszállnak, „Ovidius hívei” ellenében. Győzelmük Orleans-nal szemben a *cursus* használatát még mintegy másfél évszázadra állandósította kancelláriákban és közjegyzői irodákban.

Beszélnünk kell még a retorikának, persze már az ilyen középkori átértelmezésű, levelezéssel kapcsolatos, a levélszerkesztésre értett retorikának, a középkori *esztétikára* gyakorolt hatásáról.⁵² Ez a színes, jelzőkben tobzódó, sokszor káp-

rázatosan pompás és ünnepélyes stílus megtalálta a kifejezésbeli rokonságot a képzőművészetekben, az üvegablakok és a táblaképek festésében, meg természetesen a miniatúrákban, melyek tudvalevően nem az alakformálással tűnnek fel, hanem a színek utolérhetetlen összeválogatásával, meg az átgondolt jeleneteszettekkel. Bizonyára ezért ajánlotta Lodovico Alberti a firenzei reneszánsz kezdetein a festőknek azt, hogy a poézis és a retorika embereivel jó kapcsolatokat tartsanak, mert ezektől kaphatnak jó indításokat képeik témájának felleléséhez, szerkesztéséhez és alakításához. A „jól hangzó, tagolt, és szinte folyamatos előadás” pedig egészen természetesen kapcsolja a dictamen művészetét a hét szabad művészet legnagyobbjához, a zenéhez.⁵³ A prózaritmus iránti igény minden bizonnyal a zenének ama páratlan tiszteletével is összefügg, amit a középkor érzett a legigazibb harmónia kifejezésformái iránt.

A középkori levélnek az előzőekben említett objektív jellege, mondanivalójának, még a legegységibb, legbizalmasabb mondanivalónak is bizonyos, a pillanatnyilag aktuális tárgytól független technikával történő előadása, a középkori levelet, a litterát, a társadalmi érintkezésnek valóban hasznos eszközévé, „instrumentumává” tette. A középkor társadalmá tudott is élni ezzel az eszközzel, és magát az elnevezést is megtartotta, amikor a levelet a társadalmi viszonyok rendezésének fontos és elengedhetetlenül szükséges eszközévé választotta.⁵⁴ A levél nemcsak két ember egymással közölni kívánt gondolatainak hordozója lett, hanem jelenvaló és elkövetkező nemzedékek életviszonyaiba szól bele, mikor jogokat biztosított, anyagi érdekeket garantált,⁵⁵ kiváltságokat adott, embereknek egymáshoz és a társadalom egészéhez való viszonyát szabályozta. A levél így lett oklevél. A középkorban az oklevelet is litterának nevezték, vagy litterale instrumentumnak, világosan utalván itt az oklevélnek a közhitelű írásnak formái és bizonyos mértékig tartalmi előzményeire is.⁵⁶

A levélnek oklevél céljára felhasználása azonban nem a középkor sajátos felfedezése, hanem mint egész levelezési kultúrája, ez is az antik örökség része. Rómában volt szokás a jogbiztosító írásnak vagy jogot alkotó írásnak levélformában történő szerkesztése.⁵⁷ A császári rescriptumok, leiratok formái sajátságok dolgában nem különböznek a klasszikus kor általában használatos levelezési technikájától. Mikor az írás szabályos, jogi célokra történő igénybevétele, az ilyen értelemben vett írásbeliség felújult, az új közhitelű levelek szerkesztése lényegében visszatért az antik hivatalos levél régi formáihoz,

mely a magánlevél után igazodott. Így azután az oklevelek a középkor folyamán szívósan őrzik a levél előbb említett öt fő része szerinti tagolódást, azzal a változtatással — amit a dolog természete megkövetel —, hogy az előadás és az esetleges kérelmezés után magának az intézkedésnek írásbafoglalása következett. Ezt nevezték *dispositiō*-nak. Ezután jön az oklevél befejezése, az egyszerűbb „*instrumentumoknál*” csak a dátummal, az ünnepélyesebb formájú „*litterák-nál*”, az ún. privilegiálisoknál azonban a dátum után régebben a tanúk, később pedig az ország méltóságainak felsorolása következik.

Mivel ennyire szoros a kapcsolat levél és oklevél között, a közös származás, a fogalmazás majdnem azonos technikája, meg a voltaképpen mindkettőben — bár nem egyenlő mértékben — meglevő objektivitás annyira közel hozza a középkori levelet és az oklevelet, a magánlevelezést és a hivatalos levelezést, hogy igen nehéz közöttük választóvonalat húzni. Különösen akkor, midőn — mint e könyvben is — magának a középkori levél elméletének és gyakorlatának és hazai megvalósulásának bemutatására kell vállalkozni. A dictamen-szerkesztők ugyan, főként eleinte, a magánlevelezés technikájára tanították a hét művészet iskolájába járókat, de bizonyos az, hogy a XII—XIII. század okleveleinek elegáns, igen korrekt és irodalmi igényű szerkesztése, és egyáltalában az írásbeliség felújulásával egyenes arányban növekvő okleveles igény a levélírás magánérintkezésre kidolgozott technikájában nagy segítséget talált. A gyors fogalmazásra alkalmas konvencionális, Európa-szerte minden művelt ember által ismert, világos és korrekt stílus alakult ki az *Ars dictaminis* elterjedése nyomán.⁵⁸

Az oklevélszerkesztők segítségére voltak, csakúgy, mint a levélíróknak, a levelezőkönyvek, az oklevél-mintakönyvek, és a középkor ezekben is az antik gyakorlat követőjének mutatkozott. Plinius, Symmachus és Sidonius levelezőkönyvei után jelenik meg az antik és a középkor mezsgyéjén Cassiodorus állami levelezésének gyűjteménye⁵⁹, mely a római birodalom romjain létrejövő germán királyságok hivatalos levelezésének mintaképeül szolgált. Így biztosította a folytonosságot az egymást követő politikai változások során át, a XI., XII. század újjászerveződő kancelláriai gyakorlatának beköszöntéséig.

A levélnek egy fajtája, amelyik önállóan, helyesebben nem egyéni levélváltások sorozatában jelenik meg, az a *jánlólevél*. A középkori szerzők művei, krónikák, tractatusok elé helyezett

ajánlólevelek valóban elküldött⁶⁰, mondhatnánk kísérelőlevelek voltak⁶¹, melyek egy megnevezett, vagy meg nem nevezett személyhez szóltak megfogalmazásukban. Mondanivalójuk mégis általános volt, mert a mű keletkezésének körülményeiről, a megírásban követett célokról nemcsak a címzettet tájékoztatta, hanem az írás-mű minden olvasóját, a jelenben élőket, és azokat is, akik majd később veszik a könyvet kezükbe. Ezért nem hagyhattuk ki könyvünkéből az ajánlóleveleket sem. Amit P. mester, a Névtelennek mondott magyarországi Gesta-író, egykori franciaországi iskola-társának elbeszéli, a magyarok tetteinek általa történt megírásáról, nemcsak a levél — különben ismeretlen — címzettjének volt érdekes, hanem a mai olvasót is hasznosan tájékoztatja. Az ajánlólevél az általános írói vallomáson kívül konkrétumokat is tartalmaz, amelyek nem csupán az íróra, hanem az ajánlólevél címzettjére is vonatkoznak. Ilyen Cerbanus ajánlólevele David pannonhalmi apáthoz.

A levélírás, amelyik technikailag annyira tökéletes volt, a kor társadalmá számára pedig nélkülözhetetlen, s amely a magánlevelezés formáit és szabályait át tudta vinni a közhittelű, a jogokat alkotó, viszonyokat rendező írásbeliség területére is, egy bizonyos időn túl mégis veszít jelentőségéből. Lassanként visszaszorul tulajdonképpen területére, a szigorúan vett magán-érintkezés, az emberek közötti kölcsönös kapcsolat vonatkozásaira. A magánlevél-írás középkori felvirágzása nem következett be⁶², mert úgy látszik, túlságosan is nagy terheket kellett elviselni ennek a lényege szerint finom és érzékeny gondolatközlő eszköznek.⁶³ Amint említettük, a magánlevél és a hivatalos, állami levelezés, meg a közhittelű levélfogalmazás, az oklevéladás nem különült el teljesen, hanem az átmeneti formák egész sora kapcsolta össze az ünnepélyes formájú királyi oklevelet a legjelentéktelenebb személyi ügyekről tárgyoló missilisszel. Ez az állandósult kapcsolat inkább az oklevéladásnak vált hasznára, mert az oklevéladó elé kerülő ügyek sokféleségében az élet rendkívüli változékonyságát nyomon követni tudó segítő eszközt jelentett a levélforma. A magánlevelezés azonban az objektív és konvencionális formák megmerevedésével végeredményben a magánjellegű levelezésnek legvonzóbb sajátosságát, az őszinte, természetes, bensőséges gondolat kifejezést volt kénytelen nélkülözni.⁶⁴

Cicero Oratora a méltóságteljesen és súlyosan hömpölygő fórumi szónoklásra adta meg az útbaigazítást és a példákat.

A középkori retorika, mint már láttuk, e komoly és valóban súlyos — *g r a v i s* — szerkesztési formákat minden további nélkül vitte át a magánlevelezés lényege szerint könnyedebb, mert nem tekintéllyel, tudományos érvekkel, hanem az érzelmekkel argumentáló *praxis*ára. (Vö. a fentebb elmondottakkal.) Ezért történt az, hogy a középkori levelezési gyakorlat, melynek bemutatását magyarországi példákon e könyvben végeztük el, egy bizonyos ponton túl továbbfejlődésre képtelen lett. Mert mindaz, ami benne életszerű lehetett, közvetlen és emberi, csak arra volt elég, hogy a levelezés másik ágának, az átlami és hivatalos levelezésnek különleges középkori velejárójává legyen. A középkor levéltírói művészete végül is nem a levélben, hanem az oklevélben érte el a hasznosság és a „tekintély” legmagasabb csúcsait.

Hogy a középkori levelezés hazai vonatkozású ismertetését mégse ezzel a reménytelen képpel fejezzük be, e leveleskönyv számos darabja siet segítségünkre. A nádor, az országbíró, vagy más országzászlós úgy címezi levelét a hazai írásbeliség különleges letéteményeseihez, a hiteleshelyekhez, hogy a káptalant vagy a konventet „tisztelendő barátainak” szólítja. S amikor a hiteleshely a kereső vagy parancslevélre választát megküldi, „kész barátságát” jelenti a nádornak, „tiszteletével együtt”. A magyarországi hivatalos levelezés gyakorlata ilyen vonatkozásban a középkori levéltírási művészetének egészen különös és az előzőkben nem érintett vonatkozásait tárja fel. Bizonyára nem véletlen, hogy az *Ars dictaminis* egyik legnagyobb tekintélye Pierre de Blois, a levéltírási művészete mellett a barátság teoretikusa is volt. A barátság, és ennek írásbeli nyilvánítása, a levelezés volt bizonyára az a közös élmény, mely a középkori ember számára a levél megírását, akár magánlevélről, akár hivatalos levélről volt szó, a konvencionális formák felhasználásán túl személyes kapcsolat és érdeklődés megnyilatkozásává is tette. Van egy, a dictamen-írók által gyakran használt szójáték, mely csupán egy betű különbségével írt két latin szót: „*a f f e c t u s*” és „*e f f e c t u s*” (érzelem és eredmény), szükségszerű kapcsolatba hozott egymással. Az érzelem foka határozta meg az eredményesség fokát is, az az ügyben kívánt eredmény elérésének a lehetőségét. Az érzelem azonban, mely szívességet kérhet, s a teljesítés esetén viszonzást ígér, sőt azt kötelezően megkívánja, a középkor szemében a *barátság* volt.⁶⁵

Bizonyára nem véletlen, hogy a levéltírási művészete, mely a gondos megformáláson keresztül a címzettnek kijáró tiszteletet,

de a legtöbb esetben ennél többet, a baráti érzelmeket is kifejezésre juttatta, nem nélkülözhetette a barátság lényegével és a társadalom igényei szerinti megvalósításával való közelebbi ismerkedést. Pierre de Blois már említett példája ezt bizonyítja, de bizonyítja Buoncompagno, a már idézett bolognai dictamen-író levélírási-elmélete is, melyben a levélszerkesztés szabályai mellett a barátságra vonatkozó eszmefuttatást is közöl, és nem kevesebb, mint huszonhat fajtáját különbözteti meg a barátságnak és a barátoknak⁶⁶. A barátoknak e sokféle fajtája azonban egy tekintetben azonos értékelést nyer: valamennyien egyenlők egymással. Legalábbis nagy társadalmi különbségek nem választják el őket. A barát lényegében olyan valaki, akitől lehet valamit kérni. De még többről is szó van, a barátság megadja a jogot ahhoz, hogy valakitől valamit követeljünk. Az egyenlő állásúak között a kölcsönös szolgálatok kötelezettségét jelenti. Az ország nagy bírái és a szolgálatukra álló hiteleshelyek között nagyjából ezt a kapcsolatot, a barátságnak ilyen értelmezését kell feltételeznünk, és az üdvözlési formulában az a *amicitia*, a barátság emlegetése több, mint egyszerű udvariassági konvenció.

„A hívséget hagyja elveszni az, ki amennyire teheti, urának vagy barátjának szükségében segítségére nem siet . . .”⁶⁷ A barátság elméleti vonatkozásokból így kerül át a gyakorlatba, és pedig olyan társadalmi összefüggésekben, amelyek a barátoknak nyújtandó segítséget egyenértékűvé teszik azzal, amivel ki-ki urának tartozik. Ez a „barátság” épülő társadalom, az ágostoni „*societas amicalis*”, így száll le az elvontan magas etikai követelmények trónusáról a mindennap egyszerűbb és érdekekkel átszőtt valóságának talajára. Ez a valóság azonban a kor társadalmának valósága. A társadalom a feudális társadalom, és ebben az összefüggésben a barátság itt valójában csak a hűbéri kötelemeknek egy moralizálóbb, érzelmileg jobban megalapozott kifejezési formája. A „baráti kapcsolat” valójában a feudális társadalomban egymással súlyos érdekekkel összekapcsolt embereknek egymáshoz való viszonya. Így a levélírási és a barátság elmélete, gyakorlata megint csak kiszakad a szubjektív, az érzelmi aláfestésű levélírási művészetének elképzeléseiből, és nagyon is gyakorlati, objektív, stársadalmi, kötelező erejű konvencióval alátámasztott kapcsolatnak írásos kifejezésévé válik.

Így jutottunk el oda, honnét kiindultunk. A levélírási műfajának e futólagos bemutatása a kezdeti megállapítások helyes-

ségét bizonyítja, ez utolsónak kifejtett vonatkozásban is. A levélírás művészete azért tudott akkora fontosságra szert tenni, azért lehetett annyira általános, az élet legkülönbözőbb viszonylataiban egyaránt jól használható gondolatközlő eszközzé lenni, mert megfelelt a történelmi valóság követelményeinek, mert a társadalom szüksége volt. Az íródeák tollát mindig ez a valóság és ez a társadalom mozgatta.

Mezey László

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Levéliírás Magyarországon az Árpádok és Anjouk korában

Gyűjteményünk a magyarországi levéliírás első négy évszázadának dokumentumait adja közre magyar fordításban. Természetesen nem a dinasztikus szempontú történelmi periodizáció vezette e kötet szerkesztőit abban, hogy I. Lajos halálával zárják az anyagot, hanem a levéliírás hazai történetének belső fejlődési kritériumai határozták meg az anyag csoportosítását. A XI—XIV. század ugyanis a levelezési formák kialakulásának s egyúttal a levelezési gyakorlat fokozatos elterjedésének kora. A XIV. század végével már abba a korszakba lépünk, amelyben a levéliírás a társadalom nemesi és polgári rétegeiben általánossá válik, máig érvényes külső formái kialakulnak, s a fennmaradt levelek száma is annyira megnövekszik, hogy az anyag már külön kötetbe kívánkozik.

Célunk az volt, hogy a XI—XIV. században Magyarországon vagy magyarok által írt levelekből minél többet összegyűjtsünk és közlégyünk. Teljességre nem törekedhettünk, ezt sem a kutatás mai állása, sem a rendelkezésünkre álló terjedelem nem engedi meg. Gyűjteményünkbe a hozzáférhető publikációkban és az Országos Levéltárban található anyag legjellegzetesebb darabjai kerültek be. A levelek eredetijének, vagy ha az nincs, leghitelesebb másolatának lelőhelye mellett a jegyzetekben megadjuk azt a kiadást is, melyet felhasználtunk, de megjelöltünk esetleg más megbízható kiadást is.

Gyűjteményünkéből eleve kizártuk az okleveleket, azaz olyan iratokat, melyek jogokat alkotnak vagy állapítanak meg, illetőleg bizonyos jogok igazolására szolgálnak (birtokadományok, törvénykezési iratok stb.). Levélen olyan iratokat értünk (és csak ilyeneket közlünk), amelyek nem a jogalkotás vagy jogbizonyítás szándékával, hanem aktuális tények, események, vélemények, kívánságok közlése végett íródtak, s amelyeket a történettudomány epistola vagy missilis néven tart számon az oklevelet jelentő diplomával szemben. (Vö. a

Bevezetés I. részével.) Bár e kétféle irat nemcsak tartalmánál fogva, hanem stílusában és kiállítási formájában is különbözött, mégis vannak határesetek, amikor nehezen dönthető el, hogy egy iratot melyik kategóriába soroljunk.

Ennek elsősorban az az oka, hogy a középkori európai (s ezen belül a magyar) oklevéladási gyakorlat mintája az antik *epistola* volt, melynek állandósult bevezető formulája személytől személyhez szóló, szubjektív hangú üdvözletet tartalmaz. Ez a bevezető formula az objektív jogalkotó és jogbizonyító iratoknál is megmaradt, és az okleveleknek levélszerű jelleget kölcsönöz. A jelenség természetesen összefügg a feudális társadalomnak azzal a sajátosságával, hogy az antik (és a modern) „közjogi” kapcsolatok helyett „magánjogi” kötelek fűzték össze az embereket, aminek közismert megnyilvánulása egyrészt a hűbéri viszony, másrészt a jobbágy személyi kötöttsége. Az önellátó természeti gazdálkodás az emberi együttélést viszonylag szűk helyi keretek közé szorította, melyeken belül úgyszólván minden ügyet személyes érintkezés által lehetett elintézni. A közigazgatás és a törvénykezés alig szorult írásbeliségre; a jogokat oklevél helyett a szokásjog és a szomszédság emlékezete biztosította. Mikor azután a gazdasági fejlődés a természeti gazdálkodás sejtfalait bontogatni kezdte, s az egyszerű árutermelés és a pénzgazdálkodás egyre nagyobb teret hódított, az egyes vidékek és országok között megélénkülő forgalom, a jogviszonyok szövevényesebbé válása, a művelődési színvonal emelkedése szükségessé és lehetővé tette az írásbeliség felelevenedését, Nyugat-Európában a XI. századtól kezdve, nálunk valamivel később, a XII. század folyamán. Az antik írásbeliség tradíciói közül ekkor még legelevenebben az egyház által őrzött epistolaforma élt, ehhez kapcsolódott a fellendülő írásbeliség.

Az epistolából kialakuló oklevélformák Magyarországon a XIII. században nyerték el állandó alakjukat. Három fő típust különböztetünk meg: a *kiváltságlevélet* (privilegium), a *nyílt levélet* (litterae patentes) és a *zárt levélet* (litterae clausae). Az első a végérvényes, a második az ideiglenes, de később véglegesítendő, a harmadik pedig az átmeneti, alkalmi intézkedések írásbeli rögzítésére szolgált. Már külalakjuk is szembeötlően eltért egymástól: a kiváltságlevél függőpecséttel volt ellátva, a nyílt levélnek a hátára nyomták a pecsétet, míg a zárt levélet összehajtogatták, hártyaszalaggal összefűzték, és az erre alkalmazott pecséttel zárták. Belső szerkezetük szempontjából: a privilegium ünnepélyes bőbeszédűségével szemben a nyílt és zárt levél kevesebb formulát tartalmaz. Mindegyikük közös vonása azonban, hogy a bevezető formulában világos kifejezésre jut az

oklevéljelleg: egyrészt nem egyetlen személyhez szólnak, hanem általános érvényűek („mindenkinek, akit illet”, „mindenki tudtára”), másrészt azzal az igénnyel lépnek fel, hogy ne csak közöljék, hanem meg is örökítsék mondanivalójukat („mindörökké”, „emlékezetül adjuk”). Ha pedig a szóban forgó ügy természeténél fogva konkrét személyhez vannak címezve, s emiatt levélszerűen, a küldő és a címzett megnevezésével és üdvözléssel kezdődnek, oklevél jellegüket elárulja a befejező formulában megnyilatkozó bizonyítási szándék („ennek bizonyságául adjuk jelen levelünket”). A tartalom mellett ezek a formai kritériumok különböztetik meg korszakunkban az oklevelet a levéltől.

A t u l a j d o n k é p p e n i l e v é l külsőalakját tekintve a z á r t l e v é l típusához tartozik. Ilyen már az első, eredetiben fennmaradt magyarországi levél is, melyben II. Géza megköszöni a spalatóiaknak, hogy trónralépte alkalmából hűségnyilvánításukkal felkeresték. Szerkezet tekintetében a levél a legegyszerűbb irat. A levélfő megnevezésével (intitulatio) és a címzett megjelölésével (adresse) kezdődik, feltüntetve mindkettőjük rangját, rendszerint jelzők kíséretében, majd az üdvözlét vagy jókívánság (salutatio) következik. Ha a címzett magasabbrangú vagy egyenrangú volt, az a d r e s s e megelőzte az i n t i t u l a t i ó t. E bevezető formulák után a levélfő közvetlenül rátér mondanivalója kifejtésére, s minden záróformula nélkül, legfeljebb rövid köszöntéssel („valete”) fejezi be a levelet. A befejező köszöntés nálunk csak a XI. században volt divat, később elmaradt. A levélnek az a formája, mely címezést csak kívül ad, megszólítással kezdődik és a levélfő nevével végződik, I. Lajossal tűnik fel, de csak igen lassan terjedt el.

Eleinte nem keltezték a leveleket. A magyar levélfirás gyakorlatban először 1232-ben jelenik meg a keltezés, de csak a hely, a hónap és a nap feltüntetésével, s később is fordulnak elő minden keltezés nélküli levelek. Évszámot először IV. Béla leveleinek keltezésében találunk, az évmegjelölés azonban csak a XIV. században vált általánossá.

A keltezési hanyagság azt mutatja, hogy a levelet valóban nem jogbizonyító eszköznek, hanem csak alkalmi közlésnek szánták. A levél tekintetben is közel áll az oklevél „zárt” típusához, melynek megpecsételési módja önmagában is mutatja, hogy nem végérvényes bizonyításra szolgált; a pecsét ugyanis az irat felbontásakor feltétlenül megsérült s így hitelesítő ereje (melyre pedig a középkorban igen sokat adtak) elveszett. Ezen az sem változtat, hogy kivételesen találunk szűkebb értelemben vett levélen is függőpecsétet (így IV. Bélának a pápához írt egyes levelein arany-

bullát), ez azonban csak a zárópecsétet helyettesítette ünnepélyesebb formában.

A levélnek és az oklevél „zárt” típusának formai hasonlóságai teljes egyezéssé olvadnak össze a r e n d e l e t e k b e n (mandatum). Ezek tartalmilag vonatkozhatnak jogi cselekményekre (pl. bírói idézés, határjárási parancs), formailag azonban semmiben sem különböznek a levelektől. Intitulatio, adresse, salutatio után következik a rendelkező rész, s éppen úgy hiányzik a végéről minden záróformula, éppen olyan hiányos (illetőleg csak későn kialakuló) keltezése, mint a levélnek. Ezért igen nehéz eldönteni, hogy egy-egy rendelet esetében levéllel vagy oklevéllel állunk szemben. Gyakorlatilag azt az eljárást követtük, hogy a kifejezetten birtokjogi vagy bíraskodási vonatkozású rendeleteket nem vettük fel kötetünkbe, s csak olyanokat soroltunk be, melyekben az alkalmi, aktuális jelleg kidomborodik. Pontosabb kritériumok híján azonban teljes következetességgel ezt a szétválasztást nem lehetett megejteni. Hasonló problémát okozott néhány irat, melyekben a levél csak keretül szolgál egy vagy több oklevél közléséhez. Ezek tulajdonképpen kísérelő levelek, még ha az oklevél formailag beléjük is van olvasztva (pl. Kálmán királynak a velencei dogéhoz a békeszerződés tervezetét továbbító levele, II. Andrásnak a pannonthalmi kiváltságokat, vagy a beregi egyezményt tartalmazó levelei). Az ilyeneket csak akkor közöltük, ha a tulajdonképpeni levélszöveg is tartalmaz önálló mondanivalót.

Itt kell megemlítenünk, hogy kötetünkben szerepel néhány korai levél, melyek nem magyarországi levélírótól származnak, hanem csak magyarországi vonatkozásúak. Közlésüket az indokolja, hogy a XI. századból igen kevés magyarországi levél maradt fenn, viszont ilyenek létezéséről éppen a szóban forgó külföldi levelekből szerezhetünk tudomást. Ezek többnyire válaszok azóta elveszett levelekre, melyeknek tartalmára is utalnak.

A közölt levelek eredeti nyelve a latin. Az első magyar nyelvű levél a XV. század végéről való, tehát viszonylag késői, ha meggondoljuk, hogy nemcsak a nyugati, hanem a szláv népek anyanyelvű levélírása is jóval korábbi emlékekkel rendelkezik. Magyarországon is már a XV. század első feléből ismerünk német és cseh nyelvű leveleket. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a magyarok általában kevesebbet leveleztek, mint szomszédaik vagy más ajkú honfitársaik. A XV. században már nemcsak papok és főnemesek, nem is csak a kulcsos városok patriciuspolgárai írtak leveleket, hanem a köznemesek, sőt a mezővárosi

parasztpolgárok is. Az anyanyelv késői érvényesülése elsősorban annak a túlnyomó szerepnek tulajdonítható, amit más országokhoz képest nálunk az egyház az írásbeliség terén játszott. Elég legyen itt a hiteleshelyekre, oklevéladó egyházi testületekre (káp-talanok, konventek) utalni, melyek a közjegyzőket helyettesítették. Az egyháznak az íráshasználásban és az írástanításban elfoglalt egyeduralmi helyzetéből következett a latin nyelv szivós fennmaradása a világi írásbeliségben, közelebbről a világiak magánlevelezésében is. A XIV. század végéig terjedő korszakban tehát nem számíthatunk magyar nyelvű levelekre.

A fordítással kapcsolatban sok megjegyezni valónk nincs. Általában a lehető leghűségesebb tolmácsolásra törekedtünk, úgy vélekedve, hogy amit a szabadabb fordítással olvasmányosságban nyerünk, elvesztjük a hitelességben, a kor gondolkodásának megértésében. Komolyabb problémák csak a címzésekkel kapcsolatban adódtak, melyeknek az eredeti latin jelentést visszaadó fordítása nem fejezte volna ki az egykori értelmet (pl. „illustrissimus rex” nem „kiváló”, hanem „felséges” királyt jelent). A különböző társadalmi kategóriák elnevezésében sem a latin szó klasszikus értelmezését, hanem a korszaknak megfelelő fogalmat választottuk (pl. „cives” a XIII. században még nem „polgárok”, hanem „várnép”). A középkori latinságban gyakori superlativusokat a mai fülnek szokatlan hangzásuk miatt lehetőleg mellőztük (pl. „nobilissimus rex” nem „legnemesebb”, hanem „nemes” király; „summus pontifex” nem „legfőbb főpap”, hanem egyszerűen „főpap”). A személy- és helyneveket ma használatos alakjukban adtuk.

*

Már szóltunk arról, hogy a mohácsi vész előttről fennmaradt iratanyagunkban mennyivel több az oklevél, mint a levél. Okleveleink, ha egyszer teljes kiadásra kerülnének, elérnék, talán meg is haladnák száz olyan kötetnek a terjedelmét, amilyenből egy elegendő lenne a levelek számára. Kétségtelen, hogy a leveleket nem őrizték olyan gondosan, mint a jogi bizonyítékul szolgáló okleveleket. Ez azonban önmagában mégsem magyarázza meg a fennmaradt levelek és oklevelek száma közti feltűnő aránytalanságot. Ennek igazi oka az, hogy nem is írtak annyi levelet, mint amennyi oklevelet. Ha nem is volt rejtve a középkor embere előtt az, hogy az írás nemcsak jogi tények megörökítésére, hanem üzenetek váltására, gondolatok, érzések, tervek, szándékok, kívánások közlésére is alkalmas, mégsem élt vele ez utóbbi célra gyakran; egyszerűen azért nem, mert egymástól távol élő emberek közt

ritkán szövődött olyan kapcsolat, mely parancsolólag előírta volna, hogy a személyes érintkezés nehézségeit rendszeres levelezéssel hidalják át. Aki minden ügyes-bajos dolgát egy napi járóföldön belül elintézhette, s csak hébe-hóba szorította rá a szükség, hogy szűkebb hazájából kimozduljon, az nem kapott rá a levelezésre. Márpedig a középkori ember általában beírta azzal, amit faluja vagy városa nyújtott, s csak kevesen voltak, akiket érdek vagy kényszer távoli kapcsolatok felvételére indított. Ilyenek voltak elsősorban az uralkodó osztálynak azok a papi és világi vezető emberei, akiknek gondjaira nagyobb területek kormányzása vagy éppen külföldi vonatkozásokkal bíró ügyek intézése volt bízva. Rajtuk kívül csak a kalmárok, a távolsági kereskedők leveleztek üzleti ügyekben.

Magyarország városi polgárságának viszonylagos elmaradottságával függ össze, hogy nálunk a polgári réteg jóval később jelentkezik levélíróként, mint nyugaton. Kivételt csak a dalmát városok képeznek, s éppen példájuk mutatja, hogy a levelek fennmaradása nem csak a véletlentől függ. Könnyen azt gondolhatnók ugyanis, hogy az aránylag sok spalatói levél azért jutott korunkra, mert ott nem járt se tatár, se török. Dehát volt még város a szűkebben vett Magyarországon is, amelyet szintén megkíméltek a háborús csapások, s ezekben a levelezésnek a XIII. század végénél, de főként a XIV. század derekánál hamarabb semmi nyoma nem maradt. A messze földdel kereskedő dalmát városokban a római kortól töretlen folytonossága volt az írásbeliségnek, polgáraik számára a levélírás mindennapi, megszokott dolog volt, azért találunk levéltáraikban oklevelek mellett leveleket is. Ott azonban, ahol a középkor írástalan századai után újonnan vert gyökeret az írásbeliség, a levelezés csak lassanként honosodott meg, előbb ritka, alkalmi s csak jóval később állandó szükségletként. Mert igen nagy különbség van aközött, hogy valahol esetenként, elkerülhetetlen szükség következtében írnak egy-egy levelet, máshol meg rendszeresen leveleznek. A levélírás fejlődésének az a stádiuma, mikor kényszerítő ok nélkül, magának a kapcsolatnak fenntartása kedvéért, vagy éppen az írói tevékenység határát súroló önközlési vágyból írnak levelet, csak rendszeres levelezés talaján következhetik be, rendszeres levelezés pedig csak reális társadalmi szükségletekből nőhet ki.

Persze azt is mondhatnók, hogy a középkorban azért nem leveleztek az emberek, mert nem tudtak, vagy csak kevesen tudtak írni-olvasni. S ha ezt a megállapítást teljes joggal meg is lehet fordítani, hiszen nyilvánvaló, hogy azért nem tudtak írni-olvasni, mert megvoltak levélírás nélkül is, mégis van igazság abban, hogy

a középkori analfabetizmus akadályja volt a levélírás terjedésének; az okozat dialektikus fordulattal okká vált. Aki nem ismerte a betűt, akkor sem vehette papírra üzenetét, ha arra hirtelen nagy szüksége lett volna. S ami ritka, az drága is. Az írás drága volt, mert ha valaki nem tudott maga írni, íródeákot kellett fogadnia, s drága volt a nyersanyag is. A kecskebőrből körülményes eljárással készített hárttyát (pergamen) a XIII. században, nálunk meg éppen csak a XIV. században kezdte kiszorítani az olcsóbb papíros. A nyersanyag és az írástudás „demokratizálódása” párhuzamosan haladt. Az írás társadalmi szükségletének növekedése sürgette a technikai lehetőségek bővítését, a tárgyi feltételek javulása luxusigényből mindennapi szokássá változtatta a szükségletet. Ez a folyamat azonban lassan haladt előre, s a társadalom széles rétegeire kiterjedő, rendszeres levelezésről hazánkban csak a XV. századdal kezdődően beszélhetünk.

Ezzel körülbelül el is határoltuk azokat a társadalmi osztályokat, amelyek Magyarországon az Árpádok és az Anjouk korában egyáltalán levelezhettek: a feudális uralkodó osztály és városi polgárság. De ezek az osztályok sem teljes egészükben, hanem csak egyes, koronként változó, bővülő rétegeikkel kapcsolódtak be a levélírásba. Kétségtávol a királyi udvar, az írásbeliségnek nálunk mindvégig legjelentősebb középkori centruma játszotta a levélírás fejlődésében is a fő szerepet. A leginkább elkerülhetetlen levélírási szükséglet, a külfölddel való érintkezés volt a magyarországi levelezés első indítéka, s ennek megjelelően korai leveleink nagy többsége a királyi diplomácia tevékenységével függ össze. Uralkodók írnak uralkodóknak, s ha korán fel is tűnnek a küldők és címzettek közt érsekek, püspökök, apátok is, ezek eleinte külföldiek, s csak később magyarországiak, a partner pedig többnyire király vagy pápa. Főpapok egymásközötti levelezése csak a XII. században indul meg, de ekkor is az egyik fél külföldi. Kivétel megint csak Dalmácia, a magyar király fennhatósága körén belül a XIII. századig az egyedüli városias terület. De itt is egyelőre nem konkrét személy a levelező, hanem a városi közösség, s akivel levelezik, az király vagy főpap. Másfajta levélíró a XI—XII. századból nem ismerünk. Jellemző, hogy az uralkodó osztály világi része még egyáltalán nem levelezik ebben a korszakban, nyilván írni-olvasni sem igen tud.

Első pillantásra szembeütnek, hogy a XI. század végéig a magyar királyok levelezőpartnerei magas egyházi fórumok: a pápa, a cluny-i és a monte-cassinói apát. Ez aligha jelenti azt, hogy a levelezés ebben a korban a felső egyházi körökre szorít-

kozott, hiszen a magyar királyság kezdettől fogva számos európai hatalommal volt diplomáciai összeköttetésben, s nem hihető, hogy az uralkodók közötti kapcsolatokat kizárólag élőszóban közvetítették a követek. Mindenesetre azonban a világi uralkodókkal folytatott levelezés hiánya jellegzetes tünete az írásbeliség jelű julása előtti korszaknak, amelyben a levélírásnak csak az egyházi körökben volt becsülete, és valamennyire is állandó gyakorlata. Mert, ha leveleztek is az uralkodók egymással, különösebb fontosságot ennek nem tulajdonítottak, s a leveleket nem őrizték meg, ellenében az akkor már rendezett levéltárakkal bíró egyházi fórumokkal.

Köztudomású, hogy a világiak levelezését is papok, szerzetesek bonyolították le, mert csak ők írtak-olvastak rendszeresen. Az „írástalan” korszakban egyedül az egyház érezte parancsoló szükségét az írásnak, mert egész tevékenysége kötött vallási és jogi szövegeken alapult, melyeken változtatni nem volt szabad, s ezért nem lehetett őket szájhagyományra bízni. Ezeknek a szövegeknek állandó másolatása és kommentálása tartotta fenn az írás tudományát, ami azután lehetővé tette a pápaság hatalmas centralizált nemzetközi szervezetének kiépítését egy olyan korszakban, mikor a természeti gazdálkodás viszonyai között a világi uralkodók képtelenek voltak darabokra széteső országaikat központilag irányítani. A pápának a különböző katolikus országok érsekeivel és püspökeivel (részben levelezés által) fenntartott érintkezése mellett a levélírásnak másik bőven ömlő egyházi forrása a szerzetesrendek egész Európát behálózó kapcsolataiból fakadt. A jelentősebb kolostorok egész sor kisebb kolostor anyaházai voltak, s rendszeres felügyeletet gyakoroltak felettük. Ilyen, országhatárokon átnyúló kolostorhálózat élén állott Cluny, de a bencésrend ősi központjának, Monte Cassinónak a tekintélye sem halványodott el. Hogy a szerzetesrendek kapcsolatai mekkora távolságokat hidaltak át, példa rá a dél-franciaországi Saint Gilles apátságnak somogyvári fiókkolostorával való folyamatos érintkezése, amiről az itt közölt levelekben is esik szó. A világiak levelezése a magas klérus és a szerzetesrendek levelezésének függvényeként alakult ki, előbb az egyház és a világiak, és csak később a világiak egymás közötti levélváltásai során.

Ez az általános európai helyzet tükröződik a korai magyarországi levelezésben is. Eleinte a levelezőpartnerek közt legalább egyik egyházi, s világiak (akkor is csak uralkodók) levélváltásairól a XI. század végénél hamarabb nem tudunk. Az egyháziak túlsúlya azonban a XII. században is megmarad. Az első két

évszázadból 38 levélváltás maradt fenn,* 19 esetben a pápa, ötször apát és ötször főpap a külföldi partner, a hazai levelező pedig a királyi családon kívül 13 esetben főpap és egyszer apát. (Egyedüli kivételnek a Párizsban elhalt Bethlehem deák szülei látszanak, de ők nem aktív levelező partnerek, csak címzettek.) Az a „véletlen” tehát, amely éppen ezeket a leveleket tartotta fenn az utókor-nak, végső fokon a törvényszerűben gyökerezik: amiből több volt, abból több is maradt meg. Ezt a megfigyelést erősíti meg a külföldi levelezőpartnerek földrajzi megoszlása is. Egy kivételével (Eberhard salzburgi érsek) valamennyi az európai írásbeliségeknek legfejlettebb, az antik íráskultúrához közvetlenül kapcsolódó olasz-francia területeiről való. Francia volt II. Henrik angol király is, Eberhard érsek pedig Párizsban tanult. A magyar diplomácia természetesen nem egyedül ezeken a területeken tevékenykedett, de bizonyos, hogy ezeken használta leginkább az írást. Német, cseh, lengyel szomszédainknál, akikkel legalább annyi, ha nem több dolga volt a magyar külpolitikának, mint a déli és nyugati hatalmakkal, az írásbeliségnek szintén nem voltak régi hagyományai, s ezért az a diplomáciában is nehezebben hódított teret. Persze különbség van a fejlettebb német, és az elmaradottabb cseh, lengyel, magyar állapotok között, de ennek csak annyiban van jelentősége, hogy a német diplomácia, míg nyugati és déli partnereitől indítást kapott a levelezésre, addig kelet felé, ilyen indítás híján, továbbra is megmaradt a túlnyomóan szóbeli érintkezés mellett. De azért magyar—német viszonylatban a levelezés gyorsabb fejlődésével kell számolni, mint a nyugati szláv országok viszonylatában, amit bizonyít nemcsak Eberhard nevének a levelező partnerek közötti feltűnése, hanem olyan utalásszerű adatok felbukkanása is, mint annak a levélnek említése, melyet a magyarok az 1051. évi német támadás alkalmával a császár nevében megtévesztés céljából Gebehardt érseknek küldöttek, visszavonulásra bírva ezzel a német hajóhadat. Ha a cseh és

*A kötetben közölt leveleken kívül a következők:

- 1139. II. Ince pápa Gaudius spalatói érsekhez (Fejér, II. 133. l.)
- 1167. III. Sándor pápa Lukács esztergomi érsekhez (Századok, 1959. 408. l.)
- 1172 előtt. III. Sándor pápa a kalocsai érsekhez (uo. 410. l.)
- 1179 előtt. III. Sándor pápa a magyar érsekhez (uo. 411. l.)
- 1179. III. Sándor pápa a magyar klérushoz (uo. 412. l.)
- 1179. III. Sándor pápa Lukács esztergomi érsekhez (uo. 413. l.)
- 1179. III. Sándor pápa III. Béla királyhoz (uo. 414. l.)
- 1180. Pétermonte-casinói apát a pannonhalmi apáthoz (Pannonhalmi Rend-történet I. 608. l.)
- 1181 előtt. III. Sándor pápa III. Béla királyhoz (uo. 415. l.)
- 1181. III. Sándor pápa a magyarországi főpapokhoz (Fejér, II. 191. l.)
- 1181. III. Sándor pápa III. Béla királyhoz (uo. 197. l.)
- 1185. előtt. III. Lucius pápa az esztergomi érsekhez (Századok, 1959. 415. l.)
- 1191. III. Cölesztin pápa a váci püspökhöz (uo. 417. l.)

lengyel kapcsolatoknak nem maradt levelezési emléke, még kevésbé lehet erre számítani orosz vonatkozásban, mert a latin és a bizánci íráskultúra betűformáinak, nyelvének, levelezési gyakorlatának különbségei megbénították az amúgy sem nagy levélírási készséget. Másként vetődik fel a kérdés Bizánccal kapcsolatban. A görög nyelvű írásbeliségnek voltak hazai gyökerei is a XI—XII. században még fennálló bazilita kolostorokban (Tihany, Visegrád, Szávaszentdemeter, Dunapentele stb.), és I. Istvánnak a veszprémvölgyi apácák részére kiállított oklevele mutatja, hogy a királyi udvar is módját ejthette, ha szüksége volt rá, a görög írás használatának. Minden okunk megvan feltételezni, hogy a sűrű magyar-bizánci érintkezések korszakában egy olyan régi és fejlett íráskultúra, mint a bizánci volt, bőven termelt diplomáciai leveleket is, melyekre a magyar udvar szintén írásban válaszolt. Mivel azonban mind a magyar királyok, mind a bizánci császárok levéltára áldozatul esett a török pusztításnak, feltételezésünket egyellen konkrét adattal sem tudjuk alátámasztani.

A korai diplomáciai levelezés (mert ilyennek kell tekinteni végeredményben a magyar királytól csak lazán függő dalmát városok levelezését is) még felismerhetően magán hordozza a szóbeliségből az írásbeliségbe való átmenet jegyeit. A leveleket követek viszik, akikre a levélíró bővebb szóbeli üzenetet bíz, mintha az írás csak megbízólevélül szolgálna, s az üzenet lényegét az élőszó hordozná. A levél tekintélye még nem teljes, nem pótolja az átadó követ esetleges rangbeli vagy megbízhatósági fogyatékoságait. VII. Gergely nem ad hitelt I. László követeinek, II. Géza pedig mentegetőzik VII. Lajos előtt, hogy levelének vivője nem eléggé előkelő. Itt nem csupán a diplomácia évszázadokat átélő formáságairól van szó, hanem arról, hogy a postás és a követ személye, az írásbeliség és a szóbeli üzenet még nem váltak szét. Persze, mai értelemben vett külképviseletről sincs még szó, állandó követet (ahogyan a középkor végén nevezték: rezidenst) az uralkodók nem tartanak az idegen udvarokban, még a kor legfejlettebb diplomáciájával rendelkező pápaság is csak alkalmi legátusokat, nunciusokat küld ki esetről esetre.

Abból, hogy a követek által élőszóban előadandó üzenetre esik a hangsúly, következik a levelek viszonylagos rövidege, szűkszavúsága, általánossága. A diplomáciai tárgyalás anyagának részletes, esetleg pontokba foglalt kifejtése magában a levélben csak a XIII. században kezd nálunk szokássá válni. Korábban, ha szerződésről vagy precíz megfogalmazást igénylő egyéb ügyletről van szó, az nem fér el a levélstílusban, hanem önálló szer-

kezetű részként, mintegy betokozódott idegen testként (középkori szóval: insertum) illeszkedik bele a levélbe, esetleg függelék formájában van csatolva (lásd Kálmán királynak a velencei dogéhoz írt levelét). A szűkszavúság összefügg az írás nehézségével is. Aki nehezen ír, keveset ír; és persze fordítva is: ha sokat bíznak az élszóra, nem fejlődik, nem gyorsul az írás. Ezek a korai levelek külalakjukban is merevek, személytelenek; kalligrafikus betűik külön-külön vannak lerajzolva, látszik, hogy írójuk nem sietett, hiszen nem várt rá még egy halom elintézetlen akta, megírandó levél. S mert nem kellett neki, nem is tudott sietni. Aláírás, vagy éppen sajátkezű aláírás nincs e leveleken, azt a pecsét pótolja, mint még évszázadok múlva is.

A XIII. századdal a levélírás új korszakába lépünk. Már a levelek számának ugrásszerű növekedése is elárulja, hogy az írásbeliség felújításáról (nálunk inkább első virágzásáról) van szó. De az egyszerű mennyiségi fejlődésnél jóval több, ami történik. A társadalom eddig nem levelező rétegei kapcsolódnak be fokozatosan a levélírásba. A városi polgárságot ugyan még sokáig továbbra is csak a dalmát városok képviselik, de megjelennek, előbb mint címzettek, azután mint levélírók a világi feudális urak (az első ismert közülük Roland nádor a XIII. század közepén). Anonymus jelképes alakja áll e kor küszöbén. A megnövekedett öntudatú világi arisztokrácia számára költ a honfoglaló ősökig nyúló fényes családfákat, Trója-regényt. Ez az első magyar lovagkor, idegenből jött trubadúrokkal, minnesangerekkel, francia módra épülő lakótornyokkal, várkastélyokkal, keresztes háborúval, címerekkel, bajvívásokkal, aszkéta királylányokkal, egyszóval mindazzal, amit a lovagvilágra jellemzőnek szoktak tartani, s aminek viharos társadalmi háttere a királyi birtok szétmarcangoltatása, szabad népeinek függő paraszti sorba taszítása az ebből gazdagodó arisztokrácia által. A királyi hatalom feleselő társává, majd tartományúri oligarchiává felnövekvő világi nagybirtokosságnak már szüksége van az írásra, s ha saját kezével még nem is ír, klerikusokat fogad íródeáknak, amit eddig csak királyok, főpapok tehettek. S a század végén feltűnik a levélírók között immár nemcsak a dalmáciai, hanem a magyarországi városi polgárság is (Buda város levele), s egyelőre címzettként a köznemesség (IV. László rendelete Szatmár és Szabolcs megyékhez).

Az új társadalmi rétegek bekapcsolódásával összefügg egy másik fontos fejlemény: az ország határain belüli levelezés megindulása. Ebben nagy szerepe van a világi hatóságokhoz intézett királyi rendeletek megszorodásának, mert a rendelet

— mint láttuk — formuláiban és szerkezetében teljesen azonos a levéllel, s így a királyi udvarban már régóta használatos levélstílust szélesen elterjesztette az egész országban. Az első fennmaradt rendeletek a XII. század végéről, a XIII. század elejéről, jellemzően a dalmát városokhoz szólnak. Ezt még nem tekinthetjük teljes joggal belföldi levelezésnek, mert az országos állagnál magasabb színvonalú íráskultúrával állanak kapcsolatban. A XIII. század közepétől kezdve azonban egyre több királyi rendelet szól nemcsak magas világi méltóságok viselőihez, hanem szerényebb rangú egyénekhez, sőt — mint mondottuk — köznemesi megyékhez is. Végül megszületik a magánlevél, már a XIII. század derekára; először egyházi személyek írnak világiaknak (András apát Mihály ispánhoz, Lodomér érsek Berki Tamáshoz), hogy azután a XIV. században általánossá válnék az uralkodó osztály világi tagjainak egymás közötti magánlevelezése is.

A hazai levelezés történetében oly eseménydús XIII. század eredményeit annál inkább kell értékelni, mivel viszonylag rövid idő alatt nagy változások mentek végbe. A század elején a világi társadalom egésze még a szóbeliség állapotában él. Az üzeneteket hírnökök, lovas futárok mondják el s a hitelességet a pecsét felmutatása bizonyítja, az üzenet tartalmára vonatkozó minden írás nélkül. A királyi rendeleteket is előszóval hirdetik ki, s a király nem levelet, hanem pecsétet küld a címzetteknek. III. Béla elrendelte a királyi udvarban intézett ügyek írásbafoglalását. De az ellen, hogy a kérelmet írásban kelljen benyújtani, még IV. Béla idején is hangosan tiltakoztak az írástudatlan világi urak. A petíció, mely éppen úgy, mint a rendelet, levélformát öltött, nagyban előmozdította volna a levélírás fejlődését, ha a hivatali ügyintézésben általánossá válik. Ez azonban nem történt meg, s a XIII. századból nem is ismerünk világiak által valamely hatósághoz benyújtott írásbeli kérvényt, noha ugyanakkor az egyháziak közt az írásbeli kérvényezés erősen elterjedt. Példa rá kötetünkben Benedek esztergomi prépost kérvénysorozata. De ha a világi társadalom írásellenes konzervatizmusát nem is lehetett kényszerrel megtörni, megtörte azt a királyi udvarból rendeletek, az egyházi személyektől pedig magánlevelek formájában jövő kihívás; előbb csak elolvasták ezeket, később már válaszoltak is rájuk levélben.

A XIII. századi levelek tartalma gazdagabb, stílusa választékosabb a korábbiakénál. Mivel több a levél és szélesebbek a levélíró rétegek, a színvonal is változó. Egyszerű, esetlen fogalmazások mellől olyan irodalmi remekművek emelkednek ki,

mint IV. Bélának a tatár veszedelemről, vagy Lodomér érseknek Kun László féktelenségeiről írott levelei. A szóbeliség csökevényei ugyan még ott árulkodnak a befejező sorokban, melyek hitelt és meghallgatást kérnek a levél mondanivalóját kiegészítő követ számára, de ez egyre ritkábbá válik. Az élőszo elevenességét és meggyőző erejét, melyet nem tudott pótolni a XI—XII. század nehézkes, szűkszavú szövegezése, most túl is szárnyalja a simán gördülő, finoman árnyalt dikció, mely gúnyt és meghatódást, lelkesedést és kétségbeesést egyaránt tud érzékeltetni. Sajnos kevesebbet tudunk mondani a levelek külalakjáról, mert az eredeti példányok többnyire elvesztek, vagy ez idő szerint hozzáférhetetlenek.

A XIV. század nem sok újat adott a magyarországi levélírás fejlődéséhez. A XIII. század nagy vívmányai teljesednek ki ekkor, elsősorban a magánlevelezés elterjedése által. Ha a polgárság és a köznemesség nem is lép még ki a város és a megye közösségéből, hogy egyéneiben szólaljon meg, a főnemesség körében egyre többen leveleznek, s hangjuk hovatovább elnyomja az egyháziakét. A társadalom világi rétegei a levelezésben is kezdenek elszakadni az egyház járszalagjáról, mintegy előkészítve a humanizmus laicizált levélírását. Megszületnek az első formulariumok, levelezés-mintagyűjtemények, melyek legjelentősebbje, az „Ars notaria”, kötetünk záródarabja, tanulságosan mutatja be azt a gazdag változatosságot, amelyhez a magyarországi levélstílus ekkorra érkezett. A XIV. századi levélírás részletesebb elemzését azonban csak akkor végezhetjük el, ha a forrásanyag hozzáférhetőbbé válik, mert meggyőződésünk, hogy külföldi és vidéki levéltárakban, de eldugott publikációkban is még sok levél lappang, melyeknek felkutatására és közzétételére ezúttal nem volt mód.

Reméljük, hogy szerény vállalkozásunk nem lezárása, hanem elindítója lesz a hazai középkori levélírás emlékei feltárásának és alapos tanulmányozásának.

Budapest, 1960 májusában.

M a k k a i L á s z l ó

ÁRPÁD-KORI ÉS ANJOU-KORI
LEVELEK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OROSZ-ÉS MAGYAR
KÖNYVTÁR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JOHANNES LEMOVICENSIS

KÖNYVECSKE A DICTAMENRŐL, AZAZ
A LEVÉL FOGALMAZÁSÁRÓL

A magyarországi levél történetének bemutatását a levélírás művészetét tanító egyetlen magyarországi vagy legalábbis magyar vonatkozású könyvvel kezdjük. Az *Ars dictaminis* bizonyára hazai példákban sem szűkölködött. Az egyetlen megmaradt ilyen magyarországi formuláskönyv, az Anjou-kori *Ars notaria*, reánk maradt részében ugyancsak levél- és oklevélmintákat tartalmaz, de más, hasonló jellegű gyűjtemények módjára bizonyára egy hosszabb-rövidebb elméleti bevezetés is tájékoztathatta a dictament tanuló középkori deákot a szép levelek fogalmazásának módjairól. Az írásbeliség felülulásának gyors hazai meggyökeresedéséből és az ország egész életére igen nagy gyorsasággal végbement kiterjedéséből arra következtethetünk, hogy a XIV. századi *Ars notaria* csak egy volt a kancelláriákban és a hiteleshelyeken használatban volt sok formulás könyv közül. Mégis az a való helyzet, hogy egészen addig, míg, mintegy három évtizeddel ezelőtt, elő nem került Limoges-i János dictamen könyve, a levélírás művészetének hazai vonatkozású emlékéiről számot adni nem tudtunk.

Jean de Limoges 1208—1218 között állt a zirci ciszterci apátság élén. Egyike volt azoknak a francia szerzeteseknek, akik a XII. század második felétől kezdve a különféle szerzetesrendek, ciszterciek, premonstreiek, és a lovagrendek magyarországi kolostorai és a franciaországi anyamonostorok közötti állandó kapcsolat eleven bizonyítékaiként, hosszabb-rövidebb időre megjelentek a távoli magyar apátságokban vagy lovagházakban. Magukkal hozták azt, amit az *artes* kultuszának klasszikus földje, a Párizst uraló Franciaország a levélírás művészetében, a latin litteratura és szép stílus iránt feltámadó érdeklődésben újat alkotott. Zircere kerülése előtti és Magyarországról távozása utáni éveit megírta már Horváth Konstantin, aki a *Libellus de dictaminé*t újra föllelte és közreadta. Minket ezúttal csak egy kérdés kell hogy foglalkoztasson: a most fordításban is megjelenő dictamen-könyvecske mit árul el szerzőjéről?

Már a bevezetőben meg kellett állapítanunk, hogy a skolasztikus módszer hatása a XIII. századi dictamen-tanító könyveken is megérződik. Ez a megállapítás teljes mértékben áll Limoges-i János dictamen könyvére. Úgy látszik, hogy a mű és szerzője is elég messze távolodott a XII. századi levélírás technikai eszményétől. Módszerében is, az *Ars epistolandi* célkitűzéseinek elemzése tekintetében is, egészen sajátos szempontokat említ mindjárt a Bevezetőben. Szakít a monte-cassinói Alberik óta hagyományos tárgyalási formával is, mely a levél hét fő részének elemzésével és a gyakorlati megoldásoknak példákkal illusztrálásával juttatta kellő ismeretekhez a levél művészete iránt érdeklődőket. Jean de Limoges ugyan szintén kellő részletességgel beszél e hagyományos fő részekről, de a négy okarisztotelészi-skolasztikus felosztása alá rendelve. Ha valóban a tíz évig

Magyarországon apátkodó Limogesi Jánosnak tulajdonítottuk ezt a Libellust, valószínűbbnek látszik, hogy Magyarországról visszatérése után fogalmazta meg végleg, amikor Párizsban és szerte egész Franciaországban és a nyugati Európában már határozott formában jelentkezett az arisztotelészi filozófia befogadása nyomán az új oktatási és tudományos igény. Az általa szerkesztett levélmintákban szereplő és A. betűvel jelölt város vélhetőleg Aurelianis, azaz Orleans, melynek szerepéről a levélírás művészetének XII. századi történetében fentebb már szólottunk. Bizonyos az is, és ezt magyar kiadója sem mulasztotta el nyomatékosan hangoztatni, hogy nem idegenkedik az auctores, a klasszikus szerzők idézésétől sem. Az auctores oktatásának fő központja, mint ezt szintén említettük már, éppen Orleans volt. Két hatás állapítható meg tehát János apát dictamen könyvében. Az egyik az antik irodalom iránti érdeklődés felkeltésében és megőrzésében annyira kitűnt orleans-i iskola látogatásából következhet, a másik a Párizsban ekkor már lassan hivatalos irányzattá növekvő új módszer, az arisztotelészi gondolkodás formáinak átvételéből. Limogesi János művének Bevezetőjében erősen bírálja a dictamen hagyományos formáit, amelyek az Artes művelőinek körében annyira kedveltek voltak. Az Artes és az Auctores XII. századvégi vitájában a zirci apát tehát Orleans hívének mutatkozik, s valóban a levélírás művészetének azokat a vonatkozásait, melyeket a hagyományos dictamen annyira előtérbe helyezett (tehát különösen a jó hangzást, a szépen alakított kérdenciat, a mondatvégződés technikájának elsajátítását), vajmi kevésre becüli. Ennél fontosabbnak tartja a mondanivaló világos, logikus, mégpedig az új tudományos eszményeknek megfelelően szillogizmus, azaz logikai következtetések formájában történő megkonstruálását. A szillogizmus, a XIII. század nagy felfedezése a tudományos metodikában, számára az ügyek elintézésében is a teljes meggyőzést elérő hatékony eszköznek mutatkozik.

Párizs és Orleans volt tehát Jean de Limoges oktatója. Párizs természetesen nem a XII. századi Artes, hanem az új skolasztikus tudományosság egyetemét jelentette. A XIII. század elején Magyarországon hivataloskodó zirci apát egy különleges szempontok szerint sajtós, a XII. századi elődökéhez képest modern módszerrel szerkesztett dictamen könyvet hagyott az utókorra. Nemesak a késő utódok vették kezükbe Jean de Limoges Libellus de dictaminéjét, hanem a XIV. század elején az artesszel, skolasztikával egyaránt szakító humanizmus egyik első és legnagyobb elindítója, Francesco Petrarca is. A Bevezetőben már szó volt arról, hogy az a skolasztikus módszerű dictamen könyv, amelyet egy francia kutató a Petrarca által használt kódexben látott, Jean de Limoges könyvecskéjével azonos. Így tehát a meglehetősen nehézkes fogalmazású, skolasztikus túlzásokkal teli, bonyolult szerkezetű Ars epistolandi valóságos érdemét felülmúló megtiszteltetéshez jutott.
(L. Bev. 10. l.)

Limogesi János bevezetőben a levélírás, általában a fogalmazás terén tapasztalható visszasságok — szerinte hanyatlás — okaira hívja fel a figyelmet. „Az ékesen szólás kívánatos világossága csaknem mindenütt a föld kerekéségén gyűlöletessé lett, s a galliai udvarokban... állatokhoz illő üvöltözések honosodtak meg.” A szigorú nyilatkozatból annyi elfogadható, hogy a levélírás elméletében és gyakorlatában a prózaritmus igen következetes alkalmazása folytán bizonyos — mondhatnánk dekadens — modorosság jelentkezett, mely a kérdenciak szabályozása érdekében a mondat szerkezetet bonyolulttá, a gondolatmenetet homályossá tette. Ennyi és nem több az igazság „az állatokhoz illő üvöltözések” tekintetében.

Limoges-i János e bajokon egészen az új művelődési és tudományos törekvések alapján akar segíteni. Tulliusra, azaz Marcus Tullius Ciceróra, az ékesszólásnak az ókor és középkor előtt, és később a humanizmus szemében is legnagyobb mesterére hivatkozik ismételtten. Azután tekintélyével őt támogatja Marcus Fabius Quintilianus, az i. sz. I. században élt római rétor, az „Institutiones oratoriae” szerzője is. De megjelenik az „auktoritások” sorában a „tiszteletre méltó Arisztotelész” is, ki a szillogizmusok tudományát „nem a szillogizmusok esztelen sokaságára építette, hanem jól megválogatott példákra”. A tanulság: a dictanem körül mutatkozó bajokon nem tömértelen formula betanulásával, hanem általános érvényű szabályok rögzítésével és ezek gyakorlati megvalósításának néhány példán való bemutatásával lehet segíteni. Az arisztotelészi, a kezdődő XIII. század fogalmai szerint „iskolai”, azaz skolasztikus módszer tehát a célra vezető.

(1) A bölcs ember ismertetőjegye, hogy képes tanítani, s az egészen tökéletesé meg, hogy magához hasonlót hoz létre. Hol van tehát a levélírók tudása és tökéletessége, kik a levélírói tudomány teljességét, kik az apostoli szék kegyét hajhásszák, akik nyelvezetüket az emberek nyelvén szólás elé helyezik, kik olyannak mutatkoznak, mint akik a tudás forrásaihoz hivatgatják az arra szomszédokat? Íme, a dictamenek nyugtalan buzgólkodói az evangéliumbéli kalmár módjára vagyontukat sokféle módon elpazarolták, csak hogy megszerezzék a dictamenek megígért drágagyöngyét. Miután pedig összevásároltak akár rövid, de tartalmas, vagy pedig terjengős meg pompázatos és festett képekkel ékes köteteket, sokévi tanulmányozás és vesződséges virrasztás után üreseké és kiéhezetteké válnak, annyira, hogy az ékesen szólás kívánatos világossága csaknem mindenütt kortársaink előtt a földkerekségen gyűlöletessé lett, és a galliai udvarokban az emberhez illő ékesszólás helyett állatokhoz illő üvöltözések honosodtak meg.

Nem szabad a hibát egészen a hallgatókra sem hárítani. Láttunk ugyanis kitűnően felkészült hallgatókat, amint a levélírás művészetének megfelelő voltát vizsgálták, ám e vizsgálók vizsgálódásukban kudarcot vallottak. A felmerült kételkedés igazolását a filozófustól vehetjük kölcsön, ki ezt mondja: a kézművesekről nem mondhatjuk, hogy tökéletes tudatossággal végzik dolgukat, mert nem tekintik a dolgok okait, hanem amit tesznek, tudatlanul teszik, ahogy a tűz éget. Amint ugyanis a tűz valami természet szerint, ők is valamiféle megszokásból, amely második természetük, cselekednek és tudásuk tökéletlen voltát bizonyítja, hogy tudásukat másnak továbbadni nem képesek, mivel minden tudás az okok ismeretével szerezhető meg, ezekről pedig ők nem

tudnak. Hasonló módon korunk levélírói egyáltalán nem vették figyelembe a meghatározott elveket vagy szabályokat, amelyek szerint a mindennapi dictamenek igazodnak, hanem a megszokott gyakorlat nekik bőségesen elegendő volt. Ezért azután megpróbálván a levélírói művészetet leírni, a mesterség határán túlhágva az úttalanban tévelyegtek, s nem az úton. Ez ilyesfajta tévelygésnek pedig kétségtelen bizonyítékát nyertük abból, hogy a levélírás mesterségének biztonságát nem a szerkesztést irányító tekintélyes szövegekre és elvekre alapozták, hanem a (példa-) levelek és clausulák sokaságára. Ezáltal a bölcsek gúnyját érdemelték, hasonlókká lettek azokhoz az emberekhez, akik ügyeskedni akarván, hogy ne fájjon a lábuk a vargamesterség tudnivalóinak mellőzésével kétféle pár lábbelit készítettek. Nem így alapozta a nagyemlékű Tullius a szónoki tudás finomságát az érvek sokaságára, hanem az [érvként használható] helyek számára. A tiszteletre méltó Arisztotelész sem alapozta a szillogizmusok tudományát a szillogizmusok esztelen nagy sokaságára, hanem kevés, de szemléletes példában megmutatta, hogy a szillogizmusok alkalmazására mily bőséges a lehetőség.

Minthogy azonban, ahogy Quintilianus mondja, „rút dolog kétségeskedni azon, ami még lesz”, s ugyancsak ő másutt: „főlösképpen a tanulásban való hosszas fáradozás, ha nem volna szabad az elmúltaknál jobbakat feltalálni”, ezért a testek gyötrődésén, az idő elvesztegetésén és barátaink kívánságán akartunk valamiképpen segíteni azáltal, hogy a levélírói mesterség közlésében mutatkozó ingatagságokat megerősítjük, bizonytalanságait megszüntetjük, s a dictamenek különféle útja-módja közül egyet kiválasztottunk, amelyből a szabályszerű levélírás módja következék, hogy így beteljesedjék Tullius ama mondása, amelyet a sztoikusok tekintélye is megerősít: „Minden, ami e földön keletkezik, az emberek hasznára keletkezik. Az emberek pedig az emberekért születnek, hogy egyik a másiknak használjon.” Ezzel megegyezik a platóni mondás, amelyet ugyanaz a Tullius ugyanott idéz: „Nemcsak magunknak születtünk, hanem születésünk egy részét a haza követeli, más részét barátaink.”

Tehát az az óhajunk, hogy a hozzáértők értelmét megteremkenyítsük, s szellemüket átítassuk. Ez azonban Quintilianus szerint nem teljesedik be, ha a tan tanulhatóságának nem felel meg a tanulók tanulékonyasága, ezért az olvasóktól tanulékonyaságot követelünk, magunk pedig tanulhatóságot fígérünk.

Ami a tudnivalókból megtanulható, négy dologból lesz teljessé. Ha ugyanis választékosan megmagyaráztuk a szabályos dictamen célszerű felépítését, a célszerűen felépítettnek mesterség szerinti elrendezését, a mesterség szerinti elrendezésnek érzékelhető [hallható] előadását, az érzékelhetően előadottnak hatékonyságát és erejét, a levélformájú dictament szillogizmusok fogalmazási rendjévé alakítva, mi többet kérhet még a tanuló?

Az olvasók taníthatósága viszont öt előfeltételből tevődik össze, két távoliból tudniillik, és három közeliből. A távoliak közül az első a latin nyelv ismerete, hogy az olvasó megértse, mit jelentsen a szó; a második a tárgy és a szabályok alapos ismerete, hiszen nincs olyasvalami megnevezett és kifejtett tárgyból kiinduló tudományos ismeretszerzés, amely nem a nem kifejtett alapismereteken nyugszik. A közeli előfeltételek elseje a szavak bősége; hiszen aki ebben szűkölködik, hogyan bővelkedjék formában? Sőt, hogy példában szóljunk, azokhoz hasonlíthatók, kik festeni akarnak, holott amire festenének, még anyag sincsen. A másik a tulajdonságoknak [jelentés-változatoknak] ismerete, mert, úgymond a filozófus, akik a szavak erejét nem ismerik, gyakran csalódnak. Nehezebb és hosszadalmasabb valami ez, és gyakorlat dolga; ezért nem kényszerítjük az olvasókat megtartására, sem nem írjuk a levélírói szükségesség, hanem az illendő és alkalmas előadás számlájára. Minthogy pedig a levélfogalmazás minden mesterséget és tudományágat felölel, úgy illik, hogy az alkalmas levélíró minden tudomány kifejezéseinek és beszédmodorának használatában kísérletet tett legyen, s a törvénytudókat a törvények nyelvén, az orvosokat az orvosi, a teológusokat a teológiai dolgok, s a többieket hasonlóképpen a maguk nyelvén szólítsa meg, mert ha érteni fog hozzá, hogy az egyes tudományokból a megfelelő tekintélyeket kinek és mikor vesse közbe, amikor annak szüksége felmerül, bármely fakultásról, könnyebben és kiválóbban éri el a leghathatósabb ékesszólás magaslatait.

Bárki is vagy tehát, aki e tudománnyal kapcsolatba kívánsz lépni, nem jelenhetsz meg előtte üres kézzel, hanem öt talentumot mutass fel, ezek közül első a latinság ismerete, második a tárgyban s a vonatkozó szabályokban való jártasság, harmadik a szavak bősége, negyedik a jelentésbeli sajátosságok gyakorlata, ötödik több tudomány szóhasználatának ismerete.

Ha mind valamennyit, vagy legalább négyet közülük leróttál, négyféle dolgot vásároltál. Ezek elseje a szabályszerű fogalmazás egyetemes felépítése, második a mindenre kiterjedően felépítettnek mesterség szerinti szerkesztése, harmadik a mesterségszerűen megszerkesztettnek érzékelhető előadása, negyedik az így előadottnak átalakítása szillogisztikus formába, hogy hatékonyságát és erejét kifejezze.

Továbbá, ámbár más különleges dolgokról írok az olvasók felkészültségét nem éppen ok nélkül meg szokták mosolyogni, minket az oktatás vágya hallgatásra készítet, nehogy tanításunk valamely részében mi magunk is sántikáljunk.

A fogalmazás felosztása, hogy kitűnjön a szándék

A felosztás háromrészes: vannak ugyanis metrikus, ritmikus és prózai dictamenek, melyek közül a két elsőbe való bevezetés a grammatikai és zenei spekuláció körébe tartozik, míg a harmadikat két részre osztjuk, a mozdulatlan és nyugodt dictamenre, mely a könyvek íróinak megengedett s a mozgó dictamenre, mit használatosan levélbelinek neveznek. Ez ismét kétfelé oszlik, mégpedig bíróságira, mely a szónoknak alkalmas, és gyakorlatira, mely a közügyek intézésére alkalmas. Ez azonban ugyancsak feloszlik szabad és kötetlen (megszokás szerinti) dictamenre — az elsőt leginkább azoknak a szónokoknak ajánljuk, akik a meggyőzésben semmiféle különleges szabálynak nincsenek alávetve, hanem szabadon csaponghatnak bennük; és a szabályszerű dictamenre, amelyet bizonyos szabályok és megállapodások határolnak körül és amelynek tárgyalását célunkul tűztük ki.

A szabályszerű, levélíráshoz szükséges dictamen általános követelményeiről beszél a továbbiakban a szerző. Hogy ezt konkrét formában tehesse, visszanyúl a szóbeliség hagyományaihoz és szabályaihoz. A hírnök, a követ, kire szóbeli közlendőt bízta, ugyanazt a szerepet töltötte be, mint az írás, a levél. Ez utóbbi tehát akkor lesz tökéletes, ha olyan lesz, mint a küldetését alkalmazatosan betöltő követ. A követ úgy érheti el küldetése célját, ha első föllépésével lényeges dolgok körül forog. Legyen mondanivalójának megformálása ehhez méltó. Tegye az ügyet az előtt kedvessé, kihez küldötték, és így érje el küldetése célját. Nem különben van ez a levélnél is. De az Ars új, „iskolás” értékelésében minden technikai ismeret értéke a tudatosság jokától, a racionalitástól, ésszerűségtől függ. Ez, mint fentebb mondotta Limoges-i János, az okok ismeretét jelenti,

okszerű eljárásokat. A négy követelmény az arisztotelészi-skolasztikus négyes ok rendszerében nyeri el a végső megfogalmazást: a *causa efficiens* a kívánt hatást elérő követe a levél írójának; az anyagi ok, a *causa materialis* maga a mondanivaló, egyszerű, grammatikai elrendezésben (*clausulae et clausularum particulae*: mondatok és mondatrészek); a formáló ok, a *causa formalis*, ennek formás, stílári elrendezése; végezetül a cél-ok, a *causa finalis*, az egésznek célszerű, a küldetést, a levélírás célját kedvezően, a címzettet megfelelő döntésre hangoló összefoglalása. A négy oknak a levélírás technikájában való megjelenését fejti ki egyenként a következőkben.

Első fejezet. A SZABÁLYSZERŰ DICTAMEN SZERKEZETE ÁLTALÁBAN, TOVÁBBÁ NÉGY ALKOTÓELEME

Először is éberem ügyelnünk kell, hogy valamint a követ tökéletes alkalmatosságához is négy kell, vagyis hogy elfogadható legyen, amit elfogadásra ajánl, érthető, amit tőle hallunk, figyelemre méltó vagy megfontolandó, amit figyelmünkbe, megfontolásra ajánl, és meghallgatást érdemlő; ha ezek egyike hiányzik, hibásnak kell mondanunk, mert a túlságosan tolakodónak megtagadják a bejövetelt, az idegen szülötteknek a megértést, a dadogónak, hogy megfontolják beszédét, a hanyagnak a meghallgatást. Ugyanígy a választékos fogalmazás összetétele is négy részből válik teljessé, vagyis az elfogadhatóság, taníthatóság, ajánlhatóság, s meghallgathatóság, ezek választékos kidolgozásával a dictamen tökéletes, ha azonban egyikük sántikál, névleges csak az, és nem valóságos. Ezek azok az elemek, amelyekből a dictamen teste összetevődik, amelyeket, ha egymáshoz illeszthetünk, a fogalmazás egésze legszebb formájában jön létre.

Vedd hát eszedbe, szorgalmatos olvasó, hogy a fent felsorolt négy alkotóelemet négyféle áron vesszük meg, vagyis szerénységen, ékesszóláson, tekintélyen és szeretetreméltóságon. A dictamen ugyanis akkor lesz elfogadható — ha szerény, tanítható — ha ékesen szóló, figyelmet keltő — ha tekintélyes, meghallgatható — ha szeretetreméltó. De honnan vesszük mindezeket? Bizonyára a dictamen négy okából; vagyis a létrehozó, az anyagi, a formális és a cél-okból. Létrehozó oknak nevezzük azt, aki levelével másra kíván hatni, anyaginak a klauzulákat és a klauzulák részecskéit, formális oknak a klauzulák elrendezését, cél-oknak azt, kit a levél meg akar győzni, vagy magát a meggyőzést. A szerénységét viszont a létrehozó, az ékesszólást az anyagi, a tekintélyt a formális, a szeretetreméltóságot a cél-októl nyerjük.

Az indítóok, a *causa efficiens*, mint mondtuk szóbeli közlésnél a követ, írásban a levél írója, a *dictator*. Ez első ok szerint való eljárás tőle a szerénységet kívánja meg. Szerénységet abban, miként nevezi meg magát, miként helyezi el a megszólítást, milyen szerény kérelmének említése és mily szerényen ígéri az ellenszolgáltatást (imádságait vagy szolgálatait).

A második ok, a *causa materialis*, az anyagi ok itt magát a mondanivalót érinti. Az ékesen szólás anyagának, mint említettük, elsődlegesen világos, grammatikailag helyes elrendezését. Ez megint négy dolgot követel. Mindenekelőtt, hogy az előadás, a mondandó könnyed legyen, ne pedig bonyolult szerkezetek miatt már eleve nehezen érthető. Latinsága csinos, a kor fogalmai szerint elegáns legyen. A szavak jelentéseiben biztosan igazodjék el, és így érje el az értelmezés kívánt világosságát. A végződéses, a terminatiók megfelelők legyenek, a kádenciák tehát jól, szabályosan hangozzanak. [Érdekes, hogy a négy klasszikusnak tekinthető terminatio közül — I. Bevezető — csak kettőt említ meg.] Az egész mondanivaló pedig a legszükségesebb rövidség által tánjék ki.

A megformáló ok, a mondanivaló, a levélbe foglalt ügy súlyosabb, tekintélyesebb előadására van tekintettel. Ez természetesen már nemcsak a grammatika és a szókincs, de stílus kérdéseit is jelenti. A mondandó stílárius díszítése legyen tehát mindenekelőtt mértéktartó (*mediocris*). Azután maga a stílus általánosságban háromféle sajátosságot mutathat a felsorolt esetek különfélesége szerint. Lehet súlyos vagy komoly a stílus; ez ékes saját vagy átvitt értelmű szavak használatát jelenti, a díszítő elemek, kifejezések alkalomhoz illő színes, változatos felhasználását (akár a címzett indulatba hozásáról, akár pedig lecsendesítéséről van szó). Lehet a stílus közepes, ha csekélyebb mértékben él a levélíró az említett lehetőségekkel. Végezetül szűkös (*attenuata*), mely minden stílárius különlegesség mellőzésével, csupán a leghasználatibb latinságot veszi igénybe.

A negyedik „okszerűség” a cél-ok figyelembevételét jelenti, a mondanivaló célirányos elrendezését. A végső argumentálásban tehát a kérelem teljesítésének szükséges vagy méltányos voltát hangsúlyozzuk, amint ez a végső meggyőzésnek a mondanivaló megfelelő elrendezésével való összefüggéséből következik. Mindezt össze kell kötni a címzett megnyerésére vonatkozó utolsó kísérlettel. A szerző „*blanditas-nak*”, hízelgésnek nevezi ezt, és általában a középkori levélírók nem is igen gondoltak másra. E három követelmény teljesítése szolgálja a *causa finalis*.

Megemlíti, hogy a levél szövegének formálása során tekintettel kell arra lenni, hogy az egyes részek (Limogesi János clausuláknak mondja) előadási tónusa összhangban legyen. Tiszteletteljes bevezetésre, ugyanilyen hangnemben folytatódjék a tény vagy ügy elbeszélése (*narratio*), a kérelem (*petitio*) megfogalmazása stb.

A létrehozó ok feltételeiről

Hátra van tehát, hogy a négyféle ár mivoltát és feltételeit egyenként és rendben előszámláljuk. Gondold meg tehát, hogy a létrehozó okból nyert szerénység négy dolgot rejt magában, vagyis a megszólítás, elrendezés, kérés és ígéret szerénységét. A megszólítás szerénysége viszont abban áll, hogy a levél szerzője jóval fölötte állónak írván, mint kanonok

a püspöknek, vagy lovag a grófnak, egyes számban nevezi meg magát, ha azonban jóval alatta állónak ír, mint a püspök a kanonoknak, gróf a lovagnak, többesben; ha viszont egyenlő az egyenlőnek, vagy csak kissé nem egyenlőnek ír, állapotának követelménye szerint nevezi meg magát. Ha egyszerű ember, egyes számban, ha kiváló, vagy valami méltóságban van, többesben. Az elrendezés szerénységének akkor teszünk eleget, ha a levél szerzője fölöttese vagy vele egyenrangú társa mögé helyezi magát, vagy a kissé alacsonyabbrendűnek is, ha csak a kezdeményező személy nincs méltóságban; hiszen valóban nem szoktuk az érseket a püspök, vagy a püspököt a dékán mögé helyezni, vagy midőn ha jóval alatta állónak ír valaki, miként az apát is a szerzetes elé helyezi magát. A *kérés* szerénységét úgy érzük el, ha a föllebbvalókat, azonos állásúakat, vagy csak kissé alacsonyabbrendűeket a jóval alattuk állókhoz illő kérésekkel, az alattvalókat parancsokkal, vagy fegyverrel nyomósított felszólítással, a többieket pedig fenyegetésekkel vagy rábeszéléssel indítjuk cselekvésre. Az ígéret szerénységét úgy érzük el, ha a jóval fölöttünk állóknak sem hálánkat, sem szolgálatainkat nem ígérjük, hanem a minden jótett visszafizetőjétől kívánjuk jutalmukat; a velünk egyenlőknek vagy kissé kevesebbeknek hálánkat és szolgálatainkat ígérjük, a jóval alattunk állóknak nem hálánkat vagy szolgálatainkat, hanem tanácsainkat vagy segítségünket ajánljuk.

A materiális ok feltételeiről

Előszámlálván az első árat, hozzá kell még számolni a másodikat, ezt illetően pedig könyv nélkül eszünkben tartsuk, hogy a tárgy ékesszóló előadása öt dolgon múlik; ezek az előadás könnyedsége, nehogy az előadó kigúnyoltassék; latinságának csinos volta, hogy a címzett füleibe lopja magát; jelentésének világossága, hogy a dictamen hangja az értelemben hatoljon; a szavak rövidsége, hogy emlékezetben maradjon; a befejeződés alkalmatossága, hogy a klauzulák felosztása és a mondanivaló lezárása felismerhető legyen. Minthogy azonban ezek önmaguktól is világosak, magyarázatra nem szorulnak.

Nem méltó azonban elhallgatni, hogy a klauzulák különféle végződése között kettő híres és nevezetes, tudnivaló, amikor a mondatzárás végén a dactylus megelőzi a

kettős spondeust, vagy a kettős spondeus a molossust, ha szabad dactylusnak mondani három szótagú verslábát, vagy a sok szótagút, amelynek utolsó előtti szótagját nyomjuk, hangsúlyozzuk, mint *dominus episcopus*, a kettős spondeust viszont négy szótagúnak, amelynek utolsó előttijét felemeljük, hangsúlyozzuk, mint *patriarcha*, a molossust viszont három szótagú lábnek, melynek utolsó előttijét felemeljük, mint *decanus*.⁶⁸ Az első végződést tartjuk meg, mikor azt mondjuk: *quatenus nobis exspectatam pecuniam transmittatis*; a második, amikor azt mondjuk: *quatenus nobis exspectatam pecuniam mittatis*.⁶⁹

A formális ok feltételeiről

A következőkben át kell térnünk a harmadik ár megszámlálására, és ez a forma tekintélyes, súlyos volta. Öt részét sorolhatjuk fel: ezek a díszítés takarékosága, a stílus sajátos alkalomszerűsége, a mondatok tárgyhoz illése, a klauzulák száma és elhelyezése.

Az elsőről meg kell jegyezni, hogy miután a szónoki ékesszólás és a dictamenek díszítésére különféle színek rendeltettek, amelyeket jelenleg nem említhetünk meg újra, mind nagy számuk miatt, mind azért, mert elrendezésük a különféle poetikai, grammatikai, retorikai könyvekben bőségesen meglelhető, azoknak megtartásában a nagyemlékű Tullius ugyanazt a szint szám szerint háromszor engedte megismételni.

A második rész megértésére, minthogy többen nem tudnak róla, s igen kevesen nyilatkoznak felőle, észbe kell hozni Tullius megkülönböztetését: az alakzatok száma három, vagyis súlyos, közepesen súlyos és könnyed. A súlyos a szavak nagyszabású és nem közönséges szerkezetéből áll; a *közepes*, mely a szavak méltó használatát jelenti alacsonyabb fokon, de mégsem alantasan vagy közönségesen; a *könnyed*, mely a tisztán érthető szóhasználat leggyakrabban használatos formáihoz ereszkedik le.

A súlyos alakzatot fontosabb esetekben és ha jelentősebb személyekhez írunk, kell használnunk. Összetétele szerint három részből áll: a lehető legdíszesebb saját vagy átvitt értelmű szavakból, valamint az igék és mondatok színezésének mértékletes alkalmazásából, s tágabb értelemben az ügy bővebb vagy mérsékeltebb előadását célzó helyekből. A két

elsőt hamar átfutva megjegyezzük, hogy az elsőbb az átvitt, vagy sajátos értelmű latinságának szépsége által teljesedik ki; a második a stílus futólagos formájú színezésének mértékletes képszerűségével; a harmadiknál azonban, minthogy sokkal kevésbé használatos, tovább kell időzni. Ügyelj tehát arra, hogy a stílus komolyságát létrehozó egyes helyek felindítóak, mások meg mérséklőek.

A „felindítóak” Tullius tanítása szerint különféle helyekről származnak, az elsőt a fejedelmek vagy törvények tekintélyére hivatkozásból vesszük, úgyhogy a bírót vagy a praetort⁷⁰ a szóban forgó gaztett megtorlására felindítván megmutatjuk, milyen büntetést szabnak ki a törvények e gaztetre, vagy mily szigorúan büntették a kiválóbb fejedelmek azokat, akik ilyfélét cselekedtek. A másodikat a bíró sajátos jellegéből vesszük, kimutatván, hogy a büntetés, illetve az ítékezés különbség nélkül mindenkire tartozik, s ekkor a legsúlyosabb a felszólítás — vagy a hasonló állapotúakra, ekkor közepes —, vagy csak arra az egyre, akit fel akarunk indítani, ami ez egyszerűen súlyos voltával is megelégszik. A harmadik bekövetkezett dolgok keserű voltából, kimutatván, mennyi és mekkora kár vagy botrány következik ebből. A negyedik e példaadás fontosságából, mikor megjegyezzük, hogy ennek példájára sokan hasonló dolgok elkövetésétől vissza nem rettennek. Az ötödik a megbocsátás megbocsáthatatlanságából, előadván, hogyha az elkövetett gaztett büntetlen marad, semmi sincs, mi a bírót felmentse. A hatodik a vádolt személy elszánt merészségéből, kimutatván, hogy semmilyen kényszer, hanem tisztán a saját kényszerítetlen pusztá elhatározása vitte a kártevésre. A hetedik az elkövetett gaztett zsarnoki kegyetlenségéből, kimutatván, hogy a szóban forgó gaztett nem akármilyen gonosztevőre vall, hanem hóhérlelkű vagy vérszomjas emberre. A nyolcadik a gaztett szokatlan különlegességéből, figyelmébe ajánlván, hogy hasonló gaztettet még soha nem gondoltak ki, nem láttak, nem hallottak. A kilencedik az összehasonlított bűnök különféleségéből, amikor is kimutatjuk, hogy ha ilyen bűnökért ilyen büntetések járnak, ezért a sokkal súlyosabbért még súlyosabb megtorlás jár. A tizedik a szörnyűségek összességének felsorolásából, az egyes szörnyűségeket és gyalázatosságokat rettentő módon leleplezván.

Az ellentétes, mérséklésre irányuló helyek ugyanazon számra korlátozódnak. Ezek közül az első a tulajdon sorsa változásából fakad, s nyilvánvalóvá teszi, hogy régen, a mo-

solygó szerencse idején sok barátot gyűjtött, azonban a szerencse elkeseredésével elkeseredtek a barátok is. A második a szolgálatok nyilvánításából, kinyilvánítván, hogy mennyit használt az saját hasznának és üdvének. A harmadik a számtalan veszély felbukkanásából, bemutatván, hogy ha csak a szándékolt dolgot keresztül nem viszi, sok veszély fenyegeti. A negyedik a barátságos készségeskedésből, megígérván, hogy a másik fél atyjának vagy nagybátyjának és barátjának rendelkezésére áll. Az ötödik a rokonsága balszerencséjének megsiratásából, miközben azon síránkozik, hogy szerencsétlen atyafiságát mások mindig megtiporják és elnyomják. A hatodik nem maga, hanem övéi iránti részvét, kifejezván, hogy a saját kárát egykedvűen viselné el, de szegényke cselédjeinek számlálhatatlan nyomorúságán szánakozik. A hetedik a saját-maga sajnálatáról mindenkiére tér át, feltárván, hogy sosem volt süket vagy megátalkodott lelkű, hogy ne viselte volna el inkább az ellene elkövetett igaztalanságokat, mintsem másokat megbántson. A nyolcadik a bajok hosszas elviselésétől, elmondván, hány és mily nagy veszélyeknek volt máskor igazságtalanul kitéve. A kilencedik a saját állapota felpanaszolásától, amiért beléoltatott és veleszületett, hogy nemcsak a középszerű sérelmeket viseli el másoknál nehezebben, de még jótéteményeit is csak kevesen találják elfogadhatónak, a legtöbbnek inkább terhek. A tizedik türelme megvallásától, elmondván, hogy az igen gyakori sértések ellen nem szokása tiltakozni.

Ezek a felindító és mérséklő helyek, amelyek emlékezetbe idézése hogy mily jelentős a dictamen felépítésére, kitűnik alább.

A dictamenek stílusa tehát akkor komoly, ha bennük megtartjuk a szavak szépségét, a hangzás és a színezés választékosságát, nem kevésbé pedig a súlyosbító és enyhítő helyek valamennyiének, vagy többnek vagy kevesebbnek alkalmazását; vagyis ha a császárt a felségsértés megbüntetésére ilyen formán biztatjuk: Ó, mily szigorú ítélettel kell sújtani, mily szörnyűséges gyalázzal kell büntetni, mily szégyenletes halállal kell elrútítani, aki, holott császári szolgálat alá tartozott, a császár kegye nem kis mértékben övezte, sőt a császár őrzését bízták reá, ó, gyalázat, a félelmetes felséget sérteni, jótéteményét megrontani a neki tartozó hűség megszegésére vetemedett, a törvények rettegett büntetésétől sem félvén! Ó, hallatlan gaztett, ó, embertelen dolgok teremtetője, ó, mily veszedelmeknek nyitotta útját, hány és mily nagy embernek

sugallt merészséget elkövetett gaztettének példájával hasonlókra!

A közepes alakzat viszont közepes jelentőségű eseteknél, közepesen fontos személyeknél alkalmasabban tartatik meg, ámbár minden esetre és személyre kiterjeszthetjük, kissé eltekinthetünk a választékos beszédektől és a legfontosabb motívumoktól, de nem érintjük azért a mindennapi és bárdolatlan beszédet; azaz, ha ugyanazt a császárt ugyanazon gaztettnek megbosszulására mérsékeltebben szólítjuk fel ily módon: Ezt a kegyetlenséget felülmúlja az a kegyesség, minden embertelenséget az az emberiség, mely a császár haragját mérsékli, indulatját lecsillapítja; itt a felségsértés kihívja a bosszúállás kardját.

A gyenge alakzatot meg jelentéktelen esetekben, jelentéktelen személyek körül sikeresebben alkalmazzuk, mert Tullius tanítása szerint a népiesebb tárgyról népszerűen kell beszélni. Az újabkoriak önkényessége evvel az egy alakzattal él vissza mindenek felett, minden tárgy előadásába beleviszi vagy kifejezésre juttatja a vulgáris stílust; nem fontolva meg, hogy a mondanivalót a tárgyhöz illően kell megválogatni a most előadottak alapján. Ez ugyanis olyan stílus, amely semmilyen színezést nem alkalmaz, és megelégszik azzal, hogy semmi hiba ragálya el nem csúfítja, miként ez a mindennapi beszélgetésekből kitűnik, mintha valaki a kölcsönt visszakérve, így írta: Tudjátok, hogy könyveimet a minap megvettétek és azonnali fizetést ígértetek; nekem nincs élelmiszerem és hitelezőim állhatatosan követelik vissza adósságaimat. Ezért, az Istenért, adjátok meg, amivel tartoztok!

Ez említett részek harmadikáról kell megemlíteni, hogy a különféle klauzulák mondatainak barátságos egyetértésben kell összefűződniök: így példának okáért a tisztelő megszólításnak megfelelően az elbeszélés tiszteletes volta és a kérésé meg a hasonlóké, s így kövessék egymást az egyes tételekben.

A többi részek magyarázatát azonban a végső fejezetre tartogatjuk, a dictamen hatékonyságának kifejtésénél.

A cél-ok feltételeiről

Befejezván a harmadik ár előszámlálását, immár a negyedik megszámlálása következik. Számlálásánál eszünkben kell tartanunk, hogy a bizonyos célra törekvő kellemes stílus

három dolgot tölt be: magában foglalja a hatékonyságot, az összefüggést és a behízeltető formát. A hatékonyság akkor mutatkozik meg, mikor a kérés okát szükségesnek, méltányosnak, hasznosnak vagy becsületesnek állítjuk; az összefüggésre ügyelünk, amikor valamennyi klauzula mondatait az ügy érdekében állóan foglaljuk össze: a behízeltető formát követjük, mikor indítóokunkat a megindítandó személy előtt elfogadhatónak, kívánatosnak, vagy elhízeltetőnek mondjuk; az egyéb körülmények, melyek a dictamen célját övezik, a fent írtakból kétséget nem hagyóan kiviláglanak. Miután így világossá tettük, hogy a levélíró miként nevezze meg magát, milyen sorrendet és milyen megszólítást kell alkalmaznia, következésképpen a levél címzettjének megnevezése és megszólítása is kiderül.

A dictamen hármass felosztása Limogesi János szerint a szerkesztés, művészi vagy irodalmi alkotás egész területére terjed. A „metrikus” dictamenek: a versek, a költői művek. Ismeretük a kor irodalomtudományának, a grammaticának dolga. A „ritmikus” dictamen — a szerző rendszere szerint — azonos a zeneszerzéssel, ezzel meg a legkülönb „ars”, a Musica foglalozzék. A harmadik, a „prózai művek fogalmazása”, amivel az ő műve megismertet. Ez a szokványos értelemben vett „dictamen”, a levélszerkesztés elsősorban, de általában a prózában fogalmazás művészete is. Két fajtája van. A „mozdulatlan” és a „mozgó”. Az előbbi könyvek, az utóbbi levelek írásánál használatos. A levélírás azonban — egészen az „ars epistolandi”-vá alakult középkori retorika szellemében, az igazságszolgáltatási ügyekben szükséges szónoklást, s a közügyek intézéséhez nélkülözhetetlen írásbeliség egészét is jelenti. De miért „mozdulatlan” a könyvek írásának dictamene, és miért „mozgó” a levelek? Elsőzör is nyilvánvaló, hogy más fogalmazási technikát tartottak megfelelőnek a tractatusok, beszédek (egyházi beszédek), történeti művek írásánál, és megint mást az Ars epistolandi sajátos területén. Nem helyes tehát az utóbbira érvényes elméletet és gyakorlatot minden további nélkül az előbbire is átértelmezni. Szigorúan véve csak a levélíró az, aki semmiképpen nem mentesül a „szabályszerű dictamen” megkötései alól. A szónok, a közügyek intézője a szóbeli tárgyalás spontánabb, kötetlenebb stilizálású nyelvezetéhez lévén szokva, kevésbé követhette a „szabályszerű dictamen” szabályosságait. Ezek a szabályosságok a formulázás reguláin kívül, stílusán a prózaritmus — legalább leeredukált — bizonyos előírásaival azonosíthatók.

Az előbb részletezett négyes okszerűségen épül a dictamen. Szabályosságának megrontóit sorolja most elő, a négy „elem” sorrendjében. Az indítóok tekintetében leglényegesebb követelmény a szóló, a levélíró szerénysége volt. Természetes, hogy ennek az „elemnek” megrontója a szerénnytelenység, a magát megnevezésben, a címzett és a levél írójának sorrend dolgában rossz elhelyezésében, a kérelem és a viszonzás szerénnytelen előadásában.

A beszédmód ügyetlensége négy dologba ütökzik, amelyek természetesen a helyes, nyelvtanilag és szókinccs dolgában megfelelő módon elrendezett mondanivaló összefoglalására, megrontására valók. Elsőnek az előadás esetlenségét említi, ami a következő három dologban nyilvánul meg:

a hangzók gyakori egybeesése, azaz a hármas alliteráció, a kemény hangzók gyakori alkalmazása szókezdeteknél, végezetül a metrumok és ritmusok utánzását. Ezt a prózai fogalmazással összeegyeztethetetlennek tartja, illetőleg csak kis mértékben engedi meg. Itt kerül szembe szinte legélesebben az egész korábbi levélírási gyakorlattal, mely a kádenciák szabályos alkalmazását tekintette a dictamen helyessége egyik legfőbb kritériumának.

A következő rontó tulajdonság a beszéd, a szókincs gyatrasága, ami vagy a rossz latin tudás következménye, vagy semmitmondó, esetleg közönséges szavak és kifejezések használatában jelentkezik.

A szó jelentésének homályossága is rontja a dictament, ami vagy újsütetű, mesterkélt, el nem fogadott latin kifejezések, vagy ellenkezőleg elavult, ódon, a közhasználatú latin beszédben már nem használatos szavak és fordulatok, végül kettős, bizonytalan értelmezésű szókincs használatában mutatkozik.

Az előadás dagályossága azért szokott bekövetkezni, mert a mondani-valót túlságosan messziről kezdjük, ha ismételtetünk, ha a tárgyhoz nem tartozó dolgokkal hozakodunk elő, ha a tárgytól elkalandozunk.

A befejezés alkalmatlansága akkor áll elő, ha vagy az előzményektől függetlenül ismételtjük meg a kérést, vagy ismételtjük többször és ok nélkül.

A bizonytalan, összevissza előadás a harmadik ellensége a tiszta, szép dictamennek. Miben áll ez? Ha a díszítő elemek túlságos bőséggel jelentkeznek. Ha a stiláris képletek (figurák), az alakzatok dagályosak, vagy ellenkezőleg, elhanyagoltak, szárazak és vértelenek. Ha a mondani-valóban ellentmondások vannak, nem átgondolt és logikus felépítésű. Ha a levél részeinek számát tekintve mértéket nem ismernek, vagy a részeket fölcseréltetik.

Célját téveszti a levél, ha a címzettet az ügy méltányos vagy igazságos voltáról meggyőzni nem tudja, mert ügyetlen vagy értelmetlen az érvelés összefoglalása. Lényegtelen dolgokra hivatkozik a levélíró. Ugyanez következik be akkor is, ha az egyes levélrészek nem mutatják azt, hogy az egész gondolatmenet, az érvelés rendje a voltaképpen tárgyra van összpontosítva. Hasonló az eset akkor is, ha olyasvalamit kérünk, ami a levél címzettje előtt éppen ellenszerves vagy gyűlöletes.

A második fejezet címe Limoges-i János latinságával: „*Dictamenis artificialiter constituti, artificialis inventio...*” Annyit jelent ez, hogy a mesterségszerű, tehát az ímént elősorolt ismeretek birtokában alkalmazott dictamen, a fogalmazási technika módosulásai hogyan következnek be a körülmények változásai szerint.

Második fejezet. A FOGALMAZÁSBAN LEVŐ MŰVÉSZIES LELEMÉNY

Miután bőségesen megfizettük első adósságunkat, a másodiktól kell megszabadulni azáltal, hogy új útba és szokatlan tanításba kezdünk a megszerkesztett dictamen könnyű feltalálására, mert miként a filozófus mondja, nem elég hogy tudjuk, mi módon jön létre a mintakép, hasonlók létrehozására is kell erőnknek lenni; ennek az erőnek hiánya nyelte el az ékesszólás művészetének [valóban] ékesen szólását, okozta

meddőségét. Hiszen a régi dictatorok sok dictament hagytak ránk, azonban nem ismerték azt az erőt, amely hasonlókat teremt, úgyhogy, mint a filozófus a régi rétorokról mondja, tanításuk röpke volt és művészet tudomány nélkül való, mert bizony igen sok irodalmi mintát és gyorsan tudtak lelelni. De elég ebből ennyi. Ezután már a szóban tett leleményesség bemutatásán fáradozunk.

Vigyázz rá, tehát, hogy az egész keletkezése nem különbözik a részek keletkezésétől, ezért, ha az egész dictamen keletkezését akarjuk megtalálni, nem tévedünk el célunktól, ha azon vagyunk, hogy a részek keletkezését megtaláljuk. Tartsd észben hát, hogy, bár mások a dictamennek több részeit jelölik meg, a dictamen tökéletességéhez négy klauzula is elég. Ezek közül az első a dictamen díszére alkalmaztatik, ez a köszöntő, amely a bevezetés, vagy a cím helyett áll; a másik hárommal viszont úgy válik teljessé a levél szerkezete, mint az alap, a fal és a tető; ezek közül az elsőt mozgatónak hívhatjuk, a másodikat tovább vívőnek, a harmadikat befejezőnek. Nehogy azonban bizonytalanságban haladjunk tovább, alább következik minden egyesnek a leírása.

A köszöntő a klauzulák elseje, a személyeket nevezi meg és a szeretet adóját rója le; a mozgató a rábeszélés alapja, a szándék támogatója, az érzelem serkentője, amely hatékonyan fogalmazza meg az okot szándékának elérésére; a tovább vívő a kérés kiegészítője, amely a tárgyalt ügyet kifejti és elmélyíti; a befejező az a klauzula, amelyik hűséges bába módjára törekszik a többi klauzulától nemzett gyümölcs elfogadására. Észben kell pedig tartani azt, amit az egyszerű és egyetlen tárggyal foglalkozó dictamennél megtartani szoktunk, s hogy ennek klauzuláit négy részre kell osztani.

Összetett dictamennek nevezzük ugyanis azt, amikor egyik tárgy a másiktól következik, és klauzuláit a kérdések sokasága szerint növeli. Az egyszerű dictamen szerkezete [külön] kidolgozást igényel, minthogy azonban — úgymond a filozófus — minden határozott jelentés nélkül való kétértelműség olyan, mint amaz ember, aki nem tudja, hová megy, nem elég tanításunknak több klauzulapárt adni kiegészítésül, amelyek sokasága az emlékezetet megterhelné és az értelmet mégis bizonytalanságban hagyná, mint ahogyan ezt az ékes-szólással foglalkozó egyéb írók tenni szokták, ezenkívül azonban fel kell kutatni az élővizek kútjának buzgó forrásait, ahonnan a klauzulák folyamai feltörjenek.

A köszöntő klauzula szerkezete

Hogy a köszöntő klauzulán kezdjük, lássuk előbb, mire kell ügyelni, hogy megtudjuk, mit kell kiválasztani. Ezek száma három: a köszöntő személy, a köszöntött és a szeretet adója.

A köszöntő személyről rövid a tanítás és könnyű, mert az ilyen személy vagy meg kell hogy alázza magát, mint mikor azt mondjuk: Innocentius püspök, Isten szolgáinak szolgája stb., vagy Isten irgalmából, hasonlóképpen: az egyház szolgája, habár méltóságban lévő is. Ezt általánosan értsd, akár előre, akár hátrahelyezendő a köszöntő személy, akár egyszerűen csak megnevezendő: H. Isten kegyelméből ilyen egyház püspöke, vagy L. Isten kegyelméből Franciaország, a frankok királya és hasonlók. A személy üdvözléséről viszont ahhoz kell tartanunk magunkat, hogy lehetőleg és leginkább udvarias legyen. És ezt az ellenséges vagy korholható személyek, vagy azok miatt mondjuk, akik még valamennyire ócsárolhatók is, érdemeik követelménye szerint, vagy egyszerűen csak megnevezzük őket. Azonban ügyelni kell arra, hogy minden ajánlás a hasznosságon és a tisztességen alapul; ugyanis azt szoktuk ajánlani, ami hasznos és tisztességes; kiválóan össze is kapcsolható a hasznos a tisztességgel, hiszen Tullius tanúsága szerint — De Officiis c. könyvében — egymástól soha el nem válnak. Azt mondja ugyanis: minden hasznos tisztességes, és minden tisztességes hasznos, nem ugyan azért tisztességes, mert hasznos, hanem azért hasznos, mert tisztességes.

Ugyanezen Tullius a retorikában a hasznos és tisztos négy fajtáját különbözteti meg, vagyis: a dicsőséget, a méltóságot, a tekintélyességet és a barátságot, s mindegyik fajtát meghatározza, mondván:

A *dicsőség* valakiről elterjedt és dicsérettel vegyes hír. A *méltóság* valakinek tisztos, hódolatra is, becsülésre is, s tiszteletre méltó tekintélye. A *nagyságos* a fölségnek vagy az erőnek, vagy bármiben való gazdagságnak nagy bősége. A *barátság*: jóindulat valaki iránt annak a kedvéért, aki annak részéről is azonos hajlandósággal szeret. Ebből a négy forrásból fakadnak az ajánlatos ajánlások, amelyekről sorrendben fogunk szólni.

Ezért tudnunk kell, hogy a dicsőség általános elv mindazon személyek ajánlására, akikről ajánlatos dolgokat mondunk el; ha olyanról dicsérjük a személyeket, amiről dicsér-

hetők és híresek; így ha a jóságáról híres egyházfőt főtisztelendő urunknak, a szegények atyjának és az özvegyek bírójának nevezzük; avagy ha az egyház védelméről ajánlható főnemest az egyház félelmetes karjának, vagy az egyház bevehetetlen bástyájának nevezzük; a batorságukról dicséreteseket hatalmas fegyverűeknek vagy győzelmeknek, vagy győzhetetleneknek, a tanácsadásban vagy a világi ügyek intézésében jártasságukról híreseket gondosaknak, nagytanácsúaknak, előrelátóknak, körültekintőknek; a filozófiában kitűnőket vagy nagytehetségű férfiaknak, vagy fénylő elméjűeknek, vagy a filozófia kényeztetett tanítványainak; az ékesszólásukról dicsérteket választékos szónokoknak vagy mézajkú beszédekben bővelkedő férfiaknak és ékesenszólóknak, a hű szolgálatukért tekintetes tisztségviselőket hűséges vagy önfeláldozó szolgálóknak, vagy értelmeknek, vagy ébereknek, vagy álmatlanoknak. S hasonlóképpen kell értened szólni a más hasonló személyekről.

A méltóság azonban az ajánlás különleges kezdete, hiszen méltóságuknak megfelelően csak azokat szoktuk ajánlani, kiknek tisztelettel és becsüléssel tartozunk, mint a méltóság előbb említett meghatározásából kiderült. A méltóság három szempontból ajánlható, vagyis hódolat, tisztelet és megtisztelés kimutatására. A tiszteletben benne foglaltatik a tiszteletteljes tartózkodás; azok előtt viselkedünk tartózkodó tisztelettel, kiket legjobban tisztelünk. Ez a hármass ajánlás hármass méltóságnak felel meg. Hódolattal tartozunk tehát a pápai méltóságnak, ezért legszentebb, szentséges, vagy Krisztusban legboldogabb atyjának és az egyetemes egyház legfőbb papjának nevezik a hívek egyetemesen. Tiszteletadás illeti viszont a pápa úr legátusait, közelebről a bíborosokat, püspököket és érsekeket, amiért is ezeket főtisztelendő vagy Krisztusban tisztelendő atyjának és úrnak hívja mindenki, kivéve, hogy a magasabbrendű egyházfők vagy hasonlórangú bíborosok a püspököket, érsekeket tiszteletre méltó testvéreknek mondják; így szokták mind az alájuk tartozó, mind egyéb alájuk rendelt személyek a híres apátokat és perjeleket Krisztusban tisztelendő atyjának nevezni. Mások viszont a dicséretet nem a méltóságtól, hanem a dicsőségtől eredeztetik, s vallásos, szeretetteljes vagy legkeresztényibb, vagy legtökéletesebb férfiaknak mondják őket, amint a kevésbé híres, igen vallásos előjárókat és alattvalókat is egyaránt nevezni szokták. Megtisztelés illeti az alábbvaló egyházi személyeket, vagyis a dékánokat, archidia-

kónusokat és a plébánosokat meg hasonlókat; ezért egyenlőiktől és kevésbé alattuk állóktól tiszteletre méltó és okos, a sokkal fölöttük állóktól, a pápa úr kivételével, gondos és okos férfiak, a jóval alattuk állóktól legmegtiszteltebb és legbecsületesebb úr a nevük.

Azonban, bár a fent említett ajánlások a fent említett személyekre igen illendően alkalmazhatók, az alacsonyabbrendű személyek felsőbbrendűekre alkalmazott ajánlásait, bár megtehetjük, már nem tudjuk mégsem olyan megfelelően alkalmazni. Ugyanis nemcsak az előbb említett személyeknek nyilvánítunk tiszteletet, hanem az isteni dolgokban mestereknek, előjáróknak, rokonoknak, apának, anyának, nagybátyának, nagynénének, nagyapának, nagyanyának s hasonlóknak, akiket mind tiszteletre méltóaknak vagy tisztelteknak nevezhetünk; annak okáért is van a törvény parancsa: tiszteld atyádat és anyádat stb.

A tekintélyes nagyság a világi hatalom tulajdonsága, de mint meghatározásából kiderül, ez is három szempontból ajánlható; vagyis a fönség, a hatalom és az ideigvaló dolgokban való gazdagság szempontjából. Az első a császárok és királyok tulajdona. Ezért az alantasabb személyek, mind egyháziak, mind világiak, őket legkiválóbb, főmagasságú és legdicsőbb férfiakként nevezik; a velük egyenlők és ők egymás között kiváló és dicsőnek nevezik egymást. A pápa úr a római császárt kedvelt fiúnk, H. Isten kegyelméből a rómaiak császára és mindenkor a birodalmat gyarapító fölséges címmel illeti. Ugyanígy nevezi a pápa úr a királyokat is, csak nem mindig mondja őket a birodalmat mindenkor gyarapítónak. A második, a hatalom ugyanis, a hercegek és grófok tulajdona, ezért hívják őket alárendeltjeik leghatalmasabb, legfélelmetesebb úrnak, egyebek pedig hatalmasnak és kitűnőnek mondják. A harmadik okból, vagyis a világi gazdagság alapján az alárendeltebb fejedelmeknél ajánljuk magunkat, akiket leggazdagabb, legbökezübb és legajándékosabb, legengedékenyebb férfiakként mondunk, de általában vérségük és származásuk szerint dicsérünk; ezért alattvalóiktól hírneves, kegyes, kiváló, s kitűnő, a fölöttük állóktól és velük egyenrangúaktól nemes, nemzetes nevet kapnak. Az effajta ajánlás azonban a filozófusok szemében semmit sem ért, hiszen — úgymond Boethius —, az egész emberi nem hasonló módon vette eredetét. Seneca viszont nyilatkozatának tekintélyével határozza meg a nemességet, így szólván: ki a nemes? — és azonnal hozzáteszi a választ: az erényre jó

hajlamú lélek. Itt azonban egyre kell vigyáznunk: ha az első eredetre hivatkoznak, mind az istenektől vannak a világ első keletkezésétől mind a mostani időig. Ezért nem különös, ha a fent írt tulliusi idézet a már említettet nem érinti, vagy hogy érthetőbben beszéljünk, a már említett magunk ajánlása, a világi javak bősége esetében, nem áll vele ellentétben, hiszen amit Seneca mondja: A nemesség nem más, mint a meggyökeresedett gazdagság.

A kétkarú barátság viszont magában foglalja az általános szeretetet, s ennek megfelelően mindeneket, bármennyire alattunk állnak is, Krisztusban kedvesnek mondhatunk, s a különleges bizalmasságot, amelynek megfelelően ajánljuk azokat a személyeket, kiket különlegeseznek és kedvelteknek és szeretetteknek és legkedvesebbnek vélünk.

A fent mondottakból megtudtad, hogy a köszöntött személy a köszöntő személy elé helyeztetik, ha fölötte áll vagy egyenrangú, vagy valamennyire alatta álló, tartsd azonban eszedben, hogy közepesen az egyenrangú vagy kissé lejjebb álló személyeket, jobban a fölöttük állókat és legjobban a legkiválóbb személyeket becsüljük. Azt is tartsd észben, hogy a pápa urat mindenki elé kell helyezni, s mindenkit kedves fiainak nevez, kivéve a kardinálisokat, püspököket és székesegyházi pásztorokat, akiket, mint már említettük Krisztusban tiszteletre méltó testvéreknek nevez. Emlékezzél arra is, hogy a császárt csak a pápának kell utána helyezni, a többieknek, mind egyházi, mind világi személyeknek elébe írják. Hasonlóképpen egyedül a pápának és a császárnak íratnak utána a királyok, a többieknek mind elébe íratnak.

Az előbb felsorolt ajánlásokból kitűnik, hogyan kell a szeretet adóját leróni. Úgy illik ugyanis, hogy az egységet mindenben megtartsuk; ezért a pápa úrnak így írunk: odaadó hódolatom engedelmességével, vagy szentséges lábait csókolva. A legátusoknak, kardinálisoknak és székesegyházi főpapoknak, az egyenrangúak és feljebbvalók, a pápa kivételével, így írunk: az őszinte és testvéri szeretetem érzését; az egyházi személyekről, középrendű és alacsonyabb bárókról és más egyházi és világi személyekről szólván így írunk nekik: köteles tiszteletadásom szolgaságával, vagy köteles és alázatos tisztelettel; alattunk álló személyeknek, akiket tisztelni akarunk: tetszésére készsége akarattal, vagy mindenféle szolgálatra készen. A világi hatalmasoknak avagy a világi papoknak így írunk alattvalóik: hű és odaadó szolgál-

latot; vagy: ajánlják magukat és mi önmaguknál drágábbjuk van, vagy önmagukat és övéiket ajánlják, vagy: mindenüket, amijük van maguknak és a hozzájuk tartozóknak. A többiek viszont: jó sikert, gazdagságot, vagy: sokáig és boldogan uralkodjon, éljen és kormányozzon; vagy: uralkodjon; vagy: vezéreljen; vagy: barátainak gyarapodást, ellenségeinek fogyatkozást; vagy: szerencsés győzelmet ellenségein. Hasonlóknak írjuk: őszinte szeretetem érzésével; vagy: szerető öleléssel; sokkal alattunk állóknak: üdvözlét az Urban, vagy üdvözlét az Üdvösség Szerzőjében.

Vigyázd meg azonban, hogy a pápa úr mindenkinek üdvözlétet küld és hozzáteszi: áldását. A római császár egyedül a pápának írja: üdvözlétét és hódolatteljes alázatának kifejezését; a többieknek: üdvözlétét és kegyelmét. A királyok viszont egyedül a pápának: alárendeltségük vagy tiszteletadásuk szolgálatát. Egyesek szerint a római császárnak is így írnak. A királyok viszont a többieknek: üdvözlétet és békét, ha azok egyenlők vagy kevéssel alattuk állók, viszont: köszöntésüket, ha jóval alattuk állnak.

Mégis említésre méltó, hogy valahányszor sokkal fölöttebb állóknak írunk, az üdvözlést alázatosságból el kell hallgatni. Bárki is tehát azon fáradozol, hogy alkalmas megszólítást állíts össze, fontold meg, a megszólítandó személy előre helyezendő-e vagy hátra a fent említett emlékeztető szerint. Ha azonban hátra kerül, arra ügyelj, van-e valamilyen híres hivatala vagy nincs; ha valamelyes, középszerűen szólítsd meg; ha semmilyen, vagy csekély, egyszerűen szólítsd nevén, nem mutatva több tiszteletet, mint amennyi az általános szeretetből fakad. Ha előrehelyezendő, minél kiválóbb, annál kiválóbban tiszteld meg, s ajánlásaidhoz illeszd a köszöntésnek azt az utolsó részét, amely a szeretet adóját foglalja magába.

Az ajánlást pedig könnyen kitalálhatod a fentmondottakból. Ha egyházi méltóság, háromszoros méltóságából vedd az ajánlás módját, ha világi fejedelem, a nagyságos tekintély említett háromszoros formájából vond le a dicséretet, ha bizalmas viszonyba került az íróval, ebből a különleges barátságából vond le a dicséretet; ha közepesen vagy csekély mértékben ismeri, az ajánlás az általános szeretetből vezethető le; ha nem áll rendelkezésedre a háromtagú méltóság, a háromtagú tisztelet, a kétrészes szeretet, folyamodj az általános alapelvhez és a dicsőségtől kölcsönözd az ajánlást. Saját hírnevével tedd meg az ajánlást, ha úgy

tudod, hogy valamiben dicséretre méltó és kiváló; ha nem, a hozzá hasonlók nyilvános ajánlását kell rá alkalmaznod, vagyis azokét, akik hasonló fokozatban járnak és hasonló foglalkozásban sűrögnek. Ily módon a polgárokat nyilvános ajánlással gondos és megfontolt férfiakként nevezjük, az egyszerű egyháziakat gondos és okos férfiakként; ha ezeket észben tartod, sosem hiányzik majd benned a képesség és könnyedség a köszöntés megtételére.

Ha azonban ócsárolható a személy a dicsőséggel ellentétes dolog miatt, a megvetéshez kell folyamodni a gatzett miatt tudniillik, amelyet elkövetett, s a gyalázatos dolog miatt, amelyet művelt. Minden ajánlásban vagy szidalmazásban azonban mértéket kell tartani. Seneca tanácsa szerint, aki azt mondja: takarékosan dicsérj, de még takarékosabban szidj; egyaránt kifogásolható ugyanis a túlzott dicséret és a mértéktelen gyalázás. Ez ugyanis hízelgésről, az rosszindulatról gyanús; nem kevésbé kell attól is őrizkedni, hogy az író személy túlságosan alázatossággal lealacsonyítja magát, s így az alázatosság színe alatt az alázatosságot sértse meg, hiszen a túlzásba vitt alázatosság túlzott felfuvalkodottság.

Ezek után tér át az érvelés legfontosabb momentumának megtárgyalására, a kérelem indoklására. Ez vagy személyi, vagy tárgyi vonatkozású. Az első esetben a címzettnek, a kérelem által befolyásolandó személynek a viszonyain alapul. Hogy a kérelem teljesítésére hangoljuk, hivatkozhatunk származására, az esetleg már nevében rejtőző és szójátékszerűen kihasználható némely tulajdonságra, életmódjára, életére, okosságára és arra, hogy mi előny háramlik reá a kérelem teljesítéséből.

Ha ez a személyi indoklás a kérelmező részéről indul ki, szóba jöhet a levél címzettjével fennálló közeli rokonság vagy az, hogy földiek, hogy közeli jó viszonyban vannak egymással; hivatkozni lehet a kérelmező nyomorára vagy az érdemek nagyságára.

Az érvelés alapja máskor a tárgyi jellegű motívumok kiemelése lehet. Ezek sorában jöleg három dolog jöhet szóba: hogy a dolog kedvező elintézése szükséges, a megszólítottra hasznos, vagy hogy ugyanerre a jó elintézés révén hír és tisztesség árad.

Mellékesen megemlíthetők a dolog természete, mások véleménye, avagy a közfelfogás, a szokás által ajánlott érvek. Azután összehasonlításokat lehet tenni, hogy más ügyeket, ennél nehezebbet is elintézt már — kisebb dologról lévén szó — ezt sem tagadhatja meg.

A megindítás módjának fellelése

Ezután a megindítás módja meglelésének tárgyalására kell áttérnünk, amelyben a dictamen egész ereje gyökeredzik, mely ha világos, az egész dictamen mosolyog, ha azon-

ban hiányzik vagy megakad, hiába dolgoznak azok, akik a dictament építik. Vigyázz tehát, mert két dologról lesz szó; az egyik a címzettet és a másik az írórt illeti. A címzetre ható klauzulának azt nevezzük, amelyben a levél átvevőjét a szándékolt dolog véghezvitelére próbáljuk rávenni. A levél íróját cselekvésre indító körülménynek pedig azt mondjuk, amivel mások tudtára adjuk, hogy valamit megfelelően megtettünk.

Előzetesen azonban ki kell kutatnunk a címzett megindításának kiindulópontjait, mert ezek sok vizsgálódást igényelnek, s ezenfelül az egyik meglelése vagy felderítése a másik fellelését világítja meg előttünk. Észben kell tartanunk, hogy, miután a címzett megindítására az szolgál, amivel a levélíró az átvevőt az előadott ügy továbbvitelére serkenti, a már említett megindítási módozat mind az átvevő, mind az író, mind az elintézendő ügy szempontjából felderítendő. Így hármassal kiindulópontunk van, amelynek elsejét a megindítandó személy részéről, másodikat a megindító személytől, harmadikat attól az üggyel kapcsolatban, amelynek kivételét elő akarja mozdítani.

Az első kiindulópont

Az első kiindulópont hét külön indítóokot foglal magában. Ezek közül az első annak a személynek a származása, akit meg akarunk indítani, a második: neve, a harmadik: életmódja, a negyedik: élete, az ötödik: bölcsessége, a hatodik: tisztasága, a hetedik: működése.

A származástól akkor vesszük az indokot, amikor az ősök példájával serkentjük az utódokat. Így akkor, amikor valakit, ki derék vagy gonosztevő ősöktől született, jótettekre [buzdítunk]. Az igazságos tettekre érzéketleneknek vagy resteknek, hasonlókat hasonlókra biztatva, mondjuk: A természetes és törvényszabta jóindulat tanítja, hogy tiszteljék szüleinket; ezeket senki odaadóbban nem tiszteli, mint ki atyai hírnevét hasonló tettekkel bővíti és öregbíti; vagy: ki ősei rossz hírét ellentétes cselekedetekkel feledteti és elrejt.

A névből indulunk ki, ha a levél átvevőjét nevének nagyságával biztatjuk nagyszerű tettekre; így ha a megindítandó személyt, akinek neve Kelemen (azaz kegyes), Bonifác (azaz jót cselekvő), vagy Honorius (azaz méltóságos), vagy Florentius (azaz virágzó), vagy János (azaz kegyelmes),

vagy Simon (azaz engedelmes), s így a hasonlóknál, a gondoskodásra vagy megbocsátásra indítjuk, vagy ha valakit Incének (azaz ártatlannak), vagy Constantinusnak (azaz állhatatosnak), vagy Konstantinnak (azaz kitartónak), vagy Péternek (azaz szilárdnak), Istvánnak (azaz törvénynek) hívnak, s így mind az idetartozókról, ekként intenénk szilárdságra, kitartásra vagy igazságosságra, mondván: Jobb a jó név, mint a nagy gazdagság, azonban a név ne legyen árnyékszerű, sem hiábavaló, sem üres, hanem a név nagyságát teljesítsék be nagy tettek . . . és a szorgos olvasó így minden egyes esetben ügyelhet, ha a címzett nevét egybehangolja az előadandó kéréssel, és ezáltal képes lesz a megindítandó személyt rávenni az előadott ügy teljesítésére vagy előmozdítására. Ha a név értelme nem nyilvánvaló, maga is költhet valószínű értelmezést, így Aegidiust a pajzstól (aegis), Richárdot a szigortól (rigor), Róbertet az erőtlől (robustus) származtathatja, ha akarja, és a többit a többiektől, s ezáltal szándékára térítheti, mondván, hogy tisztességes dolog a név méltóságát cselekedetekkel betölteni, nehogy úgy tessenek, mintha gúnyból vagy tévesen viselné nevét.

Az életmódból indulunk el, mikor levelünk átvevőjét az ügy elintézésére azok erkölceivel biztatjuk, akik között élt, nevelkedett vagy tanult, mondván: „Boldognak tartom azokat, kiknek megadatott, hogy dicséretre méltó és híres emberekkel legyenek együtt, hiszen a zsoltáros tanúsága szerint a szentek társasága megszenteli a velük lévőket . . .”

Az életből indulunk ki, amikor kimutatjuk, hogy az előterjesztett ügy elintézése az átvevő tulajdon erkölceinek felel meg, vagyis, ha elégtételt kérünk, emeljük ki, hogy ez tiszta becsületességéhez, ha jutalmat, ez igazságosságához, ha jótéteményt, ez a bőkezűségéhez illik és így tovább. Így a külön mozgatókat az egyes erények és szándékok szerint alakíthatjuk, minthogy ama különlegesek száma végtelen, alkossunk most olyan általános mozgatót, amelynek képére és hasonlatosságára alkothatunk majd különlegeseket is, mondván: „Nem tartóztathatja vissza magát a fény az égéstől, a láng a melegítéstől, ugyanígy a nemes lélek sem attól, hogy szívének bőségét cselekedeteinek bőségével fejezze ki és nyilvánítsa . . .”

Az okosságból indulunk ki, ha magát a címzett okosságát tesszük meg ügyünk szószólójává, hasonlóan ahhoz, mikor a bölcsre érveinkkel igyekszünk hatni, s ha valaki előzékeny, ezt külön is hangsúlyozzuk, ha tehát valamit kérünk, így

írunk: „Mint Seneca dicsően tanította, cselekedni tanít a filozófia, nem szólni, ezért azt tartom bölcsnek, kinek nemcsak szavain érzik a bölcsesség . . .”

A tisztségből indulunk viszont ki, amikor úgy adjuk elő, hogy kérésünk az átvevő tisztségéhez illik; így ha bocsánatot a főpaptól, hosszút az előljárótól, jogorvoslást a bírótól, bért az urunktól, jótettet barátunktól és hasonlóktól hasonlókat kérvén így mondanánk: „Azokat az ügyeket szorgosabb gonddal kell tárgyalnunk, melyekre felvállalt tisztségünk kötelez bennünket, nehogy elveszítsük előjogainkat, amiért visszaélünk a ránk bízott hatalommal . . .”

A hatásból indulunk ki akkor, amikor az átvevő megszokását szólaltatjuk meg az ügy előbbrevitele érdekében; például, ha az elfogadónak, valami olyasra hivatkozván, amit tenni szokott, így terjesztjük elő: A nemes és férfias lélek nem hanyél, nem lustálkodik, hanem bőkezűen és szívesen halmoz fáradságot fáradságra, hogy dicséretet dicséretre halmozhasson.

A második kiindulópont

A második, a kérő személy helyzetére vonatkozó ok öt különleges indítóokot foglal magában, amelyek elseje a rokonsági fok közelsége, második a szülőhely közelsége, harmadik a személy bizalmassága, negyedik a személy nyomorúságos volta, ötödik érdeme nagysága.

A *rokonsági fok* közelségétől indul el az a gyakran alkalmazott mozgató, ha valamit a közeli rokonságra tekintettel remélünk elérni, így, mikor valamit a rokonsággal hozzánk kapcsolt személyektől követelvén így írunk, mondván: A természeti törvényt feloldani és nem betölteni jöttek azok, akik odaadó unokaöccseiknek vagy rokonaiknak tekintetében nem tartják meg a természetes könyörületességet.

A *szülőhely* közelségéből indulunk ki akkor, amikor a szülőföld határos volta miatt akarjuk a levelet átvevő kedélyét meglágyítani, mint mikor valamely honfitársunkat gondoskodásra, tanácsadásra, védelemre vagy hasonló dologra indítva mondanánk: A szokás és a természet ellen vét, aki szülőtte földét megveti, és honfitársainak nem mutat bősége-sebb kegyelmet.

A személy *bizalmasságából* indul ki, mikor a címzettet az ügy elintézésére késztetjük a bizalmasság okán; így midőn segítséget vagy tanácsot, vagy hasonlókat kérvén ily szókra

fakadunk: Nem illik a bölcs emberhez a régi bizalmasságokra ráunni és azokat ismeretlenek mögé helyezni, kiknek életét előtte saját vagy övéi mindennapos bizalmassága feltárhatta, és hasonlók . . .

A kérő *nyomorúságából* indul ki, mikor saját nyomorúságunk kimutatásával akarjuk könyörületre indítani levelünk átvevőit; így ha az árva, a koldus, vagy a fogoly vagy más effélék védelmet, gondoskodást vagy elintézését, vagy hasonlókat kérvén ezt mondanak: Ki zárná el könyörülő szemeit és fojtaná vissza könyörületes szeretetét, holott az árvák elhagyatottsága vagy a szemérmes koldusszegénység, vagy a börtönbezártság vagy hasonlók különösebb vigasz nélkül szűkölködőn az általános nyomorúságra vannak hagyatva . . .

Az érdem *nagyságából* indul el, amikor szolgálataink udvarias említése által hatjuk meg az átvevőt, így, midőn a szolga urától, a gyermek tanítójától, barát barátjától és más hasonlókat tanácsot, segítséget, felvilágosítást vagy ehhez hasonlókat kérvén ezt mondják: „A tett szolgálattelévőjét szolgálja, sőt, uralkodássá válik a szolgálattelévés akkor, ha az odaadó szolgálatok annak, ki kapja, szeretetét felébresztik, háláját kiváltják, emlékezetét el nem hagyják . . .”

Ügyelni kell azonban arra, vajon az érvelő személy saját vagy idegen ügy elintézésére akar-e rábírní. Ha ugyanis saját ügyének elintézésére érvel, saját viszonyaiból vezeti le az indítóokokat, mint ez nyilvánvalóan kiviláglott az előbbi példákból. Ha azonban más ügyének a teljesítésén fáradozik, akkor az indok keletkezése tágabb körre terjed, mert kétségkívül egyaránt kiindulhat mind a kérelmező körülményeiből, ki harmadik személy érdekében fáradozik, mind azon személy körülményeiből, kinek ügyéről szó van; eltekintve az iménti utolsó előtti esettől, amely a kérelmező nyomorúságából indul ki; a szájalomra méltó személy ugyanis, aki számára tanácsot, segítséget vagy hasonlókat kérünk, erre hivatkozik. Nem szabad mindig ezek között keresned a példászerű érveket, hiszen ha szorgosan ügyeltél az előbb hallott példákra, megeléghelhettél.

A harmadik kiindulópont

Az ügy körülményeit magában foglaló harmadik kiindulópont tíz külön indítóokot foglal magában; három fő indókot, vagyis belső indítóokot és hét járulékos, mintegy külsődleges indítóokot.

A három fő ok elseje a kérdés szükségessége, második a hasznossága, harmadika pedig becsületessége. A fennmaradók elseje viszont háromfajta helyeslésből és négyszeres összehasonlításból fakad. Azért mondjuk háromrészes helyeslésnek, mert az ügyet helyeselhetjük tanúságtétel, szokásjog és a dolog természete alapján. Nemkülönben négyszeres összehasonlítást emlegetünk, mert az ügyet nagyobb, kisebb, hasonlóval és nem hasonlóval is össze lehet vetni és így van összesen tíz különleges indokunk.

Az ügy szükségességéből akkor származtatjuk az indítókat, mikor azt, kitől kérünk, arra intjük, hogy az ügyet, amelynek elintézésére minden vitán felül köteles, szívesen és nagylelkűen vigye véghez, hogy így a szükségből erényt csináljon; mint mikor a bűnöst bűnbánatra, a szolgát engedelmességre, a rabot türelemre, az adóst fizetésre és hasonlókat hasonlókra ösztönöznénk, mondván: „Az okos ember tulajdonsága, hogy fenyegető szükségben a szükséget elleplezi, s onnan erőszakolja ki a kegyelmet, ahonnan kegyelem nem jár.”

A hasznosságból akkor indulunk ki, amikor az átvevőt úgy kérjük, hogy akként tárjuk elébe az ügyet, hogy az előnyös dolgok elérésére és károk elkerülésére alkalmas. Ezt pedig értsd mindenki vagy több ember, vagy éppen a megindítandó előnyéről, mert nélkül az ajánlott előny hatékonyan nem mozgat. Így mikor hasznos dolog elintézését kérvén e szavakban törünk ki: Mennyi buzgalommal kell kívánni, mennyi szeretettel kell felkarolni az olyan ügy elintézését, amelyből ily bő termésű aratás támad, vagy: mely elzárja annyi szükség és szorongatás útját.

A becsületességből indulunk ki, mikor az ügy becsületes voltát szólaltatjuk meg az ügy érdekében, mint mikor megtisztelő és tisztességes ügy intézésének elősegítését kérjük, és ezt mondjuk: Mi dicséretre méltóbb, mint dicséretet szerezni, mi dicsőségesebb, mint tettekkel dicsőséget nyerni, úgy-hogy a cselekvő cselekedetei halála után is éljenek és ne veszzenek ki az örök emlékezetből?

A tanúságtétellel igazolt helyeselhetőségből indulunk ki akkor, ha az ügyet, teológiai, kánoni, vagy filozófiai, fizikai tanúsággal támasztjuk alá, mint például amikor valakit ígéretének megtartására így unszolnánk, megírván: A bölcs tanúsága szerint a hazug száj kivétel nélkül mindig megöli a lelket, ezért az óvatos emberek semmitől se óvakodjanak óvatosabban; a kánoni intelem szerint az egyszerű ígéret és az

ünnepélyes az Úr előtt egyaránt kötelez, ezért töltsön el félelemmel mindkét fajta kötelezettség, nehogy az Úr azokat, kik kötelezettségüket megszegik, azok közé sorolja egykor, kik gonoszat cselekszenek. Vagy így: Tullius mondása szerint az igazságosság alapja a bizalom a szavak és megegyezések szilárdságában, mert valóban, aki az igazságot könnyed szavakkal intézi el, romlásra építi házáat. Így kell minden esetben hiteles tanúságtétel után kutatnunk, amelyek az előadott kérelemnek megfelelnek, s ajánlatos, hogy ezeknek az itt elmondottak megfeleljenek.

A helyeselhetőségből és a szokásjogból indulunk el, amikor szokásjog alapján kérelmezzük az ügy helyeselhetőségét, mint amikor azt reméljük, hogy valami az elfogadott szokásjog alapján talál hozzájárulásra, mondván: „Az ítélőképesség legfényesebb jelének és a leghathatósabb bizonyító érvnek azt kell tartani, hogy az újdonságnak ellenáll, és a régóta dicséretes szokásokat követi...”

A természetes jóváhagyó helyeslésből indulunk ki, amikor a természetes ösztönt hozzuk fel a címzett érzelmének felkelésére; így ha előbbi keménységét helytelenítve ezt mondjuk: Mi sem kevésbé természetes, mi sem terheőbb a természetre, mint az ideigvaló dolgokban a segítség megvonása azoktól, kiktől az egy őstől való származás nem tagadta meg, hogy egy nemzetségbe tartozzanak; vagy általánosabban szólva: hogyan remélheti, hogy eleget tehet a szent tanácsoknak és parancsoknak az, ki még a természet törvényeinek is ellenáll, vagy ki a természetes kedvezést azoknak, kiket a természet vele összekötött, meg nem adja?

Nemkülönben a nagyobbikból indul ki az érvelés akkor, ha a nagyobb vagy nehezebb ügyből következtetünk a kisebb vagy könnyebb dolgokban követendő eljárásra. Mikor a szegény vagy a fogoly, vagy hasonlók segílyt, szabadulást vagy ilyesmit kérvén a püspöktől így szólnak: „Ha a jó pásztor-nak életét kell adnia a rábízott juhokért, az evangéliumi tanítás szerint, hogyan nem adja pénzét is?...”

A kisebbikből indulunk ki, mikor a kisebb dolog betartásából emelkedünk (jutunk) nagyobb felé; azaz, ha barátunk segítségét kérjük, így szólván: Ha azok, kik rokonsági összeköttetésben állnak, megosztják javaikat, mennyivel bőkezűbben kell megosztaniok javaikat azoknak, kik egy szív, egy lélek?

A hasonlóból kétféleképpen vezethető le az indítók, vagyis azáltal, hogy kölcsönösen összehasonlítjuk a hasonlók

vagy nemhasonlók hasonló tetteit, a hasonlókat úgy, mint a klerikus, ki atyjától örökrészét kéri és így ír: Ha az iskolázatlan gyermekek hozzájuthatnak atyai örökségükhöz, mily okból érdemelnek visszautasítást a művelt fiak; nem hasonlókat így: Ha az állatok kölykeit egyenlő szeretet övezi, nemde az emberek gyermekeit is hasonlóképpen kell szeretni.

A nem hasonlóból hasonlóan keletkeznek az indítóokok, mikor valamely dolog utálata miatt az ellenkezőjére buzdítunk, vagy éppen ellenkezőleg, mikor egy valami ajánlásával, ellenkezőjét megutáltatjuk. Így ha valakinek az arcátlanságát ilyen szavakkal szídjuk: „Mennyire terméketlen, mennyire gyalázatos ez a szemtelen fegyelmezetlenség, még akkor is, ha annak teljességében százszoros gyümölcsöt aratnánk, s a dicsőség köntöse is kettővé növekedne . . .”

Itt van hát az indítóokok rövid és könnyű summája, amelyből az átvevő még végtelen számú indokot nyerhet; ezek figyelmes áttanulmányozásával az író indítóokainak ismerete is nem kevésbé világossá lesz, hiszen az író azt akarja kimutatni, hogy amit tett, ésszerűen vitte véghez. Ha munkálkodása befejezést nyert, azaz véghezvitelében senkit sem vett igénybe, mint amilyen a tanulás, a számvetés, a nyugalmas otthonban tartózkodás, vagy a munka és hasonlók, az ügy feltételeire alapozott indítóokokból következnének a mozgatók, vagyis az ügy hasznosságából, szükségességéből, becsületeségéből és hasonlókból. Ide vezethető vissza ugyanis minden kérés, tanács, fenyegetés és hasonló, amelyek mind, ha valamely indokuk van, a szükségesen, hasznoson vagy becsületesen alapszanak. Ha azonban viszonylagos cselekedet, amelyet nem maga végez, hanem mással együtt, mint a szerződés, megegyezés, átadás, vétel, eladás és hasonlók, széles lesz az út. Ugyanis tekintetbe vehetik az ügy fent említett feltételeit s ezenfelül az ügyet közvetítő személy körülményeit. Erre a személyre alkalmazhatók ugyanis mindazok a feltételek, amelyeket előbb az átvevő személyre alkalmaztunk, vagyis a közeli rokonság, a szülőhely közelsége és hasonlók, s a fenti módon megtalálhatjuk valamennyi mozgatót különbség nélkül. Gyakran azonban az említett érvelések, bár néha közmondásos klauzulák módjára előre helyezzük őket, még sincsenek semmi összefüggésben a következőkkel, hanem különálló, szabadok és kötetlenek; mégis választékosabb őket előrebocsátani, mint a folytatásnál, csodálkozásnál, helyeslésnél, szerencsekívánásnál, siránkozásnál és más esetekben. Ezeket a módozatokat mégsem tarthattuk meg teljesen az

előző példákban, mert ezek teljesen csak velük foglalkozó dictament követelnek meg, alább azonban majd világosabbak lesznek.

Befejezésül a levél szerkezete egyszerűsítésének módozatait ismerteti röviden. Az ilyen szerkezeti módosításoknál is mindig és főként emlékezni kell M. Tullius Cicero mondására: Figyelembe kell venni a beszéd mondanivalóját, mert szépen hangzik... Azaz a jó hangzást, az érzelmeket kellemesen befolyásoló érvelési módokat, az egyszerűsített szerkezetű levélben is mindenképpen érvényre kell juttatni.

Az egyszerű dictamen klauzuláinak szerkezete

Miután így megállapítottuk az érvelést tartalmazó klauzula mibenlétét, amelyen a dictamen ereje nyugszik, más klauzulák is mutatkoznak, amelyeknek nincs szükségük arra, hogy külön foglalkozzunk velük. A rendezett értelem ereje ugyanis azon igyekszik, hogy maga szerkessze meg ügyének előadását és a kérelmet, hiszen minden levélíró önmaga tudja, mire van szüksége, aminek teljesítését kérje, és ő ismeri ügyét, melyet előad. Az érvelés klauzulájának hivatása viszont a szükség megszüntetése és az ügy befejezéshez juttatása. Nem szabad hallgatással mellőznünk, hogy az érvelés klauzuláinak különféleségéből következnek az elmélyítő klauzulák különbözősége. Minthogy azonban az elmélyítő, mint már említettük, az érvelésben érintett okot sajátosan formálja, alakítja és arra alkalmazza, amiből vétetett, méltányos, hogy ha az említett érvelés az író körülményeiből veszi kezdetét, az elmélyítő ugyanazt az okot alkalmazza az író személyére; ha a címzett körülményeiből indult, a címzetre, ha az ügyből, akkor az ügyre. Az effajta alkalmazások azonban legyenek udvariasak és elfogadhatók, vagyis ajánlással, hűségnyilvánítással, csodálattal, kéréssel és hasonlókkal ellátva. Ezenfelül emlékezetben kell tartani, hogy ha az érvelés az ügy körülményeiből alakul, a lényegét mondja el. Ha azonban az érvelőnek vagy annak a körülményeiből indul ki, akit meg akarunk győzni, az ügy tárgyalását az utolsó klauzulára kell hagyni. Ez pedig világosan ki fog tűnni alább, hol a mintaleveleket közöljük.

Amde mégis emlékezetünkbe kell vésni — úgy véljük —, hogy akár a személyek, akár az ügy körülményeiből indulnak ki a gyakran emlegetett érvek, az elmélyítést elhallgathatjuk, és az előadást az utolsó klauzulára hagyhatjuk, hiszen ez már beleértődik az előzőbe, és ekkor a dictamen két fő klauzu-

lából fog állni, vagyis az érvelésből és e külön klauzulából. Az effajta dictamen elrendezését mint elég alkalmasat és elfogadhatót szoktuk megtartani; de még a híres levélírók sem a művészet szabályai szerint igazodnak, hanem akár megszokásból, akár véletlenül e dictamen szépségét elérik, mint ahogyan a vak is célba talál néha. Így a mesterség ismerete nélkül élnek a művészettel; így van ez más téren is: hosszasan elnyújtották az előírt következtetést s a fent írt tárgyalást. Minthogy azonban a levél írójának érzelmei jobban megmozdulnak a klauzulák hármias beosztására; továbbá, minthogy a teljes dictamen megismerése után felismerhető a hiányos dictamen, végül, miután a filozófus tanúsága szerint az igaz ember bíró önmaga és az ellenfél felett egyaránt, ezért úgy határoztunk, hogy a dictameneket három klauzulába foglaljuk.

Miután ezeket a klauzulákat választékosan megalkottuk, könnyű lesz a befejező klauzulát megalkotni a mozgatóok tárgyának, vagy annak alkalmazásával, miből a mozgatóokat vettük, a hatás elérésére, vagyis az ügy elintézésére. Ez a klauzula tartalmazza a kérést, s némelykor az ígéretet, esetleg az elbeszélést is, különösen, ha az elmélyítő rész a személyek körülményeiről szól; ezeknek sommás megértéséhez elég az, amiket fönt mondtunk, részletes ismeretét a minta-levelek nyújtják majd.

Így tehát megvilágítottuk az érvelés kiindulópontjait, és ennek következtében az egész dictamenét. Főként arra kell törekednünk, hogy a levél előadásmódja az általa meggyőzendő személynek gyönyörűséget okozzon; ennek teljessége érdekében kötelességünk fontolóra venni azt, hogy az említett személy miben leli örömét, s hogy abból mi időszerű. Minthogy azonban mindenkit más gyönyörködtet, vagyis egyeseket a dicső származás, másokat a hírnév, másokat a hozzáálló környezet, némelyeket az életmód szentsége, ismét másokat az irodalmi vagy tudományos tájékozottság, másokat a kiváló hivatal, némelyeket tetteik emlékezetes volta, másokat viszont eléggé meghat a kérelmező udvariasága vagy kérelmük ékes előadása, ezért óvatosan a nekik tetsző és elfogadott okokkal kell meggyőzni őket, s ezenfelül a tetsző és elfogadható írásmóddal. Tudjátok ugyanis, hogy más írásmód tetszik a törvénytudósoknak, más a fizikusoknak, más a nagyobb, más a kisebb műveltségűeknek, más azoknak, kik minket szeretnek, más azoknak, kik neheztelnek ránk, más a méltatlankodóknak, más a kereskedőknek és más az

egyháziaknak, más a tanulatlanoknak, más a művelt embereknek, de ezeknek is különféle alkalmakkor különféle dictamenek tetszenek. Hiszen más vélemény és más írásmód elfogadott a jólét idején, más a balszerencsében, más munkában, más pihenés közben, s még más étkezés előtt és étkezés után. Ha viszont nem ismerjük az ügyet felvállaló személyek különösebb gyönyörűségeit, vegyünk általánosabbakat, vagy olyanokat, amelyek a hasonló hivatalt betöltők előtt kedvesek. Nem kevésbé nagy figyelmet kell szentelni az ügy minőségének. Ha nagy dolgról van szó, melynek elintézését csak nehéz munkával lehet megnyerni, az nehezebb stílust kíván, s betartandó a szavak szépsége, a színek kellemessége, a helyek és előírások változatossága; ha közepes és eléggé mindennapi ügy, közepes stílusban kell írni, melynek elégségesek a saját vagy átvitt értelmű szép szavak, és a közepes vagy semmi színezés; ha azonban igen szokványos és igen egyszerű, gyengébb stílussal is megelégszik, amely nem követeli meg a szavak választékos szerkesztését, hanem az elbeszélés szokásos menetét. Miután ezeket éberem szem előtt tartottuk, meg kell alkotni a klauzulákat, melyek terjedelme szerény rövidségű legyen, nehogy a mértéktelen bőbeszédűség a beszélő lélegzetét megakassza és a hallgató füleit sértse. Ezután a dictamen összes okaival megokolt szabályos előírásokat, amelyeket az elején felsorolunk, saját helyükön megfelelően alkalmazzuk.

Az összetett dictamen szerkesztése és feloldása egyszerű dictamenné

Megállapíthatad hát, szorgos hallgató, hogy milyen az egyszerű dictamen szerkezete. Ha azonban összetett dictament kellene szerkesztened, ahol sok elbeszélés vagy kérés fut egybe, ugyanazzal a mesterséggel élhetsz. Meg kell azonban jegyezni, hogy ha ugyanabban a dictamenben több lezárandó mondat fordul elő, e mondatok vagy kölcsönösen egymáshoz rendelve és kapcsolatban vannak, mint a ló vásárlása, vásárra utazás, és az adósság visszakérése, vagy teljességgel legyenek egymáshoz rendelve, mint a ház dolgát elrendezni, pénzt küldeni, ellenségeket kibékíteni. Ha azonban rendezettek, a végső mondatra kell alapozni az egész fogalmazást, amelynek érdekében az érvelést a fent megadott szempontok figyelembevételével kell kigondolni. A különböző mondatokat pedig mellérendeltségük miatt a főmondattal egy klauzulán belül lehet összeilleszteni. — Ezt választékosabban lehet meg-

oldani, nem kötőszavakkal, hanem ablativus absolutusok, participiumos szerkezetek és gerundiumok segítségével.⁷¹ A mondatok ilyesfajta társulása a következő módon történik: Kérjük Kedvességedet, hogy miután a lovat nekünk megvette, menjen a vásártérre, kérje el a tartozásunkat. Ha azonban teljesen rendezetlenül következnek, azt kell főmondatul kiválasztani, amely alkalmasabb és megtisztelőbb, vagy amelyet inkább kívánunk, amelynek mértéke szerint az érvelést a fent írt módszer alapján kell megállapítani. Ezután a főmondatot a megfelelő helyére az előbbi tanítás alapján kell elhelyezni, majd közvetlenül következhetnek a fennmaradt és némileg az érvelésnek megfelelő mondatok. Minden összetett dictamen azonban egyszerűvé zsugorítható, ha az érvelést valamennyi vagy több, vagy legalábbis a főmondatra alkalmazzuk, a különféle mondatokat pedig egyetlen klauzula fogja össze ablativus absolutusokkal, gerundiumokkal, vagy participiumokkal megfelelően összekapcsolva: Kedvességedet kérjük és felszólítjuk, hogy rokonainak és házának ellátásáról gondoskodván, adja meg nekem tartozását, melyet esküvel megerősített, egyszersmind azzal is törődjön, hogy ellenségeivel kibéküljön, nehogy — ami távol legyen — előre nem látható veszedelmeket fondorkodjanak ellenünk. Íme látod, miként kapcsolódnak választékosan a különféle mondatok ugyanazon klauzula alatt érveikkel. Figyelemre méltó az is, hogy a főmondatot a fő cselekvés, vagy esetleg az előszóval való megnyilatkozás, a többiekét a kevésbé fontos cselekvések, vagyis az előzőben foglalt cselekvések képviselik, amelyeket leggyakrabban a participiumokban vagy gerundiumokban fejezünk ki, mint a fent adott példából is nyilvánvalóan kiderült.

Harmadik fejezet. A DICTAMEN ÉRTELMES KIFEJTÉSE

Két első mondanivalónk elvégzése után következik, hogy a harmadikat kellő véghez juttassuk. Hiszen a szándékolt magyarázatot is megfelelőbben végezzük el, ha nemcsak a megállapított fogalmazási példák magyarázatát adjuk, hanem bármely magyarázat bővebb kifejtését az egyes szemléltető példákkal is megcselekedjük, hogy ismeretük szemünkbe tűnjék. Így gazdagodik a hallgató, hiszen valóban, ha tudja, hogyan kell a kitűzött ügy leírását különféle szempontok szerint különbözően felosztani, a fogalmazási módok sokasá-

gának jut birtokába és körülnéz a sokféle szabály közt, kiválaszthatja a neki ismerősebbet, a címzettnek kedvesebbet, vagy az elintézendő ügy szempontjából alkalmasabbat; ha pedig többet ír, nem kell ugyanazt az írásmódot többször megismételnie.

Legyen tehát a szóbahozott ügy segélykérés; az, akit meg akarunk győzni, bizonyos Clemens főesperes; az érvelő személy egy párizsi diák, az előbbi unokaöccse. Ez közepes jelentőségű és eléggé általános ügy, közepes és eléggé általános stílusban kell megírni; eléggé közepes és eléggé általános változatát szándékozunk adni, a fent írt kiindulópontoknak megfelelően.

A címzett származásáról

Főtisztelendő Uramnak, az atyai szelidségtől illatozó Clemensnek, X. egyház főesperesének, odaadó B.-je, párizsi iskolás, üdvözetet és szolgálatára kész akaratot.

Eszembe jutott ama tulliusi mondás: a legjobb örökség és minden örökségnél többet érő a szülőkről a gyermekekre hagyott dicsősége erényeiknek és tetteiknek, s gyalázatnak kell ítélni, ha valaki erre méltatlan, ezért kívánok szerencsét Uraságodnak, kit boldog szülei boldogságuk örököséül hagytak; kiknek kezei ajándékokat szoktak ontani, kiknek bőkezűségét még nekem sem lehetett tudomásul nem venni. Most tehát természetes nagylelkűségében, nem saját érdemeimben bízva, könyörögve kérem Uraságodat és azért esengek, hogy nekem, hűséges klerikusának, jelenleg párizsi diáknak, kit adósságok terhelnek és nélkülözések környékeznek, vele született kegyes indulatát nyilatkoztassa meg, hogy jócselekedetekben atyáskodván atyának, lássék a dicsőségben és tisztességben is.

Elnevezés

Tiszteletre méltó és minden fölött tiszteletre méltó urának, akinek veleszületett kegyessége adta tiszteletre méltó nevét, odaadó tisztelettel üdvözetet.

Okosságod tudja, mily dicsőség, ha valakit nevéért magasztalnak, de még mennyivel dicsőbb nevünk nagyságát nagylelkű adakozással bizonyítani. Valóban az isteni gondviselés gondoskodott arról, hogy ne vegye hiába Isten nevét, és úgy intézte, hogy a kegyesség szavától fogadja nevét,

mint áhítatosan kegyes jóindulattal művelkedő. Ennek okából, mert oly nagy az értem szószóló kegyessége, vagyis könyörületes híre, bizalommal kérem és könyörgök, hogy kegyes szemmel nézzem rám, alázatos hívére, kit a hosszú ideig tartó tanulás felemészt, a szegénység lesújt, adósságok terhelnek, s a névben megnyilvánuló kegyességét bizonyítsa nekem kézzel fogható kegyességével, hogy emlékezetes neve kitörölhetetlenül beírassék az Isten és az emberek emlékezetébe.

Életmódjáról

A legtiszteltebb férfiúnak, ki tiszteletre méltóak között nevelkedett, köszöntésemet, gyermeki, nem szolgai tisztelettel.

Boldognak vélem azokat a gyermekeket, akik bölcsek szeme előtt nőnek fel, s szemeik előnyös példákkal, füleik arany tanácsokkal itatódnak át, nyelvük tiszta beszédet, kezük jámbor szolgálatokat gyakorol, úgyhogy mint lélekben, testben is gyarapodva a szokást természetté változtatják. Ez ama dicső átalakulás, ez ama üdvös fordulat, ez a Magasságbeli jobbjának változása. Ezért valóban gratulálnom kell, mert gyermekségét nagyszerű és bőkezű férfiak között tölthette, akiknek nagylelkűségét megemlegetni is szép, de utánozni még szebb. Minthogy tehát a fáradságos stúdium hosszú volta, a keserves szegénység és az adósságok terhes végtelensége felülhaladta fejemet és mint valami terhes súly rámnehezedik és nyom, vele született méltóságát annyival nagyobb bizalommal kérem, amennyivel inkább tudom, mily nagyobb bölcsességgel nevelték, hogy segítségére sietve nekem, odaadó és alázatos klerikusának, reám saját és övéi kegyességét kiterjessze.

Életéről

A díszteljes férfiúnak és a lelkiismeret díszétől sugárzónak odaadó engedelmességet és üdvözetet.

A föld minden határai tudják, hogy az igazság nem keresi a zúgokat, és az igaz szeretet érzelme külsőleg a szeretet cselekedeteiben nyilatkozik meg. Írva vagyon ugyanis; a szeretet sosem vonakodik attól, hogy tevékeny legyen. Cselekszik ugyanis, ha van, ha azonban húzódozik a cselekvéstől, már nem szeretet. Valóban, ha az általános vélekedést szabad idéznem, a teljes és sértetlen szeretet Önben alkalmas házat

épített magának, amely érzelmét mindenkivel közli s ki-mutatja. Azért alázatosan kérem annyira bőkezű szeretetét, mely az odaadó bizalmú kéréseket soha üres kézzel el nem küldi, hogy engem, alázatos klerikusát, ki annyiféle tanulmánnal küszködik, kit annyi nélkülözés nyom, annyi adósság tart lekötve, irgalmasan megsegítsen, hogy így kétségtelen szeretete még fényesebben tündököljön.

Okossága

Urának, iskolamesterének, kit a filozófia sugarai be-ragyognak, üdvöletet és szolgálatának készségét.

Hírnevés és üdvös az emberi bölcsesség, ha tnyaságba nem fúl méltatlanul, hanem elutasítja a henyélést, és ha a felserkent szeretet által ösztönöztetvén értelemből érzelemmé, érzelemből cselekvéssé alakul át. Minthogy tehát tiszteletre méltó Okosságod magasságáról tudom, hogy a filozófia ölen a leggyengédebb gonddal nevelkedett, kevés, de alázatos kéréssel kérem, hiszen a bölcsnek kevesebb könyörgés is elég, hogy bennem, alázatos klerikusában, bölcsességét a jó-ság ragyogásával ragyogtassa fel, hogy hosszas vesződésem enyhülése, szükségem felsegélyezése és adósságaimtól sza-badulás, melyek módfelett terhelnek, jótettének eredménye-képpen bölcsességét gyümölcsozónak mutassák.

Hivatala

Az evangéliumi férfiúnak, ki serényen buzgólkodik a lel-kekért, odaadó engedelmességet intelmei és parancsai iránt.

A küszködő egyház mennyboltját, úgy hisszük, az isteni gondviselés azért díszítette ki a főpapok oly különböző csillagaival, hogy világító mécsesek legyenek az embereknek és lángolók. Minthogy tehát tiszteletre méltó Kíválóságodat a főesperesi hivatal gondos ellátására mind az isteni hívás mind a lelkek iránti buzgólkodás vezette, Magasságodat könyörgést könyörgésre halmozván esdve kérem, hogy ke-gyelmesen tekintsen rám, az ő és övéi odaadó szolgájára, akit a sok fáradságos tanulmány megtört, a sok szükség maga alá gyűrt, és aki sok adósságba keveredett, s rólam való gondoskodásával adjon példát hasonló dolgok cselekvésére az orcája fényében járó népnek.

Hathatós volta

Az igen bőkezű férfiúnak, kitől az önkéntes jótettek esőznek, a szokott hűség hódolatát köszöntéssel.

Mínthogy a bölcs tanúsága szerint jobb a jó hírnév, mint a nagy gazdagság, azt tartom bölcs kereskedő embernek, aki gazdagsága sokaságát kockára teszi, hogy jó hírnevet szerezzen. E jóságnak valóban értékes kincsét a többieknél bőségesebben gyűjtötte össze bőkezűséged, amely a pénzt ugyan ontja, de a dicsőséget magához gyűjti. Ennek okáért szokásos bőkezűségéből merítjük erős bizodal munkat, reményünket, egyszerűen és sürgetően kérem tehát, hogy szánakozván hűséges klerikusa adósságain, szűkölködésén és fáradozásain, tőlem se tagadja meg eddig még senkitől meg nem tagadott jótékonyságát, hanem a rólam való gondoskodással gyarapítsa a tőle megszokott gondoskodásokat, és így kegyes tettei sokaságát növelje.

A vérrokonság

Igen szeretett urának, kit a nagybátyját illető tisztelettel kell tisztelnie, alázatos kis unokaöccse üdvözetét és tetszése önkéntes nyilvánításának teljessé válását.

Minél több kegyelmet kaptál a természettől, annál odaadóbban kell követned a természet törvényét. A természet törvénye azonban az, hogy akiket a természet összekötött, érzelmeik el ne válasszák. Tudja, hiszen tudhatta is tiszteletre méltó Okosságod, hogy a természet szerinti szaporodás által való rokonság alázatos személyemet Nagyságoddal kapcsolatba hozta. Ennél a csekély oknál fogva kérem, egy éve tartó vesződésémen, nélkülöző életemen, súlyos adósságaimban annál bőkezűbben segítsen, amennyivel nemesebb lélek és dicsőbb érzelem van benne és született véle, hogy Tiszteletre méltóságod a jelen való jótettel gyarapodjék.

A szülőhely közelsége

Tiszteletre méltó urának, annál is inkább tiszteletre méltónak, amennyivel szülőhelyéhez közelebbi, sajátmagát és amije csak magánál kedvesebbje van.

Ha születésünk helyét megvetjük és földieinket nagyobb kegyben nem részesítjük, a természeti és az isteni törvényt is megsértjük. Ezek a betartandó, tiszteletre méltó és becsületes

törvények adták nekem, odaadó földijének, bőkezűségének reményét; ezért emberséges voltiához esedezve, alázatosan kérem és könyörgök, hogy engem, szegény klerikusát, szülőföldjén szomszédját, bőséges kegyelmébe fogadja, sok ideje tartó vesződésemén, adósságaimon és szükségemen, amelyek nem csekély mértékben sanyargatnak, segítsen, hogy hol életét nyerte, ott élete dicsősége is terjedjen...

A személy bizalmasságáról

Legszelídebb urának és a hozzátartozóknak a legnagyobb csodálattal, önmagát mindenféle szolgálatra.

Az erényes lélek a szeretet érzelmeit, a barátságokat és bizalmasságokat a legkönnyebben veszi észre és a legnehezebben felejtí el; minthogy azonban az igaz apostoli tanúság szerint a szeretet soha el nem múlik — hadd emlékeztessenem csekélységemre. Jóindulatánál azelőtti időben, nem ugyan érde-meim elégséges voltáért, nagy gráciát és bizalmat találtam; miért is régi szívességére tekintettel bizalmas merészséggel merészelve igen sürgetően kérem, hogy ama régen-volt kegyességét jelenvalóként nyilvánítsa irántam ismét, hűséges klerikus embere iránt, kit a fáradságos tanulmány hosszantartó volta, a szűkölködésben ínsége, adósságai nyomasztó terhe arra kényszerít, hogy jótéteményét kérje, hogy szüntelen jósága szüntelen dicsőségben nyerje jutalmát.

A kérelmező nyomorúsága

Legemberségesebb urának, ki a bensőséges kegyes jóságban bővelkedik, alázatos hódolatát, ha ugyan kegyeskedik elfogadni egy alázatos és nyomorult személy hódolatát.

A jóságos szív, az emberséges szív, a viaszlágy szív hogyan ne áradna ki, hogyan nem lágyul meg, ha felebarátja a balserencse tűzlángjától izzik? Én azonban olyan lettem, mint a féreg és nem ember, az emberek gúnyja s a nép megvetése miatt, ki minden rokonságtól megfosztva, és minden kegytől elmerültem minden nyomorúságban. Ezért híres és mindenütt közönségesen ismert emberségét sírva esdem a mi Istenünk szívbéli irgalmasságára, hogy engem, nyomorult és szánandó klerikusát, aki annyi nélkülözés, annyi fáradozás, annyi adósság béklyójában vergődik, hogy előszámolni is szégyen, irgalmasan megszabadítani méltóztassék. Emeljen ki a nyomor tavából és a szenny és piszok sarából, hogy a kért irgalmasság kimutatásáért a várt irgalmasságban részesüljön.

Mennyi az érdeme?

Minden ajánlásra méltó urának, aki híveinek gyümölcseit adja, a szolgálatra való érzelmét és az abban való sikert.

Nagy és nagy áron szerzendő meg kegyességed, melyet hív szolgálatok emléke késztet bőséges ígéretekre, de még bőségesebb adományokra. Ezért kívánva kívánt nap ragyogott fel reám, amikor hűséges szolgálataimmal megérdemeltem, hogy kegyelmet találhassak szemei előtt. Ezért van, hogy bátrabban menekülök jóindulata menedékéhez, és hozzáfutok, miszerint tekintettel szívesen teljesített és ezután még készségesebben teljesítendő szolgálatom hűségére, nagylelkűen segítsen hosszantartó bajlódásomon, adósságaimon és szükségeimben; mind saját, mind övéi szolgálatára hadd legyek még szorosabb kötelességgel lekötvé . . .

Az ügy szükségessége

A félelmet keltő férfiúnak, ki buzgón tölti be a szent tanácsokat és parancsokat, odaadó tiszteletem érzelmét.

Minél nagyobb szükség késztet a szegénységről gondoskodásra, amint az Írás rendeli: tápláld az éhenhalót, mert ha nem táplálsz, megölted; annál szívesebben és bőkezűbben kell a szegénységen segíteni, hogy a szükség erénnyé változzék. Valóban, ha tetszésedre lenne megfigyelni tarthatatlanságát állapotomnak, amelyet felőrölt a hosszantartó stúdium keserves fáradsága, ráncbaszed az adósságok gondja, a halál küszöbére juttatott a végső szükség, és úgy találjátok, a férfiember legutolsója vagyok és még több irgalmasságra méltó. Ezért hívom segítségül és esdem irgalmasságát, hogy irgalmazásának nagy volta szerint irgalmasan segítsen nyomorúságomon, s így az irgalmasszívű és könyörülő Isten jó és kevésben hű szolgáját sok fölé helyezze.

Az ügy hasznossága

Tanácsban bővelkedő urának, kit a körültekintő gondoskodás pillantása vesz körül, üdvözléssel alázatos és odaadó hódolattal.

Bárcsak hírneves bölcsessége felfogná s megértené és előre látná a legutolsó dolgokat, a fenyegető veszélyek útját elzárná, s a bekövetkező előnyök útját egyengetné. Valóban, ha szabad megvallom: dicsérettel folyó hírneve lassacskán

nevetségre változik, s néhány bizalmasának kényelme akadályozza meg abban, hogy engem, unokaöccsét, kit nagybátyai szeretettel kellene körülvennie, engem, kit a sok tanulás munkája elfárasztott, adósságokba is keveredtem, végső szegénységre hagyott. Így hát nem csak a felmerülő szükség jogcímén, hanem hírnevének buzgólkodásától és bizalmasainak kényelmességétől indítva könyörögve és állhatatosan kérem Kiválasztottságát, hogy megsegítésemmel mind saját dicsőségéről, mind bizalmasainak előnyéről gondoskodjék.

Az ügy becsületessége

A legbecsületesebb férfinak, aki a derék szándékokat teljes szívből felkarolja, a tiszteletadás teljességét üdvözlettel.

Mi boldog kereskedő, mi nemes kereskedés, mi csodálatra méltó árucserre: jámbor alamizsnákkal a mennyek országát vesszük meg, s az ideigtartó gazdagság szerencsésen örökkévalóra cserélődik. Íme, a nyomorúságos szegénység fajtái közül egy sem nyomorultabb, egy sem méltóbb a szánalomra, mint a diákok szegénysége, kiknek legcsekélyebbike, én, tönkremegyek a fáradságos virrasztásokban, zavarnak a nyomorúságok, tönkretesz az adósságok mardosó gondja. Ezért dicséretre méltó Becsületességedet ez oly nagyon üdvös ügyre alázatosan felhívom és felkérem, kérve és könyörögve, hogy megszánván odaadó klerikusának nyomorúságait, szegénységemről gondoskodván, mennyei kincset vásároljon magának, amelyet sem a tolvajok el nem lopnak, sem a moly meg nem emészt.

A természet helyeslése

Bőkezű és a természetadta szabadsággal tisztelendő urának köszöntést és önkéntes szolgálatkészségét.

Ha tetszenék hallgatnia természetes ösztönére, semmi sem természetesebb, sem emberségesebb, mint hogy az emberi ínséget emberi jóindulattal és jóindulatú emberséggel kezeljék. Én azonban, az Ön és az Ön embereinek készsége híve nyomorultul szűkölködöm és más szükséglet szenvedőknél inkább vagyok szűkölködő, mivel nehéz munkák, nehezebb adósságok és igen nehéz nélkülözések szakadtak rám; ezért vele született könyörületességének színe előtt orcámra esem és leborulok, kérést kérésre halmozva, hogy nekem, nyomorult klerikusának természet szerint való jólelkűségének hatékonyságát kegyes

segedelmével tegye nyilvánvalóvá, hogy szabad embersége, melyet a természet előkészített, s a szokás tökéletesített, hatásában is kitűnjék . . .

A tanúságtétel helyeslése

A bölcs férfiúnak, ki a bölcsök nyomait követi, üdvözet és a tiszteletben állandó növekedését.

A tiszteletre méltó Seneca emlékezetes tanúsága szerint a jótétemény jóakarathból következő cselekedet, mely örömet szerez és maga is kap, hiszen mi boldogítóbb, mi kívánatosabb, mint örömet örömért szerezni? Minthogy tehát engem, az Ön és övéi legkészségesebb szolgáját már igen régóta szorongatnak a nehézségek, adósságok és mindennapi szükségletek, s az Ön vigasztalásának nem örvendhetek, ezért a lehető legodaadóbb érzellemmel kérem jóakarátát, hogy ragyogtassa arcát szolgálja fölött, és juttassa legnagyobb elhagyatottságomban a legnagyobb örömet, s ahogy nekem a legnagyobb örömet nyújtja, úgy jusson Ön is a legnagyobb örömök birtokába . . .

A szokásjog helyeslése

Igen ékesen szóló urának, ki az ősi szokásokhoz szabja tetteit, üdvözetét az odaadás érzelmével.

Kiérett gondolkodásának egyéb jelei között, melyeket gyakran megfigyelhettem és meg is figyeltem, nem áll az első helyen, hogy az éretten megfontolt, őseitől hirdetett és érett bölcsességű szokásokat megtartani igyekeznek; mégis nem hiszem, hogy Kiválasztottságod előtt ismeretlen volna, mily irgalommal tekintetek őseid szegény kis rokonaikra, akik tanulmányokkal foglalatoskodtak. Énreám ezeknél annyival irgalmasabban kell tekinteni, amennyivel nyomorúságosabban gyötrődöm a fáradalmaktól, adósságoktól és szűkölködésektől. Ezen ok miatt Hozzád fordulva alázatosan és odaadással kérek, hogy megsegítésemmel a szokott könyörületességnek tégy eleget, megtisztelésed teljessé tétele érdekében és érdemed növelésére.

A nagyobb

A szeretettel teljes férfiúnak, ki felebarátait úgy szereti, mint önmagát, tiszteletből fakadó üdvözetet és üdvös megtiszteltetést.

Ha az evangélium parancsa szerint az éhező ellenséget is hozzánk tartozó módjára kell táplálni, mennyivel inkább táplálni kell a szegényke unokaöccsöket és házanépéből valókat, kik az iskolásnép tiszteletre méltó szegénységében bajlódnak. Én pedig, Kegyességednek és övéinek háznépéből való, az iskolásélet küzdelmeiben sok fáradtságot, sok nyomorúságot, az adósságok sok terhét régesrég óta és szálanomra méltóan viseltem, és hacsak nem jótéteménye által, sohasem jutok annyira, hogy talpra álljak. Ezért jóindulatáért esdeklek, hogy nekem, házabeli klerikusának, a házból való módján segítsen nevének és erényeinek magasztalására.

A kisebb

Emlékezetes és örök emlékezetre méltó uramnak üdvözletet és az intelmek és parancsok követésének érzelmét.

Mialatt a laikusok szeretete saját kezének munkájával élmezsi szűkölködő csekély rokonait, hogyan ne táplálná szegény unokaöccseit, kik keserves szükségét szenvednek, a klerikusai, sőt pásztori magasság, akinek megadatott tudni az Isten országa titkát. Éppenséggel szégyellnivaló is elbeszélni, mennyi és mekkora szükség nyomorgat és tör le engem, szegény unokaöccsét a párizsi stúdióban. Ez okból alázatosan kérem bőkezűségét, hogy szükségemen bőkezűen és készségesen segítsen, hogy amennyire állapota megelőzi a világiakét, cselekedetei is annyira előzzék meg az ő cselekedeteiket.

A hasonló

A könyörületes úrnak, ki azt, aki kérésekkel fordul hozzá, soha üresen el nem engedi, üdvözletet és önkéntes szolgálatot.

Miután a tiszteletre méltó Seneca tanúsága szerint, ahogyan mi akarjuk, hogy a felettünk valók velünk bánjanak, nekünk is úgy kell bännünk az alattunk állókkal, méltányos, hogy aki a felette valók kegyét áhítozza, az alatta állókkal is kedves és jóságos legyen. Mivel tehát a végső szükség és az elhallgatást parancsoló szegénység arra kényszerít, hogy tiszteletre méltó emberségességéhez forduljak, Uraságod tiszteletre méltó magasságát alázatosan kérem, hogy engem, nyomorult klerikusát, irgalmasságának kötelével mentsen meg, hogy bőkezű embersége megmutassa, a felette valóktól mily bőkezűség illeti.

A nem hasonló

Kedves és jóságos urának üdvözetet és tetszésére való, elfogadott szolgálatát.

Minél boldogítóbb és gyümölcsözőbb hírben áll amaz üdvös stúdium, mi által a léleknek ama nemes tulajdonát érjük el, amely a filozófus szerint a jelen életben a legnagyobb nemesség, a jövőben pedig az örökkévaló boldogság oka, annál szánandóbb és bőségesebb irgalomra méltó ez üdvös stúdium kárvallása. Ó, bár megkönyörülne nyomorult klerikusán! Íme, fáradságos törekvéssel és törekedő fáradsággal szerzett tudományomat elmossa az adósságok gondja, elpocsékolja és elvesztegeti a nyomorúságos szegénység. Serkenjen fel tehát bőkezű kegyességed, jámbor kívánságaimat hallgassa meg és bőséges nyomoromat segítse a bőséges irgalmasság, hogy a kért segítség orvossága az orvoslót magasztalja, s az iskolásnak nyújtott segítség hirdesse, hogy ő a tanulmányok buzgó segítője . . .

A fentiek összefoglalása

Láttad immár, ki ezt szorgosan áttekintetted, e kivonatos leveleket, ugyanazon tárgyról a különféle kiindulásokra alapozva, melyekből a fent írt megfigyelések nyilvánvalóan kitűnnek. Ha azonban az ügy és a címzett remélt beleegyezése úgy kívánja, hogy a levelét megnyújtsuk, akkor a megindító érvet a klauzulát és egyebet, mi ide illik, bővebb előadásban kell megírni, vagy ugyanazt a mondatot a változatosság kedvéért különféle szavakkal megismételni, tekintélyeket vagy más megerősítő kijelentéseket közbeszöni, amint majd helyénvalónak látszik.

DIPLOMÁCIAI LEVELEZÉS A XI—XII. SZÁZADBAN

Annak a néhány diplomáciai természetű levélnek, melyet a véletlen ebből a korszakból megőrzött számunkra, két szimbolikus jelentőségű levél áll az élén. Egyik Odilónak, Cluny legnevezetesebb apátjának levele I. Istvánhoz, az első ismert levél, melyet Magyarországra küldtek (s egyúttal válasz az első magyar ember által írott levélre, melynek említése fennmaradt), a másik I. László levele Oderisius monte-cassinói apáthoz, a legkorábbi Magyarországon írott levél, melynek szövege ismeretes. Szimbolikus ez a két levél azért, mert a középkori magyar kultúra, s ezen belül a magyarországi levélírás forrásaira utalnak. Az antik írásbeliség hagyományait őrző olasz és francia kolostori kultúra volt a középkori európai művelődés tűzhelye, melynek élő paraszai részben közvetlenül, részben a német szomszédság közvetítésével jutottak el hozzánk. S az olasz és francia kolostorok közül is éppen az a kettő szerepel első leveleinkben, melyek világtörténelmi nevezetességűek. Monte-Cassino neve a kezdetét, Clunyté a kiteljesedését jelenti a kolostori kultúrának. Mindkettővel már István király korában kiépültek a kapcsolataink. Pannonhalma 1002-ben Monte-Cassino kiváltságait kapta, s szerzetesei kezdetől fogva állandó érintkezésben voltak a bencés rend e nagy tekintélyű anyaházával, amiről számos személyes látogatást említő adatok mellett levelek is tanúskodnak. Cluny szellemével és törekvéseivel István király papi tanítóin és munkatársain keresztül ismerkedett meg, akik a Clunyból szétáradó egyházi reformtörekvések képviselői voltak. Cluny és követői ekkor még nem a pápaság világhatalmának munkálkodtak, mint félszázaddal később, hanem a kolostorok elvilágiasodása és a szerzetesi élet züllése ellen küzdöttek, ami akkor a kultúra egyetlen forrásának tisztogatását jelentette. De Monte-Cassino is, Cluny is, mint közvetlenül a pápától függő kolostorok, végeredményben a pápasággal hozták kapcsolatba Magyarországot, éppen abban a korszakban, mikor az a legnagyobb szerepet játszotta Európa történetében.

A XI—XII. század (és az egész középkor) magyar diplomáciai levelezésében az első helyet a pápai udvar foglalja el. Ennek nemcsak az az oka, hogy az európai udvarok között ebben a korszakban a pápának volt a legfejlettebb írásbeli ügyintézése, ami a magyar partnert is levélírással ösztönözte, hanem elsősorban az, hogy Magyarországnak a pápasággal való összeköttetése szorosabb volt a tulajdonképpeni külpolitikai érintkezésnél. A pápa ugyanis felügyeleti jogot gyakorolt mint a többi, úgy a magyar egyház fölött is. A feudális társadalomban az egyház, nagy birtokai és kulturális-kulturális monopóliuma révén, elsőrangú politikai hatalom volt; az érsekek és püspökök véleményét a királyok éppen úgy, néha még inkább kikérték politikai döntésekben, mint a világi nagyurakét. A feudális uralkodó osztály e tekintélyes rétegére gyakorolt befolyása révén a pápa súlyal avatkozhatott be a katolikus országok belügyeibe, s ha a klérus

neki engedelmessé, érzékenyen korlátozhatta az uralkodók rendelkezési szabadságát. A XI. században a pápák ezt a beavatkozási lehetőséget úgy akarták rendszeresíteni, hogy maguknak igényelték az érsekek, püspökök, apálok tekintetét, „invesztitúráját” az egyházi méltóságba, s ezzel együtt az egyházi birtokok használatát. A német-római császár és a pápa között kitört „invesztitúraharc” ugyan kompromisszummal végződött (a választott főpapot a pápai megerősítés után az uralkodónak is meg kellett erősítenie), de a győztes mégis a pápaság volt, mert beleegyezése nélkül nem lehetett többé a legfőbb egyházi méltóságokat betölteni.

Magyarországon az egyház megszervezése abban az időben történt, mikor az invesztitúra-probléma még nem éleződött ki, s így István király maga nevezhette ki a főpapokat, mint azt a többi európai uralkodó is tette. Ezt a jogot utódai is minden aggály nélkül gyakorolták a XI. század folyamán. VII. Gergelyig a pápaság sem az invesztitúrával kapcsolatos, sem más politikai vonatkozású jogokat nem követelt magának Magyarországon. VII. Gergely azonban a maga világhatalmi törekvéseit Magyarországon is érvényesíteni akarta. Erre a Salamon király és unokatestvérei között kitört viszály adott alkalmat, melyek egyúttal az első, magyarokhoz szóló pápai leveleket is ösztönözték.

VII. Gergely határozottan Géza mellé állt, sőt bevonta őt a német király elleni pártalakulásba, mikor Estei Azzóval, a Welfek őseivel való kapcsolat felvételére utasította. A harc egyébként a pápa beavatkozása nélkül is eldőlt Magyarországon, mert még VII. Gergely levelének vétele előtt megtörtént a mogyoródi ütközet. Salamon sógorához, IV. Henrikhez menekült és a pápához fordult. VII. Gergely felcsillanni látta annak lehetőségét, hogy Magyarországot, mint valamivel előbb a dél-itáliai normann hercegséget, vagy két év múlva Horvátországot, pápai hűbéressé teheti. Ezért István királynak a valóságban meg nem történt hűbéri felajánlására hivatkozva, kilátásba helyezte Salamonnak a pápai támogatást, amennyiben az elszakad IV. Henriktől és elismeri az ő fennhatóságát. Salamon azonban nem került abba a helyzetbe, hogy ezt a lépést megtegyje, s VII. Gergely jónak látta, hogy a győztes Gézával vegye fel, most már saját kezdeményezéséből az érinkezés. 1075 tavaszán, a német királlyal való nyílt konfliktus küszöbén, egymásután két levéllel kereste fel Gézát, aki az ország tényleges birtokában már nem látta olyan fontosnak a pápai támogatást. Ennek a pápa is tudatában volt, s ezért nem tartotta tanácsosnak a Magyarország feletti pápai fennhatóság igényét túlságosan hangoztatni, ehelyett inkább azzal kecsegtette Gézát, hogy a szentszéktől való függés nem korlátozza az ország függetlenségét. Legfőbb jegyvernek azonban a királyi cím elismerését tartogatta. Géza megkoronáztatta ugyan magát, de a koronás király, Salamon, még élt, s a pápa abban reménykedett, hogy Géza előbb-utóbb rá fog szorulni királyi címének pápai szentesítésére, mint az éppen ebben az időben Zvojinimir horvát királlyal történt. Nyilván ezért nem adta meg leveleiben Gézának a királyi címet, továbbra is hercegnek nevezve őt. Gézának azonban nem kellett a pápai elismerés függetlenség árán, különösen, mivel ekkor már kitört az invesztitúraharc, s indokolt óvatossággal be akarta várni a fejleményeket.

IV. Henrik Canossa-járása után Németországot polgárháború szaggatta, s Magyarországra nézve elmúlt a német beavatkozás közvetlen veszélye. Géza utóda, I. László már nem kényszerhelyzetben, hanem távolabbi politikai perspektívák figyelembevételével dönthetett arról, hogy melyik pártra áll a nagy küzdelemben. A pápát választotta, mert érdeke volt a Magyarországra hűbéri jogot formáló német királyság gyöngítése. De nem akarta a német függést pápai függésre felcserélni, s trónra léptekor nem is

a maga nevében küldött követet a pápához, hogy elkerülje a hűbéresi hódoltnak még a látszatát is, hanem *Nehémiás* esztergomi érsek követe által üzentette meg trónralépését. VII. Gergely, aki 1077 nyarán, mint az levelebből is kiderül, a németországi bonyodalmakkal volt elfoglalva, bár megütközött ezen az eljárás és „alkalmas követek” által „nyíltabb” állásfoglalást kívánt, — de most már végképp lemondott hűbéri fennhatósága érvényesítéséről és megelégedett azzal, hogy a magyar király jóindulatát biztosítsa magának. Ennek nem volt akadálya, mivel I. László érdekei is ezt diktálták. VII. Gergely ezt jónéven vette tőle s utolsó hozzá írott levelében hűbéri hódolat helyett már csak azt kérte tőle, hogy „osztózzék egyetemes gondjaiban”.

A nemzetközi helyzet szerencsés alakulása és uralkodóinak helyes politikája lehetővé tette, hogy Magyarország megmeneküljön a legnagyobb veszélytől, a német hódítástól, s ugyanakkor elkerülje, hogy a felemelkedő pápai hatalom vonja hűbéri fennhatósága alá. László király buzgó híve volt az egyháznak, s röviddel halála után már szentként tisztelték, egyetlen fennmaradt levelében is erélyeket kért a monte-cassinói apáttól, de külpolitikájában nem vallásos érzelmei, hanem hatalmi érdekei vezették. Mihelyt ezek az érdekek összeütközésbe kerültek a pápai törekvésekkel, habozás nélkül változtatott politikáján. A fordulat a horvát kérdés felmerülésekor következett be.

A dalmát tengerpart gazdag kereskedővárosai, Zára, Trau, Spalato, Sebenico védelmet kerestek a magyar királynál Velence terjeszkedése ellen, s ez a kapcsolat hosszú időre biztosítékává vált a horvátországi magyar uralomnak. Zvoimir 1088-ban bekövetkezett halála után ez a párt az özvegy királyné testvérét, I. László magyar királyt hívta meg, hogy örökség címén vegye uralma alá Horvátországot. László elfogadta a meghívást és előbb a Kapela hegységig terjedő, később Szlavóniának nevezett területet biztosította, majd 1091-ben a tulajdonképpeni Horvátország és Dalmácia hódoltatására indult. Vállalkozása dinasztikus jellegű hódító hadjárat volt, mint a középkori Európa legtöbb háborúja; még Magyarország védelmi érdekei sem indokolták, mivel ebben az időben dél felől az országot semmiféle veszély nem fenyegette. Ellenkezőleg, éppen a horvát ügyekbe való beavatkozás vonta Magyarországra a déli hatalmak, Velence és Bizánc féltékenységét. Ez Dalmácia birtokáért vívott s az ezekhez kapcsolódó balkáni bonyodalmak állnak ettől kezdve háromszáz évig a magyar külpolitika homlokterében, ami a diplomáciai levelezésben is tükröződik. Ez (és nem pusztán a forrásanyag fennmaradásában közrejátszó véletlen) magyarozza meg azt, hogy gyűjteményünk tekintélyes része balkáni és itáliai vonatkozású levelekből áll.

Horvátország és Dalmácia meghódítása nemcsak Bizánc és Velence ellenséges fellépését hívta ki, aminek következtében a dalmát városok hamarosan elvesztek László számára, hanem a pápa és a magyar király szövetségi kapcsolatait is megrontotta. II. Orbán pápa, az investitúraharc erélyes folytatója nem egyezett bele abba, hogy László örökség címén foglalja el a horvát királyságot, hanem mint megüresedett pápai hűbért akarta azt eladományozni. László király azonban nem volt hajlandó uralmának ezt a korlátozását elfogadni, inkább szakított II. Orbánnal, és III. Kelemen ellenpápát ismerte el, ami egyet jelentett a IV. Henrikhez való közeledéssel.

László utódja, az egyházas gondolkodású Kálmán alkalmasnak látszott a pápai udvarban a kapcsolatok újrafelvételére, s II. Orbán, 1096-ban Hugo saint-gillesi apátot, a somogyvári kolostor franciaországi

anyaházának főnökét küldte követségbe Magyarországra, levelében felszólítva Kálmánt, hogy a „tévelygést” elhagyva, csatlakozzzék a törvényes pápához. Hübéri kapcsolatról már nem esett szó.

II. Orbán bölcsen belátta, hogy nem érdemes erőszakolni a hübéri esküt a horvát királyság után, sokkal többet ér szövetségesnek megnyerni és Dalmácia meghódításához hozzásegíteni Kálmánt.

Kálmán levélben békét ajánlott a velencei dogénak. A békeszerződésnek az a kikötése azonban, hogy Kálmán majd mérlegetes tárggyává teszi, vajon elismerje-e a doge dalmát-horvát hercegi címét, lehetőséget adott a kibúvóra. Kálmán élt is ezzel, míhelyt a külpolitikai viszonyok megengedték. Az első keresztes hadjárat lekötötte a csapatok szállításával és az ázsiai kereskedelem megszervezésével elfoglalt Velencét, Bizánc pedig évszázados harcba sodródott az újonnan alakult keresztes államokkal. Kálmánnak is gondot okozott a Magyarországon átvonuló keresztes hadak zabolátlansága (ekkor került sor Bouillon Gottfrieddal való levélváltására), de búsánán kárpótolta őt az, hogy szabad kezet nyert Horvátországban. 1102-ben a tengerparti részeket, 1105-ben pedig a dalmát városokat hódoltatta. Horvát-dalmát királyi címét a pápa is elismerte. A dalmát városok maguk hívták be Kálmánt, s ettől kezdve három évszázadon keresztül kitartottak a magyar király mellett; a Velencéhez és Bizánchoz húzó párt mindig kisebbségben maradt, s csak külső fegyveres erőszakra támaszkodva tudott időnként, átmenetileg felülkerekedni. A magyar király és a dalmát városok kapcsolata közös érdekeken alapult, ezért bizonyult tartósnak. A városok a magyar védelemnek köszönhették, hogy Velence nem fojthatta meg virágzó kereskedelmüket, a magyar király viszont számíthatott támogatásukra Horvátország megtartásában és a további balkáni terjeszkedésben. Az alapvető érdekközösség ellenére sem volt azonban a király és a városok viszonya zavartalan. Kálmán megerősítette ugyan a városok önkormányzatát, a püspököknek és a világi igazgatás élén álló grófoknak szabad választását, de utódai gyakran próbálták a maguk jelöltjeit ráerőszakolni a városokra, ezek viszont makacsul védtek szabadságukat. Ha püspökválasztásról volt szó, a pápa is beleszólt a vitába, hogy az investitúraharcban szerzett (s Magyarországra nézve Kálmán által elfogadott) jogait érvényesítse. Az ilyen nézeteltérések azonban, melyek a királyok és a dalmát városok levelezésének fő forrásai voltak, hamarosan elsímultak, s a levelezés alaphangja általában barátságos, a királyok dicsérik a városok hűségét, azok meg ragaszkodásukról biztosítják az uralkodót.

A XII. század közepén a pápaság és a császárság küzdelmének kiújulása megint választás elé állította a magyar királyt, de egészen más külpolitikai helyzetben, mint elődeit. A német császár ekkor már nem volt az a veszedelmes hódító, mint egy századdal előbb, s Magyarországot nem is Németország, hanem a Mánuel császár alatt átmenetileg erőre kapó Bizánc felől fenyegette veszély.

II. Géza számára magától kínálkozott a Barbarossa Frigyesel való szövetség Bizánc ellen, annál inkább, mivel Frigyesnek nem voltak hübéri igényei Magyarországgal szemben, mint elődeinek. Géza pártállását végül is Lukács esztergomi érsek befolyása döntötte el. Lukács érsek a párizsi egyetemről hozta magával a pápai világalalom eszméit. Idehaza minden igyekezetével azon volt, hogy a magyarországi egyházat, s ezen keresztül az egész országot a pápa iránti engedelmességben tartsa. Elvi meggyőződését nagyon is reális okok támasztották alá. A XII. század folyamán Magyarországon előretört a világi nagybirtokos réteg, mely a

királyi és egyházi vagyon rovására akart gyarapodni. A klérus csak úgy remélhette eddigi döntő vagyoni és politikai súlyának megőrzését, ha a királyi hatalmat a világi arisztokráciával szemben megerősíti, egyúttal azonban a pápai befolyás növelésével a királyt az egyházi érdekek tisztelbentartására szorítja. Ennek a politikának volt tehetséges és elszánt előharcosa Lukács érsek. Az ő rábeszélésére döntött II. Géza amellett, hogy Barbarossa Frigyes ellenfelét, III. Sándort ismeri el törvényes pápának, s ha kell, fegyverrel is megsegíti Frigyesel szemben. Ezt az elhatározását levélben közölte a francia királlyal. Állásfoglalása Magyarországnak nem használt, mert elveszítette Bizánccal szemben az egyetlen kinalkozó támaszt, viszont sokat értett Frigyesnek, akinek németországi ellenzéke éppen Géza magatartásából merített erőt a nyílt fellépésre. Eberhard salzburgi érsek kapcsolatba lépett párizsi iskolatársával, Lukács érsekkel s annak közvetítésével II. Gézával is, szövetséget kötve vele a törvényes pápa támogatására, valójában a németországi feudális anarchia tartósítására. A pápai párnak jól jött a magyar segítség, de azt nem viszonzta, s így Magyarország a maga erejére volt utalva a Mánuellel folyó küzdelemben.

Mánuel trónkövetelőket állítva II. Géza kiskorú utódja, III. István ellenében, pártharcokkal bénította meg az ország erejét, s Velence együttműködését is megnyerve elfoglalta Dalmáciát, Horvátországot és a Szerémséget. Az ellenállást Lukács érsek szervezte, bátran fordulva szembe a Mánuel által behelyezett ellenkirályokkal, de a bizánci hódítás veszélye csak akkor múlt el, amikor 1171-ben Velence meghasonlott Mánuellel, és a maga számára kezdte hódoltatni a dalmát városokat, majd ősi ellenségeivel, a normannokkal szövetségbe rákényszerítette Mánuel, hogy birodalmában monopolisztikus előnyöket biztosítson a velencei kereskedőknek. Mánuel nagyralátó, irreális terveinek bukása véget vetett Bizánc balkáni befolyásának, szerepét a félsziget életében Velence és Magyarország kisérték meg, egymással vetélkedve, átvenni. III. Béla, Mánuel neveltje, 1180-ban visszafoglalta a dalmát városokat. Velence megpróbálta dalmáciai uralmát helyreállítani, de minden támadása megtört a magyar fegyvereken. II. Henrik angol király már úgy fordult 1188-ban III. Bélához, szabad átvonulást kérve keresztes hadának, mint aki tudja, hogy Magyarországon béke és biztonság van, s a magyar király pártfogó hatalma kísérelheti a keresztéseket balkáni útjukon is.

(2)

(1000 után)

Odilo cluny-i apát I. István királyhoz

Az Isten békességes szolgájának, István uramnak, ki legalázatosabb a királyok között, Odilo⁷² kívánja, hogy eljusson a mennyek királyához és országába.

Hogy lelketekben mily nagy érzelmek áradoznak isteni vallásunk tisztessége iránt, csaknem az egész világ hangos szóval hirdeti immár. Különösen pedig azok, kik az Úr sírhelyétől visszatérvén igen bőségesen tanúságot tettek erről.⁷³ De még mi magunk is bőségesen tapasztaltuk ezt, midőn méltóknak találtattunk arra, hogy követeiteket fogad-

juk, kik királyi adományaitokat és ajándékaitokat bőséggel hozták elének. Ennek okáért és a Ti oly annyira ismeretes ájtatosságtokért a mindenható Úrnak dicséretet és köszönetet mondunk. Szüntelen és szakadatlan kéréssel imádjuk Őt és kérjük Tőle, hogy élteteket híveinek oltalmára hosszú időn át kiterjessze és így a mennyei hazában is engedje, hogy uralkodjatok. A mi irányunkban és a mieink kedvéért tanúsított cselekedeteiteket előző levelünkben már eléggé és bőségesen megköszöntük M. testvérünk által, és azt a ti udvari írástudóitoknak elküldve, amint látjuk, kitűnőségeket már bizonyossá tettük. A szentek testeiből azonban, melyekből kívánjátok, hogy valamit Nektek küldjünk, bizonyossággal tudja meg Felségtek magassága, hogy mindazok közül, kik az élők sorában vannak, senki kívánságának készségesebben nem engednénk, mint a Tieteknek, ha azt a mi alázatosságunk lehetőségeiből és képességeiből bármi módon teljesíthetnők. De miként az ezt tudóktól megtudhatjátok, ez a mi kolostorhelyünk egy bizonyos Vilmos grófnak⁷⁴ szegénységéből vette kezdetét az újabb időkben. Ez okból mi semmiképpen nem juthattunk már szentek testeihez, miként azok a régebbi kolostorokban találhatóak, kivéve Szent Marcellus pápának⁷⁵ a testét, mit kolostorhelyünk magának Vilmosnak serénysége és fáradozása folytán megnyerhetett. Erre azonban, mivel elődeink szorgos gondnal és bölcs igyekezettel oly módon helyezték el és zárták be, sok és igen erős köteléssel és zárral mindenfelől megerősítve, kezünket bocsátani nem mertük. Mindazonáltal egynémely igen elrejtett helyen ennek a tulajdon testéből ereklyéket találtunk, melyeket hálás lélekkel Uraságtoknak elküldöttünk. Voltak azután más és többnyire igen hatalmas és nagy nemességű férfiak, kik e világ pompáját megvetve, a világ örvénylő habjaiból kilábolva az örök élet kívánságától vezéreltetvén, kolostorunkban révbe jutottak. Az ilyenek igen sok szent ereklyét hoztak hozzánk, amelyek közül amit Hozzatok küldeni tudhattunk, kérjük, hogy Nagyságtok jóságos elmével fogadja. Ami pedig ezeknek a mennyiségét illeti, nem hisszük, hogy bárkiben is rossz gondolatok ébrednének, mert hiszen igen gyakran és sok tapasztalással tudtuk meg magunk is, hogy nem csupán a régi ereklyék, szentek tagjai által, hanem azoknak legkisebb részével is, bárlová jussanak is azok, több csoda tündököl fel és nagyobb virtusok, mint ama helyeken, hol tulajdon testeik nyugszanak. De Gergely pápa⁷⁶ történeteiben is olvassuk, hogy midőn valakik tőle szentek ereklyéit kérték, és az ereklyék helyett

csak az azokat takaró kendőket kapták meg, midőn ezek hitükben kételkedtek volna, és azt hitték, hogy megcsalattattak, vonakodásukat látva, a már mondott pápa az ereklye-takaró kendőnek egy részét késsel levágta, és ahogy mondják, azonnal vér folyt belőle. Szerzeteseinket, kik levelünket hozzátok viszik, jóságtok és kegyességtekre bízunk, és hogy mindenekben segedelmeteket és tanácsotokat megnyerjék, alázatos esedezéssel kérjük, ha pedig a mi csekélységünk a mindenek teremtő Urának kedvező dolgokat ajánlhatna fel, kívánjuk, hogy Nektek is, és Tieiteknek folytonosan üdvére szolgáljanak. Isten veletek.⁷⁷

Közölve: Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938. I. 459. l.

(3)

1074. március 17.

VII. Gergely pápa Géza herceghez

Gergely püspök⁷⁸, Isten szolgálójának szolgálója, Gézának, a magyarok hercegének üdvözlétet és apostoli áldást.

Leveledből örvendve tapasztaljuk azt a dicséretes buzgóságot és lelkesült tiszteletet, mely szívedet és lelkedet az apostoli szék irányában betöltvén, üdvösségednek zálogául szolgál, és minket nagy öröme hangol. Viszont az apostoli szék támogatására bizton számíthat az, aki irányában kellő tisztelettel és bizalommal viseltetik. Intünk tehát, hogy tiszteletedet az apostolok⁷⁹ iránt mind hathatósabban igyekezzél kifejezni. Minél inkább szükséged van rá, hogy az ő ítéletükhöz közelebb juss, annál jobban iparkodjál őket lekötelezni, az ő közbenjárásukkal Isten irtalmasságából bűneid bocsánatát és az örök boldogságot elnyerni. A mi szeretetünkről légy meggyőződve. Minden kétséget kizáró módon, a legbensőbb atyai jóindulattal biztosítunk afelől, hogy mindazt, amit javad és állásod igényel, tőlünk elnyered. Ellenségeid pedig, ha megrontásodra valamit meg akarnak kísérelni, nálunk meghallgatásra nem találnak, sőt inkább az apostoli szék neheztelését fogják magukra vonni.⁸⁰ Amikor akár a saját ügyeidben, akár az apostoli szék szolgálatában valamit tudomásunkra akarsz hozni, Ferrara örgrófja, Azzo⁸¹, kit az itáliai fejedelmek között kiválóan kedvelünk, legalkalmasabb arra, hogy üzeneteidet hozzánk eljuttassa. Egyébiránt az élet viszontagságai közepette oltalmazzon meg az isteni kegyelem, adjon neked erőt és képességet mind-

annak végrehajtására, ami az Úr szent akaratával összhangzásban áll. Kelt Rómában a zsinaton, március 17-én, a 12. indictióban.⁸²

Közölve: Gombos. 2583. sz.

(4)

1074. október 28.

VII. Gergely pápa Salamon királyhoz

Gergely püspök, Isten szolgálainak szolgálja, Salamonnak, a magyarok királyának üdvözetet és apostoli áldást.

Leveledet követed késlekedése miatt későn vettük kézbe. Kegyelmesebben fogadtuk volna azt, ha meggondolatlan eljárásoddal Szent Pétert annyira meg nem bántod. Országod véneitől tudhatnád, hogy Magyarország, melyet hajdan István király minden joggal és hatalommal Szent Péternek ajánlott fel és adott át, a római szentegyházé. A megboldogult Henrik császár pedig, mikor az országot Szent Péter tiszteletére meghódoltatta, és a királyt legyőzte, lándzsát és koronát küldött Szent Péter sírjához, győzedelmének dicsőségére oda irányozván az ország jelvényeit, ahonnan méltósága ered.⁸³ Ennek dacára Te, ki egyébként is a királyi erkölcsök és erények útjáról letértél, Szent Péter jogait, amennyiben Tőled függött, megrövidítetted és elidegenítetted, mivel az ő országát, mint halljuk, a németek királyától hűbérül fogadtad el. Ha ez csakugyan így történt, be kell látnod, hogy Szent Péter kegyére és a mi jó akaratunkra nem számíthatsz. Ezek által csak úgy uralkodhatsz, ha jóvátessed hibádat s elismered, hogy az ország jogarát az apostoli s nem a királyi felség jóvoltából nyerted el. Minket ugyanis sem félelem, sem szeretet, sem más emberi tekintet nem tarthat vissza attól, hogy annak, akinek szolgálai vagyunk, tekintélyét, amennyire Isten engedi, sértetlenül megőrizzük. Mindazáltal, ha jóvátetted hibádat, és Isten segítségével királyhoz méltó életet fogsz folytatni, a római egyház szeretetét, mint fiú az anyáét, és Krisztusban való barátságunkat teljes mértékben élvezheted. Kelt Rómában, október 28-án, a 13. indictióban.⁸⁴

Közölve: Gombos. 2584. sz.

1. I. István arcképe a koronázási paláston

2. 1. István és fia, Imre egy középkori oltárképen

3. 1. István. Ferenczy Noémi gobelinje

4. A tihanyi apátság attemploma

(5)

1075. március 23.

VII. Gergely pápa Géza herceghez

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája, Géának, Magyarország hercegének üdvözetet és apostoli áldást.

Bár követeid által, akiket annak idején hozzánk küldöttél, továbbítottunk Neked levelet, de erről azt mondod, hogy sohasem kaptad meg, most mégis frunk, attól a gyöngéd szeretettől indítatva, mellyel minden királyt és fejedelmet, mint fiainkat buzdítunk, kívánva Neked tisztességet és dicsőséget igazsággal. Sok jót hallottunk felőled, dicséretes tetteid híre eljutott hozzánk. Ezért szeretünk téged, és jó hírneved gyarapodását kívánjuk. Úgy hisszük, jól tudod, hogy Magyarországnak, más nemes országok példájára, saját szabadsága állapotában kell megmaradnia, más országok királyának nem lehet alávetve, hanem csak a római egyetemes anyaszentegyháznak, mely alattvalóit nem szolgáknak tekint, hanem gyermekei gyanánt öleli magához. Mivel pedig rokonod az országot bitorló módon a német királytól s nem a pápától vette át, hisszük, hogy uralkodását isteni ítélet akasztotta meg. A hatalom most a Te kezeid közé jutván,⁸⁵ intünk, hogy időközben az egyházakra gondod legyen, a vallás érdekeit buzgón karoljad föl, és a római egyház követéinek, kik Hozzád fognak érkezni, engedelmeskedjél, hogy így Szent Péter közbenjárása által a földi és mennyei élet dicsőségében részed legyen. Kelt Rómában, március 23-án, a 13. indictióban.⁸⁶

Közölve: Gombos. 2586. sz.

(6)

1075. április 14.

VII. Gergely pápa Géza herceghez

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája, Géának, Magyarország hercegének üdvözetet és apostoli áldást.

Ha tisztlyan szerint mindenkinek jogait meg kell védelmeznünk, békét kell szereznünk és az egyetértést kell megszilárdítanunk, akkor annál inkább megköveteli a józan ész és a hasznosság elve, hogy szeretetet plántáljunk el az előkelők között, akiktől a béke vagy a gyűlölködés sokakra kiárad. Ezért gondunk van arra, és szívünkön fekszik az a

kegyes igyekezet, hogy közötted és rokonod, Salamon király között békét szerezzünk, ha tudunk úgy, hogy mindkét fél a maga jogait megőrizze és elégedjék meg a magáéval, ne lépje át az igazságosság határát, ne hájon ki a jó szokás korlátából, s így békessége legyen a nemes Magyarországnak, mely eddig függetlenül élt, királya pedig ne legyen királyocska. De a király, megvetve Szent Péternek, az apostolok fejedelmének nemes uralmát, mely alá, mint az hitünk szerint Bölcsességed előtt sincs rejtve, tartozott, alávetette magát a német királynak és királyocskává lett, ezért Isten, látva az ő fejedelme ellen elkövetett sérelmet, ítéletéből Neked adta át a hatalmat az országban. És így a királyságra formált korábbi jogától maga fosztotta meg magát mint bitorló és szentségtörő. Pétert ugyanis a szilárd köszikláról nevezik, mely megtöri a pokol kapuit⁸⁷ és gyémántkeménységével szétzúzza, megsemmisíti az ellenállót. Ezért azt, amit kívánsz és a római egyháztól méltán remélsz, nyilvánítsd ki bizalommal és illőképpen mutasd meg az egyetemes anya iránti alázatodat, tettekkel bizonyítsd engedelmességedet és áhítatos tiszteletedet. Amiről pedig itt keveset írtunk, azt e sorok vivőire hagytuk elmondani, mivel eléggé megbízunk hűségükben. A mindenható Isten, aki mindenekfelett Szent Péternek adta a kötés és oldás hatalmát⁸⁸, az ő imáiért oldjon fel minden bűn alól és vezessen az örök életre Téged, Krisztusban hívő Tieiddel együtt. Kelt Rómában április 14-én, a 13. indictióban.⁸⁹

Közölve: Gombos. 2587. sz.

(7)

1077. június 9.

VII. Gergely pápa Nehémiás esztergomi érsekhez

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgája, Nehémiás esztergomi érseknek⁹⁰ Magyarországon, üdvözetet és apostoli áldást.

Ne csodálkozzál, hogy ennyi ideig visszatartottuk magunknál ezt a testvért, tudniillik e levél vivőjét, de mikor hozzánk jött, éppen Németországba készültünk menni, hogy Henrik király és az ország fejedelmei között Isten segítségével békét szerezhessünk. Megkapva Henrik királytól azt az esküvel megerősített biztosítékot, melyet az ő részéről elindulásunkhoz szükségesnek tartottunk, a dolgok alakulását

vártuk, s ezért parancsoltunk neki maradást, hogy ennek az ügynek végső kimenetelét és esetleges egyéb fontosnak látszó dolgokat visszatérésekor Veletek tudassuk. De mivel az ügy, mint ahogy hitünk szerint tudjátok, súlyos visszállyá és szinte az egész ország megoszlásává növekedett s ebben az időben nem látjuk tanácsosnak odamenni, őt sem akarjuk tovább tartóztatni. Írjuk általa Atyafiságodnak, s intünk is komolyan, hogy vedd tekintetbe, mekkora fáradtsággal és veszedelmekkel kereste az apostoli irgalmasságot és milyen sok ideig maradt nálunk.⁹² Azt is tudtokra akarjuk hozni, hogy míg nálunk volt, csendes és Isten szolgálatára buzgó lelket ismertünk meg benne. Ezért e nyomorúságos időkben, azokhoz a személyekhez hasonlóan, akiket gyöngeségükre és szűkölködésükre való tekintettel elhordozunk, őt sem találtuk méltatlannak arra, hogy irgalommal felkaroljuk, ha mindaz, amit előttünk lelkiismeretéből feltárt és vallomása szerint megbánt, nem tér el vallomásától és jelentésétől. Ami pedig azt a kívánságát illeti, hogy papi rangot nyerjen, nem döntünk ugyan hatalmunk teljességéből, de mert bűneit megbocsátottuk, nem ellenezzük s nem akarjuk tőle megtagadni, hacsak valami egyéb, általunk ismeretlen súlyos ok nem állna útjába felszentelésének és ha ezután életét és erkölceit e szolgálat méltóságához alkalmazza, s ebben Isten irgalmából kitartóan meg akar maradni. A továbbiakban felszólítjuk Atyafiságodat, hogy beszélj a nálatok választott királlyal⁹³ s az ország főpapjaival és előkelőivel, megmondva és tanácsolva nekik, hogy akaratukat és az apostoli szék tisztességének kijáró alázatukat alkalmas követek által nyíltabban jelentsék ki, mi pedig, ami minket illet, a mindenható Isten és az apostolok fejedelme, Szent Péter tiszteletére jóságosan fogunk válaszolni és öfelségének az ő és egész országa javára a szent és apostoli hatalom segítségét teljes szeretettel és jóindulattal megadni igyekszünk. A többit pedig, amit hosszú volna levélre bízni, élőszóval hűségesen el fogja mondani, amiként szájába rágtuk. Kelt Carpinetában, június 9-én, a 15. indictióban.⁹⁴

Közölve: Gombos. 2588. sz.

VII. Gergely pápa I. László királyhoz

Gergely püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Lászlónak, a magyarok királyának üdvöletet és apostoli áldást.

Miként híveid gyakori üzeneteiből tudjuk és a mieink állításaiból is értesültünk, Felséged teljes szeretettel és szíve szerint kész Szent Péternek szolgálni és nekünk engedelmeskedni, ahogyan azt az egyházi hatalom megköveteli és ahogyan az a szerető fiúhoz illik. Buzgó lelkednek ezt az igyekezetét méltán dicsérjük és őszinte örömmel fogadjuk, mert azt mutatja, hogy a legjobb királyok nyomába lépsz, megőrizve az igazság törvényét az erkölcsiekben és a nemes vért a származásban. Mivel tehát Magasságod nagylelkűségében és engedelmességében eléggé bízunk, nem habozunk felhívni Téged, hogy osztozzál egyetemes gondjainkban, ami nem kevésbé szolgál a Te tisztességedre is, ha mindaz, amit Rólad egyedül szavak alapján hiszünk, tettek által bizonyul igaznak és nyilvánvalóan megbizonyosodik előttünk, hogy Téged méltán kell más királyoknál jobban, különlegesebben szeretnünk. Ezért E., Ou. és C. grófokat és katonáikat, akiket Szent Péter és annak igazsága iránti hűségükért, mint megtudtuk, igazságtalan ítélet űzött számkivetésbe⁹⁵, mi is pártfogásodba ajánljuk. Eddig Fényességed saját szorgalmából igyekezett segítségükre lenni, most hadd érezzék, hogy Szent Péter iránti hűségükért és a mi ajánlásunk kedvéért még bőségebb vigasztalással és segítséggel nyúlik ki feléjük a kéz. Egyébiránt intjük Bölcsességedet, hogy igyekezzél az igazság útján rendíthetetlenül megmaradni, az özvegyeket, árvákat és zarándokokat atyai kegyességgel oltalmazni, az egyházaknak nemcsak nem ártani, hanem a támadóknak és zaklatóknak arcátlansága és merészsége ellen nekik védelmet nyújtani, továbbá mindent, amit igaznak találsz, szorgalmasan törekedjél megtartani. Azt is tudodra akarjuk hozni, hogy annak idején nevedben követek jöttek hozzánk, s ezeknek meghagytuk, hogy mondják meg Kedvességednek, küldjön másokat, akikben jobban megbízhatunk. De mind mostanig bizonytalanságban vagyunk afelől, hogy rendeltünk elérkezett-e Hozzád s küldtél-e másokat, mivel azóta senki sem jött hozzánk követségbe Tőled. Ezért határoztuk el, hogy ezt újból, ismételten megírjuk Neked, s amit a grófokra vonatkozólag kértünk, még egyszer szívedre kötjük.

Ha nem küldtél volna még követeket, ne mulaszd tovább a küldést és a fent nevezettek mindenikére igyekezzél mindenben baráti készséggel védelmező karodat kinyújtani. A mindenható és irgalmas Isten, akitől minden jó származik, Isten anyjának, a boldogságos, örökké szűz Máriának és Szent Péternek meg Pálnak érdemeiért és közbenjárásáért vezesse lépteidet szilárdan az igazság útján mindvégig és evilági uralkodásodat úgy kormányozza életedben, hogy megérdemelhesd az örökkévalóságot. Kelt Rómában, március 21-én, a második indictióban.⁹⁶

Közölve: Gombos. 2589. sz.

(9)

(1091 nyara)

I. László király Oderisius monte-cassinói apáthoz

Oderisiusnak, Szent Benedek jámbor apátjának⁹⁷, s az egész reábízott gyülekezetnek L[ászló] a magyarok és Moesia⁹⁸ Isten kegyelméből való királya, szolgálatát és szeretetét a mi Urunkban, Jézus Krisztusban.

Jóllehet bűnös vagyok, mert a földi méltóság teendőit nem lehet előmozdítani súlyos vétkek nélkül, de a Te szentséged magaslata nem ismeretlen előttem, épp ezért szorgalmasan tudakoltam az én földemen zarándoklóktól, hogy Te és a hatalmad alatt Istennek szolgálók mit műveltek. Ezért sajnálom, hogy az én országom állapotáról senkitől, s a föld e részén semmi iránt sem érdeklődtél. De azért, mert hiszek abban, hogy szent férfiak imái nemegyszer segítették győzelemre gyenge karomat a pogányok ellen, mint ahogy Szent Egyed monostorának⁹⁹ is ajánlottam magamat levelemben, így a Te Szent Benedek monostorodnak is, melyet tudtommal a szerzetesek fejének tartanak, e levelemmel és káplánjaim, meg Sorinus katonám által, akiket az apostoli O[rbán]hoz¹⁰⁰ küldök, ajánlom magamat. Tudd meg, hogy én Szent Egyed apátjának Magyarország földjén sok javadalmat adtam, ez legyen előtted példaképe eljövendő javadalmaknak, ha egyszer engem követeid által megkeresnél. Küldtem már kezedhez egyet-mást a mi ajándékainkból is, de úgy értesültem, hogy a mi földünkön támadt zavarok miatt rossz emberek által az egész megsemmisült. De mivel igazán hiszem, hogy elküldesz valakiket a Tied közül, akiknek akaratumkat elmondhatjuk, várom őket. Azt azonban állhatatosan kívánom,

hogy küldj a mi hazánkba valamit Szent Benedek ereklyéi közül, nem mintha megérdemelném, de meg fogom hálálni. Ha jelenleg kéréseim egyikét sem tudnád teljesíteni, legalább a követtel, akit a pápa hozzám küld, válaszolj, hogy mi a szándékom.¹⁰¹ Szomszédként tudsz már ugyanis eljárni, mert már csaknem az egész Szlavóniát megszereztem. Megerősítem e levél által azt is, amit a mi embereink Magyarországon, Moesiában és Szlavóniában bárhol Neked felajánlanak. Isten veletek.¹⁰²

Közölve: Fraknoi. 403—404. l.

(10)

(1096.) július 29.

II. Orbán pápa Kálmán királyhoz

Orbán püspök, Isten szolgáinak szolgálja, Krisztusban szeretett fiának. Columbanusnak¹⁰³, Magyarország nagyságos királyának üdvözlétet és apostoli áldást.

Nem kis örömmel örvendeztünk, hallva, hogy Nagyságod a mindenható Isten rendeléséből Magyarország kormányára emelkedett. Mert elmondotta nekünk tisztelendő fiunk, Odilo, Szent Egyed apátja¹⁰⁴, hogy világiaknál szokatlan jártassággal tűnsz ki az egyházi írások tudományában, és ami még inkább illik a bírói hatalomhoz, a szent kánonok ismeretében. Ezért kell Neked, Krisztusban szeretett fiunk, inkább mint azoknak, akik annak az országnak kormányzásában elődeid voltak, a magad és a rádbízott népek üdvéről gondoskodni. Mert az erőseknek, mint az isteni írás kijelenti, van erejük a fáradsalmak elviselésére, s akinek több adatik, attól többet lehet kívánni. Emeld tehát magasra, óh király, a katolikus hit dicsőséges zászlaját, s ez szerezzon világi uralmad zászlóinak győzelmet és dicsőséget. A magyarok népe már régtől fogva téves útra tért, és üdvösségének pásztoraitól elhagyatva, idegen nyáj nyomába szegődött¹⁰⁵. Emlékezzék Vitézséged Istvánra, a kegyes fejedelemre, aki nemzetségedből elsőnek vetté át a római apostoli szentegyháztól a hit vallását és kiérdemelte a királyi méltóságot.¹⁰⁶ Minél magasabbra látod magadat az isteni bírászkodás rendeléséből a földi méltóságban emeltetni, annál alázatosabban kell, kedves fiunk, engedelmeskedned az isteni hatalom fejedelmeinek, Péternek és Pálnak, s a tiszteletet, melyet a mondott fejedelem elrendelt, hűségesen bemutatnod. Ne

rontson meg Téged az egyházba betolakodott hamis apostolok mérge, ne távolítson el az igaz hittől semmiféle gonoszság. Azt hisszük, hogy tudomásod van Guibertről, akit minden katolikus mindenütt kiközösített és elítélt, mert tudva az isteni törvény, az evangélium rendeletei, a szent kánonok parancsai ellenére az élő atyának és úrnak trónjára lépett, VII. Gergelynek, az apostoli emlékezetű főpapnak székébe tolakodott, s minden hívők anyját, a római egyházat meggyalázta.¹⁰⁷ De az isteni kegyelem világosságánál már szinte az egész világ tolvajnak és rablónak ismeri őt. Az pedig, hogy az isteni felség igazsága hogyan teljesedett és teljesedik be Henriken, e gonoszság és vakmerőség szerzőjén, úgy véljük, tudomásodra jutott. Megromlott érzékkel olyasmit cselekedett, ami nem illik, sőt ami Isten és emberek előtt utálatos, ezért nyilvános gyalázat érte. Rajta valóban beteljesedni láttatik az isteni írás szava: ha kevélykedik a por és a hamu, már életében elveszti jóakaróit. Éppen azok, akik belső emberei voltak, akiket mint önmagát szeretett, és nemcsak cselédei, hanem saját fia is elszakadtak tőle, megiszonyodva utálatosságaitól. Isten könyörületessége és ítélete folytán országának legfőbb részét, ahonnan a római egyházat elnyomta, már el is veszítette.¹⁰⁸ E sátáni üldöztetés viharai között országod már régen elszakadt az apostoli szék iránti engedelmességtől, és a hamisság fejedelmeinek meghódolván, a széles úton tévelygett. Most azonban az isteni kegyelem a Te személyedet magasztalta fel, hogy elvedd népének szeméről az ellenzót. Mivel az apostoli szék szolgálata által minden egyház gondja reánk, méltatlanokra hárul, s görögöknek és barbároknak, bölcseknek és együgyűeknek egyaránt tartozunk szolgálni, felszólítjuk Bölcsességedet, egyezzen bele, hogy szíved akaratának nyilvánvaló megismerésére, valamint országod üdvére és néped okulására az apostoli szék helynökét elküldjük. Ennek a dolognak véghezvitelére Szent Egyed fent nevezett apátját jelöltük ki. Ne mulaszd el e levél vivője által közölni szíved elhatározott akaratát ebben az ügyben. Egyébiránt pedig legyen Felséged bizonyos felőlünk, hogy ha mindazt a tisztességet és méltóságot, amit elődöd, István a mi apostoli egyházunktól kiérdemelt, valódi jóindulattal kéred, teljes készséggel és jóindulattal megadjuk, amennyiben az apostoli egyház egységében szilárd kitartással megmaradsz, s mindazt, amit a becsület és tisztesség dolgában a fent említett király elrendelt, hűséges jóindulattal megtartod. Kelt július 29-én.¹⁰⁹

Közölve: Fejér. II. 13. l.

(11)

(1096 ősze)

Kálmán király Bouillon Gottfried lotaringiai herceghez

Kálmán király, Gottfried hercegnek¹¹⁰ és minden kereszténynek üdvözetét és tettetés nélküli szeretetét.

Azt hallottuk felőled, hogy hatalmas férfi és fejedelem vagy a magad földjén, s aki csak ismer, hűségesnek is talált. Ennélfogva már jó híredből is megkedvelve Téged, látni és megismerni kívántalak. És ezért azt tanácsolom, hogy jöjj hozzánk Cyperon várába¹¹¹, semmiféle veszedelemre nem gyanakodva, s a mocsár két partján megtelepedve, mindent megtárgyalunk, amit csak kívánsz tőlünk és amivel vádolsz bennünket.¹¹²

Közölve: Gombos. 107. sz. (42. l.)

(12)

(1097.)

Kálmán király Micheli Vitale velencei dogéhoz

Kálmán, az isteni kegyelem kedvezéséből és gondviseléséből a magyarok királya, Vitalis Mihálynak¹¹³, a velenceiek bátor hercegének és az ő főembereinek üdvözetet és örök barátságot.

Mivel a szentírás napról napra kiáltja, mondván: ne térj le az útról, csodálkozni kell azokon, akik más útra akarnak térni. Azért küldjük Hozzátok a levelet, hogy békét kössünk Veletek, amilyen fennállt elődeink között.¹¹⁴ Amiért sem leveletekre, sem követeteknek nem adtunk választ, azért még ne gondoljátok, hogy ez gögből vagy furfangból történt, hanem a közjó s annak maradandósága érdekében, nagyon jól tudjuk ugyanis, hogy nem lehet tartós az, ami nem az egész ország tanácsából történik. Most viszont, ahogy kívántátok, egész országunk akaratából küldjük nemcsak levelünket, de saját követünket is. Tudja meg tehát Bölcseségtek, és előkelőitek bölcsessége, hogy mi és a mi országunk, Veletek s Tieitekkel igazán a szeretet fölbonthatatlan kötelességére vágyunk. Mivel pedig mindazt, amit szeretnénk mondani, hiába is erőlködnénk mind írásba foglalni, azért olyan követet választottunk, akinek szavát ne vessétek meg meghallgatni és megfontolni, sőt mint a mi maradandó szavunkat, úgy higgyetek neki. De valamit levélben is akarunk közölni, ugyanis a maradandóság biztosításául mi és a mi előkelőink

veletek és előkelőitekkel igaz esküvést akarunk közösen tenni, hogy amikor szükséges lesz, kölcsönösen hivatkozhassunk rá. Ugyanis erősebb és örökösebb az, amit minden oldalról erős kötelékekkel fűznek egybe, mint ami ingatag alagra épül. Amit pedig jól elrendeztünk, azt közös akarattal tökéletesen végrehajthatjuk és igyekezzünk is arra, ha őszintén s hátsó gondolat nélkül beszéltünk. Egyébként igaz hajlandóságunkat és követeinket gyakran nem fogadtátok tisztelettel, ez mintha tudva és szándékosan történt volna. Nagyobb tiszteletet és udvariasságot kérünk követünk iránt, éppúgy, mint saját magunk iránt. Mert az igaz szeretet nemcsak szóban, hanem tettben is megmutatkozik. A barátságot a nehézségek próbálják meg.

A barátsági szerződés a magyarok királya és a velenceiek hercege között:

Én, Kálmán, a magyarok királya, a magam és mind az enyéme nevében veled, Vitalis Mihállyal, Velence, Dalmácia, Horvátország hercegével és a Tieiddel mind, igaz és erős barátságot és egyezséget fogok a mai naptól tartani; Téged, a Tieidet és hercegségednek alávetett minden várost, minden hatalmad alatt levő várat és helyet, én és az enyéme megkímélünk, és semmiképpen sem fogunk háborgatni. És ha valaki az enyéme közül a Tieitekhez nyúlna, vagy megtámadna és ismeretlen maradna, harminc napon belül én adok elégtételt. Mindezt mindketten kölcsönösen és egyenlő feltételek alatt esküvel megerősítettük és megkötöttük. Mivel azonban az én előkelőim és véneim közt kétség támadt, hogy vajon nevezhetlek-e téged Horvátország és Dalmácia hercegének¹¹⁵, azt óhajtom és akarom, hogy a barátsági szerződés épségben maradása mellett közted és köztem, a tieid és az enyéme közt minden félreértés kiküszöböltessék az iránt, hogy mi illet meg kétségtelenül egyikünket vagy másikunkat elődeink jogán, nehogy ebből valamiképpen viszály támadjon.¹¹⁶

Közölve: Fejér. VII/4. 551. l.

(13)

(1141.)

II. Géza király Spalato városához

G[éza], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma¹¹⁷ [királya], G[audi]us[érseknek, Cernacha grófnak és Spalato városa¹¹⁸ minden előljárójának kegyes üdvözetet.

Szívesen, ahogy az illik, figyelmeztünk leveletek értelmére, arra, hogy együttéreztek velünk atyánk¹¹⁹ halála feletti fájdalomban, s együtt örültök a mi királyi méltóságunknak, teljes hűséggel mindenekben ragaszkodva hozzá. Ezt köszönettel vettük Tőletek és honfitársaitoktól és nem kevésbé meg is akarjuk hálálni. Elődeinknek irántatok való szeretete dicséretre méltó igazolást nyert, midőn látjuk, hogy Ti és polgártársaitok tántoríthatatlan hűséggel kitarotok mellettünk. Emiatt még nagyobb kegyességgel akarunk Irántatok viseltetni, ígérjük. Tetszett azért nekünk, hogy szívesen tegyünk eleget kérelmeknek. Atyáinktól ősi jogon kapott kiváltságleveleteket¹²⁰ óhajotok szerint megerősítjük, s mint mondtuk, akaratunk szerint ígérjük, hogy nagy szeretettel fogunk Titeket felkarolni.¹²¹

Közölve: Fejér. II. 116. l.

(14)

(1161.)

Lukács esztergomi érsek Eberhard salzburgi érsekhez

Krisztusban tisztelt Eberhard úrnak, a salzburgi egyház tisztelendő érsekének¹²² L[ukács] az esztergomi egyháznak, ha méltatlanul is, elhívott és választott [érseke],¹²³ ellenállhatatlan vágyakozással, s amennyiben a bűnös é ér valamit, imádsággal.

Hited szilárdsága, szent Atya, mely mindig Isten minden ügyéért lángol s az egyház egységének szaggattatásáért aggódik, most, mikor Isten egyházát a gonoszok harapásai marcangolják,¹²⁴ a próbált aranyból kipróbáltabbnak találva tölti meg illatával Isten házát. Innen van, hogy annak a hitnek szilárdsága, mely kenetének illatával már régen összekapcsolt engem Veled, most, a megpróbáltatás idején Téged a lélek erejével Krisztusnak olyan erős bajnokává tett, hogy elmondhatni Rólad: kész vagy nemcsak áldozni, hanem függeni is¹²⁵, engem pedig ugyanaz által fiúi szeretetben egyesített Veled, s tisztelendő tekintélyed szolgálatába állított. Röviden: ha bármely pásztornak tökéletes a szeretete, amennyiben buzgalma saját egyházainak gondjaival foglalatoskodik, úgy Szentséged szeretete még tökéletesebbnek bizonyul, mivel nem csupán saját juháiért, hanem minden hívőnek Krisztus hitében és az egyház fejének egységében való megerősítésére is kész lelkét letenni. Ami pedig Atyasá-

Q. di gr̃a ungarie dalmatie urquatie. rameq; rex. G. suo arch̃m ep̃o. Cernachi
comit̃ om̃ib; q; urbs salontane p̃cerib; gr̃am cu salut. l. m̃traia uran unv
ligentiã diligenti p̃ oportuit animadurtã m̃q; a uos nr̃o compin dolou p̃p̃i
uri nr̃i obitu. & regie congaudere dignitati totaliter nobis aderendo fide ple
ua assessoris. q̃ dore grates uob; ur̃isq; con tribulib; habem̃ a babere nolumus
non modicas laudabilit̃ æenũ nr̃i predecessores uos dilexisse coupbant̃ eam; in fi
de fixa q̃ nos habita tam uos q̃ nr̃os concius p̃seprare uideam. unde a pon
ori gr̃a uos complecti & uolumũ & p̃mittim. Placuit itaq; utpote petitioni ure liben
assimie annuerem. nam & p̃uilegiũ nr̃m p̃ ut uolueris corroborari. amiq; lege pa
trũ nr̃oru & uos ampliori dilectione ut dirim̃ & amplecti uolumũ & p̃mittimus.

*Az első eredetiben jennmaradt magyarországi levél
(II. Géza a spalatóiakhoz, 1141)*

godnak azt az állítását illeti, hogy sok jó tulajdonságom szeretetre méltóvá tesz, távol legyen tőlem az a feltételezés, mintha hamisságot akarnál igaznak bizonyítani, inkább úgy vélem, hogy Szentséged igyekszik engem tunyaságomból valahogyan felébreszteni és saját szent erényeinek példájával átalakítani. Semmit sem látok magamban abból, amit rólam mondanak s nem kevésbé fájlalom alkalmatlanságomat, de Isten gazdag irgalmasságából és Szentséged érdemeiért valamelyes javulás reményét táplálom, mivel Szentséged ezt kívánja, s bízom abban, hogy kívánságaimban nem csalatkozhatik. Nagy hálával tartozom azért, hogy kiváló Bölcsességed int engem szóval és tettel való hirdetésére annak, amiről szívemben meg vagyok győződve, és arra, hogy Veled együtt legyek Izráel házának védőfala, de kiválóságod előtt nincs rejtve az, hogy Krisztus testének sok tagja van. Más tag a szem, mely előre látja, hogy mit kell tenni és mit nem Isten egyházában, más tag a kar, mely kinyúlik a szent egyház ellenségei ellen, más tagok a lábak, melyek támogatják és szolgálják a többi tagot. Ezért Te nézz előre mint szem, és nyúlj ki mint kar Krisztus testében, én pedig mint láb tehetőségem szerint követlek s ebben a hivatalodban szolgállok, úgy, hogy míg Isten egyházáért harcolsz, engem sem halál, sem kard Tőled és Krisztus szeretetétől el nem választ. Mivel látom, hogy szívedet az egyház előmenetele és egysége tölti be, hadd járuljak én is ehhez hozzá, jelentve Kiválóságodnak, hogy király urunk¹²⁶ kéréseimnek engedve, egész egyházunkkal együtt elfogadta és megerősítette Sándor urat.¹²⁷ E végleges határozatot meghozva, kitarunk a dologban s már el is küldtük Sándor úrhoz a király levelét csekélységem levelével együtt. A továbbiakban pedig, ha Szentségednek valamivel tetszésére lehetünk, közölje azt velem s én tehetőségem szerint kész vagyok engedelmeskedni.¹²⁸

Közölve: Gombos. 3541. sz.

(15)

(1161.)

II. Géza király Eberhard salzburgi érsekhez

Géza, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma dicsőséges és győzedelmes [királya] ugyanazon kegyelemből a salzburgi szék érsekének¹²⁹ szeretét és az édes barátság erejét.

Semmiképpen sem hiszem, hogy Bölcsességtek előtt rejtve maradt, hogy elődeitek elődeinkkel és magunkkal a barátság hűségét megőrizték, és miként azt a barátság törvénye és értelme megkívánja, méltóképpen mindig szolgálatunkra voltak. Az érett gondolkozással pedig együtt jár az óvatosság, hogy amiképpen a gonoszok példaadását, akárcsak a hajósok a vészthozó szirteket, kerülni, azonképpen a jóknak a lábanyomába lépni, mint a szerencsésen járó hajónak a kikötőbe, minden módon igyekeznünk kell. Hogy tehát a nagy erejű kezdetre ugyanolyan befejezés következzen, az elődeink között már elkezdett barátságot annál nagyobb hajlandósággal igyekszünk a maga sértetlenségében megőrizni, minél szilárdabbnak ismertük meg azt az egyház iránti hűségben akkor, midőn Péter hajócskája az üldözések hullámain hanykolódik. Ezért, ha megmaradni akartok e barátság szilárd alapján, a császárnak ellenetek keseredett lelkét, és bármely más hatalmasságát is a mi segedelmünkkel könnyűszerrel elviselni tudjátok. Ezenfelül, ha barátságunkat inkább erősíteni, mint lanyhítani akarjátok, Pettaui F[rigyess]t¹³⁰ vagy bárki mást, ki a mi földünket háborgatja, súlyosan megbüntetni ne késlekedjétek.¹³¹

Közölve: Wenzel. VI. 102. l.

(16)

(1161.)

Eberhard salzburgi érsek II. Géza királyhoz

Gézának, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma dicsőséges és győzedelmes királyának Eberhard, Isten kegyelméből a salzburgi egyház szolgája az Úrban imádságát és a legnagyobb készséggel szolgálatát.

Emlékezzék meg Kegyelmességed, ha a megemlékezés tetszésére van, hogy néhány évvel ezelőtt a boldog emlékezetű Wolf ispán és más követetek által a mi egyházunk és királysága között barátságot kötöttünk, oly módon, hogy mi országotok tisztességére hívek és készségesek leszünk, Ti pedig, miként királyi Nagyságtokhoz illik, atyafiságos érzéssel minket szeretni fogtok. Ez pedig a gonosz emberek mindkét félről történő berontásai miatt megzavarodott. Hogy azonban akaratunk ellenére történt ez, Kegyelmességed előtt legyen nyilvánvaló. Mivel pedig Felségednek tetszésére volt, hogy újra éppé tegye azt, ami összetört és megszilárdítsa azt

ami szétesett, mi csak amennyire képesek vagyunk, ámbár ez nem is elegendő, ezért köszönetet mondunk. Különösen pedig azért, mivel Felségedet az egyház ügyeiben Szent Péter iránti hűségben és a pápaság támogatásában erős és főként való védőnknek ismerjük. Azt illetően pedig, hogy a mi segedelműnkre, ha az szükséges lenne, serények lesztek, mit méltóképpen válaszolhatnánk, semmi nincs, kivéve, hogy imádságainkat és odaadó lelkületünket ajánljuk és nyilvánítjuk. Afelől is bizonyosnak kell lennetek, hogy semmi félelem, vagy veszedelem, az Úr segítségével minket az egyház egységétől el nem távoztat. A katolikus egyházon kívül ugyanis sem üdvösség, sem bármiféle áldozatra hely nincs.¹³²

Közölve: Fejér. II. 161. l.

17)

(1161.)

II. Géza király VII. Lajos francia királyhoz

G[éza], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma nemes királya, Lajosnak, ugyanannak kegyelméből Franciaország győzedelmes királyának¹³³, leginkább szeretett barátjának, a szeretet elszakíthatatlan kötelességét.

Bizonyos lévén szeretetelekről és barátságokról, követként küldöm Hozzátok Osbertust, hűséges belső embereimet. Magasabb méltóságban levő személyt küldtem volna, ha biztonságos lett volna az útja. Tudjátok, hogy a németek császára az egyházi szakadás keletkezésekor saját pápát választott magának, és a szentatyák határozatával szemben is védelmezi. Én pedig Istent és nem embereket félvén, mint a katolikus hit vallója, Sándort erősítettem meg és fogadtam el, akit az egyetemes egyház meg a Ti királyi méltóságok tekintélye erősített meg, és megerősítve elfogadott, miként azt követeim által megüzented; és ettől nem is vagyok hajlandó eltérni. Ha tehát a Ti megkülönböztetett bölcsességtek az említett apostoli megerősítésben és engedelmisségben kitartóan és szilárdan megmaradni akar, ezt nagyrabecsült követetek útján tudassátok velem. Én ugyanis akkor valakit főembereim közül fogok hozzátok küldeni, hogy általa akaratom teljességét közöljem. Bizonyossággal ígérem azt is a Ti testvéri szereteteleknek, hogy ha a mondott császár Néktek vagy országotoknak valami gonoszsgót akarna cselekedni,

én azonnal pusztítani kezdem erős kézzel az ő országát. Ugyanezt Töletek is mint jóbaráttól bizodalommal remélem. Isten Veletek! E levél átadója szavainak éppúgy hihettek, mint az írásnak.¹³⁴

Közölve: Fejér II. 163. l.

(18)

(1162.)

Absolon spalatói érsek Spalato városához

A[bsolon], Isten kegyelméből a spalatói egyház alázatos szolgája¹³⁵, a spalatói klérusnak és népnek üdvözetet és atyai áldást.

Szeretett fiaim, szívesebben időznék közöttetek boldogságos Domnius és Anastasius szent teste¹³⁶ kedvéért, mint bárhol gazdagságban. De hallottuk, hogy fenyegetőztök ellenünk, noha semmit sem vétettünk. Mert tudjátok, milyen bolondul támadt Istenre és reánk Márton gróf előttetek és a király követe előtt azért, mert igazságomat kerestem. Mindez fülébe jutott a királynak, a hercegnek¹³⁷ és az egész országnak. Ezen nagyon felháborodtak, s megkérdeztetvén a király jelenlétében, akarva, nem akarva el kellett mondanom. De addig kérleltem a királyt és a herceget, hogy megbocsátottak neki. Maradhat a király mellett kegyelemben vagy visszatérhet tisztességben Spalatóba. Meghagyom Nektek, hogy ha kedves Nektek atyai személyünk és egyházatok tisztessége, akkor küldjétek valakit papjaink közül hozzánk. A király és a bán¹³⁸ meghallgatják őt és még kegyesebbek lesznek irántatok. Ha ezt nem teszitek, mi a király és a herceg kegyelméből Dalmáciában maradunk mint Spalato atyja és ura, s ha egyházatok pásztor nélkül lesz, Ti vagytok a hibásak. Szentül megparancsoljuk, hogy küldjétek el az aranyon vásárolt tömjént. Mi pedig a király és a herceg tanácsából elküldjük látogatásotokra János ispánunkat, hogy vásároljon számunkra olajat és jó bort, Ti pedig, kedves fiaim, papok és világiak, segítetek neki, ahogy tudtok. János zarándok Isten és a király kegyelméből velünk van nagy tisztességben és húsvétra velünk együtt visszatér. Egyéb-iránt Isten veletek¹³⁹.

Közölve: Wenzel. VI, 101. l.

(19)

(1188 körül)

II. Henrik angol király III. Béla királyhoz

Tiszteletre méltó kedves testvérének, Bélának, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királyának, H[enrik] Anglia királya, Normandia és Aquitania hercege, Anjou grófja¹⁴⁰ üdvözlét és őszinte szeretetét.

De coronatio regis beic tertij fratris stephani fi.
militis tertij filij gcy se secundi sequit.

III. Béla

Mivel régóta tudjuk, hogy királyi Nemességed Istennek és az egyháznak igaz tisztelője, közölni akarjuk Felséggel, hogy mi és kedves barátunk, Fülöp francia király és a két ország sok főembere Isten tisztességére és az ő szolgálatára velünk együtt felvette a szent kereszt jelét, azzal az erős igyekezettel, hogy a szent város, mely valaha a népek ura volt, ma azonban szomorúságban ül, a mi alázatos engedelmisségünk által Isten vezetésével és támogatásával régi állapotába és illő királyi méltóságába helyztessék vissza. Mivel

ehhez a szándékunkhoz előrelátó tanácsokkal és segítségekkel akarunk hozzáfogni, kérjük, hogy jóindulattal és nagylelkűen szíveskedjete számunkra és híveink számára országokon és a hozzátartozó földeken biztonságos átutazást előkészíteni, továbbá, hogy Isten tiszteletére és országok biztonságára Kegyelmisségték gondoskodják megfelelő helyeken elegendő élelmiszer árusításáról. Ehhez és más kéréseinkhez, melyeket Barre Richárd, luxeuili esperes, hűséges belső klerikusunk fog Előtökbe adni, ő általa jelentsétek, ha úgy tetszik, hozzájárulásokat.¹¹²

Közölve: Fejér. II. 246. l.

5. I. Géza arcképe a magyar koronán

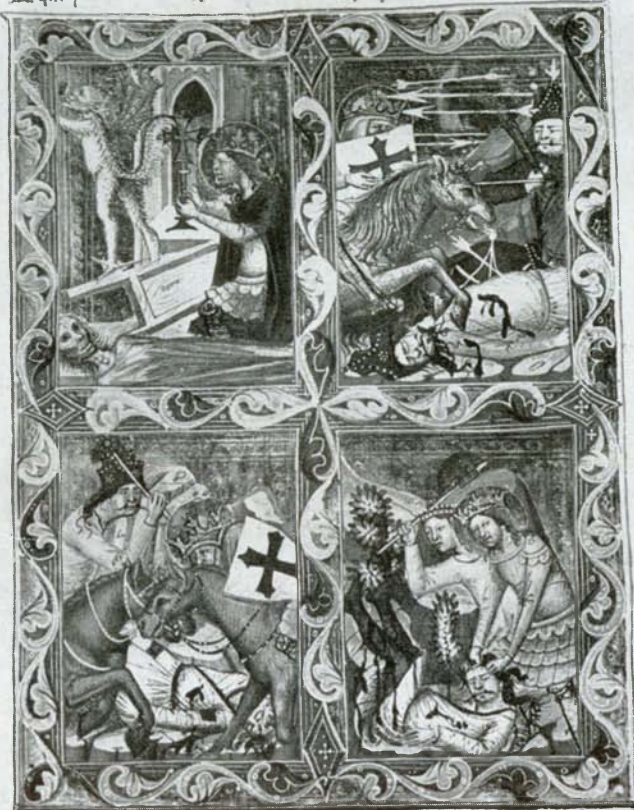
6. I. István dénárja (elő- és háttlap)

7. Kálmán király dénárja (elő- és háttlap)

IX. qm̄ parabat ceteri & amone.

X. qm̄ pugbat cū ceteris.

XI. qm̄ fuit p̄cussus cū conto.

XII. qm̄ tenebat p̄cimes et puella
matebat p̄cibus eius.

8. Jelenetek I. László legendájából. Miniatúra

9 I. László márványszobra. Fadrusz János műve

III. Béla király II. Henrik angol királyhoz

Tiszteletre méltó barátjának, kedves testvérének H[enrik]nek, Isten kegyelméből Anglia kiváló királyának, Normandia és Aquitania hercegének, Anjou grófjának Béla, ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma királya tartós és boldog uralkodást.

Biztosra vegyéték, hogy helyeseljük és magunkévá tesszük királyi nagyságtok tervét, mely szerint Isten egyháza s az elpusztított Szentföld, hitünk és bizakodásunk szerint, kitűnőségtek és jámborságtok gondoskodása által és igyekezetének közbejöttével kapjon vigasztalást és dicséretes segítséget Isten tiszteletére és a Ti dicsőségtek állandó növekedésére. A legnagyobb örömujjongással reméljük és várjuk a közeli alkalmat, hogy Néktek szolgálatot tehesünk s Titeket tisztelhesünk. Országunk erőit és javait királyi nagyságotok rendelkezésére bocsátjuk, kéréseteket segítő kézzel és örvendő készséggel fogadva, ennivaló-vételt bőségesen, amennyire csak az Isten irgalmából országunk termékenysége engedi, jóakarattal és odaadással engedélyezünk és ígérünk.¹⁴³

Közölve: Fejér. II. 246. l.

AZ ELSŐ MAGÁNLEVELEK

Az első magánlevél nem Magyarországon íródott, de Magyarországra küldötték. Válasz volt az első pécsi püspök levelére, melyben iskolája számára a középkor egyik klasszikussá vált latin nyelvtanát, Priscianust kéri messizi franciaországi pásztortársától, Fulberttől, Chartres püspökétől. Erőltettség nélkül jelképnek kínálkozik ez az első levél. A történelmének új útjaira térő ország ekkor ismerkedik meg a számára új kultúra elemeivel, a betűvetéssel és az írással, latinul. Ezért először a grammatikáról olvasunk, egy Franciaországból Magyarországra küldött levélben, de magyar levelet, mely tőlünk kelve indult volna Nyugat felé, még nem mutathatunk az olvasónak.

A következő levél, mely nem állami irat, és nem birtoklási okokat bizonyító oklevél, egy hamisítvány, helyesebben: hamis levél. A levelet, melynek jelentőségéről a középkor történetében a bevezetőben eleget szoltunk, így használta fel Miklós püspök a magyar történelem alakításában. Az ország pusztítására jött császár nevében küldötte el ezt a levelet, hogy a germán hadaknak élelmet és utánpótlást hozó Gebhard püspököt e hamis sorokkal visszatérésre bírja. A csel sikerült, és a magyarok éppen hogy szerveződő állama néhány békés évhez jutott.

A következő levelek, melyek sok évtizeddel Miklós levele után keltek, Zsófiának, az Árpád-házi királylánynak, — ki az admonti apácakolostorban juttatta révbe a dinasztikus politikában léket kapott életét — soráról és viszonyosságairól mondanak valamit. A királylány levelei az „Ars dictaminis” legszebb szabályai szerint, világos, tiszta és pontos fogalmazással készültek. Hogy az apáca-királylány volt-e valóban a dictamen tudója és kezelője, talán a tollforgató is, nehéz bizonyossággal megmondani. Lehet, hogy az admonti bencés apátság egy szerzetese fejezte ki „litteratorie”, azaz latinul és irodalmi formában, az „Ars” szabályosságával, a hercegnő érzéseit és gondolatait. De lehet, hogy az apácakonvent egy másik tagja vette elő levélírási tudományát az előkelő társnő helyett. Tudnunk kell azonban, hogy Admontban szó esik ebben a korban művelt, „litteratus” képzettséggel rendelkező apácákról. A tudományos felfogás jelenleg a középkor asszonyainak műveltségét is kedvezőbben ítéli meg, mint régebben volt szokás, és éppen az előkelőbbrendű, uralkodó családból származó középkori nők „litterata” voltát, sok példából okulva, általában feltételezi.

A Bethlehem deák halála alkalmából írt levelek igen becses művelődéstörténeti dokumentumai a kornak.

A párizsi Szent Genováva kanonokrendi apátság iskolája a Notre-Dame és a Saint Victor ugyancsak kanonok-szerzetesek által vezetett iskolái mellett a minden Studiumok, azaz Egyetemek Anyjának, a párizsi

Universitasnak egyik előkészítője volt. Ebbe az iskolába járt Bethlehem, a fiatal magyar klerikus, akit az Artes sok tudománya vonzott Párizsba és végső nyugvó helyét is ott nyerte, a gall-római leány emlékére emelt apátsági templomban. Fiatalon halt el és makulátlan hírrrel, adósságot pedig „sem kereszténynél, sem zsidónál nem hagyott...” Szent Genovéa apátúra e két levélben a királynak, III. Bélának, meg a magyar diák szüleinek adja tudtul a fiatal magyar halálát. A külföldi magyar iskolázás egyik legkorábbi tanúbizonysága a két levél.

István apát, a levél írója, az ágostonos kanonok rendjéből először az orleans-i Sant Evure egyház apátja, azután került rendje Franciaországban akkor második egyházának, Sainte-Geneviève-nek élére. Később Tournai püspöke lett (1192—1203). Kora tudománya miatt tisztelte.

A fiatal Bethlehem személyét már sokkal nehezebb közelebről meghatározni. 1183-ban szerepel az esztergomi káptalanban egy Bethlehem nevű prépost, aki azonban nem a főkáptalan prépostja, hanem valamelyik kisebb esztergomi egyház (Szent György, vagy Szent Tamás) élén állhatott. Ugyanekkor a nagyprépost Adorján nevet visel. Mindkettőjüket azonosították az István apát első levelében szereplő Adorján klerikussal, illetőleg magával az elhunyt Bethlehem diákkal (Kollányi, 1—2. l.). Magas egyházi tisztjük még nem lett volna akadály a párizsi iskolatogatóasuknak, hiszen a későbbi középkorban is jártak apátok, prépostok egyetemre. De Adorján esetében mégsem lehetünk biztosak a névazonosságban, mert 1185—1186-ban Adorján a budai prépost és kancellár is, aki 1187—1203-ban erdélyi püspök volt. Nem egészen bizonyos, hogy Esztergomból a jelentéktelenebb budai káptalan prépostságba ment volna át. Sebestyén Gyula ezzel az Adorjánnal azonosította Anonymust (Ki volt Anonymus? Bp. 1898). Tanúként szereplő társa Jakab, itthon kalocsai prépostként, a későbbi II. Endre nevelőjeként, végül a váci püspöki székben tűnik fel.

Bethlehem klerikus, esetleg prépost személyi viszonyait István apát második levele segítségével kíséreljük meg tisztázni. Mindenesetre előkelő származású, valami nagy nemzetség tagja volt. Atyját L. kezdőbetűvel jelöli a levél. A Bethlehem név bizonyára akkor sem volt gyakori Magyarországon. Mivel pedig akkoriban a régi nemzetségekben bizonyos keresztnevek jellegzetes módon ismétlődtek, talán sikerül meghatározni azt a nemzetséget, melyhez a párizsi diák, Bethlehem tartozott.

Bethlen névvel a XII—XIII. században csak a Becse—Gregorok nemzetségében találkozunk, mégpedig oly módon, hogy szó esik a nemzetség egy monostoráról, Bethlen-monostorról, a Szamos völgyében, mely azután a tatárjárás során elpusztult. Erről a monostorról nevezte magát a nemzetség egy ága is. Ha mármost tudjuk, hogy a nemzetségi monostorokat rendszerint az azokat alapító ős után nevezték el, joggal tételezzünk fel a Becse—Gregorok között egy Bethlen nevezetű nemzetség-tagot, aki után a párizsi diák nevet kapta. L. kezdőbetűs névvel éppen a bethleni ágon két Becse—Gregorral is találkozunk a XII. század végén. Az egyik Luka, a másik Lőrinc nevezetű. A kettő közül egyiknek lehetett fia Bethlehem (Karácsonyi, Magyar nemzetségek... I. 224—226). Nem jelentőség nélküli az a tény sem, hogy a Becse—Gregorok a XII. század végén ugyanazon rend számára alapítanak egy nemzetségi monostort Körös menti birtokaikon, melyhez a párizsi Szent Genovéa is tartozott. Dénesmonostor ugyanis valójában ágostonrendi és nem — mint sokáig állították — premontrei prépostság volt (Bunyitay Vince, A váradi püspökség története. I. Bp. 1906. 378—382. l.; ágostonos voltáról lásd Monumenta Vaticana Hungariae. Bp. 1888. II. 324. l.).

(21)

(1020—1022 között?)

Fulbert chartres-i püspök Bonipert pécsi püspökhöz

Szent és tiszteletre méltó érsekének, Bonipertnek,¹⁴⁴ hívséges szolgálatait s a legfőbb pázstor áldását.

Mindenekelőtt áldjuk a születlen Urat, Atyát és egyszerűlt Fiát, Jézus Krisztust, mi Urunkat, s a Szentlelket, a Vigasztalót, egy igaz Urat, ki mindeneket teremtett, ki Téged is, legkedveltebb Atyám, sok bölcsességgel népének tanítására kitüntetett, s a szentség ékességével jó példaadásra illendően feldíszített. Ennek utána nagy köszönetet mondunk Neked, hogy ámbár érdemtelenek, meg ismeretlenek is vagyunk, üdvözetted és kedvességedet irányunkban tanúsító ajándékot méltóztattál hozzánk juttatni. Ennek okából szeretetedre úgy fellelkesítettél, hogy örökös emlékeztetted lelkünk mélyén örökké éljen, és legalább imádságaink gyakorta való segedelmével, ha másra képességünk nem lenne, jó voltod viszonzására igyekezzünk. Megjelentette pedig nekünk fiunk, a Te híved, Hilduin, szeretetednek irányunkban jeles dolgait, hívségesen előadván, hogy Prisciánusainkból egyet Magadnak kívántál, mit ugyan ő által szívesen elküldünk. De bármit is kérnél a miénkből, a legnagyobb örömmel — ha lehetséges — elküldjük, de még jelenlétünket is, ha szükséged van rá, és kívánod, nekünk pedig hatalmunkban áll, a legkészségesebben Neked megadjuk. Végezetül kívánjuk, hogy mindig egészséges légy, kérvén arra is, hogy a legfőbb király fiává fogadás amaz új és dicsőséges sarjadéka, István kitűnőségének nyomatékosan tudtul add, részünkről az üdvözeteket, a püspökségünkben levő kanonokok és szerzetesek minden gyülekezetének pedig hiv imádságait.¹⁴⁵

Közölve: Migne. Patrologia latina, Vol. 141., col. 210.

(22)

(1051.)

Miklós püspök (a császár nevében) Gebhardt püspökhöz

Tudd meg jóságos Gebhardt püspök¹⁴⁶, hogy Birodalmunk nagy és súlyos ügyei arra késztetnek, hogy Magyarországból Németországba térjünk vissza. Elleneink ugyanis Birodalmunkat ellenséges módon elfoglalták. Nosza tehát siess és elpusztítván a hajókat, amely gyorsan csak teheted,

Ratisponában¹⁴⁷ velünk találkozzál. Mert Neked sem biztonságosabb Magyarországon tartózkodnod.¹⁴⁸

Közölve: Szentpétery. Scriptores. I. 348. l.

(23)

(1146.)

Zsófia hercegnő a salzburgi érsekhez és a gurki püspökhöz

Főtisztelendő uraknak és Atyáknak, a salzburgi egyház Istenhez méltó érsekének és a gurki egyház püspökének¹⁴⁹, Zsófia egykor király leánya, most pedig az ő készséges szolgálóleányuk engedelmességét és imádságainak szolgálatát ajánlja.

Annál kevésbé félek attól Atyáim és Uraim, hogy tetszéseket el nem nyerem, amiért a földön való fejedelem nászágyát megvetve az örök királlyal kívánok egyesülni, ámbár méltatlan vagyok, mert úgy hallom, tetszésekre van minden embernek jó szándéka és jó cselekedete. Ennek okából ez egész világon püspökségekben [az Admont nevű] helyet választottam az Isten szolgálatára és elhatároztam, hogy pártfogásokkal a mennyei Jegyessel, ha az ő irgalmaságának ez tetszésére van, eljegyzem magamat. És, vonakodás nélkül, ama hűséget és irgalmat, mit eddig, miként hallottam, nagyszüleimmel szemben tanúsítottatok, ámbár méltatlan és érdem nélküli szolgálóleányotok vagyok, irányomba is megmutassátok. Mint leányotokat és szolgálótokat magatokhoz fogadjatok és amaz atyai szeretetet, melyet tőletek kérek, meg ne tagadjátok. És ha bátyám, mi ugyan távol legyen, ellenem lelkében felindulna, követséggel, vagy leveleitekkel, kérlek, csillapítsátok meg és őt az Istentől nektek juttatott bölcsesség módja szerint arra intsétek, hogy testvéri szeretét tőlem azért meg ne vonja, hogy mennyeivel cseréltem fel a földi jegyest.¹⁵⁰

Közölve: MIÖG. Ergbd. II. (1888.) 372—379. l.

(24)

(1146.)

Zsófia hercegnő bátyjához, II. Géza királyhoz

Géza úrnak, testvérének, a magyar nemzet hatalmas királyának ama számkivetett és zarándokságban levő húga szolgálatával együtt édességes testvéri érzéseit jelenti.

Midőn országod nagyságos dicsőségét fontolom, midőn neved kitűnő voltát, szeretett bátyám, észbe veszem, hogy dolgaid jól mennek, ez ama számtalan nyomorúságnak, mit eddig elszenvedtem, mintegy édes könnyítésére szolgál. Attól kezdve ugyanis, hogy ez idegen tájakra jöttem, éjjel és nappal a fájdalom kenyerével éltem, és messze azonfelül, hogy királyi sarjat ilyesmi érhet, orcámat szégyen borította. Mert hiszen nem úgy bántak velem, mint király fiával eljegyzett királyleánnyal, de még csak úgy sem, mint valami hitvány szolgálóleánnyal. Mivel tehát így számkivetettként a számkivetésben megtapasztaltam, hogy mily keserves, mily nagy az emberi élet nyomorúsága, mily siralommal teljes a babiloni fogság, az Isten ihletéséből lelkemben úgy határoztam, hogy szilárd állhatatossággal vetem meg a mennyei Jegyes szerelméért a földi Babilon királyát, ki engem megvetett. De ne véld azt, kedves Bátyám, hogy a tőle elszenvedett jogtalanságok miatt nem akarok vele házasságra kelni, de tudd meg és vedd bizonyosra, hogy őt magát és a föld minden más fejedelmét is Krisztus szerelme megvetésre méltókká tette előttem. Ennek okából, testvér, mintegy az erősség tornyához, Hozzád menekülök, és Kegyességed tanácsát kérem alázatosan, esedezvén, hogy az örök jutalom reményében, e szomorú állapotra jutottnak kérését meg ne vesd. Azt kívánom ugyanis és óhajtom, hogy testvéri segítségeddel az e világban szenvedett hajótörésből a monostor nyugalmas kikötőjébe meztelenül ugyan és kifosztva, de mégis eljussak. Megtudtam ugyanis, hogy Admontban monostor van, mely a főtisztelendő salzburgi érseknek van alávetve, és amelyben szerzetes férfiak és nők sokasága Istennek szolgál. Isten akaratából és a Te kedvezésedből óhajtók lakozni ezen a helyen, mely egyebeknél nevezetesebb és szomszédos országgal, hogy az Istennel társalkodók közepette az örök királynak vitézkedhessek méltóképpen és feddhetetlenül. Tudd meg azt is kedves Bátyám, hogy nem ember által vagy embertől támadt bennem ez a terv, hanem mindezeket, melyeket sok könnyhullatás közepette írtam meg Neked, ama nagy Tanács Angyala csepegtette szívembe. Amennyiben hamarosan tudomásomra jut, hogy az Ő ihletésére tervembe beleegyezésedet adod, és így kívánságom teljesül, Éretted nem kevésbé, mint magamért az Úrhoz esedezek majd szüntelen.¹⁵¹

Közölve: MIÖG. Ergbd. II. (1888.) 365. l.

Zsófia hercegnő a salzburgi érsekhez

A tisztelendő úrnak és atyának, a salzburgi érseknek, az admonti monostor ama szegény és csekélyke lakója, engedelmességét és szolgálatát ajánlja.

Áldott az Úr dicsősége, ki hatalmas karjával tisztelendő Öregségteknek napjait megsokasította, és ezáltal, mint hiszem, az én alázatosságomra is gondot visel, miután tudta, hogy kezetek árnyékában nekem is jó dolgom támad, Atyám és Uram, oly nagy felség színe elé leveleimmel járulni ezért merek. Ama számkivetett és zarándok vagyok én, egykoron király leánya, kinek útját, hogy más szeretőket magához ne engedjen, a legnagyobb és leghatalmasabb Király nemrégiben tövisekkel szegte be, most pedig édes ihletéssel szobájának rejtekébe vezetett. És mivel atyám, anyám és egész rokonságom Színetek előtt nem csekély kedvezésre lel, én is, ki oly kevéske vagyok, ugyanazon bizalommal alázatosan kérem Felségteket, csekélységem Könyörületességeteknél nyerje meg azt, hogy Szent István ünnepére bátyámmal, a magyarok nemzetének királyával, és főuraival, kik ugyanazon ünnepre egybegyülekeznek,¹⁵² dolgaim állását levélben közölje. Azt, hogy a rómaiak királyának és fiának, kinek jegyese voltam, engedelmével, az egyiptomiak vaskohójából íme kiléptem és a Szentségednek alávetett admonti monostorban minden kényszer nélkül, hogy a mennyei Jegyessel keljek nászra, lakásomat vettem. Kérlek tehát és könyörgök, hogy az Istennek nagy dolgait, melyeket bennem véghezvitt, atyai intelmek révén ugyanezen testvérem megszeresse, dicsérje és magasztalja és ezt az Admont nevű helyet és mindazokat, kikkel e közös lakást választottam, megtisztelni és megajándékozni méltóztassék. És ha már egyszer elkezdtem Uramhoz szólni, még tovább is szólok, és alázatosan arra kérem még, hogy ez előbb említett rómaiak királyát Kegyelmességtek arra inteni méltóztassék, hogy amiként országának tisztességére érkeztem e részekbe, ő se feledkezzen meg irányomban királyi felségéről, és ama sok mindenféléből, mit magammal hoztam, nekem visszaadjon legalább valami keveset. Ezenfelül, Uram és Atyám, nem titkolom el azt sem Kegyellességtek előtt, hogy Ratispona [Regensburg] város feje holmijaim közül sokat visszatart, azokból többeket már zálogba is vetett. Figyelmeztesse Szentséged őt, hogy

ezekről nekem igazság szerint megfeleljen, hogy Nektek se hiányozzon soha annak irgalmassága, ki a szegények atyjává és oltalmazójává titeket tett. Sokáig őrizzen meg épségben a Szentegyház tisztességére és a mi vigasztalásunkra az isteni irgalom.¹⁵³

Közölve: MIÖG. Ergbd. II. (1888.) 366. l.

(26)

(1146—1148 között)

Zsófia hercegnő II. Géza királyhoz

Dicsőséges urának és testvérének, a hunok győzedelmes királyának egykor testvérhúga, most Krisztus és az ő szolgálóleánya imádság adóját és szolgálatainak hódolatát.

Mivel kegyesen és irgalmasan megemlékeztél nevemről, édes Bátyám, alázatosan köszönetet és hálát mondok királyi Nagyságodnak. Mert ámbátor mérhetetlenül nagy gazdagságnak tűnik előttem az, hogy azért, ki miérettünk szegénnyé lett, én is szegény lettem, a királyi bőkezűséggel nyújtott ajándékokért mégis örvendezek, mert eme dolgokban inkább a Te üdvöd, mint a magam hasznának előmozdítására igyekezem, ahogy lehet. Mindezenfelül nem csekély öröömre szolgált, hogy kedves követséggel és királyi ajándékok bőkezű áradásával különösképpen méltóztattad megtisztelni a magam személyét. Azzal pedig, ki engem különösképpen leányává fogadott és atyai kedves jóságának édességével irányomban hűséges és kegyelmes, s Téged is nem különben, mint atya a fiát, mint szolgálja az urát tisztelet és szeretet. A Te üdvösségedért a királyok urát és királyát szakadatlan könyörgésekkel ostromoljuk szüntelen.¹⁵⁴

Közölve: MIÖG. Ergbd. II. (1888.) 366. l.

(27)

(1146—1148 között)

Zsófia hercegnő anyjához, Ilona királynéhoz

Kegyelmes anyjának, a legnemesebb királynénak, Krisztusnak és ő magának szolgálóleánya kívánja azt, hogy meglássa az Úr Istent Sionban, vagy a Királyok Királyát ékességben, és üdvözlését küldi.

Miután meghallottam édességes üzeneteket Anyám és Asszonyom, mellyel kegyelmességtek az én alázatos mivól-

tomat kegyesen üdvözölni méltóztatott, örvendezve és mód felett ujjongva, Felségteknek az Ūrban odaadó készséggel alázatos köszönetet mondok. És mivel azt mondottátok, különös örömötökre szolgál, hogy a mennyei Jegyes szerelméért választottam társaságát ily áhítattal teljes, Istennek szolgáló nőknek, hogy valóban miként esett e választás és mit találtam itt, Nektek, asszonyom, szeretném elmondani kevés szóval. Midőn Felségteknek irgalmasságára, Anyám és Asszonyom, lelkem szemével tekintek, mellyel engem, míg Nálatok voltam, Kegyelmességtek körülvelt, nekem kedvezett, engem táplálni méltóztatott, mindazt, amit csak tisztességet, dicsőséget, kellemes és kedves dolgot, vagy örvendeteset a gyermeki szeretet kigondolni képes, mindazt Nektek legbensőbb odaadással kívánom egyetlen Anyám. Mindazonáltal, mivel nincs kétségem afelől, hogy az én örömöm a Ti örömötök is, hogy mily nagy dolgokat cselekedett bennem az Isten, Méltóságtoknak Asszonyom, Anyám elmondani óhajtanám. Attól kezdve, hogy az (Admontnak nevezett) helyen kezdtem lakozni, Isten irgalmából magamnak országot és hazát leltem. Mert oly nagy és bőséges kedvezéssel vannak irányomban, lelkiatyánk az apátúr¹⁵⁵ és mindazok, kik velem együtt vannak, hogy úgy tűnik, mintha valami-képpen a gyönyörűségek kertjébe jutottam volna.¹⁵⁶

Közölve: MIÖG. Ergbd. II. (1888.) 367. l.

(28)

(1177—1192 között)

István, a párizsi Szent Genovéva apátja III. Béla királyhoz

Magyarország nagynemességű királyának, B[élá]nak, István, kit Szent Genovéva apátjának mondanak, és ugyanazon egyház egész alázatos konventje.

A hozzánk érkezők nyilvánvaló közléseiből megértettük, hogy az igazságosságot kedvelitek, és ápoljátok az igazságot. Ez, ami országlástokat a magasba emeli, ez fejedelemkedések dicsősége. Innét van, hogy Kitűnőségteknek tudtára akarjuk adni, hogy a jóemlékezetű ifjú Bethlehem,¹⁵⁷ ki minálunk az Ūrban nyugoszik, szent gyónás után, mint mindenek tudják, katolikus hitben, hitelezők és jótállók vádja és panasza nélkül, egyházunkban eltemettetett. De midőn ugyanezen oknál fogva, a minap szüleitől követek érkeztek hozzánk, szorgalmasan megtudakoltattuk, ha

valamely adóssággal akár kereszténynél, akár zsidónál, itt Párizsban, nem tartozott-e? Mintegy tíz napig tartott e tudakolozás, de senki nem találtatott, ki akár elsődlegesen, akár másodsorban¹⁵⁸ a felül mondott ifjút adósának mondotta volna. Az előbb mondott követek is késznek mutatkoztak fizetni, ha valaki azt állítaná, hogy neki tartozott. Mindezeknél jelen voltak országotokból e klerikusok: Jakab, Mihály és Adorján. Szentségtetek éljen egészségben s országa az Úr előtt erősbödjék.¹⁵⁹

Közölve: Gombos. 4697. sz.

(29)

(1177—1192 között)

István, a párizsi Szent Genovéa apátja Bethlehem deák szüleihez

L.-nek és Christianának, feleségének üdvöt és az imádásokban gyakori megemlékezést.

Nem kell hogy szomorkodjatok fiatalok, a jó emlékezetű Bethlehem miatt, miként azok, kiknek reményük nincs, mert a szent bűnvallásban, katolikus hitben, a közös reménységben és nem színlelt szeretetben ajánlotta lelkét az Úr kezébe. Egyházunkban klerikusok és laikusok hívő sokasága jelenlétében, mise végeztével, felajánlván érte az életetadó áldozatot, temették el. Némelyek szóbeszéde nyomán, kikről azután megtudtuk, hogy hamisak, eljöttek ugyan hozzánk követeitek, de mint mondottuk, mindabból semmit sem találtak igaznak. Miután tíz napon át szorgosan tudakoztattunk, sem keresztény, sem zsidó nem jelentkezett, ki előbb mondott fiatokat valamely adóssággal neki kötelezettek mondotta volna. Ezt láttuk, ezt tanúsítjuk. Egyekben naponként és bőségesen mondunk köszönetet nektek jótéteményeitekért, hogy előbbi ajándékaitokat most még másokkal tetéztetek. Elhozták Ájzatosságtok ajándékait: két selyem misemondó ruhát, egy zászlót és egy márka ezüstöt, egy arany pénzzel és öt solidussal, és még bőkezűen egy fehér lovat is felajánlottak, hogy azzal építkezésünkhöz követ szállíttassunk. Isten fizessen meg Nektek az örök életben, és oly nagy jótéteményekért tegyen jót Veletek mindörökké. Éljetek egészségben.¹⁶⁰

Közölve: Gombos. 4698. sz.

AZ ARANYBULLA KORÁNAK POLITIKAI LEVELEZÉSE

1196—1235

Imre és II. András uralkodását azok a hatalmas társadalmi változások töltik ki, melyek 1222-ben az Aranybullát kikényszerítő mozgalomban csúcsosodtak ki. A megelőző évszázad folyamán felnövekedett világi nagybirtokos réteg vagyonszerzési törekvéseinek a királyi hatalom többé nem tudott gátat vetni. A királyi család belső ellentéteit felhasználva, a nagyurak pártharcokat szítottak, s így csikarták ki a királyi birtok szétadományozását. A király hűbéres katonái, a serviensek és a várak tisztjei, a várjobbágyok részben tiltakoztak a nagyúri erőszakoskodások ellen, részben maguk is igyekeztek a felbomló királyi birtokból részesülni, s érdekeik védelmében megszervezték a nemesi megyét. A királyi hatalom alól kicsúszó alapot, a földbirtokot II. András adókkal, vámokkal, főleg pedig a királyi jövedelmek bérbeadásával próbálta pótolni, de a pénzgazdálkodás akkori kezdetleges fokán ezzel olyan terhet zúdított a társadalomra, hogy kormányzata, főleg pedig mohó bérlei ellen általános felzúdulás támadt. A klérus a gazdagodó világi nagyuraktól és a kereskedő tőkésektől egyaránt féltette gazdasági és politikai hatalmát, s a pápai befolyás latbavetésével igyekezett a nagy társadalmi átalakulást feltartóztatni vagy legalábbis számára kedvező mederbe terelni.

*Az ország életét felkavaró változásoknak nem maradt emléke hazai levelezésekben. Vannak adataink arról, hogy a XIII. század elején már nemcsak külfölddel, hanem egymással is leveleztek a magyar uralkodó osztály legfelső rétegének tagjai. Így Imre királynak a pápához intézett, alább között egyik leveléből kiderül, hogy András herceg hívei levelezéssel szervezték pártütésüket. A későbbi hagyomány tudni vélte, hogy János esztergomi érsek a Gertrud királyné elleni merényletre készülő összeesküvőkhöz a következő levelet írta „*reginam occidere nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non co ntradico*” (mivel a középkori írásban központozás nem volt, a szöveget két: ellentétes értelemben lehetett felfogni: „a királynőt megölni nem kell félnetek, jó lesz, ha mindenki beleegyezik, én nem ellenkezem” vagy „a királynőt megölni nem kell, félnetek jó lesz, ha mindenki beleegyezik, én nem, ellenkezem”). A hazai levelezés azonban még igen fejletlen, alkalomszerű volt, ezért nem is jutott korunkra. Az ismert levelek küldői és címzettjei ebben a korban is azonosak a korábbiakéval: uralkodók, pápák, főpapok, dalmát városok. Túlsúlyban most is a pápai udvarral folytatott levelezés van; s a pápai levelekben gyakran esik említés a magyar királyok és főpapok leveleiről, melyek azonban elvesztek, s legfeljebb a pápai válaszból következtethetünk tartalmukra.*

A pápákkal folytatott levelezés külpolitikai vonatkozások mellett a belső eseményekre is világot vet, mert soha a pápák olyan nagy mértékben nem éltek az ország beléletébe való beavatkozás lehetőségeivel, mint éppen a

XIII. században. Ez a század, s főleg első fele, a pápai hatalom virágkora volt. A két császárság, a német—római és a bizánci elhanyaglott, Anglia és Franciaország felemelkedése még a kezdeteknél tartott, s ebben az átmeneti periódusban a pápaság volt a legnagyobb politikai tekintély Európában. III. Ince úgy bánt császárokkal és királyokkal, mint hűbéreseivel, kereszties hadjáratokat szervezett eretnekek, szakadárok és pogányok ellen, s fennen hançoztatta: „a pápa kisebb az Istennél, de nagyobb az embereknél”. Magyarországon is parancs volt a pápai szó, s ha királyaink mégsem engedtek mindenben, ellenvetéseiket csak a legalázatosabb formák közt tették meg.

Azokat az eseményeket, melyekről a közzétett levelekben szó esik, III. Béla fiainak trónharca vezeti be. András az apjától kereszties hadjáratra hagyományozott pénzt arra használta fel, hogy bátyja, Imre király ellen sereget gyűjtsön. 1198-ban elfoglalta a horvát—szlavon—dalmát—bosnyák tartományokat, független hercegséget alakítva belőlük. Hívei, Boleszló váci, Elvin váradi, János veszprémi püspök, egyetértésben Imre legmagasabbrangú udvari tisztviselőjével, Mog nádorral, szervezkedni kezdtek, hogy Magyarország koronáját is megszerezzék számára. A király azonban idejében lecsapott az összeesküvésre. Boleszló püspököt, aki a pártütők levelezését és pénztér őrizte, székesegyházának oltára elől hurcolta fogságba, majd az ellene vonuló András hadait 1199 nyarán szétverte. A testvérek kibékültek, de András hívei megbűnhődtek. Imre a pápa támogatásáért cserében maga is felvette a keresztet, de mielőtt a Szentföldre indulhatott volna, a pápai parancs a Balkánra szólította az eretnek bogumilok ellen. Ez a keleti eredetű népi szekta a X. századtól kezdve terjedt el a Balkánon, főleg Boszniában, ahol az uralkodó osztály rokonszenvét is megnyerte, mert bár a testi örömeök és a földi hatalom megvetését tanította, az idegen hatalmak terjeszkedését előkészítő római és bizánci térítéssel szemben a függetlenségi törekvéseket támogatta alá. Kulin bosnyák bán, a magyar király hűbérese titkon pártfogolta a bogumilokat. A pápa és Imre együttes beavatkozása egy időre a föld alá szorította a mozgalmat, a bán megfogadta, hogy nem tűri tartományában az eretnekséget, de az a társadalmi és nemzeti elnyomás elleni tiltakozásként tovább élt, és még hosszú ideig gondokat okozott a pápáknak és a magyar királyoknak. Míg Imre a pápa szolgálatában buzgólkodott Boszniában, addig a pápa felszólítására összegyűlt francia keresztieslovagok a velencei doge felbujtására 1202-ben elfoglalták Zárát, majd 1204-ben bevették Bizáncot, és megalapították a konstantinápolyi latin császárságot. A IV. kereszties hadjáratnak ez a botrányos kisiklása Imrében is lehűtötte a buzgalmat. Bár a pápa fenyegetésére a keresztiesek kiűritették Zárát, 1204-ig velencei őrség maradt benne. Amíg ez az ügy le nem zárult, Imre nem gondolhatott arra, hogy maga induljon a Szentföldre, annál kevésbé, mert András is újra fegyvert fogott ellene. 1203-ban, a híres Dráva-parti találkozáson a király fegyvertelenül ment a lázadók közé, és úgy vezette öccsét fogságba, de a nyugalom nem állt helyre, s az eddig hűséges Jób esztergomi érsek is meghasonlott Imrével, akit csak a korai halál váltott meg a további testvércserektől.

II. András egész uralkodását a halicsi orosz fejedelemség megszerzéséért folytatott makacs, de kilátástalan küzdelem töltötte ki. Először a kiskorú Dániel trónörökös számára akarta annak rokonságától visszafoglalni Halicsot, majd mikor Dánielt ismétellen elűzték, 1214-ben második fiát, Kálmánt nevezte ki halicsi királynak, a papától koronát kérve számára, cserében pedig kilátásba helyezte a görögkeleti nép katolikus hitre térítését. De Kálmán uralma sem volt szilárd, több ízben kellett őt

alattvalóinak és Misztiszláv novgorodi fejedelemnek támadásai ellen magyar sereggel megvédeni, míg végül 1219-ben ellenfelei fogságából csak úgy szabadulhatott, hogy lemondott Halicsról. 1227-ben sikerült Andrásnak hasonnevű legkisebb fia részére Misztiszláv leánya kezét s vele Halicsot megszereznie, de ennek 1234-ben bekövetkezeti halála után az ország a törvényes örökösré, Dánielre szállt. A sok vér- és pénzáldozatba kerülő halicsi vállalkozás teljes csőddel végződött, s II. András utódaira nem maradt belőle egyéb, mint „Galicia és Lodoméria királyának” üres címe.

Hasonló irreális célok fűtötték II. Andrást, mikor hosszadalmas huzavona után 1217-ben végre elszánta magát a pápa által makacsul követelt keresztes hadjáratra. Ekkor sem Jeruzsálem visszafoglalása lelkesítette, hanem a megüresedett konstantinápolyi latin császári trónra pályázott. Ehhez akarta a pápa jóindulatát megnyerni szentföldi hadjáratával, de erőtlen hadviselésével leleplezte magát, s még inkább magára haragította a szentszéket, mely az ő mellőzésével előbb apóstát, Courtenai Pétert, majd ennek fiát, Róbertet emelte a császári trónra. Az óriási költséget felemésztő vállalkozás tehát minden eredmény nélkül zárult, s ráadásul Zára elvesztését is okozta, melyről András kereszteshada átszállításának fejében Velence javára lemondott. Elkedvetlenedve tért haza 1218 elején Magyarországra, ahol teljesen elvadult belálapotokat talált. A keresztes hadjárat idején császári aspirációi érdekében Béla trónörökösöt Máriával, Laszkárisz Teodor nikeai császár leányával, András fiát pedig Leo örmény király lányával jegyezte el, miután azonban tervei meghiúsultak, új családi összeköttetések után nézett. András jegységét a pápa érvénytelenítette (ezután vette el Misztiszláv leányát), de Béla, akit már előbb „ifjabb királlyá” koronáztak, nem volt hajlandó görög feleségétől elválni, s mikor apja kényszerítésére mégis beleegyezett a válásba, a magyar főpapok közbelépésére az új pápa, III. Honorius megtagadta beleegyezését a házasság felbontásába.

Mindez már 1222-ben, az Aranybulla évében történt. András délibábos külpolitikája és általános felfordulásra vezető belkormányzata kihívta a serviensek és várjobbágyok mozgalmát, melyet egy eddig mellőzött főúri csoport a maga kormányrajutása érdekében próbált kihasználni. András király kénytelen volt engedni és kiadni az Aranybullát, mely a servienseknek az adóktól és a nagyurak zaklatásaitól való mentesítése mellett a királyi hatalom megnyírbálását (a nádor jogkörének bővítése és az ellenállási jog), valamint az egyházi kizsákmányolás korlátozását (a tized pénzben való szedésének tilalma, az egyházi sókereskedelem árának maximálása) szolgáló intézkedéseket tartalmazott. A klérust felháborította a király engedékenysége és megrémítette a közsabad tömegek megmozdulása. A pápa és a magyar főpapok elégedetlenek voltak II. András kormányzatával, de még kevésbé óhajtották a velük ellentétben álló nagyúri csoport uralmát. A világiak felé erős, az egyház felé engedelmis királyt kívántak, s ezt Béla trónörökösben vélték megtalálni. Béla a főpapok biztatására visszafogadta feleségét és vele Ausztriába szökött. Apa és fiú nyílt szembefordulását a pápa akadályozta meg, aki attól félt, hogy a belső harc még inkább felszabadítja az egyházellenes erőket. Parancsára a főpapok kibékítették Andrást és Bétát, akik most egyesült erővel fordultak az Aranybullát kieroszakoló főúri csoport ellen, azt a kormányzásról leváltották, s részben a király régi embereit, részben az „ifjabb király” híveit nevezték ki a főtisztségekre.

Béla ifjabb király a főpapok, főként az 1226-ban önkényes pápai kinevezéssel esztergomi érsekké lett Róbert befolyása alatt állt. Papi

tanácsadói a királyi hatalom megerősítésére, az eladományozott királyi birtokok visszavételére, a bérlőrendszer megszüntetésére biztatták, azzal a hátsó gondolattal, hogy az András birtokadományaiból meggazdagodott világi nagybirtokosokat és a bérleteket kisajátító mohamedán és zsidó kereskedőkéseket így visszaszoríthatják, s régi hatalmukat visszaszerezhetik. A pápa (ekkor már IX. Gergely) nyomását is felhasználva, 1231-ben kiadatták II. Andrással az Aranybulla módosított szövegét, melyből kihagyatták az egyházra sérelmes pontokat, viszont belevették az egyházi bírások kiterjesztését a világiak egyes peres ügyeire, s eltörülve az Aranybulla ellenállási záradékát, azt azzal a ponttal helyettesítették, hogy a megállapodást megszegő királyt az esztergomi érsek kiközösítheti. A pápa meghatalmazásával Róbert érsek 1232 elején András király főembereit a mohamedán és zsidó bérlők további alkalmazása, az egyház sókereskedelmének korlátozása és sok egyházi ember sérelme miatt valóban kiközösítette, s az egész országra az interdictumot kimondotta. A király kénytelen volt a pápai követtel megkölni a beregi egyezményt, melyben teljesítette az egyház kívánságait. A pápai hatalom védőszárnyai alatt a magyarországi klérus a nagy társadalmi földindulás közepette is egyelőre megőrizte hatalmát.

(30)

(1198 körül)

Imre király Mihály scardonai püspökhöz

H[Imre], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya Mihály scardonai püspöknek¹⁶¹ üdvözlétét és kegyét.

Kitűnőségednek szigorúan parancsoljuk, hogy e levél vétele után Zára városába menjél, és az érsekség kiváltságait szorgalmasan tudakold meg mindenben, s amennyiben e kiváltságokról szóló levélben azt olvasnád, hogy püspökséged a zárai érsekség alá tartozik, a mi hűséges zárai érsekünknek türelmesen és készségesen vedd alá magadat alattvalóiddal együtt, amint illik.¹⁶²

Közölve: Fejér. II. 309. l.

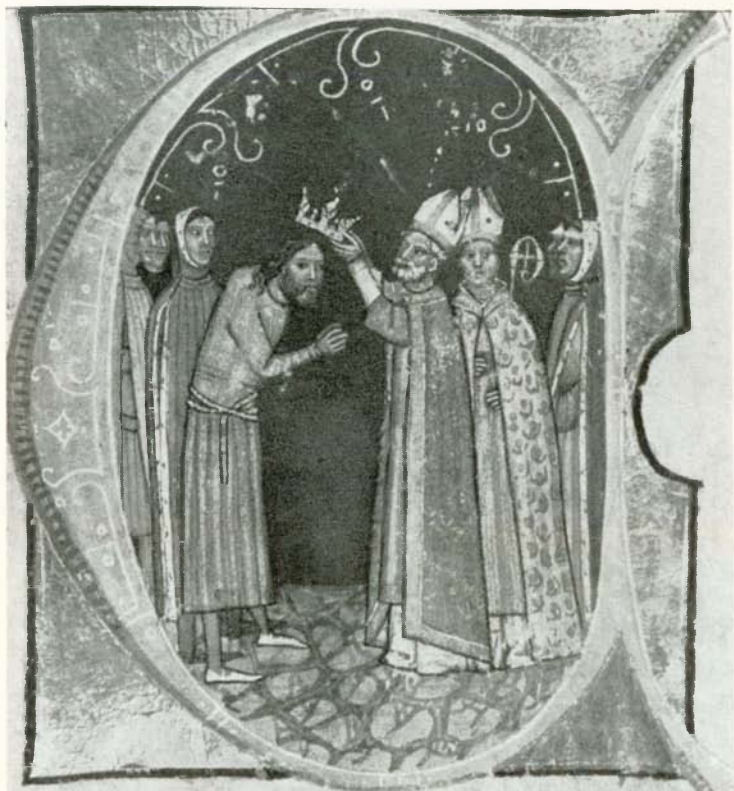
(31)

(1198 körül)

Imre király Spalato városához

H[Imre], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, a spalatói káptalannak és az egész városi gyülekezetnek üdvözlétét és kegyelmét.

Közösségetek levelét megkapva, követeitek jelentéséből, amit kellett, megértettük. Elbeszélésükből megtudtuk,

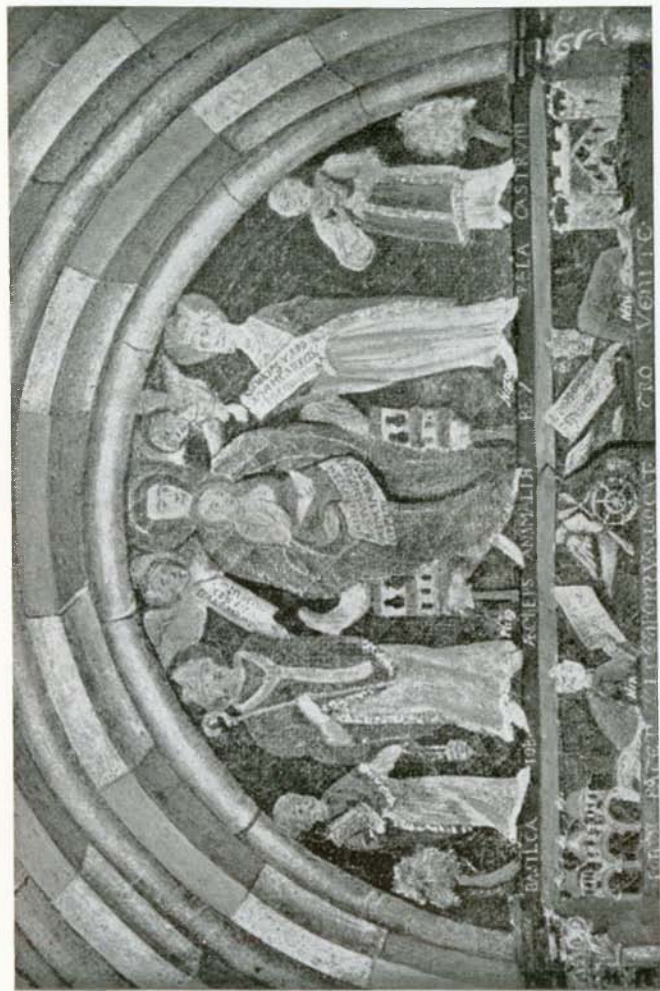

Olomannus rex filius regis
Geysa & Violantia festinamente
redit & coronatus est & dux

10. Könyves Kálmán koronázása.
Kálti Márk Képes Krónikájából

11. a) *III. Béla nagypecsétje 1196-ból*
b) *V. István stíriai hercegi pecsétje 1257-ből*
c) *III. András hercegi pecsétje 1286-ból*
d) *Vencel király kettős pecsétje 1302-ből*
e) *Druget János nádor pecsétje 1332-ből*

12. I. István, Adalbert püspök, III. Béla és Jób érsek dombornívű arc képei

ost hinc autem Stephanus frat-
 eius usurpauit sibi coronam me-
 sibi quinq; coronatus e aut tō
 Jous februarii in dominica Cr-
 surge. Deuictus e aut in festo
 sanctorum Gervasii et protasii
 fena tertia ubi nobiles hūgare
 conueniunt. posth expulsiis e
 de regno. obiit in castro Zentle.
 Anno domini 1037. c. lxxv. tūo
 Jous aprilis fena quinta. Cui
 corpus alle quiescit. Item
 uero rex Stephanus filius Ger-
 se migravit ad dominum. An-
 no domini 1037. c. lxxv. quarto
 nonas maii fena prima. Cui
 us corpus strigony quiescit.

Bela tertius coronatur.

Ostia regnauit Bela fr' ei' qui
 fures et latrones psecutus e et
 periculis loqui tunc origie
 ut conata sic curia q impy-
 Qui coronatus e in dieb; Ja-
 nuarii fena prima. Regnauit
 autem annis xvij. mē vno
 dieb; xix. obdormiuit at i dno
 Anno eiusde 1037. kal. octar.
 fena tertia. Cuius corp alle qu-
 escit. Emerentis coronatur :

13. III. István — III. Béla — Imre király koronázása.
 Kálti Márk Képes Krónikájából

hogy a záraiak királyi tekintélyre és parancsra hivatkozva maguknak követelik püspökségeiteket, mármint a nonait és a scardonait.¹⁶³ Mivel pedig tartozunk királyi felségünk magasságának azzal, hogy minden hívünk jogait kiváltság-leveleik értelmében sértetlenül és épségben megőrizzük, nem akarjuk, hogy Közösségetek igazsága bármi módon elidegeníttessék. Hűségetek kipróbált állhatatosságáért jogaitokat mindenestül megerősítjük és püspökeiteknek együttesen és külön-külön királyi hatalommal rendelkezve megparancsoljuk, hogy adják meg a spalatói egyháznak a köteles tiszteletet és megbecsülést, és a hűségtől, mellyel ennek az egyháznak tartoznak, senki sugalmazására el ne tántorodjanak.¹⁶⁴

Közölve: Fejér. II. 310. l.

(32)

(1199 végén)

Imre király III. Ince pápához

Krisztusban tisztelendő atyának, I[ncé]nek,¹⁶⁵ aki Isten kegyelméből a római szentegyház legfőbb papja, H[Imre], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya, köteles és alázatos tiszteletét az Úrban.

Minthogy Szentségek birtokolja a legfőbb hatalmat s tekintélyt Isten után, és hivatása lelki fiainak ügyeit atyai szeretettel elintézni, felfedjük azokat a sérelmeket, amelyek felségünket hamis előkelőink, főként az egyházak főpapjai részéről érték. Ugyanis országunk egyes püspökei, egyéb ellenséges cselekedetek mellett, testvérünket,¹⁶⁶ akit atyánk végrendelete a kereszt ellenségei ellen fegyverzett fel, főlének helyezve, titokban sok pénzt adva néki, rokonok és más árulók keze által ellenünk uszították. Közülük Boleszló, Elvinus és a veszprémi János püspökök¹⁶⁷ a többieknél is gonoszabbak, ádázul és nyíltan fenekednek; egyikük, a váci Boleszló, a mi jogos sérelmünk bepanaszolásának megelőzésére azt hazudozza, hogy mi egyháza kincseit elraboltuk, sőt őt megvertük, s a zsarnokság vádját emelte ellenünk, ártatlanok ellen, amit persze álnokságnak tartunk. Saját embereitől hallottuk, hogy a püspök, aki már előbb is nemegyszer állt árulás gyanújában, a testvérünk és más árulók által írott s a mi háborgatásunk céljából elküldött és általa továbbítandó leveleket, továbbá a C[ölesztin]¹⁶⁸ pápa által

már párthíveivel együtt kiközösített testvérünknek szánt pénzt is magánál tartja. Mikor bizonyosságszerzés okából főembereinkkel a váci egyházba mentünk, ennek kanonokjai fényes délben körmenettel, ünnepélyesen fogadtak bennünket. Ezután összehíva a püspököt és kanonokjait, főembereink jelenlétében szelíden kértük, nyissa ki azt a kamrát, ahol állítólag a hűtlenek kincsét rejtegetik. Mikor kérésünket semmiképpen sem akarta teljesíteni, még jobban megerősödött gyanakvásunk. Ezért nyomatékosan figyelmeztettük, hogy a hűtlenség gyanújának eloszlatására nyitassa ki a kamrát, hogy kézzelfoghatóan meggyőződhessünk, ott van-e elrejtve a hűtlenek pénze és az árulók levelezése. De ő nemcsak hogy a kamrát nem nyitatta ki, hanem királyi felségünket rágalomokkal és goromba szavakkal sértegetni merészelt annyira, hogy minket gyalázkodva rablóknak nevezett. Erre a kincstartóval kinyitattuk a kamrát, s a kanonokok jelenlétében az egyház kincseit érintetlenül mindenestül otthagytuk, a veszedelmünkre íratott leveleket pedig ott találva, átvettük és e levelek átadójával Hozzátok küldtük. Ezért hát ne higgyétek, amit Nektek a püspök arról mondana, hogy mit követtünk el Isten és az egyház becsülete ellen. Testvére, Elvinus, Várad említett püspöke, akinek utálatos életéről nem szükséges beszámolnunk, midőn látta, hogy mi a nádorispánt,¹⁶⁹ aki által fegyveres támadást szerveztek elvesztésünkre, hűtlensége lelepleződve, méltóságától megfosztottuk, s helyébe kiváló hűségéért Mihály ispánt¹⁷⁰ akarjuk kinevezni, szándékunk megakadályozására Mihály ispánt kiközösítettnek nyilvánította, azt a vádat emelve ellene, hogy egy papot, mint mondotta, bebörtönöztetett, akit pedig nem az ő megyéjében, hanem a nevezettek levelével fogtak el és vetettek tömlöcbe a kapuőrök. A megyésispánt meg sem idézték, nem is figyelmeztették, ki sem hallgatták.

Ámbár ezek és más gonoszságok nyilvánvalóvá lettek előttünk, noha hűtlenségeiket, lázadásaikat, álnokságukat, zavaros és alattomos cselszövéseiket tapasztalatból ismertük, s jóllehet saját szemünkkel kellett látnunk, hogy ők idézték fel koronánk veszélyeztetését, testvérünk száműzetésének okait,¹⁷¹ meg a beháborút és a vérontást, a törvényes eljárásról mégsem feledkeztünk meg. Bár ezzel terjeszkedésükhöz adtunk tápot, s látszólagos elnézésünk büntetlenséggel biztatta őket, mégsem büntettük őket hatalmunk és biztos értesüléseink szerint, sőt az apostoli szék iránti tiszteletből az egész ügyet vizsgálatotok alá bocsátottuk. De ellenfeleink

fondorlatai által akadályozva (közismert dolgokról beszélünk), Atyaságtok ítéletének kikérését egész mostanáig halasztottuk; de szilárd elhatározásunk az, hogy ha a Ti ítélő bölcsességtok a jog szigorát velük szemben nem alkalmazza, nem marad más számunkra, mint hogy felszabadulván az irántuk való türelem alól, az idők parancsára teljességgel megtagadjuk a védelmező kezét az egyházak főpapjaitól, miként azt már egyesektől megérdemelten megvontuk. Arra pedig, amit a kalocsai érsek¹⁷², mint halljuk, panaszul felhoz, hogy nem engedték őt színünk elé a Ti leveletekkel, igaz lelkiismerettel felelhetjük, hogy ezt nem a római szentszék iránti megvetésből tettük, hanem attól tartva, nehogy szóval vagy tettel megtámadják őt hatalmas ellenségei, akiket első-sorban azzal uszított magára, hogy védelmébe vette a sokféle ocsmánysággal vádolt Elvinus püspököt, holott színetek előtt annak idején éppen ő tett ellene igaz bizonyoságtétellel terhelő tanúságot, most meg a saját maga és csaknem minden magyar lelkiismerete ellenére kitartóan védelmezi. Ezt a botrányt aligha tudtuk volna lecsendesíteni, ezért azt parancsoltuk neki, hogy leveleteket és rendeleteket valamelyik püspöke által, vagy bárki más által küldje hozzánk. Azt is hallottuk, hogy hűséges hívünket, Ugrin győri püspököt¹⁷³ is be akarják vádolni, mert gyűlölik, amiért megérdemelten szeretjük őt hozzánk való ragaszkodásáért. Erre nézve igaz szóval azt mondhatjuk, hogy őt mind a római kúria iránt, mind irántunk odaadónak és hűségesnek találtuk. Már elődötök, a boldogemlékezetű Cölesztin pápa is gyakran ajánlotta nekünk az ő buzgalmát követői levelei által, és megköszönve hűségét, figyelmeztette, hogy állhatatos hűségében maradjon meg. Kérjük is szeretettel Kedvességtektől, akinek jólesik fiai kedvére tenni, hogy e püspök odaadásának érdemét meghálálva, buzdítsa őt az irántunk való szeretet állandó gyakorlására. Ezért és sok más egyébért, amiről nem írhatunk, küldjük kedvelt híveinket, G. prépostot és Ubaldus mestert¹⁷⁴ Szentségtok színe elé, tőlünk telhetőleg kérvén Jóságtokat, amelyben mindenképpen bízunk, hogy nekik a fentiekben is, sok más egyebben is kételkedés nélkül hitelt adjon, s a fentiekre és más egyébre vonatkozó kérelmeikhez a tanácsot és a segítséget meg ne tagadja.¹⁷⁵

Közölve: Wenzel. VI. 198. l.

(33)

(1199.)

Imre király Spalato városához

H[Imre], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Ráma királya kedvelt híveinek, a spalatói consuloknak és népnek üdvöt és kegyet.

Tekintetességteknek mindenképpen hálásak vagyunk azért, mert királyi felségünk iránt a köteles hűséget megőriztetek és őrzitek, meg azért is, hogy hívünket, Bernát érseketeket,¹⁷⁶ amint illik, irántunk való szeretetből megbecsülitek. Nyomatékosan ajánljuk őt néktek, mert mi sokra tartjuk és kedveljük őt, akinek országunk legnagyobbjai közt a király oldalán való helyet adtuk. Épp ezért újólá rendeljük és parancsoljuk, hogy neki mindenben úgy engedelmeskedjete, mint királyi személynek. Parancsban adtuk neki, hogy a mi részünkről Titeket gyakran intsen és buzdítson a mi szolgálataunkra való igyekezetre, hogy érezzük, mennyire szerettek minket; és azzal is megbíztuk, hogy szabadságaitokat és becsületeteket minden időben védelmezze.¹⁷⁷

Közölve: Fejér. II. 369. l.

(34)

(1203.)

Imre király III. Ince pápához

Krisztusban tisztelendő atyánknak, I[ncé]nek, a szent-séges római egyház főpapjának H[Imre], Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Ráma, Szerbia¹⁷⁸ királya, üdvözlét s fiúi tiszteletét mindenben.

Ámbár mindaz, aki csak a keresztény vallást követi, úgy tartozik tisztelni és mindennél jobban szeretni a szent-séges római egyházat, mint kegyes édesanyját, mi azonban mindenkinél még jobban és tehetségünk szerint még hívebben törekszünk erre, mint akiket ugyanez a lelki egyház leghívebb fiai közt dédelget és átölel. Innen van az, hogy mikor szentséged alázatos és hű káplánja, János¹⁷⁹ elénk járult, két előkelőjét hozva magával ama tévelygőknek, akik a Kulin bán¹⁸⁰ földjén elítélt tévtannak hódolnak, mi az igaz hit törvényeinek ama határozatait, melyeket ők a hozzájuk küldetett János intésére már elfogadtak, saját pecsétünkkel megerősítve átadtuk az éppen nálunk tartózkodó Kulin bán fiának, ama

terület urának¹⁸¹, és szigorúan megparancsoltuk neki, hogy mindazt, amit a római szék nekik ezentúl Isten iránt elrendel, tartassa meg sértetlenül mindenkiel azon a földön. Miután ő mindezt a mi óhajunk szerint elfogadta, kötelezte is magát a mi kezünkbe és János kalocsai érsek¹⁸² kezébe, hogy ha ezentúl a fentieket, vagy más eretnek embereket országában tudva tartani, vagy védelmezni merészelne, 1000 ezüstmárkát fizessen, amelynek fele Szentségteket, fele a mi kincstárunkat illeti. Az a két előkelő pedig, akik nevezett János káplánokkal jöttek hozzánk, mind a maguk, mind testvéreik nevében is, mint küldöttjeik, a mi színünk előtt megesküdtek, hogy említett hűséges követetek által kihirdetett s nekik átadatott határozatokat pontosan és mindörökre megtartják.¹⁸³

Közölve: Fejér. II. 410. l.

(35)

(1203.)

Imre király III. Ince pápához

Krisztusban tisztelendő atyának, I[ncé]nek, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, H[Imre], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia királya üdvözlétét s fiúi tiszteletét mindenben.

Túláradó hálaadással fordulunk Atyaságtok szentségéhez, mert — miként azt hűséges papunk, R. kalocsai prépost¹⁸⁴ tudomásunkra hozta — nyilvánosan megróttátok Franciaország keresztes báróit¹⁸⁵ a rajtunk esett sérelmekért és azokért a gáztetteikért, amelyeket ellenünk elkövettek, és gonosz lelkükbe véstéd atyai tekintélyed és felháborodásod félelmét. Ezért Szentségteket minden lehető módon arra kérjük, hogy amit ügyünkben kegyesen megkezdett, azt ne szűnjék meg atyai jóakarattal jó véghez is vinni, és a már említett bárókat a dorgálás és fegyelmezés szigorával arra az elégtételadásra kényszeríteni, hogy városunkat¹⁸⁶ korábbi állapotában és épségében minden elvett javaival együtt adják vissza. Továbbá alázattal esedezünk Jámbozságtokhoz, noha erre nézve már újra meg újra vettétek ugyanazon értelmű kérő leveleinket, hogy ha Jób esztergomi érsek,¹⁸⁷ aki nekünk nyilvánvaló ellenségünk, színetek elé járulva legátusi megbízást vagy valami hasonlót kérne, amivel országunk nyugalalmát meg tudná zavarni, kérelmünket és igaz-

ságunkat megtekintve, kívánságait ne teljesítsétek, mert ha Atyaságtok legátusi hivatalt engedélyezne neki, azt mi semmiképpen sem tudnók béketűrőssel elszenvedni, különösen most, amikor Isten tetszésével fogadalmunkat teljesítendő rövidesen tengeri útra készülünk¹⁸⁸, mert őrá, aki eddig sem szűnt meg ellenkezni és dacolni velünk, kétségkívül hihetjük, hogy távollétünkben még ádázabban dühösködnék országunk békéje ellen. Egyébként, ha Atyaságtoknak úgy tetszenék, hogy oldalán levő bíborosai közül valakit országunkba küldjön mint legátust, azt a szokott jóakarattal s a római szentszék iránti tisztelettel fogadnók, s mindennel tisztességesen ellátnók. Jelen levél vivőjének kétség nélküli hitelt adjatok mindenben, amit nevünkben élőszóval az említett érsekről mond.¹⁸⁹

Közölve: Wenzel. VI. 239. l.

(36)

(1214.)

II. András király III. Ince pápához

Krisztusban szentséges atyának, Incének, Isten kegyelméből a római szentegyház főpápjának, András, ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia és Lodoméria¹⁹⁰ királya üdvözetet és fiúi hódolatot.

Shokása az apostoli széknek, hogy a jogosan kérők ügyében gyorsan, és a kérelmezők tisztességes kívánságainak teljesítésében eredményesen intézkedik. Ezért igaz ügyeink előbbrevitelében méltán vetjük bizodalmunkat Atyaságtok jóindulatába. Szolgáljon tudomásul Szentségteknek, hogy a mi fennhatóságunk alatt álló Galícia főemberei és népe alázatosan azt kérte tőlünk, hogy Kálmán fiunkat¹⁹¹ tegyük királyukká, megmaradva a jövendőben a római szentegyház egységében és hűségében, de úgy, hogy szabadjon nekik továbbra is megtartaniok az ő saját görög szertartásaikat. Hogy azonban ez a nekünk és Nektek egyaránt kedvező szándékuk a halogatás miatt akadályba ne ütközzék, ami bizony több okból megtörténhetnék, helyes volna oldalatokról ennek végrehajtására legátus kiküldését kérnünk. Szentségtektől azt kérjük, hogy rendelje el Krisztusban tisztelendő atyánknak, János esztergomi érseknek¹⁹², hogy mondott fiunkat apostoli hatalommal királlyá kenje, s a római szentszék

iránti hűségesküt tőle kivegye. Továbbá azt is tudomására hozzuk Atyaságtoknak, hogy kötelességünk szerint szorgalmatosan fáradozunk jeruzsálemi utazásunkon, s azt minden erőnkkel siettetjük. Épp ezért országunk gondját, amelynek előkelői a széthúzásra hajlamosak, és fiaink¹⁹³ gyámolítását is, akik koruk miatt még támogatásra szorulnak, János esztergomi érsekre, Krisztusban kegyes atyánkra tudnók rábízni, mint aki rangban is első, hűségben kipróbált, s aki úgy hisszük, másokkal együtt előrelátásával távollétünkben is, visszatérésünkkor is szilárdan tudná teljes nyugalomban tartani az országot. Ezért arra kérjük Atyaságtokat, hogy együttérezve gondjainkkal, mentse őt fel a Tihozzátok való utazás terhétől. A pécsi és a győri püspököt, meg kancellárunkat, a fehérvári prépostot¹⁹⁴ fogadalom s a kereszt jelének felvétele köti, hogy utazásunkban társaink legyenek. E tisztelendő férfiagnak a kísérete nyilvánvalóan nagyon megerősít minket, ezért szeretettel kérjük felmentésüket a jövő évben tartandó zsinatra való meghívás alól. Arra is kérjük Szentségteket, hogy az összes összeesküvőket s hűtlenkedőket, akik országunk megosztottságát felhasználva, fiunkat a mi életünkben és akaratunkkal ellenkezően, királyukká próbálnák tenni, sőt megkoronázni, sújtsa kiközösítéssel, akár egyháziak, akár világiak lennének azok. Emlékszik továbbá Szentségtek, hogy a múlt évben követünk, a tisztelendő R[óbert] veszprémi püspök¹⁹⁵ által levelet intézett hozzánk az esztergomi egyház koronázási jogát illetőleg, mely azt a dicséretes tanácsot és hathatós érvet tartalmazta, hogy ha többeknek is joga volna a koronázás, ez könnyen okot adna a széthúzásra és szakadásra, mert az egyik ezt, a másik meg mást koronázna királlyá. Ezt a levelet azzal a másikkal együtt, melyben az apostoli szék közli velünk, hogy a királyi ház tisztviselői felett egyedül az esztergomi egyház bíraskodhatik, boldogemlékezetű feleségünk meggyilkoltatása alkalmával¹⁹⁶ ellopták tőlünk. Tartalmuk, hisszük, megvan a registumban¹⁹⁷, ezért kérjük Szentségteket, írassa meg részünkre újra. Nem tagadhatjuk, nem is akarjuk tagadni, hogy a pénz tizedjövedelme, bárhol verjék is azt egész Magyarországon, az esztergomi egyház jogos jövedelme. Ezt az elmúlt évben, a béke megkötésekor¹⁹⁸ a másik fél is nyilvánosan elismerte, ha írást nem is adott róla, csak beleegyezett. Magyarország királyai, királynéi és utódaik erre, egyéb jogokkal együtt, esküt tettek, amint az a Ti és az előttetek volt apostoli férfiak megerősítő okleveleiben

bennfoglaltatik. Egyébként nem győzünk csodálkozni azon, és Atyaságtoknak is feltétlenül tudomására akarjuk hozni, hogy a kalocsai érsek, békénk szerzője¹⁹⁹, akiben úgy bízunk, s akit mindenek felett olyan buzgón szeretünk és pártfogoltunk, hogy emiatt országunk nagyjai és kicsinyei szinte meggyűlöltek minket, sőt a tőlünk kapott zarándoklási engedély címén az őt megillető tiszteleten túlmenve, az országból két püspökkel, a győrrivel és a veszprémivel kísértettük ki; ő a vagyont, amit jóemlékezetű feleségünk²⁰⁰, fiaink és leányaink számára összegyűjtött, s egy polgárunknál tett le veretlen aranyban-ezüstben, arany-ezüst edényekben és holmikban, becslés szerint hétezer márkányit, tudtunk nélkül magához vette és elvitte. Ezért kérjük Szentségteket, bírja rá apostoli intéssel a visszaszolgáltatására annak, amit tőlünk jogtalanul elvitt, mert ha a közbelépés és a jóvátétel idejében nem történik meg, ne vegye zokon Atyaságtok, hogy az ő jövedelmeiből igyekszünk magunknak kárpótlást szerezni a minket ért károsodásért. Egyébként pedig mindannak, amit jelen levelünk átadója élőszóval fog elmondani, Szentségtek, éppúgy kételkedés nélküli hitelt adhat, mint a levélnek.²⁰¹

Közölve: Fejér. III/1. 163. l.

(37)

(1215 végén)

II. András király III. Ince pápához

Krisztusban tisztelendő atyának I[ncé]nek, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, A[ndrás], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria királya üdvözlését s köteles és alázatos tiszteletét mindenben.

Jeleztük már hálálkodásunkat Szentségteknek azért, hogy fiúnknak Galícia királyává koronáztatására irányuló kérelmünk apostoli rendelettel meghallgatásra talált, ámbár legújában Galícia népe elfordult a neki leteendő hűségesküdtől, sőt a körülakó ruténekből toborzott sereg Galícia várát, ahol fiunk híveivel tartózkodott, ostromzár alá vette.²⁰² Emiatt oly sietve s váratlanul kellett odaigyekeznünk, hogy nemcsak az Atyaságtok iránti illő tiszteletet voltunk kénytelenek elmulasztani, de még seregünket sem tudtuk bevárni. Ezért, mivel nem lett volna hasznos, főleg a háború hullámzása

miatt a Ti hírhozótokat ilyen háborgó tömegbe belevinni, visszaküldtük őt hozzátok, fenntartva magunknak, ha Isten irgalmas lesz hozzánk, hogy összehívjuk a rutének püspöki gyűlését.²⁰³ Most azt kérjük Atyaságtoktól, hogy hírnökét levéllel együtt rokonunkhoz, L[esztkó] lengyel herceghez²⁰⁴ kegyeskedjék irányítani, ajánlva, hogy fiúnk s az ő leánya házassága által lépjen velünk rokonságra, s egyúttal hívja fel őt, hogy velünk együtt védje meg Galíciát a támadók ellen, főképp azért, mert ezek a galíciaiak nemcsak a mi királyságunknak tartoznának hűséggel, hanem a római szentegyházhoz is az engedelmisség esküje kellene, hogy kösse őket. Azért is esedezünk Szentségtekhez, hogy királyi méltósághoz illő koronát is küldjön fiúnknak, mégpedig e levél átadójával kegyeskedjete az elküldeni, hogy ha már a királlyá kenés az apostoli szentszéktől jön, annak is örülhessen, hogy a koronát is a Ti bőkezűségtől kapta, s ez által is népszerűbb legyen övéi előtt, a szomszédos országok részéről pedig az elismerés maradandóságát érje el. Jelen levelünk átadójának Szentségtek mindenben úgy hihet, akárcsak nekünk.²⁰⁵

Közölve: Wenzel. VI. 374. l.

(38)

(1216.)

Róbert veszprémi püspök III. Honorius pápához

Krisztusban tisztelendő atyának és úrnak, H[onoriusnak]²⁰⁶, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, R[óbert]²⁰⁷, a veszprémi egyház alázatos szolgája mindenképpen való tiszteletet, engedelmisséget és imákat az Úrban.

Tudja meg Atyaságtok, hogy az én egyházmegyémbe fekvő szigeti monostort²⁰⁸ a király úr adományából Szent Mária ispotályos testvéreinek német rendháza²⁰⁹ vállalta fel akkor, mikor ebben a monostorban semmiféle istentisztelet nem volt. Azok ugyanis, akik ott régente szerzetesek voltak, mind elmentek, és a monostor úgyszólván teljesen elhagyatott volt. Mivel bizonyosan megtudtam, hogy ezek a testvérek abban a kolostorban Istennek nagy buzgósággal és tisztességgel szolgálnak, azért én beleegyezésemet adtam, s könyörgök Atyaságtoknak, hogy a mondott kolostornak a király által e testvéreknek való adományozását és átengedését apostoli hatalommal helybenhagyni, megerősíteni és örökké tenni méltóztassék.²¹⁰

Közölve: Theiner. I. 4. l.

(39)

(1217.)

II. András király Piero Ziani velencei dogéhoz

A[ndrás] Magyarország királya, barátjának, a legjobban szeretett Péternek, Velence kiváló hercegének²¹¹ üdvöt s barátsága javát.

Kedvelt híveinket, a magyarországi lovagrendiek perjelét, P[ontius]t, és Sándort, az erdélyi egyház prépostját²¹² küldtük Barátságtokhoz, ügyeink elintézésére, jelezvén néktek s komolyan ígérve, hogy amit csak velük tárgyaltok és határozatok, azt mi is elfogadjuk s változatlanul megtartjuk, mintha a mi jelenlétünkben történt volna, mert egészen és teljesen rájuk bízunk ügyeink intézését.²¹³

Közölve: Wenzel. VI. 380. l.

(40)

(1219.)

II. András király III. Honorius pápához

Krisztusban szentséges atyának, H[onorius]nak, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, A[ndrás], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szerbia, Ráma, Galícia és Lodóméria királya, köteles és alázatos tiszteletét fiúi engedelmességgel.

Úgy hisszük, Szentatya, nem esett ki emlékezetetekből az, hogy az apostoli székben tiszteletre méltó s halhatatlan emlékezetű elődötök, Ince²¹⁴, az apostoli szék főpapja, mikor még élt, s Isten kegyelméből ezt a világot kormányozta, nemcsak saját gyakori buzdításával, hanem később Atyaságtok kérelmei által is, akit Isten kegyelme folytán utódjául szemelt ki, gyakran kaptunk figyelmeztetést, hogy a Szentföld megszabadítására nemcsak anyagi segítséggel, hanem személy szerint is hathatósan igyekezzünk. Mi pedig, mint akik elődeink kiváltságával régóta élvén, tudtuk, hogy a rómaiszenszék lelki fiának számítunk, Szentségtek buzdítására és tanácsára magunkat és a mieinket az engedelmesség áldozataiként felajánlani akarván, nem irgalmaztunk kiskorú gyermekeinknek, és nem tekintettük sem a hitetleneknek sem országunk rosszakaróinak fenyegető fenekedését és gyűlöletét, ami később valósággá is lett, hanem mindezt félretéve a szent sír megsegítésére siettünk; koronánkat, orszá-

gunkat, gyermekeinket épségben való megőrzésre Szentségtek védelmébe ajánlva. Azután, mikor már a tengerentúli részen a vállalt zarándoklat szolgálatában időztünk, gyakori hírnökök által kétséget kizáróan megtudtuk, hogy országunkban kimondhatatlanul elburjázott a széthúzás veteménye. Ezért ekkora veszedelemtől és ennyi gonosz hírtől megrendülve, országunk kereszténységének fiatal ültetvényét megrontatni nem tűrhétvén, szorongattatva, kényszerből és nem szívesen elhagytuk a Szentföldet.²¹⁵ Mikor sok útiveszedelmén keresztülmenve Magyarországra érkeztünk, még hitványabb gonoszságot kellett tapasztalnunk, mint amitaddig hallottunk, s amit egyháziak éppúgy elkövettek, mint világiak, annyit és olyanokat, hogy szükségtelennek tartjuk azokat írásban hozni Szentségtek tudomására, hiszen az elkövetett gonosztettek nagysága aligha maradhatott a Ti éles szemetek előtt elrejtve.²¹⁶ Azt is tudja meg Szentségtek, hogy amikor Magyarországra visszaérkeztünk, nem Magyarországot, hanem egy elgyötört, feldúlt és minden kincstári jövedelméből kifosztott [országot] találtunk, úgy, hogy sem adósságunkat, amelybe zarándoklatunk kevert bennünket, megfizetni, sem országunkat előbbi állapotába visszaállítani még tizenöt esztendő alatt sem tudjuk. Bár mindenesetre vállaltuk, mikor a Szentföldre indultunk, hogy ottani tartózkodásunkkal a szegénységnek és meztelenségnek tesszük ki magunkat, mégis, nehogy Atyaságtok gondviselése, amelyre magunkat és a mieinket bíztuk, a jövőben irányunkban, nemkülönben hasonló példák alapján más országok fejlődemei iránt is gyöngének és soványnak látsszék, Szentségteket mindenképpen arra kérjük, hogy ekkora gaztettek szerzőit és büntársaikat, egyházi személyeket éppúgy, mint világiakat, a Szentszék teljes szigorával és büntetésével sújtani méltóztassák, hogy semmiféle keresztény vidéken, ahova kimenekültek vagy kimenekülnének, ne tudjanak elbújni. Noha vállalt zarándoklatunknak az volt a feltett célja, hogy a Szentsírt minden igyekezetünkkel felszabadítsuk s az összes zarándokok számára az oda- és visszafelé való utat biztonságossá tegyük, a rosszindulatúaknak ellenünk és híveink ellen elkövetett sértéseitől és jogtalanságaitól megrendítve, szándékunk szerint a tengeren túl tovább nem tartózkodhattunk, de ha akaratunk ellenére jobb belátásból vissza is tértünk, szerencsés hazajövetelünkkel átmenőben a Szentföldnek nem kevesebb kedvezést szereztünk, mint ha tovább időztünk volna Jeruzsálem körül. Ugyanis Örmény-

ország kiváló királya, Leo²¹⁷, hogy népeink összefogásával több erőt nyerjen a szomszédos törökök állandó támadásainak megtörésére, leányát a mi fiúnkhoz²¹⁸ adta feleségül, és egész Örményországot koronájával együtt mindörökre a mi fiúnk s utódainak fennhatósága alá helyezte, országa előkelőinek beleegyezésével és esküjével. Annak a célnak érdekében, hogy az isteni indításra vállalt zarándoklatnak biztonságos utat készítsünk, Komnenus Theodorus Lascarus²¹⁹ leányát feleségül vettük fiúnknak²²⁰ és ugyanezzel a szándékkal lépünk házassági kapcsolatba Aszen bolgár császárral²²¹ leányunk révén. S hogy ez mind tartós legyen, az örmény királlyal kötött szerződésünket, mind az ő leánya és a mi fiúnk házasságát, mind koronájának és uralmának átadását illetően, tekintélyetek erejével óhajtjuk megerősíttetni. Kérjük tehát, hogy a házassági szerződéseket, mi és a mondott Lascarus, valamint Aszen bolgár császár és leányunk között, mint amelyekből a Szentföldnek — az isteni gondviselés titkos működése révén — nagy haszna támadhat, úgy, ahogy az illetők írásai tartalmazzák, azonképpen erősítsétek meg s mindegyik fejedelemnek Szentségtekhez küldött levelét, miután megismertétek, pecsétetek alatt küldjétek vissza nekünk. Mivel pedig Örményországba küldött fiúnk éretlen fiatalsága miatt nem rendelkezik kellő körültekintéssel, buzgó kérésekkel esedezünk Atyaságtokhoz, hogy az említett gyermeket koronájával és kíséretével együtt vegyétek védelmetek ölelő karjaiba, s mint Krisztusban lelki gyermeketeket, rendeljétek és ajánljátok őt magatok helyett a templomos és ispotályos lovagok²²² szentséges házainak védelmébe és támogatásába. Azt is tudomására hozzuk Szentségteknek, hogy ezen küldetés során Ikonium szultánja²²³ is követet küldött hozzánk azzal, hogy ha valamelyik leányunkat vagy rokonunkat hozzáadjuk feleségül, elvetve hitetlenségét, keresztény hitre tér és felveszi a keresztséget. Hajdon leányunk ugyan már nincs, mégis a keresztény egyház fiainak és a Krisztusban hívőknek szaporítására, ha Szentségtek is helyesli, s ha ez a megkezdett dolog tanács, intelem s az éber gondviselés más munkája által megvalósulásához érne, unokahúgaink²²⁴ valamelyikét férjhez adnók az említett szultánhoz. Mindezeknek és még más, Szentségtek előtt élőszóval elmondandó ügyeknek Atyaságtoknál való előmozdítására követekül küldtük B[ulcsu] győri prépostot és E. székesfehérvári főesperest²²⁵, hűséges és kedvelt udvari papjainkat, buzgón kérve általuk, hogy mindent, amit ügyünk

érdekében Töletek kérnek az ebben a levélben kérelmezetekkel együtt, hagyjátok jóvá és tekintélyetek súlyával erősítsétek meg. Ezért ajánljuk őket mindenképpen Szentségteknek. Ne ütközzék meg Szentségtek azon, hogy országunk javaiból ez idő szerint Hozzátok és hozzánk illő ajándékot nem küldhettünk, mert ilyen helyzetbe hozott szent zarándoklatunk nagy költsége, s a hozzánk hűtlenek által okozott kártékony széthúzás, készek vagyunk azonban a továbbiakban napról napra bőségesebben gondoskodni Szentségtek szükségleteiről.²²⁶

Közölve: Fejér. III/1. 250. l.

(41)

(1222.)

A magyar főpapok III. Honorius pápához

Krisztusban szentséges atyának, H[onorius] úrnak, a római szentegyház főpapjának V[Ugrin] a kalocsai egyház alázatos szolgája, D[ezső] csanádi, R[óbert] veszprémi, S[István] zágrábi, T[amás] egri, B[ertalan] pécsi, A[Sándor] váradi, B[ereck] váci, I[Jakab] nyitrai püspökök²²⁷, teljes alázattal, tisztelettel és hódolattal ajánlják magukat.

Isteni végzés folytán teljes hatalomra hivatottak el arra, hogy olyan lelkiüdvösségre vonatkozó ügyeket, amelyekben az alattvalók tehetetlenek, az apostoli szentszék tekintélyével igazítsatok el. Ezért hozzuk Szentségtek tudomására, hogy amikor a mi urunk, Magyarország királya, a tengerentúli részekről visszatérve, Lascarus nemes férfiúnak²²⁸ országán utazott keresztül, ennek leányát elsőszülött fiával, a már királlyá koronázott és Isten kedvezéséből az ország kormányzására utódjául kiszemelt kiváló Bélával jegyezte el. Maga a király és az ország jelenvolt nemesei nyilvános esküt tettek, hogy az említett személyek közti házasság létrejöttére hűségesen fognak törekedni. Azt az előkelő leányzót pedig, mint királyi menyit szokás, magával hozva országába, előbb még az ország azon nemeseitől is ünnepélyes esküt vett ki, kik a leányzó behozatalánál nem voltak jelen, s úgy adta említett fiához feleségül, és a legünnepélyesebb módon Magyarország királynőjévé is koronáztatta és kenette, akivel azután a fent nevezett kiváló Béla, a törvényes kort elérvén, a legnagyobb szeretetben és békeségben több mint két éven át együtt is élt mint férj. Most azonban az ördög

konkolyhintése folytán és némely gonoszok rosszindulatú sugalmazására a férj törvényes feleségét, akivel mint mondtuk, a törvényes kor betöltése után több mint két éven át együtt élt, országos botrányra, s a keresztény vallás gyalázására elbocsátotta;²²⁹ és bár mi állhatatosan erősködtünk Szentségteknek ez ügyben követként küldött káplánjával, Accontius mester szereppal²³⁰ együtt, aki, mint becsületes és bölcs férfiú, szintén megtett a maga részéről minden kitelhetőt, a királyi méltóság elérhetetlen magassága miatt, különösen pedig mivel Szentségtek — mint mondják — bizonyos bírákhoz leveleket intézett, Szentségtek hozzájárulása nélkül semmit sem tudtunk elérni. Épp ezért Szentségtek gondoskodni méltóztassék arról, hogy az alacsonyabb-rangúak, akiknek a nagyobbak példája után kell járniok, hasonló gyarlóságtól meg ne rontassanak, és parancsolja meg nekünk és követének is, hogy mit kell ez ügyben cselekednünk, készek vagyunk ugyanis, mint az engedelmesség fiait, minden szent parancsának engedelmeskedni.²³¹

Közölve: Theiner. I. 42. l.

(42)

(1227.)

II. András király Piero Ziani velencei dogéhoz

Különösképpen kedvelt barátunknak, Isten kegyelméből Velence kiváló hercegének,²³² A[ndrás] ugyanazon kegyelemből Magyarország királya üdvözlétet a szeretet egész állhatatosságával.

Jeleztük Kedvességteknek, hogy a Ti kereskedőitektől a mi területünkön elrabolt árukról mind ez ideig nem tudtunk. Épp ezért hívünk, a tisztelendő győri püspök²³³ által parancsba adtuk, hogy azok, akik által az említett kereskedők károsodtak, kellőképpen megintessenek, a kárvallottakat pedig küldjétek hozzánk, hogy nekik teljes elégtételt szolgáltatthassunk, Ti azonban közben a mieink közül e rablás miatt senkit se háborgassatok.²³⁴

Közölve: Wenzel. XI. 199. l.

(43)

(1229.)

Kálmán dalmát herceg Spalato városához

K[álmán], Isten kegyelméből Horvátország és Dalmácia hercege, Spalato grófjának²³⁵ és a város egész népének üdvét és kegyet.

Királyi méltóságunk iránt tanúsított hűségteknek szigorúan megparancsoljuk, hogy minden hajótokkal, a kicsikkel éppúgy, mint a nagyokkal, de mind legyen jól felszerelve, jöjjetek segítségünkre Domaldus,²³⁶ a király ellensége ellen, míhelyt hírnököt küldünk hozzátok. És eme Domaldus dolgai közül semmit se merjeteK elfoglalni.²³⁷

Közölve: Wenzel. VI. 428. l.

44)

(1230 körül)

Theodorik kun püspök az esztergomi káptalanhoz

Krisztusban tisztelendő atyáknak és uraknak, az esztergomi káptalannak Th[eodorik]²³⁸, a kunok alázatos püspöke üdvözlétét és hűségének őszinte készségét.

Tudja meg Kiválóságtok, hogy Hektor ispánnal és Tamás mesterrel²³⁹ együtt hűségesen igyekeztünk az esztergomi polgárok közötti békesség²⁴⁰ helyreállítására és Isten kegyelméből a viszálykodókat kibékítettük. A békesség formája a következő: az összes esztergomi polgárok, mint eddig, hűségesek lesznek az érsekhez és az esztergomi egyházhoz, s a köteles tisztelet sérelmére semmit sem követnek el, a város régi szokásait megtartják, az újak pedig, bárki is vezetné be, érvénytelenek lesznek, hacsak nem közös megegyezéssel és a király beleegyezésével erősíttetnek meg a város közönységének hasznára. A békességnek ezt a formáját, melyet a király beleegyezésével hoztunk létre, elkészülése után felolvastuk nekik. Ezenkívül tudjátok meg, hogy másként békességet csinálni nem lehetett, csak úgy, hogy Hektor ispánnal együtt eskü alatt megígértük az interdictum feloldását és a tilalom alá vetetteknek az egyházba való beengedését. Ezért kérjük, hogy e tekintetben ne támasszatok nehézségeket, nehogy valamiképpen hazugságba keveredjünk.²⁴¹

Közölve: Fejér. V/3. 129. l.

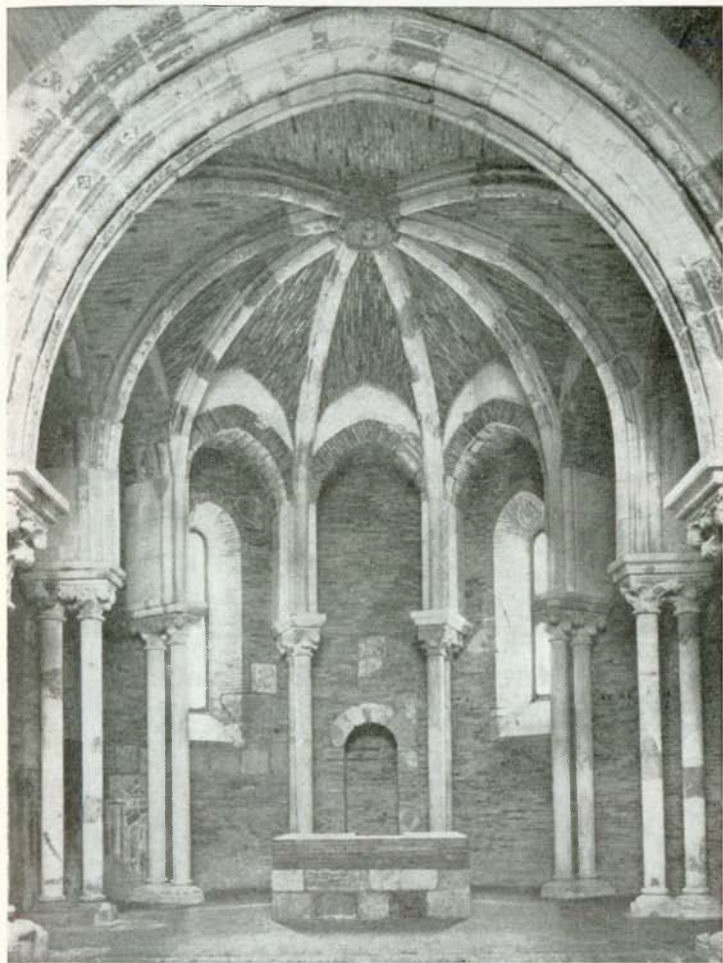
(45)

(1232. május 16.)

II. András király IX. Gergely pápához

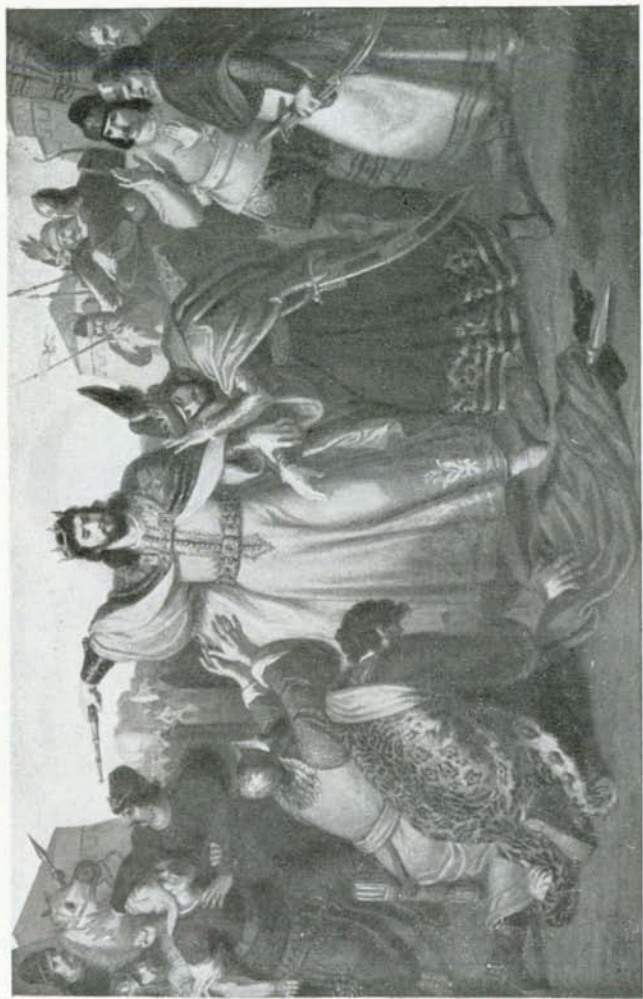
Krisztusban szentséges atyának G[ergely]nek,²⁴² Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, A[ndrás] ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, mint tisztelő fia, a fiúi szeretet édességét és lábcsókot a szenteknek.²⁴³

Mikor még a világ katolikus fejedelmei között, kegyes elődeim dicső példájára a római szentegyházat, mint édesanyámat mindenkinél jobban szerethettem, és mint hűséges és odaadó fia annak sátrait a világtájak felé az Úr közreműködésével szerencsésen kitágíthattam, nap mint nap bemutatva az engedelmesség és Krisztus iránti igaz buzgóság áldozatát, mindenkinél jobban örvendhettem a szeretet és a kegyelem kiváltságainak. Mostanában azonban más dolgokért más bért kapva, meg nem érdemelt büntetést szenvedek, és jaj, sohasem ismert fájdalomban senyvedek; én, aki a kegyelemnek egyre magasabb fokára törekedtem, hirtelen a kegyvesztettség mélységébe taszítottam és sirathatom a vétkeket, amelyeket soha el nem követtem. Éppen mikor a minapában a nagybőjt kezdetén mind magam, mind országom lakosai kegyes katolikus szokás szerint egyházunkhoz gyülekeztünk, hogy e szent napokon magunkat könnyeknek és töredelemnek adva át és áldozatot mutatva be az Úrnak a szentséges bőjtöt megkezdjük, akkor hirdette ki R[óbert] esztergomi érsek reám, országom lakosaira, általánosan egész Magyarországra az interdictum büntetését, mint mondta, a Töletek kapott felhatalmazás alapján, és a magam és fiaim főember szolgálai közül egyeseket kihallgatás és ítélet nélkül a kiközösítés büntetésével is sújtott.²⁴⁴ Ezek után, óh szentséges Atya, el sem tudom mondani, milyen keserű fájdalom terített le, hogy én és az én országom népe, mint elfajzott fiak elzárattunk az anyaszentegyház mézzel folyó emlőitől, s e világ többi fejedelme előtt mint gyalázatos nevűek megszégyenültünk, ami minél szokatlanabb, annál irtózatosabban sért, s minél kevésbé megérdemelt, annál gyötrőbbben sebzi a szív legbelsejét. Ámbár ily kegyetlen, és meg nem érdemelt büntetés sérelmét nem tartoznék elviselni, de bárhogyan is történt, semmiféle konokságot nem tanúsítottam, hanem elviseltem zúgolódás nélkül, a legnagyobb szelídséggel, elküldve kedves elsőszülöttemet, a fenséges Béla királyt,²⁴⁵ meg országom összes méltóságait a nevezett érsekhez, egyszer,

14. Az esztergomi királyi vár kápolnájának apszisa

15. Imre király elfogja Endrét. Than Mór olajfestménye

16. 11. András — 11. András keresztelés hadal vezet

17. II. András 2. nagypécsettje 1224-ből

18. I. Lajos 2. kettőspécsettje 1373-ból

kétszer, háromszor, sokszor esedezve, majdnem sírva könyörögve neki, hogy amely kilengésekért, illetve azoknak látogatásáért, eltiltotta az istentiszteletet tőlem és országottól, azokat az ő rendeletére a királyi jog sérelme nélkül orvosolhassam, ha orvoslásra valóknak találhatnák, hogy ezáltal ragadjon ki engem és országotomat ebből az utálatos számkivetésből, és engedje meg, hogy az anyai emlékműn megerősödhessünk. De csak annyit tudtam nála elérni a püspök és más egyházi férfiak, főpapok sokszoros könyörgő kérésére, hogy a pünkösdi előtti szerdától Szent István király következő ünnepéig felfüggesztette az interdictumot. Mivel pedig a sérelem, ha meg nem érdemeltem királyokat sújt, annál bántóbb, minél inkább tartozik a királyi fenség azt elhordozni, Szentségteknél emelek panaszt az esztergomi érsektől ért megszegyenítés miatt, és sérelmeim sorozatát, minden más, az apostoli szék előtt tárgyalandó és előmozdítandó ügyesbajos dolgommal együtt kedvelt és hűséges főembereinknek, Dénes nádorispánnak,²⁴⁶ Simon győri ispánnak,²⁴⁷ valamint Rembaldus nemes és kegyes férfiúnak, a magyarországi és szlavóniai ispotályosok rendfőnökének²⁴⁸ szájára bízam; általuk, mint ünnepélyes szentszéki követségem által keresve meg Szentségteket, biztosítva, hogy amit említett követeim az én nevemben Szentségtek előtt mondanak, tárgyalnak, előadnak, vagy valaminek ellentmondanak, azt tekintse érvényesnek és helytállónak, s kételkedés nélkül úgy higgye, mintha én személyesen beszélnék Szentségtekkal, mivel, mint mondtam, minden az apostoli széknél intézendő ügyemet az ő belátásukra bízam. Kelt a Bivalyok szigetén, az Úr mennybemenetelének ünnepe előtti vasárnapon, uralkodásunk huszonkilencedik esztendejében.²⁴⁹

Közölve: Fejér. III/2. 299. l.

(46)

(1233 szeptember)

II. András király Jakab pápai követhoz

Krisztusban tisztelendő atyának és legkedvesebb barátunknak, Jakabnak, praenestei választott püspöknek, az apostoli szék követének,²⁵⁰ András, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya üdvözlöt az őszinte szeretet szilárdságával.

Salamon király szerint az ítélőszékben ülő király minden rosszat eloszlathat tekintetével.²⁵¹ Ilyen szent és tiszteletre méltó emlékezetű királynak tudjuk a magyar nép első ki-

rályát, Szent Istvánt, aki nem akart saját hatalmából a királyi trónra emelkedni, ismerve az írást: senki se vegyen fel tisztséget, csak akit Isten hívott el; ennél fogva nem akárkítől, hanem Jézus Krisztus helytartójától, Szent Péter utódjától kapta meg a főpapnak adott isteni sugallatra a királyi koronát,²⁵² sőt még szülei is isteni kijelentést kaptak, hogy a mi népünk között neki adatik elsőnek a korona és az uralkodás. A trónon ülve aztán, akárcsak a bölcs Dávid fejedelem,²⁵³ azon idők hitetlenségének minden gonoszságát, miként fentebb mondtuk, tekintetével eloszlatta, s az ő bábáskodó keze által a magyar népből kiűzetett a tekergő kígyó. A római pápa tekintélyével, aki őt népünk királyának és apostolának nevezte, osztotta fel tartományait püspökségekre, szaporította csodálatosan az egyházakat, és ismerve Ézsaiás írását, hogy az igazság által uralkodik a király és az igazság emeli fel a népeket, törvénykezett és igazságot osztott, hogy a törvény és az igazság legyenek az övéi között az ő trónjának pillérei és Isten akaratából, Salamon király mondása szerint, az igazság erősítse meg az ő trónját. Miután Isten kegyelméből e szent király törvényes örökösöként kaptuk az ország trónját, az említett Szent István nyomdokába óhajtván lépni a szent egyház iránti hódolatban, és figyelemmel lévén arra, hogy a mi időnkben is követtek el állítólag olyasmít, ami a keresztény hit kárára s a szent egyház kiváltságai ellen való, amiért aztán a tisztelendő atya, R[óbert] esztergomi érsek apostoli hatalommal országunkra az interdictum ítéletét alkalmazta,²⁵⁴ azért, hogy ilyen vétkek botránya a főpap által megszűnjék, mi és az ország ünnepélyes követek útján kértük tartományunkat követ által megsegíteni. Ő pedig, hajolván jogos kérésünkre, tisztelendő atya, Jakab praenestei választott püspök, szentszéki követ, Téged küldött ki teljhatalmú követnek Magyarországra, miként azt a Hozzád és hozzánk ez ügyben írott levelek tökéletesen tartalmazzák. Amiért is sokszori és különféle tárgyalás után embereink, Miklós tárnokmester, Móric étekfogómester, Mihály lovászmester, Bágyon pohárnokmester,²⁵⁵ különlegesen e célból kiküldött követaink és megbízottaink útján, miként azt a mi képünkkel megpecsételt alábbi írás tartalmazza, a következőkben állapotok meg.²⁵⁶

[Következik az ún. beregi egyezmény szövege, melyben a király eltöltja a szaracénoknak és zsidóknak a keresztényekkel való közlekedést, a királyi jövedelmek bérletbevételét, továbbá helyreállítja az egyház sókereskedelmi jogait.]

Közölve: Fejér. III/2. 347. l.

IV. BÉLÁNAK ÉS KORTÁRSAINAK POLITIKAI LEVELEZÉSE

IV. Béla az első magyar ember, akinek levelezéséből nem csupán alkalmi állásfoglalásokat, hanem jellemet, egyéniséget ismerünk meg. Tőle maradt fenn az első nagyobb terjedelmű, folyamatos levelezés, mégpedig a levélírás fejlődésének abból a korszakából, mikor már a szokványos formulákon és az egyszerű tényközlésen túl az egyéni érzelmi megnyilvánulások is hangot kapnak.

IV. Béla levelei (melyeknek jó része a kortárs pápákhoz szól) egy, a legjobb értelemben vett királyi egyéniség megnyilatkozásai. Nem nagy hadvezér, mint I. László, nem is nagy diplomata, mint III. Béla, de uralkodói elhivatottságának valósággal megszállottja, aki komor méltóság-teljeséggel s egyúttal éber kötelességtudattal kormányozza alattvalóit. Mégsem ezek az egyéni jellemvonások azok, melyek IV. Béla személyiségét és levelezését páratlanul érdekessé teszik, hanem azok a rendkívüli történelmi körülmények és események, melyek között ez az egyéniség ilyené formálódott. Egész élete makacs, de reménytelen küzdelem volt a királyi tekintély helyreállításáért és fenntartásáért egy olyan korszakban, mikor a gazdasági és társadalmi fejlődés aláásta a központi hatalom addigi bázisát, de még nem tette lehetővé új bázis kialakítását.

A természeti gazdálkodás korában a királyi birtok és annak katonáskodó, terményszolgáltató népei biztosították a központi hatalom szilárdságát. Az árutermelés és a pénzgazdálkodás megjelenésével azonban a királyi birtokok termelési és társadalmi rendje felbomlott, romjain felemelkedett a királlyal dacoló oligarchia, melynek megfékezésére csak közel egy évszázad múlva kerülhetett sor, mikorra az árutermelés és pénzgazdálkodás annyira kifejlődött, hogy az adók, vámok, illetékek pótolhatták a királyi birtokok kiesett jövedelmét, s az engedelmességre szorított arisztokrácia bandériumai a várkatonaságot. Hiába ámitotta magát IV. Béla a szétadományozott királyi birtokok jelentős részének visszaszerzése után, hogy „országát Isten segítségével és kegyelmével már a megfelelő állapotba állítottatott vissza”, a tatárjárás katasztrófája nyilvánvalóvá tette politikája teljes csődjét. A várkatonaság elavult fegyverzetű és meglazult jegyelmű tömege már nem volt alkalmas a tatár fergeteggel való szembezállásra, az akkori európai viszonyokhoz képest korszerű páncélos lovagseregeket pedig csak a nagybirtokosok állíthattak volna ki, de a hadviselésnek ilyen irányú átalakulása nálunk éppen csak megkezdődött, s ütemét Béla birtokpolitikája is lassította. A belső fejlődés válságos szakaszában érte tehát az országot a minden addiginál súlyosabb külső csapás.

IV. Béla nagysága abban áll, hogy volt bátorsága szembenézni a valósággal és levonni a tanulságokat: szabad utat engedni a nagybirtok fejlődésének, s az abból fakadó veszélyekkel szemben új támaszt keresni a

királyi hatalom számára a köznemességben és a városokban. Ez a fordulat nem ment fájdalommal önmegtagadás nélkül, s a kibontakozó feudális anarchia is csak a régihez való visszatérés nosztalgiáját növelhette szívében, a körülmények kényszere előtt azonban meg kellett hajolnia és saját kezével lerombolnia, amit építeni, építenie, amit lerombolni szeretett volna. Ebből érthető meg Béla komorsága, élete végén pedig rezignáltsága, ami leveleiben is megnyilatkozik. Bár ő maga inkább sikertelenségeit látta, az utókor mégis nagy alkotónak értékeli őt; az ő városfejlesztő, köznemességre támaszkodó politikája teljesedett ki Anjou Károly országépítésében és vált a központi hatalom megszilárdításának hagyományos útjává.

IV. Béla a pápára és a klérusra támaszkodva küzdött apja politikája ellen, s ezt nem csupán politikai, hanem vallásos meggőződésből is tette. Egyetlen királyunk sincs, akinek vallásos gondolkozásáról annyi konkrét bizonyítékunk volna, mint éppen az övéről. Két leányát, Kingát és Margitot már életükben szentként tisztelték. Ennek ellenére Béla nem volt a pápai hatalom alázatos kiszolgálója. Míg apja több ízben kénytelen volt a pápák előtt fejet hajtani, ő még nehéz körülmények között is öntudatosan védelmezte királyi hatalmát a pápai beavatkozások ellen, s a pápákhoz intézett leveleiben a kor szelleme által előírt tiszteletteljes hangot nemegyszer megtöri az erélyes tiltakozás, sőt a leplezett gúny. Már első fennmaradt levelében is szembefordul a pápa hatalmi törekvéseivel.

IX. Gergely és II. Frigyes ekkor vóták elkeseredett küzdelmüket, melynek el kellett döntenie, hogy a pápa vagy a császár lesz-e az első tekintély a katolikus Európában. Béla nyíltan állást foglalt, nem ugyan II. Frigyes politikája, de azon elv mellett, hogy a pápa nem avatkozhatik bele „a fejedelmek világi hatalmába és jogaiába” még olyan egyházinak látszó ürüggyel sem, mint a keresztes fogadalom nem teljesítése. Nemsokára ő maga kapott felszólítást a pápától keresztes hadjáratra sógora, II. Iván Aszen bolgár cár ellen. A pápa a cár által szorongatott konstantinápolyi latin császárságot akarta így megmenteni, s a szolgálat fejében Béliának ígérte Bulgáriát. Béla a kérdést politikai oldaláról nézte. A vállalkozás beleillett elődei hódító politikájának vonalába, s ha a politikai érdek úgy kívánta volna, a rokoni kapcsolaton túlteszi magát. A fontos számára az volt, hogy Bulgáriát ne mint pápai hűbért kapja meg, hanem a hódítás jogán szabadon rendelkezék vele. Ezért azzal a szokatlan kéréssel fordult a pápához, hogy ne csak a politikai, hanem az egyházi berendezkedés terén is szabad kezet engedjen neki Bulgáriában s ezért pápai legátusi megbízást igényelt magának. Érvelésében nem kímélte a pápai érzékenységet, s nyíltan megírta, hogy a bolgárok halálosan irtóznak a közvetlen pápai uralomtól. Mikor pedig a pápa vonakodott a legátusi megbízást neki adni, inkább elállt a bulgáriai vállalkozástól.

IV. Béla és a pápaság viszonyát kemény próbára tette a tatárjárás. Dzsingisz kán hódításairól Béla már trónörökös korában tudomásból szerzett Julián barátának a keleti magyarokról szóló beszámolójából. (A beszámoló maga levél formájában maradt ugyan fenn, de nem vettük fel kötetünkbe, mert a N e m z e t i K ö n y v t á r külön kötetet fog szentelni keleti utazóinknak.) Később szorongatott orosz hűbérese, a halicsi Dániel, meg a menekülő kunok tájékoztatták a közelgő veszedelemről. Elfogott tatár kémek vallomásaiból a tatárok világhódító céljai is kiderültek. Egy ilyen vallomás alapján írta meg konkrét értesítéseket tudálékos kommentárokkal vegyítő levelét valamelyik magyar püspök Párizsba arról, hogy az apokaliptikus veszély már Magyarország határaihoz közeledik. De Béla maga, s még inkább a magyar uralkodó osztály zöme bízott abban, hogy Magyarország önerejéből is ellenállhat a keleti hódító-

nak, mint ahogyan a múltban a besenyők, úzok támadásai összeomlottak a magyar fegyvereken. Csak a mohi katasztrófa ébresztette rá a magyarokat, hogy eddig ismeretlen méretű erővel állanak szemben. S megkezdődött a kilincselés, a keresztény szolidaritásra hivatkozó segélykérés a nyugati hatalmaknál. Báncsa nembeli István, a nagyműveltségű váci püspök Európa vezető uralkodóit, a pápát, a császárt, a francia királyt kereste fel az ellenség elől ide-oda bujdosó királya nevében. S ekkor derült ki az, amit később Béla úgy fogalmazott, hogy a bajbajutott „keresztény testvér” nem kapott mást, mint szavakat (nisi verba). A pápa és a császár attól tették függővé a segítséget, hogy egymással folyó viszályukat sikerül-e győzelemmel befejeznők, a francia király pedig a távolágra hivatkozva, csak sajnálkozni tudott. A királyi követ segélykiáltásaihoz hamarosan a végveszélybe jutott ország egyházi köreinek sírái is csatlakoztak: mind azt a kötelezettséget emlegették, mellyel a kereszténység a magyar testvéreknek tartozik, s mind tapasztalhatták, mit ér a valóságban a keresztény közösség frázisa. S az egyházas Béla király maga fenyegette meg a pápát azzal, hogy ha segítséget nem kap, kénytelen lesz a tatárokkal szövetségre lépni.

A tatár veszély felújulását és annak európai következményeit festő 1250. évi levelében, a középkori magyar diplomáciai levelezés e remekében, egyetemes történeti és aktuális távlatokba állítja bele a magyar problémát, kijelölve a magyar állam szerepét a nomád hódítók elleni helytállásban „az ellenállás vizénél”, a Dunánál. Ez a koncepció, mellyel később a sovíniszta magyar történetírás annyiszor visszaélt, akkor valóban haladó volt, mert az emberiség egyetemes történelmi fejlődésének fontos góciát, a feudális Európát védelmezte fejlődésre kevésbé képes, élősdí vonásokat hordozó társadalmi-politikai rendszerek felülkerekedése ellen, de megvalósításának feltétele, az európai összefogás nem jöhetett létre. Bélának a pápasággal szemben eddig tanúsított óvatosságot, gyanakvó magatartása ekkor fordult át rezignált szkepticizmusba, mely keserű szemrehányásokban nyilatkozott meg az első összeütközés alkalmával. A pápa nem volt hajlandó megerősíteni Benedek kaloccai érsek esztergomi érsekké választását. Ez volt Béla számára a végső csepp, a pohár kicsordult. Mostmár nemcsak kérlel, hanem tiltakozik; jogtalanságot emleget és a pápai döntéssel szembeszögezi az ország akaratát: a nép szava Isten szava.

Uralkodása utolsó évtizedei egyik csalódást a másik után hozták számára. A veszekedő szomszéd, a Babenberg-dinasztia kihalása után megpróbálta rátenni a kezét az elárvult osztrák hercegség egy részére, Stájerországra, hogy biztosítsa hátát a fenyegető tatár veszély ellen, mint később Mátyás király a törökre nézve tette. A cseh királlyal emiatt történt összeütközésében a pápától nem kapott támogatást. Mikor a pápa a passauai püspök által őt az Ottokárral kötött béke megtartására intette, éllel válaszolta, hogy a pápa jobban tenné, ha a cseh királyt buzdítaná ugyanerre. Az egyház fejétől elszenvedett mostoha bánásmódért Béla az egyház bensőségesebb tájain, a koldulórendeknél keresett vigasztalást. Ezek a rendek a pápai egyházpolitika elleni tiltakozásból születtek, s ha ebben az időben már bele is kényszerültek a Róma iránti engedelmességbe, eredeti ellenzéki-ségükből legalább szavakban maradt még annyi, hogy Béla is a hozzájuk való közeledésben élje ki a pápasággal való elégedetlenségét. Különösen a dominikánusokkal, ifjúkori vállalkozásának, a kun térítésnek munkatársaival tartott fenn jóviszonyt; Margit leányának a „nyulak szigetén” alapított dominikánus apácakolostort, s maga is ott szeretett időzni öregségében. János boszniai püspökről szóló levele is a dominikánusokhoz való ragaszkodásának bizonyítéka.

Legsúlyosabb és élete utolsó esztendeit keserűségbe borító csapás volt Béla számára István fiával való meghasonlása. Éppen ezért rendkívül rossz néven vette a pápától, hogy az úgy akart abba a viszályba beavatkozni, mint döntőbíró, sőt egyenesen a Magyarország feletti pápai fennhatóság megerősítésére akart az ügyből fegyvert kovácsolni. Béla elhárította ezeket a kísérleteket, de a pápához szóló utolsó leveleiben, mintegy mérlegre téve a szentszékhöz való viszonyának sok évtizedes tapasztalatait, nyíltan megírta, hogy Rómától nem kapott, s most már nem is igen vár együttérzést. Halálos ágyán nem a pápának, hanem unokájának, a volt ellen-ségnek, II. Ottokár cseh királynak védelmébe ajánlotta elárvult családját.

(47)

(1237. július 5.)

IV. Béla király IX. Gergely pápához

Krisztusban szentséges atyának, G[ergely]nek,²⁵⁷ Isten kegyelméből a szentséges római egyház főpapjának B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, üdvözlétél köteles tisztelettel.

Nem hisszük, hogy megsértjük az apostoli széknek járó tiszteletet, ha sietünk továbbítani és tudtokra hozni azt, amit a köz javára valónak ismerünk. Valóban, amint azt bizonyosan tudjuk, Frigyes²⁵⁸ úr, a rómaiak felséges császára a birodalom helyreállítása végett hatalmasul és szorgosan készülődik Itáliába menni, és a lombardok,²⁵⁹ akik már régóta legkevésbé sem félnek vele és a birodalommal szembeszegülni, gonoszságukban arra szándékoznak a római szentszéket felhasználni, hogy a császár tengerentúli kötelezettségeinek ürügyén vállalkozásának ellene álljatok²⁶⁰; amiből szinte olthatatlan tűz támadhat, viszály keletkezvén az egyház és a császárság között. Atyaságtokat szeretettel kérjük, hogy alaposan megfontolva, milyen nyilvánvaló nehézségeket okoz neki ez a tengerentúli kötelezettség, semmiképpen se adjatok meghallgatást és kedvezést a papoknak vagy a lombardok rábeszéléseinek. Jó lelkiismerettel azt sem titkolhatjuk, nem is hallgathatjuk el, hogy ez mind nekünk, mind más királyoknak hasonló kötelezettség vállalása esetén eléggé veszedelmes példát szolgáltat. Ha bármely ürüggyel a fejedelmek világi hatalmába és jogaiba, az ő eljárásaikba akarnátok beavatkozni, biztosra vesszük, hogy senki sem fogja hallgatással vagy elnézéssel türelmesen elviselni. Kelt Zólyomban, július 5-én.²⁶¹

Közölve: Huillard-Bréholles: Examen. 96. l.

(48)

1238. június 7.

IV. Béla király IX. Gergely pápához

Krisztusban szentséges atyának G[ergely]nek, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, mindenben köteles és alázatos tiszteletet.

Szentségték intelmeitől vezérelve Vatacest, a görögök császárat²⁶² sok buzdítással igyekeztünk inteni, hogy engedelmeskedjék az apostoli széknek. Éppen mikor erre reményt nyerve, még szorgalmasabban kérleltük őt, másodszor is vettük Atyaságtok levelét és fogadtuk a perugiai püspök atyát, az apostoli szék követét,²⁶³ aki követi utasítása szerint buzgón és bölcsen szorgalmazta nálunk, a lehetőségek közül semmit el nem mulasztva, hogy Assoenusnak,²⁶⁴ mint szakadárnak földjeit az apostoli szék tekintélyével bűneink bocsánatára elfoglalni kegyeskedjünk. Mi azonban baráti és rokoni szövetséggel vagyunk vele egybekötve. Boldogemlékezetű nővérünktől²⁶⁵ fia és örököse van, és a mi parancsainknak annyira engedelmeskedik mindenben, hogy inkább alattvalónak, mint barátnak tekinthető; ha megtámadnók őt, minden barátunk és rokonunk, aki csak van a római területen, szembefordulna velünk. Vataces pedig unokahúgunkat²⁶⁶ vette fiának feleségül, és mint kedves feleségünknek, Magyarország királynéjának²⁶⁷ testvére, olyan tisztelettel van hozzájuk kötözve, hogy mind magát, mind övéit tetszésünk szerint hajlandó rendelkezésünkre bocsátani, de Assoenus megtámadását a maga megtámadásának venné. Mégis, ha a mi sürgetéseinkre visszatérne annak az anyaszentegyháznak egységébe, akinek nem hétszer, de hetvenhétszer kell megbocsátani a bűnösnek, Szentségték kegyességét alázattal arra kérjük, hogy őt a szokott jóindulattal fogadja. Mivel az Isten iránti szeretetnek s a lelkek üdvösségének valóban semmit sem szabad elébehelyezni, az örök jutalom reményében, az apostoli szék iránti tiszteletből és attól az őszinte szeretettől indítatva, amellyel hisszük, hogy irántunk viseltettek, feltettük szívünkben, hogy mi és a mieink, mihelyt hozzájutunk, elfoglaljuk Bulgáriát és Assoenus többi földjét, és ha Isten is úgy akarja, alávetjük lelkiekben az apostoli széknek, földiekben pedig a mi hatalmunknak, hacsak, ami távol legyen, valami törvényes akadály ebben meg nem gátolna. Mivel pedig ez az ügy égetően sürgős, s nem

sikerülhet kellőképpen, hacsak segítségetek hozzá nem járul, mindarra nézve, amit ebben az ügyben mint szükségést Szentségtektől kérünk, a tisztelendő atyát, a győri püspököt²⁶⁸ küldtük Hozzátok. De mivel őt az utazási nehézségek az odaérkezésben akadályozhatják, ezért, hogy a késedelem nehézségeket ne okozzon, különösen most, mikor a franciák megérkezése várható²⁶⁹, akik a mi földünkön óhajtanak a római részekre²⁷⁰ átvonulni, szeretnők, hogy a kéréseinkre adott válaszról, mely nélkül egy ilyen nehéz ügghöz alkalmasan hozzá nem foghatunk, minél hamarabb megbizonyosodjunk, ezért az említett követ által küldjük az apostoli székhez a kéréseinket tartalmazó jelen levelünket, hogy minél előbb visszatérjen hozzánk Szentségték beleegyező válaszával. Kérjük, hogy a legátusi tisztség²⁷¹ ne másokra, hanem ránk bízassék, és hatalmunk legyen egyházmegyék elhatárolására, plébániák kijelölésére és az első rendezés alkalmával püspökök kinevezésére a főpapok és egyházi férfiak tanácsa alapján, hiszen mindez boldogemlékű elődünknek, Szent Istvánnak is meg volt engedve, annál is inkább, mivel ha az apostoli szentszék követével együtt szálljuk meg e részeket, annak lakosai mind azt hihetnék, hogy a földi hatalomra nézve is nem nekünk, hanem a római egyháznak akarjuk őket alávetni, s ettől ők annyira irtóznak, hogy még azok is mindhaláláig védekezni igyekeznének, akiket különben harc és ellenállás nélkül tudnánk megnyerni. Nekünk ugyanis és más keresztényeknek gyakran felhánytorgatják, hogy a római egyház szolgálai vagyunk. Ezenkívül azt is kérjük, adjon Szentségték felhatalmazást, hogy ha Bulgária azon részén, mely Szörénynek neveztetik²⁷², és valaha lakatlan volt, megszorodik a népesség, azokat, akik még sohasem tartoztak semmiféle püspök megyéjéhez, tetszés szerint csatoljuk valamelyik püspökséghez. Továbbá azt is, hogy Assoenus földjére indulva Magyarország területén szabadjon előttünk és seregünk előtt keresztet hordozni, hogy ezáltal a nép buzgalma növekedjék. Kérjük azt is, hogy minden magyarországi keresztet küldjetekek segítségünkre Assoenus ellen, meghagyva a dominikánus és ferences testvéreknek, hogy hirdessenek keresztes háborút Assoenus ellen ugyanazzal a bűnbocsánattal, amelyben a Szentföld megsegítésére menők részesülnek és hogy a testvérek közül azok, akiket kiválasztunk, legyenek seregünkben. Kérjük továbbá Szentségték szájából a kiközösítés ítéletét ünnepélyesen és nyilvánosan meghirdetni minden Magyarországra betörő, minden hűtlen, valamint ellenünk

és Magyarország ellen összeesküvő fejére, mindaddig, míg e kötelességekben fáradozunk, hogy emiatt Isten szolgálata akadályra ne találjon. Ezt az ítéletet hirdessétek ki a püspökök meg a dominikánus és ferences testvérek által mindenütt Magyarországon és a Magyarországgal szomszédos országokban. Kérjük még, hogy Bulgária megtámadása vagy elfoglalása senkinek se engedessék meg, csak annak, akinek mi megengedjük, minket pedig s az uralmunknak alávetetteket vegyetek az apostoli szék védelmébe. Mivel minket és a mieinket mindezek véghezvitelében nem a nagyra-vágyás, nem is a kincsszerzés vágya késztet erőfeszítésre, hiszen Isten adományozó kegyelméből jutott mindebből nekünk bőven, hanem a lelkek üdvé s az apostoli szék iránti hódolat, alázattal kérjük, töröljétek el a kiközösítésnek azt az ítéletét, amely az apostoli szentszék egykori követe, a tisztelendő praenestei püspök atya törvények és kánonok alapján hozott határozatából nemesak a köznépet, hanem az előkelőket és a főpapokat, sőt majdnem egész Magyarországot sújtotta, vagy rövid időn belül elkerülhetetlenül sújtani fogja²⁷³; veszedelmes lenne ugyanis Isten szolgálatában a halálvesztélybe menni kicsiny ok miatt történt kiközösítés állapotában. Mert készségesen elismerjük ugyan az ő rendkívüli életszentségét, de a magyarországi viszonyokat nem ismerte, s emiatt úgy hozta meg kiközösítő határozatait, hogy szinte mindenki kiközösítettnek tudja magát. Épp ezért nemcsak mi, de egész Magyarország a legalázatosabban könyörgünk Atyaságtoknak, hogy kegyeskedjék visszavonni minden kiközösítő határozatát, s azok minden szentségi következményét, melyeket kis dolgokért mért ránk, s melyeknek sokaságát még csak emlékezetünkbe sem tudjuk idézni, oldja fel, hogy így megszabadulva mindama súlyos és elviselhetetlen teherételtől, amit úgysem tudott senki sem teljesíteni, országunkat a közönséges törvények és a szentatyák rendelkezései szerint kormányozhassuk. Kelt Zólyomban, június hetedikén, a kegyelemnek 1238., a mi uralkodásunk harmadik évében.²⁷⁴

Közölve: Fejér. IV/1. 111. l.

IV. Béla király IX. Gergely pápához

Krisztusban szentséges atyának, G[ergely]nek, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának [Béla], ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, mindenben fiúi engedelmességet köteles és alázatos tisztelettel.

Szentségteknek a bolgár birodalom ügyében hozzánk küldött követeit, J[ános] volt boszniai püspök és G. pesti prior Krisztusban tisztelt atyákat,²⁷⁵ akiknek üdvös intéseit és tanácsait alázatosan meg szoktuk fogadni, illő figyelemmel alázatosan meghallgattuk és rendben megértettük. És bár abból, amire Atyaságtok e kötelezettséggel kapcsolatban minket rábeszél, nemcsak a mi személyünkre, hanem egész országunkra sok fáradság és nem kevés költség látszik hárulni, mégis, mivel teremtőnknek, akinek adományából és kegyelméből vagyunk, amik vagyunk, magunkat élő áldozatul felajánlani, s e világi életünket gyönyörűségeivel együtt az örökkévalóra felcserélni kívánjuk a keresztény hit vallásának és a római anyaszentegyház tisztességének öregbítésére, főembereink egyetemleges tanácsából szilárdan elhatároztuk, hogy mint alázatos fiú Nektek, Szentatya, kész szívvel és alázatos lélekkel engedelmeskedünk, készen arra, hogy mind személyünket, mind javainkat kockára vessük Jézus Krisztus követésében, amennyiben Nálatok a magunk és mieink üdvére segítséget, tanácsot és kedvezést találunk. Ezért színetek elé küldtük a különleges bizalmunkat élvező G[ergely] győri püspök tisztelendő atyát²⁷⁶, aki Hozzátok és a római egyházhoz hűséges, nekünk és országunknak igen hasznos és értékes, s akit érdemei mindenben ajánlanak, alázatosan és odaadással kérve, hogy azt, amit részünkről Előtökbe ad, figyelemmel meghallgatni és készséggel tudomásul venni kegyeskedjete, mindenben ugyanazt a hitelt adva neki, mint személyünknek, tudva, hogy ezzel minket buzgókból még buzgóbbakká tesztek Irántatok és az apostoli szék iránt. Kelt Bere mellett, január 13-án.²⁷⁷

Közölve: Huillard-Bréholles: Examen. 97. l.

(50)

(1240.)

Magyarországi püspök a párizsi püspökhöz

A tatárok²⁷⁸ esetéről azt írom Néktek, hogy Magyarország határának közelébe érkeztek öt napi járásnyira, s elérték a Dnyeper nevű vizet, amelyen nyáron nem tudnak átkelni.²⁷⁹ Meg akarván ezért várni a telet, maguk előtt küldtek bizonyos kémeket Oroszországba,²⁸⁰ akik közül kettő foglyul esett, s Magyarország királyához küldték őket, és az én őrizetem alatt vannak. Tőlük tudom az újságokat, amelyeket Veletek közlök. Megkérdeztem őket, hol az ő hazájuk? és azt felelték, hogy bizonyos hegyeken túl, ama folyó mellett fekszik, amelynek a neve: Egogg²⁸¹; azt hiszem hogy ez a nép Góg és Mágog népe.²⁸² Kérdezgettem őket hitükről, és hogy rövid legyenek, semmiben sem hisznek.²⁸³ Azt mondogatták, hogy a világ meghódítására indultak el. A zsidók írását használják, mivel azelőtt nem volt saját írásuk.²⁸⁴ Megkérdeztem, kik tanították meg őket írni? Azt felelték, hogy bizonyos sápadt arcú emberek, akik sokat böjtölnek, hosszú ruhát hordanak és senkit sem bántanak,²⁸⁵ és minthogy sok olyan részleteket mondtak ezekről az emberekről, amelyek megegyeznek a farizeusok és szaduceusok babonáival, úgy hiszem, hogy azok szaduceusok és farizeusok.²⁸⁶ Kérdéseimre, hogy bizonyos ételektől tartózkodnak-e, azt felelték, hogy nem; megeszik még a békát, kutyát, kígyót is, és válogatás nélkül mindent. Kérdeztem, hogyan jöttek ki a hegyek közül, amelyek között laktak? Azt felelték, hogy húsz napi járóföld azoknak a hossza és szélessége; tizenkét-ezer ember pedig mindig lovon ül és őrzi a sereget. Jó lovaik vannak, de buták; sok ló követi őket lovas nélkül, úgy, hogy ha egyikük lovagol, húsz vagy harminc ló követi.²⁸⁷ Páncéljuk bőrből való és erősebb, mint a vas, hasonlóképpen a lovak takarója is. Gyalogolni nem tudnak, mert lábuk rövid, felsőtestük meg hosszú. Jobb nyilazók, mint a magyarok és a kunok, íjuk is erősebb. Amely földre csak behatolnak, legyilkolják a lakókat, kivéve a kisdedeket, akiket szemük láttára máglyán égettet meg Zingiton, az ő uruk, nevének jelentése szerint a királyok királya.²⁸⁸ Negyvenkét tanácsosa van, akikre Zingiton pecsétjét bízta.²⁸⁹ Senki sem meri az egész seregből megkérdezni, hová tart uruk, vagy mit szándékozik tenni, legfeljebb suttyomban. A barmok tejét isszák, és sokszor megrészegednek.²⁹⁰ Más újságot nem tudtam tőlük

meghallani, mint azt, hogy előttük járnak azok a népek, akiket Mordanusoknak hívnak;²⁹¹ ezek leölnek mindenkit kivétel nélkül, és senki közülük sarut nem ölhet addig, míg embert nem ölt; azt hiszem, hogy ezek által veszhettek el azok a dominikánusok és ferencesek és más követek, akiket a magyarok királya küldött kémlelésre.²⁹² Kétségtelenül elnéptelenítettek és elpusztítottak minden földet egészen az említett vízig.²⁹³

Közölve: Fejér. IV/1. 232. l.

(51)

(1241.) május 18.

IV. Béla király IX. Gergely pápához

Krisztusban szentséges atyának G[ergely]nek, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, mindenben köteles és alázatos tiszteletet.

Amióta csak Magyarország területén a katolikus hit isteni kinyilatkoztatás révén elterjedt, mint elődeink is, minden hatalmuk alá tartozókkal, úgy mi is, mihelyt az ország kormányát kézbevevük, napnál világosabban tudja Szentségtek, milyen őszinte hódolattal tiszteltük mindenben a római szentegyházat, mint anyánkat és tanítómesterünket. Ezért adtuk bizalommal tudtára Atyaságtoknak azt a szörnyű szerencsétlenséget, amely minket és Magyarországot a tatárok vadállati kegyetlenséggel dühöngő serege által ért. A minapában az Úr feltámadásának ünnepe körül törtek ugyanis be Magyarországra erős sereggel ²⁹⁴, nagy sokasággal, és korra meg nemre való tekintet nélkül kardélre hánytak mindenkit, akit csak előlaltáltak, templomokat s Istennek szentelt helyeket gyújtogatással, emberöléssel s más szörnyűségekkel szentségtelenítettek meg, dicsekedve, hogy mindenkit, de főleg a keresztényeket leigázzák. Támadjon fel tehát, kérjük és esdeklünk, Szentségtek gondoskodása a keresztény nép megsegítésére, adjon nekünk és Magyarországnak tanácsot és segítséget, előzze meg Szentségtek buzgalma a világpusztulást, nehogy a legkisebb késedelem folytán darabokra szaggatta legyen a farkas a bárányt, s ne legyen, akin segíteni lehessen. Mindennek és egyebeknek bővebb kifejtésére Atyaságtok előtt, küldjük jelen levelünk átadóóját, a mi szeretett hívünket, S[István] váci püspök tisztelendő atyát,²⁹⁵

kérve, hogy mindabban, mit részünkről előad, kételkedés nélkül hitelt kegyeskedjetez neki adni. Kelt Zágrábban, május 18-án.²⁹⁶

Közölve: Fejér. IV/1. 214. .

(52)

(1241.)

IV. Béla király IV. Konrád német királyhoz

Dicsőséges Konrád úrnak²⁹⁷, Isten kegyelméből Németország felséges királyának, Béla, ugyanaz által Magyarország királya, üdvözetét és akarátát, hogy tetszésére legyen.

A szívből jövő keserűség és fájdalom siralmát vagyunk kénytelenek hírül adni, s jókedvünknek szomorúsággá s bánattá változását, mert szerencsétlen esetünkből kifolyólag a kereszténység kiirtásától reszketünk. A mi megváltónk, megsokallva az idő gonoszságát és a gonoszság mindent felülmúló eláradását, olyan vihart támasztott, amely már nemcsak hullámaival dobálja a hívők hajócskáját, hanem elmerüléssel is fenyegeti, hacsak az Úr, hosszú szünetelés után, a könyörgők kiáltásaitól és hangjától megindítatva, veszélybe jutott népének segítségére nem siet. Mert erősen hisszük, hogy az, akinek akarata irányít mindeneket, az emberiség bűnei miatt engedte a magukat tatároknak nevező barbár népeket, miként a pusztából előjövő sáskákat, messze keletről, a nagyobbik Magyarország, Bulgária, Kunország, Oroszország meg Lengyelország és Morvaország elpusztítására²⁹⁸, néhány vár és erőd kivételével, amelyek a mai napig is tartják magukat²⁹⁹. Végtelen sok ember legyilkolásával nyomorultul elpusztították, új lakosoknak hagyva hátra a földet, s újabban a mi országunkat is — ó fájdalom — egészében elfoglalták a Dunáig, s amit a legnagyobb szív fájdalommal vehetünk csak a szánkra, nyomorultul legyilkoltak tiszteletre méltó érsekeket, püspököket, apátokat, szerzeteseket, ferenceseket, dominikánusokat, meggyalázott asszonyokat és szűzeket, a népek tömegét. Pedig keményen készültünk és igyekeztünk ellenállni, elkeseredett ütközetet is vívtunk velük³⁰⁰, de mostoha lévén a szerencse, bűneink miatt megengedte az Úr, akibe reményünk horgonyát vetettük, hogy alul maradjunk. Egyébként azt a bizonyos hírt vettük, hogy a tél elején Németországot akarják hirtelen megrohanni, remélve, hogy innen,

minden akadály elhárulván, minden országot és tartományt elfoglalhatnak. Mivel tehát nemcsak a mi, de az egész kereszténység reménysége van jelenleg kockára vetve, miután a mi védőfalunk nagyrészt leomlott, a Ti Kedvességteket bizalommal kérjük és intjük, könyörgésekkel ostromolva az Urat is, hogy Jézus Krisztus nevének tisztességéért és a mi könyörgésünkért méltóztassatok késedelem nélkül segítségre sietni a mi védelmünkre, helyesebben az egész keresztény emberiség megmentésére, e hitetlenek ellen, kérve és intve alattvalóitokat e kegyes cselekedetre, olyan készséggel hallgatva meg kérésünket, amelyet az egész kereszténység nevében intéztünk Hozzátok, hogy az egész földkerekséget fenyegető veszedelem elkerülhető legyen a Ti és többi krisztushívó segítségével, mi pedig örökké hálásak leszünk majd Nektek és méltán adósaitok. Értesítsenek hát minket érkezésükről azok, akik hajlandók magukat felajánlani Istennek engedelmeskedve a mi segítségünkre, hogy országunk határán tisztességgel fogadhassuk őket. Amit pedig e sorok átadója mint követünk³⁰¹ helyettünk mond, annak méltóztassatok hitelt és bizalmat adni.³⁰²

Közölve: Wenzel. II. 126. l.

(53)

1242. január 4.

Félix, a bécsi Schottenstift apátja a nyugati klérushoz

Az egyházi férfiaknak s az anyaszentegyház mindazon hívóinek, akikhez ez az írás eljut, F[élix] Isten kegyelméből Szűz Mária monostorának alázatos apátja, és az ő bencés konventje Magyarországon³⁰³, a Szentlélek vigasztalását, amelyet Szent Benedek érdemelt meg, és az örök üdvösséget.

Szeretetekbe ajánljuk e sorok átadóit: B. és I. szerzeteseket, rendházunk papjait, akiket a Szent Mária-kolostorból Írországra küldünk tartózkodásra. S ezt a tatárok váratlan megjelenése miatt kell tennünk, óh fájdalom, akiket izmaelitáknak³⁰⁴ is neveznek. Oh édesanyánk az egyház, siratható és gyászolható Istennek szolgáló fiaidat, akik szétszóródtak a legkülönbözőbb nemzetek között a tatárok váratlan előbukkanása folytán, akik a keleti határokat hatalmasan előzönlötték s az ottlakó emberek legnagyobb részét elemészítették. Elpusztították tökéletesen a mi egyházunk javait és a testvérek megélhetését is tökéletesen. Azt mondják,

hogy negyvenkét évvel ezelőtt indultak el a hegyek közül, amelyek közé voltak zárva.³⁰⁵ S kiindulva, innen, erről az átkozott helyről, miután Ázsia országait vadállati módon elpusztították, s négy királyt öltek le embertelenül fejedelmekkel együtt, még pedig Kappadócia igen hatalmas királyát, a perzsák királyát főembereivel együtt³⁰⁶ és Oroszország öt hatalmas hercegét³⁰⁷, Lengyelország jóemlékezetű hercegét, H[enriket] negyvenezer emberével, egy napon, szinte egy pillanat alatt meggyilkolták.³⁰⁸ Azután Magyarország nagynevű királyát: Bélát futamították meg, három érseket, négy püspököt és hatvanötezer embert. Ebben a harcban sebesítették meg halálosan a király öccsét, Kálmánt, úgy, hogy hamarosan meg is halt.³⁰⁹ Aztán elhatoltak Ausztria, Stájerország hercegének határáig, Treviso és Morvaország, meg Csehország örgrófjainak határáig³¹⁰, karácsonykor pedig, befagyván a Duna, nagy erővel átkeltek a folyó másik partjára is, az elsorolt fejedelmek földjét pusztítva, mindenkit kergetve körös-körül, nem kegyelmezve a nemeseknek sem, szörnyűségeket műveltek szemérmetlenül. A templomokban háltak az asszonyokkal, az Istennek szentelt helyeket, oh fájdalom, barmok istállójává tették a legtöbb helyen. Tombolásuk okozta, Isten haragjából, hogy egyházi előkelők, azaz érsekek, püspökök, apátok, főpapok és számlálhatatlan néptömeg menekült a barbárok fékezhetetlen fejedelmei előtt, mert mást, mint halált nem várhattak; szerzetesek, apácák, prédikátorok legyilkolva nyomorultul haltak meg, Krisztus nevéért lettek vértanúk, hisszük, hogy részesei lettek az örök üdvözülésnek. Ezért kérjük Kedvességteket, hogy nyissátok meg irgalmasságtok ölet. Kelt Bécsben, az Úr 1242. évében, január 4-én.³³¹

Közölve: Fejér. IV/1. 235. l.

(54)

1242. január 19.

IV. Béla király a pápához

Krisztusban szentséges atyának és úrnak³¹², isteni gondviselésből a szentséges római egyház főpapjának, B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia és Kunország³¹³ királya, mindenben ájtatos fiúi tiszteletét, amint illik.

A legfőbb atya, aki bölcsességével végtől végig mindent erősen kézben tart és szépen elrendez, jegyesét, a szeplő és

ránc nélküli egyházat, amelyet saját oldalsebéből kifolyó drága vérével váltott meg a keresztfáján, olyan erős sziklára óhajtott alapítani, hogy azt a pokol kapui is, erőt nem tudván venni rajta, szolgálják, különösképpen pedig egyedül Péterre és az ő utódaira bízta kormányzását, hogy mindazok, akik igazán ezen egyház fiainak vallják magukat, úgy engedelmeskedjenek neki, mint a tagok a fejnek, és kellő időben bizton kapjanak kölcsönös vigasztalást. Mivel az isteni gondviselés, amely rendeléseiben nem tévedhet, Titeket választott e tisztség csúcsára, mi pedig minden elődeinket és önmagunkat mindig ezen egyház ájtatos és engedelmes fiainak tudtuk, ezért különösképpen Bennetek vetjük meg reményünk horgonyát, ezekben a napokban, mikor leigázott minket a tatároknak nevezett pogányok sokasága, nem tudván nekik mi és a mieink ellenállni, hacsak a Ti, az egyház és a katolikus fejedelmek segítsége Isten után nem támogat. Elküldtük a szentszékekhez először a tisztelendő váci püspök atyát, hogy Magyarország veszedelméről és Krisztus itteni egyházainak végveszélyéről értesítsen³¹⁴, másodszer Lukácsot, a győri egyház prépostját és István főesperest, akik mint értesültünk, elpusztultak a tenger hullámaiban. Íme most harmadszorra küldjük Atyaságtokhoz kedves szerzetes testvéreinket, kérve Atyaságtokat, engedje szívéig hatolni a bilincsbeverték sóhajait, a gyászoló özvegyek, árvák és kisdedek zokogását, és hogy a Magyarországon újonnan beplántált egyház iránti buzgóság nyomorultul tövestül ki ne gyomláltassék, minél gyorsabban küldjön Magyarországra olyan harcosokat, akik tudják, akarják és képesek velünk és Istennek hála még szép számmal levő mieinkkel együtt Istenért magukat falként odavetni, főképpen azért, hogy a Duna folyót át ne léphessék, melyen a mindenható Isten eddig megakadályozta átkelésüket³¹⁵, különben Krisztus nevének emlékezete s a római egyház áldásából nekünk és atyáinknak mindez ideig juttatott korona dicsősége attól kezdve eltöröltetik, és szabad utat nyernek mindenfelé a többi országok megrohanására. Mert Krisztus nevének e káromlói nem elégszenek meg a mi határainkkal, hanem arra készülnek, hogy minden keresztény országot vadállati dühöngő kegyetlenséggel letiporjanak és Isten egyházait lerontsák, ha tehetik. Arra kérjük tehát Szentségteket, hogy a velenűceieknél, akiknek hajítógépeire a mondott folyón való átkelés megakadályozására leginkább szükségünk volna, de más keresztény fejedelmek országaiban is hirdessen kereszties

hadjáratot, megértetve velük, hogy ez a veszedelem az egész kereszténység meggyalázásával fenyeget, s buzdítva őket és bűnbocsánat ígéretével lelkükre kötve, hogy aki az egyház közös javát és saját boldogulását egyaránt akarja, az üdvöt adó kereszt jelét felvéve, el ne mulassza nagybőjt közepéig fegyveresen Magyarországra jönni. Bizton reméljük, hogyha Szentségtiek minderről gondoskodik, Isten segítségével győzelmet fogunk aratni a pogányokon. Buzgón kérjük azt is, hogy amit kedves testvéreink az elpusztult egyházak, nevezetesen az esztergomi, kalocsai és győri dolgairól megbízásunkból elő fognak Atyaságtoknak adni, hathatósan magáévá tenni kegyeskedjék. Kelt Csázma mellett, január 19-én.³¹⁶

Közölve: Huillard-Bréholles: Historia Friderici... 902. l.

(55)

(1242.) február 2.

Magyarok a pápához

Krisztusban szentséges atyának, ... úrnak³¹⁷, isteni gondviselés folytán a római szentegyház főpapjának, a székesfehérvári, esztergomi, budai, veszprémi, pécsi káptalanok, a ciszterci, premontrei, ágostonrendi, benedekrendi apátok, perjelek és testvérek, a dominikánus, minorita, ispotályos, templomos s egyéb rendekből való testvérek, ispánok, katonák, várnépek, polgárok s az említett városokban, várakban, megyékben és más erődített helyeken mindkét nemből összegyűlt más magyarországi közösségek, akik a tatároktól meghagyattak, csókolják a földet a szent lábak előtt.

Mint hogy a római szentegyház minden egyház anyja és oktatója, és csakis reá tekinthetnek Isten után mint anyai öltre, egyedüli menedékhelyükre azok a nagy szorongatásban levő egyházak, amelyek azt sem tudják, mit tegyenek; ezért az isteni kegyelem rendeléséből Nektek kell, Szentatyá az egyetemes egyházzról gondoskodni, hogy az irgalmas és könyörülő Isten példájára, akinek helyettese vagytok a földön, irgalmasságot gyakoroljatok mindenekkel, főleg pedig azokkal, akik a kereszt nevének gyalázatára jutottak nyomorúságba. Méltán bízik ebben a magyarországi egyház, amely sok és sokféle veszedelemtől sújtva mintegy megsemmisült, és feléd mint Isten után egyetlen menedék felé fordítja könynyektől elhomályosult szemét a kínok mélyéről, bizton remélve és szilárdan meggyőződve, hogy ha az apostoli jóság

gyors segítséget nyújt, még megtörténhetik, hogy feltámad. Ennélfogva vegye tudomásul szent Atyaságtok, hogy a keresztrefeszített ellenségei, akiket tatároknak hívnak, hiszszük, hogy bűneink következtében, hirtelen és váratlanul Magyarországra rontva, az egész országot egészen a Duna folyamig nagyobb részét elpusztították; megölték a püspököket, apátokat, szerzeteseket, dominikánusokat, minoritákat, templomosokat, ispotályosokat, prépostokat, espereket, kanonokokat, papokat, klerikusokat, ispánokat, katonákat, gügyögő kisdedeket, férfiakat és nőket, akiket vigyázatlanul szétszakadozva találtak, megszámlálhatatlan sokaságot, az ifjakat, szüzeket, csecsemőket az öregekkel együtt a falánk tűzzel semmisítették meg, még sirató özvegyek sem maradtak utánuk; úgy, hogy nálunk beteljesedett a legyilkoltak sokaságát vigasztalanul sirató próféta panasza.³¹⁸ A selyembe öltözöttek válogatás nélkül a szegényekkel együtt mentek fogságba, és ami mindezeknél nyomorúságosabb és utálatosabb: rágyújtották a templomot a papra és híveire, a szentek ereklyéjét s magát az Úr testét kárhozatuk növelésére lábbal taposva, a templomokat istállóvá, a szentek koporsóit jászollá változtatták. A megpróbáltatás emez éjszakáján szívvel-szájjal kiáltjuk Szentségtek fülébe legbensőbb könyörgésünket: jusson Irgalmasságtok színe elé a bilincsebeverték sóhaja, hogy bosszultassék meg az Úr szolgáinak kiömlött vére és a megfeszített nevének meggyalázása, hogy a gyilkosok, szentségtörők és káromlók gonoszságuk sokasága szerint ítéltesse nek el, megtudva, kit merészelték átdöfni. És mi, akik Krisztus nevének ellenségeivel a Duna kapujában szembeszálltunk, ahogy tudtunk, az anyaszentegyház segítségét reméltük és nem jött. A Duna befagytyáival aztán szabaddá és lehetségessé vált számukra az átkelés hozzánk. Miután átkeltek, szerte száguldoztak a vidéken, telve rosszindulattal, hogy végrehajtsák gonosz szándékaikat, mi pedig többen, jól felfegyverkezve bevettük magunkat Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Mosony, Sopron, Vasvár, [Német]Újvár, Zala, Léka s túl a Dunán: Pozsony, Nyitra, Komárom, Füle, Abaújvár váraiba és más erődített helyekbe, Isten irgalma után Szentségteknek és Isten egyházának segítségéért esdekelve és erősen remélve, hogy ha könyörülve rajtunk, sietve segítségünkre jönnétek, ellene tudnánk állni ellenségeinknek, bár ravaszágukkal, ami erejüknel is nagyobb, igen szorongatnak. Ennélfogva Atyaságtok szentségéhez

összetört szívvel s hangos sírással könyörgünk, hogy e sorok átadóját, a Krisztusban szeretett Salamon mestert, a székesfehérvári Szent Miklós-káptalan prépost-kanonokját, társaival együtt mint különleges követeinket, akiket Kegyelemességtek lábához küldtünk a magyar egyház megsegítését kieszközölendő, irgalmasan és nagylelkűen meghallgatni méltóztatatok Isten nevében, és mivel a késedelem veszélyes lehet számunkra, Isten s a Ti tisztességeitekre a lehető leggyorsabban küldjétek vissza őket hozzánk. Tekintve, hogy a mi szörnyűséges pusztulásunk utálatosságát hosszadalmas és végtelen nagysága miatt szinte lehetetlen is volna részletesen előadni, s nem is illik finom ízlésű fületeket levelünk terjengősségével sérteni, méltóztatatok mindenben jelen levelünk átadóinak azt a legteljesebb hitelt előlegezni, amit csak Szentségtek a mi részünkről feltételezhet. Kelt Székesfehérvárt, gyertyaszentelő napján.³¹⁹

Közölve: MIÖG. 1915—1916.

(56)

(1250.) november 11.

IV. Béla király IV. Ince pápához.

Krisztusban szentséges atyának és úrnak I[ncé]nek,³²⁰ a római szentegyház főpapjának, Béla, Magyarország királya, köteles és alázatos tiszteletet mindenben.

Most, amikor nemcsak országunkat, de Európa egész kereszténységét a legnagyobb veszedelem fenyegeti, azt tartottuk szükségesnek, hogy Szentségtekhez ne csak követeket küldjünk, hanem magunk személyesen menjünk el, ha lehetséges, Atyaságtokhoz és testvéreitekhez, bizalommal tanácsot és segítséget szorgalmazni, de mivel sok minden akadályá támadt annak, hogy szívünk szándéka szerint személyesen Hozzátok mehessünk, a tisztelendő B[ertalan] atyát, a pécsi püspököt³²¹ küldtük, akit az utazás nehézségei és akadályai tartóztatnak az országunkba való visszatérésben, s úgy véljük, hogy még nem messze tartózkodik udvarotoktól, ezért hívünkkel, Simon ispánnal,³²² e levél vivőjével újra meg tud jelenni Atyaságtok színe előtt. Szentségtek szíves jóindulatáért esedezünk, hogy Atyaságtok gondosan kegyeskedjék meghallgatni őket a mi kérésünkre, országunk állapotáról, a tatárok elleni óvintézkedésekről, s az ezzel kapcsolatos nehézségekről, teljes hitelt adva szavaiknak. Kelt

Szent Márton püspök és hitvalló ünnepén, november hó 11-én.³²³

Közölve: Fejér. IV/1. 298. l.

(57)

(1250.) november 11.

IV. Béla király IV. Ince pápához

Krisztusban szentséges atyának, I[nce] úrnak, Isten kegyelméből a római szentegyház főpapjának, B[éla], ugyanazon kegyelemből Magyarország királya mindenben köteles és alázatos tiszteletet.

Mínthogy Magyarországot a tatárok pestise nagyobb részében pusztasággá változtatta és mint a juhaklot a kerítés, úgy veszik körül a hitetlen népek, mármint a rutének, brodnikok³²⁴ keletről, a bolgár és bosnyák eretnekek délről, akik ellen jelenleg is harcolunk seregünkkel,³²⁵ egyedül nyugatról és északról a németektől, mint azonos hitet vallóktól kellene országunknak a segítség némi gyümölcsét vennie, de innen is nem gyümölcsöt, hanem a villongás töviseit kell éreznünk, mikor az ország javait váratlan rablótámadásokkal ragadozzák el.³²⁶ Miattuk, főként azonban a tatárok miatt, akiktől félni háborús tapasztalat tanított meg, mint a többi olyan nemzetet, akiken már keresztülgázoltak, országunk főpapjaival és előkelőivel tanácskozva, jónak láttuk, hogy Krisztus helyetteséhez és az ő testvéreihez meneküljünk, mint egyetlen, és a kereszténység végső szorongatottságában végső védelmezőhöz, hogy általunk Rátok is és a többi keresztényekre is be ne következzenek az, amitől tartunk. Mert napról napra jönnek hozzánk a hírek a tatárokról, hogy nemcsak ellenünk készülődnek, akikre legjobban fenekednek, amiért ekkora csapás után is vonakodtunk meghódolni, holott minden más nemzet, amely ellen erejüket megmutatták, és főképp országunk keleti szomszédjai, mint Oroszország, Kúnország, a brodnikok, Bulgária, amelyek azelőtt jórészt a mi hatalmunk alá tartoztak, mind adófizetők lettek,³²⁷ hanem az egész kereszténység ellen; s mint azt több szavahihető bizonyoságból tudjuk, szilárdan elhatározták, hogy rövidesen egész Európa ellen teméntelen hadat indítanak. Tartunk tőle, hogy ha ez a népség elérkezik, a mieink, akik nem tudnak és nem is akarnak a tatárok vad kegyetlenségével szembeszállni, akarataink ellenére félelemből meghódnak, miként már így cselekedtek elsorolt

szomszédaink, ha csak az apostoli szentszék böles gondviselése előrelátóbban és hathatósabban meg nem erősíti országunkat, hogy megvigasztaltassanak a népek, amelyek itt laknak. Főleg két dolog miatt írunk: hogy ne vádoltassunk se lustasággal, se hanyagsággal. A készség dolgában ezt mondjuk: amit a gyakorlati tapasztalat harci készségünkől megmutathat, azt már megmutattuk, mikor magunkat és a mieinket kitettük a tatárok soha nem látott erejének és furfangjának. De hanyagsággal sem vádoltathatunk, mert mikor a tatárok országunkban harcoltak ellenünk, a szóban forgó ügyben megkerestük az egész kereszténység három legfőbb udvarát, tudniillik a Tieteket, mint amelyet a keresztények minden udvar urának és mesterének hisznek és vallanak, a császáré,³²⁸ amelynek szándékunkban volt magunkat is alávetni, ha az említett pestis idején nekünk hathatós segítséget és támogatást nyújt; megkerestük a franciák udvarát is,³²⁹ de mindezekről semmiféle vigaszt vagy segítséget nem kaptunk, csak szavakat. Mi pedig ahhoz folyamodtunk, amihez lehetett, és a kereszténység érdekében megalázva királyi méltóságunkat, két leányunkat a rutének két hercegéhez, a harmadikat meg Lengyelország hercegéhez adtuk nőül³³⁰, hogy tőlük s más keleti barátainktól megtudhassuk a tatárok gondosan titkolt terveit, s így szándékaikkal s csalárd furfangjaikkal alkalmatosabban szembeállhassunk. Befogadtuk a kunokat is országunkba³³¹, és sajnos most pogányokkal védelmeztetjük országunkat, pogányokkal tiportatjuk le az egyház ellenségeit. Sőt a kereszténység érdekében elsőszülött fiunkat kun leánnyal házásítottuk össze³³², hogy ezzel elkerüljük a még rosszabbat, és alkalmat teremtsünk őket keresztvíz alá édesgetni, mint azt már többünkkel megtettük. Mindezzel és egyebekkel szeretnők a szent főpap előtt világosan bizonyítani, hogy ilyen szorongatott helyzetben Európa egyetlen keresztény uralkodójától s népétől sem kaptunk hasznos segítséget, csak a jeruzsálemi ispotályosok házától,³³³ amelynek tagjai kérésünkre nemrég fegyvert fogtak a pogányok és eretnekek ellen, országunk és a keresztény hit védelmére; ezeket rögtön el is helyeztük a legveszélyesebb területeken: túl a Dunán a kunok és bolgárok határán,³³⁴ mert országunk megtámadtatásakor erre is kapu nyílt a tatárok serege számára. Erről a területről szeretnők remélni, ha szándékunkat és a mondott testvérek szándékát Isten is támogatja s az apostoli szék is kegyeskedik jóindulatába fogadni őket, hogy miként a

Duna a konstantinápolyi tengerig hatol, úgy terjeszthetjük általuk a keresztény hit oltványait, és így a római birodalomnak, sőt még a Szentföldnek is hathatós segítséget nyújthatnak. Más részüket országunkban helyeztük el a Duna mellett épített váraink védelmére, mert ebben járatlan a mi népünk. Abban állapodtunk meg ugyanis sok tanácskozás után, hogy nekünk is, egész Európának is üdvösebb lesz, ha a Dunát várakkal erősítjük.³³⁵ Mert ez az ellenállás vize; itt szállt szembe Heraclius Koszroessel a római birodalom védelmében,³³⁶ itt álltunk mi is, bár felkészületlenül és súlyos csapás után, tíz hónapon át ellene a tatároknak, pedig országunk akkor még úgyszólván teljességgel várak és védők híján szűkölködött. Ha ezt, ami távol legyen, a tatárok egyszer birtokba veszik, nyitva áll a kapu számukra a többi katolikus hitű ország felé, mert egyrészt itt nincs a keresztények felé útjukat álló tenger, másrészt családjaikat és csodálatosan sok állatukat alkalmasabban helyezhetik el itt, mint bárhol. Például hozhatjuk Attilát, ki keletről nyugat leigázására jöve, kezdettől fogva Magyarország közepébe helyezte székhelyét³³⁷; a császárok viszont, akik nyugatról harcoltak kelet alávetésére, leggyakrabban országunk határai között gyűjtöttek sereget.³³⁸ Mindezekről tehát gondoskodják főpapi Szentségtek és kegyeskedjék gyógyító orvosságot alkalmazni, mielőtt a seb elmérgesedik. A bölcsek sokasága csodálkozik azon, hogy ilyen körülmények között Atyaságtok támogatta Franciaország királyának, az egyház e nemes tagjának Európa határaiból való távozását.³³⁹ Még inkább csodálkozik és nem szűnik meg csodálkozni azon, hogy az apostoli kegyesség annyira gondoskodik a konstantinápolyi császárságról meg a tengerentúli részekről, amelyek, ha elvesznének is — ami távol legyen — nem ártana Európa lakóinak annyit, mintha egyedül csak a mi országunkat foglalnék el a tatárok.³⁴⁰ Isten és ember előtt valljuk, hogy a szóban forgó dolognak olyan nagy a szükségessége és fontossága, hogy ha az utazás különféle viszontagságai nem akadályoznának meg bennünket, nemcsak követeket küldenénk, akiket küldöttünk is, hanem személyesen vetnők magunkat lábad elé, hogy az egész egyház színe előtt odakiálthassuk a magunk mentségére, hogy ha a szentséges atya sem tud segítséget nyújtani, felszabadítjuk magunkat, hogy akaratumk ellenére, kényszerűségből megegyezzünk a tatárokkal. Könyörgünk tehát, tekintse az anyaszentegyház, ha nem is a mi, de elődeink, a szent királyok érdemeit, akik teljes buzgósággal és

alázattal alávetették magukat és igehirdetésükkel népüket is az igaz hitnek, s azt meg is őrizték a világ fejedelmei közt tisztán és engedelmesen, amiért nekik és utódaiknak, míg kedvezően mentek dolgaik, kéretlenül is megígértetett az apostoli szék részéről minden kegy és támogatás, ha a szükség úgy kívánná. Íme tehát most valóban fenyegetni látszik a nagy szükség, nyissátok meg az atyai szívet a hit védelmében a köz javára az üldöztetésnek emez idején, máskülönben, ha kérésünk, amely a római egyház híveinek annyira kedvező és annyira szükséges, elutasításban részesülne, amit nem hihetünk, nem mint fiaknak, hanem mint mostohafiaknak, mint az atyai nyájból kizártaknak, kellene szükségtől kényszerítve segítséget koldulnunk. Kelt Patakon, Szent Márton püspök és hitvalló napján, november 11-én.³⁴¹

Közölve: Fejér. IV/2. 218. l.

(58)

(1253.) május 11.

IV. Béla király IV. Ince pápához

Krisztusban szentséges atyának, I[nce] úrnak, isteni gondviselésből a római szentegyház főpapjának, Béla, Isten kegyelméből Magyarország királya, odaadó engedelmisséget fiúi tisztelettel.

Állandó buzgóságunknak ama heve, amellyel a római szentegyházat, mint édesanyánkat bensőségesen körülöleltük, s annak szeretete, amellyel eddig minden kérésünket anyailag meghallgatva kedvezően elintézett, készlet bennünket csodálkozásra, Szent Atya, hogy ki befolyásolhatta hamis és gonosz rágalomokkal Szentségtek fülét irántunk való jószágos készségtek megváltozására, ugyannyira, hogy nemcsak eddig sohasem tapasztalt és meg nem érdemelt visszautasítást szenvednek jogos és tisztas kéréseink, hanem a várt vigasztalás helyett sérelem, a remélt öröm helyett szomorúság ér bennünket. Mert íme, mikor nemrég szeretettel kértük, hogy fogadjátok el a tiszteendő atya B[enedek] kalocsai érsek, udvari kancellárunk személyének³⁴² az esztergomi érsekségre való egy szívvel és szóval történt törvényes jelölését, mellyel mintegy ihletésre mindenki, a jelölő egyházzal együtt az ország egész papsága és népe egyetért, mert áthelyezését mindenki üdvösnek találja a köz javára, fájdalommal kell mondanunk, nem találtunk meghallgatásra egyesekre és mindenkire kiömleni szokott nagy kegyelmessé-

geteknél, ámbár S[István] bíboros úr, praenestei püspök tanácsa és helyeslése nagy segítséget, sőt kedvező elintézetést kellett volna hogy biztosítson, hiszen leveletek által kapott erre megbízatást; mi több, valójában úgy kellene tekinteni, hogy mindezt Szentségteknek az ő általa képviselt hatalma cselekedte. Megzavarodva és pirulva érezzük, hogy mikor ehhez a törvényesen és ünnepélyesen intézett ügyhöz királyi beleegyezésünket jog szerint megadtuk, mint méltatlanok, elutasításban részesültünk s a jóság forrásához fordulva egy cseppet sem kaptunk, pedig nemcsak a szavazatukkal hozzájáruló jelölők, hanem a jelölt érdemei miatt is, aki ilyenekben bővelkedve Isten és az emberek előtt kedvessé tette magát, beleegyezésünk joggal és méltán megerősítendő lenne. Mert az esztergomi érsek egyházi és világi előkelőink között az első, aki nekünk tanáccsal és segítséggel tartozik szolgálni országunk minden nehéz és titkos ügyében, s akinek jelenlétét nem tudjuk nélkülözni, még rövid időre sem; méltán a mondott egyház élére kellett volna tehát állítani azt, aki annyira közszeretnek örvend tiszteletre méltó tulajdonságai miatt, hogy mindenkinek beleegyezését joggal kiérdemelte. Mert ilyen ez a tisztelendő atya, akiről most szó van, és épp ezért nem magán, hanem nyilvános helyre való, nem a sarokba, hanem az élre helyezendő, hogy mint világosság a gyertyatartóba téve, mindenki példájára világoskodjék és jóságának kiáradásából részesüljön bőségesen mindenki. Az esztergomi egyház élére helyezve mintegy középen állna, s körös-körül a közjóra fordítaná minden hasznot hajtó képességét. Áthelyezése sem a kalocsai egyháznak, sem másnak nem okozna kárt, mert az esztergomi egyház élére helyezve, hasznosabb tanácsadó, eredményesebb gondozó, előrelátóbb gazda lehetne. Ez nem valami új, most kitalált szándék, mert volt már példa arra, hogy hasonló áthelyezés megtörtént és helybenhagyatott, s nem ok nélkül, hiszen a közjót méltán a magánügy elé kell helyezni. Az említett S[István] bíboros úr is, mivel a magyar püspöki kar tagja volt, s annak helyzetével teljesen tisztában van, semmiképpen sem egyezett volna bele tudva egy ilyen áthelyezésbe, szóval és tettel helyeselve azt, aminek megtárgyalásán, majd ünnepi hálaadásán jelen volt, saját szájával mondva az ilyenkor szokásos könyörgést, ha ebben valakinek sérelmét látta, vagy akár csak gyanította volna. Sőt amikor parancsotokra az esztergomi kanonokok a kijelölt időben a választásra, illetőleg jelölésre összegyűltek, s a Ti tekinté-

lyetekkel S[István] bíboros úr, amiként megparancsoltátok, a mi megkérdezésünk nélkül a beleegyezését adta, nyilvánvaló, hogy a jelölés jogerőre emelkedett. Ebből következik tehát, hogy a jelölt és a jelölők sérelme és zavarbahozása nélkül — ne vegye rossz néven Atyaságtok e beszédet — nem kellett és nem is lehetett volna megváltoztatni azt, ami ilyen törvényes módon történt. Mert bár a hatalom teljességében mindent megtehettek, hatalmatokról ebben az esetben mégis le kell mondanotok, miként Isten is, akinek helyettese vagytok a földön, nem csinál mindent feltétlenül, hanem bizonyos feltétellel, jóllehet hatalma feltétlen. Ti is csak azt tehetitek meg — hogy fiúi bizalommal szóljunk —, ami jogos. Ne származzék a jogtalanságra alkalom onnan, ahonnan a jogok erednek. Esedezünk és könyörgünk tehát alázatosan és odaadóan Szentségtek kegyességének, méltóztassék emlékezetébe idézni, hogy szent őseink velünk együtt, vagyis inkább mi velük együtt s általuk mennyit fáradoztunk a keresztény hit elültetésében és gyarapításában, amint az megnyilvánul a kunok megtérítésének ügyében tanúsított gondoskodásunkból és buzgólkodásunkból is. Ezek nemrég hívtak a hitre s jönnek most is napról napra.³⁴⁴ A ruténeket is mi hívtuk vissza az apostoli szentszék iránti engedelmességre; hírnökeik vagy már eljutottak Hozzátok, vagy most vannak odaérkezőben.³⁴⁵ Emlékezzetek meg arról, hogy a készséges engedelmeskedésben, alázatos tiszteletben, az apostoli szentszék követéinek és más küldötteinek megtisztelő és bőkezű fogadtatásában az összes keresztény királyok és fejedelmek közül kitűntünk az apostoli szék iránti szeretetünkkel. Épp ezért, óhajtásunkat és jogos kérésünket ne értsétek félre, hiszen mi és országunk előkelői készek, sőt a készeknél is készsegebbek vagyunk arra, hogy kedvetekre cselekedjünk, ezért ezt a törvényesen történt jelölést az érsekség összes jogaival együtt atyailag ismerjétek el, mert különben olyan látszatba kerülnétek, mint akik nemcsak nekünk, hanem az isteni akaratnak szegülnek ellene, hiszen az egész papság, a király és a nép, a szegények éppúgy, mint a gazdagok, a nagyok éppúgy, mint a kicsinyek egyformán akarják és kívánják, hogy a mi tisztelendő Benedek atyánk legyen az esztergomi egyház atyja és pásztora, márpedig, hogy népiesen, azaz közönségesen szóljunk, a nép szava Isten szava, s a tömeg véleménye a prófécia képét ölti fel. Kelt a nyulak szigetén, május 11-én.³⁴⁶

Közölve: Fejér. IV/2. 141. l.

(59)

(1256.) március 22.

IV. Béla király Lampert egri püspökhöz

B[éla], Isten kegyelméből Magyarország királya, kedvelt hívünknek, a tisztelendő L[ampert] atyának, egri püspöknek³⁴⁷ üdvöt és teljes kegyet.

Kérjük és felhívjuk Atyaságtokat arra, keresse meg néhai Benedek bán leányait³⁴⁸ aziránt, hogy óhajtanak-e néhai Osl bán özvegyéhez³⁴⁹ költözni, vagy sem, s ha nála akarnak lakni, megengedjük, hogy hozzá költözzenek minden vagyonukkal együtt. Kelt a fehérvári udvarnál, nagyböjt közepén.³⁵⁰

Közölve: Hazai Okm. VII. 43. l.

(60)

(1260?) március 14.

IV. Béla király a domokosrendhez

Béla, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya, az Istenben szeretetre méltó tisztelendő atyáknak, a domokosrend mesterének és strassburgi gyűlésük tagjainak³⁵¹ üdvöt s a szeretet őszinte vonzalmát.

Emlékezetünkben van nekünk és országunk minden lakójának, hogy mily nagyérdemű volt és milyen erényekben gazdag életet élt a szent emlékezetű János boszniai püspök³⁵², aki akkor közöttünk tartózkodott, majd rendetek mestere lett. Édes a fülnek, még hevítőbb a szívbéli buzgóságnak és töredelemnek, valahányszor rágondol arra, hogy a jámbor atya mily kegyesen viselt gondot a nyomorultakra s csak azt tekintette a magáénak, amit püspöksége jövedelméből Krisztus szegényeire költhetett. És hogy hosszadalmas beszédem ne tűnjék Elöttetek fecsegésnek, röviden csak annyit, hogy legfőbb törekvése volt a nyomorultak közé vegyülni s a betegek betegségét magáévá tenni. Prédikációjának igéje, melyet mézzel folyó beszéddel adott át a hallgatóknak, a Szentlélek ajándékával jeleskedett. Isten mindenki előtt olyan kedvessé tette, hogy igazán törekedhetett a vértanúk dicsőségére, és úgy elárasztotta kegyelmével, hogy mindenki szerette. S hogy a világosság ne lappangjon a sötétségben, sőt csodajelek által nyilvánvalóvá legyen a nép előtt, a kérők meghallgatást nyertek, a hívők szíve megerősödött. Bizonyára Ti is, másokkal együtt tudjátok, hogy holtattá-

masztott fel, a sántáknak visszaadta a járást, a vakoknak a látást. Mi is az ővele való jámbor beszélgetésben s éretünk felajánlott imáiban reménykedve, mindkét emberünk gyógyulását vártuk súlyos betegségünkéből, amilyenben sokan gyakran szenvednek. E betegségtől sújtva, a fájdalmak ellen a kereszt jelével harcolva közbenjárását kértük, amire a fájdalom hevesége és testi állapotunk nyomorúsága készítetett, s mindjárt éreztük a kért kegyelmet, a fájdalom helyet adott a nyugalomnak, a betegség az egészségnek. Legyen gondotok tehát arra, kedves Atyák, hogy élete s csodái nyilvánosságra jussanak és hogy az anyaszentegyház lelki gyarapodást nyerjen ily nagy fiának dicsőségéből, a keresztény nép az ő támogatásával megerősíttessék jámborságában és az üdvösség növekedjék. Kelt királyi udvarunkban, ama vasárnapon, amikor a Laetaré-t éneklik.³⁵³

Közölve: Fejér. IV/3. 22. l.

(61)

(1260?)

Mária királyné a domokosrendhez

Krisztusban tisztelendő testvéreknek, a domokosrend mesterének és gyűlésük tagjainak, Mária, Isten kegyelméből Magyarország királynéja, Stájerország hercegasszonya³⁵⁴ és Krisztus szolgálóleánya, a szeretet kötelékét és odaadó tiszteletet.

Ha széltében-hosszában emlegetik is az emberek boldog-emlékezetű János boszniai püspöknek, a Ti rendetek generálisának sok csodáját és jelét, én azokat felsorolni nem tudom, de egy esetet, amely velem történt az ő érdeméből, nem akarok elhallgatni. Tudjátok meg tehát, hogy amikor hűtlen alattvalók rábeszélésére szeretett uram, Béla, Magyarország királya és szeretett fiam, István király közt nagy viszály keletkezett,³⁵⁵ úgyhogy mindkét részről sereggel álltak szemben, készen arra, hogy egymás ellen kezét emeljenek, én mint anya, mindkettőjüket szeretve, a legnagyobb félelemtől gyötörve, a mondott János testvér segítségéért könyörögtem. Ő még aznap éjjel, a szintén jóemlékezetű Gellért testvérrel, ugyanezen rend perjelével együtt megjelent nekem álmomban, s mikor én, ily szorongatásban, hogy említett fiamat visszanyerjem, buzgón imádkoztam, maga János testvér, a kereszt jelét vetve reám így szólt: íme, visszaadjuk fiadat, kívánságod szerint. Én akkor felriadva álmomból, amennyire csak gyöngegségtől tellett, illendőképpen hálát adtam a mi Urunk

Jézus Krisztusnak és a dicsőséges Szűznek. Alighogy kivirradt, jött hozzám a hírnök uramnak, Magyarország királyának levelével, amelyben tudatta, hogy fiam, István király mindenben alávetette magát atyjának, s kész megtenni mindent az ő tetszésére. E levelemmel Ájzatosságtok tudomására akartam hozni e szent férfiú érdemét, viszonzásul kérve Szentségteket, hogy közöljétek velem mindama csodákat, amelyekről tudjátok, hogy ő eszközölt ki.³⁵⁶

Közölve: Fejér. IV/3. 68. l.

(62)

(1260. szeptember 3.)

IV. Béla király Ottó passai püspökhöz

B[éla], Isten kegyelméből Magyarország királya O[ttó] atyának³⁵⁷, ugyanaz által a passai egyház püspökének, Krisztusban kedves barátjának, őszinte szeretetét.

Atyaságodnak az apostoli levél kivonatát tartalmazó levelét illő tisztelettel vettük. Szentséges atyánknak, a főpapnak levelét pedig, amelyet követéitekkel, a domokosrendi testvérekkel küldött, szintén tisztelettel fogadtuk. Az apostoli levélnek a Ti leveletekben foglalt kivonatából egyebek közt azt látjuk, hogy a főpapot, a mi szent atyánkat az igazság elhallgatásával úgy tájékoztatták, mintha a kunok hitetlenek, sőt a katolikus hit ellenségei volnának.³⁵⁸ Atyaságodnak nyíltan és röviden azt válaszoljuk, hogy ezek a kunok a Szentlélek kegyelméből vett reménységben megtagadva pogányságuk tévelygéseit, az egyedül üdvözítő igaz hit világosságára tértek, s együttesen, különbség és kivétel nélkül odajárulva a keresztség szent forrásához üdvösségesen kiérdemelték, hogy e hit jegyeivel jelöltessenek és a mi szent anyánkhöz, a római egyházhoz csatoltassanak. Isten kegyelméből a katolikus hithez szilárdan ragaszkodva, a domokosrendi testvéreket és más szerzeteseket, akiknek üdvösséges tanácsait hallgatják s beveszik, állandóan maguk között tartják s őket mint lelki atyákat teljes odaadással és szeretettel veszik körül, amint arról Atyaságod tisztán és világosan meggyőződhetik azoknak a domokosrendi testvéreknek és más szerzeteseknek tanúságtételéből, akik szent tanításaikkal állandóan köztük forognak. Arra vonatkozólag pedig, amit a békét és a szövetségi megegyezést illetően a szent atya, a főpap meg Ti is atyailag írtok nekünk, Bölcsességteknak azt feleljük, hogy a cseh királyt, a mi kedves unoka-

öcsénket³⁵⁹ mindig édesgettük a békére, meg is adtuk azt neki, s amit megadtunk, azt mindig és mindenben a mi részünkről sértetlenül megtartottuk; most pedig, amennyiben rajtunk múlik, szilárd békességünk van vele,³⁶⁰ melynek feltételeit mint közeli szomszéd igen jól ismerheted. Csakhogy, amíg mi a béke minden pontját megtartottuk és sértetlenül megtartjuk, s mindent teljesítünk, ami a békeszerződésben benne van, sőt sok egyebet is, ami utólag került bele a szerződésbe, addig Csehország nevezett királya, a mi kedves unokaöcsénk főemberünket, akit túszként reábiztunk azzal, hogy visszaküldi, ha teljesítettünk,³⁷¹ bár a teljesítés megtörtént, mint mondtuk, visszaküldeni nem hajlandó, attól vonakodik, nyilván kimutatva ezzel a béke megszegésére irányuló szándékát. Mivel tehát a mi részünkről minden megtörtént a béke érdekében, amiként azt Atyaságod is nyilvánvalóan tudja, sőt tapasztalhatta a mai napig, kegyeskedjék egyenesen ő hozzá fordulni, őt üdvösségesen meginteni és rábírní, hogy küldje vissza nevezett főemberünket, tartsa meg ő is a béke pontjait sértetlenül, tekintettel esküjére, a vérontástól és éhségtől sújtott szegényekre, és a tisztességre is. Megemlíjtük azt is, hogy most, mikor béke és egyezés van köztünk és nevezett unokaöcsénk között, az ő stájerországi emberei a háborúból visszatérőben a mi Varasd megyei földünk jó részét kegyetlenül feldúlták, gyilkoltak, raboltak, gyújtogattak, a szegényeket fogságba hurcolták és sok hasonló gonoszságot cselekedtek, s ezenfelül még azt a magyarországi várunkat sem adták vissza, amely emberemlékezet óta a mienk és őseinké volt.³⁶² Mindezeket mondja csak el Atyaságod unokaöcsénknek, kérve őt a nekünk járó elégtételre s a megjavulásra is. Kelt Zólyomban, Szent Egyed napja utáni szombaton.³⁶³

Közölve: Fejér. IV/3. 30., 338. l.

(63)

1265. március 28.

IV. Béla király IV. Kelemen pápához

Szentséges atyának és úrnak, Kelemennek³⁶⁴, isteni gondviselésből a római egyház főpapjának, Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodomeria és Kunország királya, az ő jámbor fia, alázatos lábcsókot a szenteknek.

Úgy hisszük, hogy az örök boldogság kimondhatatlan

és mérhetetlen forrásából az egész földre kiömlik az irgalmasság folyama, midőn Szentségteket helyezte az irgalmasság atyja amaz egyház élére, amelyet drága vérével alapított, hogy elődötök, az apostolfejedelem tekintélyével, akinek hite és helye a Tietek, legeltessétek az Úr nyáját a hervadhatatlan koszorúért. Hallván ugyanis azt, hogy Személyeteket, akiről már régóta az igazság keresését, a hit buzgóságát, az irgalmasság szelídségét, a hazugság megvetését hozták fülünkbe szavahihető jelentések, tette a szent város s a világ élére az isteni gondviselés, örvendezni és ujjongani kezdett szívünk az Úrban, remélve, hogy a Szentségtekre bízott szent édesanyánkat a várható isteni kegyelem üdvös vigasztalással üdíti fel, atyailag elhárítva azokat a gátakat, amelyek a mi jogos kívánságainkkal is szembenállnak. Mert bizony, ahogy öregszik az idő, az emberi természet is az idő múlásával távolodik teremtésének örök forrásától, s mind hajlamosabb lesz a gyarlóbbra, a legtöbbben kialszik a jámborság, elfogy az őszinteség s a földi úr iránti hűség, mely egyedüli nyilvánvaló bizonyítéka az Istenbe vetett hitnek; s mikor minden romlásnak van alávetve, a káromló nyelv urainak tekintélyét sem fél hazug vádakkal bemocskolni. Ezért volt nagy szükség arra, hogy olyan főpap adassék Istentől a világnak, aki kirtja a visszaéléseket, a szemtelen nyelveket megfékezi, kiterjeszti a hit kötelekeit, az igazság buzgóságát többíti, aki által a jámborok jámborsága bátorítást nyer, az álnokság pedig megkapja a javító büntetést. Mivel mind az apostoli jóság, mind Szentségtek veleszületett nemessége azt sugallják nekünk, arra ösztönöznek és bátorítanak minket, hogy ügyeinkben fiúi bizalommal Hozzatok forduljunk, ki Péter utódja és Jézus Krisztus helyettese vagytok, nem tételezzük fel, hogy jogos kívánságaink meg nem értésre lelve elutasítást nyernek, épp most, mikor Kiválóságtokhoz fordulunk, mint az erények sugarához, helyesebben villámához; ezért elküldjük Szentségtekhez kedvelt és szeretett klerikusunkat, László mestert, a Ti káplánokat, az esztergomi Szent Lestár-egyház főesperesét, udvari jegyzőnket és királyi udvarunk pecsét-őrőjét³⁶⁵, hogy Szentségtek előtt alázatosan kifejezze hódolatunkat és titkos gondjainkat Szentségtek előtt kiteregesse. Emellett még a mi és fiúnk: István király között a tisztelendő esztergomi és kalocsai érsek atyák közbenjárására megkötött megegyezés és szerződés megerősítését is kérjük Szentségtektől.³⁶⁶ Kelt Füzitőn, az Úr 1265. esztendejében, március 28-án.³⁶⁷

Közölve: Fejér. IV/3. 258. l.

(64)

1266. április 28.

IV. Béla király IV. Kelemen pápához

Krisztusban szentséges atyának K[elemennek], isteni gondviselés folytán a római szentegyház főpapjának, Béla, Isten kegyelméből Magyarország királya, fiúi engedelmeséget és lábcsókot a szenteknek.

Mi az igaz hit szeretetét és a római apostoli szentegyház iránti őszinte odaadást szüleinktől és szent őseinktől úgy örököltük, hogy az százszoros termést hozott, s messze keletre bocsátotta szét szárait, épp ezért csodálkozunk, hogy Szentségték nem siet minket buzdítani, sőt különböző időkben hozzánk intézett intelmeiben semmi, vagy csak alig valami kedvezést mutat, sőt gyors büntetéssel nyíltan fenyeget, nem kímélve méltóságot, sem személyt. Hisszük, hogy ilyesmit sohasem tett volna Szentségték, akinek épp az a dolga, hogy az elhanyagolt érdemet észrevegye, ha bizonyos besúgók állandó bebeszélései az igazság világosságát a hamisság ködével, amennyire csak lehet, el nem homályosítanak, fületeket gonoszul megtévesztve. Épp ez okból küldtük Szentségtékhez a kedvelt és hűséges Demeter mester esztergomi főesperest, menyünk kancellárját,³⁶⁸ hogy ezekről és egyebekről tárgyaljon. Általa terjesztjük Szentségték elé alázatosan kéréseinket, esedezve, hogy áradjon felénk a múltakat kiengesztelő és az eljövendőket megérdemlő jóindulat az isteni száj által magasztalt Péter trónusáról, mely mindeddig az Úr vetőmagja termékeny hajtásának tisztaságát sokszoros terméssel bebizonyította, és sohasem mulasztotta el a hozzáforduló megvigasztalását. Kelt Ercsiben, április 28-án, az Úr 1266. évében.³⁶⁹

Közölve: Fejér. IV/3. 341. l.

(65)

(1267.) november 11.

IV. Béla király Ják nembeli Ebed fiaihoz

B[éla], Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, Ebed fiainak, Keménynek és Jáknak³⁷⁰ üdvöt és teljes kegyet.

Jelentettétek nekünk, hogy Keled fiait, Farkast és Keledet foglyul ejtettétek.³⁷¹ Erre nézve szigorúan megparancsoljuk Hűségteknek, hogy tartsátok őket fogságban és erősen

örizzétek őket mindaddig, míg hozzánk nem vezetitek őket, vagy ha nem tudjátok őket fogolyként hozzánk vezetni, felhatalmazunk Benneteket megölésükre. Tudjátok jól, hogy ha parancsunkat teljesítitek, készek vagyunk javatokra, gyarapodástokra mindenről gondoskodni. Kelt Billegén, Szent Márton ünnepén. Minden kérésetek teljesedését megkapjátok tőlünk.³⁷²

Közölve: Wenzel. VIII. 265. l.

(66)

(1270.)

IV. Béla király II. Ottokár cseh királyhoz

Minthogy — édes fiunk³⁷³ — a magasságbeli királynak keze minket ily súlyos betegséggel terhelt, az utolsó nap adóját le kell rónunk, s az életbenmaradás reményével teljesen fel kell hagynunk. Kérjük most tehát jóságos érzelmeidet és lelkületeteket, mit irányunkban mindig mutattatok és mutatni szándékoztatok, e jelen levelünkkel és szívünk minden szándékával, hogy amennyiben úgy esnék, hogy az Úr hívására e betegségünkből minden test útjára lépünk, kedves feleségünket, Magyarország királynéját³⁷⁴ és legédesebb leányunkat, a Ti kedves anyátokat³⁷⁵ és mindazon báróinkat, kik hűségben állhatatosan megmaradtak,³⁷⁶ ha Hozzátok folyamodnának, atyailag öleljétek magatokhoz, tanáccsal és segítséggel gondoljatok reájuk alkalmas időben, ha a mi halálunk után esetleg határaitokra kellene nekik távozniuk, ahogyan a közös szeretet köztünk sokszor már ezt így végezte, mint ahogyan magatok is tudjátok. Így érdemelhetjük ki, hogy lelkünk a mennyei paradicsomban egymással társuljon, és az örök örömeinkben részünk legyen és az Úr, ki minket oly édes kapoccsal kötött össze és családi kedvezésekkel és szolgálatokkal bennünket elhalmozott, megdicsőíttessék e köztünk való szeretet által. Ez elől mondott dolgokat kérjük Tőletek, édes fiam, végakaratumkként halálos ágyban.³⁷⁷

Közölve: Wenzel. III. 204. l.

BELA III. ^{Dei} XX. REX HUNGAR^e

19. IV. Béla. Rézmetszet

thoro uiuere conuigali. Sz ni
chil in rege p ficiens repatauit.
Per laudislaus interficitur.

Ost h in breui ipse rex. f
Anno domini. o. c. c. v. i.
fena sa prima añ festus
scē ariyarethe uirginis
a mis. me castri berthea

20. Kun László megyilkolása.
Kálti Márk Képes Krónikájából

Sam cum suis contra Athim
& filios Omodri.

21. A rozgonyi csata.
Kálti Márk Képes Krónikájából.

A XIII. SZÁZADI MAGÁNLEVELEK

A XIII. században a levéltanulás, és a Bonipert — és sok más Bonipert — által küldött grammatikák már gyümölcsöket hoztak. A XIII. századi magyarság — amennyire ebből a kevés levélből, amely a XVI—XVII. század nagy pusztulása után még hozzánk eljutott — megállapítható, már jól ismerte a levélírást, s alkalmazta a mindennapi élet kisebb dolgainak rendezésében is.

Roland nádor illetményeit keresi a tárnokmesteren és soproni ispánon, egy esztergomi kanonok elorzott épületsfáját próbálja visszaszerezni. Hajdan páduai deák, de ekkor már Esztergomban prépost ír a régi Universitas városába, másik levélben stallumot kér egy esztergomi kanonok a zágrábi káptalanban is. Az ellopott gerendák ügyében az érsek is megmozdult, és egyenesen a nádorhoz megy levele, hogy kellő támogatásban részesítse kanonokjának jogos panaszát. Lodomér, ugyanez a nagy elfoglaltságú esztergomi érsek, a Maros mentére is küld egy levelet, hogy valami ottani ispánt megkérjen: vigyázzon a csanádi apátság jószágaira, meg jobbágyaira, amíg az új apátúr megérkezik.

Az Árpádok családi levelezését mutatjuk be néhány darabban, amelyek Csehországban és nem Magyarországon keltek, de mindenképpen magyarországi vonatkozásúak, és teljes joggal feltételezhetjük, hogy ugyanazon udvari kultúrának, mely a levélírás művészetét is azonosan formálta, e két szomszéd országban tanulságos emlékei. A levelek küldője többnyire Kuni-gunda, II. Ottokár cseh király felesége, IV. Béla unokája. E levelek mondanivalóját a maguk helyén részletesebben fogjuk értelmezni, most csupán a stílusukról mondunk annyit, hogy az Ars dictaminis egészen magas színvonalát jelentik. Méltón gyűjtötte össze már a középkor egy külön könyvbe, a leveleket író kancelláriai diákok több nemzedékének okulására, követendő példaként. Lodomér érsek hatalmas levelétől eltekintve nincs gyűjteményünkben még levél, amely annyira megközelítene a dictamen művészetének csúcsait. A dictatorokat minden bizronnyal a cseh udvarban kereshetjük, a kancellária notariusai körében, kiknek ekkoriban — hiszen a cseh kancellária Ottokár korában szerveződött meg csak igazán — bizonyára sokan segítettek kívülről is. Esetleg az a Farkas nevezetű magyar minorita is, aki a királyi oklevelekben felbukkan a tanúk között. De akármint van is, e levelek mondanivalója annyira a magyar történelemhez tartozik, hogy a magyarországi XIII. századi levelezés emlékei sorában is joggal helyet nyerhetnek.

A királyi levelezést a kancellária hivatalos iratok fogalmazásához szokott emberei végezték, a magánlevélnek és oklevélnek a Bevezetőben tárgyalt kapcsolatához híven. Ez a kapcsolat azonban, amennyire megfigyelhettük az európai okleveles gyakorlatban sehol nem bizonyult annyira szorosnak

és tartósnak, mint éppen Magyarországon. Az epistolaris forma magánlevélszerű közvetlensége a magyar hivatalos levelezésben kedves hazai sajátosságként évszázadokra megmaradt. E hivatalos levelekből mutatunk be néhányat, a megbízó és jelentő levelek közül. E pár darab is szemléletesen mutatja azt a közvetlen, és valóban a barátság, az amicitia elméletét és gyakorlatát figyelembe vevő levélírótudományt, melynek a magyar íródéakok, a kancelláriák és a hiteles helyek klerikusai és litteratusai annyi szép, formás és emberi példáját adták. Nem méltatlanul sorakozik e sajátosan magyar hivatalos levelezéshez Buda városának egy felterjesztése a királyhoz, amelyben némely igaztalanul megvádolt udvari embereket ajánl a király jóindulatába. A levelezés, az írástudás immár nem csupán a klérus, nem a király, de még csak nem is a szorosan vett hűbéres társadalom különleges kiszolgálója többé, hanem a polgárság is hasznát látja.

(67)

(1249—1260 között)

Roland nádor Csák tárnokmesterhez

A nemes férfiúnak s különös barátjának, Csáknak, a király tárnokmesterének és soproni ispánnak, R[oland] nádor s pozsonyi ispán³⁷⁸, tisztelettel és kedveléssel hajlandóságát.

Mivel többször és ismételten küldtünk nektek levelet az-iránt, hogy behajtsátok megyétek népeitől, kiket elmarasztaltak előttetek, a nekünk járó bírságdíjat s a peres ellenfeleknek járó elégtételt, csodálkozunk, hogy országunk szokásaitól eltérően, ez ügyben mit sem igyekeztetek cselekedni. Mint ahogy személyesen is szóltunk nektek arról, most is kérjük, hogy Osl bán³⁷⁹ özvegyét az elmarasztalt peres ellenfeleitől néki járó bírságrésszel igazság szerint elégítsétek ki, a nekünk járó bírói illetéket emberünk által küldjétek meg, a Titeket illető bírságrészt pedig, ahogy illik, magatokhoz vegyétek ti.³⁸⁰

Közölve: Wenzel. VII. 305—306. l.

(68)

(1267 körül)

Kunigunda cseh királyné nagyatyjához, IV. Béla királyhoz

Miként testünkkel, vérünkkel együttszületett kötelességünk követeli, tisztelendő Atyánk és drágalátos Urunk, örvendezünk dolgainak szerencsés menetén, meg egészsége felett. Mérhetetlen nagy hálákat adunk azért is Felségednek, hogy kívánságainknak ily vigasztaló módon méltóztatik elébejönni. Mi is, mert Isten kegyelméből egészségesek vagyunk, örömeire ezt hírül adjuk. Örvendezünk azon is, ami Felséged-

nek kedvére van; és ez a mi kedves nővérünknek, fia, Béla úr, a mi atyánkfia feleségének viselős állapota.³⁸¹ És amint kérte tőlünk, hogy jó lélekkel őérette imádkoztassunk, ugyanazt kérjük esedezve mi is, hogy miérettünk Ti is imádkoztassatok. Ami pedig azt illeti, amit szintén hírül adtatok nekünk, hogy tudakoljuk meg a mi kedves férjünk urunktól, miért nem fogadja szívesen a mi kedves asszonyanyánk hírvivőit és üzeneteit, anélkül, hogy őt megkérdeztük volna, röviden ez lenne a válaszunk. Ha ugyanezen asszonyanyánk, miként azt Felsőged és más vérrokonai tenni szokták, férjünk urunkat kellemes szólásokkal és kedvében járó üzenetekkel fölkeresné, minden bizonyossággal tudjuk, hogy ez előtte mindenképpen kedves lenne.³⁸²

Közölve: Wenzel. III. 162—163. l.

(69)

(1267 körül)

Kunigunda cseh királyné anyjához, Anna halicsi királynéhoz

Méltán szakad meg a leány szíve fájdalmában, midőn látja, hogy az anyai érzelmek kívánatos örömétől megfosztva marad. Ezenképpen, drágalátos Asszonyanyánk, szakadozott szívvel, siralmakra adjuk magunkat, s az Isten irgalmasságához bocsátjuk sóhajainkat, s könnyeket ontunk azért, hogy anyai kegyes jóindulatából íme, mint látszik, gyalázatra vettünk. Különösképpen ha fontolóra vesszük, mily szeretettel vagytok más gyermekeitek és vérrokonaitok irányában: oly kedvezésteljesen, nyilvánvalóan és tapasztalhatóan. Nem irigységből mondjuk ezt, de inkább a magunk szerencsétlenségének jogtalanságait kárhoztatva, melyek minket valamikor arra vittek, hogy az édességes szavakra keserű dolgokat írtunk, melyekbe ugyan a gyermeki szeretet tisztelet tudása bele nem egyezett. Mert hát mi is az, ami az anyai érzelemben visszatetszést szül leányát tekintve, kit oly hírneves férj ékesít, kinek férjét egész rokonsága dicsőségének tekintí és magasztalja. Ő ismét kénytelenek vagyunk az anyánk által esett jogtalanyságot elsíratni és azt, hogy senkit még rokonságunkból valamiféle jótéteménnyel meg nem tiszteltél. Így legalább megismerték volna, hogy az anyát a számkivetésben levő leányában, mibennünk, tisztelni kell, mert hiszen nyilvános hír koronáz Titeket, hogy még idegenekkel és ismeretlenekkel is jót tesztek. Mondjuk azt tehát, hogy mind

ez ideig a gyermekes oktalanságot korholtátok bennünk, de tisztelendő Asszonyom ezt immár magatoktól elvesztétek és ügyeljétek arra, hogy immár felserdültünk, meg arra, hogy megvetésteket a túlzásba menőnek találjuk. Ne engedjétek többé, hogy idegenbe szakadt, számkivetésbe jutott leányotokat megvessék. Ámde ezt inkább tudjuk be a magunk bűnéül, mert az Isten azt ostorozza bennünk és nem pedig annak, hogy az anyai szeretet gyalázatát siralmas és viszálykodó szóval tovább vitassuk. Kérjük, hogy irányunkban kegyes jóindulatotok bensőséges jósága meg ne lanyhuljon, mert ha különben történe, kénytelenek lennénk olyan valakit választani helyetekbe, ki egyenlő mértékkel mérve, fiait és leányait meg nem veti, és akiről remélhetjük, ha beléhelyezzük bizalmunkat, kegyelméből minket el nem bocsát.³⁸⁴

Közölve: Wenzel. III. 164—165. l.

(70)

(1267 körül)

Kunigunda cseh királyné nagyatyjához, IV. Béla királyhoz

Ámbátor Kedvességed szemeitől távol vagyunk, szívünk emlékezetét felserkenti most test szerinti származásunk hívséges köteléke. Ennek teljesítésére sietve igyekszünk, mindaddig míg csak élünk, e felül mondott tüzes szeretet lángjától égve. Szívünkön viseljük tehát, hogy egészségéről és az ideigvaló dolgok tekintetében körülményeiről, mind valamennyiről, és vajha valóban szerencsés dolgairól mindig mindent megtudjunk. Tudtára adjuk Atyaságodnak kölcsönös örömképpen, hogy mi is kedves férj urunkkal és kedves leányunkkal³⁸⁴ Isten kegyelméből egészségesek vagyunk, és ezt mindenképpen kívánjuk Nektek és tieiteknek, Atyánk és Urunk.³⁸⁵

Közölve: Wenzel. III. 163. l.

(71)

(1268 február)

Kunigunda cseh királyné nagyatyjához, IV. Béla királyhoz

Ama sátorért, melyet a mi kedves férj urunknak küldött, őhelyette és vele együtt mérhetetlen hálával mondunk köszönetet Atyánk urunknak. Egyben pedig kimentjük

követeteket, e jelen levelünk felmutatóját, hogy ama sátort, mert mi megakadályoztuk, nem vitte el a mi kedves férj urunknak, mert ugyanezen urunk és férjünk ama zarándoklásból, melyet Poroszország ellen viselt, már-már visszatérőben volt.³⁸⁶ Ennek okából kérjük Atyánk urunkat, és esdekünk, hogy ezen követetekre meg ne nehezteljenek, hanem inkább tekintsétek kimentettnek ama dologra vonatkozólag, melyet az itt előrebocsátott szavainkban már előbb elmondottunk.³⁸⁷

Közölve: Wenzel. III. 182. l.

(72)

(1263—1274 között)

Kunigunda cseh királyné anyjához, Anna halicsi királynéhoz

Csodálkozunk, Anyám és Asszonyom³⁸⁸, mily gonosz tettek elkövetése okozhatta azt, hogy Kedvességed érdemtelennek ítélte; hogy Anyánk nem látogatott meg minket levelei által, melyek pedig lelkünk óhajtott vigasztalásai. De mégis örvendezünk, amint kell is, a szeretet köteles érzésével teljes szívünkéből és teljes lelkünkéből, minden dolgainak szerencsés járásán és egészségén, ha mindezek az isteni gondviselés által körülöttetek és Tieitek körül kívánságotok szerint szerencsésen és üdvösen intéződnek el. Tudjátok meg azt is, hogy mi és a mi kedves férjünk és egyetlen leányunk az Isten kegyelméből, az ő dicséretére, csendes békességben élünk és egészségben. És mivel örvendezünk a kedvezésnek, szeretetnek, és a kegyelemnek egész teljességén, melyet a mi kedves férj urunk részéről állandóan tapasztalunk, mindenképpen szeretnénk óvatossággal megelőzni azt, hogy köztünk és köztetek ennek ellenkezője bármiképpen is esetleg bekövetkezzék. Íme ugyanis nagyon is megismertük e jelen levelünk felmutatójának siralmas panaszkodásából (pedig a mi kedves férj urunknak nem utolsó polgárembere ez az Opavai Al.[bert]),³⁸⁹ hogy főuraitok közül valaki a Ti földeteken nagy és sok dologtól megfosztotta, ingó és ingatlan javaitól. Ezeket ugyan felkutatta, ámde, bár nagy költségei voltak, mind ez ideig visszaszerezni nem tudta. Hogy tehát nagyobb rossznak elejét vegyük, mi ebből támadhatna, nem engedjük, hogy e sérelmet a mi kedves férj urunknak tudomására hozza, hanem úgy vélekedtünk, hogy ezeket a mi intéseink Kedvességednél, drágaságos Asszonyanyánk, rendbe fogják hozni. Igaz érzéssel

esedezőnk Asszonyunk előtt, hogy Kedvességed a saját becsülete okából, ne hogy úgy vélekedjenek, hogy övéinek parancsolni nem tud, úgy álljon ez említett Albert polgár oldalára, hogy minden elvitt dolgát teljes épségben visszanyerje, és inkább arra kényszerüljön, hogy hálát mondjon Nektek, semmint hogy ily nagy jótalanságokon még tovább panaszkodják. Mi pedig különleges szereteted okából az anyai bőkezűségnek e szíves ajándékáról mindig hálásan megemlékezvén akarjuk, hogy ölelésedbe fogadj.³⁹⁰

Közölve: Wenzel. III. 165—166. l.

(73)

(1270.)

Erzsébet bajor hercegné Kunigunda cseh királynéhoz

Ama siralmas, fájdalmas szomorúság, mely árvaságba döntött Téged mint unokalányt, engem mint leányát³⁹¹, a mi kedves urunknak és atyánknak, Magyarország boldogemlékezetű felséges királyának halála, ez együttes szenvedés közösen sebezte meg szívünknek belsejét. De, ami minket még inkább háborgat, az, hogy gyermekkorunktól kezdve Téged és a mi kedves nővérünket, a Te anyádat, hogy meglátogathassuk, lehetőség nem adatott. Arra kérünk tehát kedves Húgocskánk, szorgos igyekezettel arra törekedjél, ha gyermeki intelmeiddel tudnád-e a mi nővérünket arra indítani, hogy személy szerint való látogatással egymást üdvözölhessük, melyre szívünk egész vágyakozásával óhajtozunk és reméljük, hogy kölcsönös szeretettel viseltetünk egymás iránt.³⁹²

Közölve: Wenzel. III. 205. l.

(74)

(1270.)

Kunigunda cseh királyné nagyanyjához, Mária királynéhoz

Leveleitek látogatása megvigasztalt minket, Anyánk és Asszonyunk, mert megértettük belőle, hogy jól vagytok és örvendeztek a mi jólétünkön és a mi kedves leányunkén. Kedvességednek méltó hálát mondunk ezért. De részt veszünk fájdalmatokban, minden rossz dologban egyenként és összesen, melyeket velünk közöltetek, és amelyeket István király

ellenetek elkövetni mindenképpen igyekezük.³⁹³ Minden kétség nélkül fogunk gondoskodni, hogy mindenfajta segílyt, támaszt, tanácsot és segítséget szorgalmasan megadjunk Nektek, miként ezzel kötelességünk szerint tartozunk. Szeretett urunkat és férjünket is arra kérjük, hogy minden dolgotokban lehetősége és ereje szerint oldalaton legyen. És ismét esdve kérünk, hogy a mi kedves asszonyunk és anyánk meglátogatására hozzánk eljövén, amilyen gyorsan csak tehetitek, az irántunk való szerelmetekért méltóztatatok mindent elrendezni.³⁹⁴

Közölve: Wenzel. III. 239. l.

(75)

(1270.)

Anna halicsi királyné II. Ottokár cseh királyhoz

Nagy örömmel és nagy vigasztalással örvendezett és ujjongott szívünk, hogy kedvezétek és jóindulatotok kegyelmével fiúi módon reám tekintvén, leveletek látogatásával és követeitek útján gyakorta üdvözölve minket, vigasztalásunkra voltatok. Mindezért teljességgel köszönetet mondani nem is tudunk, kedves Fiam. Mindenekfölött pedig örvendezünk dolgaitok szerencsés állásán, és hogy egészségesek vagytok, örülünk ezeknek mint a saját jó dolgunknak, tanú legyen erre Isten. Tudja meg azt is Kedvességtek, hogy kedvelt leányunk, feleségetek, Isten kegyelméből valamennyire már meggyógyult, kivéve, hogy egyik oldalát még fájlalja, és velünk együtt, hogy látásotok felüdítse, vágyva várja. Mi tehát gondos figyelemmel fontolóra véve, hogy Titeket egyiknek a másikhoz való szerelme őszinte és teljes örömmel mindhalálíg összeköt, örömmel és mindenekfölött való gonddal kérünk, hogy ugyan ezen kedves feleségeteknek szerelméért és a mi szeretetünkre is tekintettel ez alkalommal már jelenvoltotokat mihamarább nekünk megadjátok, mit úgy áhítunk.³⁹⁵

Közölve: Palacký. 269. l.

(76)

(1271.)

Kunigunda cseh királyné egy római főpaphoz

Atyaságodhoz fordulunk érzéseinkkel esedezve, mint ahhoz, kiben különös reményünket helyezzük, hogy dolgainkat előre mozdítja. Mégpedig azért, hogy reánk való

tekintettel a pápa úrnál méltóztasson elérni, hogy Farkas testvér a minorita testvérek rendjéből³⁹⁶, a mi hívünk, ugyanazon pápa úr beleegyezésével és kedvező engedelmeivel Magyarországon, rendjének valamelyik házában megállapodhassék, hol neki alkalmasabb tartózkodásra helyet találunk. Ezt nekünk tett különös jótéteménynek fogjuk tekinteni.³⁹⁷

Közölve: Wenzel. III. 264. l.

(77)

(1270—1272 között)

Kunigunda cseh királyné V. István királyhoz

Követek mondták el nekünk panaszkodva, hogy mi történt a mi kedves testvérünkkel, Mihállyal³⁹⁸, kinek írását és üzenetét is vettük, és követe könnyek között siránkozott nekünk, hogy szívének minden érzelmével és kívánságával, teljes hűséggel és állhatatossággal kész haláláig inkább Nektek, mint bárki másnak szolgálni, és ettől soha el nem áll, ha ugyan szükségeiben szorongattatva, s e szükségek, sajnos sokak és nagyok, a Ti kedvezéseket és segítségeket érezni fogja. És mivel pedig mind ez ideig ezt nem tapasztalta résztekről, mi marad annak, ki szorongatást szenved, hogy ott vonja meg magát, ahol valamennyire is képes nyomorult életét megoltalmazni? Ezért tehát azt, aki szorongattatásban van, ne hibáztassátok, mert a Ti testetek és véretek, hanem inkább bensőséges irgalmassággal rajta szánakozni méltóztassátok. És ne üldözzétek és ne vádoljátok őt e dologról. Legyen tetszésére Kedvességednek, hogy ha ez ügyben hozzá esedezünk, kedvező meghallgatást nyerjünk. És lelketek neheztelésének elcsitulásával őt, mint már előre bocsátottuk, a Magatok szolgálatára visszahívni szíveskedjete. A bölcs mondása szerint: azt, akit nem ismersz, ismerőseidnek elébe ne helyezd. Így álljon majd az ő oldalánál, ha visszahívtad, jóindulatod, hogy igyekezeted által a mi kedves asszonyunknak és más egyéb rokonainknak, mieinknek és a Tiednek egyaránt kegyelmébe visszafogadtassék. E jótéteményekkel ugyanis még fényesebben fog ragyogni hírneved becsülete és dicsősége, és nekünk magunknak sem fogtok soha többé kedvesebb jótéteménnyel szolgálni. De kénytelenek vagyunk barátságosan felróni Nektek, hogy — ok nélkül — nem részeltettek minket üdvözlésetek és látogatástok érdemében. De

igaz érzéssel köszönjük meg a mi kedves nővérünknek, feleségteknek hogy minket barátságosan köszöntött és levelével felkeresett.³⁹⁹

Közölve: Wenzel. III. 262. l.

(78)

(1270—1272 között)

Kunigunda cseh királyné Erzsébet királynéhez

Kedvességednek, drágalátos Nővérünk nagy őszinteséggel köszönjük meg, hogy minket leveleddel és követeddal igaz érzelmeid szerint üdvözölni méltóztattál. És örvendeztél azon, hogy mi és kedves leányunk ép egészségben megvagyunk. Mi is örülünk kedves férjetek egészségén, s a Tiéteken is jó lélekkel. És arra kérünk, kedves Nővérünk, hogy részetekről nagy jótéteményként és szeretetetek jeléül cselekedjétek meg nekünk, hogy minden rábeszéléssel és kérleléssel, amint csak tudjátok, méltóztassatok rávenni kedves uratokat és férjetekeket, hogy a mi kedves atyánkfiának⁴⁰⁰ bajlódásain szánakozzon már, mert készséges az és serény, hogy szolgálataira és parancsaira álljon. Hívja vissza őt magához kedvezéssel, azt karolván fel inkább, kit a test és vér köteléke hozzá kötöz. Főképpen pedig azért, mert ezáltal hírneve szélteben-hosszában még bőségesebb dicsőséggel és becsülettel híresedik el. Mi is, míg csak élünk, Nektek és öneki e dologban a jótétemények különleges érdemeivel tetszésére kívánunk lenni. Arra igyekezzen tehát Jóságod, kedves Nővérünk, hogy segédelmével ugyanezen kedves testvérünk visszahívatván a mi kedves asszonyanyánknak és más vér szerint való rokonainknak kedvezésébe és kegyelmébe visszajuthasson.⁴⁰¹

Közölve: Wenzel. III. 263. l.

(79)

(1273 körül)

IV. László király a fejérvári káptalanhoz

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek, a fejérvári káptalannak üdvözetét és kegyelmét.

Megirtuk az egri káptalannak⁴⁰², hogy maguk közül egy hitelt érdemlő embert⁴⁰³ küldjön ki, hogy tudakolja és állapítsa meg ama szolgák és szolgálok nevét, akiket Arnold fia

Miklós a Ti leveletek értelmében Panyit bánnak⁴⁰⁴, a mi hívünknek békésen átengedett. Ezek azután nekünk megírták, hogy a mi ilyesfajta parancsunk vétele után elküldötték hitelt érdemlő emberüket, aki előtt ugyanezen Panyit bán előállított 82 fő szolgát és szolgálót, kik elmondották, hogy ugyanezen Panyit bánhoz magától Arnold fia Miklóstól jutottak; nevüket ugyanezen káptalan levelében, amelyre még pecsétünket is rányomtuk, láthatjátok. Ez okból Hűségteknek parancsolván elrendeljük, hogy ugyanezen szolgák és szolgálók nevét kiváltságleveletekbe illesszétek be, midőn azt Töletek kérni fogják. Kelt Pesten, Húsvét oktávája utáni pénteken.⁴⁰⁵

Közölve: Wenzel. IX. 45. l.

(80)

(1273 körül)

Az egri káptalan IV. László királyhoz

Legkitünőbb urának, Lászlónak, Isten kegyelméből Magyarország kiváló királyának, az egri egyház káptalanja imádságait az Úrban, örökös hívségével és a szolgálatrakészségével.

Magasságod levelét vettük, mely azt tartalmazta,⁴⁰⁶ hogy küldjünk magunk közül egy hitelt érdemlő embert, aki megtudakolja és kikutassa ama szolgák és szolgálók nevét, kiket Arnold fia Miklós a fejevári káptalan levele értelmében Panyit bán gecekei és szini ispánnak, Felsőged hívének békeségben átengedett, de az alkalommal a felek még a szolgálók és szolgák nevét nem ismerték. Most pedig ugyanezen Panyit bán, megtudván azoknak neveit, úgy akarta, hogy azokat kifejezetten megírjuk a fejevári káptalan levelére és ugyanezen szolgák és szolgálók nevét a fejevári káptalannal levelünkben hűségesen közöljük. Mi tehát parancsának engedelmeskedni óhajtván, mint erre kötelesek vagyunk, elküldöttünk magunk közül egy alkalmas férfiút, hogy a mondott szolgák és szolgálók nevét megtudakolja és kikutassa, ki visszatérvén hozzánk elmondotta, hogy az említett Panyit bán eléje állított 82 fő szolgát és szolgálót, kik elmondották, hogy Panyit bánhoz az előbb jegyzett Arnold fia Miklós birtokából jutottak, s azután ugyanezen társunk által fejenként megkérdeztetve nevüket ily módon fejezték ki: Márton, feleségével, kit Mucának hívnak, továbbá Egyed, Péter és Pál, a

mondott Márton testvérei, továbbá Péter, Othmár, Olifa, feleségével, kinek neve: Bosa, továbbá Leánc, Pál özvegye és Jakab, ugyanennek fia, továbbá Csekte, továbbá három leány, Ilona, Mária, és Csuce nevezetűek, továbbá két asszony, Margit és Gondos, továbbá Iru, Syboka nevezetű feleségével, továbbá Péter, Och és Pál, a mondott Iru fiai, továbbá Dobri, feleségével, Annával, Kechka, fiával, Jánossal, Sunda, fiával, Endrével, Fymos a feleségével, Calinával, Pál és Karachin nevű fiaival, Ágnes és Liliom nevű leányaival, továbbá Juka nevű nő Péterrel és Orbánnal, fiaival, Durguzló, fiával, Benedekkel, továbbá Tamás, Szemte nevű feleségével, Péter, János és Miklós fiaival, Szeme nevű nő Jakabbal és Farkassal, fiaival és leányával, Ágotával, Elysá és Peturka nevű nők, továbbá Miyke, Miklós és Györk szolgák, továbbá Budeu feleségével, Puchával, Miklós, Péter és Buhtus fiaival és leányával, Liliommal, továbbá Csegze, továbbá Wolkan, feleségével, Margittal és leányával, Szögével, továbbá Zalawa feleségével, Martinával, Péter és Pál nevű fiaival, Margit és Marguit nevű leányaival, továbbá Churnoka, Zalawa feleségének anyja, továbbá Zulete Petrarkával és Nyegével, fiaival, továbbá Mihály szakács feleségével, Szürkével és Máriával, nővérével, továbbá Péter, magának Máriának a fia, továbbá Marcony testvérével Jurkkal és Jürkével, anyjukkal, továbbá Cseke és anyja Martina. Mi tehát e szolgák és szolgálóleányok nevét nem a fejevári káptalannak, hanem Kítúnőségnek írtuk meg hűségesen.⁴⁰⁷

Közölve: Wenzel. IX. 46—47. l.

(81)

(1274.)

Az ispotályos lovagok csurgói konventje IV. László királyhoz

Legkitünőbb urának, Lászlónak, Isten kegyelméből Magyarország kitünő királyának a csurgói ispotályos ház konventje, az Úrban illő és köteles imádságait.

Felséged levelét illendőség szerint tisztelettel vettük, és az abban foglaltak szerint Felséged emberével, bannai Farkas ispánnal a mi alkalmas és hívséges emberünket tanúbizonyságul elküldöttük, aki azután mihozzánk ugyanezen mi emberünkkel visszatérvén elmondotta, hogy a Dráva mellett levő Netech nevű földet, mely Vidiszló örökös nélkül elhunyt várjobbágyé volt, a szomszédos és határos birtokosok

jelenlétében ugyanazon határok és határjelek között, melyekkel ama Vidiszló tartotta és birtokolta, Buzád fia Oguz ispánnak minden ellentmondó nélkül birtokába iktatta és átadta. Kelt a boldog apostolok, Péter és Pál oktávján.

Külső címzés:

Legkitűnőbb urának, Lászlónak, Magyarország kiváló királyának.⁴⁰⁸

Közölve: Wenzel. IX. 112. l.

(82)

(1275—1277 között)

Fogott bírák Csák Péter nádorhoz

A nemes és becsületes férfiúnak Péter nádornak, somogyi ispánnak, és a kunok bírájának, Iharos fia Gergely ispán, Kovásznai Kozma ispán és Ipoly fia Ugra testvére, Miklós helyett hajlandóságukat tisztelettel.

E jelen levelünk rendjében tudomására hozzuk, hogy midőn böjt közép ünnepe után való pénteken, Segesden, mielőttünk, kiket Dénes egykori nádor levele és kérése által Izsép fia János ispán, ki felperes volt, és másfelől Oguz ispán között, az ő személyében bírának kért fel, ugyanezen János ispánnak az idősebb királyné asszony levelét, és László király úr leveleit, nemkülönben más perbeli bizonyítékokat, amelyek birtokában voltak, ugyanezen Oguz ispán ellenében fel kellett mutatnia, a mondott Dénes nádor ítékezése alapján, arra vonatkozólag, hogy Csuána földet Oguz ispán birtokában nem tarthatja. Ugyanezen János ispán, a kegyes emlékezetű István királynak nyílt oklevelét és László királynak kiváltságlevelét, nemkülönben az idősebb királyasszony kiváltságlevelét is a felül mondott helyen és évben mielőttünk a mondott Csuána földre vonatkozóan felmutatta, az említett Oguz ispán pedig sem személyesen, sem embere által bírói székünk előtt megjelenni nem akart. Továbbá mi, felülmondott nemesek és Martonos fia Endre, János ispán részéről és Decimus fia Farkas, Oguz ispán részéről, ama pusztítás dolgában, melyet János ispán Ör nevezetű földjén Oguz ispán által véghezvittnek mondott, Istenben köteles hitünkre tudomására hozzuk: hogy mindenképpen az igazság megállapítása után bizonyosan megtudtuk, hogy a mondott Oguz ispán az előbb említett János ispánnak földjét és népeit, kik ugyanazon Ör földön lakoznak, megrontotta és mindenük-

ből kifosztotta. Ezért tehát, ámbár az akkori időben való Dénes nádor küldött ki bennünket az említett két ügy megvizsgálására és megítélésére, mindazonáltal, mivel Hűségtek érdeme szerint a királyi kegyelemből az egész országban most Te vagy a nádor, részünkről miként illet, mindezt sorjában megírtuk. Kelt Segesden, a felül mondott pénteken.

Külső címzés: Péter nádornak és Somogyi ispánnak.⁴⁰⁹

Közölve: Wenzel. IX. 222—223. l.

(83)

(1285.)

Benedek esztergomi prépost Timót zágrábi püspökhöz

Tisztelendő atyának, Timoteus úrnak⁴¹⁰, isteni és apostoli kegyelemből a zágrábi egyház előljárójának, Benedek az egyházjog doktora⁴¹¹ stb. könyörgő káplánja, aki tisztelni és szolgálni kívánja, míg csak él.

Minthogy a választott férfiúnak, Istvánnak, az esztergom-előhegyi Szent Tamás egyház prépostjának⁴¹² eltávozásával Atyaságod egyházában is megürült egy kanonoki javadalom, Kegyességed örökké tisztelendő jámborságához folyamodva kérem, méltóztasson Atyaságod övéinek sorában engem is jutalmazni.⁴¹³

Közölve: Knauz. II. 419. l.

(84)

(1288.)

Az ipolysági premontrei konvent IV. László királyhoz

Legkitünőbb urának Lászlónak, Isten kegyelméből Magyarország kiváló királyának, a premontreiek rendjéből való testvérek sági prépostja és a konvent imádságait az Úrban.

Miután Nagyságod levelét vettük, elküldöttük hitelt érdemlő emberünket Ananiással, a királyi emberrel tanúbizonyoságként, aki azután ugyanazon királyi emberrel hozánk visszatérve elmondotta, hogy a királyi ember egy bizonyos Cseri nevezetű földet, mely üres volt és lakóitól megfosztott, a szomszéd birtokosok és a vele határosak előtt a régi határok és határjelek szerint bejárta és Hunt fia Demeter ispánnak birtokába iktatta, ellentmondó nem lévén.⁴¹⁴

Közölve: Wenzel. IX. 288—289. l.

(85) (1279—1298 között) december 15.

Lodomér esztergomi érsek Berki Tamás ispánhoz

Lodomér, Isten irgalmából esztergomi érsek és ugyanazon hely örökös ispánja⁴¹⁵, a nemes és becsületes férfiúnak, igen kedves barátjának, Berki Tamás ispánnak⁴¹⁶ áldását és atyai szeretetét.

Jóságok miatt, melyet hogy Mihály testvér⁴¹⁷ irányában tanúsítottatok megértettük, igen nagy örömünkre támadt ok. Hűségteket az Úrban még ajánlatosabbnak látván, különös állhatatossággal kérjük arra, hogy a szeretetet és a pártfogást, mit ugyanazon Mihály testvérnek, csanádi apátúrnak isteni ihletre, jobbagyai és népei részéről apátságát illető jogainak védelmében bőkezűen tanúsítottatok, ezután is a mi barátságunkra való tekintettel és bűneitek bocsánatáért, meg hogy érdemeitek növekedjenek, hathatósan cselekedjétek továbbra is. Levelet küldjétek továbbá a csanádi monostor konventjének, jobbagyainak és népeinek, hogy mindezek ugyanezen apátúrnak engedelmeskedjenek és tisztelettel fogadják őt, és irányában tanúsítsanak kedvezést. Apátságának jogait is azok teljességének tiszteletbentartásával érvényesítsék és érvényesíttessék, mint ahogy ezt kötelesek is megtenni, és hogy az apátúr ezen monostorához baj nélkül eljuthasson.

Kelt Esztergomban, Szent Lucia szűz harmadnapján.⁴¹⁸

Közölve: Zichy. I. 183. l.

(86) (1291.)

Benedek esztergomi prépost Barthomolaeus Brixienishez

A tiszteletre méltó B[artholomaeus] mesternek barátomnak, jogi doktornak, aki Páduában professzor és főesperes,⁴¹⁹ B[enedek] mester⁴²⁰, ugyanazon tárgy tanára, esztergomi prépost, a vágyat, hogy kedvében járhasson, amíg csak él.

Nehezemre esett megértenem egy üzenethozótól, hogy néhai Olifánt mester⁴²¹, esztergomi kanonok adóssága miatt jótállóit készülsz perbe fogni. Miután nem volna hozzád illő, hogy engem, akit Isten után Te segítettél előre, szegyenbe hozz és felelősségre vonj, íme . . .⁴²² mestert, belső emberemet,

a Szent Tamás-prépostságban kanonoktársamat küldöm Te atyaságod üdvözlésére, s általa kérlek alázatosan és könyörögve, hogy fogadd el (egyelőre) tőle az adósság engem terhelő részét s ne hibáztass engem, mikor az országot ért súlyos zavarok miatt oly súlyos kiadásaim voltak, s vannak most is költségeim és kiadásaim.⁴²³

Közölve: Knauz. II. 420. l.

(87)

(1292.)

Buda városa III. András királyhoz

Kegyelmes uruknak, Andrásnak⁴²⁴, Isten kegyelméből Magyarország hírneves királyának a budavári bíró és az összes vendégnépek hódolatukat, örökös hűséggel.

Mivel István mester és Pál, Ubul fia Mihály ispán⁴²⁵ fiai gyermekségük idejétől kezdve szakadatlan hűséges szolgálatukkal a király kedvéért különféle esetekben magukat a sors próbájára vetették és azért, mert hitszegő cselekedetekre nem engedték magukat vinni, ellenségeik által kegyelmességek előtt sokféle rossz dologgal vádolva állanak, hogy így hűségükben meginogjanak. Ennek okából Nagyságtokat őérettük esedezve kérjük, ez említett Mihály fiai ellenségeinek szavát meg ne hallgassa, hanem ellenkezőleg, az ő kipróbált hűségük mások előtt példává legyen, hogy hasonló buzgalommal igyekezzenek a királyi korona szolgálatára más egyebek is.⁴²⁶

Közölve: Wenzel. XI. 446. l.

(88)

(1295.)

Benedek esztergomi prépost András győri püspökhöz

Tisztelendő A[ndrás] atyának,⁴²⁷ Isten irgalmasságából a győri püspökség méltó főpapjának, az egyházjog kiváló doktorának, B[enedek] mester stb., ugyanazon tudomány tanára, esengő káplánja, ki őt örökösen kívánja szolgálni és tisztelni, míg csak él.

Bécsből hozattam le gerendákat keresztkomámmal: Pál budai polgárral, hogy a torony fölé, amely valaha tisztelendő Atyaságtoké volt, most pedig az enyém, házat épít

sek, de ezekre a fákra, illetve kifaragott gerendákra Henrik fia Miklós nádor⁴²⁸, az istenfélelmet megvetve, rátette kezét, amiért is Atyaságtokat jelen kedveskedő levelecskémme, de teljes erőmmel arra kérem, hogy Nagyságtok kegyesen közbelépni méltóztasson e faanyag visszaszerzésére. Ezekből a fatörzsekből huszonhat már egyik oldalán ki volt faragva, tizenöt pedig még faragatlan, ezeket otthagya a rabló.⁴²⁹

Közölve: Knauz. II. 421. l.

(89)

(1296.)

Lodomér érsek Henrik fia Miklós nádorhoz

A nagyságos férfiúnak, Henrik fia M[iklós] nádornak⁴³⁰ Lodomér, Isten irgalmából az esztergomi szentegyház érseke⁴³¹ stb., az igaz barátság állandóságát.

A választott férfiú, B[enedek] mester, egyházjogi doktor, egyházunk prépostja, igen kedves társunk⁴³², siránkozva előadta nekünk, hogy Ti ama épületfából illetve fatörzsekből, amelyet ő hozatott háza építésére Bécsből, s melyekből huszonhat egyik oldalt kifaragva, tizenöt pedig még érintetlen és gömbölyű állapotban volt, [elvettetek tőle], ezért megkeresem és arra intem nagyságtokat, hogy azokat a fákat, illetve fatörzseket B[enedek] mesternek, hódoló barátotok emberének adjátok és juttassátok vissza.⁴³³

Közölve: Knauz. II. 421. l.

POLITIKAI LEVELEZÉS A FEUDÁLIS OLIGARCHIA URALMÁNAK ÉS LEVERETÉSÉNEK KORSZAKÁBAN

1271—1342

A szétadományozott királyi birtokból nagyranőtt feudális urak — ahogy akkor nevezték őket: a bárók — már IV. Béla életében megkezdték a királyi hatalom aláaknázását. Összevesztették a királyt István fiával, s az öreg és ifjabb király viszályából igyekeztek hasznot húzni, „hűséges” szolgálataikat újabb meg újabb adományokkal jutalmaztatni. A XIII. század utolsó három évtizedében a feudális oligarchia pártokra szakadt, és hátérbe szorítva a királyi hatalmat, ádáz harcot vívott a kormányzat megkaparintásáért, az Árpádház kihalását követő trónharcok éveiben pedig önálló tartományokra szaggatta szét az országot. I. Károlynak, az Árpádok leányági örökösének két évtizeden át kellett küzdenie, míg a köznemesség és a városok támogatásával és új, királyhű arisztokráciának maga köré tömörítésével úrrá tudott lenni a pusztító anarchián, s megszilárdíthatta az ország belső rendjét és külső tekintélyét.

Ennek a zűrzavaros korszaknak politikai levelezése igen hézagosan maradt ránk, nem kíséri nyomon folyamatosan az eseményeket és nincsenek benne nagyobb összefüggő egységek, melyek olyan teljességgel világítanak meg egy-egy vezető személyiség gondolkozását és cselekedeteit, mint például IV. Béla levelezése. Kisebbségi levélcsoportokból álló mozaikot alkot ez a levelezés, egy-egy eseményhez, nem is mindig a legfontosabbhoz fűződve. Egészében véve azonban mégis jól jellemzi ezt a viszontagságos kort.

Az első levelek II. Ottokár cseh király és Habsburg Rudolf német király nagy történelmi horderejű mérkőzéséhez és a magyar királyságnak ebben vitt fontos szerepéhez kapcsolódnak. II. Ottokár, miután IV. Bélával szemben magának biztosította a kihalt Babenberg-dinasztia örökségét, az osztrák tartományokat, a feudális anarchiában széthulló német birodalomban akarta a hegemoniát megszerezni. Vele szemben a pápa támogatásával megválasztott német király, Habsburg Rudolf lépett fel, visszakövetelve tőle a királyi megerősítés nélkül birtokba vett osztrák tartományokat. A központi hatalomnak akkor már régen nem volt tekintélye a német birodalomban, s Ottokár nem ismerte el urának a szegény svájczi grófot, ezt az „ismeretlen koldustarisznyát”. Rudolf a maga erejéből valóban nem volt képes engedelmségre kényszeríteni hatalmas alávalóját, s ezért megpróbálta bekeríteni. Legértékesebb szövetségesül a magyar királyság kínálkozott, melynek trónján ekkor a kiskorú IV. László ült. II. Ottokár régi ellenségeskedésben állt Magyarországgal. 1271-ben véres háborút vívott V. István magyar királlyal, aki azért támadta meg őt, mert nemcsak befogadta az áruló Kőszegi Henrik bánt, hanem annak határszéli birtokait is védelmébe vette, azaz gyakorlatilag elszakította Magyarországtól. A konfliktus magyar győzelemmel és a status quo alapján kötött békével végződött, de az

V. István halála után tomboló magyarországi anarchiát Ottokár arra használta fel, hogy 1273-ban elfoglalja a nyugati magyar határvárat. A gyermekkirály helyett kormányzó magyar urak ezért örömmel fogadták Habsburg Rudolf szövetségi ajánlatát, melyet a király öccsének, András hercegnek Rudolf egyik lányával való eljegyzése pecsételt meg. A két tűz közé került Ottokár kénytelen volt Rudolf javára lemondani az osztrák tartományokról, de visszatérésre készült. Rudolf és a közben energikus ifjúvá serdült IV. László megújították szövetségüket, s 1278-ban a Morvamezőn a magyar és kun segítség döntötte el Habsburg Rudolf javára a csatát. Ottokár elesett, birodalomalapító tervei pedig a győztes Habsburgokra szállottak.

A levelek második összefüggő nagyobb csoportja IV. Lászlónak az oligarchiával és az egyházzal vívott, romantikus részletekben bővelkedő küzdelmére vonatkozik. A fiatal király úgy akarta az oligarchiák gyámkodását lerázni, hatalmát megszilárdítani, hogy a IV. Béla által betelepített kunokkal szövetekezett, akik közül anyja is származott. A kunok jelentős katonai erőt képviseltek, mert még törzsi és nemzeti szervezeten éltek, s mint szabad emberek, mindnyájan katonáskodtak. A magyar feudális urak arra törekedtek, hogy a szabad kunokat jobbágyaikká tegyék, ezért a kunok velük szemben szívesen támogatták a királyi hatalmat. Ezt a bárók nem tűrheték, feljűggesztették pártharcaikat, és együttesen fordultak a király és a kunok ellen. Vezetőjük a nagy műveltségű és tetterős Lodomér esztergomi érsek volt, aki a királynak a pogány kunokkal való szövetségében az egyház veszedelmét látta, s pápai beavatkozást kért. A pápai követ segítségével a bárók és a főpapok rászorították a királyt, hogy törvénnyel kényszerítse a kunokat a kereszténység felvételére és a nomád pásztor életmód feladására. A király azonban nem volt hajlandó a kizsartolt „kun törvényt” végrehajtani, mire a pápai követ kiközösítette. László válaszul a követet a kunok kezére adta, s maga is közéjük ment; feleségét eltaszítva, egy Édua nevű kun nővel kelt egybe pogány szokás szerint. A bárók elfogták a királyt, és magukkal hurcolták a kunok elleni hadjárataikra. 1280-ban a hódtavi csatában a kunok vereséget szenvedtek, de László elszántságát ez sem törte meg. 1285-ben a tatárokat hívta be, akik a kunokkal együtt kegyetlenül feldúlták az országot. A magyar urak közül csak néhányan maradtak a király környezetében (köztük a László mellett végig kitartó Ubul fia Mihály, aki egyik levelünkben is szerepel), aki kunokkal, tatárokkal, mohamedánokkal vette magát körül, feleségét zárdába küldte, s Éduát királynői jogokkal és jövedelmekkel ruházta fel. Lodomér érsek újra kiközösítette őt, a bárók pedig kényszerítették, hogy az egyházzal kibéküljön és pogány környezetét eltávolítsa. Fogadalmát azonban nem tartotta meg, hanem az első adandó alkalommal visszafogadta kun és tatár híveit, s most már nyíltan szakított az egyházzal. Mint azt Lodomér érsek drámai hangú levele, a középkori magyar levélírás egyik leghosszabb és legszínesebb darabja elmeséli, IV. László a nyúlszigeti zárdából erőszakkal kiragadta és férjhezadta Erzsébet nővérét, maga pedig Édua mellé újabb feleségül a tatár kán leányát kérte meg, fennen hangoztatva, hogy „én magam vagyok magamnak törvénye, és nem tűröm, hogy holmi papi törvények korlátozzanak”. Lodomér keresztes háborút hirdetett ellene, de mielőtt döntő összeütközésre került volna a sor, a bárók kun orgyilkosokkal eltették láb alól a hatalmáért végsőkig küzdő fiatal királyt.

Utódjától, III. Andrástól egyetlen diplomáciai levél maradt fenn, melyben bejelenti trónraléptét az aragóniai királynak. Mintha a levelek ritkulása is azt a sötétséget jelképezné, ami a feudális anarchiába süllyedő Magyarországra a XIII. század utolsó évtizedében ráborul. Ebből a

zűrzavarból hangzik fel a gyermekifjú Vencel király segélykiáltása, akit apja, a cseh király a magyar urak hívására az országba hozott, de magára hagyott, s később kénytelen volt hazavinni, mert uralmát nem tudta biztosítani.

Az Árpádok kihalása után leányági trónkövetelők jelentkeztek. Vencel kudarca után Ottó bajor herceg próbálkozott, de az oligarchiával *ő sem bírt, és távoznia kellett.* Már híresztelések keltek szárnyra, hogy az uralan Magyarországot az osztrák herceg és a cseh király jogjakkal egymás között felosztani. A trónkövetelők közül V. István dédunokája, Anjou Károly nápolyi királyfi bizonyult a legszívósabbnak. Őt a pápa pártfogolta s ez megszerezte számára a magyar klérus nagy részének támogatását. A bárók garázdálkodása miatt végső anyagi romlás szélére jutott, birtokai elvesztésétől rettegő klérus igyekezett reménybeli védelmezőjének hazai pártot és külső segítséget szerezni, de eleinte nem sok sikerrel. Az oligarchák ekkorra már önálló kiskirályságokra szaggatták szét az országot, udvart tartottak, pénzt verettek, külföldi hatalmakkal szövöztek és harcoltak, velük szemben I. Károlynak évekig az országnak hol egyik, hol másik sarkában kellett meghúznia magát.

1307-ben a pápa *Gentile* bíborost küldötte Magyarországra, akinek részben fennmaradt levelezése éles fényt vet az elvadult közállapotokra. Erdélyben László vajda rendelkezik, s a püspök halála után saját fiát próbálja a kanonokokra rákényszeríteni püspökkül. A pécsi püspökséget Kőszegi Henrik, a Dunántúl ura tartja megszállva, nem engedi be a megválasztott püspököt, s földönfutóvá teszi az ellene hozott kiközösítési ítéletet kihirdető papságot. A zágrábi püspök várát ekkor már évek óta világiak bitorolják. A közölt levelekből csak néhány egyházi panaszt ismerhetünk meg, de más források a teljes jelfordulást, mindenkinek mindenki ellen vívott harcát, az erőszak leplezetlen uralmát tárják elénk. A pápai követnek is csak formálisan sikerült elismertetni a bárókkal I. Károly királyságát, s mikor maga is belátta, hogy tehetetlen az anarchiával szemben, 1310-ben elhagyta az országot, előbb kiközösítve a legrenitensebb oligarchát, Csák Mátét. Ez azzal válaszolt a kiközösítésre, hogy független fejedelemnek deklarálta magát, és hadjáratot vezetett a király ellen, kegyetlenül dúlva az esztergomi érseknek és más királyhű főpapoknak és főnemeseeknek birtokait. De az anarchiától szenvedő társadalom fokozatosan felsorakozott I. Károly mögé. A királyi hatalom volt az általános rendtelenségben a rend egyedül lehetséges kristályosodási pontja, s a tartományurakon és garázdálkodó csatlósáikon kívül mindenki rendet akart. 1312-ben a rozgonyi csatában az oligarchia súlyos vereséget szenvedett, Csák Máté elszigetelődött, s mikor 1321-ben meghalt, tartománya a király kezére került. A lázadóktól elkobzott birtokok új, királyhű arisztokrácia kezére kerültek. Megkezdődhetett az ország újjászervezése. I. Károly bölcs gazdaságpolitikájával tette nevét emlékezetessé a magyar történelemben. Ennek emléke levélförmában is fennmaradt abban a rendeletben, melyben a jó pénz verését és hazánkban az első egyenesadó, a kapuadó bevezetését jelenti be. Következőes békepolitikáját szolgáló diplomáciájáról tanúskodnak a cseh királynéhoz és a velencei dogéhoz írott levelei. A dalmáciai városok is újra feltűnnek a levelekben, mintegy előrevetítve a magyar külpolitika déli irányvételét, I. Lajos itáliai vállalkozásait. S végül mint az egyházat is az országos érdekek szolgálatába hajtó, a pápai járszalagról elszakadó uralkodót mutatja be I. Károlyt a magyar főpapoknak Rómába küldött panaszos levele.

(90)

(1270.) július 20.

V. István király Fülöp aquileai pátriárkához

István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya kedves rokonának, tisztelendő atya Fülöp úrnak, ugyanazon kegyelemből az aquileai szentegyház választott pátriárkájának⁴³⁴ az őszinte szeretet érzését.

Megtudtuk, hogy Perthnov várát, mely Csehország királya várának mondatik, ostrom alá vettétek és sereggel álltok alatta.⁴³⁵ Mivel nem zártunk ki Titeket a békéből, mely köztünk és Csehország királya közt megerősítésre kerül, sőt Személyetekről külön intézkedés történik benne, mint azt nemrég meg is írtuk Nektek, ezért Atyaságtoknak tanácsként írjuk, hogy seregeteket vonjátok vissza a vár alól és ideiglenesen hagyjátok félbe az ostromot, amíg közös dolgaink a békére nézve megfelelő módon végbemennek.⁴³⁶ Kelt Esztergomban, Szent Margit szűz ünnepének nyolcadán.⁴³⁷

Közölve: Szentpétery. II. 65. l.

(91)

(1271.)

Magyar főurak II. Ottokár cseh királyhoz

Illő tisztelettel vettük Felségteklevelét,⁴³⁸ melyben az áll, hogy Nektek, akik a békesség fiai vagytok és jó békességre törekedtek minden Krisztusban hívővel, de főként azokkal, akiket Felségtekkal a rokonság szálai fűznek össze, igen tetszenék a békekötés⁴³⁹. Mi ezért saját javaslatainkat és leveletek tartalmát urunknak, Magyarország királyának szép rendben tudomására hozva, az ő jámbor szívét sok rábeszéléssel és érveléssel rábirtuk a béke kívánására és az egyetértés megújítására a lehetőség és a tisztesség határain belül. Felségteket viszont nyomatékosan felhívjuk, hogy igyekezzenek az Úrtól vett bölcsességgel jó végre juttatni ezt az ügyet, siettetve, amit a béke megkötése igényel és megkövetel, nehogy a huzavona miatti késedelem sokak lelkének veszedelmére váljék. Tudjátok meg, hogy király urunkhoz külföldről újból nagy fegyveres nép érkezett, s nem volna Istennek tetsző dolog kölcsönös öldöklésben ontani az alattvalók vérének. Méltán nehezményezitek, hogy a tisztelendő atya, F[ülöp] esztergomi

érsek úr nem volt jelen a béketárgyaláson⁴⁴⁰ s még levélben sem jelezte, hogy azon részt akar venni, noha azelőtt a béke megtárgyalásában hű szívvel és odaadó buzgalommal munkálkodott. De hiába kértük erre szeretettel, igyekezetünknek semmi eredménye nem lett. Végül is azonban jelen lesz az ügy újrafelvételénél, ha az Úr jobb belátásra bírja és vezeti elmétek.⁴⁴¹

Közölve: Wenzel. III. 264. l.

(92)

(1271.) szeptember 3.

IV. László király Trau városához

László, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, Trau bírának, tanácsosainak és egész közönségének üdvözetet és kegyet.

Tudja meg Hűségtek, hogy királyságunk koronáját elnyertük, és isteni kegyelem által megkoronáztattunk, s a körülfekvő országok királyai és fejedelmei velünk a jó békesség egyezségében vannak. Ezért szigorú paranccsal meghagyjuk Nektek, hogy mindabban, ami minket és szeretett Joákim bánunkat⁴⁴² illet, olyan hűséggel járjatok el, hogy azt minden jóval viszonzhassuk. Tudjátok ugyanis, hogy noha ez idő szerint gyermeki korban vagyunk, Isten segítségével megvan a hatalmunk az ellenünk lázadókat hatalommal megfékezni. Így tehát, ha szívetekben valamiféle hűtlenség támadna, sem vizen, sem földön nem menekültök kezünkől. Ezért azt akarjuk, hogy főembereitek sietve és félelem nélkül jöjjenek hozzánk, mint természetes urukhoz és egyebet ne merészeljenek cselekedni. Kelt Fehérvárt, Szent István király tizenötödikén.⁴⁴³

Közölve: Fejér. V/2. 37. l.

(93)

(1272.) november 21.

IV. László király Trau városához

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek, Trau podestájának⁴⁴⁴ és közösségének üdvözetet és kegyet.

Jeleztétek nekünk levélben is, Kozma nevű hírnökötökkel is, hogy irántuk való köteles hűségeteket tökéletesen meg akarjátok őrizni és mindörökké meg akartok abban maradni. Ezt Nektek és a tieiteknek nagyon köszönjük, biztatva és biztosítva hűségteket jelen levelünkkel, hogy Titeket szent elődeinktől nyert szabadságaitokban és jogaitokban mindenképpen meg akarunk tartani. Kelt Szent Margit szigetén, Szent Márton nyolcada utáni hétfőn.⁴⁴⁵

Közölve: Wenzel. IX. 571. l.

(94)

(1273.) március 10.

IV. László király X. Gergely pápához

Szentséges atyának és úrnak, G[ergelynek],⁴⁴⁶ isteni gondviselésből a római szentegyház főpapjának László, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Lodóméria, Kunország és Bulgária királya fiúi tiszteletét.

Az emberek méltán járulnak oda panaszaikkal, ahol az igazságosság érvényesül, a szentség állandó, az igazság uralkodik, s mindazoknak sérelme, akik jogtalanságot szenvednek, kegyes vigasztalással meggyógyosoltatik. Ezért mindazt, ami az egyházi rend becsülete ellen van és történik, s amiről tudomást venni és intézkedni tartozunk, Szentségteknek mint fiak tudtára adjuk. Az egri egyházmegyebeli hatvani premontrai szerzetesek apátja és testvérei panaszkodva elmondották nekünk, hogy Lampert egri püspök tisztelendő atya jogtalan zaklatással sokszorosan károsítja és terheli őket, erőszakkal elfoglalva és visszatartva egy bizonyos plébániát, melyre a szentszék engedélyével nekik van joguk, s arra kényszerítve őket, hogy földjeik és a maguk munkájával és költségén plántált szőlőik után apostoli Szentségtek felmentése ellenére tizedet fizessenek. Elődötöknek, IV. Kelemen szentséges atyának és úrnak a mentességre vonatkozó oklevelét alázattal és tisztelettel bemutatták. Ezek a testvérek a nevezett püspöknél az oklevélnek átíratásával akarták magukat jogszerint védelmezni, a püspök azonban azt nem tekintette hitelesnek, s az eredetinek felmutatását követeli. Mi tehát a mondott testvérek bajain szánakozva és alázatos kéréseiknek engedve, egyik alkalmas és hűséges káplánunkat elküldtük velük a mondott püspökhöz, hogy annak jelenléte és tanúsága bizonyosággal szolgáljon nekik, mikor az oklevelet bemutatják, mert gyanakodtak rá, hogy el

akarja azt tőlük ragadni. A püspök pedig elkérve az oklevelet, hogy megtekintse, megszegve a hűséget, megsértve a törvényt s megtagadva a tiszteletet, mellyel követünk személyén keresztül nekünk tartozik, püspöki hatalmára hivatkozva visszatartotta, és sem a testvérek, sem emberünk kérésére nem volt hajlandó visszaadni azt. Ezért Szentségtek bölcsessége döntse el, mit kell ilyen vakmerő erőszak ellen cselekedni. Kelt Budán, március 10-én.⁴⁴⁸

Közölve: Fejér. V/2. 82. l.

(95)

(1273.) augusztus 12.

IV. László király Trau városához

László, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, Trau város bírójának és közönségének üdvözetet és kegyet.

Jelentették nekünk klisszai vendégeink, hogy váruk védelmére nagy segítséget nyújtottak nekik.⁴⁴⁹ Ezért hűségteknek kijelentjük, hogy e hűséges szolgálatokért királyi kegyünkkel és jóindulatunkkal óhajtunk kedvetekre lenni; és meg hagyjuk Néktek, hogy azt a hűséget, amelyet ama vár védelmében írántunk eddig tanusítottatok, továbbra is gyakoroljátok. Kelt Budán, Reminiscere vasárnapján.⁴⁵⁰

Közölve: Fejér. VII/4. 154. l.

(96)

(1273.) augusztus 12.

IV. László király Subich Pál tengermelléki bánhoz

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, hívének Pál bánnak⁴⁵¹ üdvözetet és kegyet.

Panaszolta nekünk Trau város polgárainak közönsége, hogy nem szűnsz meg őket zaklatni, túszokat kérve tőlük, akik Téged szolgáljanak, és állandóan megszállsz földeiken s őket mindenféle jogtalansággal keserited. Mivel mi a mi vendégeinket senki által sem engedjük zaklatni, még kevésbé sanyargatni, ezért jelen levelünkkel szigorúan megparancsoljuk Neked, hogy ezen trau polgárok zaklatásától mindenestül vond vissza kezedet. Nem engedjük sem azt, hogy testvéreid, sem azt, hogy a spalatói vagy a sebenicói polgárok őket sanyargassák. És ha kezeseket kaptál tőlük, add és küldd vissza

őket, ha pedig valami követelni valód van ellenük, vagy a város ellen, előttünk keresd törvényes úton. Másként ne tégy, ha kedves Neked kegyünk. Trau, Sebenico és Spalato bírát, ha az országgal tartanak, hagyd békén, Spalatónak pedig azokat a lakosait, akiket a hozzánk való hűség miatt űztek ki, tekintélyünkkel vezesd vissza a városba, s add vissza minden javukat és birtokukat.⁴⁵² Kelt Budán, Szent Lőrinc vértanú ünnepének harmadik napján.⁴⁵³

Közölve: Fejér. VII/4. 155. l.

(97)

(1274.)

IV. László király Rudolf német királyhoz

Az isteni jószág gondoskodása, akinek óhaja irányít és fenntart mindeneket, mindenütt jelen lévén szemmel tart mindent, hogy a legkisebb parány se vesszen el, s a természetes vonzalom kölcsönös szikrája ne illanjon el a szeretet kötelékének hiányában, ezért a paradicsomban elrendelte a házasság törvényét, hogy ezáltal terjedjen a földön a lelkek szeretete s a természetes érzelem a tisztesség erényévé váljék. Így növekszik a hasonlók és megegyező vonzalma, amely leszarmazó ágacskákat hajt a különbözőkből, de nem ellenségesekből, egységet hozva létre a hitvesi egyenlőségben. Amikor Felségtek nevét úgy üdvözöljük szívből, mint új csillag keletkezését, azt kívánjuk, hogy szíveink szeretetéből rokonsági kapcsolat jöjjön létre, értve elsősorban a Ti leányotok, vagy fiatok vagy nővéretek leánya, és a mi kedves testvérünk: András, Szlavóniának és Horvátországnak nyolc év óta fenséges hercege közti házasságkötést,⁴⁵⁴ amiért előkelőink és báróink beleegyezésével a nagyságos Meinhardot, Tirol és Görz grófját,⁴⁵⁵ a mi kedves rokonunkat küldjük nevünkben Felségtekhez, mihamarabb pedig A. mestert, hűséges belső emberünket⁴⁵⁶ mint különleges követünket fogjuk elküldeni ebben és más ügyben tekintélyünkkel meghatalmazva. Kitűnőségteket jelen levelünkkel buzgón arra kérjük, hogy e házasság megkötése ügyében Meinhard grófnak, vagy az ő küldöttjének azonnali meghallgatást adni kegyeskedjete, hogy szerencsés karjaitok által erősödve megdicsőüljenek az alázatosak, megfélemlítenek a felfuvalkodottak, megtérjenek és meghódoljanak a hatalmaskodók.⁴⁵⁷

Közölve: Wenzel. IV. 43. l.

(98)

1276. január 14.

Romanus barsi esperes és Fulkó mester Benedek esztergomi érsekhez

Tisztelendő urunknak B[enedek] mesternek, isteni irgalmából esztergomi választott érseknek, budai prépostnak, a királyi udvar alkancellárjának,⁴⁵⁸ hívei: Romanus mester barsi főesperes és Fulkó mester⁴⁵⁹ ígérik, hogy mindig tetszése szerint fognak szolgálni.

Tudja meg Tisztelendőséged, hogy mikor a tengermellékre igyekeztünk, észrevettük, hogy Zenggből és Zárából figyelik utunkat és lest vetnek nekünk,⁴⁶⁰ ezért a szükségtől kényszerítve hasznosabbnak véltük a király úrhoz és az országhoz hűséges traui polgárokhoz fordulni, akik a király úr és Tisztelendőséged iránti tiszteletből szívesen is fogadtak, családiasan elláttak, s Istentől nyert javaikból bőségesen megajándékoztak bennünke t. És mivel hajóra várakozva huzamosabban Trau várában maradtunk, megmutatták nekünk a traui polgárok jóemlékezetű Béla király úr oklevelét, amelyből az tűnt ki, hogy a király úr a mondott polgárok hűsége és kiváló szolgálata jutalmául bizonyos földterületet adományozott Trau városának; fia, István király úr pedig atyjának ezt a földadományát helybenhagyta és oklevelével meg is erősítette, sőt végül László király is jóváhagyta és oklevelével megerősítette a maga részéről nagyatyja és atyja cselekedetét. Ezek az oklevelek megmondják, hogy István és László királyok oklevelét a Te kezded állította ki.⁴⁶¹ Legújabban viszont a spalatói polgárok azt állítják, hogy László király urunktól oklevelet kaptak, amely visszavonja nagyatyja és atyja által a trauiaknak adott jótéteményt.⁴⁶² Mi azonban ezt nem hisszük, nem is valószínű, hogy vizsgálat nélkül visszavonták volna ezeket az okleveleket, hacsak az igazság elnyomásával és a hazugság sugalmazásával nem befolyásolták a királyi felséget, aminek viszont nem javukra, hanem kárukra kellene szolgálnia; mint hazugokat, bűnösségben kell elmarasztalni őket és méltán félhetnek a királyi megtorlástól. A spalatóiak épp ezen oklevél erejénél fogva károsították meg súlyosan a trauiakat, okoztak nekik nagy jogtalanságot s okoznak most is. Épp ezért Tisztelendőségedet hűségesen arra kérjük és buzdítjuk, hogy Istenért és az igazságért meg a Ti becsületetekért legyetek segítségére a mondott traui polgároknak a királyi felségnél, az országnagyoknál, a király által kinevezett bánnál, és mindazoknál, akiknél szükségesnek látjátok, hogy ezáltal

Istentől méltó dicséretet várhattatok s a királyi koronának jobban szolgálhattatok. Kelt Trauban, Vízkereszt nyolcadán, 1276. január 14-én.⁴⁶³

Közölve: Fejér. VII/4. 169. l.

(99)

(1277 körül)

IV. László király Rudolf német királyhoz

Hogy ne sokat vesződjünk a szavakkal, hanem meggyőződésünk szerint röviden mondjuk el titkos mondanivalónkat, egyszerűen a Magasságbelit híva tanúnak, szívünk titkos bensőségéből valljuk, hogy ama szerencsés szövetségi szerződés értelmében, amely által mint testvérek és társak egyesültünk, a Ti kívánságaitoktól sohasem tért el szándékunk, sőt mindenben készségesen és jóakarattal azt kerestük, ami a Ti óhajotoknak kedvez. Épp ezért arra vonatkozólag, amit királyi felségtek a napokban panaszként felhozott, hogy tudniillik bizonyos váraitokat a Ti károtokra a mi híveink tartanak megszállva, Felségteknek azt a választ adhatjuk, hogy mi már régóta sürgetjük visszaadásukat O[ttokártól] és másoktól, akik azokat megszállva tartják,⁴⁶⁴ s azok hajlandóságot is mutatnak arra, hogy amikor Felségteknek tetszik, báróitok jelenlétében megtegyenek mindent, amit a jog követel és az ész diktál. Épp ezért jó lélekkel azt tanácsoljuk Nektek, hogy küldjete a mi földünk határára alkalmas férfiakat, s mi is hozzájuk csatoljuk a mi megbízottainkat, hogy azoknak és a várakat kézbentartóknak jelenlétében ez a kérdés barátságosan elintéztessék.⁴⁶⁵

Közölve: Wenzel. IV. 85. l.

(100)

(1278.)

IV. László király Rudolf német királyhoz

Rudolf úrnak, a nagyságos fejedelemnek és felséges római királynak, kedves atyjának s szeretett rokonának László, Isten kegyelméből Magyarország királya, a kölcsönös vonzalom érzését.

Azt az ígéretet, amelyet Néktek hit alatt tettünk, míg élünk, sértetlenül óhajtjuk megtartani. Épp ezért tudja meg Felségtek, hogy jöttek hozzánk a cseh király⁴⁶⁶ követői azzal

a követséggel, hogy kössünk vele örök békét mindenki ellen és viszonzásul azt ígérte, hogy egész kincsünket mindenestül visszaadja⁴⁶⁷ és szívünk kívánsága szerinti elégtételt szolgáltat minden nekünk okozott kárért és sérelemért, és ezenfelül még barátai: Henrik Bajorország hercege, a brandenburgi örgróf meg a meissenai idősebb és fiatalabb örgróf⁴⁶⁸ is segíteni fognak bennünket mindenki ellen a világon, s megtesznek nekünk mindent, amit csak nekik mondunk. Elénk tárta az érveket is, amelyekkel meg akar nyerni a hozzája való csatlakozásra, azt tudniillik, hogy a vérrokonság, a sógorság, meg a szomszédság miatt inkább hozzá kell csatlakoznunk mint bárki máshoz. De mivel szívünkön fekszik, hogy Veletek együtt éljünk és haljunk és a baráti szövetségtől soha el ne álljunk, íme, tudomásotokra hozzuk az említett cseh király szándékát és üzenetét, amit követsége által nekünk élőszóban üzent. Jelen levélünk vivőjével az ő levelét is elküldjük Néktek, azzal, hogy megismerve az említett cseh király követségét és szándékát, amit jónak láttok, elhatározzátok, s szándékotokat és hogy mit válaszoljunk neki, megírjátok. Azt is kérjük, hogy e levél átadójával együtt küldjétek hozzánk embereteket is, hogy előtte adhassuk át az Általatok jónak látott és nekünk megüzent választ a cseh király követeinek. Biztosra vehetitek, hogy mi életre-halálra készek vagyunk minden földi halandóval szemben azt cselekedni, amit Atyaságtoknak hitünk alatt megígértünk. Egyébként arra is kérjük Atyaságtokat, hogy Gochol fiait, a friedbergi nemeseket: Ayberchet és Cygwert és a kirchschlagi várnagyot küldjétek kegyesen segítségünkre seregünknek velünk levő főszállásmesteréhez, de gyorsan.⁴⁶⁹ Kérjük, hogy hajítógépeket s eszközöket, amelyekkel várat lehet ostromolni, szintén kegyeskedjétek nekünk küldetni.⁴⁷⁰

Köszölvé: Gombos. 3328. sz.

(101)

(1278 körül)

Lodomér váradi püspök IV. László királyhoz

Felséges urának, Lászlónak, Isten kegyelméből Magyarország királyának L[odomér], isteni irgalmasságból váradi püspök⁴⁷¹ az Úrban való növekedéséért imádkozik és hűséges szolgálatát ajánlja.

Felséged levelét véve arról, hogy vizsgáltassuk meg az egyedi monostor épületeinek Dorog fia Péter⁴⁷² által történt

állítólagos lerombolását, elküldöttük káplánunkat, Albertet, egyházunk kanonokját, aki azután visszatérve elmondotta nekünk, hogy a kolostor romos épületeinek köveit, a monostorról leszedett köveket, valamint a kolostorban épen talált faragott köveket Dorog fia Péter elvitette, s az ezekről az épületekről lerontott kövekből Diószegen tornyot építtetett magának.

Külső címzés: A király úrnak Kozma fia Kozma részére.⁴⁷³

Közölve: *Hazai Okm. VII. 170. l.*

(102)

1280.

Jakab csázmái prépost levele Fülöp pápai követhez

Krisztusban tisztelendő atyának, Fülöp úrnak, isteni irgalom folytán fermói püspöknek⁴⁷⁴, az apostoli szék követének, Jakab mester, a zágrábi egyházmegye csázmái prépostja⁴⁷⁵, jogi doktor, pápai káplán, a maga ajánlását és hűsége készségének állandó növekedését.

Atyaságtok következő levelét kaptam: Fülöp, isteni irgalom folytán fermói püspök, az apostoli szék követe, a tisztelendő férfiúnak, a csázmái prépostnak, üdvözlétet az Úrban. A tisztelendő atya, aki Isten irgalmából a zágrábi egyház püspöke⁴⁷⁶, elpanaszolta, hogy egyházmegyéjének verőcei és lipovai emberei⁴⁷⁷ a neki és a zágrábi egyháznak járó tizedek fizetését jogtalanul megtagadták, azért Tisztelendőségednek jelen levelünkkel meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy a tizedek e megtagadóit a mi részünkről hatékonyan intsed meg, hogy kötelességükhöz híven fizessék meg maradék nélkül a zágrábi püspöknek és egyházának a tizedeket s a hátrálékért is méltó kártérítést adjanak, mert különben őket, előzetes figyelmeztetés után, méltán egyházi büntetéssel kell sújtanod, amely alól csak hozzánk fellebbezhetnek. Kelt Esztergom városában, szeptember 6-án, III. Miklós pápa⁴⁷⁸ főpapságának 3. évében. Én pedig Szentségtok parancsát tisztelettel és buzgósággal, miként illik és kell, teljesíteni s végrehajtani óhajtván, a hivatalos háromszoros egyházi figyelmeztetést törvény szerint előrebocsátva, hogy tisztelendő Timót atyának, a zágrábi püspöknek és egyházának járó tizedeket hiány nélkül fizessék meg, s a hátrálékért is adjanak teljes jóvátételt, miután ők makacsul sem tizedet nem fizettek, sem a hátrálékért jóvátételt nem adtak, a csázmái prépostsági templomban, az evangélium felolvasása után, Verőce és Lipova bíróit s velük együtt a két

falu huszonnégy vezetőjét, vénjét és esküdtjét, Tekintélyetekre támaszkodva, ünnepélyesen a kiközösítés büntetésével sújtottam, s név szerint kihirdettem kiközösítésüket, miként az írásban mindez így van előírva s így szokás, harangzúgás és gyertyák eloltása mellett, és az öregebb királyné⁴⁷⁹ egész földjét egyházi interdictum alá vetettem, a káptalan és a jelenlevő sok ember tanúbizonysága mellett. S mivel ezen a vidéken nincs közjegyzői gyakorlat, hitelesítés céljából a császmái káptalan hiteles pecsétjével ellátva küldöm eljárásomról e jelentést, s a felül mondott kiközösítés és interdictum kimondását espereseim révén Verőce és Lipova mondott falvaiban és egész Verőce megyében közhírré tettem és kihirdettem, s megtartását szigorúan meghagytam, és így hűségesen és buzgón teljesítve feladatomat, eljárásomról e részletes beszámolólevelet Atyaságtoknak átküldöm. Már régen és többször el akartam küldeni, de a nyugtalan idők állandósága miatt nem tudtam elküldeni, ezért Atyaságtok irgalmasan bocsásson meg nekem. Kelt és végrehajtattott a császmái Szent Lélek egyházban, a most múlt Mindenszentek ünnepének nyolcadán, a mi urunk Jézus Krisztusnak 1280. esztendejében.⁴⁸⁰

Közölve: Fejér. V/3. 15. l.

(103)

1281.

Timót zágrábi püspök a magyarországi főpapokhoz

Krisztusban tisztelendő atyáknak: L[odomér] úrnak, Isten kegyelméből esztergomi érseknek, D[énes] győri, P[éter] erdélyi, A[ndrás] egri, T[amás] váci püspöknek,⁴⁸¹ A. mester székesfehérvári prépostnak, továbbá a tisztelendő szerzetes testvéreknek: P. a domokosrendiek magyarországi és szlavóniai tartományfőnökének, A. a pálosremeterendiek perjelének, A. a ferencrendiek magyarországi és szlavóniai főnökének⁴⁸² s a többi egyházak előjáróinak Timót, az isteni irgalom folytán zágrábi püspök,⁴⁸³ kölcsönös szeretetet az Úrban.

Tudja meg Atyaságtok, hogy március tizenharmadikán, csütörtökön, mihelyt hazaértem a tisztelendő atyának, Fülöpnek, Isten kegyelméből fermói püspöknek és az apostoli szék követének⁴⁸⁴ udvarából, püspökségem Vaska⁴⁸⁵ nevű birtokára mentem, hogy szemügyre vegyem, milyen nyilvánvaló prédálást, erőszakos megszállást, pusztítást és rablást műveltek ott Henrik bán fiai: Miklós, egész Szlavónia bánja, és Henrik ispán⁴⁸⁶ meg az ő csatlósai és cinkosai, s azt olyan elha-

gyottnak és elpusztítottak találtam, hogy nemcsak az ott lakóknak mindenét elrabolták, hanem a pusztítás miatt ember is alig maradt benne. A házakból kiüldözött öt asszony megfagyott a nagy hidegben, az apróbb marhát pedig, a juhokat, és kecskéket, amelyeket a nagy hó miatt elhajtani nem tudtak, megnyúzták az irhájukért. Mikor pedig más birtokainkra mentünk, azokat János mester, Szána, Orbász, Garics és Gecske ispánja,⁴⁸⁷ Miklós bán és Henrik ispán által teljesen elpusztítva és lerombolva, minden feltalálható javaikból kifosztva találtuk, az egyházi szabadság és a dicső magyar királyok eddig tiszteletben tartott levelei ellenére. S ellenük egyetlen báró vagy bán sem mert valamit is megkísérelni. Ezekben alig maradt emberi életre lehetőség. Ugyanez a János mester meg Miklós bán bitorolják a mi és egyházunk nagy sérelmére és kárára Gerzence vármegyét is, amelyet a felséges László urunk, Isten kegyelméből Magyarország királya adományozott nekünk, s eszük ágában sincs visszaadni királyi parancslevél meg a követ úr kérelmei, intései ellenére sem. Henrik bánnak ugyanezek a fiai, János, Miklós bán meg Henrik ispán szedetik be csatlósakkal az erről a területről nekünk járó tizedeket is Isten és a szentegyház sérelmére. Miklós bán még tisztjeinket és főbb alattvalóinkat is fogságba vetette, s egy országszerte körözött, bizonyos Wrycz nevű útonálló és lator által addig kínoztatta őket, míg az utolsó fillérüket is ki nem csikarta belőlük. Ennyi, püspökségünk és káptalanunk ellen elkövetett gonosztettre, pusztításra, rablásra, rombolásra nem hunyhatunk szemet és az igazság és lelkiismeretünk követelésére, miután a mi és akkori helynökünk többszöri intéseit, figyelmeztetéseit semmibe vették, Verőcén, március 25-én a ferencrendieknek Szűz Mária tiszteletére épített templomában János bánt, Miklós bánt, Henrik ispánt és követőiket nyilvánosan kiközösítettük, írásban is kiközösítettnek nyilvánítottuk, s harangzúgás és gyertyák kioltása mellett kihirdettük, hogy mindenki kerülje őket és birtokaikra is egyházi tilalmat vetettünk ki, mindaddig tartót, amíg az Istennek, egyházunknak, nekünk és zágrábi káptalanunknak okozott károkat és sérelmeket jóvá nem teszik. Ezért buzgón kérjük Atyaságtokat is hódolattal arra, hogy a megnevezett János mestert, Miklós bánt, Henrik ispánt és cinkosaikat kerülendőkné tekintse, mindenki által kerültesse. Kelt Zágrábban, nagyszombat napján, az Úr 1281. esztendejében.⁴⁸⁸

Közölve: Fejér. V/3. 105. l.

IV. László király Erzsébet királynéhez

László, Isten kegyelméből Magyarország királya kedves édesanyjának, Erzsébet királyné úrnőnek⁴⁸⁹ szíve belsejéből jövő üdvözlétet, s mindazt amit csak magának kíván, szeretettel.

Mivel bizton hisszük, hogy országunkat, koronánkat és uralkodásunk menetét szent őseink érdemeitől támogatva, különösen pedig Szent István király védelme alatt kormányozhatjuk jobban, nem ok nélkül kényszerül szívünk heves csodálkozásra, kedves édesanyánk, azon, hogy szeretett személyetek tanácsa és irányítása bizonyos ügyeinkben, főleg a lelkiekben, jónak látja fiatalkori intézkedéseinket megváltoztatni. Ez abból ered, hogy szeretett személyetekben, minél inkább megfogyatkozik a testi erő, annál inkább feltámad és növekszik az egyházi javak megtámadásának, elpusztításának és Isten és az igazság ellenére való jogtalan elfoglalásának vágya. Mert hiszen gyakori követeink és leveleink által őszinte szeretettel és szerető megegyezésre vágyva egyre kértük, hogy Szent István zágrábi egyházának Vaska nevű birtokát,⁴⁹⁰ melyet Isten és az igazság ellenére elfoglaltatok, hagyjátok el és adjátok vissza, de sem az istenfélelem, sem könyörgésünk nem hozott eredményt, sőt mint mondják, s mint követeink által megtudtuk, azt a birtokot kegyetlenül a végső tönkremenés nyomorúságára juttattátok. Ezért tőlünk telhető szeretettel kérjük, hogy engedjétek át és adjátok vissza a mondott birtokot a nevezett egyháznak, és az elkövetett sérelmekért és károkért adjatok teljes kártérítést, ellenkező esetben, ha az említett tisztelendő atya⁴⁹¹ a nyilvánvaló szükségtől kényszerítve Személyetek és a Tieitek ellen egyházi fenyítéket alkalmazna, sem nekünk, akik gyakran kéreltünk, sem neki nem tehetek szemrehányást. Mert királyi hivatalunk kötelességéből kifolyólag nem tehetjük, hogy ne álljunk a püspök úr mellé, s annyi ismételt figyelmeztetés után megtagadjuk tőle a jogot igazságának keresésére. Kelt Patakon, Szent Domokos hitvalló ünnepén, az Úrnak 1284. esztendejében.

Közölve: Fejér. V/3. 245. l.

(105)

(1285.)

Benedek esztergomi prépost az esztergomi kanonokokhoz

P. mester kanonoknak, zalai és győri főesperesnek és a másik két esztergom-egyházmegyei főesperesnek,⁴⁹³ kiváló férfiaknak és tisztelendő barátomuraimnak Benedek mester,⁴⁹⁴ igaz baráti ölelést.

Magyarország nyomorúságának új híreiről [akarok] írni Néktek, barátaim... A tatárok végtelen sokasága Erdély felől Pest alá jött és Erdélytől kezdve a Dunáig az egész földet elpusztították, de a nemesekből és a fegyveresebből csak igen keveset voltak képesek megölni, azonban az alacsonyabbrendűekből, azaz a parasztokból, a gyengékből, meg a betegek közül jó hétezret kardélre hánytak, a tatárokból viszont a magyarok és más magyarországiak egyes ütközetekben mintegy huszonthatezret öltek meg és most a tatárok, hogy a magyarok keze közül kiszabadulhassanak, Erdélybe vonultak vissza, de a székelyek, a vlachok meg a szászok minden útjukat bevágták és eltorlaszolták, és ezért életveszélybe kerülvén, tábornontani kényszerültek. Hogy ezekkel mi lett, arról még biztosat nem tudok írni. Azt azonban valósággal tudom, hogy kétszázezer jól fegyverzett tatár támadta meg, az asszonyokat, gyermekeket nem számítva, Magyarországot, hogy elfoglalja, és főbb vezetőik neve Mihei és Thalabuga, de azt szeretném, hogy bár az én életemben sohasem ismertem volna meg neveiket.⁴⁹⁵ Tudjátok meg továbbá, hogy barátotok, Jakab...⁴⁹⁶

Közlve: Knauz. II. 419. l.

(106)

1288. május 8.

Lodomér esztergomi érsek IV. Miklós pápához

A Szentséges Atyának, Miklós úrnak,⁴⁹⁷ isteni gondviselésből a római szentegyház főpapjának, Lodomér, Isten irgalmából az esztergomi egyház alázatos szolgája, a legnagyobb tisztelettel csókolja boldogságos lábait.

Egykoron még, mint fiúcska, a poétai hívságok tanulásával foglalatoskodva, valamiféle gyermekes kíváncsisággal töprengve kerestem, mit jelentene az, hogy ama mesebeli Proteust⁴⁹⁸ semmiféle bilincs le nem foghatta, és orcáját oly

sok ábrázatra változtathatta. És íme, vén lettem immár és nagy kort értem, midőn egész Magyarország veszedelmes állapotából és saját magamnak is külön gyászos veszedelméből, égen és földön nyilvánvaló dolgoknak jeleiből tapasztalom, hogy a poétai kitalálásnak ráncos héja alatt az igazság magva volt, akár tetszik ez nekem, akár nem. És hacsak ama csodálatos új Proteus, tudni méltó, László úr Isten kegyelméből, vagy inkább az isteni türelemből (ha ugyan a királyi méltóságról ezt szabad mondani) Magyarország kiváló királya e nagy és téres országban, mely széltében-hosszában sok mérföldre terjed, szörnyűséges gaztettei által Isten, az ég polgárai, és nem különben minden emberi teremtmény előtt ezt el nem árulta volna, nyelvezetem leíró készsége a folytonos változékonyság baljós mozgékonyosságának leírásával vagy teljesen felhagyott, vagy a tisztos szemérmesség zárját feltörvén csak keveset mondott volna, a többire nézvést magát a mértékletes hallgatás lakatja mögé zárva. Mert ugyanis ki volna az, hacsak nem olyan, ki, amint mondani szokták, nagyon is közönséges valaki, s a pogány költő szava szerint az út szélén született és sehová sem tartozó, és ki az, hacsak a nemes szemérméret, mely az előkelő származást elárulja, minden tisztelettudása nélkül, elfelejtve természetes urának, királyának és fejedelmének, ha nem is erényes, de akárcsak közepesen, de valamennyire is elviselhetően vétkes életét, azt mintegy Theon fogával⁴⁹⁹, mérges szavakkal marcangolva fekélyessé fakasztja? És bárcsak neki lenne úgy szegyenére e szünet nélkül való balra változása és mindig rosszabbra hajlandósága, amennyire nekem és társaimnak, és mindazon országlakóknak, kiknek ínye még az epét érzi, fájdalmára van. Mert ugyanis, mérhetetlen fájdalmaknak sokféle okát és bőséges tárgyát idézi föl, ó mily szegyen, emez új Proteus, az említett király úr gaztetteinek utálatossága, mivel minden emberi megfontolás lehetősége szerint már a jövőt tekintve úgy tűnik, semmiféle ékesszólással meg nem győzhető, semmi orvoslással nem gyógyítható, soha semmi könnyöggel meg nem kérlelhető, semmi rábeszéléssel meg nem hajlítható, semmi mesterséggel helyre nem hozható; mondom, felidéződik bennem és társaimban és minden országlakóban szüntelenül az, mit siralmak nélkül elmondani nem lehet, s hogy gyászt ne érezne, nincsen ki hallgassa. Kinek kegyetlen csapásait súlyosan érezvén magán, s a gyógyítás minden reményével, mint előbb érintettük, felhagyván, ez egész magyar egyház nem anélkül, hogy a mennyei Vigasztalóhoz kese-

rűsége sóhajait el ne sírná, felzokog. Gyászol az egész klérus, s felkiált az egész nép, hogy a király személyének gyógyítására szánt minden gondja hiábavalóan odaveszett. Ennek, sajnos, megátalkodottságában egybehalmozva és teljességgel összegyűjtve megtalálható mindaz, amit a szív keménységéről elegáns stílusával Bernát⁵⁰⁰ ékesszólása elmondott: Mi az, úgymond, amit kemény szívnek mondunk? Maga az, amit sem a bűnbánat meg nem szaggat, sem a kegyes jóézés meg nem lágyít, sem kérés meg nem indít, fenyegetésnek nem enged, a csapásokkal szemben kemény, jótéteményre hálátlan, tanácsadásra bizalmatlan, ha ítélkezik kegyetlen, az ocsmányságokban szégyentelen, veszélyek meg nem rettentik, emberségesség helyett embertelen, az isteni dolgokban könnyelmű, az elmúlt jó dolgokról megfeledkezik, a jelenvalókkal nem törődik, a jövőre nem gondol, maga az, úgymond, mi sem Istent nem féli, sem az embert nem tiszteli. Ó, hogy mennyi esküt, mennyi levélben szerzett kötelezést, mennyi kiközösítésnek, felfüggesztésnek és még ünnepélyes kiátkozásnak kötelékét szakította szét szégyentelenül, repesztette meg bilincset!⁵⁰¹ És hogy az ország határaival szomszédságban levő tatárok táborába ne menjen, saját személyét és az egész országát nyilvánvaló és hirtelen halálveszedelemben ne döntse, nem tudom hányszor ígérte meg színelve, mit tudom én, honnét fakadó könnyekkel és hányféle ígérettel, hány testi akadályt legyőzve és gátakat törve; immár most csaknem minden gonosztettel teljes mélységre jutva, nyilván hirdeti, hogy a tatárokkal összeszövetkezett, és maga is olyan lett, mint a tatár.⁵⁰² De nem elégedve meg országa katolikusainak sok könnyhullatással említendő vére áradásával, mit maga a király által és sok követőjének szolgálata közbejöttével öt teljes esztendőn által szakadatlanul ontott a tatári vadság, minden elképesztő gonosztettnél állatibb szilajsággal nem csupán országa, de minden katolikus ország valamennyi keresztényének mind egészen a Város szentséges faláig teljes kiirtásával nyíltan fenyeget.⁵⁰³ És amint a tiszteletre méltó atyának, Fülöp úrnak, Isten kegyelméből fermói püspöknek idejében, ki sokkal elmúlt esztendőben Magyarországon és Lengyelországban az apostoli követség tisztjében járt el, sok és alig elhihető esküszegésbe bonyolódott,⁵⁰⁴ de hogy e szörnyűséges Proteusnak ez esztendőben mily változása esett, jelen levelünk által, hogy Kegyességed előtt nyilvánvaló legyen, mégse legyen terhes megtudnia.

Midőn ugyanis e legközelebb elmúlt esztendőben, mielőtt Kegyességedet boldog Péternek, az apostolok fejedelmének, az örök élet kulcstartójának szentséges katedrájára emelte volna a mennyek fölött való gondviselés, a bíborosok tiszteletre méltó gyülekezetének Szentségedben isteni módon árasztott kegyessége által szerzett levelet vettem, melyben arról volt szó, hogy a királynéi jogok minden illetéktelen fogvatartóját és erőszakos csorbítóját méltó elégtételadásig és teljes jóvátételig a legfőbb Szék tekintélyével egyházi büntetéssel kell hogy sújtsam.⁵⁰⁵ E szentséges parancsolatnak, mely égi kegyességgel teljes, az én alázatosságomra bízott, és előttem nem csekély módon nyilvánvalóan szükséges ügyét véghez is vittem, és alázatos szolgálójának jövedelmeiből nagy részt e szent élete által ajánlott, életmódjának és oly magas nemeségének illendősége szerint is híres-neves, de éppen oly szerencsétlen királynénak⁵⁰⁶ sikeresen visszajuttattam. Magát a királyt ugyanezen időben, nehogy egész országának kegyetlen végveszedelmét szereze azáltal, hogy a tatárokat, kikhez mindig is húzott és ma is hozzájuk szít, kárhozatos igyekezetével behozza, e gyalázatos szándék végrehajtásában az egész ország tanácsából való némely bárók testében megakadályozták.⁵⁰⁷ Végezetül azonban a gazdagságnak, ideigvaló tisztségeknek sokféle eskütétellel, melyben ő annyira bővelkedik, megerősített nagyzóló ígéreteivel két nagyra-vágyó ország-zászlósa által (kik azonban árulásuk után igen kevés nappal már magukon érezték az isteni bosszúállást, minthogy magában a királyi udvarban végezték életüket) a király visszahelyeztetett és visszaadatott elvetemedett akaratának szabadságába.⁵⁰⁸ Egész királyi kíséretével hozám jött Esztergomba, hogy hitet tegyen előttem és az ország lakói előtt, hogy megtérése és beismerése kétségtelen. Nagy megalázkodásnak jegyeit mutatta és csalárd szemeiből, mit csak nehezen tud észbevenni a keresztényi egyenesség, csodás mesterséggel bőséges könnyeket ontott, s a feloldozás jótéményét alázattal esdette. Nekem pedig — ámbár ez elmúlott esküszegéseit tapasztalván, kevésbé hihettem neki — nehogy azzal vádoljanak, hogy mértéktelen szigorúságot mutattam kelleténél túl, és netalán az egyszerű lelkeknek inkább botrányára lennék, feloldozása előtt, szerzetes és világi bármely állapotú főpapok, hogy úgy mondjam, végtelen sokaságának jelenvoltában, meg kellett esküdni ez általam szerzett cikelyekre. Mindenekelőtt, hogy a tatár hitetlenséggel való nyilvános vagy titkos szövetkezéstől és barátkozástól magát

szívből távoltartja, sem pedig a tatárokhoz ünnepélyes vagy egyszerűbb követséget semmi alkalommal nem küld, mivel tartományi zsinaton, sőt az egész magyar egyház jóváhagyásával minden követeket vagy hírvivőket, akár a király küldetéséből, vagy bárki másnak ürügyén, nyilván vagy titkosan, jól lehet maguk a katolikus hit megvallói, ha azokhoz utaznak vagy utaztak, már régen kiközösítettem, sőt hogy igazabban szóljak, kiközösítetteknek jelentettem ki, mint eretnekeknek és kárhoztatottaknak pártolóit, kik — hacsak méltó bűnbánatot nem tartanak — a szüntelen tűz örök büntetésére jutnak. Továbbá, hogy miként tatárt nem, hasonlóképpen szercesent, nyögért, zsidót, kunt vagy bárki mást bármilyen névvel nevezendőt, ki az igaz hit egységétől idegen, akár háziszolgálatban vagy külső szolgálattételben, különösképpen méltóságban, várispánságban, nyilvános és magán királyi vagy országos hivatali tiszt igazgatásában meg nem tűr,⁵⁰⁹ sem pedig nem engedi, hogy mások maguknál ilyeneket tartsanak, vagy megtűrjenek, mindaddig, míg valóban, és nem csalárd módon, a keresztség kegyelmét el nem nyerték, s az, hogy a hitben megszilárdultak, nevezetes módon tűnik ki és nyilván. Továbbá, hogy mindenképpen elvetve a pogány szerzések szentségtöréseit, undok, és isteni ítélettel kárhoztatott szokásait,⁵¹⁰ a katolikus viselkedés becsületes formájára térjen vissza maga és övéi, ne térjen el másoktól, különösen ételben, ruházatban, szakáll- és hajviseletben, és hogy ama gyalázatos katolikusoktól⁵¹¹ (kik ily gonosz, hitszegő és tisztátalan tanácsadásnak mesterei), akárcsak mint valódi mérgektől, magát és övéit a szokottnál is gondosabban óvja, ugyanazon igyekezettel és óvatossággal kerülvén őket, mint akiktől tudja, mert tudnia kell, hogy óvakodni szokás; ne érintsen mérges állatot. Továbbá: hogy országa minden egyházának kiváltságait és szabadságait, melyek nem csupán eléltelenedtek, de csaknem semmivé lettek, helyreállítja, és helyreállítván megőrzi az atyai kánonok előrelátó intézkedése szerint, miként nyilvánvalóan katolikus ősei cselekedtek is, különösen azok, kiket érdemeik kitűnősége okából a szentek katalógusába írtak, és kik nem csupán a menny polgárai között is különösképpen szentek, de kiket itt e földön is mint embereket méltó, hogy tiszteljenek. Továbbá, hogy Erzsébet királyné asszonyt,⁵¹² ki oly előkelő katolikus királyok véreből származott, ki neki Isten rendeléséből törvényes ágyának társa, és neki rendelt felesége, tisztán és teljességgel, hűségesen és nem csalárd módon, azután,

hogy neki visszaadatott, férji szeretettel illesse, minden királynéi jogát teljesen és bármiféle csorbítás nélkül neki ténylegesen visszaszolgáltassa.

Mindezekről és sok más dologról — kifejezetten és beleértve — úgymint a rablók megfékezéséről, országa szabadságainak és mindennemű állapotának helyrehozásáról a papság és a nép, világi és szerzetes személyek szeme láttára és tanúságtétele mellett a szentséges evangéliumot és az Úr keresztjének életadó fáját megérintvén, ahogyan mondtuk, nyilvánosan és ünnepélyesen esküt tett, testi mivoltában. És mielőtt a feloldozást elnyerte volna, mindenkinek, ki jelen volt, füle hallatára, tiszta hangon, midőn még előttem, bűnös előtt alázatosan térdrehullva máskor sem nem hallott, sem nem látott szelídséggel hallgatta mindezeket, megmondottam, hogy ha, mi távol legyen, előbbi tévelygéseibe visszahullva magát beszennyezné, e kánonszerű, de emberi ítélettel is hozott kiközösítés büntetésébe nem csupán újra visszataszítjuk, de hogy már abba vissza is taszított, azonnal tudja meg. De azt sem hagytam érintetlenül, mivel hogy el sem mellőzhettem ez előbb írott esküvések során, hogy ama személyt, ki által házasságtörő ölelkezésekbe bonyolódott,⁵¹³ más egyéb tévelygései között is mint legkevésbé illendőt főként távoztassa el; mint olyat, ki Istentől mindenképpen távol van, küldje el országának legtávolabbi, vagyis inkább a szomszédos és határos országok távoleső végeire, mindazonáltal úgy, hogy valamely katolikushoz menjen férjhez. Ezután pedig az említett esküt, miként azt tőle kívántam, előttem és az ország előtt letette, a feloldozása előtt és aztán is következő három napon át Esztergomban tartózkodott, sok és borzalmas átkozódásokkal, nyilvános szóval hirdetve, hogy ő és egész országa testben-lélekben halott volt; most pedig, mert az isteni kegyelem áradása megvilágította szívének rútsággal teljes sötétjét, új fényre támadt. A királyné asszonyt férji kebléhez fogadta, és csalárd módon királynéi jogaiba is visszahelyezte. Hogy ez csupán színlelés volt, igen kevés nappal ezután nyilvánvaló tettéből tűnt elő. E színlelésével öregeket és ifjakat egyaránt ravaszul megejtett, mert e személy szerint való és szóval ejtett fogadkozásait látván és hallván, mint előbb érintettem, testi valóságában tett esküvéseivel, bámulatos átkozódásaival, mik közel és távollevőknek egyaránt hallomására jutottak, ismét magához vonta az ország lakóinak lelkét, melyet hitszegésével magától már sok évek előtt eltávolított. Ez ördögi okosságának

eredményét nem sok idő elteltével meg is látta. Mert összegyülekezték tiszta, mint vélték, beismerésének és nemcsak mutatott megtérésének reményében és nagy bizodalomban országának bárói és nemesei, reménykedésükben és nagy bizakodásukban arra vette őket, hogy neki kezeseket adjanak. Részben hízelgésekkel lágyította meg, részben pedig a pénz olajával kengette, de halál és egyéb más testi veszedelem fenyegetésével is nem kevésbé megriasztotta, és akarva, nem akarva rávette, vagy inkább rákényszerítette őket erre. Kezeseiket magához véve, a királyi vár legfőbb erősségeit gondos őrizet alá helyezte, s hosszú időtől kezdve minden gonoszságban megkeményedett szívének mérget, melyet sokáig rejtegetett, mindenki előtt így nyilván kimutatta. Mert azon nyomban, ama mérges viperának, ki a varázsló mesteriség művészetiben nem kevésbé járatos volt, ama fajtalan Éduának, mint közönségesen mondják, rabszolga atya és rabszolga anya leányának mindenki szeme láttára ágyastársává lett. És felesége gyalázatára a királynéi jövedelmeket az általam előbb ünnepélyesen hozott ítélet megvetésével magának nyerte e szemérmetlen ágyas. És midőn a királyné asszonynak egy bizonyos vámfajtából, amit királynéi harmincadnak⁵¹⁴ mondanak, 1200 finom ezüst márkát tettek le, ezt tőle részben elvette, e legutóbbi napokban pedig teljességgel megfosztotta attól, és az előbb mondott nőnek, ki nemhogy királyi, nemesi vagy szabad emberrel, de még szolga állapotúval való házasságra sem lenne méltó, a királynéi birtokokat és jövedelmeket adományozta, és így a királyné asszonyt, Szentséged szolgálóját, kit testi szépségének híre, de még inkább tisztaságos életének ragyogása, minden tisztességgel teljes erényének messzeterjedő híre, mint ez királyi sarjadékhoz illik, különösképpen megékesít, kitette őt mondom, miként már előbb is, a nyári hőség s a téli hideg kártevéseinek, s királynéi házanépe valamelyes vigasztalásától is, mely pedig előbb megvolt neki, nyomorult módon megfosztotta, bizonyos gonosztevőket helyezvén nagy pénz ígérete mellett a királyné kunyhójába. És azt mondják, ha csak az esztergomi várban, mely ámbátor nem is eléggé biztos, személyét gondos őrizet céljából meg nem vonja, titokban méreggel emészti el; Isten irgalmából azonban mindez ideig sem vassal, sem tűzzel, sem bármi más halálnak nemével érdemeinek kiválósága miatt szerencsétlen véget élete nem ért (bár kétségkívül örökélet jut neki, ha az ideig valókat bevégzi).

A király és a királyné közötti eme viszálykodásnak kigyótermészetű magvetője Erzsébet, a király húga⁵¹⁵ volt, ki az apácáknak a budai szigeten levő kolostorában⁵¹⁶ kolostorbalépésének 30., szerzetesi fogadalmának, elfátyolozásának és felszentelésének mintegy 26. évében járt. Több esztendőtl fogva a tatárfélékkel való nászra vágyakozott, mivel pedig erre semmiképpen sem juthatott, pünkösd ünnepe előtt legközelebb múlt kedden egy bizonyos cseh emberrel — kinek neve Zoys,⁵¹⁷ ki ennek előtte magának Erzsébetnek másodfokú vérrokonát, tudniillik saját volt úrasszonyát, Ottokárnak, Csehország királyának özvegyét,⁵¹⁸ a mondott cseh király eleste után házastársi szövetségre vette — lépett házasságra. Erzsébet, aki nem annyira sancti-, mint antimonialis,⁵¹⁹ testvérenek, a királynak mindarra, ami Istennek nem tetsző, készséges és nagyonis hajlékony lelkületét gyakori sürgetéseivel felindította, vele az említett kolostor ajtait feltörette. A szent életű férfiút, Pál testvért, a prédikátor testvérek rendjének magyarországi tartományfőnökét⁵²⁰ és ugyanazon rend némely más testvéreit a király csatlósai királyi parancsolatból rút testi bántalmakkal illették, sőt egy laikus testvért kegyetlenül meg is sebeztek, kinek vértől pirosló öltözetét, maga a tartományfőnök az én tartományi zsinatomon, amely éppen ama napokban, midőn ezek történtek, egybegyülekezett, könnyhullatások között mutatta meg mindazoknak, kik a zsinaton jelen voltak, és azok ily elmondhatatlan gonosztettnek borzalmaitól megrendülve keserves könnyekben törtek ki. Így ragadta őt ki a kolostorból, s e kéjvágó léleknek még nagy tetszése is telt abban, hogy azt mutassa, mintha erőszakkal ragadnák őt el, azután pedig nagyon is kárhozatos ünnepélyességgel, nem azt mondom, hogy feleségül, hanem még rútabb módon, ágyasként, házasságra lépett. Ezzel, tudniillik Erzsébettel, ki még arra sem méltó, hogy nevén nevezzük, egy bizonyos kisleányt, nővérenek, Szerbia királya feleségének leányát, ki lelki szolgálat közbenjöttével szerzetesi ruhába öltöztetett, és ezen kolostorban sok évtől fogva nevelkedett, bár siránkozott, és amennyire e gyengéd kor erejéből tellett, hogy el ne vezessék, minden módon amint tehette, ellenállott, maga a király ragadott el. Jézus Krisztus pedig, ama szerzetes nővérekkel, kik a kolostorban maradtak, nagy irgalmasságot cselekedett annyiban, hogy az erőszakos megrontás gyalázatát el tudták kerülni, ámbár a király ama gonosztévő és arcátlan sokaságnak, mely a kolostort megostromolta, megengedte, hogy mind-

azt, ami kedvére van (mily borzasztó ez), szabadon megcselekedheti. Hogy pedig sem a király, aki mindenestül, ó gyalázat, olyan lett, mint aki törvényen kívül áll, sem ama vérfertőző és házasságtörő cseh, vagy az előbb említett vérfertőző és házasságtörő nőszemély, azt ne állíthassák, hogy az isteni, valamint az emberi, a természeti és a tételes jognak vaskos tudatlanságában cselekedték ezt, míg a dolog a maga változatlanságában volt, mielőtt e szentségtörő és vérfertőző házasságtörés bekövetkezett volna, alkalmas követek által küldött szóbeli üzenetekkel, meg levélben fogalmazott rábeszélésekkel, amennyire egyszerűségemtől tellett, nemegyszer sem másszor, hanem többször is megismételt tanácsadásban részesítettem őket. Mindazonáltal úgy látszott, e határokon sem állnak meg. Magam és egész tartományi zsinatom részéről két tiszteletre méltó főpapot küldöttem a király úrhoz. Egyikük bővebb tudása miatt volt alkalmas, a másik pedig, mert a törvényben buzgólkodó. És midőn azt, amit magam és társaim, valamint igen sok más világi és szerzetes főpap nevében neki üzentünk, tudtára adták, mint ez illendő volt, egyikük Isten törvénye iránti buzgalomtól lángolva, hathatós okokkal bizonyította igazát, s a királlyal, ki eme gátságot elkövette, szembe szállt. Maga a király pedig őt sok gyalázkodással illette, és az egész magyarországi és az azon kívüli klérust is borzasztó fenyegetésekkel átkozta. Az esztergomi érsektől, mondá, és az alája rendelt püspököktől elkezdvén, ezt az egész fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani, mind egész Rómáig. És hozzátette még, ha éppen tizenöt, vagy annál is több nővérem lenne apáca akárhány kolostorban, mind kiragadnám őket onnét, törvényes vagy nem törvényes házasságra adnám, hogy így akaratom végrehajtására olyan rokonságot szerezzek, mely minden erejével mellettem áll, hogy így lelkem minden indulatát végbevihessem. Nagyon keveset, vagy éppen semmit sem törődnék azzal, hogy amit cselekszem, az az egyházi törvényekkel, amelyekre mindig hivatkoztok, egybehangzó, vagy azoktól eltérő-e? A magam számára ugyanis én vagyok a törvény, és hogy valamiféle papok törvényei korlátozzanak, el nem tűröm. De már ezelőtt is sok alkalommal, szelíd kérésekkel és hízelgő kedveskedésekkel igyekeztem őt meghajlítani és kedvében járni, midőn akár személyesen, akár követem útján, akár pedig mind hathatós, mind pedig kedves levelek által magát a királyt, hogy üdvösségének gondját viselje, megintettem. Hogy országát a tatároknak, az egész katolikus egyház kegyetlen ellenségeinek alá

ne vesse, hogy szerencseneket, nyögéereket és kunokat és bárki mást, kik az igaz hit egységétől hitetlenségük következtében idegenek és távol állók, keresztényeknek elébe ne helyezzen, hogy a katolikus hit kigúnyolásául és megvetéseképpen a szerencsenek, nyögéerek és bármiféle pogányok előtt a katolikusok térdre ne hulljanak, hogy országa keresztény lakosainak törvényes feleségei az ő hatalmából törvényes férjeiktől elragadva szerencsenjeinek és nyögérjeinek kárhozatos ölelésébe ne jussanak; hogy a szerencseneknek, nyögéereknek és kunoknak és főképpen pedig a tatároknak a keresztények várait királyi hatalmával el ne foglalja és át ne adja; hogy az említett, Isten előtt gyűlöletes népek által elfoglalt és megerősített egyházakat és a mennyei áldozat tisztelendő helyeit, mint ahogyan eddig történt és most is teszik, tisztátalan nőszemélyek lakóhelyeivé ne tegyék; hogy kedvük szerint feltörtetvén az egyházak ajtait, a keresztények legbiztosabb menedékhelyeiből, azaz a szentegyházakból a szegények ott elhelyezett dolgait el ne ragadják, és nem csupán férfiakat, de nőket, öregeket és ifjakat, fiúkat és leányokat bilincsbe verve tisztátalan népek hitetlen és pestises táborába ne vigyenek; és hogy magukban az egyházakban, és mit még hallani is borzalmas, az isteni áldozatra egykoron felszentelt oltárok mellett meggyalázott katolikus nők, özvegyek és szűzek, kik ugyanezek által oly erőszakot szenvedtek, mit elgondolni sem lehet, ellene és egész országa ellen az Isten haragját ki ne hívják. Midőn, mondom, mindezeket tőle követeltem, midőn ilyeneket és sok más ehhez hasonló dolgot jelen voltomban és távol lévén — az előbb említett módon — tudtára adtam, ilyen vagy ehhez hasonlókat, miket az előbb említett tiszteltre méltó atyának felett, nekem is szokott volt felelni; követeimnek és üzeneteim hordozóinak pedig még ezt is hoztette: Nem uratok dolga, mondá, hogy nekem törvényt szabjon, hanem hogy kövesse azt a törvényt, amelyet én hoztam. Az engedelmisség az, mely neki jut, nem pedig, hogy parancsoljon, a hatalom. De még ennél többet, hasonlóképpen gyalázatos, de még inkább tisztátalan dolgokat; ki az ki elmondaná? Alkalmasabban szól erről csupán a lélek, mint a nyelv. Mindezt szűkösen és igen rövidre fogva tartottam csupán elmondandónak, mert hogy mindent elmondjak, a túlságos hosszadalmasság lehetetlenné teszi. Félek mindazonáltal attól, hogy mivel csak válogatva mondtam el ezeket, azok, kik mind az egész ügyet ismerik, úgy látják majd, hogy a még fontosabbakat elmellőztem.

Mindezen előrebocsátott dolgoknak okából én és Szent-séged egész magyar egyháza és Magyarországbán való minden katolikusok Boldogságodhoz, miként Jákob pátriárkának éhségtől lankadozó fiai, kiáltani így kényszerülünk: Szentséges atyánk és urunk kezében van a mi üdvösségünk, ne engedje, kérjük, hogy ez Istentől oly reménytelenül elfordult embernek keze által katolikus, isteni és apostoli családja elveszen. Ne viselje el, hogy ez a nem ember, ki az emberi állapot szelidségétől mérhetetlen távolságra szakadt, ez országban szüntelen igyekezetével arra törekedjék, hogy behozza, mint ahogy most is erre törekszik, a tatár barbárságot, és hogy kegyetlenül szétszaggassa és eleméssze a Szentséged gondjaira isteni rendeléssel bízott és hitére hagyott nyáját Krisztusnak. Az apostoli vigasztalás egyéb orvosságzerei között pedig a tatárok, de maga a király ellen is, ki a tatár szövetség aljasságában makacsul kitart, az egész ország és Szentséged egész magyar egyháza nem éppen keserves könnyeknek áradása nélkül velem, vagy inkább csekélységem személyében azt kéri, hogy nem csupán Magyarországon, hanem egész Németországban és Lengyelországban, különösen pedig Németország közel való részeiben, mint Csehországban, Ausztriában, Stájerországban és Karinthiában, az életadó kereszt igéjét meghirdettesse. És arra kérjük Szentségedet, hogy különleges leveleit Rudolfhoz, a rómaiak királyához⁵²¹, Csehország királyához, Ausztria, Stájerország és Karinthia, valamint Lengyelország minden hercegéhez küldje el, különösképpen a krakkói herceghez, e nagyon katolikus férfiúhoz, ki a tatárokkal való hadakozásban mód felett sok tanulságot szerzett magának.⁵²² A siralmak mélységes völgyébe jutott szolgálójának és leányának, az előbb említett királynénak szerencsétlenségét is apostoli vigasztalásokkal karolja fel, és amaz Isten és a menny lakói által kárhoztatott, a földkerekségen minden krisztushívó előtt gyűlöletes szentségtörő, vérfertőző és házasságbontó hitehagyását Erzsébetnek apostoli tekintélye éles kardjával kiirtván, hatalmas és mérhetetlen irgalmassággal megadni méltóztassék a legszentebb orvoslást. Kelt az Úr 1288. évében, Szent György ünnepének 15. napján, május nyolcadikán.⁵²³

Közölve: Századok. 1910. 2. l.

(107)

(1288.)

Lodomér esztergomi érsek az erdélyi papsághoz és néphez

Lodomér, Isten irgalmából esztergomi érsek, kedvelt fiainak és kedvelésében mindenkor részesítendő barátainak, az erdélyi szebeni és barcasági ispánságokban levő prépostnak⁵²⁴, a dékánoknak, a plébánosoknak és a magyarok minden nemeseinek, a szászoknak, székelyeknek és vlachoknak atyai áldását őszinte kedvelésével.⁵²⁵

Mindenkor szívünkön feküdt, hogy Jámboorságtoknak kedvező dolgokat kívánjunk, és hogy ideigvaló és lelki dolgokban egyaránt az ellenséges dolgokat elkerülni képesek legyetek, az atyai szeretet tanácsadásaival kívánunk megerősíteni. Úgy hisszük, hogy Derékségtek már előbb tudomásul vette, hogy a király úr a maga személyére nézve minden országlakó előtt ünnepélyesen megesküdt, elsősorban hogy akár tekintélyes, akár kisebbrendű követeket nyíltan vagy titkosan maga vagy más nevében a tatárokhoz nem küld, hogy a velük való szövetkezéstől magát szívből tisztán és határozottan elkülöníti. És hogy sem tatárt, sem kunt, szerezcent, vagy nyögért vagy bárki mást bármi néven nevezettet, ki az igaz hit egységétől idegen, házi szolgálataiban nem tart, méltóságban vagy várispánságban, saját vagy országa közös magánhivatalaiban vagy tisztségeiben meg nem túr, és hogy magánéletmódban, szokásokban és öltözetben, szakálla és haja viseletében mindenképpen a keresztény szokásokhoz alkalmazza magát, hogy országa egyházainak szabadságait és előjogait, kiváltságait, melyek oly nyomorúságosan elékeltenedtek, katolikus őseinek idejében megtartott kellő állapotukra visszahozza, hogy egész országának állapotát régi szokás szerint szabadbá, békessé, nyugodalmassá és csöndessé teszi; országának minden ragadozóit, tolvajait, rablóit és azokat, kik mások jogait erőszakosan megrontják, királyi büntetésekkel sújtja a törvényes intézkedések és országának ama szentséges szokásai szerint, melyeket egykor betartottak a hajdan való napokban. Továbbá, hogy Erzsébet királyné asszonyt, ki felséges katolikus királyok véréből származott, kit isteni rendelés törvényes nászágyának társává és feleségévé tett, tisztán és őszintén, hűségesen és nem álnokul mindenkor férji szeretettel illeti, minden királynéi jogaiba teljességgel és bármiféle kisebbítés nélkül visszahelyezi, és hogy ama mérges viperát, kit közönségesen Éduának nevez-

nek, aki házasságtörő ölelésekbe bonyolítván őt, az Istentől nyomorult módon eltávolította, saját és egész országa vesztére elfordította, a vele való testi együttéléstől eltávolítván, országának távoli hatáira, de még azokon túl is a szomszédos fejedelemségek részein valakinek, aki mégis katolikus ember legyen, házasságra adja. Ezeket és sok más dolgokat kértünk tőle, ő maga pedig alkalmas módon és feloldoztatása előtt világiak és szerzetes férfiak nagy sokaságának jelenlétében önként esküt tett, ami után ugyanezen király úrnak megmondottuk, amennyire tőlünk telt, világos szóval, hogy ha mindezen elülmondott dolgokba, vagy ez előbocsátott dolgok akármelyikébe belebonyolódna, mi ugyan távol legyen, és ezekben visszaesne, ama kiközösítés büntetésébe, melyet kánoni törvény és emberi ítélet ellene már hozott, melyben éppen akkor még benne volt, vissza fog esni azon módon. Mi pedig bizakodván abban, hogy a király megtérése és beismerése oly sok és oly nagy esküdözések után csak igaz lehet és nem színlelt, az egyházi rendben levő minden fokozatú férfiakkhoz, nemkülönben a világi méltóságban levő személyekhez nyílt oklevelünket adtuk, felszólítván és egyben kérvén mindeneket, hogy magát a király urat, ki üdvösségének kikötőjétől a meghasonlás távoli vidékeire messzeragadtatván, most visszatér az atyához, hazájába visszaigyekszik, fogadják örömmel és azzal a dicsőséggel, mely a királyi magasságot illeti. Ugyanezen király személyében a királyi szent ékességet⁵²⁶ különösképpen tiszteljék. Maga pedig a király úr a hosszú megszokás által mintegy vérévé lett pogány szokásokat, melyek, mint ahogyan mondani szokták, már természetévé váltak, az isteni tiszteletet illető tisztesség lábbal tiprásával, a szentséges katolikus hitű vallás megvetésével, s a királyi méltóság megfontolásának gondolataitól mindenképpen eltávolodva, a pogányoknak és leginkább a tatároknak szentségtörő tévelygéseit sokkal kárhözatosabb módon, mint előbb, ismét magáévá tette. Vagyis, igazabban és helyesebben szólva, ezekben belevetette magát, s visszaeső bűnös voltának veszedelmére magára vette az elülmondott szentségtörő szokásoknak minden kárhözatos nyavalyáját. A tatároknak ugyanis, a szaracénoknak és minden más pogányoknak hatalmát a Krisztus hívők elé helyezte minden válogatás nélkül. Azt hiszi, nagy és fenséges dicsőség származik reá abból, ha a katolikusok a pogányok lábai előtt térdreborulnak, ha keresztény hitveseiktől erőszakkal elragadott törvényes feleségeket nyögéreinek undok ölelésére veti, ha sok

esztendő óta fogadalmat tett, felszentelt és elfátyolozott apácákat a kolostor szerzetesi elzártságának megtörésével Isten nélküli, isteni és emberi jog által tilalmazott házasságra visz, ha a vér szerinti származás és a rokonság második fokán levőket hatalmasul házasságra enged, miként azt Erzsébet nevű nővérének személyét illetően, annak nemcsakán beleegyezésével, de — e dolgot csodálatos módon megkívánván — valami különleges igyekezetével mindenek előtt nyilvánvalóan véghezvitte a legközelebb múlt napokban; ha a szaracénok, vagy a nyögérek még a pogányok házanépéből is az özvegyeken erőszakot követnek el, és a szűzeket, akár menyasszonyok, akár nem azok, letiporják, és az asszonyokat a templomokban rontják meg, ha öregek vagy ifjak, fiúk vagy leányok a szaracénok és nyögérek rabbilincseibe vettetnek, s e tisztátalan népek kárhozatos táboraiába viszik őket, ha az isteni szolgálatra felszentelt szent egyházak egykoron tiszteletre méltó helyei minden szennyel teljes, undok nőszemélyek lakóhelyeivé lesznek. Ki nem tudná, hogy előbb említett esküdjézsei után igen kevés napokkal Erzsébet királyné asszonyt nem csupán házastársi ágyától, de minden jogaiból, tisztéből és királynéi jövedelméből a már előbb ellene hozott kiközösítés megvetésével kifosztotta, és ama szemérmetlen házasságtörő nőnek, Éduának, rabszolga atya és rabszolga anya leányának juttatta a királynéi tisztességet és jövedelmeket. Már mindenek hallatára fennen vallja, hogy a tatárokkal szövetségben van, s hogy maga is tatár. Vajon nem tudátok, hogy előbb mondott esküvéseinek megszegése után hány követet küldött a tatárokhoz, hogy Nogol leányának⁵²⁷ mint menyasszonyának gyűrűjét küldötte, hírül adván neki és mondván, hogy eme gyűrű által egész Magyarország királynéjává lett, és biztonságosan tehet immár az egész országban mindent, mi csak tetszésére van. Ennek okából, mivel maga a király úr e régi kiközösítésnek, a kánoni törvény és emberi törvénykezés által hozott ítéletnek büntetésébe önnön cselekedetei által az előbocsátott forma szerint immár visszaesett, Nektek, legkedveltebb fiaink, üdvösségtekre igyekeztvén, atyai jóindulat érzelmével törődünk Veletek és intünk Titeket és Szeretetteteknek az isteni ítélet fenyegetésével s a kiközösítés büntetése alatt határozottan megparancsoljuk és szigorúan, hogy ugyanezen királlyal való közösködéstől, míg szentségtörő tévelygéseinek gonoszságában kitart, Ti is óvakodjatok, s Tieiteket is visszatartsátok. Bizonyosan tudjátok, hogy közületek bárki, aki a király parancsára

keresztény ország lakók ellen szentségtörő fegyvert ragadott, a Dicsőséges Szűz és boldog Péter és Pál apostolok tekintélyéből az esztergomi és kalocsai, nemkülönben az egész ország más székesegyházainak ítéletét félheti, és kell is hogy félje. Ha a kiközösítés megvetésével követnék a királyt, ki törvényen kívül került, maguk is bűnös gonoszságának részesévé lesznek, s az örök tűz örökké tartó büntetései sújtják őket. Ezenfelül, minthogy tartományi zsinatunk, sőt az egész magyar egyház jóváhagyásából mindazon követeket, kik a király vagy bárki más parancsolatából a tatárokhoz igyekeznek, vagy azokhoz útrakeltek, és mindazokat, kik őket befogadják, kiközösítettük, sőt igazabban máris kiközösítetteknek jelentettük ki őket, mindazoknak, kik egyházi szolgálatot teljesítenek, a kiközösítés, a hivataltól és javadalomtól való felfüggesztés büntetésének terhe alatt szigorúan és határozottan megparancsoljuk, hogy minden ilyesfajta követet, ki a tatárokhoz igyekszik vagy azokhoz útrakél, továbbá azokat, kik őket befogadják vagy nekik kedveznek, a mi tekintélyünkben kiközösítetteknek hirdessék nyilván; és ugyanazon részeken levő minden katolikusnak az apostoli szék nevében bűneik bocsánatára és érdemeik növekedésére megparancsoljuk, hogy mindezen követeket, kik a katolikus hit veszedelmére a tatár hitelenség elvetemedettségéhez szentségtörő üzeneteket visznek, hathatósan akadályozzák, s ha másként őket akadályozni nem tudják, rabtartó bilincsbe vessék.⁵²⁸

Közölve: Századok. 1910. 8. 1.

(108)

(1289.) szeptember 13.

IV. László király Roland erdélyi vajdához

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, hívének, Tamás fia Roland erdélyi vajdának⁵²⁹, üdvöt és kegyet.

Tudomásunkra jutott, hogy Csetnek fiai⁵³⁰ és rokonaik, akik Ubul fia Mihály ispán fiát, Péter mestert⁵³¹ megölték, elmenekültek és Nálad vannak. Ezért Hűségednek megparancsoljuk, hogy ugyanezeket a Csetnek fiaikat és rokonaikat, vagyis azokat, akik Péter mestert megölték, eltávolítani ne engeddd, hanem tartsd és őrizd őket számunkra. Azt akarjuk, hogy ugyanezen Mihály comesnek és fiainak ártalmára vagy

sérelmére semmit se tégy. Kelt Kevén, kisasszony nap utáni kedden.⁵³²

Közölve: Wenzel. IX. 557. l.

(109)

(1289?) május 1.

IV. László király Szatmár és Szabolcs megyékhez

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek: Szatmár és Szabolcs megye minden nemesének üdvöt és kegyet.

Mivel hívünk, Ubul fia Mihály ispán, a saját földjén, védelmül magának és Nektek is várat óhajt építeni,⁵³³ a mi különös kegyünkből Hűségteknek meghagyva megparancsoljuk, hogy ugyanezen Mihálynak e művéhez, ha szükséges segítséget és segílyt adjatok, a mi kegyünkre és kedvünkre. Kelt Zólyomban, Fülöp és Jakab apostolok ünnepén.⁵³⁴

Közölve: Wenzel. IX. 562. l.

(110)

(1289.) december 25.

IV. László király Szatmár, Szabolcs és Bereg megyékhez

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, Szatmár, Szabolcs és Bereg megyékben lakó összes híveinek, a ne meseknek és minden más katonáskodónak vagy katonáskodni tartozónak üdvözletet és kegyet.

Hűségteknek szigorú parancsban meghagyjuk, hogy mihelyt e levelet látjátok, Ubul fia Mihály ispán fiaival, István mesterrel és Pállal fegyveresen hozzánk jöjjetek és sürgősen hozzánk csatlakozzatok. Ha hűségesen szolgáltok nekünk, királyi kegyelemmel minden jóban részesítünk, de ha mostani dologban hűségeteket és szolgálatotokat megtagadjátok, javaitokban és személyetekben bosszút állunk rajtatok mint parancsunk és rendeletünk megszegőin.⁵³⁵ Kelt Kőrösszeg mellett, karácsony ünnepén.⁵³⁶

Közölve: Fejér. V/3. 506. l.

(111)

(1290?) május 27.

IV. László király István mesterhez

László, Isten kegyelméből Magyarország királya, hívének, Mihály ispán fia István mesternek üdvözetet és teljes kegyet.

Jelentted nekünk szolgád, János ispán által, hogy Dávid fia Amadénak⁵³⁷ Kőröven épült várát megostromoltad és abban néhány szolgáját foglyul ejtetted. Ezt Hűségednek nagyon köszönjük, s érette minden jóban és királyi kitüntetésben részesítünk királyi kegyelemmel. Ezért akarjuk és Hűségednek parancsban meghagyjuk, hogy e sorokat véve hozzánk jöjj kitüntetésed végett, s a mondott Amadénak általad elfogott szolgálait hozd magaddal. Másként ne cselekedjél, hogy teljes kegyelmünkben részesülhess. Kelt Székesen, pünkösöd nyolcada utáni szombaton.⁵³⁸

Közölve: Fejér. V/3. 506. l.

(112)

(1290.) szeptember 8.

III. András király III. Alfonz aragóniai királyhoz

László úrnak, Magyarország kitűnő királyának, unokatestvérünknek, utódok vigasza nélkül az emberi sors szerint történt elhalálózása miatt, eleve elrendelt isteni kegyelem folytán mi lettünk utódja trónjának és koronájának egész Magyarország kormányzásában, a származás joga és rendje szerint. Magyarország minden érseke, hercege, főembere, előkelője, bárója, minden nemese és egyházi méltósága szerte egész Magyarország minden táján, bármily nemzetiségű és nyelvű legyen, őszintén elismert minket urának, szereti természetes urát, és Isten kegyelmével a mi kegyunktől reméli, hogy Magyarországon, amelyet régóta pusztít a viszály és a borzalmas széthúzás, a mi trónralépésünk és megkoronáztatásunk békére és megegyezésre fog bírni mindenkit, félretéve az állati ellenségeskedést, megszüntetve a széthúzást és az indulatokat, megadva mindenkinek, ahogy az illik, a szabadságot. Mivel pedig Felséged magasságához alkalmazkodni kívánunk mindenképpen, Felségtek látogatására küldtük hívünket: Mátyás ispánt. Kelt Esztergomban, kisaszony napján.⁵³⁹

Közölve: Gombos. I. 178. sz.

(113)

(1300. október 25.)

Bonzanói Péter követ III. András királyhoz

A felséges úrnak és magasságos fejedelemnek, András úrnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának trevisói Bonzanói Péter, az ő hűséges ügyvivője a római udvarnál, szolgálatát lábaihoz teszi le.

Tudja meg Felségtek e levélből, hogy e hó harmadik hét-főjén megérkeztem a római udvarba mindennel, amit nekem adtatok. És a pápa úr⁵⁴¹ a rákövetkező vasárnap Anagniból jövet bevonult a városba. Az aranyat, amit adtatok, eladtam Firenzében 4500 arany forintért, amit letétbe helyeztem Firenzében az ottani De Moxis⁵⁴² társaságnál. Ez egyik legjobb, leggazdagabb és legmegbízhatóbb társaság . . . Contarini Péter⁵⁴³ még nem jött Rómába, ezért bizonyosat nem ígérhetek, sem a püspök úr⁵⁴⁴ ügyét nem tudom úgy intézni, ahogyan kellene, de remélem, hogy a pápa úr hamar elintézi ügyeteket és a püspök úr ügyét, és Bannadiusus meg Manfredinus⁵⁴⁵ által világosabban írhatok Felségteknek, és ha Péter úr [megérkezik, többet] fogok tudni a dologról. Bizonyosra vehetitek, hogy Károly király unokáját⁵⁴⁶ a király úr a pápa úrnak és bíboros barátainak tanácsa és akarata ellenére küldötte oda, és hogy a pápa úr [nem ad neki] semmiféle segítséget, s az egész udvar oktalanságnak tartja, hogy a mondott király oda küldte őt. Szicíliaiban rosszul mennek dolgai, s naponta várják őt az udvarnál, mert a pápa úrhoz jön segítségért. [Induljatok ellene] Henrik bán fiaival⁵⁴⁷ és a többi bárótokkal, akikkel csak tudtok, mert könnyen kézre keríthetitek a gyermeket, ha akarjátok. Megmondottam több bíborosnak, hogy — amint azt Felségtektől hallottam — ha kézre kerítitek a gyermeket, elkülditek őt a pápa úrhoz, s ez nagyon tetszett nekik. A püspök úrnak semmije sincs, én adtam neki 40 márkát, ahogyan azt rendeltétek . . . de ezután nem adok neki egy dénárt sem, ha nem rendelitek el, mert már eddig is 300 arany forinttal tartozik. Jól őrzöm pénzeteket és parancsotok nélkül nem adom ki. [Remélem] hamarosan jobbakat írhatok Felségteknek. Az Úr őrizzen meg sokáig egészségben, jókedvben és vidámságban. Kelt Rómában, október 25-én.⁵⁴⁸

Kiadatlan.

(114)

(1303.)

Imre váradi püspök Albert német királyhoz

A felséges uralkodónak, A[lbrecht]nek,⁵⁴⁹ aki Isten kegyelméből stb., Imre, ugyanannak a kegyelméből Isten aláztos szolgája, váradi püspök,⁵⁵⁰ imái ajándékát az Ūrban, hűséges szolgálatával együtt.

Minthogy a mi urunk, K[ároly],⁵⁵¹ Isten kegyelméből Magyarország felséges királya, zsenge kora folytán az Istentől neki rendelt Magyarország gyeplőjét ellenkező alattvalóinak sokasága miatt nem igen tudja kézben tartani, Felséged öröködésére, jóindulatára, segítségére és tanácsára volna nagy szüksége az ország kormányzásában, és miként az apostoli levélben, amelyből az ő Magyarország királyságára vonatkozó joga napnál fényesebben kiviláglik, Titeket, a mi urunk, a főpap⁵⁵² nyomatékosan arra biztat, hogy az említett K[ároly] királyt az ő uralmának előmozdításában vezessétek, segíssétek és irányítsátok, úgy mi is, akik az ő uralma jogosságáért érette, mint urunkért készek vagyunk mindhalálig harcolni, Felséged kegyességét aláztos könyörgeésekkel és sokszoros kérésekkel arra kérjük, hogy a vérronság miatt, amely említett király urunkhoz fűz Benneteket, meg a főpap kérésének kedvéért is, a mi esdeklésünkre méltóztassék a mi urunk megsegítésére és egész Magyarország békés állapotba hozására sietni, hatalmasan megtörve az ország ellenségeit, a rablókat és a mi urunk ellenfeleit. És mivel hosszadalmas és felesleges volna mindent egyenként előadni, íme, mindazt, ami ezen írásból kimaradt, az istenfélő egyházi férfú, Gergely testvér szájába adtuk, aki a Szent Ágoston rend lektorai az ő szavainak kétség nélküli hitelt adni kegyeskedjétek.⁵⁵³

Közölve: Fejér. VIII/7. 376. l.

(115)

(1303.)

A zenggi püspök Albert német királyhoz

A felséges uralkodónak, Al[brecht]nek, aki Isten kegyelméből stb. N., ugyanannak a kegyelméből zenggi püspök,⁵⁵⁴ köteles és ájtatos imáit az Ūrban, hűséges szolgálatával együtt.

Nyilvánvalóvá lett nekünk és nyilvánvaló is, hogy Felséged az apostoli szentszék és Ká[roly] úr, a felséges király

kérésére elvállalta Ká[roly] úr, Magyarország felséges királya, a Ti unokaöcsétek ügyének a felkarolását, de mikor már ez az ügy előrehaladt, egyes rossszindulatúak, bár híveinek és segítőknek állítják magukat, ennek a szokott rossszindulatból ellene cselekednek. Esedezünk Felségedhez mi, Magyarország összes egyházainak főpapjai, akik, hogy úgy mondjam, keserűségbe és szomorúságba merülve, az egyházi rend gyalázatára koldulni kényszerülünk. Mert az egyházak díszét, a birtokokat és a vagyont szinte kivétel nélkül elfoglalták a gonosztevők és a rablók. Amiért is Nagyságod kegyességét könnyeink hullásával azért ostromoljuk, hogy a mi urunkat K[ároly]t, Magyarország királyát, kedves unokaöcséteket királyi Nagyságtok erejével kegyesen segítsétek meg jogaiban, és nem kevésbé Isten egyházát is törekedjete kiragadni a fáraói szolgaság jármából. Mert mi, ez ország egyházainak főpapjai, ebben a helyzetben, amelyben vagyunk, sem élni nem óhajtunk, sem meghalni nem vonakodunk. Tudja meg Felséged, hogy mi mind jóindulatára bízunk alázatos magunkat, visszatérőben Magyarországra a mi urunkkal, K[ároly] királlyal együtt.⁵⁵⁵

Közölve: Fejér. VIII/7. 375. l.

(116)

(1303 körül)

Vencel király Erzsébet cseh királynéhoz

Kedves anyámnak, E[rzsébetnek] Cs[ehország] és L[engyelország] királynéjának,⁵⁵⁶ L[ászló]⁵⁵⁷ illő tiszteletét, a tet-szenivágyás szándékával.

Bár a magasságbeli atya, akinek szándéka intéz minden emberi dolgot, megfosztotta gyermekkorunkat az édesanyai vigasztalástól, de ugyanez az úr, mint a sírók vigasztalója, kegyes szemeit reánk vetette és pótlásképpen a Ti dicséretes és alkalmas személyeteket anyánk helyébe állította, különös örömünkre. Nem szűnünk meg ezért Neki állandóan, nap mint nap teljes, nagy hálát adni, mert Átlatok elvettett tőlünk a fájdalom tövise, sőt reméljük és hisszük, hogy az isteni kegyelem gondviselése révén megadatik számunkra az anyai segítség védelme. Ószinte bizalommal kérve könyörgünk Tisztelendőséghez, hogy állandóan és bizalmasan figyelmeztessétek kedves atyánk urunkat, V[encel]t, Cs[eh-] és L[engyelország] királyát⁵⁵⁸, legyen segítségére a maga és

a fia nevének és becsületének. Így tudjátok tettel bebizonyítani, hogy jószágos anyánk vagytok. Pillanatnyilag ugyanis sok veszély vesz körül bennünket⁵⁵⁹, s ezekkel csak akkor tudunk szembeszállni, hogyha az eddig is tapasztalt atyái szeretet ellenségeink ellen hathatós segítséget s védelmet nyújt. Amikor az atyái szeretet védelme alá helyezük magunkat, olyan tisztelettel köszöntünk, mint ami az édesanyát illeti meg, aki saját ölében hordozott és világra szült bennünket.⁵⁶⁰

Közölve: Filológiai Közlemények. 1958. 191. l.

(117)

(1308.)

Péter kanonok, az erdélyi káptalan ügyvédje Gentilis pápai követhez

Szentségedhez⁵⁶¹ könyörög az erdélyi föld gyulafehérvári, Szent Mihály arkangyalról elnevezett egyházának káptalana, mert miután a tisztelendő atyának, Péter püspök úrnak⁵⁶² az Úr 1307. évének november 27-én bekövetkezett halálával elvesztette pásztora vigaszát, a távollevő kanonokokat — amint azt az egyházjog előírja — választásra hívták össze, s ekkor a káptalan véneit, akik ott összejöttek, László erdélyi vajda⁵⁶³ a monostorban fogságba vetette s bebörtönözte, a többiek meg félelmükben kolostorokban rejtőztek el. Napok múlva a foglyokat feltételesen szabadlábra helyezte, az elmenekülteket pedig erőszakkal visszahozatta. S akkor ugyanez a László vajda megparancsolta a kanonokoknak, hogy az 1308. év vízkereszt napján az ő fiát válasszák meg, s maga László vajda ott a káptalanban ülve, olvastatta fel a püspökséget kérő oklevelet, minden szavazás vagy egyesek véleményének megkérdezése nélkül függesztette reá a kanonokoknak, főespereseknek s magának a káptalannak pecsétjét. Ezért én, Párizsinak nevezett Péter kanonok, fenti egyháznak a káptalan által megválasztott törvényes ügyvédje, mélységes alázattal kopogtatok Kegyességtek ajtaján, állítástok vissza a káptalan választási jogát, vagy küldjetelek egy szavazatvizsgálót, akit Szentségtek erre alkalmasnak talál, hogy a többször is megnevezett káptalan egyes tagjainak szavazójogát felkérdeje és kitudja, a másik szavazatvizsgálót meg maga a káptalan válassza meg, saját kanonokjai közül, s így a kettejük kikutatta igazság szerinti választottat ter-

jesszék fel Szentségtek elé, miután jelen esetben a káptalan nem tudhat szabadon választani. Minden erőszakos beavatkozás kezdetben erős, később gyengül. Ez áll arra is, hogy László vajda belevágta sarlóját a püspöki aratásba akkor, mikor Péter püspök a halandó testek közös útjára lépett, s a püspöki egyházat világi hatalomra bízta: innen fakadt a tisztelendő káptalannak sok kellemetlensége.⁵⁶⁴

Közölve: Theiner. I. 425. l.

(118)

(1309. szeptember 16.)

Erdélyi esperesek Gentilis pápai követhoz

Krisztusban tisztelendő atyának, Gentilis úrnak, az isteni irgalom folytán a Szent Márton hegyi templom bíboros áldozópapjának, az apostoli szék követének, Bertold kézdi esperes, Ulrik szentlászlói, Gerhard nagyküüllői esperes, Simon selyki esperes, Henrik springi esperes, Bertold sebesi esperes és Konrád várasi esperes⁵⁶⁵ az erdélyi egyházmegyében fiúi engedelmességet, illendő és hódolatteljes alázatossággal.

Tudja meg Szentségtek azt, amit egyesek közülünk mint meghatalmazottaink már jelentettek Szentségteknek, hogy az erdélyi egyház nagyobbik, azaz székesegyházi káptalanja, attól az időtől kezdve, hogy jóemlékezetű Péter néhai erdélyi püspök az Úr hívására e világból elköltözött, egészen a most elmúlt július haváig világi hatalom következtében állandó rettenésben és a legnagyobb mértékben megbéklyózva élt, annyira, hogy a jövendő püspököt sem volt képes soha megválasztani. Csak július 19-én szűnt meg egészen ez a rettenés, amikor tudniillik a nemes és hatalmas báró László vajda és szolnoki ispán, Illés, az erdélyi egyház nagyobbik, azaz székesegyházi káptalanjának esperese által azt üzenté a káptalannak, hogy a káptalantól nem követeli már fia megválasztását, sem semmi egyébbet, nem is akadályozza többé, hogy szabadon és biztonságban lássanak hozzá a jövendő erdélyi püspök megválasztásához. Ennek folytán Szentségteket arra kérjük, hogy az erdélyi egyház megválasztott püspökét méltóztassék megerősíteni⁵⁶⁶, hogy ezáltal mi mint szétszórt és tévelygő juhok az ő vezetésével az Úr aklába újra összegyűlhessünk. Kelt Gyulafehérvárott, szeptember 16-án, az Úr 1309. esztendejében.⁵⁶⁷

Közölve: Theiner. I. 930. l.

A pécsi káptalan Gentilis pápai követhez

Krisztusban nagyon tisztelendő atyának, Gentilis testvérnek, az isteni irgalom folytán Szent Márton hegyi bíboros áldozópapnak, az apostoli szék követének, nekünk féltendő urunknak, a pécsi egyház káptalanja a köteles tiszteletet könyörgő imáikkal együtt.

Vettük Szentségtek két levelének egy-egy példányát. Ezekből az egyiket Miklós pécsi éneklőkanonokhoz⁵⁶⁸ küldtéttek, felszólítván őt, hogy e levél kézhezvételétől számított három napon belül kiközösítés büntetése és javadalmi elvesztése terhe mellett adja át a pécsi egyházat, a várat és a püspöki javakat nekünk, hogy azokat Nevetekben átvegyük, különben a kiközösítésről szóló ítélet, amelyet már meghoztatok, életbe lép. A másik levél nekünk szólt, s ebben ugyanezen büntetés terhe mellett megparancsoltatok, hogy mi az előbbi, az éneklőkanonoknak szóló levelet kikézbesítsük, s ha ő az előírt határidőn belül a fent említett javakat át nem adja, akkor tartozunk nyilvánosan kihirdetni, hogy ki van közösítve. Mindkét levelet illő és kellő tisztelettel vettük át Miklós szerzetes testvértől, a Szent Ágostonrendiek pécsi kolostorának olvasókanonokjától szeptember 26-án a mise órája előtt, a tanukul odahívott domokosrendi és minorita testvérek jelenlétében, s az átvétel után, még aznap, rögtön a mise után a pécsi székesegyház termében, az említett domokosrendi, minorita- és ágostonrendi testvérek tanúskodása mellett Szentségteknek levelét a nevezett éneklőkanonoknak kézbesítettük, és nekünk szóló leveleteket az éneklőkanonok jelenlétében szóról szóra felolvastattuk. Az éneklőkanonok, meghallgatván tartalmukat, Uraságtok neki küldött levelét alázatosan és mély tisztelettel vette át, s átvévén azt mondotta, hogy ő a pécsi várból még aznap eltávozik, s nem is tér többé a várba vissza, de magát a várat, miként azt Atyaságtoknak állítólag többször is kifejtette, mikor Nálátok volt, másnak vagy másoknak nem adhatja át, csak annak, aki őrá bízta, hogy megtartsa. Azt is mondta, hogy mihelyt lehet, Hozzátok siet személyesen és mindazt, amit tőle jogosan és törvényesen követeltetek vagy követelnétek, bár — amint hangsúlyozta — erre nem lenne kötelezve, mert Tőletek már fellebbezett, mégis, hogy az anyaszentegyház iránt engedelmesnek lássék, tehetsége szerint kész és hajlandó megtenni. Továbbá, hogy az említett várat

másnak nem adhatja át, csak annak, aki őreá bírta, és hogy Péter püspököt⁵⁶⁹ urának és püspökének el nem ismeri, s hogy Budára sem mer menni a Ti hívástokra. Azt is mondta az éneklőkanonok, hogy ítéletetek alól már is fellebbezett, s e fellebbezés-től nem is hajlandó elállni semmiképpen. S e kijelentések után az éneklőkanonok el is távozott Pécsről, ugyanezen a napon ebéd után, s urához, Henrik mesterhez ment. És bár szóban megígérte, hogy megcselekszi, amiket Atyaságtok követelt tőle, de minthogy a kijelölt három napon belül véghez nem vitte, mi, mint az engedelmesség gyermekei, hogy parancsotokat át ne hágjuk, a három napi határidőt követő napon, azaz Szent Mihály arkangyal ünnepén, összehíva a kolostorokból a domokosrendi, a minorita- és az ágostonrendi testvérek perjeleit és gvárdiánját, más, hozzájuk csatlakozott szerzetesekkel együtt, az ő tanúságuk mellett és sok más, világi férfi és asszony jelenlétében, Szent Bertalan apostol pécsi templomában, a mise idején, harangzúgás mellett és a gyertyák kioltásával kihirdettük ugyanezen Miklós éneklőkanonok nyilvános kiközösítését, miként azt Atyaságtok nekünk megparancsolta. Egyébként azt is vegye tudomásul Atyaságtok urasága, hogy a Krisztusban tisztelendő atya, Péter úr pécsi püspök, a mi előljárónk, levelében, amely fent említett leveletekkel együtt érkezett a fent említett napon és helyen, meghagyta nekünk, hogy a második évi adókivetést, amelyet ellátásokra a Krisztusban tisztelendő atya, az esztergomi érsek úr a pécsi egyházra és egyházmegyére kivetett, ugyanazt a pénzmennyiséget, tudniillik, amely kivettetett Magyarországra érkezettek első évére, húsvét nyolcadáig fizessük és fizettessük meg. Erre vonatkozólag Uraságtoknak kénytelenek vagyunk elpanaszolni, hogy az egész pécsi egyházmegye Dráván inneni része, s mi is a többiekkel együtt, ép Atyaságtok rendelkezése folytán, a királyi és királynői jogok vagy javak visszaszolgáltatása céljából, valamint azért, hogy a király úr iránt hűséggel viseltessünk, a Szent Kereszt felmagasztalása utáni szombattól kezdve interdictum alá van vetve, tehát sem a szerzetesek, sem a világi papok templomában nincs istentisztelet, sem harangozás, sem temetési szertartás, és így a papok és a templomi teendőket végzők szokott jövedelmüktől elestek, ezenfelül pedig az interdictum rendelkezésének megtartása miatt, amint-hogy Szentségtek parancsára az éneklőkanonok ellen hozott ítéletet is kihirdettük, a világi hatalom⁵⁷⁰ szigorúan meghagyta, hogy mind bennünket, mind az egyházak papjait és azokat az egyházi személyeket is, akik ebben az egyházmegyében mű-

ködnek vagy működtek, fosszanak meg mind magánvagyónunk jövedelmétől, mind szőlőink és földjeink jogos munkával szerzett termésétől kivétel és irgalom nélkül; mi tehát nyomorultul ki leszünk zárva birtokainkból és telkeinkből, s ki leszünk fosztva minden jószágunkból és javunkból, sőt, ami még súlyosabb, éjjel-nappal életveszélyben reszketünk még személyünkért is. Számunkra nincs más hátra, legtisztelendőbb urunk, mint kérve könyörögni és könyörögve kérni Uraságtokat, minthogy ezt az adót az elsorolt veszedelmek és okok miatt sem a magunk részéről megfizetni, sem az említett egyházmegye részéről megfizettetni nem tudjuk. Jelen levelünket pedig Uraságtok előbb említett levelében előírt módon, a domokosrendi, a minorita- és az ágostonrendi szerzetes testvérek gyülekezeteinek pecsétjével láttuk el és küldetjük el a pécsi kolostorokból Atyaságtokhoz. Átadására e levél vívőjét megeskettetjük, s e levelünk tartalmáról magunk is másolatot vettünk. Kelt szeptemberben 30-án, az 1309. esztendőben.⁵⁷¹

Közölve: Theiner. I. 440. l.

(120)

1309. november 24.

László erdélyi vajda a szászokhoz

László erdélyi vajda és szolnoki ispán kedves barátainak: a szebeni szászok egyetemének⁵⁷² illő és készséges barátságot.

Barátságtok jól tudja, hogy Irántatok s hozzátartozóitok iránt mi mindig mindenképpen szeretettel viseltettünk. Leveletek által buzgón kértétek tőlünk, engedjük meg, hogy papjaitok, illetve azok küldöttei a pápai követ úrhoz⁵⁷³ szabadon mehessenek a mi területünkön keresztül, mert a mi hatalmunk alatt levő területen mindenki szabadon közlekedhetik. Tudjátok meg, hogy egyetemeteiket, s az említett papokat ismételten is arra buzdítottuk, hogy a káptalan iránti kötelezettségüknek jövedelmükből tegyenek eleget, s ők mind ez ideig ezt nem cselekedték.⁵⁷⁴ Emiatt Barátságtok egyetemét újra megkeressük és figyelmeztetjük, bírjátok rá említett papjaitokat, hogy a káptalant a püspöki jövedelmekből elégítsék ki s ilyen pereskedést ne kezdjenek, hogy valami súlyosabb ne történjék velük, mint ez a pereskedés; aztán megegyezésre fogjuk bírni őket az említett káptalannal, ebben az ügyben magunk is közbenjárván. Kelt Déván, Sz. Katalin szűz és vértanú ünnepe előtti napon, az Úrnak 1309. esztendejében.⁵⁷⁵

Közölve: Fejér. VIII/5. 51. l.

(121)

(1310 augusztus)

István szlavóniai bán a velencei dogéhoz

A felséges úrnak, a velenceiek hercegének,⁵⁷⁶ mindenben tisztelt urának és barátjának Stenuizuali István, egész Szlavónia bánja⁵⁷⁷ hajlandóságát teljes tisztelettel és megbecsüléssel.

Emlékezzék meg Uraságtok, hogy annak idején kértétek velencei kereskedőiteknek szabad járás-keelését áruikkal a mi területeinken és a mi fennhatóságunk alatt. Tudjátok hát meg, hogy ha megengeditek nekik, hogy áruikkal hozzánk jöjjenek, semmiféle zaklatásban nem lesz részük, sőt mindenki ellen, aki háborgatni akarná őket, támogatást és védelmet adunk nekik, s ha ide akarnának jönni, minden biztonságot megkapnak tőlünk, ahogyan azzal tartozunk.⁵⁷⁸

Kiadatlan.

(122)

(1311.) október 10.

I. Károly király V. Kelemen pápához

Szentséges atyának és úrnak, Kelemennek,⁵⁷⁹ isteni gondviselés folytán a római szentegyház főpapjának, Károly ugyanazon gondviselés által Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya, Salerno fejedelme, a Szent Angyalhegy hűbérura, a legnagyobb tisztelettel s istenes engedelmességgel szent lábait csókolja.

Szentségtek felsége előtt óhajtom nyilvánvalóvá tenni jelen levelemmel, hogy Zára városa, amely Magyarország része, s amelyet a velenceiek már hosszú idő óta erőszakkal elfoglalva tartottak, most a mi országunkhoz tartozik, és hozzátartozónak vallja is magát, visszatérvén a mi uralmunk alá teljes hűséggel. Emiatt az említett velenceiek nyugtalanítják és ostromlással zaklatják, bitorolva jogaikat és elfoglalva birtokaikat és szigeteiket az ő sérelmükre.⁵⁸⁰ Ezért Szentségtek tisztelendőségét alázatos kéréssel és szívből jövő könyörgéssel arra kérjük, méltóztassék Szentségtek ráparancsolni szigorúan a velenceiekre, s keményen meghagyni nekik, hogy ezentúl a velenceiek ne merészeljék zaklatni az említett záraiakat, ne is ostromolják a várost, mindazt pedig, amit ezek a velenceiek a

záraiak szigetein és más birtokain jogtalanul elfoglaltak, adják vissza az előbb említett záraiaknak. Szentségteket illető egyéb közlendőinket e levél átadójára, Jakabra bíztuk, szavainak méltóztassék Szentségtek teljes hitelt adni. Kelt Tengerfehérvár közelében, október 10-én.⁵⁸¹

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 195. 1.

(123)

1313. november 1.

A magyarországi püspökök V. Kelemen pápához

Krisztusban szentséges atyának és úrnak, Kelemen úrnak, az isteni kegyelem rendelkezése folytán a római és általános szentegyház főpapjának, az ő jótevő és félendő uruknak, Imre váradi, János nyitrai, Ágoston zágrábi, István veszprémi, Miklós győri és Gergely szerémi [püspökök]⁵⁸² Isten és az ő kegyelméből alázatos szolgák, hódolattal csókolják szent lábait, továbbá köteles és hódoló engedelmességüket jelentik a hűséges szolgálat igyekezetével.

A szerencsétlen sorsú magyar királyság bajai s a helyreállítására legszükségesebb teendők minket, Szentségtek alázatos és hódoló fiait összejövételre és közös megbeszélésre bírtak egy közösen megállapított helyen. Bár még azt sem lehet írásban elég híven lefesteni, amit mindegyikünk külön-külön elszenvedett a tűzvészttől, mely belül és kívül egyaránt úgy elégette, lerontotta és elpusztította egyházaik falait, hogy vagyonukból cserép is alig maradt, de mivel a torony ledőlése szembetűnőbb szokott lenni a környező épületekénél, s a fej fájása a tagokba is könnyen átsugárzik, ezért elsősorban Krisztusban hódoló fiatok, tisztelendő Tamás úr, Isten és Szentségtek kegyelméből esztergomi érsek⁵⁸³ romlásáról és egyházának pusztulásáról óhajtunk, ha teljes képet nem is, de egyet-mást Szentségtek lábai elé terjeszteni. Ugyanis ez a tisztelendő Tamás atya, miután Isten és Szentségtek kegyelméből az esztergomi érsekségre lépett, azt az esztergomi egyházat, amelyet sokaknak kényurasága minden vagyonából kifosztott és kiforgatott annyira, hogy nemcsak birtokaira, de még saját templomába és érseki házába sem volt szabad bemenetele, s szolgálai, klerikusai, papjai, meg akik az istentiszteleti teendőkben segítségei, szétszóródtak, a maga gondoskodásával és buzgó fáradozásával visszaszerelte és előbbi állapotába visszahelyezte, azonban mivel

velünk együtt a mi nagyságos fejedelmünk, Károly úr, Magyarország kiváló királya felmagasztalására adta magát minden erejével és képességével, nem kímélve sem jószágát, sem saját személyét, hanem kitette magát érte a szerencse változó és kétes forgandóságának, épp e hűsége miatt rátámadt a király úr egyik egykori híve, jelenleg ellensége, Trencsényi Máté⁵⁸⁴ nevű, aki mint az esztergomi egyház szomszédja, zsarnoki hajlamát rajta gyakorolva, minden birtokát elpusztította, s amit nem pusztított el, azt elbirto-kolta, az esztergomi egyház híres várát földig lerombolta, magát az esztergomi egyházat sok ezer márkával megkárosította, s hogy az igazat mondjuk: helyrehozhatatlan kárt okozott neki. Mivel sem a tisztelendő atyának, sem nekünk sehonnan máshonnan semmi reményünk a vigasztalásra nincs, mint hogy Isten után Szentségtek lábainál reménykedjünk vele együtt; alázatos és könnyes szemünket Szentségtek magasságához felemelve, mint aki az örök halmoktól vár segítséget, könyörgünk vele együtt és érette Szentségtek lábai elé leborulva a földre, találjon Szentségtek atyai vigasztaló gyógyírt a mi említett magyar király urunk, a Ti hódoló fiatalok ilyen áruói, az egyházak lerontói ellen, s főleg küldjön levelet Károly úrnak, Magyarország királyának, hogy ha lehet, az esztergomi egyházat ilyen kárvallásban ne hagyja s ne engedje magát, hiszen miatta érték azt ezek a károk, hanem az említett kényúr javaiból és vagyonából adandó alkalommal teljesen kártalanítsa majd az említett esztergomi egyházat s a többi neki alávetett egyházakat is. Kelt Budán, Mindenszentek napján, az Úr 1313. esztendejében.⁵⁸⁵

Közölve: Knauz. II. 688. l.

(124)

1316. szeptember 16.

I. Károly király nyílt levele a kereskedőkhöz

Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya az országunkban közlekedő kereskedőknek együttesen és egyenként szeretetteljes üdvözlést.

Mindnyájatokat megkeresve ezzel a levéllel, kijelentjük Nektek, hogy dolgaitokkal és áruitokkal jöve, ha elődeink által jóváhagyott régi szokás szerint a köteles vámot megfizetitek, s a zanói rév mellett épített várunk alatt a harmincadot megadjátok, egész országunkban szabadon és bizton-

ságban jöhettek-mehettek embereitekkel királyi hitűnkre. Kelt Temesváron, szeptember 16-án, az Úrnak 1316. eszten-dejében.⁵⁸⁶

Kiadatlan.

(125)

(1322.) augusztus 3.

I. Károly király Soranzo János velencei dogéhoz

A kiváló és nagyságos fejedelemnek, Soranzo János úrnak⁵⁸⁷, Isten kegyelméből Velence hercegének, az egész római birodalom negyedrésze és felerésze urának, tisztelt barátjának Károly, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya hosszú életet és szerencsés sikerekben való növekedést.

Üzentetek nekünk a Krisztusban tisztelendő atya, Boleszló úr, isteni irgalmasság folytán esztergomi érsek⁵⁸⁸, kedves rokonunk által, hogy Horvátország és Dalmácia földjén levő városainkat nem ellenünkre, hanem a mi nevünk tisztességére segítettétek és támogattátok barátsággal, magát az érsek urat pedig a mi kedvünkért méltóságának díszéhez képest tartottátok; ezért fogadjátok túlaradó köszönetünket. Baráti Nagyságtokat e levélben kérjük, hogy mivel a mindenség urának legmagasabb irgalmas gondviselése által mondott országaink javára és békességére ezekben a napokban erős kézzel és kinyújtott karral fogunk odamenni⁵⁸⁹, ez ügyben is mutassátok meg barátságotok őszinteségét és azokból, ami minket ott illet, semmit elbitorolni vagy uralmatok alá vetni ne akarjatok, hogy ezt idők múltán adandó alkalommal tetszésetekre hálával viszonzhassuk. Kelt Temesváron, augusztus 3-án.⁵⁹⁰

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 224. l.

(126)

1323. január 6.

I. Károly király az erdélyi káptalanhoz

Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek, az erdélyi egyház káptalanjának üdvözetet és kegyelmet.

Tudjátok meg, hogy országunk főpapjai, bárói és nemesei, egymás közt beható és egyértelmű megbeszélést folytatván, elénk járulva alázatosan azt kérték tőlünk, hogy mivel kamaránk silány pénze országunk lakosságát igen sújtja, országunk egykori jólétének helyreállítására s a közérdek javára maradandó értékű és egész országunkban mindenütt forgó új, jó pénzt veressünk. S hogy ebbe beleegyezzünk, országunk ugyanezen főpapjai, bárói és nemesei elvállalták, hogy az országunkban lévő jobbágyaik és másféle népek egy-egy telek után, minden kivétel nélkül, tudniillik mind a városi, mind a mezővárosi telkek után is, egyenként fél fertót, ezüstben vagy pénzben, de ezüst értékben, tartozzanak ebben az évben kezünkhöz fizetni.⁵⁹¹ Ennélfogva mi, országunk ezen főpapjainak, báróinak és nemeseknek jogos kérésére hajolva, mint ahogy illik is, kamaráinkat, vagyis egész országunk kamaraispánságát Heys ispánnak, Garhesnek nevezett Lászlónak, Imrének, a váradi püspök testvérének, Peuldrenek nevezett Péternek, Jasrechnak, a mi híveinknek, az említett fél-fertókkal együtt eladtuk és átadtuk,⁵⁹² hogy egész országunkban jó — tudniillik nyolcadáig égetett — dénárokat veressenek a régi báni dénárak súlyában, mint amilyeneket valaha a jóemlékezetű Béla király idejében néhai István bán veretett.⁵⁹³ Kamaráink ispánjainak ilyenek verésére adtunk parancsot és megbízást, hogy azok az egész országban minden ellenkezés nélkül állandóan forgalomban legyenek, hagyván és elrendelvén azt is, hogy három bécsi dénárért egy új dénárt adjanak kamaráink, és két régi báni dénárért ugyancsak egyet, egy cseh garasért pedig három új dénárt; ezüstért pedig budai súly szerint egy márkára öt pensa új dénárt cseréljenek a kamaraispánok.⁵⁹⁴ Ezért Hűségteknek jelen levelünkkel meghagyjuk, gondoskodjatok róla, hogy amikor ugyanezek a mi kamaraispánjaink, vagy egyik közülük, vagy az ő tisztjeik, ezeket a mi említett új dénárainkat a Ti bárhol lakó népeitek közé elhosszák, népeitek azokat bátran fogadják el, bizalommal vegyék át, s vonakodás nélkül forgassák és cseréljék, ahogy előirtuk, a fél-fertókat pedig minden egyes kapu vagy telek után, ezüstben vagy dénárban, de ezüstérték szerint, kamaraispánjainknak vagy egyiküknek, vagy az ő kiküldött tisztjeiknek a mi kincstárunk: Miklós mester⁵⁹⁵ emberének jelenlétében, akit kamaraispánjaink kértek tőlünk maguk mellé társul, pontosan s hiánytalanul megfizettessék; másként nem próbálván cselekedni, mert különben a kárt, amelyet kamaránk népei-

tek részéről szenvedne, ugyanazon népeitekkel fogjuk meg-
téríttetni, az ő kárukra. Kelt Temesváron, Vízkereszt
ünnepén, az Úr 1323. esztendejében.⁵⁹⁶

Közölve: Fejér. VIII/7. 153. l.

(127)

1328. március 8.

I. Károly király Erzsébet cseh királynéhoz

Felséges fejedelemasszonynak, Erzsébetnek, Isten kegyel-
méből Csehország kiváló királynéjának, kedves nővérének⁵⁹⁷
Károly, ugyanazon kegyelemből Magyarország királya, üdvöz-
letet s a kedvező sikerek folytonos gyarapodását.

Ha Isten irgalmassága, az Ő szavakkal ki nem fejezhető
gondviselése folytán kívánatos sikerekkel meg is örvendez-
tetett minket; úgy most kiváló fiúnk, László herceg⁵⁹⁸
szomorú esetét, gyászos elhunytát vagyunk kénytelenek, oh,
fájdalom, Néktek hírül adni. Bár a kölcsönös rokonság is
elég lett volna nekünk, a vérség feloldhatatlan egysége lévén
köztünk isteni rendelés folytán, minthogy egy törzsből
származunk, mint másodunokatestvérek, mégis a körülöt-
tünk lévő országok királyai és fejedelmei gögös dölyfének
elnyomására, akik Néktek és a nagyságos János fejedelem
úrnak, Csehország királyának és luxemburgi grófnak,⁵⁹⁹
kedves férjeteknek, a mi kedvelt testvérünknek és barátunk-
nak kárára törekedtek, említett fiúnk és lányotok közt előre-
látó gondoskodással házasságot akartunk létrehozni, s ehhez
megnyertük a Szentszék nélkülözhetetlen felmentését.⁶⁰⁰
Minthogy az említett király úrral, szívbeli barátunkkal,
ameddig csak a jelen élet lehetősége nekünk ezt e világon
megengedi, kedvező és kedvezőtlen körülmények között
egyaránt jó viszonyban óhajtunk lenni, mindig tetszésére
kívánunk tenni, s ugyanezt erős hittel reméljük tőle is
irányunkban mindig és mindenütt, épp ezért jelen soraink-
kal arra kérjük Felségtek királyi indulatát, testvéri bizal-
mát, hogy vigyázó gondoskodással ápoljátok az említett
János királyban a barátság páratlan érzését, amely köztünk
eddig is élt s a jövőben is virágozzék minden rosszakarátú,
alattomos befolyásolás ellenére is úgy, hogy a baráti szövet-
séget megújítva, illetve megtartva, ha Isten is akarja, szán-
dékunk szerint a távoli jövőre is, kölcsönös egyetértésnek
örvendhessünk és törhessük meg az ellenünk acsarkodó

dölyfösök nyakát nagy erővel és hatalmas karral. Egyébként még arra is kérünk Benneteket, hogy közöljétek velünk jelen levelünk átadója által levélben a híreket, amelyek tudomásotokra jutnak, különösen az említett cseh királlyal kapcsolatban, és mást is a széles nagy világból. Kelt a visegrádi fellegvárban, hamvazószerdán, az Úr 1328. esztendejében.⁶⁰¹

Közölve: Fejér. VIII/3. 366. l.

(128)

1338. március 8.

I. Károly király a trauiakhoz

Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya híveinek, Trau városa vezetőinek, bírának és egész közösségének üdvözetet és kegyet.

Sohasem kételkedtünk, most sem kételkedünk Benneteket, mivel felségünkhöz és szent királyi koronánkhoz mindig teljes hűséggel voltatok és vagytok most is, hiszen a mi javunk a Ti nyugalmatok, a Ti javatok is, és megfordítva. Épp ezért mint híveinket kérünk Benneteket kedvesen, intünk és figyelmeztetünk is, hogy az ellenünk lázadók, meg a hozzánk hűtlenek iránt sem kedvezéssel, sem tanáccsal, sem segítséggel ne legyetek, különösen pedig be ne fogadjátok őket. Kelt Visegrádon, Reminiscere-vasárnap előtti szombaton, 1338-ban.⁶⁰²

Közölve: Fejér. VIII/4. 299. l.

(129)

(1338.)

Magyarországi főpapok XII. Benedek pápához

Szentségték hű és alázatos fiai, Magyarország püspökei, főképpen pedig soraikból azok, kik a király üdvösségéről, az ország és Isten egyházainak jó állapotáról buzgóbb lélekkel és nagyobb szorgossággal gondoskodnak, jelentik, hogy az egyházak állapota, jogai és kiváltságai, úgyszintén az ország szabadságai vagy már teljesen meg vannak semmisítve, vagy pedig válságos enyészet szélére jutottak.

Alighogy valamelyik birtokos főpap elhal, bármilyen legyen állása, mind egyházi, mind családi javai királyi ren-

deletről, világi hatalommal lefoglaltatnak; teteme gyakran minden tisztesség ellenére, a mezítelen földön marad; úgyhogy néha csak ötöd-hatod napra, mások költségén részesül egyházi temetésben. Káplánjai, unokaöccsei, rokonai és cselédei félelemből szétszaladnak; mert azok, kik netán elfogatnak, kínnal arra kényszerítetnek, hogy kiszolgáltassák nemcsak azt, amit az egyházi javakból szolgálataik fejében kaptak, hanem egyéb szerzeményeiket is. Továbbá, az egyházak üresedésének egész ideje alatt, váraik és javaik a világi hatalom által elfoglalva tartatnak, jövedelmeik eltékoztatnak, jobbágyaik irgalom nélkül kifosztatnak; a templomok erőszakosan feltörtetvén, az ott megőrzés végett elhelyezett értéktárgyak elhurcoltatnak; a parasztok, kik abban a hírben állanak, hogy valamijök van, elfogatnak és kínszerekkel vagyonuk kiszolgáltatására kényszerítetvén, az éhség kínjainak lesznek áldozatai. Az, aki üresedésben levő egyházra előmozdítatik, akár szerzetes, akár világi pap, szokásból vagy inkább újon meghonosult visszaélésből, az egyház birtokába a király egyik világi udvari embere által vezetetik be, akinek a bevezetett főpap száz márkát, illetőleg az egyház értékéhez képest többet vagy kevesebbet köteles fizetni, amely összeg fejében a jövődjö jövedelmek köttetnek le. Az egyház pedig rendszerint mindenből kifosztva szokott átadatni. Az egyházak, még főpapi székek is, hosszú idővel a főpap elhunytá előtt szoktak a király által várományosan eladományoztatni. Így történt, hogy huszonhárom esztendő óta világi és szerzetes főpapok választás mellőzésével mozdítottak elő; ha csak a választók a királynak inkább fenyegető nyilatkozata, mint tanácsadó ajánlása előtt meghajolni nem voltak hajlandók. Egyetlen kivétel Lőrinc boszniai püspök,⁶⁰³ ki megválasztása után harmadévre Szentségtek lábaihoz járulván, Szentségtek kegyelméből a boszniai püspökségben megerősítetett. Ellenben több főpap, erőszak és megvesztegetés közbejöttével, kánonellenes módon, Isten sérelmére és közbotrányra nyerte el és foglalta el székét. Azokat a főpapokat, kik az ország és az egyház javára választattak meg, legyenek az ország szülöttei vagy idegenek, a király úr az apostoli szék színe előtt vagy az országban megtámadja; mert nem akarja, hogy azokat, amiket lelke üdvösségének veszélyeztetésével az egyházak és egyházi férfiak sérelmére cselekszik és cselekedni készül, bárki akadályozni tudja és merészelje. A kegyúri jogot az egyházak fölött a király úr tetszése szerint adományozza el, az egyházak

súlyos kárára és hátrányára; mivel azok, kik ily módon megadományoztatnak, inkább rablók, mint védnökök módjára járnak el. A világi és szerzetes főpapok, káptalanok és konventek évenként egyszer, néha többször is kénytelenek táborba szállani, az egyház jövedelmeit meghaladó számban fegyvereseket vezetni, vagy küldeni, noha csak akkor volnának kötelesek fegyvert fogni, amikor pogányok vagy szakadárok támadnak az országra. Minden esztendőben január első napján az érsekek kétszáz, a püspökök ötven márkát kötelesek a királynak újévi ajándékuul bemutatni. A várak építésében, az egyház szabadságának sérelmére, a király az egyházak jobbágyait dolgoztatja, akiket ezenfelül önkényesen tetszése szerint adókkal terhel. Több világi és szerzetesegyház birtokait és falvait önkényesen, minden jogcím nélkül várak számára foglalta le. Főpapok és más egyházi férfiak, rangkülönbség nélkül, a papi kiváltságok mellőzésével világi törvényszékek elé idéztetnek. A világiak harminc évi elévülésre támaszkodnak az egyházak ellenében; még az egyházak száz esztendőt meghaladó birtokolásra is hiába hivatkoznak, ha nem képesek a királynak tetsző okiratot mutatni föl; pedig az egyházak okiratai nagy részben elvesztek a tatárok kétszeri betörése idején. Emellett az egyházak és egyházi férfiak, akár felperesek, akár alperesek, ha okiratokat nem mutathatnak föl, ámbár a bizonyításra tanukat hozhatnak, bajvívásra ítéltetnek; amiért is azok, kik az egyházi büntetéseket magukra vonni nem akarják, gyakran igazságos ügyüket veszni engedik. A király úr, lelke üdvösségének kockáztatásával és a királyi méltósághoz illő jó erkölcsök sérelmére, trónraléptétől kezdve mostanig egyetlen egyszer sem ült nyilvánosan törvényt, a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig, az ország jogai és szabadságai sérelmére, az ország és a rendek nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta. A nemeseket ok nélkül méltóságaiktól és örökségüktől megfosztja; sőt, úgyszólván az összes szabadságoktól és szokásoktól, melyekkel őket Szent István, Szent László és más királyok megajándékozták, megfosztotta és folytonosan megfosztja; noha ismételten ígérte és esküvel fogadta, hogy ezeket a szabadságokat és szokásokat fönntartja és megerősíti, amennyiben pedig megszüntette, visszaállítja; de a határidők, amelyeket kitűzött, leteltek anélkül, hogy esküjét megtartotta, ígéreteit teljesítette volna; amiért féltő, hogy a keresztény hit nagy veszélyével az egész magyar nép lázadása következik be. Magyarország régi szent kirá-

lyainak rendelkezése szerint a főpapok vannak arra hivatva, hogy az országot és királyait tanácsukkal vezéreljék, amint-hogy eddig vezérelték is. Most azonban annyira megvetés tárgyává lettek, hogy még a szegények, özvegyek, árvák és jogfosztottak érdekében a királyhoz intézett folyamodásaik sem hallgattatnak meg, és mikor az irgalmasság ezen cselekedeteire vállalkoznak, megszegyenítve utasítatnak el, sőt személyükben, vagy egyházuk javaiban, vagy rokonaik érdekeiben üldöztetést szenvednek.

Mindezen és más hasonló ügyekben üdvös orvoslásért Isten után nincs más, akihez fordulhatnánk, mint kegyelmes Szentségteknek gondviseléséhez. Attól rettegünk, hogy Isten és Szentségtek neheztelésének tesszük ki magunkat, ha az egyházak és a lelkek szerencsétlen állapotát hallgatással elföldjük. Nehogy tehát az előrebozsátott visszaélések egyházaink és a római szentegyházhoz mindig híven ragaszkodó Magyarország kárára, a király utódainak például szolgáljanak, esedezünk Szentségtekhez, hogy szent Felsőgednek az egész világban Isten dicsőségére magasztalt bölcsessége és igazságossága, az apostoli szék kegyességéből és a szánakozás érzésének sugallatára, irgalmasan segítséget nyújtson. De úgy tegye ezt szent atyánk, hogy a királyi harag ne találhassa meg ebben az országban azt, vagy azokat, akiket a föntebbiek föltárása miatt sújthatna; mert ellenkező esetben mind a főpapokat, mind követeket menthetetlenül botrány, megszegyenítés és személyük veszedelme érné.⁶⁰⁴

Közölve: Fejér. VIII/4. 321. l.

A XIV. SZÁZAD MAGÁNLEVELEZÉSE

Az Anjou-kor magánlevelezése emléanyagában természetesen már kiterjedtebb és változatosabb szempontok alakítására ad lehetőséget. Az előző század reprezentatív levélírási teljesítményeihez hasonlókról, az udvari levelezést olyan családias, valóban magánjellegű formában bemutató írásokról, mint Kunigunda levelei, nem maradt ránk emlék. Az ilyen „udvari” levelek megelőzőleg az állami levelezésben, különösen a diplomáciai leveles emlékekben, az előző fejezetben kerültek bemutatásra. Az Anjou-kor magánlevelei, vagy inkább magánjellegű levelei már társadalmilag differenciáltabb képet mutatnak, mint az előző kor egy-egy ügyre vagy személyre vonatkozóan összegyűjtött, és éppen ezért egy témakörben mozgó levelezése.

Mindenekelőtt a föld népének, a jobbágságnak sorsával foglalkozó néhány ránkmaradt leveles emléküket mutatjuk be. Egy Temes megyei földesúr maradásra próbálja bírni jobbágyait, mert hiszen a gimési vártól, melynek várnagyságát viselte, annyira távol eső birtok hasznát számára csak a jobbágyok munkáskeze biztosította. Érthető, hogy a birtok értékét jelentő jobbágság helyváltoztatását az írásfoglalással is, nagy fontosságúnak mutatják a levelek. Ezek között a Treutel-testvérek egy ilyen levelét olvashatjuk Remetei Istvánhoz. Ugyancsak jobbágyaik ügyében írnak levelet Debreceni Dózsának, Károly Róbert híres nádorának menyje, azután Tamás erdélyi vajda, sőt a veszprémi Szent Katalin kolostor apácája, Ilona is, családi birtokáról lévén szó.

Az egyházi levelezés két érdekes példában szemléltethető. Az egyik az egri püspök, a másik pedig az egri káptalan terjedelmes felszólítása egy közelebről meg nem nevezett megyéhez, melyben a feudális egyház egyik legjelentősebb jövedelmi forrásának, a tizednek (dézsmának) beszédési módjáról tájékozódhatunk. A győri püspök egy szigetközi falu, Vica egyházi ügyeiben menesztett egy missilist. Egy plébános házassági ügyben ír; ma úgy mondanánk, holtta nyilvánítási dolgában kér utasítást főesperesétől, az egri püspök pedig egy „csodajelről” ír.

E század levelezésének emlékei között találkozunk először azokkal, akik ezt a sajátos magyar írásbeliséget megtanulták, művelték és tovább örököítették. A deákok voltak ezek. A hazai iskolázás igen gyérszámú emlékjelei sorában minden bizonnyal érdeklődésre tarthat számot ez a néhány itt közölt levél. Hogy a középkori iskolás mennyi problémával küszködött, különösen pénz dolgában, azt Domokos deáknak, aki Visegrádon, fettehetőleg az ottani apátság iskolájában készült, ha nem papnak, legalábbis litterátusnak, a nagynénjéhez írott levele mutatja. Klára asszony, Semjéni László felesége is bizonyára engedett a távoli iskolában vesződő unokaöcs komoly érvelésének, és elküldötte a könyvvásárlásra kért, de meglehet, másra szánt pénzt.

A deákok mellett az iskolamesterek is szóhoz jutnak, mégpedig vidámabb alkalomból. Egy közelebbről meg nem nevezett iskolamester egykori tanítványát, Péter tanítót lakodalmára hívja, ez azonban kimentti magát, mivelhogy a város ügyei őt most lekötve tartják. Sem a lakodalmat tartó, sem a meghívott iskolamester lakóhelyét közelebből meghatározni nem tudjuk, mégis azt kell hinnünk, hogy valahol Gimes várának környékén oktathatták „a primitív tudományokban” a tanuló ifjúságot, mert az éppen megházasodott mester Magyar Pálnak, az előbb említett gimesi várnagynak figyelmébe ajánlja azokat a jokulátorokat, akik menyegzőjének ünnepségén „vidámságos tetszést, és bec sülni való kellemetességet másoknál inkább szereztek”.

Vannak azután itt más levelek is, melyeket már nem tudunk mondani-valóik szerint egymáshoz ilyen közel elhelyezni. János macsói bán egy atyafiának rokonaikat ajánlja figyelmébe. A váradi tanács Kállai Simon fiait szólítja fel, hogy egyik polgártársuk feleségének azt, amivel neki tartoznak, adassák meg.

A magánlevéllel érintkező hivatalos levelezésnek igen számos emlékből reánkmaradt típusát két példában mutatjuk be, az egyik Dénes vajda levele az erdélyi káptalanhoz, melyben egy a királyi szolgálatban fáradozó gyulafehérvári kanonok járandóságát keresi „igen kedves barátain, a gyulafehérvári egyház káptalanán”. Egy nádori megkeresésre, amelyet a Palatinus barátságosan küldött meg az egri káptalannak, az egri káptalan hasonló barátsággal válaszol, világos bizonyosságául annak, hogy az előző század levelezésében már megállapított magyar levél formai sajátossága, mely a barátságot a hivatalos levelezés ridegebb stílusával elnémíttatni nem engedi, az Anjou-korban is tovább él.

(130)

(1325 után)

Temes megyei jobbágyok Magyar Pál gimesi várnagyhoz

Jótevő uruknak, a Magyarnak mondott Pál mesternek⁶⁰⁵, gimesi várnagynak, a Temes alatti birtokain⁶⁰⁶ lakozó gazdagok és szegények egyetemlegesen, örökös hűségük szolgálatait.

Minthogy Miklós nevű tisztje miközöttünk nem mint igaz bíró, hanem mint valami második Ámon,⁶⁰⁷ zsarnokoskodik, némelyeket közülünk, ahogyan nem való, fogságra vet, némelyeket nyomorgat, másokat javaiktól megfoszt, és azt, ami a kenyerünk, tudni méltó szülő telepítéseinket, szétrontja és elpusztítja, a malomgátakat lerombolja, vetéseinket méneseivel legelteti, az erdőktől és régtől fogva meglevő szabadalmaink használatától visszatart, és mindent szabadságunk rovására cselekszik; különösképpen pedig ama szabadságunkat, melyet nekünk urunk levelében szabályosan és illő módon engedett, teljességgel megrontotta, és sok más elmondhatatlan gaztetteket, melyeket megírni

izzadságos volna, követett el rajtunk; ámbár nincs kedvünkre, mindazonáltal a szükségtől hajtva mégis oda jutottunk, hogy birtoka földjének színén többé semmiképpen meg nem maradhatunk. Ennek okából kérjük tehát Uraságodat, ha továbbra is úr akar lenni fölöttünk, úzze el közülünk ugyanezen Miklóst, és valaki mást, jobbat méltóztasson ide helyezni; mert különben e szükségtől kényszerítve, király urunkhoz fellebbezünk és nem fogjuk elmulasztani, hogy magunk állapotát más helyen biztosítsuk.⁶⁰⁸

Közölve: Tapolczai. 11. (1886.) 57. l.

(131)

(1325 után)

Magyar Pál gimesi várnagy Temes megyei népeihez

Pál mester, kit Magyarnek mondanak, Gimes várnagya, Temes alatti birtokain lakozó híveinek, gazdagnak és szegénynek mindenképpen való kedvelését.

Mínhogy láttuk és megértettük hozzánk intézett leveletekből a Miklós tisztünk által, de tudtunk nélkül, Nektek okozott bajokat, nem kis mértékben felháborodtunk. Szánakozván tehát nehéz sorsotokon, ugyanezen Miklóst — így határozottunk — gatzetteinek érdemeiből közületek és tisztességéből, orcájának pirulásával, teljességgel elmozdítottuk; mégpedig úgy, hogy közületek bármelyik ellen tett fenyegetései és mindenféle kár okozásai fejében, minden tekintetben jóvátételt adni tartozzék. Azon felül Pétert, ki alkalmas férfiú és házunk népéhez tartozó, jelen levelünk felmutatóját, a király úr beleegyezésével bíróként közötökbe helyeztük, kit tisztességgel fogadván, ugyanazzal legyetek iránta. Meghagytuk neki, hogy minden szabadságotokban Titeket e jelen időtől kezdve sértetlenül őrizzen meg. Ha pedig valamit szabadságotok rovására merészelné tenni, addig is, míg az tudomásunkra jut, felhatalmazunk Titeket e jelen levelünkkel, hogy őt ama cselekedettől eltiltsátok.⁶⁰⁹

Közölve: Tapolczai. 11. (1886.) 58—59. l.

(132)

1326. március 25.

Dózsafi Jakab felesége Egyed fia Iván mesterhez

Nemes és becsületes férfiúnak, Iván mesternek, Egyed ispán fiának, nagyon tisztelendő rokonának Dausa néhai nádor és szabolcsi ispán⁶¹⁰ fia Jakab mester asszonyfelesége a rokonság köteles adóját, s üdvössége gyarapodását.

Mivel András Bogusi gazdatisztetek már régebben elvett az erdőben két ökröt és egy köpönyeget meg két fejszét a mi saját tursámsoni jobbágyainktól, ezért Atyafiságtok nemességétől szorgalmasan kérjük, hogy az elvett dolgokat — akár jogosan, akár jogtalanul vették el tőlük — adjátok és szolgáltatásotok vissza, kérelmünk okából. Kelt Debrecenben, húsvét utáni kedden.⁶¹¹

Közölve: Fejér. VIII/3. 171. l.

(133)

(1315—1339 között)

Miklós vajda Boxa fiaihoz

Miklós erdélyi vajda és szolnoki ispán⁶¹² kedves rokonainak, Boxa fiainak: László és Danch, Miklós és Ferenc mestereknek rokonsága köteles adóját és magát egészen.

Minthogy különös bizalmunkat s reményünket helyezzük a Ti rokonságtokba és minthogy most érkezett el az alkalmas idő, hogy rokonságtok vonzalmának jelét mutassátok, éppen ezért arra kérjük buzgón Rokonságtokat, hogy magatok közül is, s a Ti vidéketek más nemesei közül is azonnal küldjetek hozzánk e levél láttára, minél tisztesebben és illendőbben, Meggyesre, Jákó fiaival s Pál bán fiaival együtt, amiért aztán mindenben irányotokban készségesnél készségesebbek leszünk. Mindenben ki fogjuk elégíteni óhajaitokat, azokét is, akiket hozzánk küldötök; nehogy másképp tegyetek, mint ahogyan bízunk bennetek. Kelt Lippán, Szent Lőrinc ünnepe előtti szombaton.⁶¹³

Közölve: Wenzel. XII. 207. l.

(134)

1328. július 20.

Tamás vajda az ebendorfi jobbágyokhoz

Tamás, erdélyi vajda és szolnoki ispán⁶¹⁴, híveiknek: Geubul fia János fia Jánosnak, kit Henulnek mondanak, és Purgo-Nepandorf nevű birtokain lakó jobbágyai egyetemeségének mindennemű szeretetet.

Értésünkre adták, hogy Ti bizonyos rémhírré el akartok széledni e birtokokról, de minthogy ez nem igaz, biztosítunk benneteket és hitünkre ígérjük jelen levelünk által, hogy minden rémhír ellenére, nyugodtan és békében megmaradhattok házaitekban a mi különleges védelmünk alatt, s ki köztetek letelepedni óhajt, nyugodtan teheti, biztonságban letelepedhet. Mi megvédünk benneteket mindenki ellen, ki Titeket bántani akar, akár csak ezután jöttök oda [vissza], akár már ott tartózkodtok. Henul birtokait, király urunktól nyert örök és visszavonhatatlan érvényű kiváltságlevele értelmében, minden támadónak csendet parancsolva kiváltságaiban meg fogjuk őrizni. Kelt Déván, Illés próféta ünnepe, az Úr 1328. évében.⁶¹⁵

Közölve: Fejér. VIII/3. 331. l.

(135)

(1325—1341 között)

M. iskolamester Péter iskolamesterhez

Az okos és tisztelt férfiúnak, neki őszintén kedvelt atyafiának, Péter mesternek, ilyen nevű helyről, egykoron tanítványának, N. Iskoláinak rektor mestere, az őszinte atyafiságnak és becsületnek állandó gyarapodását.⁶¹⁶

Miként a Szentírásból megtanuljuk, senki sem üdvözülhet, ha az üdvözülés három állapotából valamelyiket magának nem választja. Ezért mi most az igazak egyik állapotát, tudnivaló a jó házasságot választottuk. Jelen levelünk által kérjük tehát Kedvességeteknek ama régtől kezdve közöttünk meggyökerezett atyafiságos érzelmeit, melyekről semmit nem kételkedünk, hogy Húsvét ünnepének most legközelebb elkövetkező 15. napján, menyegzőnk ünnepségére, melyet Isten engedelmeiből megülni szándékozunk, atyafiságos kedvezéssel eljőjjetek. Nincs kedvesebb számunkra atyafiságos szeretetelnél, minthogy csupán a Ti személyetek

hiányzik nekünk. Mert nem véljük, hogy azok közül valók vagytok, kikről az Ekloga azt mondja: Barát és asztaltárs csupán; a szükség, vagy a jószerencse idején pedig meg nem jelenik.⁶¹⁷

Közölve: Tapolczai. 29. l.

(136)

(1325—1341 között)

Péter iskolamester M. iskolamesterhez

Az okos és becsületes férfiúnak, M. mesternek, N. iskolái rektorának, egykoron jótevőjének, P., ilyen helyre való iskolamester, őszinte tiszteletének és becsülésének állandó gyarapodását.

Megértvén nevezetes szándékokat és állapotokat, lelkünk nagy örömmel telt el e kiváló jószerencsén vigadozván. Mivel azonban a város jelenvaló súlyos ügyei megakadályoznak, nevezetesen a király úrnak járó segély beszolgáltatása⁶¹⁸; személyesen tehát, ahogy illő lett volna, menyegzője ünnepségére, miként erre felkért, elmenni nem tudunk. Kegyelmed azért minket kedvetlenül ne tekintsen, mert nem szándékosan hagytuk ezt el. Hanem íme Miklóst, mi atyánkfiát, jelen levelünk felmutatóját, kellő tisztelettel, menyegzője ünnepségére magunk helyett küldöttük. Minthogy azonban az igazak ez állapotát mi még hasonlóképpen nem választottuk, hogy magunknak milyen állapotot válasszunk, érett tanácsát velünk atyafiságosan közölje, mivel kegyelmed tanácsa szerint szándékozunk cselekedni.⁶¹⁹

Közölve: Tapolczai. 30. l.

(137)

(1325—1341 között)

M. iskolamester Magyar Pál gimesi várnagyhoz

A nemes és becsületes férfiúnak, jótevő urának, Pál mesternek, kit Magyarinak mondanak, Gimes várnagyának⁶²⁰, M. mester N. helyről való iskolamester, hogy minden parancsolatára fáradhatatlan készséggel áll, biztosítja.

Ama nagyságos bizodalommal, mellyel atyai érzelmében bizakodom, mert kora ifjúságomtól kezdve atyai szeretettel táplált engem, ámbár alacsony sorsú voltam magam, uram-

hoz küldöttem P. és N. jokulátorokat⁶²¹, kik jelen levelünket felmutatják, és kik menyegzőnk ünnepségén vidámságos tetszést és becsülni való kellemetességeket másoknál inkább szereztek. Őket Kegyelmed jövődő szolgálatainkra való tekintettel, úri illendőséggel jóságosan megajándékozván, örömmel és vigassággal eltelve hozzám visszabocsássá, hogy ezen és más jótéteményei miatt, amíg csak élek, örökké lekötelezettje legyek.⁶²²

Közölve: Tapolczai. 31. l.

(138)

(1335 után)

Dénes bán Temes megyei népeihez

Dénes bán⁶²³ stb. kövesdi birtokain⁶²⁴ lakó minden temesi hívének és ugyanoda tartozó népeinek mindenkben való kedvelését.

Minthogy Jánost, B. fiát közületek elbocsátottátok, e jelen levelünk felmutatóját, P. kedvelt hívünket bíróul közétkebe helyeztük, és személyünk helyett a tisztség ellátását teljes joggal neki engedték. Ezért tehát őt mint saját személyünket, fogadjátok magatok közé, hogy ő Titeket régtől fogva meglevő törvényes állapotokban megőrizzen.⁶²⁵

Közölve: Tapolczai. 33. l.

(139)

(1328—1312 között)

János macsói bán Tamás mesterhez és Demeterhez

János macsói bán, szerémi, valkói, bodrogi és baranyai ispán⁶²⁶, kedves komájának: Kupsa fia Tamás mesternek s atyafiának: Demeternek a legteljesebb hajlandóságot a rokoni elszakíthatatlan kötelék vonzalmával együtt.

Komámat tisztelettel felkérjük jelen levelünk által, hogy különös figyelmetekbe fogadjátok Conpának mondott István fiait: Domonkót és Pétert, miként Urunktól is parancs van reá, legyünk oltalmára. Másképp tehát ti se cselekedjetek a mi kedvünkért.⁶²⁷

Közölve: Wenzel. XII. 669. l.

Miklós egri püspök egy csodajelről

Mi, Miklós,⁶²⁸ Isten irgalmából és apostoli kegyelemből egri püspök jelen levelünk rendjében jelezzük mindazoknak, kiket illet, hogy mivel mi és sokan mások kétségben vagyunk, hogy vajon amaz ostya, mely Tarkő⁶²⁹ vára alatt a Minden-szentek egyházában valami üveg-vagy kristályedénybe zárva látható,⁶³⁰ valóban üdvöthozó vagy csodatevő-e, avagy család, rosszindulatú vagy gonosz módon tettek rá szert, és emiatt a nemes férfiakat: Rikalf mestert⁶³¹ és fiait sokan nem ok nélkül gyalázzák, ugyanezért Rikalf mester és fiai, János és László, hogy az ilyesfajta megszólástól és gyalázattól teljesen megtisztuljanak, a mi jelenlétünkben személyesen elő-állván, a maguk, meg más fiainak és leányainak és egyebeknek nevében, kiket e jelen ügy érint, az evangélium szent könyvét testi valóságuk szerint illetve, valósággal és komolyan megesküdtek, hogy amaz ostya, mely nekünk és sok másoknak kétséges, őáltaluk gonosz szándékkal, rossz indulattal és csalárdsággal oda nem tétetett, sem oda nem rendelték és amaz egyházba nem adták, helyezték, vagy bármiképpen oda nem vitték, és nem ideigvaló nyereség, vagy sokadalom okából találták ki, és hogy azt nekünk is át fogják adni, hogy tapint-suk meg, tekintsük meg és vizsgáljuk meg azt és tegyük vele, amit Isten és az igazságosság szerint alkalmasnak látszik. Ezenkívül ugyanezeknek állhatatos kérelmére beleegyeztünk, hogy az ugyanezen ostyához felajánlott felajánlási pénzt ugyanezen Rikalf mester a mi tudtunkkal, beleegyezésünkkel és tanácsunkkal az ugyanott építendő kolostor építésére, ha mi is jónak látjuk, és erre engedélyünket adjuk, valamint a mondott plébániai egyház hasznára, vagy szükségére, és fő-ként pedig ugyanezen egyház által vásárlandó birtokokra használják fel teljességgel és erre fordítsák. Amint hogy reméljük is, hogy üdvösen és ésszerűen fogják azt elkölteni és felhasználni, és így is rendelkeznek erről, különösképpen János mester fiának tanácsára, aki jogban járatos és értelmes személy. Kiknek kérelmére jelen levelünket hiteles pecsétünkkel megjelölve átengedtük. Kelt Kassán, Boldog Katalin szűz és vértanú ünnepén, az 1346. esztendőben.⁶³²

Kiadatlan.

(141)

(1330—1362 között)

Miklós egri püspök egy megyéhez

Miklós, Isten és az apostoli szék kegyelméből az [egri] egyház püspöke,⁶³³ a nemes és tisztos férfiakkal, meg az egyházak papjainak, nemkülönbén bármily rendű és állapotú embereknek N. megyében⁶³⁴, Krisztusban kedvelt fiainkat atyai áldásával üdvöt.

A mondott egyház káptalanából való atyánkfiai, megfontolt férfiak, a nekik járó dézsmát ugyanazon N. megyében, melyek a jelenvaló esztendőben részletekről őket illetik, mind a nagyokat, mind a kisebbeket⁶³⁵ mi előttünk reábizták A-ra és B-re, az ő kanonok-társaikra, hogy azokat összegyűjtsék, megköveteljék és azoknak mindenben gondját viseljék. Ezért tehát Nemességtek barátságát, melyben igen bizakodunk, kérjük és intünk is Titeket, és szorgalmasan buzdítunk e jelen levelünk által, az egyházak papjainak pedig a szent engedelmség erejével határozott parancsba adjuk, hogy ahányszor csak és bármikor az említett A. és B. mesterek, vagy az ő hírvivőik, e jelen levelünkkel közületek bármelyikekhez eljutnak, őket tisztességgel fogadjátok, a dézsmarovás idejében szorgalmasan ügyüket viseljétek, és az említett dézsmákat, melyek testvéreinket illetik, az ő javukra megfizettségük teljesen és hiány nélkül. Úgyhogy Ti, pap urak, plébániátokban velük együtt járjatok el, az őket illető jogokat, melyek a Tietek is, serényen előmozdítsátok, s ez elmondott dolgokban ne cselekedjétek másként. Mert máskülönbén az említett dézsmáltatók által e jelen levelünk erejével nekik adott felhatalmazással, kiket idézni kell, magunk elé idéztetjük, akiket ki kell közösiteni, kiközösítünk, ha valaki közületek engedetlenségbe esne ez előmondott dolgokban.⁶³⁶

Közölve: Form. solennes. 76—77. l.

(142)

(1330—1362 között)

Az egri káptalan egy megyéhez

A körültekintő férfiakkal, nemes és tisztos uraikkal és tisztelendő barátaikkal, A. mesternek, B. megye ispánjának és a szolgabíráknak és más nemeseknek és nem nemeseknek

ugyanazon megyében, nemkülönben ama megyében tartózkodó minden egyházás papnak, az N. [egri] egyház káptalana⁶³⁷ őszinte barátságnak és a tisztességnek folytonos növekedését kívánja.

Mínt hogy mi e jelen esztendőben a Töletek és az említett megyéből általában szokott módon nekünk járó tizedeket egyenlő és egyező akarattal a körültekintő férfiaknak, C-nek és D-nek, kanonoktársainknak gondjára bíztuk, hogy azokat összegyűjtsék és behajtsák, ugyanezen dézsmáltatóinkat a Ti nemességtek és okosságtok barátságos indulatába, melyben igen nagyon bizakodunk, szorgalmatosan ajánljuk e jelen levelünk által. Szent Jánosnak, a mi patrónusunknak szerelméért, valamint a mi hűséges nektek járó szolgálatainknak kedvéért, midőn és valahányszor ez említett dézsmáltatóink, vagy közülük az egyik, vagy az ő hírvivőik, kik jelen levelünket felmutatják, hozzátok, vagy bármelyiketekhez eljutnak, tisztességesen fogadjátok, velük kedvezéssel bánjatok, s a mi említett tizedeinket nekik megfizessétek, vagy megfizettessétek teljesen és hiány nélkül. Mást pedig, mint hogy a Ti nemességtekben és megfontoltságokban megbízunk, ez említett dolgokban ne cselekedjete, nehogy az Isten előtt éneklőknek lelkesedése és kedvesen hangzó zengedezése a dézsmák megfizetésének elhanyagolása miatt ezen egyházban elhallgasson, azaz megszűnjön és feledésbe menjen.⁶³⁸

Közölve: Form. solennes. 74—75. l.

(143)

1347. május 11.

Lajos király parancslevele

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, hívének, Dénes mostani főlovász mesternek⁶³⁹, valamint azoknak, kik őt hivatalában követik, meg ezek helyetteseinek üdvözlét és kegyelmét.

Panaszkodnak nekünk, és a királyné asszonynak [Erzsébet] igen kedves szülőanyánknak, hiv jobbágyaink, a tápi⁶⁴⁰ hadakozó lovászok⁶⁴¹, hogy Ti őket a még a szentséges István király idejében engedett szabadságuk mértékén túl megterhelitek, a hadiadó és szolgáltatások behajtásában említett szabadságuk ellenére őket háborgatjátok és tőlük illetéktelen adókat követeltek. Mivel pedig mi ezeket magának a szentséges István királynak idejében nekik engedett szabadságaik-

ban sértetlenül akarjuk megőrizni, s Hívségteknek szigorú királyi paranccsal parancsolván rendeljük, hogy a mi tápi lovász jobbágyainkat említett szabadságukon túl semmiben meg ne terheljétek, sem tőlük valamiféle illetéktelen adót szabadságuk ellenére ne követeljetek, vagy követeltessetek, mert különben felségünket súlyosan megsértitek. Amint ismeretes, ugyanezen lovász jobbágyainknak e dologra vonatkozó oklevelüket a hajdan-való kitűnő fejedelem, Károly úr, a mi jóemlékezetű atyánknak, a havaselvi részeken esett veresége alkalmával elveszett [időrendben] középső pecsétjével erősítette meg, és ugyanazon királyné-asszonynak, a mi igen kedves szülőanyánknak gyűrűs pecsétjével jegyzett hozzátok intézett oklevele van birtokukban, melyet nekünk felmutattak. Kelt Budán, áldozócsütörtök ünnepének másnapján, az Úr 1347. évében.⁶⁴²

Kiadatlan.

(144)

1347. november 2.

A váradi tanács kállói Simon fiaihoz

A nemes és becsületes férfiaknak, kállói Simon fiainak: Imre és Péter mestereknek, tisztelendő barátainak, Péter és Jakab, Várad bírái és esküdtjei s az oda való összes polgárok őszinte üdvözlét érzését.

Vegyétek tudomásul, hogy néhai Pál váradi szabó özvegye, ki most Fintha szíjgyártó, társunk s polgárunk felesége, előttünk személyesen megjelenve ép ésszel és önkéntes elhatározásból kijelentette, hogy ama bizonyos Sándor, beulthi Dénes fia, kit, még mikor gyermeksege idején a váradi iskolákba járt, évi három márkáért gondozott és tartott, egyezséget kötött, de az első év kitöltése után fizetés nélkül, lopva távozott; pedig ennek a pénznek a felét az úrnő első férjétől származó fiacskájának, Benedeknek szánta, s hogy visszanyerje és megkapja, arra bízta volna, ki most e levelt néktek felmutatja, és előttünk bízta is; ennél fogva arra kérünk szorgosan titeket, hassatok oda, hogy mivel ugyanez a Benedek, aki ezt a pénzt lefoglalta, ahogy az igazságosság teljesítése kívánja, meg is kapja ez összeget ugyanettől.⁶⁴³ Kelt Váradon, Mindenszentek ünnepe utáni pénteken, az Úr 1347. esztendejében.

Közölve: Fejér. IX/1. 555. l.

(145)

(A XIV. század első fele)

Miklós pap Benedek fehérvári espereshez

A bölcs és becsületes férfiúnak, Benedek fehérvári esperesnek, Miklós, N. helység papja.⁶⁴⁴

Eszséged tudtára adom, hogy P. ispán, jelen levelünk felmutatója Uraságod levelével Magyarország határait és térségeit nem csekély napokon és órákon át bejárta, hogy Jánost, leánya jegyesét feltalálja, de semmiféle jelére, vagy nyomára annak, hogy holtát lelte volna, nem bukkant, és ezért reményét vesztvén övéihez visszatért. Hogy tehát az ilyesfajta ügyekben és esetekben mi légyen a teendő, Uraságod minket, úgy kívánnánk, kioktasson.⁶⁴⁵

Közölve: Tapolczai. 22. l.

(146)

1352. október 13.

Tatamér, fehérvári prépost Móric fia Simon mesterhez

A mi nagyságos és hatalmas Simon mesterünknek⁶⁴⁶, Móric fiának, egykoron vajdának, pozsonyi ispánnak, tisztelendő barátjának, Tatamér mester⁶⁴⁷, a fehérvári egyház prépostja őszinte üdvkívánságának eredményességét teljes barátsággal óhajtja.

Szent István király legközelebb múlt ünnepe [augusztus 20.] után Viszló testvére János, a mi rokonunk és tisztünk, a ti Mórichida⁶⁴⁸ nevezetű birtokotokon keresztül lovagolt és azon áthaladt, és magával vezetett két igáskancát, amely lovakat szolgáltok és vámszedőitek a vám fejében, mert a lovak után a vámot nem fizette meg, tőle elvették, és azokat még azután sem adatta vissza anyátok, a nemes Anna asszonyság, hogy amaz a pénzt megfizette, hanem a dolgot Uraságtokra háritotta. Ezért kérjük barátságos és nemes Uraságtokat e jelen levelünk által szorgalmatosan, hogy az igazság, valamint ily nagy kérésünk okából és barátságunk miatt a két lovat ezen tisztünknek jelen levelünk felmutatása után kegyelmed kár és késedelem nélkül visszaadassa. Emlékezzetek meg ugyanis a mi jótéteményeinkről és szolgálatainkról, melyekkel irányotokban a maga idejében magunk is annyiszor voltunk. Kelt Fehérváron, boldog Mihály arkangyal ünnepének 15. napján, az Úr 1352. évében.⁶⁴⁹

Kiadatlan.

(147)

1356. október 20.

Kálmán győri püspök Győr megyei papokhoz

Mi, Kálmán, Isten és az apostoli szék kegyelméből a győri egyház püspöke⁶⁵⁰ hozzátok, kiválasztott és becsületes férfiakhoz: a rábaközi alespereshez, Tamáshoz, a mihályi és Tamáshoz, a beledi egyház rektoraihoz⁶⁵¹ üdvözlét, atyai áldásával. A nemes és becsületes Ádám mester fortunadfalvai nemes szavahihető jelentéséből tudtuk meg, hogy a vicaiak, a nép, a hívek, temetés tekintetében otthagytá anyaszentegyházát: a szent-andrásfalvit, és a Szent Ferenc tiszteletére épült vicai kápolnát választotta temetkezésre. Mivel a jogban tiltva találjuk, hogy az anyaegyház jogai kisebbedjenek, de inkább növekedniök kell, ezért Buzgóságtoknak a szent engedelmesség nevében s a kiközösítés büntetésének terhe mellett meghagyjuk, hogy mihelyt e levelet vettétek, azonnal siessetek a mondott Vica faluba, az ottani néphez és hívekhez, s azokat bírjátok rá s kényszerítsétek hogy e naptól kezdve ne legyen ott többé temetés, ezt a ti egyházi figyelmeztetétek megtiltja, mert különben vasárnap és ünnepeken égő gyertyák és harangzúgás közt közösítsétek ki őket, vagy hogy kiközösítés alá esnek, kihirdessétek. Ezenfelül azokat a halottakat, kiket eddig a kápolnában, azon belül, vagy rajta kívül eltemettek, szintén a kiközösítés büntetésének terhe mellett, fel kell venni és a Szent András-anyaegyházba vive, ott eltemetni.⁶⁵² Kelt Győrött, Sz. Mihály ünnepének tizenötödik napja utáni csütörtökön, az Úr 1356. évben.⁶⁵³

Közölve: Fejér. IX/7. 156. l.

(148)

1360. június 7.

Treutel János és László Remelei Istvánhoz

A nemes férfiúnak, István mesternek, Remelei Péter fiának⁶⁵⁴, drágalátos atyánkfiának. Drágalátos atyánkfia! Mivel Veres György, a Ti gergelyfalvai jobbágyotok, ezelőtt pedig a mi jobbágyunk, ismét a mi birtokunkra óhajt átköltözni, Atyafiságodat bensőségesen arra kérjük, hogy ami adóssággal ez a Veres György Néktek tartozik, ezt a tartozását engedjétek el neki, kérésünkre és atyafiságunkra tekintettel, amint hason-

lóra mi is hajlandók leszünk kéréstekre. Íratott Chadon, Úrnapja utáni vasárnapon. Treutel János, László testvéretek.⁶⁵⁵

Közölve: Fejér. IX/3. 218. l.

(149)

1362. május 29.

Dénes vajda az erdélyi káptalanhoz

Dénes ispán, Erdély vajdája⁶⁵⁶, igen kedves barátainak, a gyulafehérvári egyház káptalanja tiszteletre méltó férfiainak.⁶⁵⁷

Igen kedves barátaim, tiszteletre méltó férfiak! Miklós úr, brassói dékán⁶⁵⁸, kanonoktársatok, ma őfelsége elé járulva ama súlyos panasszal állt elő, hogy mivel ő a király kíséretében különleges szolgálatot teljesített, ti királyi megbízásban való szolgálatát hiányzásnak tekintve, kanonoki jövedelmeit visszatartottátok, s azokat sok ezelőtt múlt napokon át nem adtátok ki neki. Ezt hallva a király úr, lelkében mód felett felháborodott, s nekünk ott mindjárt, környezete lovagjai és udvarnépe jelenlétében s hallatára szigorúan meghagyta, hogy abban az esetben, ha ti a mondott dékánnak, az ő különleges káplánjának, visszatartott jövedelmére nézve azonnal igazságot nem tesztek, s a jövőben azokat ki nem adjátok, mi az ő nevében tegyük rá kezünket javaitokra, s abból mi tegyünk eleget a dékánnak kárvallásáért.⁶⁵⁹ Épp ezért, kedves barátaink, kérünk és figyelmeztetünk Benneteket, hogy őt elégítsétek ki, és ezentúl ami megilleti, kiszolgáltassátok. Kelt Janicán, az Úr mennybemenetele utáni vasárnapon.⁶⁶⁰

Közölve: Fejér. IX/3. 338. l.

(150)

1363. január 28.

Domokos deák Semjéni Klárához

Adassék e levél a nemes és tisztos Klára úrnőnek, semjéni László fia Mihály hitvesének.⁶⁶¹

Tisztelendő üdvözlés előrebocsátásával, nem annyi imádságos fohászt, mint amennyi levelei vannak a fáknak, hanem még sokkal többet. Mivel hogy megkezdett művem teljességre vitelében áll feladatomban; épp ezért tudatom kedves vérrokonommal, nemes Klára asszonnyal, nemes semjéni Mihály hitvesével: ahhoz, hogy én Domokos diák, a

23. I. Károly 3. kettőspécétje 1323-ból

24. Czudar Imre egri püspök pecsétje 1379-ből

25. a) *Lodomér esztergomi érsek
pecsétje 1303-ból*
b) *János kolozsmonostori
apát pecsétje 1342-től*
c) *Keszei Miklós esztergomi
érsek pecsétje 1361-től*

26. a) *Az egri káptalan pecsétje 1315-ből*
b) *A fehérvári káptalan pecsétje 1318-ból*
c) *A párizsi egyetem pecsétje a XIV. századból*
d) *A kölni egyetem pecsétje a XIV. századból*

Te unokaöcséd, tanultságom növelése érdekében egy bizonyos könyvet, magyarázatot, avagy előadást: Bonetusnak „Az iskolák tananyagáról” szóló könyvét⁶⁶² megvehessem, meg több más is, haladásomra valókat, e célra szükségem volna, hogy bizonyos dénár — azaz pénz — mennyiség mosolyogjon reám, mert nemhiába írja a költő: „Szitával merít vizet, aki könyv nélkül akar tanulni!” Innen származik óhajunk, hogy küldjetek nekem Isten és vérrokonságunk okából bizonyos pénzmennyiséget. Tudjátok meg, ha idejében megteszitek, jószándékunk ígérete szerint javulásunkra fordítjuk. Legyetek üdvözölve abban, aki Izsák élőképe szerint a kereszten feláldoztatott.⁶⁶³ Kelt Visegrádon, hetvened-vasárnap előtti szombaton, az Úr 1363. esztendejében. Ezt én írtam, Domokos diák, a ti öcsétek.⁶⁶⁴

Közölve: Fejér. IX/3. 378. l.

(151)

(1365. február 28.)

Jutasi Ilona Fusco Lászlóhoz

Adassék e levél nemes Fusco László mesternek, néhai Péter bán úr özvegye udvarbírájának, szívbeli testvéremnek.

A nemes férfiúnak: László mesternek, néhai Remethei Péter bán özvegye udvarbírájának, Jutasi Thiba fia István mester leánya Ilona asszony⁶⁶⁵, a veszprémkülvárosi Szent Katalin zárda apácája, imáit a dicsőséges Szűz fiában.

Jelen levelünkkel óhajtjuk tudomására adni nemes atyafiságodnak, hogy Miklós atyámfia Isten hívására a minden test útjára tért, s most a rokonok segítségétől megfosztva, mintegy mezítelen lettem, s birtokrészünket ugyanazon Jutason idegenek keze elpusztította. Épp ezért Atyafiságtokat jelen levelemmel buzgón arra sürgetem, hogy amilyen gyorsan csak lehetséges, siessetek hozzánk, birtokunk visszaszerzésére. Ezt a szándékunkat akarjuk e levélben közölni. Iratott Veszprémben, hamvazószerda utáni harmadik napon. Legyetek üdvözölve az Úrban, 1365-ben.⁶⁶⁶

Közölve: Fejér. IX/3. 521. l.

I. LAJOSNAK ÉS KORTÁRSAINAK POLITIKAI LEVELEZÉSE

IV. Béla után I. Lajos az a magyar király, akinek viszonylag nagy terjedelmű politikai levelezése maradt fenn. De amit ismerünk és amit ebből itt közölhetünk, korántsem teljes, még csak nem is terjed ki minden jelentős problémára, mely I. Lajos négy évtizedes uralkodása alatt a magyar politikában felmerült. Az itt közölt levelek egy-egy mozaikját világítják meg annak a sokoldalú külpolitikai tevékenységnek, mely I. Lajos hódító politikájával együttjárt.

A király egyénisége azonban ezekből a tükörcsüvegábrákban is élénk vetítődik. Világuralmi ambíciók egy olyan Európában, amely a pápák és a császárok küzdelmének végelgyengülése idején torkig van a birodalomalapításokkal, és a nemzeti államok kialakításának útján indul el. Lovagi allűrök egy olyan társadalmi átalakulás közepette, melyből a humanizmus racionális embertípusa, a reneszánsz uralkodó készül megszületni. Akarva, nem akarva Don Quijotéra emlékeztet a személyes párbajra hajlandó, öccse haláláért távoli országokba hadat vezető király, és a szélmalomharcra az a törekvése, hogy Magyarországból egy mediterrán birodalom központját teremtsen meg. Még polgári történetírásunk is, mely pedig révült bámulattal adózott a „három tenger mosta” birodalomnak, kénytelen volt bevallani e koncepció illuzionizmusát. Volt ebben a kétségtelenül nagy energiájú, szárnyaló fantáziájú és lebilincselő modorú emberben valami gyermeces vonás, ami nem utolsósorban anyja, a zsarnoki természetű Erzsébet akarata előtti meghajlásban nyilvánult meg.

Mégis, mi az oka annak, hogy ez a fantasztá örök gyermek nagy katonai és politikai sikereket aratott és komoly hatalmi tényező volt az akkori Európában? A feleletet akkor kapjuk meg, ha áttekintünk a határokon. A XIV. század a három hasonló fejlődésű kelet-európai állam, Magyar-, Cseh- és Lengyelország történetének virágkora; I. Lajos kortársai: IV. Károly és Nagy Kázmér az egyetemes alapítók és városfejlesztők. A három ország gazdasági fejlődése ekkor közelíti meg legjobban a nyugat-európai színvonalat. Városaikban kivirágzik a céhes ipar, parasztjaik elérik a szabad költözésű jobbágy állapotát, fellendül a mezőgazdasági ártermelés. A cseh és magyar bányák öntik az ezüstöt-aranyat a nemesfémekben szűkölködő, de a pénzgazdálkodásra már áttért Európa számára. Ezen a kiszélesedő és megszüllárduló gazdasági alapon emelkedik ki I. Károly idejében Magyarország a feudális anarchia legmélyéről. Az új Magyarország minden felhalmozott anyagi és szellemi ereje válik I. Lajos kezében egy nagyralátó hódító politika eszközévé, egy olyan periódusban, mikor Nyugat-Európában a pápaság és a császárság harca a viaskodó felek végkimerülésébe fullad, a francia és angol államok viszont még alighogy rálépnek felemelkedésük útjára, s első lépéseiknél is egymásba botlanak

és a százéves háború zürzavarába bonyolódnak. Ezt tudva, I. Lajos sokat akaró, keveset bíró hatalmi politikáját végzetesnek kell tekinteni, mert irreális célok érdekében kivívott átmeneti sikerekért feláldozta az apja által elkezdett belső konszolidáció továbbépítését, a királyi hatalom tartós megalapozását. Azt az áldozatot, hogy távoli hadjárataira elkísérjék, a magyar nagybirtokosok busásan megfizették vele, s halála után fel emelte fejét egy újabb garázda oligarchia.

Ebben a távlatban kell értékelni I. Lajos hatalmi ábrándjait és küzdelmeit, elsősorban a nápolyi hadjáratokat (1347—1349 és 1350—1351), melyekhez az itt közölt levelezés tekintélyes része kapcsolódik. Az Adrián lovagoló Anjou birodalom halva született terve I. Lajos ellen tömörítette a pápát, a francia királyt, a német-római császárt, Velencét. Lajosból mély erkölcsi felháborodást váltott ki az avignoni pápai udvarnak az a taktikázása, mely a „férjgyilkos” Johanna királynőt megmentette a büntetéstől, őt pedig elütötte formálisan kétségbe nem vonható nápolyi trónöröklési jogától. Nem vette észre, hogy erkölcs és formális jog sohasem győzhet a pápaságnak azzal a hagyományos politikájával szemben, mely nem engedheti meg, hogy Dél-Itália valamely Itálián kívüli állammal egy fő alatt egyesüljön, s két tűz közé fogja az egyházi államot.

Másik álma, hön szeretett anyja hazájának, Lengyelországnak trónjára ülni, ugyanacsak nagy áldozatokat követelt, segítséget kellett adnia nagybátyjának, III. Kázmér lengyel királynak a litvánok elleni hadjáratokban. Erről szól egyik levelünk. Mikor azután 1370-ben valóban megörökölte a lengyel koronát, semmi öröme nem telt benne; hatalmát nem, csak gondját gyarapította. Uralkodása rossz emlékü maradt a lengyel történelemben, mert tőle csikarták ki a lengyel feudális urak a királyi hatalmat korlátozó kiváltságokat.

Néhány levél a balkáni hadjáratokkal kapcsolatos. Az Árpádok déli terjeszkedését és katolikus térítő akcióit felújítva, Lajos a század hatvanas éveiben szerb, bolgár és román területen próbált hódítani, de komolyan nem vett, első adandó alkalommal felmondott hűbéri esküknél egyebet nem ért el. Különösen rossz ízüvé teszi ezeknek a vállalkozásoknak az emlékét az, hogy éppen ebben az időben jelent meg a Balkánon a török, s I. Lajos háborúskodásai gyöngítették a balkáni népek ellenállóképességét. Egy pozitívuma mégis lehetett volna a balkáni magyar terjeszkedésnek, ha a török elleni összefogás vezetésének szerepét veszi át. Lajos egy ideig foglalkozott is ezzel a gondolattal, mint azt a Velencétől a török elleni harcra gályákat kérő levelezése bizonyítja. Más irányú elfoglaltságai azonban elvonták ettől a tervétől, s a Balkánt sorsára hagyta éppen azokban az években, mikor talán meg lehetett volna még állítani a vihart, mely százötven év múlva Magyarországra is rázúdult.

E sok negatívum között mégis volt I. Lajos külpolitikájának egy pozitív vonala, s ez a Velence elleni harc a dalmát városok szabadságáért. Szerencsére elég sok és jellemző levél maradt fenn e harc mindhárom szakaszával kapcsolatban.

Az első szakasz 1342 és 1346 között Lajosnak azzal a kíséreltetével kezdődött, hogy az immár több mint fél évszázada a magyar királytól elidegenedett, a helyi oligarchia uralma alá került, és Velence fennhatóságát elismerő tengeremelléki Horvátországot és Dalmáciát visszaszerezze. A dalmát városok nehezen szenvedték a velencei fennhatóságot, mely elsorvasztotta kereskedelmüket, bénította önkormányzatukat, s ezért örömmel hódoltak a Horvátországban megjelenő magyar királynak. Zára is felhasználta az alkalmat, hogy a magyar király védelme alá húzódjék, melyet már több

mint száz éve nélkülözött, mióta II. András 1217-ben kiszolgáltatta Velencének. E száz év alatt a záraiak egyik felkelést a másik után kísérelték meg elnyomók ellen, de a tatár veszedelem és a belső anarchia által lekötött magyar királyok nem tudtak segítséget adni, s felkeléseik elbuktak. Most először csillant fel a reménye a magyar támogatásnak, s ez hősi elszántságot öntött a záraiakba. Velence 1345 nyarán ostrom alá fogta a lázadó várost, s a záraiak hívására Lajos már indulni készült, mikor öccsének halála visszaszólitotta. De kitartásra buzdította dalmát hiveit, s a következő év nyarán valóban meg is jelent az ostromlott Zára alatt. Bár vállalkozása kudarcba fulladt és megtépázott seregével haza kellett vonulnia, a záraiak továbbra sem szüntek meg bizakodni benne.

Lajos nem is ejtette el őket, s ha a nápolyi hadjáratok miatt jegyverszünetet kötött is Velencével, békére, Dalmáciáról való formális lemondásra még nagy pénzek árán sem volt hajlandó. Nápolyi terveiből kijózanodva, Itáliában szerzett összeköttetéseit most már realisabb cél érdekében, Velence bekerítésére próbálta hasznosítani. 1352-ben szövetséget kötött Velence régi ellenfelével, Genovával, s ezzel Dalmáciáért folytatott harca második, győzelmes szakaszába lépett. 1356-ban kitört a háború, melynek során nemcsak a valaha magyar uralom alatt állt dalmát városok szabaddultak fel a velencei elnyomás alól, hanem az eddig külön úton járó Ragusa is meghódolt Lajosnak. Az 1358-ban megkötött zárai szerződésben Velence lemondott Dalmáciáról, sőt el kellett ismernie a dalmát városok adriai kereskedelmének szabadságát, amin között leveleinek tanúsága szerint a magyar király tisztviselője, Szécsi Dénes bán éberen örködött.

Dalmácia birtokában Lajos könnyebben érvényesíthette befolyását Itáliában is. Ha a szicíliai trónról maga le is mondott, nem volt közömbös számára, hogy ki ül rajta. Megpróbálta hát Johannát elszigetelni, s békejobbot nyújtott többi rokonának, a tarantói és durazzói hercegeknek, s a gyermek Károly durazzói herceget (a későbbi Kis Károly szicíliai és magyar királyt) magához vette, felserdültekor rábízta Dalmácia kormányzását, majd mint bosszújának eszközt, magyar csapatok élén Itáliába küldte, hogy Johannától elhódítsa a szicíliai királyságot.

Erre 1378-ban került sor, mikor Lajos diplomáciája létrehozta Velence és Johanna ellen Genova, Padova, Verona, az aquileai pátriárka és az osztrák hercegek nagy koalícióját. Az Itáliát már évtizedek óta keresztülkaszul járó, helyi hatalmak szolgálatába is elszegődő magyar zsoldosok (akiknek leghíresebbje, Toldi Miklós személye köré később egész mondkör fonódott) újból elindultak Nápoly felé, a Lajos által megteremtett magyar flotta pedig a genovai hajóhaddal egyesülve Velence gályái ellen vette fel a harcot a dalmát partokon, majd 1379-ben magának Velencének ostromára indult. A „tengerek királynője” megalázta magát, s végső veszedelmében felajánlotta, hogy a magyar király adófizető hűbérese lesz. Lajos olasz szövetségesei azonban Velence teljes pusztulására törtek, s ezzel kihívták a velenceiek kétségbeesett védekezését, amellyel szemben tehetleneknek bizonyultak. 1381-ben megkötötték a Dalmácia magyar birtoklását újból biztosító torinói békét. Durazzói Károly már a megelőző évben bevonult Nápolyba, s Lajos halála előtt még megérte, hogy Johannát elérte a büntetés, a magyar zsoldosok megfojtották.

Életének utolsó évtizedében Lajos nagy vetélytársával, IV. Károly császárral is megbékült. A nápolyi ügyek mellett abból származott köztük feszültség, hogy Károly gonosz megjegyzéseket tett Erzsébet anyakirálynőre, amit Lajos páratlanul sértő hangú (ránk maradt formájában talán az eredetinel is élesebben fogalmazott) levélben utasított vissza. 1372-ben

azonban a két uralkodó család fátyolt borított a múltra, s a kiengesztelődés IV. Károly fiának, Zsigmondnak Lajos leányával, Máriával történt eljegyzése pecsételte meg. A tervezett házasság mögött egy újabb birodalom-alapítási terv rejlett: a magyar-cseh-lengyel unióé, melyet fél század múlva a kihalt Anjouk és Luxemburgok örökösei, a Habsburgok alakítottak tovább.

(152)

1343.

I. Lajos király a baráti fejedelmekhez

Kedves barátaink!⁶⁶⁷

Úgy hisszük, nem ismeretlen előttetek, hogy az elmúlt napokban a nagyságos és kiváló Róbert fejedelem, Jeruzsálem és Szicília királya, a mi kedves féltestvérünk,⁶⁶⁸ az isteni hatalom rendelkezése szerint befejezve élte utolsó napját, meghalt e világ számára, és Krisztussal él dicsőségben mindörökké; aki, amikor még életben volt, testben és lélekben egészségesen, előrelátó gondoskodással úgy intézkedett és rendelkezett, hogy a mi kedves édestestvérünk, a nemes András kalabriai herceg⁶⁶⁹ legyen törvényes utódja Szicília említett királyságában, s kövesse is őt törvényesen és közvetlenül az uralkodásban. Így rendelkezett országának főpapjai és bárói előtt, akik együttesen és egyenként egyhangúlag és egy akarattal, illő ünnepélyességgel királyuknak fogadták el őt. Mivel pedig Barátságtok jól tudja, hogy Csehország felséges királyát, Jánost⁶⁷⁰ és elsőszülöttjét, Károlyt, Morvaország örgrófját⁶⁷¹, a mi kedves testvéreinket velünk és testvérünkkel: az említett kalabriai herceggel a rokonság és vérség sokszoros kötelékével szoros barátság köti össze, egyesíti örökre és kötelezi, úgyhogy a mi cselekedeteink és említett herceg öcsénk cselekedetei méltán tekinthetők az övékének, azért Barátságtoktól azt kérjük, s Szeretetetektől különleges bizalomból el is várjuk, hogy a mi szándékunknak és már említett öcsénk óhajának megfelelően vessétek latba tekintélyeteket, s írjatok minél hamarább hathatós levelet az ottani főpapokhoz és bárókhoz, más nemesekhez és városokhoz, ahová csak jónak gondoljátok, Szicília országában, elsősorban Nápoly városához, hogy az említett herceg úrhoz mint törvényes királyurukhoz készségesek, hűségesek és engedelmesek legyenek, s e szándékukban állhatatosan meg is maradjanak. Kelt stb. 1343-ban.⁶⁷²

Közölve: Fejér. IX/7. 33. l.

(153)

1343. május 15.

I. Lajos király Zára városához

Lajos, Magyarország királya stb. kedveltjeinek, Zára városa grófjának, bíráinak és közösségének⁶⁷³ üdvözetét és minden jót.

Vegye tudomásul Jóságatok, hogy a felséges fejedelem-asszony, Isten kegyelméből Magyarország királynéja, a mi kedves édesanyánk,⁶⁷⁴ a kedves Johanna királyúrnő⁶⁷⁵ és országai látogatására Apuliába⁶⁷⁶ óhajt hajózni. Mivel pedig az ő népe áthajózására jól felszerelt hajókra és gályákra van szükség, Jóságtokat kérjük a tőlünk kitelhető legnagyobb igyekezettel, hogy bocsássátok két legjobb gályátokat és hajóitokat rendelkezésünkre, s küldjétek azokat, ha Jóságtoknak is úgy tetszik, késelem nélkül Zengbe édesanyánk s a kíséretében levő nép átszállítására.⁶⁷⁷ Mert édesanyánk, a királyné az általatok küldendő gályák és hajók biztos reményében veszi útját Zengg felé, s nehezére esne, ha a kíséretében levő úrnőkkel huzamosan a tengerparton kellene időznie a gályákra és hajókra várakozva. Kelt Visegrádon, május hó 15-én, 1343-ban.⁶⁷⁸

Közölve: Fejér. IX/1. 106. l.

(154)

(1343) június 19.

Erzsébet királyné András arbei grófhhoz

Erzsébet, Isten kegyelméből Magyarország királynéja, a nemes férfiúnak, András arbei grófnak⁶⁷⁹, alázatos és hűséges hívének üdvözetét s királynéi jóságának iránta való növekedését.

Az a baráti készség, amelyet a mi uralkodóházunk iránt tanusítottok, jogosította fel fiúnkat: Magyarország királyát és minket, hogy azt kértük és kérjük most szeretettel Tőletek, hogy számunkra gályáitokat és szállító hajóitokat engedjétek át és szereltesseitek fel a mi szerencsés átszállításunkra az apuliai részekre; de ez iránti követségünkre még nem kaptunk Tőletek semmi választ. Épp ezért jelen levelünkkel ismételten is megkeressük Nemességteket, hogy bocsássátok rendelkezésünkre gályáitokat és szállítóhajóitokat a mi szerencsés átszállításunkra a mi fiaink iránti szeretetből; de bármi is

legyen erre nézve szándékokot, azt közöljétek levélben velünk, vagy Duyin gróffal.⁶⁸⁰ Kelt Kaproncán, Úrnapja utáni nyolcadik napon.⁶⁸¹

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 16. l.

(155)

1345. augusztus 25.

I. Lajos király Zára városához

Lajos, Magyarország királya a nemes férfiaknak, Zára város bíráinak, tanácsának és közösségének hálára kész lélekkel üdvözetét.

Jelentette nekünk Miklós,⁶⁸² egész Szlavónia bánja, szorultságotokat.⁶⁸³ Erre vonatkozólag tudjátok meg: íme egész erőnkkel megindultunk a Ti megsegítésetekre és gyors menetben igyekeztünk segítségetekre; ezért bátran viseljétek és tartsátok magatokat.⁶⁸⁴ Kelt Visegrád alatt augusztus hó 25-én, az Úr 1345. esztendejében.⁶⁸⁵

Közölve: Fejér. IX/1. 279. l.

(156)

(1345.)

I. Lajos király Johanna szicíliai királynőhöz

Lajos, Magyarország királya Johannához, Nápoly királynőjéhez.

A szemérmetlen élet, amelyet már előbb is folytattál, a királyi méltóság elfoglalása, a büntetés elhanyagolása és az ezt követő mentegetődés bizonyítják, hogy férjed meggyilkolásában bűnös voltál. Ezért megemlékezzél róla, hogy élnek a bűnök megbosszulói, a halhatatlan istenek. Légy egészséggel.⁶⁸⁶

Közölve: Fejér. IX/1. 288. l.

(157)

(1346.) január 15.

I. Lajos király VI. Kelemen pápához

Krisztusban szentséges atyának, Kelemen úrnak,⁶⁸⁷ az isteni gondviselés folytán a szent római és egyetemes szentegyház főpapjának, tisztelendő urának és atyjának,

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, a szenteknek szülő lábcsókot.

Szentséges Atya! Emlékezni méltóztatik, hogy atyám, Károly úr, Magyarország királya és Róbert, Szicília és Jeruzsálem királya, a római anyaszentegyház engedélyével és pápai kegyes felmentéssel többszörös ünnepélyes követségküldés révén ezen Károly magyar király fiai és Károly kalabriai herceg leányai, az ezen Róbert király unokái között házassági kötelékek létrehozását tárgyalták, figyelemmel arra, hogy mi volna üdvös Szicília királysága számára. Ezeknek volt eredménye az, hogy atyámuram másodszülöttjét, András urat, kedves édestestvéremet Szicíliába vitte, és ott testvérem és Johanna közt, aki a kalabriai herceg elsőszülöttje, nyilvánosan, az egyház színe előtt megtörtént az eljegyzés⁶⁸⁸ azzal a feltétellel, hogy ha András és Johanna meghalnának, akkor a magyar király egy másik fiát — akit erre kiválaszt — fogja Szicíliába küldeni, hogy az elvegye feleségül Johanna édestestvérét, Máriát.⁶⁸⁹ Kegyeskedjék arra is emlékezni pápai Kegyességed, hogy boldogemlékeztű Károly és Róbert királyok közülünk Isten akaratából eltávoztak ugyan, de a házasság testvérem és Johanna között, ezen Johanna szabad akaratából létrejött, és Ti, szentséges Atya, többszöri kérésemre megígértétek, hogy testvéremet, András urat Szicília királyává koronázzátok, s királyi koronával felékesítitek, de ennek a koronázásnak az időpontja egyre-másra halasztódott éveken át. És mikor végre apostoli Kegyességték a koronázás foganatosításához a beleegyezést megadta, s az arról szóló bulla már ki is adatott, és ki is voltak jelölve a koronázásra hivatottak, akkor amiatt a korona miatt azok, akik azt a koronát tőle elragadni igyekeztek és igyekeznek, azok gyilkolták meg dicsőemlékeztű testvérünket, a királyt eddig a világon nem hallott alattomos módon.⁶⁹⁰ Ezzel az én egész keresztény világon kiterjedt atyafiságomat is, velem együtt, örök időkre meggyalázták. Ennek a gyilkosságnak bekövetkezésétől tartottam én, s félelmem sugallatára ismételten meg is írtam és jeleztem Szentségteknek, hogy ez be fog következni. Most pedig testvérem gyalázatos halála, Szentségtekbe vetett minden reménység ellenére, bekövetkezett. Ezért, szentséges és kegyes Atya, aki az égben uralkodó Krisztus valódi földi helytartója vagy, Isten kegyelméből alázattal és fiúi hódolattal folyamodom Hozzátok, hajlítástok és fordítsátok oda szívetek bensejét és elmétek minden figyelmét kegyelmes jámborsággal, hogy ez a felség-

sértő merénylet megkapja nagyságához méltó büntetését és testvérem gyilkosai, és akiket az ő vére beszenyvez, a szicíliai királyságra és tartozékaira való minden joguktól meg legyenek fosztva. És testvérem elemésztői ezek: testvérem özvegye, a férjgyilkos Johanna, meg Mária asszony, Johanna testvére, Róbert tarantói herceg és fivérei, Károly durazzói herceg és fivérei, és mindazok, akik a szicíliai királyság koronáját álnokul megszerezni igyekeztek és igyekeznek.⁶⁹¹ Mivel pedig apostoli Szentségtek világos tudomással bír arról is, hogy én vagyok a szicíliai királyi házból származó elsőszülöttnek elsőszülöttje,⁶⁹² fenséges és kegyelmes Szentségtekhez újból hódolatteljes és fiúi alázattal esedezem, hogy elkeseredett és felháborodott szívemet kegyelmesen vizsgaltjátok meg azzal, hogy a szicíliai királyságot, úgy ahogy az tartozékaival együtt Szentségtekre szállott,⁶⁹³ most feltétlenül nekem és testvéremnek, István herceg úrnak méltóztatatok adományozni és átengedni, apostoli kegyelmességtek és nagylelkűségtek sugallatára oly módon, ahogy azt az előttem uralkodó király urak birtokolták: hogy a római anyaszentegyháztól e királyságot megkapjam, és épp úgy fizessem az adót és tegyem szolgálatomat, mint a korábbi királyok, sőt sokkal nagyobb mértékben. Kelt Visegrádon, január hó 15. napján.⁶⁹⁴

Közölve: Századok. 1905. 2. 1.

(158)

(1346.) január 15.

I. Lajos király VI. Kelemen pápához

Krisztusban kegyes szentatyának, Kelemen úrnak, az isteni gondviselésből a római és egyetemes szentegyház főpapjának, mindenekelőtt tisztelendő atyának és úrnak, Lajos Magyarország királya szentséges lábait csókolja.

Kegyelmes Szentatyám! Hallottam, hogy Róbert tarantói herceg és a férjgyilkos Johanna, boldogemlékezetű testvérem: András szicíliai király egykori hitvese, házasságra lépni és egybekelni óhajtván, apostoli Szentségtekhez felmentésért folyamodtak.⁶⁹⁵ Ezért a legfigyelmesebb és legalázatosabb fiúi hódolattal kérem, könyörgöm és kényszerítem apostoli Szentségteket, ne méltóztatásék megengedni, nem is volna illő, hogy az apostoli szentszék megengedje, hogy a férjgyilkos Johanna a tarantói herceggel, vagy a szicíliai

királyi ház más tagjával, vagy bárki mással a világon házasságot köthessen és egybekelhessen. Mert ha felmentés megadásával megengednétek neki, hogy törvényes házasságot köthessen, testvérem gyalázatos halála megújulna és szentséges Atyaságtok ellentétbe kerülne mindazzal, amit anyámhoz a királynéhoz, én hozzám és István herceg úrhoz testvéremhez intézett — követeim által kieszközölt — levelében kegyesen megígért. Johanna maga pedig mint férjgyilkos, minden jogot és tiszteletet elvesztett, s vele gonoszságához képest kell elbánni. Kelt Visegrádon, január hó 15. napján.⁶⁹⁶

Közölve: Századok. 1905. 4. l.

(159)

(1346.) január 15.

I. Lajos király VI. Kelemen pápához

Krisztusban szentséges atyának, Kelemen úrnak, az isteni gondviselés folytán a római és egyetemes szentegyház főpapjának, leginkább tisztelendő atyjának és urának, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, szent lábait csókolja.

Szentséges és kegyelmes Atya! Magasságtoknak követeim által nekem küldött levelét fiúi alázattal vettem, tartalmát hódolattal megértettem, különösen megértettem, hogy a bűnös gonosztett, amelyet dicsőemlékezetű testvéremnek, Andrásnak, Szicília királyának megölésével, Béliál fiai, az árulás és gonoszság növendékei gaz és áruló módon véghezvittek, a szájalom érzését keltette bensőtökben, és hogy részt vesztek az én fájdalommban, és azzal az üzenettel vigasztaltok engem, hogy a testvérem gyalázatos megölésével elkövetett gonosz merénylet, amennyiben Rátok és az egyházra tartozik, kétségkívül nem marad büntetlenül.⁶⁹⁷ Mindezekért apostoli Szentségteknek földreborulva mondok köszönetet. Biztosan reményilem és tökéletesen hiszem, hogy Ti, szentséges és kegyelmes Atya, mindazt, amit anyámhoz írt leveleitekben kegyesen ígértetek, az óhajtott eredményre fogjátok juttatni. Kelt Visegrádon, január hó 15. napján.⁶⁹⁸

Közölve: Századok. 1905. 5. l.

(160)

1346. március 3.

I. Lajos király a záraiakhoz

...Köszönetet mondunk Nektek őszinte hűségtekért, amelyet atyánk, a kegyes emlékű király úr iránt, és azelőtt a királyok, a mi elődeink s következésképpen a mi uralmunk iránt és irántunk is tanúsítottatok véretek hullajtásával és sok veszedelem elviselése árán. A hűség e nagy fokával méltán kiérdemeltétek királyi kegyelmünket és szeretetünket; kérjük, hogy ezt a dicséretes hűségteket, amelyet oly hosszú ideig megtartottatok és oly kitartóan megőriztetek, most végül is ne sértsétek meg s ne herdáljátok el dicséretes érdemeiteket, hanem bátran álljatok ellen a velenceieknek, a mi és a Ti ellenségeiteknek, és alá ne vessétek Magatokat nekik.⁶⁹⁹ Mert mi teljesen és mindenképpen be fogjuk teljesíteni azt, amit előbbi levelünkben ígértünk Nektek, mégpedig örömmel fogjuk teljesíteni, erre esküszünk. Íme egész erőnkkel készek vagyunk, minden késlekedés nélkül, személyesen sietünk, és Titeket szorultságtokból és sanyarúságtokból meg fogunk szabadítani,⁷⁰⁰ s ha már megszabadultatok, királyi szeretetünkkel veszünk körül Benneteket az Úr segítségével; biztosak lehettek abban, hogy a Ti szomorúságtok örömmé változik, a legfelsőbb kegyelem segítségével. Kelt Budán, március hó 3. napján, az 1346. esztendőben.⁷⁰¹

Közölve: Fejér. IX/1. 349. l.

(161)

(1346.) március 18.

Erzsébet királyné VI. Kelemen pápához

Szentséges Atya és Úr!

Kegyes leveleitekben, amelyeket hozzám és fiaimhoz intéztetek, s részvételüket fejeztétek ki fájdalmunk iránt, arra figyelmeztettetek kegyesen, hogy boldogemlékezetű fiamnak: András úrnak, Szicília néhai királyának, akkori feleségétől, most teherben levő özvegyétől, Johannától születendő fia majd vigasztalást fog nekünk hozni; íme most kaptuk levélben a hírt, hogy ugyanez a Johanna, fiam özvegye fiúgyermeket hozott a világra.⁷⁰² Ezért apostoli Kegyelemességeket alázattal s gyermeki tisztelettel kérem, hogy ezt a gyermeket, az én unokámat nevelésre és biztonságos őrizetre

Szicília kormányzásával együtt nekem és fiamnak kegyeskedjetelek átadni és átengedni. Senkit sem illet meg ugyanis e gyermek fölötti örökös és a róla való gondoskodás biztonságos módon annyira, mint engem és fiaimat. Ha pedig az említett gyermek mégis meghalna, természetes módon vagy bármi más halállal, ami ne következzen be, abban az esetben azt kérem, hogy az említett szicíliai királyság fölötti uralom Lajos úrnak, Magyarország királyának és Istvánnak, egész Szlavónia hercegének, az én fiamnak adassék át és adományoztassék apostoli kegyelemből oly módon, miként azt a királyi követek által küldött másik levélben már kértem, hogy azután épp úgy fizethessék az adót, ami jár, s tehessenek szolgálatot, mint ahogy elődeik, Szicília korábbi királyai tették, sőt még többet is, mint azok tettek a római egyháznak e királyság után. Hallomásomra jutott az is, hogy a gyermek anyja, ez a férjgyilkos, készül a durazzói herceg⁷⁰³ leánya és az ő újszülött fia között házassági szerződést kötni, ezt méltóztassék apostoli Kegyelemességek megakadályozni és megtiltani, mert egy ilyen jegyesség engedélyezése s megkötése által rossz példát adnátok az egész kereszténységnek s a gyermek apjának, András királynak gyalázatos halála abban a pillanatban megújulna. Kelt Visegrádon, március hó 18-án.⁷⁰⁴

Közölve: Századok. 1905. 6. l.

(162)

(1346.) március 18

Erzsébet királyné VI. Kelemen pápához

Szentséges Atya és Úr!

Tudomásomra jutott, hogy a férjgyilkos Johanna a szicíliai királyi család valamelyik tagjával kötendő házassága ügyében most tárgyalásokat folytat.⁷⁰⁵ Minthogy azonban ő minden jogától és tisztességétől elesett, ti pedig az atyai részvét és nagy fájdalom sugallatára megígértétek, hogy fiam halálát, amennyiben hatalmatokban áll, meg fogjátok torolni és büntetni, ezért alázattal és hódolattal esedezem, hogy Szentégetek ne méltóztassék az engedélyt megadni ennek a Johannának, hogy a szicíliai királyi ház bármelyik tagjával vagy bárki mással házasságra léphessen. Ha ellenkező módon járnátok el, ez ígéretetekkel ellenkeznek, s fiam halála ezzel megújulna, az én s fiaim szívét új fájdalom és szomorúság sebezne meg. Szentségetek tehát úgy méltóztassék eljárni ebben az

ügyben, hogy az jó példát adjon az egész kereszténység számára, nekünk pedig és fiaimnak nagy szomorúságunkban kegyes vigasztalást nyújtson. Kelt Visegrádon, március hó 18-án.⁷⁰⁶

Közölve: Századok. 1905. 7. l.

(163)

(1346.) március 19.

I. Lajos király VI. Kelemen pápához

Szentséges Atya!

Kegyes leveleitekben, amelyeket fájdalmunkban osztva, anyámnak, a királynénak, nekem és testvéremnek, István úrnak, egész Szlavónia hercegének írtatok, kegyesen intettetek és figyelmeztettetek, hogy tisztaemlékű testvéremnek, András úrnak, Szicília néhai királyának, akkor feleségétől, a terhességében özvegyen maradt Johannától születendő gyermekében vigasztalást fogunk találni. Íme, épp most hallottam, hogy testvérem özvegye, ez a Johanna fiúgyermeket szült. Ezért apostoli Kegyelmességteket a tőlem telhető legnagyobb fiúi alázattal kérem, esedezem, könyörgök, hogy testvérem fiúgyermekét nevelésre s gyámi felügyeletre és megőrzésre a szicíliai királysággal s annak kormányzásával együtt anyámnak, a királynénak, nekem és István hercegnek, testvéremnek méltóztassék átadni és adományozni. Ugyanis a gyermek fölött való örökös senkit úgy meg nem illet, mint anyámat, a királynét, engem és testvéremet. Ha pedig a gyermek természetes halállal vagy bármi más módon meghalna, ami ne következék be, abban az esetben esedezem, hogy a szicíliai királyságot, a kormányzással és uralkodással együtt nekem és testvéremnek, olyaténképpen, ahogy azt követeim által küldött másik levelemben kértem, adni és adományozni méltóztassék, hogy azután testvéremmel együtt a római szentegyháznak úgy, sőt még bőségesebben, mint elődeim a korábbi királyok tették, az adót fizessem és szolgálatot tegyek. Hallottam azt is, hogy a gyermek anyja, a férjgyilkos, ezt a gyermekét a durazzói herceg leányával készül eljegyezni, Ezt apostoli Magasságtok méltóztassék megakadályozni és meg is tiltani, mert ezzel az eljegyzéssel az egész kereszténységnek rossz példa adatnék és a gyermek apjának, András királynak gyalázatos halála megújítatnék. Kelt Visegrádon, március hó 19-én.⁷⁰⁷

Közölve: Századok. 1905. 7. l.

164)

(1346.) március 27.

Erzsébet királyné VI. Kelemen pápához

Tisztelettel vettem Szentségtek levelét, s olvasva megértettem abból, hogy némelyek Johannának, szeretett gyermekem, a dicső emlékü András jeruzsálemi és szicíliai király özvegyének érdekében hathatósan és szüntelenül esedeznek Szentségtekhez, hogy neki engedélyt és felmentést adjatok, hogy házasságra léphessen a királyi család egyik tagjával, úgy mint Fülöp tarantói fejedelemmel vagy testvérével, Lajossal, mint felmentési okokra Johanna fiatal voltára és a gyászév elteltére hivatkozva. Erre nézve Kegyelmességtek méltóztassék tekintetbe venni, hogy bár fiatal, de hogyan lenne a második házasság vigasztalására érdemes az olyan asszony, aki férje kegyetlen halálát gonosz szándékkal s büntetendő módon előidézni nem átalotta. Ezért alázattal és hódolattal esedezem Szentségtekhez, ne méltóztassék nevezett Johannának megengedni, hogy akár az említett hercegek egyikével, akár más valakivel házasságot köthessen, mert teljességgel jogtalanul és az isteni és világi törvények ellenére kéri az engedélyt. Mert bizonyára, ha Szentségtek ezt az engedélyt megadná, amit hiszek és remélek, hogy nem ad meg, szeretett fiam kegyetlen halála által anyai szívemnek okozott kimondhatatlan és megmérhetetlen fájdalom megújulna és megisméltódnék, szeretett fiam véres holt tetemét szerencsétlen anyjának ismét szeme elé állítaná, úgyhogy ez a tiltott és jogtalan házasság idő előtt véget vetne életemnek. Esedezem tehát, buzgón esedezem és ismét esedezem, ne engedje s ne adja meg Szentségtek ezt az oly méltánytalan engedélyt, amely az egész világ előtt jogsértőnek és megvetendőnek tűnnek fel. És ha valaki mégis azt állítaná, hogy ez az asszony ártatlan férje halálában, erre én azt mondom: mikor még ott Nápolyban voltam, közszájon forgott, és nekem egy előkelő személy, akit levélben nem akarok megnevezni, adta tudtomra, és világos jelek is elárulták, hogy titokban fiam halálát tervezik. Így én abból az országból való hazaérkezésem után nagy gonddal és fájdalommal Szentségtek tudomására hoztam azt, hogy fiam halálát tervezik, és én ennek bekövetkezésétől tartva fiamat abból az országból ki óhajtottam hozni, és minden erőmmel azon voltam, hogy ki is hozhassam. Azonban Szentségtek kétszer is azt üzenté, hogy olyasmitől nem kell félnem, emiatt hagytam őt ott

Szentségtek reménye s bizakodása alatt. Gondolja meg tehát Kegyelmességtek, ilyen asszony kaphat-e engedélyt s érdemel-e bármiféle tiszteletet is. Kelt Budán, március 27-én.⁷⁰⁸

Közölve: Századok. 1905. 9. l.

(165)

1346. december 31.

I. Lajos király Zára városához

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya stb., híveinek: Zára városa bírának, vezetőinek és közösségének üdvözetet és teljes kegyelmet.

Tudja meg hűséges Közösségtek, hogy követeiteket és társaitokat, a nemes férfiakat: Fanfognis Eneast, Grubogna Pált, Georgio Ferencet leveletekkel vendégszeretőn és kegyelmesen fogadtuk, követi beszámolójukat és üzeneteket meghallgatván teljesen megértettük, s így láttuk jónak, hogy válaszoljunk hűséges Közösségtek nyilatkozatára, kérve és buzdítva Benneteket, hogy maradjatok meg a hozzánk és a szent koronához való jelenlegi és — szilárdan hisszük — további hűségetekben; hogy állhatatosak legyetek, és tartatok ki vitézül. Mi pedig jelen levelünkkel ígéretet teszünk, hogy Közösségteket az ellenetek támadókkal és a lázadókkal szemben hadinépünkkel hatalmunkhoz képest meg fogjuk óvni és védeni. Sőt magunk is megindulunk, a legközelebbi jövőben, mihelyt lehet, Isten segítségével saját személyünkben a Ti megvédéstekre, támadóitok ellen, de addig is, ahányszor szükséges, értesítsetek bennünket helyzetetekről hírnök hozta levéllel, hogy ebből jobban legyünk értesülve; ezenkívül ne kételkedjete, mert a Ti közösségtek ügye sohasem fog kihullani szívünk belsejéből. Kelt Visegrádon, Szent Szilveszter pápa ünnepén, az 1346. esztendőben.⁷⁰⁹

Közölve: Fejér. IX/1. 348. l.

(166)

(1347.) március 27.

I. Lajos király VI. Kelemen pápához

Krisztusban szentséges atyának, Kelemen úrnak, az isteni gondviselés folytán a római és egyetemes szentegyház főpapjának, mindenekelőtt tisztelendő urának, és atyjának,

27. *Johanna nápolyi királynő állítólagos arcképe*

28. Nagy Lajos bevonulása Zárába 1358-ban.
Francesco da Milano domborműve.

29. Nagy Lajos és udvara. Kálti Márk Képes Krónikájából

30. Nagy Lajos aranyforintja az 1340-es évekből (elő- és hátlap)

31. Nagy Lajos garasa az 1340-es évekből (elő- és hátlap)

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, szentséges lábait csókolja.

Szentséges Atya! Illő tisztelettel vettem Szentségtek levelét, amelynek tartalmát áttekintvén és elolvastván, megértettem, hogy Szentségtek a Krisztusban tisztelendő Hildebrand atyát, páduai püspök urat küldötte az apuliai királyságba, azzal a megbízással, hogy a gyermek Károly úrnak magas állásához illő neveltetéséről gondoskodjék;⁷¹⁰ továbbá De Beaux Bertrand úrnak, Mons Cavosius grófjának⁷¹¹ meghagyta, hogy a dicső András fejedelem úron, Jeruzsálem és Szicília néhai királyán elkövetett gyilkos merényletet vizsgálja meg, nyomozza ki annak részeseit, s az ebben a bűnben vétkesek személyét állapítsa meg; végül pedig tisztelendő Bertrand atyát, a Szent Márk-templom áldozópap-bíborosát⁷¹² teljes hatalommal ruházta fel Szentségtek avégből, hogy az említett aljas merénylet részeseit, nemre, állapotra, állásra és méltóságra való tekintet nélkül nyomozza ki, állapítsa meg és büntesse meg; a nevezett gróf pedig Szentségtek rendeletének végrehajtásában eljárván, két gróf és néhány más alsóbbrendű egyén irányában igazságot szolgáltatott.⁷¹³ Így jelentették ezt Szentségteknek. Ellenben számos más magasabbrangú büntetlenül maradt. Erre nézve azt mondhatom Szentségteknek, hogy a megtorlás műve, amely végrehajtatott és még végrehajtandó, akkor lett volna eredményes, ha Szentségtek embere által ennek a megtorlásnak a végrehajtását reám bízta volna. Bár ártatlanokat sohasem volt szándékom sújtani, sem ebben az esetben, sem egyébként, de a megtorlás, bármilyen nagy és kemény volt vagy lehetett is, ha az távollétemben történt, lelkemet aligha elégítheti ki. Nem szívesen láttam, hogy levelében Szentségtek Johannát, egykor testvérem, András jeruzsálemi és szicíliai király feleségét, most férjének gyilkosát „Krisztusban kedves leányunknak” és „dicső királynénak” nevezte; mert az ilyen férjgyilkos asszonyt, akit az egész világ férje megölésében súlyosan vétkesnek tart, nem méltó „Krisztusban kedves leányunknak”, meg „dicső királynénak” címezni. Azzal sem vagyok megelégedve, hogy testvérem, az említett András király fiát, Martell Károlyt, az én unokaöcsémet, mások gondozására bízjátok; mert testvérem fiának gondozása és nevelése senki mást nem illet meg, csak engem, különösen, mivel a halálveszélytől kell megóvni. Nem vagyok megelégedve testvérem, a király úr elárulóinak és gyilkosainak büntetésével sem, mert nem úgy hajtották végre, ahogy

kellett volna. Ha igazságos lett volna az eljárás, akkor az árulók Johannáról, a királyi család tagjairól s másokról többet vallottak volna, de az egyiknek a nyelvét vágták ki, másokat kihallgatás nélkül végeztek ki, hogy ne tudják az igazságot megvallani. Ezért esedezem szentséges Atyaságtokhoz, hogy a megtorlás műve azokon az árulókon, akiket még el nem ért, hanem hátra van, tudniillik Johannán, Artois Károlyon és fián, Bertrandon és mindazokon, akiket az ország lakosai bűnösökként fognak megnevezni,⁷¹⁴ előttem és királyi jelenlétem bírósága előtt hajtassék végre. Íme egy esztendő elmúlt, amióta a megtorlást várom Szentségtek kegyelmességétől, a második évnek is elején vagyunk, s ez az ügy még mindig nem fejeződött be.

Ismét azt írta nekem Szentségtek, hogy bizonyos egyének buzgón sürgetik Johanna részére a felmentést Szentségtektől, hogy a királyi család valamelyik tagjával, úgymint Fülöp tarantói fejedelemmel vagy testvérével, Lajossal törvényes házasságot köthessen, különösen az említett Johanna fiatalságára s a gyászév leteltére hivatkozván. Ezért a tőlem kitelhető legmélyebb alázattal és hódolattal esedezem Szentségtek előrelátásához, hogy nevezett kedves testvérem haláláért a megtorlás művét Szentségtek megbízottaival együtt, az én személyes jelenlétemben méltóztassatok végrehajtatni. És hogy a folyamodókat, kik az említett Johanna részére az engedélyt jogtalanul kérik Szentségtektől, meghallgatni ne méltóztassatok. Miként ezt máskor és más követeim által a legnyomatékosabban és a legalázatosabban ismételten kértem, úgy most újból kérem és ismételten könyörgök Szentségtekhez, ne méltóztassék az engedély megadásával lehetővé tenni, hogy a nevezett Johanna a királyi ház egyik tagjával, vagy bármely más élő emberrel házasságot köthessen. Mert hogyan érdemli meg a törvényes házasság kötésére, vagy bármely más érvényes cselekmény végrehajtására az engedélyt az, aki a férje megöletésében való bűnrészesség bélyegét viseli, akinek reménye sincs rá, hogy megvédhesse magát a vád ellen, és akinek ezért a törvény rendje szerint a kegyetlen halállal kellene frigyre lépnie? És valóban, ha Szentségtek ezt az engedélyt megadná, amit nem hiszek, a szeretett testvérem kegyetlen halála által szívemen ejtett seb — ó jaj — friss fájdalommal fog megújulni, és amint a valószínűséghez híven hihetem, a kegyelem jele, amelyben a nevezett Johanna részesülne — ami ne történjék meg —, nemcsak engem rendítene meg szívem mélyéig, hanem az egész keresztény világ-

ban kimondhatatlan ámulatot és nagy csodálkozást keltene. Szentségtekhez tehát ismételten esedezem, esedezem és esedezem, hogy Szentségtek ezt a többször említett botránnyal teljes engedélyt meg ne adja. Kelt Budán, március hó 27-én.⁷¹⁵

Közölve: Századok. 1905. 10. l.

(167)

(1348.) március 19.

László mester András erdélyi püspökhöz

Krisztusban tisztelendő atyának és úrnak, András úrnak, Isten és az apostoli szék kegyelméből erdélyi püspöknek⁷¹⁶ László mester, volt váradi olvasó alkanonok tiszteletét és engedelmes lelkületét ajánlja.

Köszönetet mondok Atyaságtoknak az egy márkányi garasért, amit Atyaságtok két másikkal együtt Tamás töttösi plébános által nekem küldeni méltóztatott. Tudtára kell adnom azonban Atyaságtoknak, hogy azt a pénzt teljességgel csak attól a félelemtől kényszerítve vettem át, hogy Atyaságtokat meg ne sértsem, hiszen tudom, sokfelé tartoztok, s emiatt szolgálaitokat sem láthatjátok el jól, emellett pedig úgy érzem, hogy kevés vagy éppen semmiféle szolgálatot sem tettem Atyaságtoknak. Ahol nincs érdem, illő, hogy ne kerüljön sor semmiféle jutalmazásra. De kérem Istent, hogy tegyen engem képessé tetszésetekre cselekedni. Ezenkívül közlöm Veletek annak a levélnek a szövegét, amelyet a váradi püspök úr káptalanbeli testvéreinek küldött a király úr és a velenceiek közt legutóbb támadt újdonságokról. A levél így szól:

Kiváló és nagyrabecsült férfiaknak, a tisztelendő váradi káptalannak, Krisztusban szeretett testvéreinek Demeter, Isten és az apostoli szék kegyelméből váradi püspök⁷¹⁷ őszinte szeretettel az Úrban. Tudja meg Kiválóságatok, hogy az alábbi újságokat a horvát részekről Miklós úrnak, egész Szlavónia bánjának⁷¹⁸ üzenték meg, majd jelentették úrnónknek, a királynénak is. Az újságok így hangzanak: Nagyságos és hatalmas úrnak, Miklós úrnak, egész Horvátország és Szlavónia bánjának, teljes szeretettel tisztelt kegyelmes urának Cornuto Balduin testvér, vránai helyettes perjel⁷¹⁹ Uraságtoknak mindenben kész szolgálatait és tiszteletét ajánlja. Kötelességemnek érzem, hogy olyan dolgokban, melyek úri személyeteket állásánál és méltóságánál fogva

érintik, közöljem, ami értésünkre jutott, s aminek nem tudása óriási károkat okozhat. Azokat az újdonságokat, melyeket a dalmáciai részeken a velenceiek támasztottak, s melyeknél nagyobbak és veszedelmesebbek is fenyegetnek, úgy amint azokat hitelt érdemlő személyektől megtudtam, ezennel tudomására hozzuk Uraságtoknak azért, hogy Bölcsességtek, akiben a királyi felség méltán teljességgel megbízik, látván a tényeket, gondoskodhasson a megfelelő ellenszerről és óvintézkedéseket tehessen, mert nem sebez a kopja, ha röptét előre látják. Tudja meg hát Nagyságod, hogy ezekben a napokban Velencéből Zára városába jött hat zászlóalj páncélos gyalogos, egyenként 150 fegyveres ember, s hamarosan még ugyanennyit várnak oda, akik, mind az állandók, mind a zsoldosok egytől egyig velenceiek, s mind az állandókat, mind a zsoldosokat, akik a mondott városban előzőleg voltak, mind elbocsátották, s mondják nekem hitelt érdemlő tanúság alapján, hogy a többi környékbeli városba, tudniillik Nona, Sebenico, Trau és Spalato városába ugyanannyi, azaz tizenkét zászlóalj indult el, és mindenüvé bizonyos számú fegyveres lovas is jön. Továbbá egy velencei nemes, név szerint Paolo Loredano, aki a velenceiek szokása szerint előljáró, egy bizonyos megerősített hegyen, ahová gályákkal és más nagy hajókkal szárazföldi fegyveresek támadásától meg nem akadályoztatva s fel nem tartóztathatva eljuthatnak és jöhetnek, erődített bástyát építtetett, olyant, amilyen bástya Zára városa előtt volt, s ebben 500 lovagnak és 1000 gyalogosnak kell állandóan tartózkodnia Magyarország királyának, a mi urunknak népét és híveit támadni, háborgatni és károsítani.⁷²⁰ És azt állítják azok, akik ilyeneket és efféléket mondtak, hogy Balduin klisszai gróft a velenceiek Szlavónia örgrófjává fogják tenni.⁷²¹ Egyébként a velenceiek éjjel-nappal szüntelenül erősítik Zára városát, s mindezt és egyebeket állítólag azért teszik és művelik, hogy üldözzék a magyar király híveit, s ne csak védelmezzék és megtartsák birtokaikat, hanem meghódíthassák azt, amit nem birtokolnak. Azt hiszem, ezzel eleget mondtam Bölcsességteknek, s most már a Ti dolgotok, hogy mindezeknek okos tanáccsal elébevágjatok s az alkalmas ellenintézkedésekről gondoskodjatok, hogy bölcsességetek és vitézségetek fölébe kerekedjék a rókák csalárdságának s porba tapossa a fennhéjázók kegyetlenségét a Ti neveteknek és a király úr tisztességének felmagasztalására s az ő hívei boldogulására és üdvére. Továbbá urunkról, Magyarország királyáról egyik vegliai gróftól, aki Apuliából

hazatért, hitelt érdemlő személy közvetítésével azt az újságot hallottuk, hogy király urunk az egész országnak tényleges és egyedüli ura, miután levágta, foglyul ejtette vagy megfutamította minden ellenségét,⁷²² s hogy Nápoly városának kikötőjében negyven genovai gálya van, s várnak a környékről húszat és Szicíliából harmincat, melyek — mihelyt összegyűltek — a velenceiek ellen jönnek. Ajánlom magam készségesen és mindenben szolgálatotokra most és mindenkor. Kelt Vránában, Márk ünnepének másodnapján [március 2].

Más újság itt a városban jelenleg nincsen, de ha valami érkezne, jelenteni fogjuk Nektek. Írtam Budán, Reminiscere vasárnapja utáni csütörtökön. Továbbá kérem Atyaságtokat, hogy Miklós volt olvasó alkanonokot, ha alkalmasan lehetséges, kegyetekben és némi támogatásban részesíteni méltóztatásokat és szíveskedjetek.

Külső címzés: Krisztusban tisztelendő atyának és úrnak, András úrnak, Isten és az apostoli szék kegyelméből erdélyi püspöknek.⁷²³

Kiadatlan.

(168)

1349. június 7

I. Lajos király Andrea Dandolo velencei dogéhoz

Fejedelmi személyetek⁷²⁴ levelét magasságunk jóságosan megtekintve, azt olvastuk ki tartalmából, hogy ha a pestis, vagyis a döghalál nem pusztítana nyomorúságosan országunkban⁷²⁵, az örök béke megkötésére készek volnátok követeitek elküldését felajánlani. Erre nézve tudja meg Kedvességtek, hogy isteni engedelemmel ez a csapás, mely majdnem az egész föld kerekességét sújtotta, most már országunkban Isten kegyelmes rendeléséből megszűnt, ezért biztonságosan elküldhetitek követeiteket, hogy az elkezdett üdvös dolgot együttes fáradozással megbeszéljük és elintézzük, s földjeink lakosai állandó nyugalomnak örvendhessenek. Egyébiránt nem akarjuk titkolni Barátságtok előtt, hogy a pápa úrral való barátságos megegyezésben reménykedünk, mert éppen most ez ügyben küldett követként Magyarországra testvérünk és vérrokonunk, szicíliai királyságunkat pedig, mint előbb is, jelenleg is hatalmunkban tartjuk s azon igyekszünk, hogy akadálytalanul birtokolhassuk. Ezért most is, mint azelőtt, kérjük Kedvességteket, szíveskedjetek embereinket és azoknak javait tengeren vagy szárazföldön jövés-menésükben hercegi védelmetekbe venni, s mások ellen, akik tudto-

tokra zaklatni akarnák őket, a mi kedvünkért és tisztességünkért méltóztatásokat nekik védelmet nyújtani. Kelt Pozsonyban, június 7-én, 1349-ben.⁷²⁶

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 348. l.

169)

(1349.) december 17.

I. Lajos király Andrea Dandolo velencei dogéhoz

Fenségtek barátsága bizonyosan emlékezik rá, hogy mi kezdeményeztük levelünkben azt, hogy ünnepélyes követeket küldjétek el hozzánk, hogy tárgyalásokat folytassanak velünk az örök békéről, amelyet a fegyverszünet fennállása idején megköthetnénk és megerősíthetnénk egymás között.⁷²⁷ A követeket Magasságtok felségünkhöz el is küldötte, és mi meggyőződünk róla, hogy ezek a Ti követeitek teljesen tájékozva vannak elképzelésekről, hogy miként lehetne köztünk az említett örök békét megkötni. Ezt az örök békét tudniillik eddig köztünk nem lehetett létrehozni, és lehetséges — hogy ezt előre bocsássuk —, hogy az említett örök béke most sem jöhet létre köztünk; mégis a köztünk megkötött fegyverszünetet egészen annak lejártáig meg óhajtjuk tartani. Mert ha az említett örök béke lehetséges és megköthető lett volna köztünk, mi szívesen beleegyeztünk volna. Kelt Budán, december hó 17-én. Lajos, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya.

Külső címzés: A kiváló fejedelem úrnak: Dandolo Andrásnak, Isten kegyelméből Velence dogejának, tiszteletre méltó barátjának Lajos, Magyarország, Jeruzsálem és Szicília királya.⁷²⁸

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 371. l.

(170)

(1350. április 18.)

I. Lajos király Andrea Dandolo velencei dogéhoz

Felséges fejedelem, kedves barátunk!

Jelentettétek nekünk, hogy az osztrovici várnagy a Tieiteknek károkat okozott. Szigorúan meghagytuk neki levelünk által, hogy a Tieiteknek okozott minden kárért elégtételt adjon. Egyébként tudjátok meg, hogy ezen április hó 18-án Zenggben gályára szállva Apulia országunkba indulunk, s kétség nélkül hisszük, hogy a köztünk létrejött fegyver-

szünetet Felségtek sértetlenül meg fogja tartani a kitűzött határidőig és sem Ti, sem a Tieitek által nem lesz semmiféle kellemetlensége és zaklattatása a mondott országba utánunk jövő vagy onnan visszatérő embereinknek. Kelt a mondott helyen és napon.⁷²⁹

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 380. l.

(171)

(1350.)

I. Lajos király Tarantói Lajos herceghez

Oh, nagy király!⁷³⁰ Láttuk és elolvastuk hozzánk írt legújabb leveleteket a jelen levél hordozója útján, s a párviadatra való felhívás nagyon kedvünkre való; de a megnevezett helyek egyike sem tetszik nekünk, minthogy nem bízunk bennük sok ok miatt.⁷³¹ Ugyanis Franciaország királya⁷³² a Ti anyai nagyapátok, nekünk azonban bár vérrokonunk, de távoli; Avignon városa⁷³³ a főpapének tartatik ugyan, de a Ti tartományotok fővárosa, s benne Ti uralkodtok; Perugia pedig számunkra gyanús hely, a Ti hatáskörötökbe tartozik, népe pedig uralkodója ellen lázongó, királyi felségünk nem bízhat meg benne. És hogy Nápoly városa is gyanús nekünk, ezt nem is kell levélben kifejtteni, mert tudjátok, hogy fellázadt ellenünk, jelenleg is harcban állunk vele. De ha párviadalt óhajtotok velünk vívni, legyen, ha erre hajlandók vagytok Németország császára előtt,⁷³⁴ aki a legfőbb úr, vagy Anglia királyának⁷³⁵ jelenlétében, aki közös barátunk, vagy legalább az aquileai patriarcha⁷³⁶ előtt, aki katolikus is, közös barátunk is. De ha Nektek ezek a helyek nem tetszenek, s csak halogató szavaknak látszanak, a határidő okozta minden késedelem elkerülésére, íme, hamarosan nálatok leszünk seregünkkel, és ott közösen részünk lehet a párviadalban, s szabadon megtehetjük azt, anélkül, hogy seregünk ebben akadály lenne.⁷³⁷

Közölve: Fejér. IX|. 775. l.

(172)

(1352.) szeptember 20.

I. Lajos király Genova dogéjához

A nagyságos és hatalmas Lauentei János úrnak, Genova dogéjának⁷³⁸, tiszteletre méltó barátjának Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya.

Nagyságos úr, tiszteletre méltó barátom!

A tekintetes Beltramis Miklós urat, Genova városának kancellárját, akit követül küldtél hozzánk a mi és Nagyságtok, meg Genova városa között kötendő szerződés, megegyezés és szövetség érdekében, szándéktok s küldetése szerint jóindulatúan fogadtuk, s amit a köztünk kötendő szövetség ügyében előadott, teljesen megértettük. Ennek érdekében tisztelendő Gergely kanonok úr, a váradi egyház kincstárosa, a kánonjog doktora, a mi különleges káplánunk útján válaszoltunk, akit az említett, közöttünk kölcsönösen megkötendő szerződés, megegyezés és szövetség megtárgyalására és megerősítésére küldtünk Nagyságtokhoz.⁷³⁹ Kelt Budán, szeptember hó 20. napján.⁷⁴⁰

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 430. l.

(173)

(1353.) április 26.

I. Lajos király Velence követeihez

Magyarország királyának levele a hozzá küldött nemes velencei követekhez, Marco Cornaro és Marino Falier urakhoz.⁷⁴¹

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya. Vegye tudomásul Nemességtek, hogy azt a megállapodást, amelynek köztünk és a velencei herceg úr és köztársasága között Dalmácia ügyében kellett volna létrejönnie, István úr, egész Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege, a mi kedves testvérünk nem akarja elfogadni. Ennélfogva a mondott megállapodást nem tudtuk végrehajtani, mert az említett hercegség feletti uralmat örökre átadtuk neki, amint ez Előttek és mások előtt is köztudomású.⁷⁴² Ennek folytán a fentebbi ügyben nálunk többé nem szükséges fáradoznotok; mi viszont a velencei herceg úr és köztársasága ellen háborút nem kezdünk anélkül, hogy azt teljes három héttel előbb neki és köztársaságának követünkkel vagy levelünkkel be nem jelentjük. Kelt Esztergomban, április 26-án.⁷⁴³

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 438. l.

(174)

1355. január 24.

I. Lajos király III. Kázmér lengyel királyhoz

Felséges fejedelem, és kedves testvérünk, Kázmér úr,⁷⁴⁴ Lengyelország kiváló királya!

Mivel arra kértetek bennünket, hogy jelenlegi hadjáratokban, amelyet a litvánok ellen⁷⁴⁵ terveztek és akartok megindítani, személyesen vagy alkalmas hadinép küldésével nyújtsunk Nektek segítséget, ezért mi, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, megígérjük, hogy ha valamely nehézségtől akadályoztatva ebben a hadjáratban személyesen részt nem vehetnénk, akkor jelentékenyebb hadinéppel, mint egyébként szoktuk volt, testvéri Felségteknek segítségnyújtásra hajlandók és készségesek leszünk azok kiűzésére s elkergetésére. Kelt Budán, január hó 24-én, az Úr 1355. esztendejében.⁷⁴⁶

Közölve: Fejér. IX/2. 363. l.

(175)

(1358.) február 20.

I. Lajos király Firenze városához

Firenze nemes és bölcs férfiainak, a művészetek élénjáróinak, az igazság zászlóvivőinek, Firenze népének és köztársaságának, a mi kedves barátainknak.⁷⁴⁷

Vegyétek tudomásul, kedves barátaink, hogy mi Velence dogéjával és köztársaságával, Isten kegyességéből, öröktartó békét kötöttünk,⁷⁴⁸ mégpedig úgy és olyanképpen, hogy ők átengedték nekünk egész Dalmáciát, összes szigeteivel, városaival s helységeivel, a tengeren és a szárazföldön egyaránt, továbbá Dalmácia és Horvátország címéről és hozzá való jogukról is, amennyiben lett

Von den Vngersischen Geschichten
Der Vngersischen sachen vñge-
schichten des Andern Teils das Zehend Buch / vñnd
sagt von dem kunig Ludwig / vñnd wie die Venediger
vberwanden / vñnd wie er inn Tirapelo vñnd
Pöland kunig worden.

I. Lajos velencei hadjárata

volna valami joguk hozzá, tökéletesen és teljesen lemondtak, amint ez kitűnik az erről szóló okmányaikból és bulláikból is, amelyeket ez ügyben készítettek és kibocsátottak, és amelyeket jelen levelünk átadójával Néktek is bemutatunk. Bizodalmasan kérjük Egyetemességtek barátságát, amely iránt teljes bizalommal viseltetünk, arra, hogy ezeket a leveleket területeiteken olvastassátok fel és hirdessétek ki, s nekünk e kihirdetésről értesítést vagy hivatalos jelentést adjatok és küldjete, ezzel is bizonyítva irántunk őszinte barátságotokat. Kelt Zarában, február hó 20-án.⁷⁴⁹

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 522. l.

(176)

(1359.) december 23.

Szécsi Miklós bán Giovanni Dolfin velencei dogéhoz

Szécsi Miklós, egész Dalmát- és Horvátország bánja és Zára városának grófja,⁷⁵⁰ a kitűnő és nagyságos Delphino János úrnak, Isten kegyelméből Velence nemes hercegének.⁷⁵¹

Kitűnő Nagyságtok előtt nem akarjuk eltitkolni, ezért jelen levelünkkel tudomására hozzuk, hogy Zára város bírása előtt panaszt tettek az összes nemesek és a polgárok egyetemessége nevében, hogy amikor mi a király nevében bizonyos megbízásokat adtunk nekik, ők azt nem tudták teljesíteni, mert az azokhoz szükséges anyagokat nem kaphatják meg, csak a Ti Velence városotokból: úgy mint vasat, fegyvert s hasonlókat az általunk rájuk kivetett dolgok elkészítéséhez, ahogy föntebb mondtuk. Hozzátették, hogy a Ti hivatalnokaitok nem adnak engedélyt és lehetőséget az övéiknek, hogy a saját pénzükön kivitelre vásárolhassák az előbb említett s más nekik szükséges dolgokat városotokban s az uralmatoknak alávetett területen. Mivel pedig a mi királyunk hatalma alatt levő területen, helyeken és kikötőkben a Tieitek kivitelre szabadon vásárolhatnak élelmet és bármi mást, amit csak akarnak, korlátozás vagy akadályozás nélkül, méltóztassék Nagyságtok is, király urunk iránti tiszteletből és a mi egyenes kérésünkre intézkedni és elrendelni, hogy minden botránkozás eltávolíttassék közülünk, s a szeretet és megbecsülés erősödjék, hogy király urunk megnevezett hívei és azok többi alattvalói pénzükért szabadon vásárolhassanak kivitelre a Ti uralmatoknak alávetett összes területeken és helységekben mindenféle árukat és más nekik

szükséges dolgokat, s azokat ki is vihessék, hogy bennünket is és őket is hasonló szolgálatokra kötelezzetek Nagyságtok iránt. Kérjük azt is, ha Nektek is így tetszik, hogy amit ebben az ügyben rendelkeztek, kegyeskedjete velünk is közölni Nagyságtok levelében. Kelt Zárában, december 23-án.⁷⁵²

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 553. l.

(177)

(1361.)

I. Lajos király IV. Károly német-római császárhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország [királya] annak, aki császárnak és Csehország királyának nevezi magát,⁷⁵³ a megérdemeltnél szívesebb üdvözléssel.

Nem méltó a tiszteletre az, aki a tisztelet eredetére támad, uralkodásra sem méltó az, aki nem képes eszének parancsolni. Miért nevezed magad uralkodónak és császárnak s akarsz parancsolni az egész világnak, ha eszedet sem tudod kormányozni, s becsmérő nyelvedet sem megfékezni? Milyen az a császár, akinek érzékein a bor uralkodik, annyira, hogy gyalázza azokat az úrnőket, akiket az egész világ nem győz magasztalni? Ha meggondolnád, hogy úrnő tisztességes méhéből születél, ez nem ócsárlásukat eredményezné, hanem az erény megbecsülését. Ha Téged is erény hozott volna a világra, édesanyám őfelségét nem sértegetted volna ócsárló szavakkal magadon kívül, borgőzös állapotban. De ezek a szavak azt bizonyítják, hogy ez a cselekedeted nem annyira szülőanyád-ból, hanem a te vadállati természetedből fakad, s ez számunkra minden időben fájdalmat okoz. Épp ezért meghagyjuk és a legszigorúbb intéssel tanácsoljuk Néked, hogy édesanyánkat rágalmazó szavaidat minél gyorsabban vond vissza, s oly szenvedéllyel gondoskodj dicséretéről, mint amilyen gyalázkodással igyekeztél meghurcolására jelen szavaiddal. Mert különben anyám és a magam becsületének megvédésére a megtorlás sírását kiváltó ostorával fogunk Rád és a Tiedre lesújtani, jobban meg akarván oltalmazni magunkat mindenek szeme láttára.⁷⁵⁴

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 538. l.

(178)

1361. szeptember 10.

I. Lajos király Lajos tarantói herceghez

Lajos, Magyarország királya Tarantoi Lajoshoz Nápolyba.⁷⁵⁵

Kedves felséges testvérünk! Mivel közös testvéreinket, a felséges fejedelmeket, Róbert konstantinápolyi császárt és Tarantói Fülöpöt⁷⁵⁶ saját szemünkkel látni kívánjuk s rokoni szeretettel megvendégelni szeretnők, Testvérségtek felségét kérjük a legdrágább szeretettel, ami csak telik tőlünk, hogy e testvéreinket vagy legalább egyiküket, ha mindketten nem tudnának jönni, küldjétek át hozzánk házunkba, hogy velünk és a felséges királynékkal, tudniillik kedves édesanyánkkal és feleségünkkel⁷⁵⁷ örvendezzenek, ameddig csak Nektek és nekik tetszik, hogy ezáltal azok előtt is, akik azt hiszik, hogy testvéreink és rokonaink elhagytak bennünket, nyilvánvaló legyen, hogy vannak még e földön testvéreink és rokonaink. Mi pedig, amint jövetelükről értesülünk, Zárába eljűk megyünk, hogy személyesen illő tisztelettel kíséressük őket házunkba. Abban az esetben pedig, ha más ügyeinkben elfoglalva nem fogadhatnók őket személyesen és nem vezethetnők őket házunkba, prelátusainkat és báróinkat fogjuk illő kísérettel értük küldeni, hogy ezt megtegyék. Kelt Budán, 1361. szeptember hó 10-én.⁷⁵⁸

Közölve: Magyar dipl. emlékek. I. 582. l.

(179)

(1365.) július 12.

I. Lajos király Firenze városához

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya Firenze város nemes és hatalmas kormányzóinak, tanácsának és közösségének üdvözlétét és minden jót.

Mivel nemes lelkű Figyelmességtek egy bizonyos tanácskozás alkalmából, amely a minap volt közöttetek, szívetek mélyéből megbecsülte felségünk kegyelmességét, sőt vágyakozva emlékezett meg az elődeink és családtagjaink iránti szeretetéről és szíves vonzódásáról, mindenekelőtt illendően kiemelve minket és uralkodó házunkat, s ez alkalomból leginkább felségünket emlegette; ezért Irántatok általánosan is, egyenként is, a fent mondottakért és azok közül minden

egyesért készen vagyunk hálából sokféle cselekedetre, felajánlván magunkat hasonló s még nagyobb szolgálatokra, teljes erőnkől, és felkészülve arra, hogy mindazt, amit kívántok, tetszésetek szerint kétségtelenül teljesítsük mindig és mindenütt királyi kedvezéssel, ha Isten is megengedi. Ne is kételkedjeteK bizonytalankodva, hogy őseink nyomdokáról bármikor is bármerre letérnénk, sőt vegyéteK biztosra, hogy a Ti nevetek és tisztességetek felkarolására mindenben és minden körülmények között hatalmunkkal és személyünkkel készségesnél készségesebbek leszünk. Ezért buzgón kérünk, hogy megkezdett vállalkozásokban, amely a jóról a jobbra irányul, hatékonyan megszilárdítson Benneteket a mi nevünk iránt tanúsított állhatatosságtok, hogy ezáltal méltán legyünk egyre inkább és inkább hálás cselekedetekre és szolgálatokra kötelezve Irántatok. Kelt Budán, július hó 12. napján.⁷⁵⁹

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 637. l.

(180)

1366. szeptember 20.

I. Lajos király Velencéhez

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya. Kedves barátaink! Ámbár teljesen a saját költségeken ajánlottatok fel nekünk két, három, sőt akár öt felfegyverzett gályát, hat hónapra a török ellen,⁷⁶⁰ s ezért a felajánlásért most is, mint már előbb megtettük, sokszoros köszönetet mondunk, mégis számba véve a munkát, a költséget és a terhet, amelyet naponként hordoztok, és figyelemmel lévén arra a szerződésre is, amelyet a török portával és kormányval kötöttetek⁷⁶¹, nem akarunk Benneteket ilyen súlyos költséggel terhelni, sem bármit az ellen a szerződés ellen tenni, hanem Barátságokat kérjük, hogy nekünk öt felfegyverzett gályát evezőkkel és teljes felszereléssel engedjeteK át; ezeket mi fogjuk ellátni alkalmas személyzettel a magunk költségére; őszinte barátságokat hálás megelégedésünkre ezzel kimutatjátok. Amit pedig híveink és szeretett familiárisaink, de Grimaldis Lucanus és de Medio Péter,⁷⁶² jelen levelünk átadói, NékteK e dologban a mi nevünkben mondani fognak, annak feltétlenül higgyeteK. Kelt Budán, a hatvanhatodik esztendő szeptemberének 20. napján.⁷⁶³

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 651. l.

(181)

1367. március 5.

I. Lajos király Marco Cornaro velencei dogéhoz

Kedves barátunk!

Sokszoros köszönettel adunk hálát Barátságtoknak⁷⁶⁴ azért a nagylelkűségért, mellyel leveletek szerint két gályatestet adtatok nekünk a megfelelő felszereléssel és fegyverzettel. Szeretnők azonban tudni, hogy milyen hosszúak és szélesek ezek a gályatestek, s mihelyt erről értesülünk, elküldjük Színetek elé követeinket⁷⁶⁵, akik majd felszerelik és elhosszítják azokat. Kelt Visegrádon, március 5-én, az Úr 1367. esztendejében.⁷⁶⁶

Közölve: Magyar dipl. emlékek. II. 653. l.

(182)

(1367.) április 2

I. Lajos király Himfi Péter orsovai várnagyhoz

Hívünknek, a kedvelt Him fia Pál fia Péter mesternek, Orsova várnagyának⁷⁶⁷, Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Leveledet megkaptuk, a benne foglalt híreket jól megértettük. Hűségedet komolyan kérjük, hogy éjjel-nappal éberem figyeld ott, országunk határai körül a minket és az országot érintő eseményeket, amint ahogy ez Hűségedhez illik, és ami újság csak előadódik ott, vagy véletlenül tudomást szerzel róla, azt nekünk mindig hozd tudomásunkra; másképp ne tégy. Kelt Budán, Judica-vasárnap előtti pénteken.⁷⁶⁸

Közölve: Fejér. IX/5. 627. l.

(183)

1367. május 22.

Himfi Péter bolgár bán Erzsébet királynéhoz

Félvetisztelendő királyasszonyomnak üdvözetet, hűséges szolgálattal együtt.

Nagyságtoknak tudomására óhajtjuk hozni, hogy a tengeremelléki Waychnától⁷⁶⁹ levél érkezett hozzánk, amelyben királyunknak ez a megbízható híve azt írja Benedek testvérünknek⁷⁷⁰ és nekünk, hogy megegyezés jött létre a görög

császár⁷⁷¹ és Tirnovói Sándor közt⁷⁷², és a császár kötelezte magát azzal az ígérettel, hogy Zoaykuchot⁷⁷³ kegyeibe fogadja és most kegyeibe is fogadta, adott ugyanazon Zoaykuchnak 180 000 forintot, Zoaykuch pedig megígérte, hogy visszaszerzi és átadja a görögök császáranak Bodonyt, Tirnovói Sándor pedig a görögök császárával szemben olyan kötelezettséget vállalt, hogy ha visszakaphatja és újra birtokába veheti Bodonyt, akkor három tengeremelléki várost: Nezeburt, Thochunt és Warnát átadná a görögök császáranak. A fent említett Waychna hitére fogadta, hogy a fentebb mondottak igaz tények, s levelében buzgón kér bennünket, hogy a magyarok gyorsan keljenek át Bodonyba, hogy a bodonyi várat meg tudják védeni. Kelt Bodonyban, Ilona napján, az Úr 1367. esztendejében. Péter, Bulgária bánja.⁷⁷⁴

Közölve: Történelmi Tár. 1898. 363. l.

(184)

(1367.) június 30.

I. Lajos király a spalatóiakhoz

Felségünk fülébe jutott, hogy a most elkövetkező egy esztendőre Tamás urat, dalmát és horvátországi bánunkat⁷⁷⁵ választottátok meg grófortokká háromszáz forint fizetéssel, s ha ebbe a bán beleegyeznék, magatok közül választanátok egy jogban jártas embert, aki ténylegesen kormányozna benneteket a bán helyett, évi kétszáz forint fizetéssel, készpénzben. Mi azonban ilyenféle választást sem elfogadni, sem engedélyezni nem vagyunk hajlandók, ezért Hűségteknek komolyan és szigorúan meghagyjuk és megparancsoljuk, hogy e levelet meglátván, félretegyétek és megsemmisítsétek az előbb említett választást, amelyet elkövettetek, és ahelyett zárai Grisogonis János urat, királyi udvarunk katonáját, hűséges és kedvelt hívünket válasszátok meg grófortokká, az elkövetkező két évre, a szokott fizetéssel, minden nehézséget és ellenkezést félretéve.⁷⁷⁶ Erre nézve más valamit, királyi kegyelmünkkel ellenkezőt meg ne kíséreljete. Kelt Visegrádon, Szent Péter és Pál apostolok ünnepe utáni napon.⁷⁷⁷

Közölve: Fejér. IX/4. 52. l.

(185)

(1368.) március 26.

I. Lajos király Himfi Benedek bolgár bánhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya.

Tudja meg Hűséged, hogy jó sok fegyveres népet rendeltünk segíségekre Bulgáriába, de mivel levélbeni megkeresésünkre akaratodat ennek a katonaságnak ügyében nem igyekeztél közölni, ezért azt a felkészített katonaságot nem küldtük Hozzád. Most pedig elküldöttük Lajk havaselvi vajdához⁷⁷⁸ Gergely fia Miklós mester katonánkat⁷⁷⁹ mint követünket, meghagyva neki, hogy azt is, amit e vajdának általa üzeni akarsz, közölje vele. Ezért, amit csak akarsz, rábízhatsz erre a Miklós mesterre, hogy a nevezett vajdával közölje. Közben pedig Péter testvéredet kellő felkészülettel, ha jónak látod, Bulgáriába küldheted. Kérjük továbbá Hűségedet, hogy mindarra, ami belátásod szerint becsületünket szolgálja azokon a részeken, köteles buzgósággal vigyázz és aszerint cselekedjél, amint azt hisszük is Rólad. Kelt Szántó faluban, Judica vasárnapján.

Külső címzés: Hívünknek, Benedek bolgár bán nagyságos férfinak.⁷⁸⁰

Közölve: Századok. 1900. 603. l.

(186)

(1368. július 17.)

I. Lajos király Himfi Benedek bolgár bánhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya. Hívünk! Megkaptuk Péter mester testvérednek hozzánk és Hozzád intézett leveleit, s azoknak tartalmát teljesen megértettük. A bennük foglaltakra nézve azt válaszoljuk Neked, hogy Gergely hevesújvári ispán fia, Miklós, feje és birtokai elvesztésének terhe alatt megnyugtatót és biztosított bennünket arról, hogy Lajk vajda kívánságunkat és ígérését valósággal teljesíteni fogja, s minden kétség nélkül elegendő élelmiszert szállít Bodonyba. Ezért úgy látjuk helyesnek, hogy meg kell várnunk ennek a Miklós mesternek a jelentését, bár seregünkkel már készek vagyunk hadba szállani.⁷⁸¹ Te pedig véleményedet s ennek az ügynek régebbi és bekövetkezhető körül-

ményeit gyakorta jelentsd nekünk. Kelt Ligeten, az apostolok szétoszlása ünnepének harmadnapján.

Külső címzés: Hívünknek, Benedek bolgár bán nagyságos férfiúnak.⁷⁸²

Közölve: Századok. 1900. 605. l.

(187)

(1368. október 7.)

Himfi Péter bolgár bán Himfi Benedek bolgár bánhoz

Uram és kedves testvérem! Nyilván tudod, hogy írtam Neked Fehérvár várának⁷⁸³ ügyében, de Te nem válaszoltál sürgősen, mint illetet volna, hogy mi legyen ezzel a várral. Ezért, mivel István bán fiai, Miklós és István⁷⁸⁴ a nevezett várat saját erejükből emberünknek nem tudták átadni, várnagyuk pedig, aki akkor a mondott várban volt, semmiképpen sem tudta tovább tartani a várat, nem lévén abban a várban teljességgel semmi élelem, mi, félve attól, hogy míg ebben az országban vagyunk, az a vár a királyi felség ellenségeinek kezébe kerülhet, ama Miklós és István mestereknek hatvan számszeríjas fegyverest adtunk és küldöttünk segítségül, akik Isten segítségével a Te várnagyodat, valamint Göböl fia Miklóst, Dénes fia Tamást és testvéreiket a nevezett vár őrzésére rendelt és küldött többi familiárisoddal együtt ahhoz a várhoz vezették. Mivel pedig az ellenség, tudniillik király urunk árulója a mondott várhoz vivő minden utat torlaszokkal, árkokkal és egyéb mesterséggel elzártak, nem tudtunk nekik elég gyorsan székéren élelmet odaküldeni, hanem 22 málhás lovon juttattunk be lisztet a mondott várba, s meghagytuk, hogy a hitványabb málhás lovakat szükség esetén tartsák vissza a várban s egyék meg. Továbbá jövő pénteken seregeddel együtt ki kell mennünk a mezőre és táborba kell szállnunk a hűtlenek támadása ellen, mivel az ország majdnem minden lakója, még köznépe is a tirnovói fejedelem⁷⁸⁵ embereihez pártolt és csatlakozott, sőt azt mondják, hogy az említett tirnovói fejedelem hét főemberét hét zászlóaljjal ezekre a részekre küldötte. Ezért, kedves testvérem, sürgesd László havaselvi vajdát⁷⁸⁶, hogy ha nem is többet, legalább három vagy négy zászlóaljat küldjön, akikkel Isten segítségével szolgálhassunk. Többre jelenleg nincs szükségünk. Így tehát, uram és hön szeretett testvérem, szíveskedjél a fentiekről gondoskodni, s nekünk sürgősen levelet

írni, mégpedig valóban késedelem nélkül. Az említett vár alatt tegnap vívott harcban néhány familiárisod megsebesült, lovakat is öltek és sebesítettek meg. Kelt Bodonyban, Gál vértanú ünnepe utáni szerdán. Testvéred Péter mester.

Külső címzés: Benedek nagyságos férfiúnak, Bodony és Bulgária kapitányának, kedves uramnak és testvéremnek.⁷⁸⁷

Közölve: Századok. 1900. 605. l.

(188)

1369. augusztus 29.

I. Lajos király Himfi Péter bolgár bánhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya.

Hívünk! Megkaptuk leveledet s láttuk tartalmát. A benne foglaltakra azt válaszoljuk, hogy a bodonyi cárt⁷⁸⁸ Lajk vajda és Dobrotics⁷⁸⁹ jótállása fejében szabadon bocsátottuk, és földjét visszaadtuk neki, de csak úgy, ha a cár két leányát túszként küldi ide. És íme, Benedek bán Garai Miklós macsói bánnal⁷⁹⁰ együtt Hozzatok indul segítségetekre, s hogy Titeket idevezessen. Azért, hogy eddig nem kaptatok segítséget, nem tehetsz nekünk szemrehányást, mert annak idején testvérednek, Benedek bánnak sereget adtunk segítségetekre. Továbbá azt akarjuk, hogy e sorok átadójának, Bernabo mesternek, bodonyi hajítógépeink kapitányának teljes hitelt adjatok abban, amit nevünkben Nektek mond. Kelt Damason, Keresztelő Szent János fejevétele napján, a 69. esztendőben.

Külső címzés: Szeretett hívének, Him fia Péternek, Bulgária bánjának adassék.⁷⁹¹

Közölve: Századok. 1900. 607. l.

(189)

(1371.) augusztus 8.

I. Lajos király Himfi Benedek temesi ispánhoz

Hívének, Himfi Pál fia Benedek mesternek, temesi ispánnak Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Hűségednek megparancsoljuk, hogy mihelyt e levelet látod, azonnal kelj útra hozzánk kevés emberrel, s bárhol vagyunk, keress fel, mert bizonyos dolgainkat meg kell Ve-

led tárgyalnunk. Másként pedig ne cselekedjél. Kelt Visegrádon, Szent Lőrinc vértanú ünnepe előtti szombaton.⁷⁹²

Kiadatlan.

(190)

1372. február 20.

I. Lajos király IV. Károly német-római császárhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya a felséges uralkodónak, Károly úrnak, a mindig felséges római császárnak és Csehország királyának, kedves testvérünknek.

Hírneves és felséges uralkodó, kedves testvérünk! Eljött hozzánk a tescheni herceg,⁷⁹³ és nevetekben előadta, hogy adjuk feleségül és jegyezzük el a mi lányunkat fiatoknak.⁷⁹⁴ És minthogy a nevezett herceg jó követ és követségteket a legügyesebben tudta intézni és jól hajtott végre: teljesítettük akaratosokat és ígéretet tettünk, hogy leányunkat fiatokhoz fogjuk feleségül adni; mindezek megerősítésére és hatékony végrehajtására küldjük Kedvességtekhez a kiváló Lászlót, Oppeln herceget, Magyarország nádorát, rokonunkat,⁷⁹⁵ s a Krisztusban tisztelendő atyát, Tamás urat, esztergomi érseket, egyházfejedelmet és tanácsosunkat,⁷⁹⁶ akik teljességgel tájékozva vannak szándékunk felől, s ebben az ügyben teljes cselekvési szabadsággal rendelkeznek. Kelt Budán, Szent Bálint ünnepe utáni pénteken, az 1372. esztendőben.⁷⁹⁷

Közölve: Fejér. IX/4. 390. l.

(191)

(1372.)

Oppelni László nádor követe Przemyslaw tescheni herceghez

Kegyés uram, tescheni herceg!

Az én uram, Oppeln hercege, Magyarország nádorispánja, a Ti testvéretek, előrebocsátva baráti szolgálatait, Kegyességednek hírül adja, hogy azt a tervet, amelyet egyébként ti és a jóemlékezetű Franko úr⁷⁹⁸ adtatok Magyarország királyának tudomására a császár és a magyar király gyermekei közötti rokoni kapcsolatról, teljes befejezésre vitte; és az én uram, a nádorispán igen óhajtja, hogy ennek az ügynek

a végrehajtására Ti magatok személyesen lovagoljatok Magyarországra. Biztosít benneteket mindenképpen, hogyha Magyarországra jöttök, és a császár nevében a magyar királytól feleségül kéritek leányát a császár fia számára a szokott ünnepélyes formában, kétségtelenül ezzel fogjátok mindkét uralkodó szándékát teljesíteni. Az már aztán a császár akaratán fog múlni, hogy fiát és a király leányát a király hatalmában és udvarában óhajtja-e hagyni; ha beleegyezik, a király is, a királyné is mind a fiút, mind a leányt, mint kedves édes gyermekeik szíves szeretettel fogják tartani. Ha pedig a császár akarata az volna, hogy fiát hazaviszi Csehországba, saját házába, ez is akaratától függ.

[Ezenkívül a király szándéka az, hogy említett leányának kétszázezer forint hozományt ad. S azt is jelezte ez a katona és követ,⁷⁹⁹ hogy az említett tescheni herceg jöjjön vele a király elé előzetes tárgyalásokra, hogy ezek teljes befejezése és megvalósítása megtörténhessék. És minderre kezességet vállal maga a nádorispán testével, lelkével, méltóságával és vagyonával. Azt is mondta a hírnök, hogy a császár, a bajor hercegek⁸⁰⁰ s a magyar király közt a barátságot fenn akarja tartani az előbb mondottak mellett is, s hogy a bajor hercegeknek viszont meg kell tenniük bizonyos dolgokat a császárnak, mert ez a törvény szerint kötelességük.]⁸⁰¹

Közölve: Fejér. IX/4. 252. l.

(192)

1373. január 9.

I. Lajos király Himfi Benedek bánhoz és társaihoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Kedves híveink! Értésünkre jutott, hogy Ti Pádua urától⁸⁰², a mi barátunktól, akinek a szolgálatára küldettetek, bizonyos pénzösszeget kaptatok. De nem tudjuk, mi címen, miután benneteket három hónapra készpénzzel előre elláttunk. És mivel mi azt a szolgálatot, amelynek a teljesítésére mentetek, a magunk költségére szándékoztunk végrehajtani, ezért Pádua urától semmiféle fizetést nem kaptok, sőt mi megkértük Pádua urát, hogy ha Ti kértétek őt, adjon Nektek kölcsön bizonyos pénzösszeget a mi számlánkra, amivel azonban mi fogunk neki tartozni. Ti pedig, ha rászorultok, kölcsönpénzt kérhettek tőle, amit mi megadhatunk, de másképp

ne cselekedjeteK. Kelt Budán, Vízkereszt utáni vasárnapon, az Úr 1363. esztendejében.

Külső címzés: Híveinek, Himfi Benedeknek, Czudar Györgynek, valamint Dénes fia Istvánnak, Pádúa ura szolgálatára küldött csapataink kapitányának adassék.⁸⁰³

Közölve: Történelmi Tár. 1910. 3. l.

(193)

1373. január 16.

I. Lajos király Himfi Benedek bánhoz és társaihoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Híveink! Ha tudtok békét és egyezséget, vagy legalább fegyverszünetet létrehozni Pádúa ura és a velenceiek között,⁸⁰⁴ kössétek meg, de mindez, a tárgyalás is, titokban történjék. Közben pedig ne mozduljatok onnan, míg más, új néppel, amelyet helyetekre küldünk, fel nem váltunk Benneteket, vagy más levélben vissza nem hívunk, ha a békét magát nem lehet létrehozni és megkötni. Egyébként, ha pénzre szorultok, akkor Ti, Benedek bán, kaphattok annyi pénzt kölcsön Pádúa urától a mi számlánkra, amennyi hasznosnak és nem feleslegesnek látszik. Imre nádor úr⁸⁰⁵ és Czudar György hadinépeinek is ebből a kölcsönpénzből juttassatok, hogy nagy szükségét ne lássanak. Kelt Visegrádon, vízkereszt nyolcada utáni vasárnap.

Külső címzés: Híveinknek, a nagyságos férfiaknak, Benedek volt bán, temesi ispánnak, István lovászmesterünknek és Czudar Györgynek adassék.⁸⁰⁶

Közölve: Történelmi Tár. 1910. 4. l.

(194)

1374. július 6.

I. Lajos király Himfi Benedek temesi ispánhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Tudd meg, hogy Havaselvéről, Lajk vajda elől menekülve bizonyos vlahok jöttek hozzánk,⁸⁰⁷ név szerint Dragomir fia Sztojkan, Lovistyei Vojna fiai, néhai Nyág ispán testvére

Dancs, Radoszló fia Vajk és Selibor, Lajk vajda belső embere, s most itt vannak Zólyomban, de eddig nem engedték őket színünk elé járulni. Ezért kérjük Hűségedet, meghagyva, hogy miután elintézted Általad tudott ügyeinket, azonnal jöjj hozzánk kevés embereddel, ahogyan csak jöhetsz, s tájékoztass arról, mit feleljünk nekik, visszatartsuk-e őket, vagy ha Lajk vajda kikéri őket, mit tegyünk eziránt és mit kell nekik adnunk. Sok hírt hallottunk ugyanis Lajk vajdáról és a törökökről; azt mondják róluk, hogy szövöttek. Azt is állítják, hogy Lajk vajdát behelyezték Nikápolyba.⁸⁰⁸ Mind-ezeket igyekezzél bizonyosan megtudni, s gyors menetben siess hozzánk jönni, egyéb ügyeinket testvéreidre bízva. Ezenkívül emlékeztetlek arra, hogy szóltam volt Neked ama bizonyos élemedett hölgyrokonodról, akit házunkba szeretnénk fogadni; jelentsd, hogy akar-e ez a hölgy házunknál lakni, mert hintót akarunk érte küldeni, mielőtt megtudjuk, hogy hová irányítsuk azt a hintót. Kelt Zólyomban, Szent Péter és Pál apostolok ünnepének nyolcadán.

Külső címzés: Szeretett hívünknek, Him fia Benedek mesternek, volt bánnak, temesi ispánnak.⁸⁰⁹

Közölve: Századok. 1900. 614. 1.

(195)

1379. november 21

I. Lajos király Firenzéhez

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Lengyelország, Dalmácia stb. királya.

Kedves barátaink! Leveleteket a jelen november hónap 20. napján kézhez véve és azt megértve elrémültünk, meg-gondolva, hogy milyen veszedelembe jutott volna államotok és népetek, ha e gonosz ember⁸¹⁰ megfontolt rosszindulata eredményt ért volna el. De törekvéseivel szembeszegül az isteni irgalom, amelynek mi is hálával tartozunk. És mivel a gonoszságnak ugyanezen levélben leleplezett módja be-bizonyítja kiváló testvérünk, Károly herceg úr⁸¹¹ ártatlanságát, meg vagyunk vigasztalva. Mert, ami távol legyen, ha ártani nem is ártott volna, csak megkísérelte volna, hogy ártson, nem lettünk volna tekintettel sem arra, hogy testvérünk, sem arra, hogy a mi vérünkből származik, hanem mint ellenséget üldözte volna felségünk. Mert ismerik a Ti hozzánk küldött ünnepélyes követeitek felségünknek az ő követségükre

adott válaszát, amelyből világosan leszűrhetik, hogy felségünknek szándékában áll, hogy a Ti firenzei köztársaságokat, annak népét és kormányát megfelelő kedvezésekben részesítse, és csak arra törekszik, ami a Ti városotoknak, köztársaságoknak s kormányzóitoknak belső nyugalmát biztosítja. S vezetőiteket arra kérjük, hogy ugyanezt a testvérünket, aki akkor mellettünk volt, fogadja köztársaságok bizalommal és viseltesség iránta azzal a barátsággal, amellyel elődeink és mi viseltettünk; kifejtjük nekik a mi nagyságos kedves barátunk, Carrarai Ferenc úr két nekünk kedves titkára útján (mert tudjuk, hogy Carrarai Ferenc úr ugyanolyan őszinte barátsággal viseltetik köztársaságok és kormányok iránt, mint felségünk), hogy két okból rendeltük fegyvereseinket Itália részei felé: főleg azért, hogy meggyengítsük ellenségünknek, a velenceieknek erőit⁸¹³ s ha őket legyőztük, segítségére mehessünk szentséges atyánknak, Orbán pápának⁸¹⁴ s a római egyháznak, és elnyomjuk az egyházszakadást, mint az igaz keresztényhez illik. Álljon előttetek tisztán és világosan lelkületünk és tervünk, mivel sem az emberek gyanúsításai, sem bármi más nem térítheti le felségünket a helyes ösvényről, és ha messzire is vagytok szemünk világától, sohasem lesztek távol eszünk világosságától. Mert készek vagyunk és leszünk is arra, hogy a Ti firenzei köztársaságokat és annak népét megőrizzük egyedüli otthon és menedékként, követve elődeink nyomdokait. Kérelmetekre pedig azt feleljük s jelentjük barátságtoknak, hogy azonnal írunk Károly úrnak, s főurainknak is megparancsoljuk, hogy ha úgy fordulna, hogy a pápa úr segítségére kívánna menni, akár oda felé, akár visszafelé úgy tegye meg ezt az utat, ahogy Ti fogjátok ezt irányítani helyzetetek biztosabbá tételére. Testvérünk ügyét karoljátok fel a mi kedvünkért, amint azt kétségkívül el is várjuk tőletek. Kelt Zólyomban, 1379-ben, az említett november hó 21. napján.⁸¹⁵

Közölve: Magyar dipl. emlékek. III. 323. l.

(196)

1380. november 29.

I. Lajos király Károly durazzói herceghez

Magyarország királya Durazzói Károly úrhoz.

Kedves kitűnő testvérünk! A firenzeiek igen terjengős levelet írtak nekünk, s hozzá egy másolatot is csatoltak.

Úgy vesszük ki szavaik tömegéből, hogy terhükre vannak toborzott zsoldosaitok. De bárhogy is álljanak a dolgok, cselekedeteitekben úgy járjatok el, hogy abból Nektek is, nekünk is dicséret és tisztesség származzék, s a firenzeiekkel barátságosabban bánjatok, amint ez a fentiekből Számotokra jónak látszik, mert ők, ha akarják, jó segítők és barátok. De Ti ezt tapasztalatból már jobban tudjátok és dédelgetitek őket. Egyébként csodálkozunk azon, hogy előrehaladástokról mindeddig már régóta semmit sem írtatok. Ezért kérünk Benneteket, hogy előrehaladástok állásáról, s minden újságról gyakrabban értesítsetek bennünket. Kelt Zólyomban, november hó utolsó előtti napján, a 80. évben.⁸¹⁶

Közölve: Magyar dipl. emlékek. III. 415. l.

(197)

1381. március 14.

Bebek Imre dalmát bán és a záraiak I. Lajos királyhoz

Felséges uralkodó, természetes urunk!

Miután tegnap írtunk Felségteknek az ellenséges gályák átkeléséről, most ennek részleteiről is értesültünk a genovaiak által Chioggiában foglyul ejtettektől, akik az említett gályákról szöktek meg. Ezek bizonyosra mondták, hogy e gályák felfegyverzése hónapokat késett, s mégis gyatrán vannak felfegyverezve, és hogy fogságba esett genovaiak bennük az evezősök, hogy sok lovat szállítanak Krétába, és átköltöztetik az asszonyokat is gyermekeikkel együtt, több mint hétszázukat, mert ott van miből élniök, mert Velencében igen nagy a hiány élelemben; visznek oda kereskedelmi árut is, főleg a lombard kereskedők posztóját, visszatérőben pedig csereárut hoznak a posztóért és élelmiszereket a velenceieknek. Arról is biztosítottak, hogy a velenceiek Velencében nagyon szűkölködnek élelmiszerekben, s nehéz helyzetben vannak minden szükséges holmiban. A trauiak leveleiből megtudtuk, hogy ellenségünk gályái megközelítették Traut, s fegyvereseket tettek partra, hogy ivóvizet szerezzenek, de a genovaiak Apuliából kevéssel azelőtt visszaérkező hét gályájának katonái, meg a klisszai és traui várnagy emberei rájuk törtek, és sokat megsebesítettek a velenceiek közül, ezek közül többen meghaltak, a többiek meg a tengerbe vetették magukat, s ahogy tudtak elvergődtek gályáikra gyalázattal és nem kis veszteséggel.

A trauiak meg a többiek közül mintegy tízen sebesültek meg könnyebben, s egy halt meg, ágyúlövéstől. A genovai gályák kapitánya négy gályával Isztria felé vette útját az ellenség üldözésére, egyet pedig Romagnába küldött saját dolgaikban és leginkább azért, hogy vigye hírül a velencei gályák támadását.⁸¹⁷ Kettő állomásozik jelenleg Trau mellett, a többi pedig itt. Más érdemleges újságot Itáliából és máshonnan sem tudunk; mihelyt hallunk valamit, sietünk hírt adni róla Felsőeknek. Felsőek hívei: Henrik bán⁸¹⁸ és Zára város grófja, bírái és tanácsa, ahol kelt e levél március 14-én, az 1381. esztendőben.⁸¹⁹

Közölve: Fejér. IX/5. 453. l.

(198)

1382. július 20.

I. Lajos király a dalmát városokhoz

Kedvelt híveink: dalmáciai szigeteink grófjai, vezetői, consulai s a polgárok egyetemessége, és főleg Zára, Raguza, Cattaro, Sebenico, Trau, Spalato s Ti többiek!

Jelen levelünkkel Hozzátok fordulunk s a tőlünk kitelhető buzgalommal azt a parancsot adjuk Nektek, hogy a felsőes fejedelmet, Károly urat, Jeruzsálem és Szicília királyát⁸²⁰, kedves testvérünket mostani szorongattatása idején, amely Anjou hercegének⁸²¹ részéről éri őt, és amelyet úgy tekintünk, mintha mi ellenünk irányulna, minden tehetségetekkel szárazon és vízen megsegítsétek Anjou hercege ellen, hogy a herceg e gyalázatos támadásait a mi testvérünkről a magasságbeli, aki nem hagyja el a benne bízókat, jobbjának segítségével messze kergethesse; ebben nekünk és Szent Koronánknak el nem évülő és igen tetsző szolgálatot fogtok teljesíteni. Mert aki csak szolgálatot és tisztességet teljesít ebben a dologban testvérünknek, minket magunkat tisztel meg, és ha pillanatnyilag nem is tudjuk költségeiteket megtéríteni, a jövőben készek vagyunk azokat magunkra vállalni. Másképpen ne cselekedjete, hogy megtartsátok kegyelmünket és szeretetünket. Kelt Zólyomban, július 20-án, az Úr 1382. esztendejében⁸²²

Közölve: Fejér. IX/5. 586. l.

(199)

1382. július 28.

I. Lajos király az anconaiakhoz

Az anconai örgrófság⁸²³ minden városának, földjének, helységének és várának, s minden lakosának, kedves barátainknak összesen és egyenként üdvözetet és őszinte szeretetet.

Megfontolva azokat a különböző csapásokat és hullámveréseket, amelyek jelenleg Szent Péter hajóját gyötrik, minthogy ésszerűen tartozunk is vele, meg az isteni törvény is kötelez keresni a módot és formát, hogyan tudnánk a veszélynek eléje vágni, hogy az apostoli szék töretlen maradjon, s ne szenvedje el az elvetemültek törvénytelen támadásainak kimondhatatlan rombolását; és hogy megvédjük Krisztusban szentséges atyánknak, VI. Orbán pápának, meg a mi felséges testvérünknek, Károly királynak, a római anyaszentegyház igaz védőjének e boldog tisztségét Anjou hercegének seregével szemben, aki a minap — amint köztudomású — megtámadta a római anyaszentegyházat és az említetteket⁸²⁴, elhatároztuk, hogy e herceg és csatlósai, meg hívei, s mindenki ellen, aki csak részes ebben az eltévelyedésben, elküldjük hadinépünket szárazon és vizen Itália e részére, kellő számban, ügyes és vitéz kapitányokkal, nemcsak azért, hogy ellenálljanak, hanem, hogy az isteni igazság segítségével végleg meg is verjék és legyőzzék e vakmerő hűtleneket. Ennélfogva Titeket és Közületek mindenkit arra kérünk és buzdítunk, hogy minden lehetséges módon készségesek, állhatatosak és hűségesek legyetek az anyaszentegyházhoz s az említett szentséges pápa úrhoz, a mindenható Isten és az emberi nem ezen ellenségeivel szemben; emeljétek fel ellenük a védekezés és támadás bátor karját, hogy dicséretes hűségeteknek maradandó jelét adhassátok. Mi pedig a Ti jó és békés állapototokra éber vigyázással leszünk, és Isten segítségével úgy fogjuk a szentséges pápa úrral is elrendelni, hogy senki se tudjon titeket egykönnyen megtámadni vagy zaklatni. Kelt ligeti táborunkban, július hó 28-án 1382-ben.⁸²⁵

Közölve: Fejér. IX/5. 587. l.

A VÁROSOK LEVELEZÉSE

Leveles könyvünket egy — magyar vonatkozásai ellenére is valójában franciaországi — *Ars dictaminis* bemutatásával kezdtük. Ha az Anjoukor derekáról reánk maradt *Ars Notaria* Bécsig való hányattatásában nem csonkult volna meg annyira, hogy éppen a magánlevelezéssel, a missilisekkel foglalkozó „IV. tábla” ment volna veszendőbe, az olvasó most a levélírás művészetének és gyakorlatának egy magyarországi példájával ismerkedhetne meg. A Kovachich Márton György kiadásában számunkra is hozzáférhető „*Jegyzői mesterség könyve*” azonban csak kisebb, töredékes részében foglalkozik a missilisekkel, miután a bővebb mondanivalót az immár elveszett IV. részre bízta. Ez a megmaradt missilisorozat azonban mégis érdekes, a mondanivalók szoros összetartozásánál és a hazai társadalom változásait jellemző voltánál fogva egyaránt, s érdemes arra, hogy alább szemelvényesen közöljük.

A „*Jegyzői mesterség könyve*” az újabb kutatások (Kardos Tibor, Bónis György) fontos eredményei ellenére is teljes feldolgozására vár. A XIV. század közepén keletkezett oklevelek formulává alakításával készült gyűjtemény létrejöttének körülményeit a kutatás még nem tisztázta teljesen. A városi missilisek meg éppen nem találtak kellő figyelemre az eddigi vizsgálatok során, noha, úgy véljük, éppen ezek teszik lehetővé a *Formuláskönyv* keletkezési helyének és a szerző személyének biztosabb meghatározását. A városi formulák alaposabb vizsgálata érdekében végzett munkánk eddig annyi következtetést enged meg, amennyit e könyvben most először közlünk. Az *Ars Notaria* szerzője notariusi pályáját egy királyi város (Szatmár) magisztrátusának és plébánosának szolgálatában kezdte. Tevékenységének következő állomása egy prépost vezetése alatt álló hiteleshely volt, ami a körülmények folytán csak a telesi prépostságé lehetett. Innen került azután Egerbe, a hiteleshely, a püspöki helynökség jegyzőjének. Műve itt nyerte végleges formáját.

Itt kell mindjárt megemlíteni, hogy a formuláskönyvek, az oklevélmintagyűjtemények az eddiginél nagyobb figyelmet érdemelnek. Nem csupán azért, mert a kancelláriai és hiteleshelyi oklevéladás gyakorlatának leg-többször jó, meglehetősen teljes, a szörványosan fennmaradt okleveles anyag kutatásából adódó képnél jobb áttekintését nyújtják, de azért is, mert szerzőik általában nemigen erőltették meg fantáziájukat: a formulák nagyobbik része nem fiktív, elképzelt esetekre, lehetőségekre kigondolt szöveg, hanem a személyi és helyi konkrét vonatkozásoktól (vagyis a személy- és helynevektől) többé-kevésbé megfosztott, egykoron reális oklevél, mely a benne foglalt jogeset, vagy magánügy általánosíthatósága miatt használható formulaként. Ilyenformán, ha a formulák konkrét vonatkozásai rekonstruálhatók, elveszett okleveleket pótolhatnak a történelem kutatói számára.

A városok levelezési formuláit mutatja be ez a néhány levél, miként az olvasó is láthatja, nem is olyan nagyon formulaszerű, hanem felismerhetően konkrét ügydarabokon.

A városi notáriusságot is viselt szerző először arra tanít, hogyan írjanak a városok a királyi felségnek. A további levélminták a városoknak a feudális környezettel való, nem éppen zavarlatlan, viszonyát mutatják; éltető elemük, a kereskedelem érdekében bizony szóval, írásban és néha még más eszközökkel is súlyos küzdelmeket kellett vívniuk a környező földesurakkal, várnagyokkal, és olyan „ifjakkal”, kiket „lovagi övezet ékesít”. A levelek tanulságosan mutatják a királyi városok növekvő erejét, a városiasodásnak, és a polgárságnak a feudális kereteket feszegető fejlődését, meg azt is, hogy a városok a pénzgazdálkodás más fejlettebb formákkal ismeretségben lévő képviseelőivel is összeütközésbe kerülhettek. Az egyik levél egy lombardról szól, ki egy vám- és révjoggal kitüntetett királyi várat szerzett meg magának, és igyekezett a szóban forgó város arra utazó kereskedő polgárainak hasznát alaposan lefölnözni, amin ugyan csodálkozni sem lehet — mondja a város levele —, hiszen „a lombardok, mint holmi vízkórosok más egyéb nemzetségeknél inkább szomjazták a pénzt és azzal soha semmi időben betelni és megelegülni nem képesek . . .”

(200)

(A XIV. század közepe)

A jegyzői mesterség könyve

E részre vonatkozóan tudni kell, ámbátor ezek a formák itt helyet nem nyernének, mivel e könyvnek előbeszédében megígértük, hogy a levelekről és a missilisekről a negyedik táblában, azaz e könyvecskének IV. fejezetében fogunk tárgyalni, minthogy azonban a városhelyeken e levélformák igen gyakorta használatba kerülnek, hogy e szükségletnek eleget tegyünk, már e helyen is, közbevetőleg, néhány ilyen formát elhelyezünk, ez említett okból. Mindazonáltal ezen a helyen a levél szó értelmezéséről, a levelek különbözőségeiről és részeiről, és egyáltalában, hogy mi legyen a levél, hallgatni fogunk, mivel mindezekről a maga helyén majd Isten engedelmeiből nyilvánvalóbban fogunk tárgyalni. Ezekre tekintettel tehát térjünk most már a szövegezésre és először lássuk, hogy a király miként írt városainak.

KÖVETKEZNEK A LEVÉLFORMÁK, AZAZ A MISSILISEK

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek, T. város⁸²⁶ bírájának, esküdteinek és más vendégnépének üdvözlését és kegyelmét.

Minthogy mi néhai András herceg⁸²⁷, a mi kedves emlékeztető szerelmetes testvérünk ártatlan vére ontásának és

legyilkolásának megbosszulására némely báróinkkal és vitézeinkkel, és más egyéb fegyveresünkkel a tengerentúli részekre, azaz Itália országába átkelni szándékozunk, és Isten engedelmeiből eljutni minden módon; mivel továbbá az említett hadviseléshez a nagy távolság miatt nagy kiadások mutatkoznak szükségesnek és nem csekély költségek, ennek okából Erzsébet Asszonnyal, ugyanazon kegyelemből Magyarország királyánéjával, a mi kedves anyánkkal, és főpapokkal, meg országunk báróival efölött hosszasan és érett megfontolással tanácskozván, oly módon határoztunk, hogy mind a királyi meg királynéi városok, és a királynéi várakhoz tartozó szabadalmas falvak, melyek ti. e mi országunk határai között vannak és léteznek, kisebb vagy nagyobb mértékben a maguk gazdasága és tehetősége szerint embereink és hírvivőink által a hozzájárulás tekintetében megtaksáltassanak. Mivel pedig ez a mi említett városunk más királyi városok között, alapításának első idejétől kezdve fő tisztséget és méltóságot nyert, miként ezt mi tudjuk, és olybá is vesszük, meg azután a mi kedves atyánk és következőképpen mi is bőségesebb kedvesséssel fogadtuk azt magunkhoz, ennek okából akarjuk és hűségteknek királyi rendelettel szigorú parancsolatba adjuk, hogy ezen ügyek előmozdítására és jelenvaló szükségünk megszüntetésére 400 márkát jó garasokban, vagy arany forintokban T. fia N.⁸²⁸ nemes ifjú, udvarunk vitéze által, a most következő ilyen és ilyen ünnep nyolcadára a velünk együtt az említett útra készülődő zsoldosok között szétosztás vagy ajándékozás céljából hozzánk eljuttassatok késedelem nélkül. És mást a mi kegyelmünkre való tekintettel ez előmondott dolgokban ne cselekedjete, ellenben tudják meg mindazok, kikhez jelen leveleink eljutottak, hogy országlakosaim közül bárki, ki e segílyt nekünk le nem rója, s jelenvaló parancsolatunk szerint igazán meg nem adja, királyi neheztelésünket maga felett érezni fogja kétség nélkül.

Kelt . . .

Hogyan esedeznek a városlakók a király előtt

A fenséges fejedelemnek, Lajosnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának, félelmetes urunknak, és Isten után egyedülvaló menedékünknek imádságaikat az Űrban, amiként az Istentől meghallgatást nyerhetne.

Tudomására hozzuk Kegyelmességednek, hogy levelét engedelmesen vettük, melyben egyebek között arról van szó, hogy mi Itália országába és a tengerentúli részekre vivő útjának segedelmére, melyet Isten engedelmével néhai András herceg úr, kedves és jóemlékezetű testvére meggyilkolásának bosszútétele céljából határozott el, és a vele együtt útrakelő vitézek között szétosztás céljából 400 márkát kése-
delem nélkül küldjünk el. Erre mi magunk Felségednek ily módon felelünk: Hogy ámbár mondott városa és mi, a benne lakozók más egyéb városok között ugyan jó hírnévvel és nagy dicséretekkel hatalmasan kitűnünk, mindazonáltal, mivel a hír messzebbre száll és olyasminek hinti el a magját, ami voltaképpen csak látszat, óhajtjuk, hogy Felséged megtudja: szüntelen tűzvészek és szölleink megkárosodása miatt, mi a gyakori fagyok miatt következett be, oly nagy szűkségre jutottunk, hogy a polgároknak csaknem nagyobbik része ily végső nyomorúság, éhínség okából a jelen külön adója kirovása miatt elmenekült, és ebből a városból bárhová máshová akarna költözni. Ez okból Felségedet alázatosan és készséges lélekkel kérjük e jelen levelünk által, hogy a mennyei jutalom reményében, az örök dolgokra tekintettel, valamint néhai kedves atyjának, Károlynak lelki nyugalmaért, nemkülönben tulajdon lelkének üdvösségéért, különös kegyelemből mérsékelni méltóztassék az említett adót és az említett kirovást oly módon, hogy ez idő szerint csupán kétszáz márkát követeljen hites küldöttje által városától és tőlünk. És mást e tekintetben Kegyelmessége ne cselekedjen, nehogy a mód nélküli adózás miatt városa elpusztuljon és a szegény lakosok elszéledjenek máshová költözvén.

A király válasza

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya stb. . . .

Alázatos panaszkodásokat és kívánságos esedezesetek nyilvánvalóvá tette előttünk, hogy nagyobb híretek kelt szárnyra, gazdagságotok, nyereségetek, természetek és haszonvételeitek tekintetében, mint aminők azok valójában. Megértettük továbbá, hozzánk intézett leveletek rendjéből, hogy felül írt városunknak lakosai az említett hadiadó kirovása miatt, meg azért, mert tűzvészek és szölleik pusztulása következtében máris sok bajt és kárt szenvedtek, városunkból elszélednek, és máshová akarnak költözni, hogy ott leteleped-

jenek. Mivel mi mostanában ugyan hadra akarunk kelni, mindazonáltal inkább segítségünkre lehetnek az áhítatos emberek imádságai, segítő könyörgései, mint az összegyűjtött pénzek tömege. Ezért mind az említett okoknál fogva, mind pedig Erzsébet királyné asszonynak, a mi kedves anyánknak áhítatos kérésére, melyre királyi hatalmunk bőkezűségéből végül is hajlottunk, az említett hadiadót kétszáz márkára mérsékelvén, a többit nektek elengedtük, jelen levelünk tanúbizonyosága és tekintélye mellett. Ezt a kétszáz márkát pedig forintban és ezüstben jelen levelünk felmutatója, hírnökünk által, késedelem nélkül hozzánk eljuttassátok. Másként pedig királyi neheztelésünk veszélyét érezvén, vagy attól félve, ez említett dolgokban ne cselekedjetez stb. . . .

A király N. városhoz

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya, híveinek N. város⁸²⁹ bírójának, esküdt és más gazdáinak üdvözlétét és kegyelmét.

Mivel mi kedves szülőanyánkkal, Erzsébettel, országunk főpapjaival és báróival a dologra vonatkozó tanácskozás után e felül mondott városunkban, Ti közöttetek, királyi kamarát akarunk létesíteni és felkészíteni, új pénzek verése és kicserélése okából, s B. fia A. mester, kamaráink ispánja ez ilyenfajta bányaügyekben, ennél a kamaránál fog személyesen szállást venni, ezért tehát Hűségteknek királyi parancsolat alatt szigorúan elrendeljük, hogy midőn ugyanezen B. fia A., ez említett kamaráinknak ispánja, hozzátok érkezik és az említett királyi kamarát új pénzek verése céljából alkalmas és arra megfelelő helyen felépíteni szándékozik, engedjetez néki szabadságot és biztonságot, hogy ezt cselekedhesse. Sőt, közületek senki ugyanezen kamaraispánunkat e mondott kamara fundálásában és építésében semmiképpen akadályozni ne merészelje.

Kelt . . .

N. város válasza

Felséges Uruknak, Fejedelmüknek és Isten után különleges menedéküknek B. fia A., N. városának polgára, az esküdtek és más egyéb polgárok ugyanazon városból mindenemű parancsolatának teljesítésére serény szolgálatukat ajánlják.

Tudja meg Kegyelmességed, hogy a minap levelét a legnagyobb engedelmességgel kézhez vettük, mely egyebek között azt tartalmazza, hogy az elől mondott városban és mi közöttünk, királyi kamara létesítése céljából, hogy ott ez ország számára új pénzeket verjenek, B. fia A. mester, kamaraitok ispánja, kinek megbízást adtatok, személyesen letelepedjen, és erre vonatkozóan, megfontolás után, határozatok. Minderre Kegyelmességednek ilyen választ adunk. Ámbár ez a város, és mi, a benne lakozók a Tieid vagyunk és mindenre készségesek, mindazonáltal nem akarjuk, hogy Felséged előtt rejtve maradjon az, miképpen kedves Atyjának, a boldogemlékű Károly király urunknak élete idejében abból, hogy a kamaraispánok miatt, kik ebben a városban és mi közöttünk a maguk személyében letelepedtek, mindig nagy zavarok, nem csekély lázadások, sőt hogy még igazabbat mondjunk, gyilkosság és emberek lemészárlása és vérontás támadt és keletkezett. E tettek következtében mi és gyermekeink a végső elszegényedés nyomorúságára jutottunk feltartóztatlanul. Tudja meg azt is Felséged, hogy előbb jegyzett kedves Atyja, mert a közöttünk támadt egyik zavargás alkalmából a mieink közül némelyek egy ilyesfajta kamaraispán ellen feltámadtak és őt 25 szolgájával egyetemben meggyilkolták, ezen város egész közönségétől kétezer márkát hajtattott be minden irgalom nélkül, ámbátor nem mi, hanem az említett kamaraispán volt ama lázadásnak valóban oka.⁸³⁰ Mindezeknél fogva Kegyelmességed Felségét alázatos könyörgésekkel állhatatosan ostromoljuk, hogy az örökkévaló dolgokra tekintettel, lelke üdvösségéért ezt a kamarát mi közénkbe ne helyeztesse, sem pedig hogy a kamaraispán miközöttünk megtelepedjen, ne engedje; nehogy mi és gyermekeink, feleségünk tudniillik, fiaink és leányaink ama régi szolgaságra, nyomorúságra és gyalázatra jussunk. És bízunk is abban, hogy Kegyelmességed ez előlmondott dolgokban cselekedni nem fog másként.

Kelt . . .

A király újabb levele N. városhoz

Lajos, Isten kegyelméből stb. . . .

Alázatos panaszkodásokatok nyilvánvalóvá tette előttünk, hogy ama szándékunkat, hogy közöttetek kamaraispánt elhelyezzünk ugyanezen városban, és ugyanott királyi kamarát új pénzek verése és beváltása céljából létesítsünk, Ti nehezeléssel fogadtátok. Azt kéritek tehát felségüinktől, kéréseitek

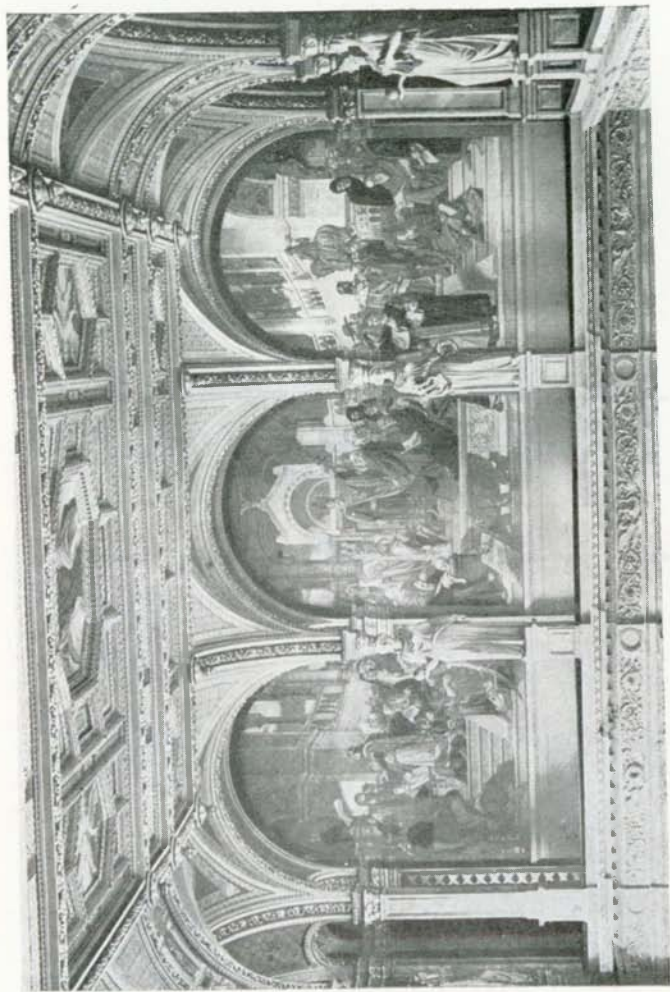
rini originem principii & egsum
 de Scythia. diuersis scōꝝ doctorꝝ yf
 torus hoc ordine declaabo. De
 primo origine Hungarꝝ. scdm
 sacram scripturam.

ut scribit magr ystouanum Gene
 sis. decimo capitulo. Iste sunt gnae
 nes filiorum Noe. Et de istis tibus
 filius eius. scilicet Sem. Cam. & Japhet.

33. a) *Esztergom város pecsétje a XIII. századból*
b) *Buda város pecsétje 1292-ből*
c) *Zsolna város pecsétje 1379-ből*

34. I. István, Könyves Kálmán és Nagy Lajos kora. Lotz Károly falfestménye

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

alázatos állhatatosságával, hogy mi ezt a szolgáltatást eltávoztatni méltóztassunk királyi kedvezéssel Tőletek. Minderre nektek ilyen választ adunk: A következő két elhatározásunkból válasszátok magatoknak az egyiket. Ugyanis vagy megengeditek, hogy közöttetek az előbb említett dolgok, miként rendeltük, végbevitessenek, vagy pedig évenként kamaránk hasznára száz márkát a mi javunkra fizetni előbb jegyzett kamaraispánunk kezébe kötelesek lesztek.⁸³¹ Végezetül pedig, hogy magatok között mit határozotatok, megbízott embereitek és ügyviselőitek által tudtunkra adjátok a most következő . . . nyolcad alatt.

Kelt . . .

N. város válasza

A fenséges Fejedelemnek stb.

Tudja meg Felséged, hogy a minapában levelét azzal a tisztelettel, amivel illet, kézhez vettük, és ebben egyebek között arról volt szó, hogy mi e két dolog között választhatunk: vagy megengedjük közöttünk új pénzek verése és ez országban beváltása céljából királyi kamara létesítését, és azt, hogy kamaraispánja személyesen megtelepedhessék, vagy pedig kamarája hasznára minden évben 100 márkát fizessünk. Megengedte, hogy ezek közül azt, ami kívánságunknak megfelel, választhassuk. És azt illetően, ami azután így nekünk megfelelőnek látszik, N. ünnep nyolcadára, ami most közeledik, levelünk által, vagy megbízott embereink útján, Felséged előtt kinyilatkozunk. E dolog fölött Felségednek e választ adjuk; hogy mielőtt feleségeink, nővéreink és leányaink válogatás nélkül megtapostatnának, mi magunk pedig és fiaink ez ispánok dühösködő kardjai által szakadatlanul elemésztetnénk, és teljesen megsemmisítetnénk, mivel a két rossz között a kisebb rosszat kell választani, ez említett két elhatározások közül egyesült szándékkal azt választjuk, hogy minden esztendőben száz márkát fogunk fizetni előbb jelzett kamarája hasznára. És ha közülünk valaki ezt a szolgáltatást teljesíteni tudja, teljesítse amint képes. Ha pedig ezt teljesíteni nem tudnák, ám széledjenek el más helyekre, mint afféle kóborlók.

Kelt . . .⁸³²

N. város egy nemeshez egy polgár károsodásáról

A nemes és becsületes férfiúnak, igen tisztelendő barátjuknak, B. fia A. mesternek, a királyi udvar vitézének, B. fia A., N. város bírása és ugyanannak esküdt és egyéb polgárai őszinte tiszteletüknek és tisztességüknek szüntelen gyarapodását ajánlják.

Azt mondja nekünk D. fia C. polgártársunk panaszkodások között, hogy amikor ő tegnap, azaz szombaton, mely a most múlt ilyen meg ilyen ünnep 15. napja előtt volt, különféle áruval megrakott és nyolc ló által húzott két szekérével a Ti birtokotokon keresztül, melynek az meg az a neve, N. nevű városba, majd pedig onnét Lapisbánya bányahelyre akart eljutni, Q. fia P. tisztetek ugyanazon birtokon néhány más bűntársával együtt őt elzavarta és kifosztotta, fegyveres kézzel a piachelyen elnyomta, és ugyanazon két szekerét az említett áruval és lovakkal, melyek, mint ahogyan mondják, összesen ötven márkát érnek, önhatalommal tőle elvette. És ezen elrabolt dolgokat a Ti városotokba vitték előbb jegyzett szolgálítok. Mivel pedig a mi polgártársaink, kik áruval szoktak útrakelni, mind ez ideig és mindenhol a királyi felség oltalma alatt biztonságosan jártak mindenfelé, és minden-hová tetszésük szerint szabadon eljutottak, ezért barátságos és nemes Hajlandóságtokat, melyben fölöttébb bízunk, szorgalmasan és állhatatosan, jelen levelünk által arra kérjük, hogy tisztesség és becsület okából, meg a nyilvánvaló igazság iránti kedvezésből az említett elrabolt dolgokat minden kártétel és csalárdság nélkül visszaadassátok és szolgáltatassátok C.-nek, a mi előbb említett polgártársunknak, vagy legalábbis ugyanezen polgártársunknak tisztetek és szolgálítok által igazságos kártérítést fizettessetek. Másként pedig ez elől mondott dolgokban, minthogy bennetek bizakodunk, ne cselekedjete. Tudjátok meg azonban és biztosra vegyétek, ha az említett elrablott dolgokat előbb írt polgártársunknak teljességgel vissza nem adjátok, és neki az említett dolgainak visszaszerzésében kifejtett fáradozásaiért, vesződéséért és költségeiért kárpótlást nem adtok, a király és a királyné füleit ellenetekben kéréseinkkel zavarni kétségkívül meg nem szűnünk. És végezetül mindazt, mit erre vonatkozólag király urunk, vagy a királyné nekünk parancsolt, minden vigyázatossággal véghez fogjuk vinni, Isten engedelmével.

A nemes válasza N. városhoz

A gondos és becsületes férfiaknak, tisztelendő barátainak, A.-nak, B. fiának, N. város bírójának stb. . . . B. fia A. mester, N. helyről való nemes ember őszinte barátsággal kívánja azt az üdvöt, mit sajátmagának óhajt.

Tudjátok meg, hogy a minap tisztességgel kézhezvettük leveleteket, melyben egyebek között arról van szó, hogy mi azokat az árukat, két szekérrel és nyolc lóval, miket, mint mondják, Q. fia P. tisztünk és más szolgálkink az előző napon elraboltak, és amelyek ötven márkát érnek, vagy hiány nélkül és csalárdság nélkül, B. fia C.-nek, a ti polgártársotoknak visszaadjuk, vagy pedig ugyanezen szolgálkink részéről a ti említett polgártársotoknak igazságos kártérítést fizetessünk. Ha egyiket sem tesszük, ezek közül, csalárd módon, akkor Ti a király és a királyné fülét siralmas kiáltozással zaklatni késedelem nélkül készek vagytok. Minderre Okosságotoknak ilyen választ adunk: Hogy azon a napon és időben, midőn a Ti említett leveletek ugyanezen C. polgártársotok által nekünk felmutattak, személyesen nem is voltunk otthon, hanem az említett rablás napján, az Isten a tanú erre, és több szomszédunk és velünk határosak is tudnak arról, hogy a királyi udvarban bizonyos ügyeink elintézése céljából foglalatoskodtunk. Mikor pedig az említett ügyek végeztével és befejeztével sértetlenül onnét hazajöttünk, ezen közben említett szolgálkink titokban tőlünk eltávoztak ez említett dolgokkal együtt. Ez okból kérünk Titeket jelen levelünk által barátságosan, hogy mindaddig, míg Veletek erről személyesen szót nem érthetünk, elhamarkodott lélekkel haragra ne gerjedjete, és ellenünk a király, vagy a királyné előtt semmiképpen panaszt ne tegyetek. Tudjátok meg, és ezt biztosra vegyétek és igaznak tekintsétek, hogy már is többeket cselédeink közül az említett szökevényeknek nyomába küldtünk, hogy őket feltalálják. Másként pedig ez előbb mondott dologban cselekedni nem fogunk.

Kelt . . . ⁸³³

T. város bírója egy nemes ifjúhoz hasonló ügyben

A nemes és gondos ifjúnak, kit lovagi övezet ékesít, P. fia N. mesternek, N. vár várnagyának, kiváló barátjuknak B. fia A., T. város bírója őszinte szeretettel készséges lelkületét nyilvánítja.

Hitelt érdemlő jelentésből jutott tudomásunkra, hogy mikor nemrégiben D. fia C. és F. fia E. polgártásaink az erdélyi részekből a Kires (helyesen: Maros) folyón áruikkal Lippa vára felé hajózáván az említett várhoz közeledtek, embe-
reitekkel és szolgálókkal, kiket reájuk küldtetek, minden dolgukat elvitettétek, és őket magukat felső ruháiktól meg-
fosztottátok, és teljesen kiraboljátok minden irgalom nélkül. Jóllehet pedig e jogtalanságok elkövetése miatt, melyek raj-
tunk és az említett polgárainkon estek, első gondolatunkkal urunk királyunkhoz és a királynéhoz akartunk ellenetek panasszal járulni, mivel azonban ez említett dolgokra vonat-
kozólag hozzátok még nem fordultunk, és semmiféle kéréssel nem álltunk elő, ezért most mi egyenként és összesen tiszte-
lettel és állhatatossággal kérünk, hogy a kölcsönös igazságos-
ságra való tekintettel tisztesség okából ugyanezen elrabolt dolgokat említett polgártársainknak, kik e sérelmet szenved-
ték, teljesen visszaadjátok, és e jogtalan tettek miatt jóindu-
latotok mértéke szerint tetszésükre lenni méltóztatatok most és ezután oly módon, hogy polgártársainkat, kik áruval úton vannak, semmiképpen meg ne bántásatok, és ne is túrjátok, hogy mások legyenek bántásukra. S ha ezt teszitek a maga idejében és helyén, hálánkat nektek köszönettel kimutatjuk. Különben pedig nem fogjuk túrni, hogy veszteségben marad-
junk, hanem ellenkezőleg, amilyen gyorsan csak tehetjük, ellenetek panaszt emelünk a királyi felség előtt.

Kelt . . .

A nemes ifjú válasza

A gondos és becsületes férfiakkal, barátainak, stb . . . Q. fia N. mester, N. vár várnagya barátságát, amint megér-
demlik, ajánlja.

A minap vettük hozzánk intézett leveleteket, melyben egyebek között arról van szó, hogy mikoriban az azt meg-
előző napon némely polgártársaitok N. folyón, áruikkal N. város felé hajózva ez említett várhoz közeledtek volna, mi ugyanezen várból bizonyos fegyveres szolgálóinkat reájuk bocsá-
tottuk, hogy dolgaikat elrabolják, és ruháikat elvették, és őket teljesen kifosztottuk. Ugyanezen leveleteknek utolsó záradékában még azt is látjuk, hogy ha ezeket az elrabolt dolgokat vissza nem adjuk, és ugyanezen polgártársaitokat károsodásuk tekintetében ki nem elégítjük, akkor Ti ellenünk, amilyen gyorsan csak tehetitek, a király úr előtt, vagy a ki-

rályné előtt panaszt teszték. Erre pedig Nektek ilyen választ adunk: hogy ámbátor mi az ilyen hirtelen lelkületetek miatt és ama nem illő levél okából, mellyel minket egyenesen és nyilvánvalóan rablónak híreszteltetek, igazság szerint korholhatnánk Titeket, és Rólatok is minden rosszat terjeszthetnénk, ezt azonban velünk született nemességünk és előkelő lelkületünk meg nem engedi. Tudjátok meg tehát, és ezt biztosra vegyétek és igaznak tartsátok, ha ezentúl polgáraitok közül egyet vagy többet megfoghatunk, nem csupán minden vagyontól megfosztjuk, de ezenfelül még őt, mint ahogyan a latrokat szokták, megöljük minden irgalom nélkül. Ti pedig, ahogy akarjátok és amint tetszik, panaszaitokat ellenünk szétkiálthatjátok, mint ahogy ez talpnyalókhöz illik, szándékokot és kedvetek szerint.

Kelt . . .⁸³⁴

N. város levele szolgáltatások ügyében

A nemes férfiúnak és becsületes úrnak igen tisztelendő barátjuknak N. vár várnagyanak B. fia A., N. város bírója, esküdtjei és más polgárok ugyanazon városból, készséges barátságukat ajánlják kellő tisztelettel.

A szent királyoknak, és Lajosnak, Isten kegyelméből Magyarország jelenlegi királyának, a mi természet szerint való urunknak ősei úgy határoztak és végeztek, hogy a királyi és a királynéi városok semmiféle várnagynak alávetve ne legyenek és semmiképpen alá ne vettessenek. Mivel pedig ez a mi H. városunk más királyi városok között alapításának első idejétől kezdve, miként városunk szabadságára vonatkozó okleveles bizonyságok ezt nyilvánvalóan mutatják, különleges tisztességgel és méltósággal kitűnt, sem eleségszállításra az említett várhoz, sem pedig bármelyik várnagynak járó piaci vámra sem nem kényszerítettet, sem nem kényszeríthető. Ezért tehát Nemességteknek barátságát, melyben fölöttébb bizakodunk, szorgalmatosan és állhatatosan kérjük, hogy a mi tiszteletünk és tisztességünk, valamint hűséges szolgálataink tekintetében minket ilyesfajta elhatározásokkal terheli megszűnjetek, és a mi mondott városunk régtől fogva élő szabadsága ellen ne támadjatok, annak sérelmére ne igyekezzetek, mivel mi e szabadságunkat semmi részben megsérteni nem engedjük, de Ti arra képesek sem lesztek, hogy ezen bármi módon sérelmet ejtsetek, mindaddig, míg a

mi jelenlegi király urunk és utódai sértetlenül uralkodnak s a békesség nyugalomával. És mást reánk való tekintettel az előmondott dolgokban ne cselekedjete, mert különben ebben a fontos és igen terhes ügyben kénytelenek leszünk a király és a királyné füleinél meghallgatásra igyekezni.

Kelt . . .

A várnagy válasza

A gondos férfiaknak, becsületes és tisztelendő barátainak, Á.-nak, B. fiának, ugyanazon város bírójának, esküdt és más polgárainak, N. C. fia, N. vár várnagya és N. megye ispánja, a kellő barátságnak és tisztességnek szüntelen gyarapodását kívánja.

Tudjátok meg, hogy minap neheztelő szívvel kézhez vettük inkább szemrehányó, mint kérelmező leveleteket. És ámbár ugyane leveletekre hasonló írástudással kellene válaszolnunk, de mivel e közeli napokban közétek menni és személyesen eljutni Isten engedelmével szándékunkban áll, ezért leveletek tartalmára meg fogunk felelni, és veletek szót értünk majd a ti és említett városotok szabadságai dolgában. Megígérjük továbbá, hogy megtekintvén és megértvén a Ti leveleiteket és írásos bizonyosságaitokat, melyek a Ti városotok szabadságára vonatkoznak, veletek mindent megtárgyalunk mi a Ti javatokat szolgálja és kívánságotok szerint készek vagyunk eljárni. De Okosságotokat ezúttal csak szemrehányással illetjük, mert mielőtt láttatok volna minket és velünk beszéltetek volna, máris oly gyorsan a király haragjával fenyegetőztetek.

Kelt . . .⁸³⁵

Levél a királytól egy lombard ügyében

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország királya stb. . . .

Arról panaszkodik nekünk a nagyságos férfiú, D. fia C., lombard, ilyen városból való, most pedig N. várban várnagyunk és N. tartománynak (megyének) ispánja, hogy Ti és a Ti polgártársaitok N. folyón áruitokkal, sóval és hajóval átmenvén az említett várhoz régtől fogva tartozó adót újabb időkben megszüntettétek, és a vár tisztjének és várnagyának megfizetni vonakodtok, ezeknek nagy kárára és veszteségére. Minthogy pedig mi az említett D. fia C. lombardot, a mi fele-

barátunkat, különösebb kedvezéssel és jelesebb tisztességgel, mint Magyarország bármely más báróját öleljük magunkhoz, ezért tehát Nektek mind valamennyieteknek e jelen levelünk által erősen megparancsoljuk, hogy amint azt kézhezvettétek, mindazokat a dolgokat, melyeket ama naptól kezdve, hogy hivatalába lépett, és ama időktől kezdve, hogy eme tisztséget elfogadta, ami adót tőle megtagadtatok, vagy az ő sáfárjától, egészében adjátok meg és vele megegyeztetek, mivel ez jog szerint és alkalmasan megállapított vám volt, és amint régtől fogva, most is, kereskedő polgártársaitok által neki megfizettessetek. Másként pedig ez elől mondott dologban, Felsőgünk megsértésétől félvén, ne cselekedjete; nehogy az említett C., a mi közeli hívünk, e dolgot illetően még tovább is panaszt tenni kényszeríttessék.

Kelt . . .

A város válasza

Kegyelmes urunknak, Lajosnak, Isten kegyelméből Magyarország királyának, B. fia A., N. város polgára stb . . . mint fent.

Felsőgteknek szemrehányó levelét alázatosan és készséges lélekkel vettük. Arról van szó ebben egyebek között, hogy mi és polgártársaink, akik kereskedők, N. folyón áruikkal ide és oda hajózáván, N. várhoz tartozó vámot megszüntettük, s . . . nevű közeli híveteknek, vagy az ő tisztjeinek, ezentúl az említett vámot teljességgel lefizetni kötelesek vagyunk. Minderre felségednek ilyen választ adunk: a vádlónak és hízelkedőnek panaszai sokkal többre terjednek ki, mint amennyiben a dolog a maga mivoltában áll. Így tehát, ámbár mi az említett vámot az említett nagyságos férfiúnak, C.-nek, a Ti közeli híveteknek, miként a régi időktől fogva az említett várhoz tartozóan behajtották és beszédtek, készek vagyunk megadni és megfizetni — és készek lennénk most is —, mivel azonban a lombardok, mint holmi vízkórosak, más egyéb nemzetbelieknél inkább szomjazták a pénzt, és azzal soha, semmi időben betelni és megelégnüni nem képesek, ennél fogva az ugyanazon kereskedőktől őt illető jogos vámilletéket sohasem akarta elfogadni, és szakadatlanul amiatt pereskedik velünk, hogy minden egyes teherrel járó hajóról négy forintot vagyunk kötelesek megfizetni; pedig régi időktől fogva mi az egyes hajókról az említett vámhelyen csupán egy budai forintot fizettünk. Ez oknál fogva Felsőgedet alázato-

san és készsége lélekkel kérjük, Isten és az ő szülője, Mária szerelméért, nemkülönben hajdani kedves atyjának, Károly úrnak lelki nyugalmaért, hogy az ellenünk panaszkodóknak oly könnyen meghallgatást ne engedjen. Miként említett atyja, úgy Uraságod is e mondott követelésnek ügyében, de más dolgokban is, engedje meg, hogy szabadságunkkal élhesünk és annak örvendhessünk. Ha pedig Felségtek e vám behajtása tekintetében másként cselekedne, és e régi szabadságunkat megszüntetné, vagy az adót, a vámot növelné, tudja meg, és ezt biztosra vegye és igaznak tartsa, hogy vagy egy sem, vagy pedig csak kevés kereskedő fog átmenni az említett vámszedő helyen, és ez az utóbbi vagy éppen utolsó baj az előzőnél még nagyobb lesz.

Kelt . . .⁸³⁶

Közölve: Formulae Solennes . . .

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FÜGGELÉK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AJÁNLÓLEVELEK

A középkori írásművek elé illesztett ajánlólevelek még valóban levelek voltak, azaz ugyanolyan jellegű közvetlen közlendőket tartalmaztak, mint amiket egyébként a levélre szokás bízni.

Ezek az ajánlólevelek kísérőlevelek voltak. Az elkészült művet ajánlották annak különös figyelmébe és jóindulatába, ki megírására buzdítást, lehetőséget vagy éppen anyagot nyújtott. A mű keletkezésének körülményeit el kellett valakinek mondani. Ez ugyan a mi szemléletünk szerint az olvasóra tartozna, de a középkori szerző a közlendőt mégis úgy formálta, hogy bizalmasnak és egy személyhez szólónak lássék. Mivel azonban ezt az ajánlólevelet az elkészült jó példányba, amelyről a többi másolat készült, bemásolták, a következő másolatok is átvették ezt a személyes rendeltetésű levelet. Így azután az egy személyhez címzett ajánlás végül is a minden olvasó számára fontos tudnivalókat áthagyományozta az olvasók egymást követő nemzedékeire. E helyen mutatóul Cerbanus ajánlólevelét adjuk közre magyar fordításban, de megemlíttjük a kötetünk által jelölt időszak néhány más fontos honi ajánlólevelét: Hartvik püspök ajánlását István király legendája elé, Anonymus (P. mester) ajánlását művéhez, Kézai Simon mesterét a maga Gestájához.

Az ismeretlenségből feltűnő és ez egy művétől eltekintve ugyanott eltűnő Cerbanus szerzetes az első magyar monostor, Pannonhalma apátjának, Dávidnak küldi meg Szent Maximusnak, a görög egyházdoktornak egyik művéről készült latin fordítását. A szerző, Cerbanus, a pásztói monostorban lette meg a görög kéziratot és sietett azt latinra átültetni, hogy a csak latinnal ismerős Dávid apát és konventje, „Szent Mártonnak ama kiváló társasága, melynek élén áll”, fordításának hasznát lássa.

(1131—1150 közt)

Cerbanus szerzetes Dávid pannonhalmi apáthoz

A főtisztelendő atyának és úrnak, Dávidnak,⁸³⁷ az igen híres főpásztornak Cerbanus⁸³⁸ szeretettel ajánlja készséges szolgálatát.

Midőn a minapában Szentséged kitűnősége engedelmével, miként mondtam már, a Pásztón lévő monostorhoz⁸³⁹ já-

rultam, és Szent Maximus filozófusnak és egyszermind szerzetesnek némely könyveit ott felleltem, elhatároztam, hogy azok közül némely tractatust, ha Isten kedvezéssel kíséri szándékomat, lefordítom és ama szent nyájnak, melynek pásztora vagy, el fogom küldeni. Ugyan ez a serénység valakinek talán fölöslegesnek is tűnne, azért, mert Szent Mártonnak ama kiváló társasága, melynek élén állasz, életük és tudományuk ismeretében s mindenféle isteni dolgokban járatos atyák bővében van. De bocsátassék meg, kérlek, egyszerű szeretetemnek, ha olyan dologgal foglalatostkodom, mely a henyeségtől megóv, és amely a testvéreknek Isten és a felebarát iránti tökéletes szeretetét sokféle példával bizonyítja. Mert ugyan ki volt az, hogy végtelen sok másról hallgassak, ki Hozzátok járult; röviden el tudnám mondani, ahányszor csak Elétek jövök, fogadtatásom alkalmával tapasztalt oly nagy és kedves érzelmeket.⁸⁴¹ Ezek által, valahányszor visszatérek, kívül és belül teljességgel újra születtem és megújultam, így tűnik ez nekem. Sőt ezenfelül sem röviden, sem hosszasan nem tudnám senkinek sem szeretetednek minden virtusát elbeszélni, mert hiszen nemcsak elmondhatatlan, de elgondolhatatlan is az, mert maga az Isten. Ennek okából, minthogy ama két talentum sok talentumnál jobb hírt szerzett magának az Isten előtt, legyen ez is Szentségednek, ha tetszésére van, elfogadható, melyet a magam könyörgő alázatosságának köteles készsége íme most felajánl. Nem Neki szükséges az, ki már a filiszteusokat tönkretette és az idegenhitűeket maga alá vetette, hanem inkább az újoncoknak, bár, mondhatnám, az atlétáknak is nem haszon nélküli. E mű felajánlója és fordítója részéről szennyes kéz és lelkiismeretet be nem szennyezi ama dolgokat, melyeket isteni ihletésből a Szentlélek eszköze, tudnivaló az előbb említett igen bölcs és szentséges férfiú itt bőségesen előadott. S amennyi bölcseséggel, ékesszólással és stílussal emelkedik ő fölem, annyira távol vagyok tőle életem érdemei által is. Engedje pedig az Isten, hogy mindezen dolgok e tanulmányokkal foglalkozóknak hasznára legyenek, erényeik gyarapodjanak, nekem pedig, vétekkkel teljes és rest embernek imádságaitok segedelmével bűneim terhének könnyülésére szolgáljanak.

JEGYZETEK

I. BEVEZETÉS

1. Albericus Cassinensis, *Rationes dictandi*. Kiadta Rockinger, L.: *Briefsteller und Formelbücher des XI bis XIV Jahrhundert — Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte* XLI. München 1863. 10. l.
2. Leclerque, J.: *Le genre épistolaire au moyen âge*, *Revue du moyen âge latin*. 2. (1946.) 7—8. l.
3. Mezey László: *Prózaritmus és forráskritika*. *Filológiai Közöny* 3. (1956.) 54—64. l.; Curtius, E. R.: *Europäische Litteratur und lateinisches Mittelalter*. Bern 1954. 74—76 l.
4. *De inventione*. *Lib. I. c. 6.*
5. A cicerói rétori felfogás egyik modern értékelője. Haskins, Ch. H.: *The Renaissance of the Twelfth Century*. Cambridge (USA) 1927. 138. l. — Augustinusról: Curtius, i. m. 83. l.
6. Johannes Saresberiensis (XII. sz.) *Metalogiconjára* hivatkozva. Curtius, i. m. 87. l.
7. Az „epistolaris sermo” mint fejlett fogalmazási technika és stiláris színvonal megvalósulása (műpróza) Magnus Felix Ennodiusnál olvasható először (V. sz.). Curtius, i. m. 85. l.
8. Ghellinck, J.: *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*. Louvain 1954. 288. l.; Curtius is említést tesz a XI. sz. végétől jelentkező kísérletekről: „die ganze Rhetorik der Lehre vom Briefstiele unterzuordnen . . .” i. m. 86. l.
9. Mindezt részletesen Paetow, L. J.: *The Arts Course at Medieval Universities with Special Reference to Grammar and Rhetoric*. Illinois 1910.; *Az Artes középkori sorsa* Bolgar, R.: *The classical Heritage and its Beneficiaries*. Cambridge 1954. 35—37., 214—215. l.; Curtius, i. m. 86. l.
10. Mathieu de Vendôme (XII. sz. vége) *Poetriájából*: Faral, E.: *Les Arts Poétiques du Moyen Âge*. Paris 1897. 145. l. „Ha valaki háza alapját akarja megvetni — Nem ront sietve a munkának, hanem elméje belsejében pontosan kiméri az elvégzendő művet, a teendők sorát, bizonyos rend szerint előírja a benső ember (az ész), és előbb formálja meg elménk, mint testünk keze . . .”
11. Pierre de Blois II. Henrik angol királyhoz *Leveleskönyve* (*Epistolarium*) bevezetésében. Migne: *Patrologia latina*. Vol. 207. Col. 2.

12. Egy XII. századi bolognai dictamen-szerző (Buoncompagno). (Rockinger, i. m. XV. l.)
13. Haskins, i. m. 138. l.
14. Haskins, i. m. 139. l.
15. Rockinger, i. m. 9—46. l.
16. A további fejlődés: Ghellinck, i. m. 283—286. l.
17. Pierre de Blois-t idézi Rockinger, i. m. XL. l.
18. Haskins szerint ez történt John of Salisbury és később magának Pierre de Blois-nak a levelezésgyűjteményeivel is. — Haskins, i. m. 145—146. l.
19. Ghellinck, i. m. 186. l.
20. Leclerque szerint ez volt a legrégebbi kézikönyv, amit a pápai kancellária részére szerkesztettek. *Revue du moyen âge latin*. 2. (1946.) 62. l.
21. Rockinger, i. m. XXVII. l. az orleans-i irányzat értékelése: Ghellinck, i. m. 283—284. l.
22. Mathieu de Vendôme iskolázásának helyeiről és fokozatairól szólva elmondja, hogy fogalmazni Tours tanította meg, hol Bernardus Silvestris, „Az iskolázás ékköve” működött, érettebb korban került Párizsba, s Orleans volt utolsó és legkedvesebb iskolája. A Primasnak nevezett nagy goliárd költő, Hugues d'Orleans idejében járt itt. Faral, 2. l.
23. Ghellinck, i. m. 284. l.
24. Rockinger, i. m. 56—68. l.
25. Rockinger, i. m. XV—XVII. l.; „Nunquam me Tullium legisse”; Ghellinck, i. m. 283. l.; A bolognai iskola egyik legnagyobbja Guido de Faba (1213—1240) „Fogalmazási kézikönyvében” (*Summa dictandi*) retorikai fogalmazványok címen (*Dictamina rhetorica*), 220 levélminta (olaszul is), Ghellinck, i. m. 285. l.
26. Leclerque, J.: *Le genre épistolaire au moyen âge*. *Revue du moyen âge latin*, 2. (1946.) 456. l.
27. Horváth, C.: *Johannis Lemovicensis abbatis de Zirc 1208—1218*. *Opera Omnia I—III*. Veszprém 1932.
28. Leclerque a Libellus kezdetét közli, anélkül hogy a szerzőt megnevezné és hozzá fűzi megjegyzését. *Revue du moyen âge latin*. 1. (1945.) 394. l.
29. Kovachich, M. G.: *Formulae solennes...* Pesthini 1799. 1—154. l.
30. Faral, i. m. 55. l.; Ghellinck, i. m. 282. l.
31. A levél részeiről. Haskins, i. m. 149. l.
32. Ghellinck, i. m. 288. l.
33. Riedlich, O.: *Eine Wiener Briefsammlung, Mittheilungen aus dem Vatikanischen Archive II*. Wien 1894. 331—332. l.
34. Ep. 26., Migne: *Patrologia latina*. Vol. 207. col. 91.
35. Ghellinck, i. m. 288. l. Érdekes, hogy a XII. század egyik legnagyobb levelezője, Bernard de Clairvaux, gyakorta eltekint ettől. Ghellinck, uo.

36. Cornificiustól, a Cicerónak tulajdonított „Ad Herennium” valószínű szerzőjétől idéz Faral, i. m. 55. l.
37. Faral, i. m. 56—57. l.
38. A levél szerkezetéről Albericus Cassinensisnek tulajdonított „Rationes dictandi”-ban részletesen és a kortárs megfogalmazásában olvashatunk: Rockinger, i. m. 10—21. l.
39. Faral, i. m. 104—105. l.
40. Transmundust, aki III. Orbán pápa alatt (1185—1187) a pápai kancelláriában működött, idézi Ghellinck, i. m. 286. l.
41. Mathieu de Vendôme, *Ars versificatoria*, Faral, i. m. 110—111. l.
42. Curtius, i. m. 86. l. Dante, *De vulgari eloquentia*. Lib. II. c. 6.
43. Rockinger, i. m. 9—10. l.; Ghellinck, i. m. 282. l.
44. Haskins, uo. 142. l.
45. Haskins, i. m. 141. l.; a prózaritmusról még: Horváth János (ifj.): *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 54—69. l.; Mezey László: *Prózaritmus és forráskritika*. Filológiai Közlöny 3. (1956.)
46. Így nyilatkozik már Mathieu de Vendôme is. *Ars Versificatoria*, Faral, i. m. 111. l.
47. Mezey L., i. h. 68. l. az egész következő részről: Strecker, K.: *Einführung in das Mittellatein*. Berlin 1929. 38. l.
48. Ghellinck, i. m. 287. l.
49. A curia „dictatorai” a cadentia segítségével a bullákat „ab adulterinis discernunt...” Pierre de Blois-t idézi: Ghellinck, i. m. 285—286. l.
50. Így Melkley, egy angol dictamen-szerző a „velox”, Transmundus pedig a „tardus” kedvelője. Ghellinck, i. m. 289. l.
51. Ilyen volt Arnoul d’Orléans, Mathieu de Vendôme ellenfele, Orléans képviselője, melynek Ovidius volt a szószólója a „hét művészet csatájában”. Ghellinck, i. m. 284. l.
52. Curtius, i. m. 87. l.
53. A „musicáról”: vö. Cassiodorus, M. A.: *Patrologia latina*. Vol. 70. col. 1208—1209.; Curtius, i. m. 88. l.
54. A levél és oklevél viszonyáról: A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale II. Acte privé*. Paris 1933. 68—69. l.
55. A levél anyagi érdekek garantálójá: Sayous, A.: *L’origine de la lettre de change*, *Revue d’histoire de droit français et étranger*. Ugyanitt egy levél, melyet már a hitellevél, vagy megközelítőleg a váltó értelmében fogalmaztak.
56. De Boüard, i. m. 68. l.
57. Uo. 35. l. Ugyanígy Haskins, i. m. 140. l.
58. Ghellinck, i. m. 280. l.
59. Curtius, i. m. 85. l.
60. Vö. Pierre de Blois egy ajánló levél befejezésében. *Patrologia latina*. Vol. 270. col. 3.
61. Vö. Leclerque, J.: *Revue du moyen âge latin*. 2. (1946.) 64. l.
62. Ghellinck, i. m. 292. l.

63. Igen korán, már Szent Jeromos (IV—V. sz.) kikelt a rétoroknál és levélfíróknál mutatkozó „ázsiai terjengősség” (asianus tumor) ellen, a XII. században pedig Sankt Emmerami Othlo az egybehangzó szavak (consona verba) mértéktelen használata (nimium usus) ellen szólalt fel. Ghellinck, i. m. 290. l.
64. Ghellinck a retorikai előírások szolgálai követéséről, i. m. 291. l.
65. Dugas, L.: *L'amitié antique*. Paris 1894.; *Leclerque ugyanerről, L'amitié dans les lettres au moyen âge*. (1945.) 391—410. l. — Pierre de Blois-ról ugyanitt, 400 l.; „affectus—effectus”: 405. l.
66. Uo. 406. l.
67. Uo. 408. l.

I. FEJEZET

68. E részben a dactylus, spondeus, molossus: különböző verslábak neve.
69. — hogy nekünk a várt pénzt megküldjétek.
70. — tisztségviselő.
71. A felsoroltak alárendelt mellékmondatos szerkezetek.

II. FEJEZET

72. Odilo de Mercoeur, 994—1049 Cluny nagytekintélyű apátja a korabeli európai uralkodókkal élénk kapcsolatokat tartott fenn.
73. Célzás az István király által Jeruzsálemben alapított zarándokházra.
74. Vilmos, Auvergne grófja és Aquitania hercege 910-ben Bernon apát kérésére alapította a burgundiai Clunyben a később híressé vált kolostort.
75. Marcellus pápa (291—304) a Diocletianus-féle keresztényüldözés áldozata lett.
76. Nagy Gergely pápa (590—604) életét többen megírták, a legolvasottabb Paulus Diaconusnak a VIII. század első felében írott műve volt. Kritikai kiadása: *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1887.
77. A levél pontos keltezése nem állapítható meg. Mindenesetre I. István királlyá koronázása után íródott. Másolata a párizsi Bibliothèque Nationale 9376. sz. latin kódexében (60. l.), a szöveget közölte Odilo Ringholz: *Der heilige Abt Odilo von Cluny*. Brünn 1885. XXXV—XXXVI. l., valamint: *Szent István Emlékkönyv* (facsimilével).
78. VII. Gergely pápa (1073—1085), az ún. invesztitúraharc kezdeményezője. VII. Gergelyt a hasonló eszméket valló clunyi mozgalomban kapcsolódó szerzetesrendek, a királyi fennhatóságot lerázni akaró német nagyhűbéresek és a német hatalom által fenyegetett európai uralkodók támogatták.
79. Az apostolok hatalma alatt a pápaságot értették, mert a pápát mint Róma püspökét, Péter apostol (állítólag az első római püspök) utódjának tekintették.

80. Célzás a Salamon király és Géza herceg közti ellenségeskedésre. A levél megírásakor már megtörtént Salamon és a hercegek közt a döntő mogyoródi ütközet (márc. 14.), mely Salamon uralmának végét vetett.
81. Este-i II. Azzo, ferrarai őrgróf, a Welf bajor hercegek őse, VII. Gergely politikájának támogatója.
82. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Sok kiadása van, legismertebb Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 335. l., nálunk legújabban Gombos.
- Az *indictio* időszámítási alapul szolgáló 15 éves időköz, melynek használata — eredetileg adóösszeírási célokra — a római birodalomban i. e. 3 óta mutatható ki. Ettől az évtől számítva osztották az éveket 15 éves ciklusokra, magukat a ciklusokat azonban nem számozták. Az *indictio* éve a pápai udvarban 1087-ig szeptember 1-én, azután december 25-én kezdődött. VII. Gergely uralkodása idején a 12. *indictio* 1074-re esett, ez évben kelt tehát a levél.
83. III. Henrik császár, mikor Aba Sámuel 1044-ben Ménfőnél legyőzte, annak harci koronáját (nem az ún. szentkoronát!) és lándzsáját Rómába küldte a pápához, de Magyarországot nem pápai, hanem császári hűbérként adta vissza Péter királynak. VII. Gergely ez utóbbi tény elhallgatva, a korona és lándzsa megküldését arra magyarázza, hogy Magyarország (az I. Istvánnak küldött korona révén) pápai hűbér. Ezen a címen vádolja Salamont, hogy Szent Pétert rövidítette meg, mikor országát hűbérül ajánlotta fel IV. Henriknek. Az az igény, hogy Magyarország pápai hűbér, később más pápák részéről is gyakran felmerült, de a magyar uralkodó osztály sohasem ismerte el jogosságát.
84. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Kiadásai (többek közt) Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 375. l. — A 13. *indictio* (szept. 1-e után) 1074-re esik.
85. Géza 1074 márciusától volt gyakorlatilag az ország ura, és még ez évben királlyá is koronázták, de VII. Gergely, abból az elvből kiindulva, hogy amíg él a megkoronázott király (ti. Salamon), más királynak tekinteni nem lehet, Géza királyi címét nem ismer- te el és továbbra is hercegnek (*dux*) címezte őt.
86. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Kiadása (többek közt) Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 414. l. A 13. *indictio* (jan. 1-e és szept. 1-e között) 1075-re esik.
87. Bibliai idézet (Máté 16 : 18).
88. Utalás Jézusnak Péterhez intézett szavaira (Máté 16 : 19). Erre hivatkozva igényelték maguknak a pápák a legfelsőbb egyházi fegyelmi hatalmat, többek között a kiközösítés és a feloldozás jogát.
89. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Kiadása (többek közt) Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 421. l. és Gombos. — A 13. *indictio* áprilisban 1075-re esik.
90. Nehémiás esztergomi érsekről egyéb adatunk nincsen.

91. A Henrik és Rudolf sváb herceg között kitört polgárháborúban akart közvetíteni VII. Gergely, de a viszály annyira elmérgesedett, hogy lemondott a németországi utazásról és Henrik ellen foglalt állást.
92. Nehémiás érsek egy szerzetest küldött a pápához követségbe, aki egyúttal valamilyen bűne alól feloldozást keresett a pápánál. Ennek az egyébként ismeretlen személynek ügyét tárgyalja a levél.
93. **J.** Lászlóról van szó, aki 1077 tavaszán épett trónra.
94. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Kiadta: Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 481. l., valamint Gombos. — A 15. indictio 1077-re esik.
95. IV. Henrik által Németországból elüldözött bajor grófok, akiket László király befogadott. Lászlót szövetségi és rokon kapcsolatok fűzték a IV. Henrikkel szemben álló német feudális urakhoz. Magnus szász herceg sógora volt, s 1078-ban feleségül vette Rudolf sváb herceg, az ellenkirály Adelhaid nevű leányát, ezzel is dokumentálva a pápai párthoz való csatlakozását.
96. A levél eredetije ismeretlen, másolata a vatikáni levéltárban, VII. Gergely registrumában. Kiadta Migne: *Patrologia latina*. Vol. 148. 534. l., valamint Gombos. — A 2. indictio 1079-re esik.
97. Oderisius 1087-ben lett a Nursiai Sz. Benedek által Itáliában, 529-ben alapított híres monte-cassinói kolostor apátja.
98. Moesia az Al-Dunától délre eső tartomány neve a rómaiaknál. I. László címében valószínűleg a XI. század második felében elfoglalt keleti Szerémséget jelenti. Később a magyar királyok címében nem szerepel.
99. Saint-Gilles dél-franciaországi bencés kolostor, mely I. László kérésére szerzeteseket küldött Magyarországra az 1091-ben alapított somogyvári kolostor benépesítésére. Alább a levélben is van utalás erre az alapításra.
100. II. Orbán pápa (1088—1099), az investitúra-harcban VII. Gergely politikájának eredményes folytatója, a keresztesháborúk kezdeményezője. Sorinus követségének célja az volt, hogy megszerezze a pápai hozzájárulást Horvátország ez időben történt elfoglalásához.
101. Teuzo pápai követ 1091 őszén jött Magyarországra a pápa válaszával, mely Horvátországra vonatkozólag nem volt kedvező. Nincs tudomásunk arról, hogy a monte-cassinói apát felhasználta-e az alkalmat a kért válasz elküldésére.
102. A levél tartalma és a benne említett személyek tájékoztatnak a hiányzó keltezésről. Mivel I. László 1091-ben küldött Horvátország ügyében követet a pápához és ugyanebben az évben történt a somogyvári kolostor megalapítása (amire a levélben nyilvánvaló célzás található), ezt az évet, annak is nyári hónapjait kell a levél keltezési idejének tekinteni. Ebben az értelemben nyilatkozott már Fraknoi is, a levél kiadója (Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. I. köt. Bp. 1901. 404. l.). A levél eredetije nincs meg, a XII. század

végén készült másolata a monte-cassinói kolostor III. registrumában, a 158. sz. alatt található. Kiadta (Jelić horvát történész után) Fraknoi, i. m. 403—404. l.

103. Kálmán.
104. Odilo, a dél-franciaországi Saint-Gilles-nek, Somogyvár anyakolostorának apátja, aki Somogyvár ünnepélyes megalapításánál személyesen volt jelen, s ezután is élénk kapcsolatot tartott fenn Magyarországgal. II. Orbán (maga is francia szerzetes) Kálmán trónraléptének évében látogatta meg Saint Gilles-t, s ott szerezte értesüléseit Kálmán műveltségéről és gondolkozásáról.
105. Utalás arra, hogy I. László 1091-ben, horvátországi hódításainak elismerését hiába kérve, IV. Henrikkel kötött szövetséget és szembefordult a pápai párttal.
106. VII. Gergely határozott hűbérigényeihez képest ez jóval szerényebb célzás Magyarországnak a pápaságtól való függésére.
107. Guibert ravennai püspököt IV. Henrik választatta meg III. Kelemen néven ellenpápának (1080—1100); Kelemen aztán Henriket a megszállt Rómában 1084-ben császárrá koronázta. VII. Gergely Dél-Itáliába menekült és ott halt meg.
108. A már-már győztes IV. Henrik ellen a pápai párt által megválasztott II. Orbán nagy energiával és diplomáciával szervezte meg a császárelenes erőket. Henriket egyik vereség a másik után érte, de a legsúlyosabb csapást fiának, Konrádnak elpártolása jelentette 1093-ban, akl magát Lombardia királyává koronáztatta és II. Orbánhoz csatlakozott.
109. Eredetije és másolata is ismeretlen. Közölte (francia forrásból) Fejér. A levél röviddel Kálmán trónralépte után, de nem 1095-ben íródott, mert 1095. július 29-én halt meg I. László, e napon tehát a pápa még nem értesülhetett Kálmán utódlásáról. Ezért 1096-ra kell tenni a levél keltét.
110. Bouillon Gottfried, alsó-lotharingiai herceg, az első kereszteshadjárat (1096—1099) vezére, majd Jeruzsálem királya (1099—1100). Keresztes hada 1096 őszén érkezett Magyarországra.
111. Általánosan elfogadott azonosítás szerint Sopron. Emellett szól a mocsár (azaz a Fertő) említése is. A keresztések előcsapatai 1096 tavaszán dűlva-rombolva vonultak át Magyarországon, és súlyos fegyveres összeütközésekre került sor. A magyarok több kereszties csapatot szétverték. Ilyen körülmények közt Kálmán király csak komoly biztosítékok, tuszok ellenében engedte át Bouillon Gottfried seregét az országon. Az erről szóló tanácskozásokra vonatkozik a levél. Más források szerint a Lajtánál, majd Pannonhalmán tárgyaltak. Az első kereszties hadjárat magyarországi vonatkozásait bőven leírja Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok korában. I. köt. Bp. 1893. 247—258 l.
112. A levél Albertus Aquensis krónikájába iktatva maradt fenn. Lehetséges, hogy a krónika-író találmánya, de ha történt is levélváltás Kálmán és Gottfried között, nincs bizonyíték arra, hogy a levél ebben a formájában hiteles. Kiadta (Bongarsius: Gesta Dei per Francos után) többek közt Fejér. VII/1. 136. l., valamint Gombos. Hiányzó keltezése az eseményekből magukból adódik 1096 őszére.

113. Micheli Vitale velencei doge (1096—1101), a dalmáciai városokat és szigeteket, melyek Horvátországgal együtt a magyar király fennhatóságát ismerték el, elfoglalta.
114. A magyar királyok horvátországi és dalmáciai hódításai előtt Velence és Magyarország között szövetségi viszony állt fenn. Mint ismeretes, I. István nővére a velencei doge felesége volt; fiak, Orseolo Péter magyar király lett.
115. Dalmácia hercegének címét 997-ben, Horvátország hercegének címét először 1094-ben vette fel a velencei doge, utóbbit mintegy tiltakozásul a magyar királyok horvátországi jogigénye ellen.
116. A levél eredetije nincs meg, másolata a velencei levéltárban: Codex Trevisanus 113. l. Közli többek között Wenzel. I. 43. l. (hiányosan) és XI. 32. l. 1111-re kelezve. Karácsonyi (Századok 1888. 214. l.) és Pauler (260. l.) 1097-re kelezik, ami jobban beleillik az események összefüggésébe.
117. A Narenta mellékfolyójáról nevezték Rámának azt a boszniai területet, melyet II. Béla hódított meg, s nevét 1137-ben címei közé felvette.
118. A három tengerparti város: Zára (ma Zadar), Trau (ma Trogir) és Spalato (ma Split) az előttük fekvő szigetekkel együtt a XI. század elején került bizánci fennhatóság alól a horvát királyok uralma alá. 1105-ben Kálmán királynak hódoltak, de Velence elfoglalta őket és (Zára kivételével) csak 1137-ben szerezte vissza hosszú harcok után a magyar király. — Gaudius érsek neve 1138—1158 közt, Cernacha grófé 1141—1144 közt fordul elő oklevelekben.
119. II. Béla (1131—1141).
120. Kálmán király 1105-ben a tengerparti városoknak régi önkormányzatát megerősítve, szabad gróf- és püspökválasztást, adómentességet engedett nekik. A városok élén a gróf (comes) és a püspök (ill. érsek) állott a tanáccsal (konzulokkal).
121. A levél tartalma elárulja, hogy 1141-ben, II. Géza trónraléptekor kelt. A levél eredetije a bécsi Staatsarchivban, Spalato K.175/29. jelzet alatt található, négyszer összehajtott és hártvaszalaggal lezárt formában, befüggesztett pecséttel, mely azonban elveszett. Fényképét, mint az első eredetiben fennmaradt magyarországi levélet, mellékelten közöljük. A szöveget többen kiadták.
122. Eberhard salzburgi érsek (1147—1164), a Barbarossa Frigyes és III. Sándor pápa közt kitört viszály idején a császár németországi ellenzékének egyházi vezetője, a pápai hatalom elszánt védelmezője. 1161-ben levélben fordult barátjához, Lukács esztergomi érsekhez, arra kérve őt, hogy a császárral rokonszenvező II. Gézát térítse III. Sándor hűségére.
123. Lukács, előbb (1156—1158) egri püspök, majd (1158—1181) esztergomi érsek, korának legműveltebb, legtehetségesebb magyar főpapja. A párizsi egyetemen tanult. Már párizsi tanulóévei alatt nemzetközi hírnévre tett szert szigorú erkölcsével és tudományával. Eberhardnak az előző jegyzetben említett levele nyomán Lukács érseknek sikerült is a királyt Barbarossa Frigyes-től eltántorítania és a pápai párthoz való csatlakozásra bírnia. Később Lukács a bizánci terjeszkedéssel szemben álló magyaror-

- szági párt vezére volt, s fellépett a Mánuel császár által behelyezett ellenkirályokkal szemben.
124. Célzás az egyházszakadásra, mely 1159-ben jött létre azzal, hogy Barbarossa Frigyes német császár (1152—1190) itáliai hódító politikájának ellensúlyozására a szicíliai normann királyság és a lombardiai városok a pápai hatalom elszánt képviselőjét, III. Sándort (1159—1181) választották pápává, aki ellen a császár egyik rokonát léptette fel ellenpápának IV. Viktor (1159—1164) néven. A legtekintélyesebb európai uralkodók, a francia és az angol király III. Sándort ismerték el törvényes pápának s hozzá csatlakozott a németországi klérus egy része is, Eberhard salzburgi érsek vezetésével. Az egyházszakadás a császár legnanói vereségével és az 1177-ben kötött velencei békével ért véget.
125. Latin szójáték: *non solum impendere, sed etiam impendi*, azaz nem csupán áldozatot hozni, hanem halált is szenvedni.
126. II. Géza.
127. III. Sándor pápa. (Lásd a 124. sz. jegyzetet.)
128. A levél eredetije ismeretlen, másolata (a következő kettőével együtt) a bécsi Hofbibliothek 629. sz. kéziratának 5. és köv. levelein található. Közölte Seb. Tengnagel: *Vetera monumenta contra schismaticos conscripta*. Ingolstadt, 1612. 431. l. A levél dátuma 1161, mert az előző évben II. Géza még nem foglalt nyíltan állást III. Sándor mellett és ünnepélyesen fogadta a császárpárti páviai zsinat küldöttségét, 1161 végén viszont már barátságtalan válással bocsátotta el a császár követeit (Vö. Pauler. 380—381. l.)
129. Eberhard salzburgi érsek. (Lásd a 122. sz. jegyzetet.)
130. Pettau Frigyes, a salzburgi érsek hűbérese, elfoglalt Magyarország nyugati határán egy kisebb területet. (Lásd Pauler. 380. l.)
131. A levél eredetije ismeretlen, másolatára és dátumára lásd. a 128. sz. jegyzetet. Kiadta Hansiz: *Germania sacra*, II. 272. l., utána Fejér. II. 161. l. és Wenzel.
132. A levél eredetije ismeretlen, másolatára, dátumára és kiadásaira nézve lásd a megelőző és a 128. sz. jegyzetet.
133. VII. Lajos francia király (1137—1180) hosszas háborúskodást folytatott II. Henrik angol királlyal, hatalmas hűbéresével. 1147—1149-ben sikertelen keresztes hadjáratot vezetett a Szentföldre III. Konrád német királlyal együtt. Ebből az alkalomból átvonult Magyarországon. III. Sándor pápa pártjára állott.
134. A levél eredetijének vagy másolatának hollétéről adattal nem rendelkezünk, közölte Du Chesne: *Epistolae*. XLIV. tom. V. p. 575., majd utána többen, így Fejér. A dátumra vonatkozólag lásd a 128. sz. jegyzetet.
135. Absolon spalatói érsek valószínűleg magyarországi főpap volt, akit a király erőszakolt a spalatóiakra. Állandó harcban volt a várossal, amit e levélen kívül III. Sándor pápának 1162. június 9-én kelt levele is bizonyít. (Kiadta Fejér. II. 159. l.) Ebben Absolon érseknek arról a panaszáról van szó, hogy a spalatói tanács megtiltotta a polgároknak az egyház javára szóló adományozást. Az érsek és a várost képviselő Márton gróf (Fejérnél és Wenzelnél tévesen Marcutius, Smičiklasnál helyesen Márton) közötti összeütközés odáig fajult, hogy Absolonnak távoznia

kellott Spalatóból és az úgy a királyig jutott el, aki természetesen az érseknek adott igazat.

136. Szent Domnius és Anastasius, Spalato védszentjei, akiknek ereklyéi a székesegyházban voltak elhelyezve.
137. II. László, a Mánuel császár által III. Istvánnal szemben beleyezett ellenkirály (1162 nyarától 1163 januárjáig). A szóban forgó herceg a király öccse, aki bátyjától hercegséget kapott, majd IV. István néven 1163-ban rövid ideig uralkodott.
138. Belos bán, a király nagybátyja, II. Béla alatt és II. Géza uralkodásának első felében az ország tulajdonképpeni kormányzója. Miután II. Gézával meghasonlott, László és István hercegekkel Bizáncba menekült és Mánuel császár segítségével tért haza velük együtt. Az ellenkirályok halálával ő is eltűnt a politikai életből.
139. A levél eredetije a spalatói káptalani levéltárban (XVI. I. 171.). Kiadta Fejér. II. 156. l., és Wenzel. A hiányzó dátum, melyet a kiadók tévesen 1159-re vagy 1160 körülre tesznek, kiderül a levél tartalmának elemzéséből. Mivel 1158-ig Gaudius, 1163-tól kezdve pedig Péter volt a spalatói érsek, csak az 1158—1163 közti évekről lehet szó, Absolont ugyanis 1162-ben említi érsekként a fent említett pápai oklevél. A levél tartalma lehetővé teszi a pontosabb kelteztést, mert a szóban forgó király, herceg és bán ebben az időben mással, mint II. Lászlóval, ennek öccsével, Istvánnal és Belos bánnal nem azonosítható. II. Géza mellett ugyanis 1158-tól kezdve 1161 tavaszán bekövetkezett haláláig nem volt herceg, mivel István már 1154-ben, László pedig Belos bánnal együtt 1158-ban Bizáncba szökött. Sőt, László már néhány évvel hamarabb elvesztette boszniai hercegségét. 1162 nyarától 1163 januárjáig uralkodott II. László, mellette volt István mint herceg és Belos bán. A levél tehát ebben az időközben kelt.
140. II. (Plantagenet) Henrik angol király (1154—1189). A központi hatalom megerősítésével, hatalmas franciaországi hűbértokok megszerzésével elég erősnek érezte magát, hogy szembeszálljon a pápa fennhatósági igényeivel, azonban ez a törekvése Becket Tamás canterbury-i érsek ellenállásán meghiúsult. A pápával kibékülve keresztes hadjáratra készült, ennek a tervének végrehajtása azonban halála miatt fiára, Oroszlánszívú Richárdra maradt.
141. II. Fülöp Ágost francia király (1180—1222) megerősítette a királyi hatalmat, s az angol királyok franciaországi birtokainak nagy részét elfoglalta.
142. A levél eredetije nem ismeretes. Angol közlés után (mely 1188 körülre teszi a dátumot) kiadta többek közt Fejér.
143. A levél kiadására és dátumára nézve lásd az előző jegyzetet.

III. FEJEZET

144. Bonipert, a levél címzettje, Pécs első püspöke volt, a levél írója pedig Fulbert, Chartres püspöke (†1028). Minden jel szerint olasz születésű, kit „nem vagyona, sem előkelő vére emelt a püspöki székre, mert szegény volt, a szennyből emelkedett oda”, a chartres-i iskola hírnevének egyik megalapozója, nagy tudományú is-

kolamester-kanonok (scholasticus), majd kancellár, végezetül a város püspöke. Nevét az egész középkor ismerte, kortársai — a pécsi püspök is — még inkább. Egy Hilduin nevű chartres-i, de akkoriban Magyarországon működő pap vitte neki a híreket Magyarországból és a magyarok új királyáról Istvánról, meg a kérést, hogy egy Priscianus-féle latin grammatikát küldjön Pécsre és hozott, a még alig keresztény országból ajándékokat is. Ezeket különös melegséggel köszöni meg Fulbert és talán ez a nyomatékosan hangoztatott hála az ajándékok szükség idején érkezését is jelentheti. 1020-ban leégett a chartres-i székes-egyház, de Fulbert még 1022-i római útja előtt fel tudta építeni azt. Bonipert adományai is segítették ebben? E feltevés szerint Gombos túl korai datálásával szemben 1020–1022 közé tehetnék a levél keltét. (Clerval, A.: Les Écoles de Chartres au moyen âge. Chartres 1895. 31–40. l.)

145. E levél legkorábbi, XI. századi másolatai a párisi Bibliothèque Nationale 2872. és 14 167. sz. kódexeiben. Kiadta Migne: Patrologia latina.
146. Gebhardt von Franken 1036–1060 közt regensburgi püspök.
147. Regensburg.
148. A hamisított levél keletkezése III. Henrik német császár 1051-i magyarországi hadjáratával függ össze. A császár ugyanis levelet írt az élelmet és utánpótlást a Dunán szállító hajóhad irányító Gebhardt német püspöknek. A magyarok a császár levelét elfogták és az I. Endre király környezetében levő Miklós püspök ezt írta helyette Gebhartnak. A hajóhad vissza is fordult, a császár pedig kénytelen volt éhező seregével az országból kivonulni. (Horváth János: Árpádkori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 306. l.)
149. A salzburgi érsek: Konrád; a gurki püspök: Rudolf.
150. Az első levél 1146 tavasza végén kelt. Ebben Zsófia még csak a salzburgi érseknek és a kelet ausztriai részeken helyettesének a gurki (Karintia) püspöknek jelenti be szándékát, hogy az admonti bencés monostorba lép. Tartott tőle, hogy Géza király, bátyja, nem jó szemmel nézi lépését, ezért kéri a salzburgi érseknek, Géza szövetségesének közbenjárását. — Ezt és Zsófia hercegnő többi itt közölt levelét a Mittheilungen des Instituts für Österreichischen Geschichtsforschung, Ergänzungsband II. (1888) tartalmazza.
151. A levél keletkezésének körülményeit a bevezetőben részletesebben ismertettük. Zsófia joggal nevezi Admontot „egyebeknél nevezetesebb helynek”. A stájer apátság ekkoriban a virágzás magas fokán állott, amit főként iskoláinak köszönhetett.
152. Szent István király augusztus 20-i ünnepe utáni héten volt szokás összehívni Fehérvárra a királyi tanácsot, az ország előkelőinek gyülekezetét. Zsófia ettől az alkalomtól várta a végleges döntést sorsa felől.
153. Vö. a 150. sz. jegyzettel.
154. Vö. a 150. sz. jegyzettel.
155. Admontnak az idő szerint hírneves apátja, Gottfried von Veningen (1137–1165).
156. Vö. a 150. sz. jegyzettel.

157. E levelet az apát a Párizsban tanuló Bethlehem deák elhunytáról írta III. Bélának, a következő levelet pedig az elhunyt szüleinek. — Bethlehem deák kilétéről lásd a fejezet bevezetőjét. — István 1177-től 1192-ig volt a Szent Genováva apátja; ezen alapszik a levél keltezése.
158. Azaz adósként, vagy kezesként.
159. E levél és a következő levél történetéről Gombos a megadott helyen tájékoztat.
160. A levél tartalmára vonatkozóan lásd a 157. sz. jegyzetet.

IV. FEJEZET

161. A 925. évi spalatói zsinaton Tomislav horvát király segítségével a dalmát egyház kiterjesztette fennhatóságát a horvát egyházra. Ebből az alkalomból a horvátok nonai püspökségének jogkörét megnyirbálták, és az újonnan szervezett scardonai püspökséggel együtt a spalatói érsekség alá rendelték. Később a zárai érsek emelt igényt a fennhatóságra, s ezt 1180 után, amikor Zára újra magyar uralom alá került, a magyar király segítségével próbálta érvényesíteni.
162. A levél eredetije a bécsi Staatsarchivban, Spalato K. 175/29. jelzettel. Smičiklas (II. 310. l.) keltezését 1198 körülre teszi. Imre neve latinul: Hemericus vagy Henricus.
163. Lásd a 161. sz. jegyzetet.
164. A levél eredetije a bécsi Staatsarchivban, Spalato K. 175/29. jelzettel. Keltezését Smičiklas (i. h.) 1198 körülre teszi.
165. III. Ince (1198—1216), a középkor leghatalmasabb pápája.
166. András herceg 1197-ben támadt bátyja, Imre király ellen.
167. Boleszló, 1193—1212 között váci püspök, a királlyal később kibékült. Elvin 1199-ben tűnik fel először és utoljára, mint váradi püspök. A király elleni összeesküvése és erkölcstelen életmódja miatt kiközösítve, püspökségét elvesztette, csakúgy, mint az 1188-tól szereplő János veszprémi püspök.
168. III. Cölesztin pápa (1191—1198), Imre buzgó pártfogója András herceggel szemben.
169. Mog (vagy Mogy) nádor III. Béla bizalmas környezetéhez tartozott, 1185-ben már udvarispán, 1188-ban lett nádor, s ezt a méltóságot megszakítás nélkül viselte Imre alatt is 1199-ig, amikor a pártütésben való részvétele miatt kegyvesztett lett, és Imre haláláig nem szerepelt a politikai életben. II. András előbb megyésispánságokkal, majd 1206-ban rövid ideig nádorsággal adott neki elégtételt, de a király belső hívei hamarosan háttérbe szorították, s 1210 körül bekövetkezett haláláig újra megyésispánsággal kellett beérnie.
170. Mihály, vagy ahogyan a hazai oklevelekben nevezik, Mika ispán 1198-ban tűnik fel Imre környezetében mint bihari ispán, a következő évben már udvarispánságra emelkedik s mint királyának kedves embere 1199-ben a leváltott Mog nádor méltóságát kapja, annak bácsi ispánságával együtt. A nádorságot 1201-ben is viselte, ekkor eltűnik az oklevelekből, valószínűleg meghalt.

- A vele kapcsolatos szóban forgó eset úgy rekonstruálható, hogy a pártütők levelét vivő papot nem mint bihari megyésispán fogta el, hanem egy másik ispán (akit a levél szerint nem hallgattak ki) vitette fogva a királyi udvarba, ahol Mika udvarispáni minőségében börtönöztette be.
171. András herceg 1199 nyarán történt csatavesztése után rokonához, Lipót stájer herceghez menekült, s csak 1200 tavaszán békült ki pápai közbenjárásra bátyjával.
  172. Saul érsek, az előkelő Győr nemzetségbeli István ispán fia, kora egyik legműveltebb magyar embere. 1183—1188 között III. Béla kancelláriáját vezette, és nagy érdemeket szerzett az írásbeli ügyintézés megszervezése körül. 1189-ben csanádi püspök, majd 1192-ben kalocsai érsek lett. Imre pártján állott, de elszántan védelmezte az egyház jogait, s noha ő is elítélte a pártütő püspökök viselkedését, helytelenítette a király erőszakos eljárását velük szemben. Hasonló makacssággal perlekedett érseksége jogaiért az azokat megnyírni akaró Jób esztergomi érsekkel. 1202-ben bekövetkezett halálával Imre trónjának szilárd támaszát vesztette el benne.
  173. Ugrin püspök a Csák nemzetségből származott. 1185-ben mint zágrábi püspök tűnik fel, 1188—1203 közt a győri püspökséget viseli, s mint királyának hűséges embere, 1204-ben elnyerte az esztergomi érsekséget, de még ebben az évben meghalt.
  174. Más forrásból nem ismert személyek.
  175. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. (Fonds lat. 8990.) Kiadta: Huillard-Bréholles: Examen... 75. l. Dátuma a tartalomtól kiderül, Andrásnak 1199 nyarán történt csatavesztése és menekülése után, de 1200 tavaszán történt hazatérése előtt íródott.
  176. Bernát perugiai származású szerzetes, aki 1192-ben I. László szenttéavatása alkalmából kísérte magyarországra a pápai legátust, ekkor ismerkedett meg III. Bélával, aki a művelt egyházi férfiút megkedvelte és Imre fia nevelőjévé tette. Mikor a spalatói érseket András pártütésében való részvétele miatt a pápa letette, a spalatóiak a király kívánságára Bernátot választották meg, aki 1199 és 1217 között töltötte be az érseki méltóságot. A bogumil eretnekek kérlelhetetlen üldözője s egyben Velence elszánt ellensége volt, ő szervezte 1202—1204 közt a Zárára törő keresztesekekkel s velenceiekkel szemben az ellenállást. Ismert egyházi író volt. Részt vett az 1215. évi híres lateráni zsinaton is. 1217-ben halt meg, éppen mikor II. András Spalatóból kereszties hadjáratára indult.
  177. A levél eredetije a bécsi Staatsarchivban, a spalatói levelek közt. Dátuma kiderül egyrészt Bernát érsekké választásának körülményeiből (András 1199. évi veresége után), másrészt abból, hogy Imre címében nem szerepel az 1202-ben felvett „Szerbia királya” cím. Valószínű, hogy a levél még 1199-ben kelt.
  178. Szerbia királyának címét Imre 1202-ben vette fel a Nemanja István szerb nagyzsupán ellen ennek öccse, Vuk érdekében vezetett 1201. évi szerbiai hadjárata után. A pápa azonban nem egyezett bele, hogy Vuk magyar hűbéresként uralkodjék, később pedig Nemanja Istvánt támogatta és II. András tiltako-

- zása ellenére, a magyar hűbéri igényekre való tekintet nélkül királyi koronát küldött neki.
179. Casemario János pápai káplán, a bogumilok megtérítésére kiküldött pápai követ.
180. Kulin, Boszniának a Nemanja-családdal rokon bánja (1180—1203), kihasználva a bizánci-magyar ellentéteket, meglazította a magyar királyhoz fűződő kapcsolatait, s független uralkodóként kormányozott. Az ipart és bányászatot pártoló, kiváló fejedelem volt, függetlenségi törekvései érdekében rokonszenvezett a bogumil szektával. (Lásd a fejezet bevezetését.) Emiatt Imre és a pápa inkvizitorokat küldött Boszniába, a fentebb említett János pápai káplánt és Bernát spalatói érseket, akik kényszerítették a bánt, hogy maga is segítsen a bogumilok kiirtásában.
181. István bán, Kulin fia és utódja (1203—1232) a magyar király engedelmes hűbérese és a bogumilok üldözője volt; uralmának bogumil felkelés vetett véget, mely Ninoslav bánt emelte trónra.
182. János érsek 1198—1202 közt csanádi püspök volt, ezután kalocsai, 1206-ban pedig esztergomi érsek lett. 1222-ben halt meg. Óvatos magatartásával sikerült magát a pártharcok között fenntartania. Mint kalocsai érsek, részt vett az egyháztartományával szomszédos Bosznia bogumil eretnekeinek üldözésében. A Gertrud királyné ellen szőtt összeesküvés alkalmával tanúsított kétes viselkedése (lásd a fejezet bevezetését) miatt II. András nem bízott benne, de a keresztes hadjárat idején mégis őreá ruházta az ország kormányzását. Az érsek azonban nem tudott úrrá lenni a főúri anarchián, sőt el is menekült az országból, melyet a király visszatértekor a teljes felfordulás állapotában talált.
183. A levél eredetije elveszett. Egykorú másolata III. Ince VI. registrumában, a vatikáni levéltárban. Keltére (1203) a registrumban elfoglalt helyéből lehet következtetni.
184. Egyébként ismeretlen személy.
185. A IV. keresztes hadjáraton résztvevő francia lovagokról van szó akik Dandolo Henrik velencei doge felbujtására 1202-ben elfoglalták Zárát.
186. Zára.
187. Jób esztergomi érsek (1185—1205) eleinte Imre pártján állott. Ádáz küzdelmet folytatott Saul kalocsai érsekkel prímási jogainak elismertetéséért, s ennek során szembefordult a királlyal is, akit azonban csak kevéssel élt túl.
188. Célzás keresztes fogadalmára, melyet azonban a bogumilok elleni fellépése, majd András újabb pártütése nem engedett teljesíteni.
189. A levél eredetije nem ismeretes. Másolata a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. (Fonds lat. 8990.) Kladta Huillard-Bréholles: Examen . . . 78. l. Dátuma 1203. (Lásd Szentpétery-jegyzék. 67. l.)
190. Galícia és Lodóméria (azaz Halics és Vlagyimir) királyának címét II. András 1205-ben vette fel, mikor a kiskorú Dánielt Halics hűbérese fejedelmévé tette.
191. Kálmán II. Andrásnak Gertrud meráni harcegnőtől született második fia, 1214—1219 halicsi király. 1219-ben Misztiszláv novgorodi fejedelem elfogta és királyságáról lemondatta. 1226-ban,

- királyi címének megtartásával Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege lett. A mohi csatában vitézül harcolva, súlyosan megsebesült, és 1241. májusában Zágrábban meghalt.
192. Lásd a 182. sz. jegyzetet.
193. II. Andrásnak az 1213-ban meggyilkolt Meráni Gertrudtól született három kiskorú fia volt: Béla, akít apja nemrég koronáztatott „ifjabb királyá”, Kálmán és a később szintén halicsi királylyá lett András.
194. A Bór-Kalán előkelő nemzetségből származó Kalán püspök 1181-ben mint királyi kancellár kezdte pályafutását. 1183-ban lett pécsi püspök. Vitéz katona volt, aki 1190-1194 között mint Horvát-Szlavonország és Dalmácia kormányzója véresen viszszerverte a velenceiek támadását. Élemedett kora ellenére II. Andrással együtt felvette a keresztet, de a hadjáraton már nem vehetett részt, valószínűleg betegsége miatt 1218-ban halt meg. A győri püspök 1205 óta Péter volt, ő valóban elment a Szentföldre, de nem tért vissza, ott esett el 1218-ban. Tamás fehérvári prépost alkancellárként kezdte 1209-ben, 1210-ben kancellár és sorban veszprémi, szebeni, majd 1212-ben fehérvári prépost lett. Mire kereszties fogadalmának teljesítésére került a sor, már egri püspök volt, mint ilyen kísérte el királyát a Szentföldre. 1224-ben rövid ideig esztergomi érsek volt, még ez évben meghalt. A szóban forgó zsinat a híres 1215. évi lateráni, mely jogi formákba öntötte a pápai világuralmat. A zsinaton a magyar főpapok közül János esztergomi érsek, Róbert veszprémi püspök és Uriás pannonhalmi apát vettek részt, tehát a mentesítési kéréseket a pápa csak részben teljesítette. Egyébként is a kereszteshadjáratra csak 1217-ben került sor.
195. A francia származású Róbert 1207-ben fehérvári prépost és kancellár, 1209—1226 között veszprémi püspök volt. A pápai hatalmi törekvések buzgó híve, Béla ifjabb király barátja és fő tanácsadója volt, vele együtt vezette a Kárpátokon túli kunok megtérítését. Nagy szerepe volt az Aranybulla egyházellenes intézkedéseinek visszavonásában. 1226-ban a pápa kihasználva azt, hogy az esztergomi kanonokok nem tudtak az érsekválasztásban megegyezni, önhatalmúlag tette esztergomi érsekké. Ebben a minőségében kérlelhetetlen harcot vívott II. András politikája ellen, a kiközösítés fegyverével is élve. 1240-ben halt meg.
196. Gertrud meráni hercegnőt, II. András feleségét 1213-ban főúri összeesküvők (Bánk nádor, Töre fia Péter és mások) a pilisi vadászaton meggyilkolták.
197. A pápai kancelláriából kimenő levelek másolatát az ún. regisztrumok tartalmazták.
198. Az esztergomi és kalocsai érsekek régi viszálykodását Bertold kalocsai érsek, Gertrud királyné testvére felújította, kétségbevonva az esztergomi érsek kizárólagos királykoronázási jogát, és részt követelve magának az esztergomi érseket illető jövedelmekből. A király sógorának pártjára állt, János esztergomi érseket viszont a királyné idegen környezetét gyűlölő magyar főurak támogatták. A pápa védelmére kelt Esztergom régi kiváltságainak, Bertoldnak le kellett mondani igényeiről, s 1213-ban megegyezést kötött az esztergomi érsekkel. A király azonban kárpótlásul érseki méltósága mellé az erdélyi vajdaságot is neki adta, s Halicsba

- távozásakor az ország kormányzását is reá bízta. Ez vitte rá a mellőzött Bánk nádort a királyné elleni merényletre.
199. Meráni Bertold herceg, a király sógora, akit Gertrud királyné unszolására II. András 1206-ban kalocsai érsekké választatott, de a pápa a léha és tudatlan fiatalembert, akinek a törvény által kívánt életkora sem volt meg, vonakodott megerősíteni. Ennek ellenére az érsekség jövedelmeit 1212-ben kierőszakolt pápai elismeréséig is élvezte, mihelyt pedig kézbevette egyházmegyéje kormányzását, azonnal vizsályt kezdett az esztergomi érsekkel. Főleg ő miatta támadtak Bánk nádor vezetésével a magyar urak a királynéra. A pilisi vadásatról Bertold veréssel menekült meg, s királyi sógora az országos felháborodás lecsillapítására külföldre küldte, amit azzal hálált meg, hogy elsikkasztotta és magával vitte Gertrud kincseit. Visszatérve, 1219-ig töltötte be a kalocsai érsekséget, a politikai tevékenységtől azonban tartózkodott.
200. Gertrud.
201. A levél eredetije elveszett. 1245. évi pápai átirata a vatikáni levéltárban. (Arm. I. c. X. no. 6.) Kiadta Theiner. I. 1. 1. Keltét a kutatók (tartalmi kritériumok alapján) egyöntetűen 1214-re teszik.
202. A pápa engedélyével halicsi királlyá koronázott Kálmán herceget Misztiszláv novgorodi fejedelem 1215-ben ostrom alá vette Halicsban, ahonnan az ifjú királynak menekülnie kellett.
203. II. András a pápa jóindulatának biztosítására és a halicsi népnek a többi orosz fejedelemségtől való elszakítására a halicsi görög-keleti egyházat a pápa fennhatóságának elismerésére akarta bírni. Ebből a célból zsinatot készült összehívni. Az egyházi uniót később Dániel halicsi fejedelem hajtotta végre.
204. Leszko krakkói herceg (1194—1227) maga ajánlotta fel 1214-ben Salome leánya kezét Kálmánnak, akinek halicsi királlyá tétele is az ő gondolata volt. A házasság 1215-ben létre is jött.
205. A levél eredetije ismeretlen. 1413. évi másolata a vatikáni levéltárban. (Instr. misc. C. Fasc. 37. no. 6.), egy másik másolat a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. Kiadta Huillard-Bréholles: Examen... 84. 1. Dátuma: 1215 vége. (Lásd Pauler. II. 638. 1.)
206. III. Honorius pápa (1216—1227).
207. Róbert veszprémi püspök, később esztergomi érsek. (Lásd a 195. sz. jegyzetet.)
208. A Kartal nembeli Tiburc ispán által a Szentendrei-szigeten alapított monostorról van szó. (A mai Szigetmonostor környékén állt.) Vö. Györffy György: Adatok a Pest megyei monostorok középkori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 1956.
209. A német lovagrendet II. András 1211-ben hívta be Magyarországra és Erdélyben telepítette le. Emellett az ország más területein is tevékenykedtek a lovagok, mint a fenti levél is bizonyítja. Teljes szuverenitásra törekedtek; emiatt II. András 1225-ben fegyverrel verte ki őket az országból. Innen Poroszországba költöztek, és ott alapítottak államot.
210. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a vatikáni levéltárban, III. Honorius I. évi registromában, amiből a keltezésre (1216) is lehet következtetni. Közölte Theiner.

211. Piero Ziani velencei doge (1205—1229).
212. Pontio della Croce, a magyarországi templomosok perjele, Dalmácia kormányzója. A templomos lovagrendet III. István telepítette a horvátországi Vránára. Sándor erdélyi prépostról egyéb adatunk nincs.
213. A levél eredetije ismeretlen. Átirata a követek által megkötött szerződésben, a bécsi Staatsarchivban. Kelt 1217-ben. A szerződés előírja, hogy a magyar király nem zaklathatja többé Velencét Zára birtoklása miatt, a velencei és magyarországi kereskedők szabadon közlekedhetnek egymás országaiban, a király keresztes hadának átszállítására pedig Velence tíz, egyenként 500 tonnás hajót kölcsönöz, összesen 5500 ezüst márka bérért.
214. III. Ince pápa.
215. II. András 1217 őszén hajózott át Spalatóból a Szentföldre, ahol néhány portyázáson kívül semmiféle haditettét nem hajtott végre, és 1218 elején haza is tért.
216. A király távolléte alatt Magyarországon úgy felborult a rend, hogy a kormányzással megbízott János esztergomi érsek tehetetlenségében külföldre menekült.
217. II. Leo, a ciliciai Örményország királya (1187—1219), a keresztes lovagok államainak félelmes ellensége.
218. A kiskorú András hercegnek az örmény királylánnyal kötött eljegyzését II. András kérésére a pápa 1222-ben felbontotta.
219. Laszkárisz Teodor nikeai császár (1206—1226). Konstantinápolynak a keresztesek által történt elfoglalása után a bizánci császárság folytonosságát a nikeai császárok tartották fenn a főváros 1261-ben történt visszavételéig.
220. Teodor császár Mária nevű leányát Béla trónörökös, a későbbi IV. Béla vette el feleségül.
221. II. Iván Aszen bolgár cár (1218—1241), aki alatt Bulgária a Balkán vezető hatalmává nőtte ki magát, II. Andrásnak Mária nevű leányát vette feleségül.
222. Az ispotályos lovagok 1147-ben települtek be Magyarországra, első rendházaik Esztergomban és Székesfehérvárt voltak.
223. A szeldzsuk-törökök XI. században alapított kisázsiai államának székhelye Ikonium volt.
224. II. Andrásnak két leánytestvére volt: Margit, aki előbb Angelosz Izsák bizánci császárnak, majd Montferrati Bonifác thesszalonikai királynak, végül Saint-Omer Miklós grófnak volt felesége, és Konstancia, aki I. Ottokár cseh királyhoz ment feleségül. Ezenkívül nagynénjeinek, II. Géza leányainak cseh és osztrák házasságaiból származó leányairól, tehát másodunokahúgokról lehetett szó. A szultánnal való házassági kapcsolat egyébként nem jött létre.
225. Bulcsu győri prépost, királyi kancellár, a Vér-Bulcsutól származó előkelő Lád nemzetség tagja, 1228—1254 közt csanádi püspök volt. A székesfehérvári főesperesről nincs egyéb adatunk.
226. A levél eredetije ismeretlen. 1244. évi átirásban a vatikáni levéltárban (Arm. I. c. X. no. 6.) és későbbi másolatban a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. Kiadta Fejér,

- valamint Theiner. I. 20. l. A levél keltét azért tehetjük 1219-re, mert a pápa ez év március 5-én válaszolt rá. (Theiner. I. 21. l.)
227. *Ugrin* kalocsai érsek a Csák nemzetség Ujlaky ágából, 1217-ben mint kancellár kísérte el II. Andrást a Szentföldre, 1219-ben lett kalocsai érsek, térítéssel és fegyverrel harcolt a bogumilok ellen, s ennek során megalapította a szerémi püspökséget. Mint a magyar sereg vezére esett el a mohi ütközetben. *Róbert* veszprémi püspökről lásd a 195. sz. jegyzetet, *Tamás* egri püspökről lásd a 194. sz. jegyzetet. *István* 1209—1225 közt volt zágrábi, *Sándor* 1219—1230 közt váradi, *Bertalan* 1219—1251 közt pécsi, *Bereck* 1221—1235 közt váci püspök. *Jakab* 1213—1221 közt váci, ezután 1234-ig nyitrai püspök volt. A püspöki karból csak János esztergomi érsek és Kozma győri püspök hiányoznak a levél küldői közül, mivel azonban mindketten az 1222. év folyamán haltak meg, s a levél közelebbi dátumát nem ismerjük, nem lehet tudni, vajon haláluk miatt nem szerepelnek a névsorban, vagy pedig azért, mert nem értettek egyet a levél tartalmával. A levél egyébként válasz a pápa vizsgálati utasítására, melyet II. András kérésére az egri, váci és váradi püspöknek adott.
228. Laszkárisz Teodor nikeai császár. (Lásd a 219. sz. jegyzetet.) Az, hogy sem az előző levélben, sem itt nem nevezik császárnak, valószínűleg azért történik, mivel a pápa a konstantinápolyi császárságot tekintette a kelet-római császárság jogutódjának, s a nikeai császárok jogigényét nem ismerte el.
229. A valóságban IV. Béla nem akarta feleségét, Laszkárisz Máriát eltaszítani, ebbe csak apja kényszerítésére ment bele; a pápa tiltakozására és a magyar főpapok rábeszélésére hamarosan vissza is fogadta, és élete végéig harmonikus házasságban élt vele.
230. Accontius pápai követ Béla házassági ügyében jött Magyarországra, de a pannonhalmi apát és a megyéspüspökök, valamint a dalmáciai templáriusok és a kvamadamjári kolostor közti jogviszály rendezésében is eljár. (Lásd Fejér. III/1. 440. l., de helytelen dátummal, ill. Smičiklas III. 202. l.)
231. Eredetije elveszett. Egykorú másolata III. Honorius VIII. uralkodási évének registrumában, a vatikáni levéltárban. Kiadta Theiner. A levél dátuma (1222) a registrum évszámából derül ki.
232. Lásd a 211. sz. jegyzetet.
233. Gergely győri püspök (1223—1241). Elesett a mohi csatában.
234. A levél eredetije elveszett. Egykorú másolata a velencei állami levéltárban, Liber communis 83. Keltezése (1227) a velencei bejegyzés helyéből derül ki.
235. Kálmán halicsi király, IV. Béla öccse, 1226—1241 közt volt Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege. — Gergely 1226—1234 közt volt spalatói gróf.
236. Saraceno fia Domaldo, zárai patrícius és nagybirtokos 1200-tól 1207-ig zárai gróf, hűségesen kitartott a magyar király mellett a keresztetek és a velenceiek támadása idején. II. András azonban nem tudta megakadályozni, hogy Zára velencei kézre kerüljön, s Domaldónak is el kellett ismernie a doge fennhatóságát. Hamarosan elhagyta azonban a várost, s a magyar király kárpótlásul Spalato és Sebenico grófjává tette. 1217-ben összeütközésbe került a trauiakkal, akikre fennhatóságát ki akarta terjeszteni.

- Mivel II. András a trauiakat védelmébe vette, Domaldo átpartolt Velencéhez, s ha Spalatót és Sebenicót nem is tudta a magyar királytól elszakítani, állandó fegyveres becsapásokkal nyugtalanította a dalmáciai partvidéket. Az ellene folytatott harcnak egyik mozzanatára vonatkozik a fenti levél. Eredménytelen küzdelem után Domaldo visszatért a magyar király hűségére, és 1235-ben újra ő volt Spalato grófja, nemsokára azonban meghalt, mert neve eltűnik az oklevelekből s 1237-ben már más spalatói grófot említenek.
237. A levél eredetije Bécsben, a Staatsarchiv spalatói oklevelei között, későbbi átírata a spalatói káptalan levéltárában. (XVI. 1. 124.) Smičiklas (III. 326. l.) 1229-re keltezi.
238. A kun püspökséget Róbert esztergomi érsek mint pápai legátus alapította 1227-ben, mikor a mai Havaselve területén élő kunok a magyar domokosrendiek térítő tevékenysége során megkeresztelkedtek. A kunok első püspöke a magyarországi domokosrendiek főnöke Theodorik lett, az esztergomi érsekség fennhatósága alatt mint a magyar püspöki kar tagja. Ilyen minőségben több ízben szerepet vitt a magyar belpolitikában is, többek közt közreműködött az esztergomi klérus és a városi polgárság közti viszály elsimításában. Valószínűleg a tatárjárásnak esett áldozatul, mert 1241 után nem fordul többé elő a forrásokban.
239. Janus ispán fia Hektor ispán különböző peres ügyekkel kapcsolatban 1228-ban és 1231-ben fordul elő oklevelekben. (Szentpétery. 448. és 476. sz.) Tamás mester azonosíthatatlan személy.
240. Esztergom városa a XII—XIII. században három települési magból állott. A Várhegyen állt a székesegyház az érseki palotával, alatta az érsek fennhatósága alá eső településsel, távolabb feküdt a külön fallal övezett királyi város, ezen belül a királyi udvartól és az udvartartást kiszolgáló népek házaitól különválasztva a francia-olasz („latin”) kereskedők telepe. Mikor III. Béla új királyi palotát épített a Várhegyen, az egyház kárpótlására a királyi város bizonyos részét és a vásárvámost átengedte az érseki káptalannak. Mivel a piaccal való rendelkezés a városi fejlődés egyik alapfeltétele volt, csakhamar viszály keletkezett a káptalan és a polgárság közt, mely évszázadokig tartott. A harc végül is a polgárság vereségével végződött, s ez Esztergom hanyatlását vonta maga után. Ennek a viszálynak első ismert mozzanatával találkozunk a fenti levélben. A polgárokat engedetlenségük miatt az érsek egyházi átokkal sújtotta, de végül is megegyezésre került a sor.
241. A levél eredetije az esztergomi levéltárban. Kiadta Fejér, majd Knauz. II. 471. l., hibás dátummal (1280). A keltezésre nézve megközelítő útmutatást ad Theodorik püspök és Hektor ispán szereplésének ideje. Eszerint a levelet 1227 és 1241 közt, valószínűleg 1230 körül írták. (Lásd Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen 1936. 40—41. l.)
242. IX. Gergely pápa (1227—1241), II. Frigyesel való küzdelmében újra megszilárdította a pápai tekintélyt.
243. Tudniillik Péter és Pál apostoloknak.
244. A magyarországi klérus, a pápa támogatásával 1231-ben kicsi-karta II. Andrástól az Aranybulla egyházellenes intézkedéseinek

módosítását. Ez azonban papíron maradt, mert a mohamedán (szaracén) és zsidó kereskedőtökések továbbra is bérelték az állami jövedelmeket, ami — főleg az addig egyházi kézen levő sókereskedelem terén — sértette az egyház érdekeit. Ezért Róbert esztergomi érsek a pápa felhatalmazásával 1232. február 29-én interdictum alá vetette az országot, ami azt jelentette, hogy a templomokat bezárták, s a papok nem kereszteltek, eskettek és temettek. Ilyen súlyos egyházi büntetésre Magyarországon Lukács érsek óta nem volt példa. Emellett az érsek Apodfia Dénes nádort és a királyi pénzügyigazgatás vezető tisztviselőit személy szerint is kiközösítette az egyházból. (Vö. a bevezetéssel.)

245. A későbbi IV. Béla.
246. Apod szolnoki ispán fia Dénes, anyjának, Bertold meráni herceg nővérének révén Gertrud királyné unokatestvére, II. András belső híve és kormányzatának vezető államférfia, 1216—1224 tárnokmester, 1227—1228 és 1231—1234 nádor volt. Ő kezdeményezte a királyi birtokok felbomlása folytán szükségessé vált új gazdaságpolitikát, az adó-, vám- és illetékrendszer kiépítését, a királyi jövedelmek bérbeadását. Emiatt országos gyűlölet övezte, a klérus és Béla trónörökös az ország megrontójának tartották. IV. Béla trónralétekor megvakította.
247. Simon győri ispán, Bertrand nevű testvérével vándorolt be Aragóniából Magyarországra. 1223-ban tűnik fel, mint a király „vitéze”. Dunántúlon kapott birtokokat, majd győri ispán lett, s (nyilván nyelvtudása miatt is) gyakran járt külföldi követségekben. Az uralkodó osztály világi tagjai közül ő az első, akinek rendszeres diplomáciai tevékenységéről tudunk. Ő vitte többek közt IV. Béla 1250. évi híres levelét is a pápához. Mint katona is kitűnt. Vitézül harcolt a mohi csatában, majd 1242 telén két hónapon át sikerrel védte Esztergom várát a tatárok ellen. 1250—1260 közt halt meg.
248. Voczoni Rembald, a magyarországi ispotályosok rendfőnöke 1225 és 1255 között fordul elő oklevelekben.
249. A levél eredetije elveszett. 1245. évi átiratban a vatikáni levéltárban (Arm. I. c. X. no. 6.), későbbi másolatban a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. Kiadta Theiner. I. 104. l. Kelte: 1232. május 16. II. András uralkodásának éveit 1204 tavaszától, bátyja fogságából való kiszabadulásától számította.
250. A királynak a megelőző levélben előadott kérésére a pápa Pecorari Jakab praenestei püspököt küldte Magyarországra legátusnak, aki 1232 őszén érkezett meg, de II. András több mint fél esztendeig kerülte vele a találkozást és csak megbízottjain keresztül érintkezett vele. A tárgyalások eredmény nélkül húzódtak. Ekkor a pápa a közben felfüggesztett interdictum foganatosításával fenyegetőzve, rászorította a királyt a személyes tárgyalásra. A halicsi hadjáratra induló Andrást a legátus emberei a beregi erdőben az ország határán érték utol, s ott jött létre az egyház kívánságait teljesítő egyezmény.
251. A bibliai Salamon király.
252. A pápai befolyás az itt tárgyalt eseményekkel kapcsolatban érte el csúcspontját Magyarországon. Ezt mutatja az is, hogy egyetlen

magyar király sem ismerte el a pápától való függést ilyen végletes, a hűbéri függésre emlékeztető formában, mint II. András e levélben tette.

253. A bibliai Dávid király.
254. Lásd a fejezet bevezetését és a 244. sz. jegyzetet.
255. Miklós fia Miklós 1231—1235 közt tárnokmester, Móric 1233—1234-ben étekgögmester. Apa fia Mihály 1231—1234 közt lovászmester, Bágyon 1232—1234 közt pohárnokmester, II. András belső hívei és gazdasági főtisztviselői, akiket a király azért küldött ki a legátussal való tárgyalásra, hogy minél kevesebb engedményt tegyenek. Végül is kénytelenek voltak a klérus követeléseit teljesíteni, de ez sem mentette meg őket a bukástól, mert a három utóbbit Béla trónörökös követelésére 1234 végén a király megfosztotta tisztségüktől. Elvesztette vezető szerepét Dénes nádor is, akinek pártjából csak Kán nemzetbeli Gyula bán és Miklós tárnokmester maradhattak a kormányzatban. Velük esküdtek össze a tisztségüket veszített urak II. András és fiai ellen 1235-ben, de közben az öreg király meghalt, és a trónralépő IV. Béla kemény kézzel sújtott le a lázadókra. Apod fia Dénest és Kán Gyulát elfogták, az előbbi megvakították, az utóbbi börtönben halt meg. Az összeesküvés többi résztvevője külföldre menekült.
256. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a vatikáni levéltárban. (Liber censuum can. apost. 356.) Kiadta Theiner. I. 123. l. A levél dátuma 1233. szeptember (a napi dátum hiányzik), a beregi egyezmény kelte 1233. aug. 22.

V. FEJEZET

257. IX. Gergely pápa.
258. II. (Hohenstauf) Frigyes német-római császár, szicíliai király (1212—1250) Németország és Itália egyesítésével központosított birodalmat próbált létrehozni. Ez a törekvése azonban megbukott az észak-itáliai városok és a német feudális oligarchia ellenállásán. Ezt az ellenállást IX. Gergely pápa szervezte, hogy a császári hatalmat megalázza és a pápai hatalmat megerősítse.
259. Az észak-itáliai (lombard) városok a XII. század közepe óta elkeseredett harcot folytattak a császári elnyomás ellen. I. (Barbarossa) Frigyesztől kivívták függetlenségüket. II. Frigyes újból kísérletet tett leigázásukra.
260. II. Frigyes 1225-ben ünnepélyesen ígéretet tett a pápának, hogy kereszties hadjáratot indít a szeldzukok által visszafoglalt Jeruzsálem felszabadítására. 1227-ben el is indult, de betegségére hivatkozva dolgavégezetlenül visszatért, s ezért a pápa kiközösítette. Ezzel megkezdődött az újabb elkeseredett küzdelem a pápaság és a császárság között. 1236-ban Frigyes a lombard városok ellen készülődött, ezek a pápával szövetségre léptek. Noha Frigyes 1228—1229-ben teljesítette kereszties fogadalmát, IX. Gergely a keresztiesháború sikertelenségére hivatkozva tiltakozott az itáliai vállalkozás ellen, s mikor a császár mégis a lombard városok ellen vonult, 1239-ben újra kiközösítette.
261. A levél eredetije elveszett. 1413. évi másolata a vatikáni levéltárban (Instr. misc. C. f. 37. no. 6.) és a párizsi Bibliothèque Nationale

- ún. cluny-i tekercsein. Kiadta: Huillard-Bréholles: Examen... 96. l. Keltetését a kiadó 1236-ra, Pauler (II. 175. l.) 1237-re teszi.
262. Vatatzes III. János niceai császár (1222—1254), Laszkárisz Teodor veje és utódja, IV. Béla sógora, elkeseredett harcban állott a konstantinápolyi latin császársággal és magát a bizánci császárok jogutódjának tekintve, Bizánc visszafoglalására törekedett.
263. Salvi perugiai püspököt előbb II. Iván Aszenhez küldte a pápa, hogy azt a Rómával való egyházi uniónak megnyerje, de el sem jutott Bulgáriába, mert közben kitört a bolgár cár és a pápa által pártfogolt latin császárság közt a háború. Ezért a legátus IV. Bélához fordult, felszólítva őt a „szakadár” cár országának meghódítására.
264. II. Iván Aszen bolgár cár (1218—1241), a balkáni bolgár hegemónia megteremtője, a maga uralma alatt akarta a bizánci császárságot helyreállítani.
265. Mária, II. András leánya 1221-ben lett II. Iván Aszen felesége, fia, Kálmán Aszen, 1241—1246 közt volt bolgár cár.
266. Ismeretlen személy.
267. Laszkárisz Mária, IV. Béla felesége, I. Laszkárisz Teodor niceai császár leánya, akinek nővérét Vatatzes János vette feleségül.
268. Gergely győri püspök. (Vö. a. IV. fej. 233. sz. jegyzetével.)
269. II. Balduin konstantinápolyi latin császár (1228—1261) a niceai császár és a bolgár cár által fenyegetett trónjának védelmére egész Nyugat-Európát végigkoldulta segítségért. A felszólítására összegyűlt keresztetsek azonban szedett-vedett kalandorok voltak, pénzért az ellenség szolgálatába álltak. Egy ilyen csapat készült ebben az időben Magyarországon átvonulni.
270. A bizánci császárság magát mindvégig „római” császárságnak nevezte; „római” részek alatt itt a Balkán déli részét kell érteni.
271. Újonnan megtértített területeken püspökségek alapítása és betöltése a pápa joga volt, aki azt kiküldött legátus által gyakorolta. Ezt a pápai jogot csak az investitúraharc után vették szigorúan, addig (mint nálunk I. István) a világi uralkodók is gyakran alapítottak és töltöttek be püspökségeket. Később I. István egyházszervezői tevékenységét azzal magyarázták, hogy pápai legátusi felhatalmazást kapott. Ezt akarta maga számára IV. Béla is megszerezni. A pápa azonban válaszában (Theiner. I. 164. l.) megtagadta e kérés teljesítését s csak abba lett volna hajlandó beleegyezni, hogy Béla maga jelöljön ki egy főpapot, aki megkapja a legátusi megbízatást.
272. Béla még trónörökös korában, 1230-ban hadat viselt sógora, II. Iván Aszen ellen, aki Magyarország délkeleti határvidékét fenyegette. A Vidin mellett aratott győzelem után Béla Magyarországhoz csatolta a Kárpátok, a Duna és az Olt közötti területet, szörényi bánsg néven. A kunok támadásai miatt elnéptelenedett területekre, melynek gyér lakossága románokból állott, magyar telepéseket küldött.
273. Jakab palestrinai püspök 1232 őszén jött Magyarországra mint pápai legátus, hogy II. András és a magyar klérus között a sókereskedelem és a királyi jövedelmek bérlete ügyében felmerült

- ellentéteket kiegyenlítse. Tárgyalásai a beregi egyezmény (lásd a IV. fejr. 250. sz. jegyzetet) megkötésére vezettek, ezt azonban a király nem tartotta be, s a legátus, miután hiába próbálta őt meggyőzni, 1234 tavaszán visszatért Rómába, távozásakor kiközösítve a királyt és tanácsosait, és az udvart interdictum alá helyezve. Magyarországi működése idején kisebb-nagyobb egyházi büntetéseket rótt ki részben anyagi, részben formai vétségekért egyes egyházakra és világiakra. Mivel a pápa ezeknek az ítéleteknek a végrehajtását felfüggesztette, Magyarországon nem sokat törődtek velük, IV. Béla azonban véget akart vetni a bizonytalan helyzetnek, s ezért kérte az ügy végleges rendezését.
274. A levél eredetije ismeretlen. 1245. évi pápai átirata a vatikáni levéltárban (Arm. I. c. X. no. 5.) és a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. Kiadta Theiner. I. 171. l.
275. János domokosrendi szerzetes, 1234—1238 között boszniai püspök, majd dominikánus rendfőnök. (Vö. a 352. sz. jegyzettel.) A domokosrendiek pesti priorjának sem nevét, sem egyéb adatait nem ismerjük.
276. Gergely győri püspök, lásd a IV. fejr. 233. sz. jegyzetet.
277. A levél eredetije ismeretlen. 1413. évi másolata a vatikáni levéltárban (Instr. misc. C.f. 37. no. 6.) és a cluny-i tekercseken. Kiadta Huillard-Bréholles: Examen... 97. l., aki a dátumot 1239-re teszi.
278. Az Európában tatároknak nevezett mongolok törzseit a XIII. század első éveiben Temudzsin szervezte meg, aki 1206-ban felvette a Dzsingisz kán nevet és seregével a világ meghódítására indult. 1220-ig egész Közép-Ázsia mongol uralom alá került. Dzsingisz kán 1227-ben bekövetkezett halála után utódai elfoglalták Kelet-Európát a Kárpátokig, Iránt és Mezopotámiát, végül Kínát is.
279. A tatárok már 1222-ben betörték a Kaukázus felől Kelet-Európába, 1223-ban súlyos vereséget mértek az orosz fejedelmek és a kunok egyesült seregére a Kalka mellett, de 1224-ben visszavonultak a Volga mögé. Újabb hadjáratra 1235-ben került sor, Dzsingisz kán unokájának, Batunak fővezérlete alatt. Előbb a Volga menti népeket hódoltatták, majd 1237-ben szétverték a kunokat és Kijev ellen indultak. Az orosz főváros 1240 decemberében elesett. Ezután a befagyott Dnyeperen átkelve, 1241 elején Magyarország határaihoz érkeztek.
280. Oroszország alatt a magyarok a halicsi fejedelemséget értették, melynek uralkodója Dániel, a magyar király hűbérese volt.
281. Ebben a formában egyetlen nagyobb mongóliai folyónak a nevéhez sem hasonlít. Talán a Szelenga nevének torzított formájával van dolgunk.
282. A középkor egyházi írói előszeretettel azonosították a számukra ismeretlen népeket a bibliában előforduló népekkel. Góg királyról Ezékiel próféta könyve 38. és 39. részeiben van szó mint nagy hódítóról, valószínűleg Gyges lydiai királyt értve. Országát Mágog földjének nevezi. Mágog Mózes I. 10:2 szerint Nőé fiának, Jáfetnek fia. A két név a zsidó apokaliptikus iratokban összekapcsolódott és a pogány hatalmakat Isten országa elleni utolsó, de sikertelen támadásra vezető hatalmasságokat jelentette. Ilyen

- értelemben került be a két név a keresztény világvég-váradalmakba is. A tatárokat nemcsak Magyarországon, hanem más európai országokban is azonosították Góg és Mágog népevel.
283. A mongolok eredeti vallása a samanizmus volt, de korán elterjedt köztük a buddhizmus és a nesztoriánus kereszténység is. A mongol uralkodó osztály vallási tekintetben messzemenően türelmes volt, s nyilván ez a vallási közömbösség tette azt a benyomást, hogy semmiben sem hisznek.
284. A mongolok az írást nesztoriánus keresztény papoktól tanulták, akik előázsiái sémi írást használták, mely valóban hasonlított a héber íráshoz.
285. Nyilván a nesztoriánus keresztény szerzetesekről van szó, akik Iránból mentek térítő útra a mongolok közé. A XII. században a kerait mongol törzs áttért a keresztény vallásra. Dzsingisz kán eleinte szövetségben volt a kerait kánnal, később azonban ellene fordult, legyőzte, népét birodalmába olvasztotta és írástudó szerzeteseit környezetébe fogadta.
286. A szaduceusok és farizeusok a babiloni fogság után, az időszámításunk előtti évszázadokban kialakult zsidó vallási pártok, melyek szertartásukban és szokásukban különböztek egymástól és ezek fölött szörszálhasogató vitákat folytattak. Természetesen semmi közük nem volt a tatárok közt térítő nesztoriánus szerzetesekhez. Ez esetben is a levélíró keres bibliai analógiát a számára ismeretlen jelenségekhez.
287. A tatárok, mint minden nomád nép, nagyszámú vezetőklóval indultak hosszú ideig tartó hadjárataikra.
288. Dzsingisz kán nevének eltorzított formája. A név jelentését alapján helyesen tudja a levélíró; pontosabban égi királyt, azaz isteni származású uralkodót jelent.
289. A mongol nagykán udvarának főtisztviselői nagyobbbrészt Dzsingisz kán rokonságából és a mongol törzsfőkből kerültek ki, ezek hatalmi jelvénye a nagykán pecsétje volt, melyet nyakukba kötve hordottak.
290. A nomád pásztornépek tejből erjesztenek szeszesitalokat.
291. Nyilván a mongoloknak 1237-ben meghódolt volgai mordvinokra gondol, akik valóban kalauzai voltak az orosz fejedelemségekre törő mongol seregnek. Nem voltak kegyetlenebbek a mongol seregben harcoló egyéb népelemeknél, a levélíró valószínűleg a német „Mord” (gyilkosság) szóval való egybehangzás miatt tulajdonít nekik különös vadságot.
292. A magyarországi dominikánusok 1227-től kezdve az Al-Duna környékén tanyázó kunok közt térítettek, s tőlük hallottak a tatárokról, de egyúttal a keleten maradt magyarokról is. A kun missziót pártfogoló Béla trónörökös támogatásával 1232-ben négy dominikánus szerzetes indult el a keleti magyarokhoz, de célhoz nem értek. 1235-ben Julián barát három társával vágott útnak, társai elpusztultak, ő maga azonban megtalálta „Nagymagyarországot”, a mai Baskíria vidékén. 1237-ben másodszor utazott keletre, de már nem jutott el a keleti magyarokhoz, akiket a tatárok leigáztak. Batu kán hódolatot követelő levelével tért vissza IV. Bélához. Magyar ferences utazókról csak ez a levél tesz említést.

293. A levél (bevezető formulák nélkül) Matthew Paris angol szerzetes krónikájába iktatva maradt fenn, ahol úgy szerepel, mint egy magyar püspöknek volt párizsi iskolatársához intézett levele. Kiadta (Scriptores Rerum Britannicarum 57. VI. 75 után) Fejér. IV/1. 232. l. Keltetését az a megjegyzés segít megállapítani, hogy a tatárok még nem keltek át a Dnyeperen, mert várják a telet, a folyam befagyását. Eszerint a levél dátuma 1240 nyara vagy ősze.
294. A tatárok 1241. március 10-én törtek be Vereckénél, s két napra rá szétverték Tomaj nembeli Dénes nádor határvédő csapatait. A döntő ütközetre Mohinál került sor április 11-én, s ez a magyar sereg katasztrofális vereségével végződött.
295. Bánca nembeli István, 1238-tól kancellár, 1241-ben váci püspök, de már 1242-ben esztergomi érsek. Nagy műveltségű egyházi férfiú volt, aki a tatárjárás idején egész Európát bejárta IV. Béla segélyt kérő követeként. A pápai udvarban is megkedvelték, s 1252-ben praenestei püspökséget és (a magyar főpapok közt elsőnek) bíborosi rangot nyert. Rómába költözött, és fontos szerepet vitt a pápai kormányzatban. Magyarországra mint pápai legátus, többször is ellátogatott.
296. A levél eredetije elveszett. 1245. évi pápai átirata a vatikáni levéltárban. (Arm. I. c. X. no. 5.) Kiadta Theiner. I. 182. l. Keltelési éve 1241. Béla ez év májusában a tatárok elől menekülve, Zágrábban tartózkodott, ahová a haldokló Kálmán herceget is szállították.
297. Hohenstauf (IV.) Konrád német király (1250—1254), II. Frigyes fia és utódja. Már apja életében, 1236-ban királlyá választották, s az Itáliában időző Frigyes helyett ő kormányozta Németországot. Ezért fordult őhozzá is IV. Béla. Konrád apja rendelkezése 1241 tavaszán sereget is gyűjtött a tatárok ellen, de mihelyt értesült arról, hogy a tatárok a Dunánál megálltak, eloszlatta csapatait.
298. A tatárok 1241 folyamán nemcsak Magyarországot támadták meg, hanem két másik seregük északnyugat, ill. délnyugat felé indult Halicsból. Az első Lengyelországot és Sziléziát dúlta fel, s Krakkó felégetése és II. Henrik sziléziai herceg szerencsétlen végű legnicai ellenállási kísérlete után Morvaországon át vonult hazánkba. A másik az al-dunai Kunországot és Bulgária északi részét hódoltatta, délről tört be Magyarországra. Nagyobbik Magyarországon IV. Béla a keleti magyarokat érti. (Vö. a 292. sz. jegyzettel.)
299. Esztergom, Székesfehérvár és más dunántúli és északnyugati várak ellenálltak a tatár ostromnak.
300. A mohi csatáról van szó.
301. István váci püspök. (Lásd a 295. sz. jegyzetet.)
302. A levél eredetije elveszett. Középkori másolata az ún. baumgartenbergi formulás könyvben (a bécsi Hofbibliothek 409. sz. kézirata 52/a lapján). A levél dátuma a szövegből kiderül, mert utalás van benne István püspök 1241. tavaszán történt követségére.
303. A levelet eddig a celdömölki bencés apátnak tulajdonították, de a keltetéséből is kiderül, hogy a bécsi Schottenstift apátjáról van szó, mely élénk kapcsolatban állt a brit szigetekkel. Az

- akkori apát neve Felix is megfelel a levélben megadott kezdőbetűnek.
304. Izmaeliták alatt Magyarországon a mohamedánokat, s általában a pogányokat értették.
305. Az Altáj hegységről van szó.
306. Pontatlan, hallomásból szerzett értesülések. Valószínűleg Kücsülik karakitán uralkodóról, akit 1216-ban, és Mohamed Kotbeddin korozmin sahról van szó, akit 1221-ben támadott és vert meg Dzsingisz kán.
307. Egyetlen orosz fejedelemről tudunk, aki a tatár támadás idején elesett a harcokban, ez Jurij Vszevolodovics vlagyimiri nagyfejedelem volt, 1237-ben. A tatárok a többi fejedelemséget (ötnél többet) is elfoglalták 1241-ig, de fejedelmeik vagy elmenekültek, vagy meghódoltak. A tudósítás tehát egy még régebbi eseményre, az 1223. évi Kalka menti csatára vonatkozik, melyben valóban több orosz fejedelem életét vesztette.
308. II. Henrik sziléziai lengyel herceg 1241. április 9-én Legnicánál vesztette el a csatával együtt életét a tatárok elleni harcban.
309. Kálmán halicsi király, horvát-szlavon-dalmát herceg a mohi csatában halálosan megsebesült. Zágrábba vitték, ahol 1241 május folyamán meghalt.
310. Lásd a 298. sz. jegyzetet.
311. A levél eredetije ismeretlen, szövege Matthew Paris angol szerzetes krónikájába iktatva maradt fenn. Pauler (II. 664. l.) szerint lehetséges, hogy a levél külföldi koholmány. Emellett szólna az a tudósítás, hogy a tatárok 1241 karácsonyán keltek át a Dunán és ezután pusztították el az osztrák, cseh és morva határvidéket. A valóságban a Dunán való átkelés 1242 februárjában történt, a határvidék feldúlása pedig még 1241-ben, a Sziléziából jövő seregek által. Miután kiderült, hogy a levelet valóban nem Magyarországon írták (ld. a 303. jegyzetet), a pontatlanságok érthetővé válnak.
312. IX. Gergely pápa 1241. augusztus 22-én, utódja, IV. Cölesztin ez év november 10-én halt meg, s IV. Béla 1242 elején azt hitte, hogy az új pápát már megválasztották, csak nevét nem sikerült még megtudnia. Ezért nem tette ki levele címzésében a pápa nevét. A valóságban csak 1243 nyarán került sor az utód, IV. Ince megválasztására.
313. Kunország királyának címét IV. Béla még 1227-ben, az al-dunai kunok megtérítése és országuknak hűbéri fennhatósága alá vonása alkalmával felvette.
314. István váci püspökről lásd a 295. sz. jegyzetet.
315. A tatárok 1242 februárjában keltek át a befagyott Dunán.
316. A levél eredetije elveszett, 1413. évi másolata a vatikáni levéltárban (Instr. misc. f. 37. no. 6. D. I.), későbbi másolata a párizsi Bibliothèque Nationale ún. cluny-i tekercein. Kiadta: Huillard-Bréholles: *Historia diplomatice Frederici II. VI/a. 902. l.* A levél keltének éve a szövegből kiderül: 1242.
317. A levélírók nem tudták a pápa nevét, mivel IX. Gergely utódját ekkor még nem választották meg. (Vö. 312. sz. jegyzettel.)

318. A bibliai Jeremiás prófétáról van szó.
319. A levél eredetije ismeretlen, másolata egy sienai eredetű középkori kódexben, melyből F. Schneider közölte a *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte* 1915—1916. évfolyamában, 668. l. Ugyanebben a kódexben található Uriás pannonhalmi apátnak a pápához és a bíborosokhoz intézett egyidejű leveleinek olasz nyelvű rövid kivonata is, közölve uo. A levél kelte a szöveg alapján 1242. február 2.
320. IV. Ince pápa (1243—1254).
321. A francia származású Bertalan pécsi püspök ekkor a pápa közelében, valahol külföldön tartózkodott s valószínűleg püspökségéről való lemondását készítette elő, ami 1251 elején be is következett. (Vö. Szentpétery. 288. l.)
322. Lásd a IV. fej. 247. sz. jegyzetet.
323. Eredetije a vatikáni levéltárban (Arm. II. c. VII. no. 12.) Kiadta Fejér. A levél keltezése körül hosszú vita folyt, Szentpétery (289. l.) 1250-re teszi.
324. A brodnikok az Al-Duna táján tanyázó nép voltak, egyes történészek a kunokkal rokon török, mások szláv népnek tartják.
325. IV. Béla vejének, Ratiszláv csernigovi fejedelemnek mint Bosznia bánjának a bogumilok elleni hadjáratáról van szó.
326. 1250 első felében osztrák feudális urak végigrabolták Magyarország nyugati határát, IV. Béla az év nyarán bosszuló hadjáratot vezetett Ausztriába. (Pauler. II. 280—281. l.)
327. A Fekete-tenger északi partvidékén megalakult nyugati tatár birodalom, az Arany Horda a Kárpátokig, Lengyelország határáig és a Balkán hegységig uralma alá vetette Kelet-Európát.
328. II. Frigyes német-római császár, szicíliai király (1212—1250).
329. IX. (Szent) Lajos francia király (1226—1270).
330. IV. Béla 1250 körül adta férjhez Anna leányát Ratiszláv csernigovi fejedelemhez, a későbbi bolgár cárhoz, Konstancia leányát Leo halicsi trónörököshöz, Kinga leányát pedig Boleszláv gneznói herceghez.
331. A tatárjárás után IV. Béla a Balkánra áthúzódott kunokat visszatelepítette Magyarországra, a Duna—Tisza közére.
332. István trónörökös, a későbbi V. István 1254-ben vette feleségül az egyik kun vezér keresztény hitre tért leányát, Erzsébetet.
333. Lásd a IV. fej. 222. sz. jegyzetet.
334. A tatárjárás után IV. Béla az ispotályos (johannita) lovagrendnek adta a Déli Kárpátok és a Duna közti (a mai Romániának Oltenia és Muntenia nevű tartományait magában foglaló) román-szláv-kun lakosságú területet, melyen ekkor már a román államalakulások csirái is jelentkeztek a magyar királytól függő vajdaságok formájában.
335. A tatárjárás tapasztalatai alapján IV. Béla nagyszabású várépítkezésbe fogott. Ekkor keletkezett a mai budai (akkor pest-újhegyi) és a visegrádi (az ún. Salamon-tornya) vár is.

336. Herakleios kelet-római (bizánci) császár (610—641) súlyos harcokat folytatott II. Chosroes Parviz perzsa királlyal (591—628) a birodalom előázsiai tartományainak védelmében. A Duna természetesen nem szerepelt ezekben a háborúkban, IV. Béla, ill. a levél fogalmazója nyilván az egyidejűleg Bizánra támadó avarokkal tévesztette össze a perzsákat. Az avaroktól Herakleiosnak valóban a Duna, pontosabban az Al-Duna vonalán húzódó birodalmi határt kellett megvédenie.
337. A hunokról megemlékező ókori történetírók (Jordanes stb.) ismeretesek voltak a XIII. századi Magyarországon. Az ókori források egyöntetűen Magyarország területére helyezik Attila székhelyét.
338. A római császároknak, elsősorban Marcus Aureliusnak Pannóniából indított hadjáratairól van szó.
339. IX. (Szent) Lajos 1248—1254 közt vezette Egyiptom ellen a hatodik keresztes hadjáratot, mely súlyos vereséggel végződött.
340. A negyedik keresztes hadjárat után, 1204-ben alakult konstantinápolyi „latin” császárság és az előázsiai (a szövegben: tengerentúli) keresztes államok a Kisázsia szorult bizánci (nikeai) császárság, a bolgárok, a szeldzsuk-törökök és az örmények állandó támadásainak voltak kitéve, s védelmük nagy gondot okozott a pápaságnak, mely újra meg újra keresztes hadjáratokat szervezett segítségükre. IV. Béla álláspontját a későbbi események igazolták, mert a keresztes államok a XIII. század második felében a nagy áldozatok ellenére elbuktak.
341. A levél eredetije a vatikáni levéltárban (Arm. II. c. VII. no. 18.), hártján, vörös és sárga selyemzsinóron függő aranybullával. Kiadta Theiner, I. 230. l. Keltezésére nézve lásd a 66. sz. jegyzetet.
342. Benedek 1238-tól mint budai prépost és alkancellár szerepel az oklevelekben, 1240-ben fehérvári prépost lett és kancellárrá lépett elő, 1241-ben kancellársága megtartásával elnyerte a kalocsai érsekséget. IV. Béla, mint régi bizalmas munkatársát 1253-ban a megüresedett esztergomi érseki székre jelöltette, a pápa azonban vonakodott a jelölést megerősíteni. A király álláspontja végül is győzött, s Benedek 1254-ben elfoglalhatta az esztergomi érseki széket. 1261-ben halt meg.
343. Báncsa nembeli István. Lásd a 295. sz. jegyzetet.
344. A kunok közt már a tatárjárás előtt megkezdett térítő tevékenységet a domokosrendi szerzetesek sikerrel folytatták, de a pogány vallási hagyományok még sokáig elevenen maradtak, sőt IV. László uralkodása idején erős visszahatás következett be.
345. Dániel halicsi fejedelem, hogy a tatár fenyegetés ellen nyugati segítséget nyerjen, csatlakozott a római egyházhoz. Ennek a IV. Béla által közvetített kapcsolatnak eredményeként a pápa Dánielt 1255-ben királlyá koronáztatta. A segítség elmaradása miatt azonban a halicsi egyházi unió nem szilárdulhatott meg.
346. A levél eredetije a vatikáni levéltárban (Arm. II. c. VII. no. 19.) hártján, zöld és fehér selyemzsinóron függő aranybullával. Kiadta Theiner I. 232. l. A levél keltezésének indoklását lásd Szentpétery. 308. l.

347. Hontpázmány nembeli Lampert 1246-tól 1275-ig volt egri püspök.
348. Benedek nevű bánt a XIII. századból egyet ismerünk, aki később nádor lett, s 1204 körül tűnt el a közéletből. Gondolhatunk itt még Bánk (azaz Benedek) bánra is, de ő is túl korán szerepel ahhoz, hogy a levélben említett leányok apjának tarthatnók. Nem lehetetlen azonban, hogy Osl nembeli Benedek, aki 1246—1256 között fordul elő oklevelekben, rövid ideig báni méltóságot viselt. Ez esetben arról van szó a levélben, hogy Osl bán özvegye, Benedek mostohaanyja hívja magához Benedek árván maradt leányait, annál inkább, mivel ő is a Sopron megyei Széplakon élt, ahol Benedek is birtokos volt. (Vö. Karácsonyi II. 404. l.)
349. Osl nembeli Osl 1216—1246 körül szerepel az oklevelekben; soproni, pozsonyi ispán, tárnokmester és 1240-ben szörényi bán volt. Özvegye nevével 1261-ben találkozunk utoljára.
350. Az oklevél eredetije az Ostffy-levéltárban. Keltezése más, ugyanott kiállított királyi oklevélből derül ki. (Lásd Szentpétery. 336. l.)
351. A domokosrendnek 1260-ban, Strassburgban tartott gyűlése (capitulum generale) János püspök csodatételeinek vizsgálatával foglalkozott, s ehhez tanúvallomásokat gyűjtött. Nyilván ilyen megkeresésére írta IV. Béla és felesége a következő két levelet.
352. A görögkeleti és bogumil lakosságú Boszniában a magyar királyok térítő tevékenységet kezdtek, s a XII. század végén megalakult a boszniai katolikus püspökség. A térítés azonban a lakosság elszánt ellenállásába ütközött, sőt a XIII. század elején maga a kinevezett katolikus püspök is a bogunilokhoz pártolt. A pápa és a magyar király ezért 1233-ban a domokosrendieknek adta át Boszniát mint missziós területet, és a nagy tekintélyű, egyházi irodalmi munkásságával nemzetközi hírnevet szerzett Freiburgi János lett a püspök. De eredményeket ő sem tudott elérni, s már 1235-ben a lemondás gondolatával foglalkozott, majd 1238-ban le is mondott s a domokosrend főnökévé választották. Meghalt 1252-ben. Lásd Hodinka Antal: Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Bp. 1898. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XVII.) 4—10., 85—86. l.
353. A levél eredetije ismeretlen. Fejér nyomtatott közlésből adta ki. A kelteztést illetőleg a domokosrend 1260. évi közgyűlését szokás tekintetbe venni, de ez ellen szól az, hogy Mária királynénak ugyanez időben kelt levelében IV. Béla és István ifjabb király viszályáról van szó, ami 1262-ben következett be. A királyné „Stájerország hercegasszonya” címe viszont 1261 után értelmetlen volna, mivel ez évben IV. Béla lemondott Stájerországról. Ez ellentmondások miatt a két levél jelenleg ismert formáját a szakemberek nem tartják egészen megbízhatónak.
354. IV. Béla feleségéről lásd a 267. sz. jegyzetet.
355. István trónörököst, a későbbi V. Istvánt apja már 1245-ben ifjabb királlyá koronáztatta, majd Stájerország kormányzását bízta rá. Stájerország elvesztése után István Erdély hercege

- lett, de ez nem elégítette ki ambícióit, s 1262-ben összeütközésbe került apjával. Ekkor azonban még meg tudtak egyezni, s István az ország keleti felét mint ifjabb király, önálló uralkodóként kapta meg. A levélben valószínűleg erről a viszályról van szó, ez esetben azonban az 1260-as keltezése nem helyes.
356. A levél eredetije ismeretlen, nyomtatott közlésből kiadta Fejér. Keltezésére nézve lásd a 353. sz. jegyzetet.
357. Ottó passauai püspök (1254—1265) egyházmegyéje önállóságáért sokat küzdött a bajor hercegekkel, s ellenük II. Ottokár cseh király és osztrák herceg segítségét vette igénybe.
358. Ezt a vádat a kunokról II. Ottokár cseh király terjesztette, hogy IV. Béla hitelét rontsa a pápa előtt. A Stájerországért folytatott harcokban a kunok is részt vettek, s ezt Ottokár úgy állította be, hogy a magyar király pogányokat uszít a keresztényekre. Egyébként a kunok ekkor még valóban alig vetkeztek le pogány szokásaikat.
359. II. Ottokár cseh király (1253—1278) III. Béla magyar király Konstancia leányának unokája, s így IV. Béla unokaöccse volt.
360. A Babenberg-dinasztia kihalása (1246) után az osztrák tartományokért IV. Béla és II. Ottokár versengtek. 1254-ben Alsó- és Felső-Ausztria Ottokaré, Stájerország IV. Béláé lett. 1258-ban azonban felkelés tört ki Stájerországban a magyar uralom ellen, s a felkelők Ottokárnak ajánlották fel a hercegséget, 1260-ban háborúra került sor IV. Béla és Ottokár közt, az utóbbi a Morvamezőn nagy győzelmet aratott s a békekötéskor a magyar király lemondott Stájerországról.
361. A békefeltételek megtartásának biztosítékául IV. Béla négy magyar ispánt adott kezesül Ottokárnak. Ezek közül az egyikről van szó.
362. A békekötés ellenére nem szűntek meg a súrlódások a magyar-osztrák határon, s mindkét fél a pápához fordult panasszal. Végül is 1261-ben megújították a békét, s ez véget vetett a háborúskodásnak.
363. Ismeretlen eredetiből közölte Hormayr: Archiv 1828. A levél dátuma a benne említett eseményekből derül ki.
364. IV. Kelemen pápa (1265—1268).
365. László királyi jegyző, honti főesperes 1264—1265 körül szerepel az oklevelekben.
366. IV. Béla és István ifjabb király közt 1264-ben újabb viszály tört ki, mely Istvánnak és híveinek isaszegi győzelmével és békekötéssel ért véget 1265-ben. István megtartotta uralma alatt az ország keleti részeit.
367. Eredetije a vatikáni levéltárban (Arm. II. c. VII. no. 20.). Kiadta Theiner I. 279. l.
368. Demeter barsi főesperes, Erzsébet ifjabb királyné kancellárja 1263—1266 közt fordul elő az oklevelekben.
369. Eredetije a vatikáni levéltárban. (Arm. II. c. VII. no. 15. Kiadta Theiner. I. 282. l.
370. Ják nembeli Ebed fiai, Kemény és Ják dunántúli birtokos urak ádáz harcban állottak a szomszédos Hahót nembeli Panyittal

Nick falu birtokaért. A király az előbbieknak adott igazat, Panyitot jószágvesztésre és homlokán való megbélyegzésre ítélte. Ez azonban ellenállott, tovább hatalmaskodott, s a király haragja elől István ifjabb király védelme alá húzódott. (Karácsonyi II. 117—119. l.)

371. Keled fia Keled és Farkas valószínűleg a fent említett Hahót nembeli Panyit unokaöccsei (vö. Karácsonyi II. 116. s köv. l.), s nyilván nagybátyjuk oldalán keveredtek bele az Ebed fiaival folytatott viszályba. Kivégzésükre aligha került azonban sor, mert Keled 1273-ban is élt.
372. Eredetije az OL-ban (Múzeumi Törzsanyag). Keltezésére lásd Szentpétery 468. l.
373. II. Ottokár cseh király 1261-ben elvette feleségül IV. Béla unokáját, Kunigundát, Anna hercegnő és Ratiszláv csernigovi fejedelem leányát.
374. Laszkárisz Mária a IV. Béla és István fia közötti viszályban férje pártján állott.
375. Anna hercegnő, Ratiszláv csernigovi fejedelem, majd boszniai bán és bolgár cár felesége. Férje 1262-ben bekövetkezett halála után fiát, Béla macsói herceget szerette volna István ifjabb király helyett trónörökössé tenni. Ehhez IV. Bélát is megnyerte, aki már foglalkozott a trónöröklés rendjének megváltoztatásával, mikor István ifjabb király fegyverrel kényszerítette őt jogai elismerésére. Anna és fia joggal félték attól, hogy IV. Béla halála után V. István bosszút áll rajtuk. Később Anna valóban el is menekült Ottokár udvarába.
376. Az István ifjabb királlyal szemben IV. Béla mellett álló bárók, Kőszegi Henrik, a Geregye-testvérek és mások, akik IV. Béla halála után Ottokárhoz szegődtek.
377. Eredetije ismeretlen. Másolata a bécsi Hofbibliothekban, Kunigunda cseh királyné formuláskönyvében.

VI. FEJEZET

378. A levelet a Rátót nembeli Roland, vagy Loránd nádor (1249—1260) küldi a Hahót nembeli Csák ez időbeli királyi tárnokmesternek. A tárnokmester ugyanis megfelelőbb személyzettel rendelkezett még ez időben a bírságok behajtására, mint a nádor. Később már ennek is megvoltak a bírságbehajtói (executores).
379. Ez az Osl bán csak az 1216—1246 között szörényi bániságot viselt II. Osl lehet. Özvegyével kapcsolatban lásd az 59. sz. levelet. A per e II. Osl testvérével, Beleddel folyt a Sopron megyei Vadosfa és Család birtokaért 1249—1254 között. (Karácsonyi. II. 404. l., H. Okm. I. 26—27. l.) A bírságokból egy rész valóban a bíraskodó nádort illette és nem a felperest csupán (Hajnik. 442—450. l.).
380. Az eredetiről kiadta a H. Okm. I. 26. l., majd Wenzel.
381. Akit Kunigunda e levelében kedves nővérének nevez, Béla hercegnek, IV. Béla ifjabb fiának felesége, a brandenburgi Kunigunda. A herceg 1264-ben, mintegy 21 éves korában vette

feleségül. A születendő gyermekről, kiről e levélben szó esik, egyebekben mit sem tudunk. Talán meg sem született, vagy csecsemő korában elhalt. Béla herceg maga is, 1269-ben elhunyt. (Wertner, Árpádok. 495. l.)

382. Kunigundának e levelét, és a következőket is, Palacký cseh történész adta ki a bécsi Nationalbibliothek 526. sz. latin kódexéből, melyet 1280 körül állítottak össze Csehországban. E levél — a következőkkel együtt — Kunigunda cseh királynétól, Przemysl II. Ottokár feleségétől, IV. Béla unokájától származik. Anyja, Anna, IV. Béla legkedvesebb, de a családban igen sok bajt okozó, túlságosan is büszke leánya, Ratiszláv halicsi (Galícia) király felesége volt. 1226–1227 táján született és 1274 után halt meg. Ez évben még a Margit-legendában szerepel. Vejenek Ottokárnak másodfokú unokatestvére volt, mivel ez Konstanciának, III. Béla leányának unokája volt. Leánya Kunigunda, kit Ottokár azután vett feleségül, hogy Szent Margittól, Anna húgától kosarat kapott, korának egyik legszebb asszonya volt, kinek szépségéről a kortársak úgy vélekedtek, hogy az még a félhalottakat is feltámasztaná (Pauler. II. 243. l.). Férje Ottokár, e néven a második, a cseh nemzeti dinasztíának, a Przemysliek családjának utolsó előtti, de legnagyobb tagja. 1248-tól volt cseh király, majd a Babenbergerek kihaltával osztrák hercegnek is megválasztották, később Karintia és Szlovénia birtokába jutott. Stájerország miatt a magyarokkal folytatott háborúit befejező győzelem ezt az osztrák tartományt is hatalmába adta. Habsburg Rudolf német királlyá választását nem akarta elismerni, mire osztrák hűbéreitől a Habsburg megfosztotta. 1278-ig tartottak a háborús bonyodalmak Ottokár és az új német király között és ez évben a Morvamezőn vívott csatában, melyben rokona, IV. László magyar király is ellensége oldalán küzdött, életét vesztette.
383. A levélből csupán annyi derül ki, hogy Kunigunda anyja, Anna galíciai királyné, és veje, Ottokár cseh király között valami oknál fogva megromlott a viszony, s ennek hátrányait Kunigunda is érezte. Ezért beszél számkivetésről, megvetésről. De hogy ennek a változásnak mi volt az oka sem a levélből, sem egyébként megállapítani nem lehet. Mégis azt sejtethetjük, hogy az ekkor már özvegyasszony Anna, aki ekkor atyja mellett élt (kinek legkedvesebb leánya volt), az Ottokár és Béla között ismételt kiújuló ellenségeskedések miatt viselkedett annyira hidegen leánya férje irányában.
384. Kunigunda első leánya, kit ugyancsak Kunigunda névre kereszteltek, 1265-ben, második leánya, Ágnes, 1269-ben született.
385. A levél kedvesen udvarias hangja és annyira csiszoltan ünnepélyes stílusa miatt érdemel különös figyelmet, és azért is mert a középkori, mindig ünnepies konvención is átérződik az unokaleány meleg vonzódása.
386. A levél 1268 februárjában kelt, mikor II. Ottokár a poroszok és más balti népek elleni „keresztes” hadjáratból („peregrinatio cum armis” — fegyveres zarándoklás), éppen visszatérőben volt.
387. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
388. Anna, IV. Béla leánya. (Vö. a 382. sz. jegyzettel.)

389. A kereskedőt Halicsban (Galícia), Kunigunda atyjának, Ratiszláv királynak országában fosztották ki. Az eset Ratiszláv halála (1263) után történhetett, mikor Anna rövid ideig elhunyt férje országát kormányozta. Leánya ugyanezért fordul hozzá, kérvén a sziléziai (Opava — Troppau) kereskedő kárának megtéríttetését.
390. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
391. Erzsébet, IV. Béla király negyedik gyermeke 1236—1237 táján született. Nyolc-tíz éves korában került jövendő férje, Henrik bajor herceg atyjának udvarába. Így igaz, amit levelében ír, hogy gyermek korától kezdve nem látta nővérét, a nála talán tíz évvel idősebb Annát, e levél címzettjének anyját.
392. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
393. A levél kelte IV. Béla halála, 1270 május, és az Ottokár és V. István között létrejött békekötés (1270. július 25-e) közé helyezhető, mikoriban Anna, ki atyja halála után annak kincseit magához vette és öccse, V. István, az új király haragjától félve leányánál tartózkodott, s a családi viszály még el nem ült, Ottokár meg annak elintézésére távol volt.
394. Mária királyné, aki valóban meglátogatta unokáját, a cseh királynét, kevéssel utána, 1270. augusztus elején meghalt. Egy év alatt követte egymást tehát a legkedvesebb fiú, Béla herceg, az öreg Béla király és felesége, a görög császárléány Mária. Az esztergomi minorita templom nagy oltára előtt volt sírjukra a magyar középkor talán legszebb sírverse került:

*Aspice rem caram, tres cingunt Virginis aram:
Rex, dux, atque regina, quibus assint gaudia trina.
Dum licuit, tua dum viguit, rex Bela, potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas.
(Mária oltáron, nézd, nyugszik a sírban e három:
Béla, neje s herceg — örvendjenek ők az egeknek!
Míg lehetett, ült trónja felett a király hatalomban,
Csalfa lapult, szent béke virult, becsület vala ottan.*

(Geréb László ford.)

E szép verset a XIV. századi ún. Bécsi Képes Krónika őrizte meg számunkra.

A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.

395. A levél 1270 júniusában vagy júliusában kelt, mikor Anna öccse, V. István király elől leányához futott, Ottokár viszont éppen a családi viszály kiegyenlítése végett távol volt. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
396. — azaz a minorita rendből.
397. Hogy ki volt ez a Farkas nevű minorita, nem tudjuk. Egy-két e korabeli oklevél a tanúk között, az udvar emberei sorában említi. (Friedrich, G.: Codex diplomaticus Regni Bohemiae. II. 437., 452. l.)
398. Kunigunda e levelét testvére, Mihály halicsi herceg érdekében írta először nagybátyjához, V. Istvánhoz, következő levelét pedig ugyanez ügyben ennek feleségéhez, (Kun) Erzsébet királynéhoz. Mihály az V. István és atyja, IV. Béla közötti viszályokban eleinte István, majd — 1263 után — Béla oldalán állt. Hogy azonban Mihály azért változtatott pártot, mert István őt

nem eléggé támogatta, aligha felel meg a valóságnak, mivel az atya és fiú között 1263-ban létre jött békébe Mihályt is belefoglalták. (Fejér. IV/3. 76. l.) István mindenesetre súlyosan nehezelt hűtlensége miatt unokaöccsére, és ezt uralomra jutása után heves természetének megfelelő módon érezte vele. (Wertner, Árpádok. 473. l.)

399. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
400. Mihály halicsi hercegről van szó. Vö. a 398. sz. jegyzettel.
401. A levél kiadásáról lásd a 382. sz. jegyzetet.
402. Jogi tények megállapítására, valamint hiteles írásba foglalására a káptalanok nyertek megbízatást a királytól vagy a legfontosabb igazgatási és igazságszolgáltatási ügyeket közben tartó nagybíraktól (nádor, országbíró, később a személynök és néha a tárnokmester is).
403. A káptalan köréből kiküldendő „hitelt érdemlő” embert okleveleink latinságában „testimoniumnak” nevezik, és később már nevét sem hagyják el.
404. A levélben szereplő Panyit bán a Gömör megyei Uza környékén volt birtokos, s e falu is családja, vagy annak egyik őse nevét viselte. A helyszíni ténymegállapítás valóban a közelebb való egri káptalanra tartozott a királyi levél szerint, míg a fehérvári káptalan, mint az adásvételi szerződést kiállító hiteleshely, a hiteles iratnak a levélben foglalt részleteknek a hiteles oklevélbe való felvételére nyert megbízást.
405. E levelet a királyi parancslevelek mintájaként közöljük.
406. E levél az egri káptalan *jelentőlevele*, mely ünnepélyes formulázással ugyan, de kerek és világos előadásban írja le parancs szerinti eljárását Panyit bán ügyében. (Vö. az előző levéllel s a 404. sz. jegyzettel.)
407. A levél a székesfehérvári káptalan 1274. évi átiratában maradt fenn a körmendi Batthyány-levéltárban. Innen közölte Wenzel.
408. A levélfogalmazási technikának, a bevezetésben részletesen ismertetett „epistolaris sermo”-nak a magyarországi hivatalos írásbeliségre gyakorolt és ezt annyira jellemző hatását mutatja ez a Somogy megyei Csurgón egykor létezett johannita lovagház konventjének jelentését tartalmazó levél. Egy várjobbágy, azaz a királyi várak őrségéhez tartozó katonák egyik leszármazójának, a későbbi értelemben köznemesnek földjéről van szó a levélben. Nethec, a szóban forgó föld, talán Nedelic, Zala megye csáktornyai járásában, ma Jugoszláviában. Farkas ispán nevével kapcsolatos Banna nevű helynél két Somogy megyei Bánya nevű helyre gondolhatunk, az egyik ma Bárd, a másik Szerasztó tartozéka. A jelentő levelet az OL-ban őrzött, pergamenre írt eredetiről adta ki Wenzel.
409. A nádor, kinek a fogott bírák (Hajnik. 406—411. l.) jelentésüket küldik, Csák Péter volt (1275 nov. — 1276 jún. és 1277 novemberében hivataloskodott). Ezért Wenzel keltezése késői. Dénes nevű nádorispán, kire hivatkozás történik, a Pécz nembeli Dénes (1273 okt. — 1274 aug. és 1277 júl.-okt.) lehet. A perbe került föld, mely a jelentésben Chuhanának íródott, Csoknya Kaposvár környékén, vagy — és ez valószínűbb — az ugyancsak somogyi

Csokonya, melyet — vagy egy részét — IV. Béla Péter nádornak adta, egy a szerb hadjáratban zsákmányolt szent kereszt ereklyéért, (Fejér. IV/3. 490—493. l.) Az Őrs nevű birtok, vélhetőleg Kis, vagy külső Őrs Mernye mellett, az igali járásban, szintén Somogyban.

A fogott bírák alatt a nem hivatásos és nem a király által kiküldött és nevében ítélkező, hanem választott, „társadalmi” döntőbírószágok tagjait értették. Működésüknek tekintélyt és rendes perjogi érvényt ez az általánosan elismert, társadalmilag erős jellegük adott. Később a rendes perfolymatba is bekerültek. (Hajnik. 406—411. l.)

A levél eredetije bőrhártyán az OL-ban. Erről adta ki Wenzel.

410. Timót 1248—1263 közt zágrábi püspök. (Eubel. II. 537. l.) A káptalan választása ellenére is csak nehezen juthatott püspökségéhez, mivel nem volt nemes származású.
411. Benedek, az esztergomi várral szemközt levő hegyfokon épült Canterbury-i Szent Tamásról nevezett templom káptalanának prépostja volt a második tatár betörés évében. A decretumok, azaz az egyházjog doktora lévén gyorsan emelkedett tovább és 1286—1287-ben a főkáptalan nagyprépostja, de úgy látszik még ugyanez évben meghalt.
412. István, mint a levélből kiderül, Benedek elődje volt a szenttamási prépostságban.
413. Kelte az előadottakból derül ki. Kiadta az esztergomi főkáptalan levéltárának eredetijéből Knauz.
414. Az ipolysági premontreiek hiteleshelyi konventjének jelentő levele igen jó stílusú, rövid és világos tájékoztatás a vett királyi parancs teljesítéséről. A levélből kitűnik a hiteleshelyi eljárásnak az a törvény kívánta formája, mely szerint a konvent hitelt érdemlő embere a király megbízottjával (homo regius, homo regis) járt el a parancsban foglalt ügyben.
A jelentésben szereplő Cseri föld, ma Čerovo a régi Hont megye északi részén, Korpona mellett.
A konvent jelentése IV. László ugyanazon évben kelt adománylevelébe foglalva maradt fenn. Ennek pergamenre írt eredetijét az OL-ban őrzik.
415. Lodomér váradi püspök volt 1272-től 1276-ig, esztergomi érsek 1279-től 1298-ig.
416. Breki község a mai Pest megyei (Pilis) Sóskút mellett feküdt, Nána-Beszter nembeli sóskúti család kapta királyi adományba a tatárjárás után; ennek tagja Berki Tamás ispán, aki tekintélyes feudális úr volt ebben a korban.
417. Mihály apátúr a Csanád várában még Szent Gellért, az első csanádi püspök által alapított és Szűz Mária tiszteletére szentelt apátság élén állt. (Juhász. 45. l.) Lodomér közbenjárásának az volt az oka, hogy a csanádi Mária-kolostor, királyi kegyuraság alatt lévén, közvetlenül az esztergomi érsek felügyelete és védelme alatt állott.
418. Körülbelüli keltét a levélben szereplők alapján határozhatjuk meg. Kiadása: az eredetiről a Zichy Okmánytárban.
419. A B. betűvel jelzett bolognai doktor és esperes (archipresbyter), kihez Benedek prépost leveleit intézte, Bartholomaeus Brixiensis

(Bartholomeo da Brescia) néven a dekrétumok jogának, az egyházjognak egyik nagy, XIII. századi tekintélye. A Decretumhoz, a kánonjog összefoglalásához írt magyarázatainak a Glossa nevet adta, miként ez akkor a jogi irodalomban szokás volt. Bartholomaeus műve azonban a hivatalosnak tekintett magyarázat rangjára emelkedett. Glossa Ordinariának nevezték, és szerzője nevének első vagy éppen kezdő betűivel idézték: Barth. vagy B. (Sarti — Fattori, De claris Archyegimnasii Bononiensis professoribus, Bononiae, 1778. 457—469. Ph. Schneider, Die Lehre von den Kirchenrechtsquellen, Regensburg 1892. 119. l.)

420. Lásd a 411. sz. jegyzetet.
421. Elefántról, az esztergomi káptalan olvasókanonokjáról e levélen kívül más adat nem szól. (Kollányi. 22. l.)
422. A név hiányzik.
423. A dátumot az elmondott események határozzák meg. Kiadása, mint az előbbieké.
424. III. András magyar király (1290—1301).
425. Ubulnak, a Kállayak első ismert őseinek második fia Mihály ispán, aki 1252-től kezd szerepelni. Az ő fiai Mihály, István és László, a negyedik fiú Pál, csak e levélből ismeretes (Nagy Iván, VI. 27. l.). Buda város levelében csupán Istvánt és Pált említik Mihály gyermekei közül, de a baj, melyre a város levele csak utal, az egész családot érte. Hogy miről volt szó, maga Mihály ispán mondja el abban a tiltakozásában, amit az esztergomi káptalan 1292. július 20-án foglalt írásba. Elmondja, hogy ellenségei őt és fiait kiűzték birtokukból, mert néhai IV. László király mellett hűségesen kitartottak. Fiai Lengyelországba és a rutének földjére (Ukrajnába) voltak kénytelenek menekülni, míg ő maga Esztergomig futott üldözői elől. Mind e bajok fő szerzője, Szabolcs megyei birtokaik pusztítója pedig az Aba nembeli Amadé nádor volt. (H. Okm. VII. 225., Kállay Okl. 44.) E tiltakozásból derül ki az is, hogy első házasságából származó idősebb fiai voltak István és Pál, míg második házasságából született László és Mykch (Mihály). Az ügy, úgy látszik, csak hét év múlva, 1299-ben fejeződött be, amikor a király parancsára Szatmárnémeti, Nagyszöllős — Nagyszász bírái és esküdtjei, valamint a váradi káptalan külön-külön megvizsgálták a Mihály fiai ellen felhozott vádakát és megállapították azok elfogadhatatlanságát. A káptalan még külön kiemeli, hogy sem városi kereskedőknek, sem másoknak nem ártottak, a királyi felséget sértegetők kivételével. (H. Okm. VII. 277., 308., 276. Kállay Okl. 42., 43., 45.) A különös eset érdekesen mutatja a városok igen megnövekedett tekintélyét, melynek hasznát még megszorult nemes urak is jónak látták maguknak biztosítani.
426. A pécsi püspöki könyvtárban levő eredetiről kiadta Wenzel.
427. András győri püspök (1281—1287).
428. Németújvári Henrik fia Miklós, kit Kőszeginek is mondtak, a nyugati részek e korban félelmes oligarchája, a következő időközökben töltötte be a nádori tisztséget: 1275 jún.—okt., 1276 ún.—1277 júl., 1284—1286.

429. Benedek mester, prépost társadalmi kapcsolataira derül világ e levélből, miután Pál budai polgárt keresztkomájának nevezi. Benedek a győri püspök káplánjának mondja magát. Ez azonban nem egyéb, mint a függőség udvarias és szerény kifejezése egyháziak részéről. — Kiadása, mint az előző leveleké.
430. Vö. a 428. sz. jegyzettel.
431. Vö. a 415. sz. jegyzettel.
432. Lodomér érsek Benedek mesternek, egyháza prépostjának ügyében magánál a nádornál járt közben. Hogy Lodomér Benedeket levelében egyháza — az esztergomi főegyház — prépostjának mondja, azt mutatja, hogy az ellopott gerendák, az épületfa ügye áthúzódott a következő, 1296. évre, midőn Benedek már valóban nem a kisebb, Szent Tamás vértanúról nevezett káptalan, hanem az esztergomi főegyház káptalana élén állott.
433. A levél másolatban, a bécsi Nationalbibliothek 734. sz., XV. sz. eleji latin kódexében maradt fenn. Innen adta ki Knauz.

VII. FEJEZET

434. Fülöp, 1269—1279 közt választott aquileai pátriárka, a karintiai Sponheim hercegi dinasztia utolsó tagja, anyja révén II. Ottokár cseh király unokaöccse. Bátyjának, a karintiai hercegnek halála után 1269-ben magának akarta a hercegséget megszerezni II. Ottokárral szemben. Ezért szövetséget kötött V. István magyar királlyal, aki fegyverrel készült megbosszulni azt, hogy Ottokár befogadta az Árpádok családi kincseivel hozzá menekülő Anna hercegnőt és híveit.
435. Fülöp pátriárka támadással igyekezett megelőzni, hogy II. Ottokár birtokba vehesse Karintiát és Krajnát.
436. V. István személyes találkozóra hívta II. Ottokárt, aki 1270 nyarán el is jött Pozsonyba és fegyverszünetet kötöttek. Bár Fülöp pátriárkát is belefoglalták a megegyezésbe, az egyedül is folytatni próbálta a harcot, azonban Ottokár elfoglalta tőle a vitás tartományokat.
437. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a gráci Landesarchivban (No. 242^b). Kiadta Szentpétery.
438. A levél nem eredetiben, hanem egy formláskönyvben maradt fenn; bevezető sorait a másoló elhagyta, s így csak a formuláskönyv többi darabjaival való összevetésből tudjuk, hogy II. Ottokár cseh királyhoz szólt, tartalmából pedig azt, hogy magyar főpapok és főnemesek írták.
439. IV. Béla halála után a nyugati határvidéken birtokos hívei közül néhányan a trónralépő II. Ottokár cseh király védelme alá húzódtak, elszakítva birtokaikat Magyarországtól. Emiatt 1271 tavaszán háború tört ki a cseh királlyal, mely a Rába mellett kivívott magyar győzelemmel végződött. Az ezt követő békekötést megelőző tárgyalásokra vonatkozik a levél.
440. Fülöp esztergomi érsek, a Türje nemzetségből, Dénes nádornak, IV. Béla bizalmas emberének unokaöccse, 1218 táján született. Egyházi pályára lépett, előbb dömösi prépost és a királyné kancellárja volt, 1248-ban zágrábi püspök, 1262-ben esztergomi

- érsek lett. Meghalt 1272 végén, vagy 1273 elején. Több ízben járt külföldi diplomáciai küldetésben. IV. Béla és István viszályában békítőleg próbált fellépni.
441. A levél eredetije ismeretlen. A bevezető sorok nélküli másolata a bécsi Hofbibliothekban, Kunigunda cseh királyné formuláskönyvében. Kiadta F. Palacký: Über Formelbücher (Prága 1842—1847) c. kiadványa 270. lapján, utána Wenzel. Dátuma a leírt eseményekből következőleg 1271.
442. Gutkeled nembeli Joákim, István szlavóniai herceg fia, V. István híve és Erzsébet királyné kegyence 1270-ben lett horvát-szlavón bán. 1272-ben Erzsébet királynéval egyetértésben elrabolta László trónörökösöt (a későbbi IV. Lászlót), hogy V. Istvánt megszarolja. A hűtlen bán üldözése közben V. István kirtelen meghalt, s a hatalom a királyné és Joákim kezébe került. Joákim szövetekezett Héder nembeli Kőszegi Henrik bánnal. Ez IV. Béla halála után II. Ottokár cseh királyhoz pártolt, és annak fennhatósága alá adta határszéli várait, de mivel Ottokár, kibékülvén V. Istvánnal, elejtette őt, bosszúvággyal szívében tért haza. Joákimmal együtt ő lett a Habsburg-barát politika kezdeményezője, és így közvetve Ottokár bukásának értelmi szerzője. Joákim és Henrik uralma ellen a Csák nemzetség tagjai szerveztek pártot. 1274-ben ők kerekedtek felül, s a gyermekkirályt magukkal vive, fegyverrel támadtak vetélytársaikra. Kőszegi Henrik holtan maradt a csataterén, s 1277-ben Joákim bán is elesett a harcokban. Pártjukat Kőszegi Henrik fiai szervezték újjá.
443. Eredetije a kiadó Lucius szerint (De regno... lib. IV. cap. IX. p. 174.) a traui levéltárban. Lucius után közölte Fejér.
444. A dalmáciai városok élén álló választott főtisztviselőt latinul „comes”-nek (grófnak), olaszul „podestà”-nak nevezték.
445. Eredetije a kiadó Lucius szerint a traui levéltárban. Lucius után kiadta Fejér VII. 4. 145. l. és Wenzel.
446. X. Gergely pápa (1271—1276).
447. Lásd a 347. sz. jegyzetet.
448. Eredetije az esztergomi érseki levéltárban: 2097/8. 12. Kiadta Fejér. Már Fejér is, és a szakirodalom azóta is 1273-ra keltezi.
449. A horvátországi Klissza várát a Csák-párt oldalán álló Subich Pál brebiri gróf akarta elfoglalni a kormányon levő Kőszegi-párttól.
450. Eredetije Lucius (Memorie di Trau. 92. l.) szerint a traui levéltárban, Lucius után közölte Fejér, és Wenzel. IX. 569. l. Keltezésére nézve lásd Karácsonyi: A hamis... 120. l.
451. Subich Pál IV. László idején több ízben, 1278 után pedig több mint két évtizeden át állandóan viselte a tengeremelléki bán méltóságát.
452. IV. Béla azzal jutalmazta Trau városát a királyi családnak a tatárjárás idején nyújtott menedékért, hogy bizonyos területet, melyért a trauiak és a spalatóiak már régóta perlekedtek, 1242-ben az előbbieknél ítélte oda. Emiatt a két város között már akkor kitört a háborúság, de IV. Béla megvédelte Trau jogait. Spalato azonban nem nyugodott bele vereségébe, s a IV. László uralkodása alatt kitört pártharcokat arra használta fel, hogy megnyerje szövetségesnek Sebenico városát, majd a tengeremellék

- leghatalmasabb arisztokratáját, Subich Pált, s egyesült erővel támadtak Trau városára. A viszály során az ellenpárttal tartó polgárokat kiűzték Spalatóból, Subich pedig — élve az alkalommal — megpróbálta hatalmát elsősorban Trau városára és az egész tengermellékre kiterjeszteni.
453. Eredetije Lucius szerint (Memorie di Trau. 92. l.) a traui levéltárban. Lucius után közölte Fejér, és Wenzel, IX. 568. l. Keltezésére nézve lásd a 450. sz. jegyzetet.
454. Habsburg Rudolf német király (1273—1291) II. Ottokárral, leghatalmasabb hűbéresével került összeütközésbe, s ellene a magyar király szövetségét kereste. II. Ottokár 1273-ban betört Magyarországra és elfoglalta a nyugati határvárait. A kiskorú IV. László tanácsosai tehát örömmel kötöttek szövetséget Habsburg Rudolfal, s ezt házassági kapcsolattal akarták megerősíteni. Rudolf leányát, Klementinát eljegyezték András herceggel, V. István kisebbik fiával (1268—1278). Ennek korai halála után Klementina Martell Károly nápolyi herceggel, anyai révén a magyar trón várományosával lépett házasságra, s fia Károly Róbert magyar király lett.
455. Meinhard tirolai és görzi gróf meráni nagyanyja révén az Árpád-ház rokona, vállalta a szövetség és házasság közvetítését az Árpádok és a Habsburgok között.
456. Valószínűleg Antal székesfehérvári prépost. (Vö. a 482. sz. jegyzettel.)
457. A levél eredetije ismeretlen. Címzés és keltezés nélküli másolata Kunigunda cseh királyné formuláskönyvében a bécsi Hofbibliothekban. Kiadta Palacký i. m. 219. l., utána Wenzel. Ugyanott ugyanezen ügyben IV. Lászlónak Rudolfhoz és Meinhard grófhöz intézett levelei. (Wenzel, ill. Fejér. VII/2. 44. l.)
458. Benedek budai prépostot és alkancellárt választották esztergomi érsekké, miután a pápa Erzsébet királyné kegyencének, Kán Miklós prépostnak kieroszakolt megválasztását megsemmisítette. Benedek érsek 1277-ben halt meg.
459. Az esztergomi érsek által valószínűleg Rómába küldött személyek. Romanus barsi főesperes 1280—1290 közt mint honti főesperes szerepel (Wenzel. IV. 224. l.; X. 8. l.), Fulcus talán azonos Fulcmarius esztergomi kanonokkal (1294—1296). Wenzel. X. 140., 216. l.
460. Zengg és Zára ekkor velencei befolyás alatt, a magyar királlyal ellenséges viszonyban állottak.
461. Vö. a 452. sz. jegyzettel. Benedek érsek előzőleg alkancellár volt, s mint ilyen írta a szóban forgó okleveleket.
462. IV. László az uralomra kerülő Csák-párt befolyására 1275-ben visszavonta IV. Béla adományát a Kőszegiek pártján álló Trautól.
463. Eredetije ismeretlen. Közölte Lucius: Memorie di Trau. 95. l., utána Fejér. Keltezését az előző jegyzetben említett királyi intézkedés utánra kell tenni.
464. A II. Ottokárral folytatott harcokban a magyarok néhány osztrák várat elfoglaltak, Ottokár viszont magyar várakra tette rá a kezét. IV. László és Habsburg Rudolf szövetségzésének nyomására

- Ottokár 1276-ban megígérte, hogy a Magyarországhoz tartozó várakat visszaadja, de a tényleges átadásra csak 1277 őszén került sor. IV. László levelében a magyar várak visszaszolgáltatását teszi függővé az akkor már Rudolf birtokában levő Ausztriával fennálló határkérdések rendezését.
465. A levél eredetije ismeretlen. Bevezető sorok nélküli másolata Habsburg Rudolf leveleskönyvében maradt fenn (a bécsi Hofbibliothek 9351. számú kódexében). Kiadta Bodmann, F. J.: Codex epistolaris Rudolphi I. Lipcse 1806. 66. l., utána Wenzel. A levél dátuma tartalmából következőleg 1277-re tehető.
466. II. Ottokár.
467. Az Anna hercegnő által elvitt (vö. a 434. sz. jegyzettel) családi kincseket V. István és IV. László éveken át hiába követelték vissza Ottokártól.
468. Henrik bajor herceg (1253—1290). Felesége IV. Béla leánya, Erzsébet volt. II. János brandenburgi őrgróf (1266—1282). I. Henrik meissenai őrgróf (1221—1288) és fia, a Thüringiában uralkodó II. Albrecht (1265—1307).
469. A II. Ottokár ellen vonuló magyar—kun sereg vezére id. Csák Máté nádor volt, ő hozzá kérte irányítani IV. László a friedbergi lovagokat és a kirchschlagi várnagyot.
470. A levél eredetije ismeretlen. Kiadva a Monumenta Germaniae Historica „Leges” sorozatában, VI. 144. l., innen kiadta Gombos. A kiadó a levelet 1277 decemberre teszi, de a benne említett események inkább az Ottokár elleni hadjárat kezdetére, 1278 nyarára utalnak.
471. Lodomér 1268-ban lett váradi püspök. 1279-ben Fülöp fermói püspök, pápai követ őt tette esztergomi érsekké, mivel a bárók pártharcai által befolyásolt kanonokok nem tudtak megfelelő személyt jelölni, Lodomér az egyház érdekeinek védelmében elkeseredett küzdelmet folytatott IV. Lászlóval. Ennek halála után ő választotta meg III. Andrást királynak, s mellette a nápolyi Anjouk trónigényét pártoló pápák ellenére is kitartott. Meghalt 1298-ban. Lodomér egyike volt a legműveltebb és legtekintélyesebb középkori magyar főpapoknak, viszonylag nagy levelezése maradt fenn.
472. Dorog fia Péter a Gut-Keled nemzetség egyedmonostori ágából származott, 1266 és 1296 közt fordul elő oklevelekben. A mai Bihardíószeg közelében állt családjának monostora. Egyedmonostor, melynek köveit — nyilván kegyúri jogainak tág értelmezésével — a diószegi vár építésére elhordatta.
473. Kozma fia (Kis) Kozma, ugyancsak a Gut-Keled nemzetség egyedmonostori ágából, 1265—1317 közt élt, a fenti Péter unokatestvére volt. Úgy látszik, az ő panaszára indult a vizsgálat Péter ellen. — A levél eredetije az OL-ban, jelzete: Dl. 40 143. Kiadva a H. Okn-ban.
474. Fülöp fermói püspököt III. Miklós pápa küldte követül Magyarországra, hogy az 1277-ben meghalt Benedek esztergomi érsek utódjának megválasztása körül kitört vitákat rendezze. A követ 1279-ben érkezett Magyarországra, és első dolga volt, hogy a civakodó jelöltek mellőzésével a pápai udvar bizalmát élvező Lodomér váradi püspököt esztergomi érsekké tegye, majd ennek

befolyása alatt azon igyekezett, hogy a kunokat megtérésre és letelepedésre bírja, s a királyt elszakítsa tőlük. A király azonban ellenállt, mire Fülöp kiközösítette őt. A felháborodott IV. László a kunok kezére adta a pápai követet, s ez csak nehezen szabadulhatott. 1280 elején a magyar főpapok és bárók segítségével végül is rászorította IV. Lászlót, hogy részt vegyen a kunok elleni kereszteshadjáraton, mely a hódtavi csatában a kunok vereségével végződött. A király azonban nem tartotta meg ígéreteit, újból szövetkezett a kunokkal, s a pápai követ, belátva fáradozásainak eredménytelenségét, 1281 végén visszatért Rómába. Magyarországi időzése alatt a teljesen felbomlott egyházi fegyelmet is meg akarta szilárdítani, különösen a tizedfizetés tömeges megtagadása ellen lépett fel szigorúan, kiközösítő ítéleteket hozva.

475. A Körös megyei császmái társaskáptalan már a XIII. században mint fontos hiteleshely működött.
476. Timót zágrábi kanonokot a pápa Bánca István bíboros tanácsára 1263-ban nevezte ki zágrábi püspökké. Timót püspök Lodomer érsekkel együtt a pápai politika exponense volt Magyarországon. Meghalt 1285-ben.
477. Verőce és Lipova Verőce megyei mezővárosok. A mezővárosok lakossága különösen éles harcot vívott az egyház tizedkényszere ellen.
478. III. Miklós pápa (1277—1281).
479. Az „öregebb” királyné Kun Erzsébet, V. István özvegye volt, Mikor IV. László maga vette kezébe a kormányzást, anyjának a Horvátországon kívüli déli tartományokat engedte át, Macsó és Bosznia hercegnője címével. Erzsébet királyné 1295 előtt halt meg.
480. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a Liber privilegiorum episcopatus Zagradiensis c. kéziratban a zágrábi püspökség levéltárában. Kiadta Fejér, és Wenzel. XII. 310. 1.
481. Dénes győri (1270—1285), Péter erdélyi (1270—1279), András egri (1274—1304) és Tamás váci (1278—1288) püspökök.
482. Antal székesfehérvári prépost. (Vö. Wenzel. IX. 311. 1.) A másik három személy a három legfontosabb magyarországi szerzetesrend főnöke.
483. Lásd a 476. sz. jegyzetet.
484. Lásd a 474. sz. jegyzetet.
485. Vaska mezőváros Verőce megyében feküdt és a zágrábi püspökség birtoka volt.
486. Héder nembeli Kőszegi Henrik bán (†1274) fiairól, a korszak legféltelenebb oligarcháiról van szó. Henrik bánról lásd a 442. sz. jegyzetet. Halála után fiai, Miklós, János (Iván), Péter és Henrik Gut-Keled Joákim oldalán tovább folytatták a hatalmi küzdelmet, időről időre felülkerekedve és magukhoz ragadva a kormányt. 1277-ben a párt vezetése Kőszegi János kezébe került. 1307-ben bekövetkezett haláláig több ízben volt nádor és viselt más főméltóságokat; az Árpád-ház kihalása után előbb Vencelt, majd Ottót támogatta Károly Róbert ellen. Testvérei közül Miklós, aki őt ízben volt nádor, 1299-ben, Péter veszprémi püspök pedig már 1289-ben meghalt, egyedül Henrik bán és tárnokmester

élte Jánost túl, 1309 végéig. Utódaik még sokáig ellenkeztek Károly Róberttel, de végül is elbuktak, s elvesztették határmenti birtokaikat, melyek annyi alkalmat adtak a családnak idegen hatalmakkal szövetkezni az ország kárára. A Kőszegiek negyven évig tartották uralmuk alatt a Dunántúlt és Horvátországot, erőszakoskodásaikkal feldúlva e vidékek békéjét, nem törődve az ismételt egyházi kiközösítéssel.

487. A XIII. század eleje óta szokássá vált, hogy a királyok egyes vármegyéket örökös ispánságul adtak érsekeknek és püspököknek. Így adományozta IV. László a zágrábi püspöknek Gerzence (Garesnica) megyét 1277-ben. (Wenzel. XII. 190. l.) Kőszegi János ekkor a szomszédos Szána, Orbász, Garics és Gecske megyék ispánja volt, s ezekhez foglalta Gerzence megyét is.
488. Nagyszombat április 12-ére esett. — Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbi levélé (lásd a 480. sz. jegyzetet). Kiadta Fejér, és Wenzel. XII. 336. l.
489. Lásd a 479. sz. jegyzetet.
490. Lásd az előző levelet, melyben ugyanennek a birtoknak a Kőszegiek által történt feldúlásáról van szó, valamint a 485. sz. jegyzetet.
491. Timót zágrábi püspök. Lásd a 476. sz. jegyzetet.
492. Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbi levélé. Lásd a 480. sz. jegyzetet. Kiadta Fejér.
493. A címzettek közül Péter zalai és győri főesperes a káptalani birtokokat kezelő dékán-kanonok volt 1285—1307 közt, a másik két főesperes talán a levélíró Romanus (1276-ban barsi, 1280—1290 közt honti főesperes), és az ő barsi főesperességébe lépő László. (Mint ilyen 1291-ben fordul elő, vö. Wenzel. IV. 224., 225., V. 8., V. 21. l.) A levél végén említett Jakab alighanem Jakab kanonok, komáromi főesperes.
494. Benedek mester, egyházjogi doktor, az esztergomi várral szemben levő hegyfokon épült Szent Tamás-templom káptalanjának prépostja, 1286—1287-ben az érseki nagykáptalan főprépostja. Viszonylag sok levél maradt fenn tőle, ezeknek egy részét lásd a magánlevelek közt.
495. Az egymással küzdő Kőszegi és Csák-Aba pártokkal szemben tehetetlen László, hogy királyi hatalmát érvényesítse, a kunokra próbált támaszkodni, és szövetségre lépett a tatárokkal. Maga hívta be 1285-ben az országba Nogáj dnyeperi és Telebuga kipcsáki tatár kánok hadait, melyek kegyetlenül pusztították az északkeleti megyéket. A magyar urak azonban Aba Amadé vezetésével kiverték a tatárokat. Ezek Erdélyen át próbáltak menekülni, ott azonban a székelyek és románok támadtak rájuk. Benedek mester leírása a második tatárjárásról a számok tekintetében — mint általában a középkori források — erősen túloz.
496. A levél hiányosan maradt fenn az esztergomi érseki levéltárban. Közölte Knauz. A keltezés éve a levél tartalmából derül ki.
497. IV. Miklós pápa (1288—1292).
498. Proteus, a görög mitológiában Pharos szigetén lakó tengeri isten, aki mindenféle alakot tud ölteni.
499. Theon Augustus korában élő és Horatiusnál szereplő, közmondásosan gonosz nyelvű ember volt.

500. Clairvaux-i Szent Bernát (1091—1153) cisztercita szerzetes, a középkori keresztény misztika megalapítója, nagyhatású prédikátor és egyházi író.
501. Célzás IV. László viselkedésére Fülöp pápai követtel szemben. Lásd a 474. sz. jegyzetet.
502. Az 1285. évi tatárjárás után IV. László a főúri pártok ellen kunokból és ittrekedő tatárokból szervezett magának hadsereget, s vele tartó középbirtokos magyar urakból kormányt, felújítva a tatár szövetség tervét is.
503. IV. László a feudális oligarchiát támogató egyház elleni harcában, kun-tatár környezetének hatása alatt a pogánysággal kezdett rokonszenvezni, magát új Attilának hirdette, amiből a kortársak azt következtették, hogy tatár szövetségben nyugat ellen akar fordulni és Attila módjára Róma meghódítására készül.
504. Lásd a 474. sz. jegyzetet.
505. IV. László már 1278-ban eltaszította magától feleségét, Anjou Károly szicíliai király lányát, Izabellát, de Fülöp pápai követ közbelépésére kénytelen volt őt visszafogadni. 1286-ban azonban a nyúlszigeti zárdába csukatta őt, s a királynői javakat kun szeretőjének, Eduának adományozta. Lodomér érsek 1287-ben a pápai udvartól engedélyt eszközölt ki, hogy a kunokkal és tatárokkal szövetkező, feleségével méltatlanul bánó királyt híveivel együtt kiközösíthesse, s ellenük keresztes hadjáratot hirdessen.
506. Lodomér érsek 1287-ben pápai felhatalmazással a királyt és híveit kiközösítette, s a magyar főurak segítségével a királynét kiszabadította, birtokait pedig visszafoglalta.
507. IV. László a főúri felkelők elől a Felvidékre vonult vissza, hogy ott megvárja a tatár segítséget, de az utána nyomuló főurak elfogták és fogságra vetették.
508. A király 1288 februárjában két főnemes segítségével kiszabadult fogságából, de Aba Amadé és pártja továbbra is hatalmában tartotta, s arra kényszerítette, hogy kibéküljön az egyházzal. Március 15-e körül Esztergomba ment, ahol az érsek a kiközösítés alól feloldotta a levélben részletezett feltételek mellett.
509. A király nem keresztény környezetében felsoroltak közül a szerencsenek (más helyen: izmaeliták) mohamedán kereskedők, pénzkölcsönzők és adóbérlők voltak, akik már a honfoglalás óta Magyarországon éltek. A nép kálizoknak nevezte őket. A nyögérek a tatárok és a kunok közül kikerülő katonáskodó elemek; nevük török eredetű és a fejedelmi kíséret fegyveres tagjait jelöli.
510. A kunok a hódítási csata után sem hagyták el pogány szokásaikat, sőt a király pártján álló magyar urak is hajlottak e szokások átvételére.
511. A pogány szokások közül legfeltűnőbb a böjt elhanyagolása, s a kun divatú hosszú köntös és varkocsba font haj viselete volt. A „gyalázatos katolikuszok”, akikre az érsek leginkább haragszik, a IV. Lászlóhoz csatlakozó magyar urak, elsősorban Aba nembeli Mokján nádor, Mojs vajda és Ubul fia Mihály ispán voltak.
512. Anjou Izabellát, IV. László feleségét Magyarországon Erzsébetnek nevezték.
513. Éduáról, IV. László kun kedveséről van szó.

514. A harmincad külkereskedelmi kiviteli és behozatali vám volt.
515. Erzsébet, IV. László testvére, V. István és Kun Erzsébet leánya 1255-ben született. Már négyéves korában beadták a nyúlzigeti apácakolostorba, szent életű nagynénje, Margit mellé, akinek példáját azonban nem követte. Az élnivágyó hercegnő sehogyan sem tudott a kolostori rendbe beleilleszkedni, s mikor 1277-ben bátyja kívánságára a kolostor főnökasszonya lett, felszabadítva érezte magát a világi életre, ami általános botránkozást okozott. IV. László egyházellenes magatartásával egyetértett, s elvállalta a fogoly királyné őriztetét.
516. A mai Margitszigetet, ahol a domokosrendi apácák kolostora állott, a középkorban a Nyulak szigetének vagy Budai szigetnek nevezték.
517. Erzsébet hercegnő előbb a tatár kánhoz akart férjhezmenni, majd a királyi udvarban tartózkodó Rosenberg Zavisz cseh főnemeset választotta férjéül.
518. A dúsgazdag Rosenberg Zavisz II. Ottokár halála után annak özvegyét, Kunigundát (IV. Béla unokáját) vette feleségül, ennek halála után lépett házasságra Erzsébet hercegnővel. Az egyházi házassági jog értelmében ez a házasság kétszeresen törvénytelen volt, egyrészt Erzsébet apácafogadalma, másrészt Kunigunda és Erzsébet vérokonsága miatt.
519. Latin szójáték: sanctimonialis = szent szerzetesi, antimonialis = szerzetesellenes.
520. A domokosrend magyarországi tartományfőnökéről van szó, aki mint a nyúlzigeti kolostor fölöttese, megpróbálta Erzsébet házasságát megakadályozni. IV. László azonban 1288. április 20-án erőszakkal elragadta nővérét a kolostorból, s május 4-én megtörtént a házasságkötés. Rosenberg az év őszén Csehországba vitte feleségét. Egyidejűleg kiragadták a kolostorból IV. László Katalin nevű nővérének, Dragutin István szerb király feleségének leányát is, akiről a következőkben szó esik.
521. Rudolf német király (1273—1291).
522. II. Vencel cseh királyról (1278—1305), Habsburg Albert osztrák és stájer hercegről (1282—1308, 1298-tól német király), Tiroli Meinhard karintiai hercegről (1286—1295), s a lengyel hercegek közt Leszko krakkói hercegről (1279—1288) van szó.
523. A levél eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a párizsi Archives Nationales-ban. Közölte Karácsonyi János.
524. A XII. században Erdélybe költözött „szászok” legrégebb települési területét, Nagyszeben környékét 1191-ben a pápa kivette az erdélyi püspök fennhatósága alól, és az esztergomi érsektől függő prépostsággá szervezte. Hasonló kedvezményben részesültek az 1211-ben a Barcaságba települő német lovagok is, akiknek 1225-ben történt elűzetése után a Barcaság is a nagyszebeni prépost alá került.
525. Erdélyben ez időben négyféle kiváltságos népelem élt, a magyar nemesek, a székelyek, a szászok és a románok. Autonóm területek a nemesi megyék, a székely és szász székek, valamint a fogarasi és hátszegi román kerületek voltak.
526. Ti. a királyi koronát, melyet a levélíró jelképesen az ország politikai egységével azonosít.

527. Nogáj dnyeperi tatár kán, aki 1285-ben a király titkos biztatására támadt az országra.
528. Eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a párizsi Archives Nationales-ban. Közölte Karácsonyi János.
529. Borsa nembeli Lóránt (Roland) 1284—1286 és 1288—1294 között volt erdélyi vajda.
530. Csetnek fiai Szabolcs megyei birtokosok, akik viszálykodásba keveredtek IV. László híveivel, Mihály ispán fiaival, s egyiket közülük megölték.
531. Balog-Semjén nembeli Ubul fia Mihály ispánnak (1250—1292), a Kállay-család ősenek négy fia volt: István, Pál, László és Mihály. A család V. István szolgálatában emelkedett fel, de az országos politikában IV. László oldalán kezdett jelentős szerepet játszani. Mihály ispán és fiai, különösen István mester ugcocsi ispán († 1322) az egyházzal és a főnemesi pártokkal meghasonló király mellé álltak, s mellette mindvégig kitarítottak. Ezzel a magyar uralkodó osztály többségének gyűlöletét és támadásait vonták magukra. Egyik ilyen támadásnak esett áldozatul Péter mester. IV. László halála után a család tagjait üldözték, birtokait elkobozták, s csak Károly Róbert melletti kiállásukkal tudták sorsukat jobbra fordítani. 1317-ben a testvérek közül még életben levő István, László és ifj. Mihály visszakapták ősi javaikat
532. Eredetije az OL-ban, a Kállay-család levéltárában. Közölte Wenzel. Keltezését meghatározta Karácsonyi: A hamis, keltezetlen... 116. l.
533. A Mihály ispán által épített Szabolcs megyei kérészményi várról van szó.
534. Eredetije mint az előbbi. Kiadta Wenzel. Keltezése bizonytalan, mivel azonban Mihály ispán 1289-ben került a király belső hívei közé, ezt a levelet is ez időre tehetjük.
535. IV. László az egyházzal és a magyar főurakkal való szakítás után kun, tatár és kevésszámú magyar híveivel többnyire az ország keleti részein tartózkodott s onnan vezetett támadásokat ellenségei ellen. Az ország lakossága azonban egyre inkább elidegenedett tőle, s fegyverbehívó parancsait nem teljesítették.
536. Eredetije a pécsi püspöki könyvtár iratai közt (I. 35.). Kiadta Fejér.
537. Aba nembeli Amadé a kor leghatalmasabb oligarcháinak egyike volt, a pártharcokban a Kőszegiekkel szemben foglalt állást, s id. Csák Máté halála után ő lett a párt vezére. 1282—1291 közt országbíró, 1288—1291 közt nádor volt, szervezte IV. Lászlóval szemben az ellenállást, majd III. András mellé állt, s rövid megszakítással alatta is nádorságot viselt, de fokozatosan önálló tartományúri hatalmat épített ki magának az északkeleti megyékben. Károly Róbertnek színelg híve volt, a valóságban azonban kivonta magát és tartományát a királyi hatalom alól. 1311-ben a kassai polgárok felkeltek ellene, s az utcai harcokban elesett. Fiai nyíltan szembefordultak Károly Róberttel, de 1312-ben a rozgonyi csatában vereséget szenvedtek. Ezzel a hatalmas főúrral húztak usztat Mihály ispán fiai, mikor IV. László oldalán harcolva, Rakamaz mellett épült kőrévi várát elfoglalták.

538. Eredetije az OL-ban, a Kállay-család levéltárában. Kiadta Fejér-Keltezése bizonytalan.
539. III. Alfonz aragóniai király (1285—1291), a Szicíliaért folyó harcokban az Anjou-dinasztia ellenfele, ezért természetes szövetségésül kínálkozott az Anjouk magyarországi trónigénye ellen küzdő III. Andrásnak. A levél végén szereplő Máté ispán alighanem a híres Csák Máté. (Lásd az 584. sz. jegyzetet.) A levél eredetije ismeretlen. Finke: *Acta Aragoniae* III. 12. l. után kiadta Gombos. A keltezés a levél tartalmából és III. Alfonz halála évéből állapítható meg.
540. III. András gyermekkorában Velencében nevelkedett, és később is tartotta észak-olaszországi kapcsolatait, diplomatait is olaszok közül választotta. A tarvisi származású Pietro de Bonzano a megbízással utazott 1300-ban Rómába, hogy ott Anjou Károly Róbert magyarországi trónigényét ellensúlyozza.
541. VIII. Bonifác pápa (1294—1303), a középkori pápai viláгурalmi törekvések utolsó, bukásra ítélt képviselője.
542. Firenze volt ez időben Európa pénzügyi központja, számos nagybankja közül a leghíresebbek a Medici, Bardi és Peruzzi voltak. A De Moxis társaság bankja a kisebbek közé tartozott.
543. A Contarini-család a velencei patriciátus élén állott, tagjai állandóan részt vettek az államtanácsban, több doge is került ki közülük. III. András anyjának, a velencei Morosini Tomasinának révén rokonságban állt a Contarini-családdal is, melynek itt szereplő (egyébként nem kiemelkedő) tagjától várt pártfogást a pápai udvarnál.
544. Antal csanádi püspökről (1292—1306) van szó, akinek a pápai udvarnál intézendő valamilyen ügyét kellett a követnek felkarolnia.
545. Ismeretlen személyek, talán dalmáciai vagy velencei kereskedők, akik által a követ levelet akart küldeni a királynak.
546. Anjou Károly Róbert, Károly szicíliai király unokája, a későbbi I. Károly magyar király, aki a törvénytelennek tartott III. Andrással szemben már ekkor magának igényelte a .nagy trónt, mint az Árpád-ház leányági leszármazója. VIII. Bonifác pápa azt remélte, hogy a Sziciliát pápai hűbérben bíró Anjouk Magyarországon is a pápaság hűséges kiszolgálói lesznek, ezért támogatta a III. András ellen szervezkedő magyarországi Anjou-pártot. Az ő helyeslésével küldte Károly szicíliai király unokáját, az akkor még gyermek Károly Róbertet Dalmáciába, ahol Subich Pál és más délvidéki arisztokraták csatlakoztak hozzá. A magyar főpapság és főnemesség többsége azonban III. András mellé állott, s ez arra bírta a pápát, hogy tartózkodjék a nyílt állásfoglalástól.
547. Kőszegi Henrik bán fiai, Henrik és János (lásd a 486. sz. jegyzetet), akik ellenséges viszonyban voltak III. Andrással, de 1299 végén kibékültek vele és készek voltak az Anjou-párt ellen fellépni. A fegyveres összeütközésre azonban III. Andrásnak 1301 elején bekövetkezett halála miatt nem került sor.
548. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de commemoriali” c. velencei jegyzőkönyvben (I. 54.). Ebből készült másolata az

- OSZK-ban, Horváth Mihály „Copiae diplomatum” c. gyűjteményének (Quart. Lat. 2228) 20. lapján. A keltezés a levél tartalmából állapítható meg.
549. Habsburg Albert német király (1298—1308), Anjou Károly Róbert nagybátyja.
550. Imre váradi püspök (1292—1317).
551. Anjou Károly Róbert, a későbbi I. Károly, aki a pápa jelöltjeként ekkor már a délvídeken tartózkodott, de még nem tudott magának elég erős pártot szervezni, hogy uralmát a magyar bárókkal elismertesse.
552. VIII. Bonifác pápa (1294—1303), az Anjou-dinasztia pártfogója.
553. Eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a bécsi Hofbibliothek Cod. philolog. 383. jelzetű kódexének 4/b. levelén. Kiadta Chmel, J.: Der Österreichische Geschichtsforscher II. Wien 1941. 401. l., utána Fejér.
554. A levélben „episcopus Signnensis” áll, ezt többen a „Sirmiensis” szó eltorzulásának tekintik, de valószínűbb, hogy Zenggról van szó.
555. Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbinek. Kiadta Chmel, i. m. II. 400. l. és Fejér.
556. Erzsébet, II. Przemyslaw lengyel király leánya, II. Vencel cseh és lengyel király második felesége.
557. László, azaz Vencel, magyar király (1301—1305), II. Vence cseh király és Habsburg Judit fia, nagyanyja, Kunigunda révén az Árpád-ház leszármazottja. III. András halála után a magyar bárók egy része őt választotta királynak, de hívei sorra cserbenhagyták, s a még gyermekifjú királyt 1305-ben apja hazavitte. 1305-ben III. Vencel néven cseh király lett, de már a következő évben meghalt.
558. II. Vencel cseh király (1278—1305), II. Ottokárnak és IV. Béla unokájának, Kunigundának fia, az egykorú Kelet-Európa egyik legtekintélyesebb uralkodója, aki Csehország mellé Lengyelország koronáját is megszerezte, és fia révén Magyarországot is uralma alá akarta vonni.
559. A Budán tartózkodó László (Vencel) ellen Károly Róbert 1303 őszén sereggel vonult fel, de a budai polgárok visszaverték az ostromot. A pápa azonban László ellen döntött, s megnyerte számára a magyar főpapokat is. A fiatal király helyzete egyre szorongatottabbá vált és 1304 nyarán kénytelen volt örökre távozni az országból. Ez időben, 1303 végén, vagy 1304 elején keletkezhetett ez az egyébként keltezetlenül fennmaradt levele.
560. Eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a bécsi Nationalbibliothek Cod. 481. jelzetű (magyarországi eredetű) formuláskönyvében. Közölte Bónis György.
561. A címzett Gentilis de Montefiori ferences szerzetes, bíboros, akit a pápa 1308-ban azzal a megbízatással küldött Magyarországra, hogy mint pápai követ állítsa vissza a zűrzavaros viszonyok közt felbomlott egyházi fegyelmet és erősítse meg Károly Róbert királyi tekintélyét. Úgyességével sikerült a lehatalmasabb oligarchákat, Csák Mátét, Kán László erdélyi vajdát, Kőszegi Henriket és másokat megnyernie, hogy ünnepélyesen elismerjék

- I. Károlyt. Hamarosan azonban egyik oligarcha a másik után szegte meg adott szavát, s fordult szembe a királlyal. Először Kán László erdélyi vajda tagadta meg a hozzá került királyi korona kiadását, s mikor őt 1310-ben kiközösítéssel engedelmes-ségre kényszerítette, Csák Máté nyíltan megtámadta a királyt, és 1311-ben Budáig nyomult pusztító csapataival. A pápai követ őt is kiközösítette, de hatást nem ért el. Az ország rendjének helyreállítását a királyra bízva, 1311-ben távozott.
562. Monoszló nembeli Péter 1266-ban V. István alkancellárja, 1283–1307 közt erdélyi püspök.
563. Kán nembeli László, 1297–1317 közt erdélyi vajda, a királyi hatalomtól magukat függetlenítő tartományurak egyike. A hozzá segítségért folyamodó Ottó bajor herceget elfogta, tőle a királyi koronát elvette, s azt csak 1310-ben, egyházi kiközösítés terhe alatt adta ki I. Károlynak. De Erdélyben továbbra is ő maradt az úr, s nem bocsátotta be 1315-ben kinevezett utódját. Csak halála után sikerült fiaitól Erdélyt visszafoglalni. 1307-ben, Péter püspök halála után egyik fiát akarta kényszerrel püspökké választatni, de Gentilis pápai követ fellépésére ettől a tervétől elállt.
564. A levél eredetije ismeretlen. Átirata Gentilisnek a pápához intézett jelentésében a vatikáni levéltárban. Kiadta Theiner.
565. Az erdélyi püspök fennhatósága alá tartozó szász esperességek esperesei.
566. László vajda lemondott ugyan arról, hogy fiát választassa meg erdélyi püspökké, de csak azzal a feltétellel volt hajlandó a püspöki javakat kezéből kiadni, ha a káptalan az ő jelöltjét, Benedek nyúlzigeti domokosrendi perjelt választja meg, ami meg is történt. Gentilis a leplezett kényszerrel megejtett választást csak hosszas huzavona után, 1310-ben erősítette meg.
567. Eredetije ismeretlen. Egykorú átirata Gentilisnek a pápához intézett jelentésében, a vatikáni levéltárban. Kiadta Theiner.
568. Miklós pécsi kanonokot a hatalmas Kőszegi Henrik bán (lásd a 486. sz. jegyzetet) jelölte a megüresedett pécsi püspöki székre s át is adta neki a püspöki javakat.
569. A pécsi káptalan az esztergomi érsektől kért püspököt, aki Péter tolnai főesperest szentelte püspökké, de őt Henrik bán és pártfogoltja, Miklós kanonok nem ismerték el. A káptalan Gentilis pápai követhöz fordult, aki kiközösítéssel engedelmességére kényszerítette ki Péter püspök birtokba iktatását.
570. Kőszegi Henrik bánról van szó, aki a Dunántúlon a tényleges hatalmat gyakorolta.
571. Eredetije ismeretlen. Átirata mint az előbbi levélnek. Kiadta Theiner.
572. A szebeni szászok „egyete me” (universitas) önkormányzati testület volt, mely Nagyszeben környékét foglalta magába, s egyházilag az esztergomi érsekhez tartozó szebeni prépost fennhatósága alá tartozott. Időközben más szász lakta erdélyi területek is a szebeni szász „egyetem” kebelébe kerültek, egyházilag azonban továbbra is az erdélyi püspökhöz tartoztak. Az Árpád-ház kihalása utáni zavaros időkben ezek a szász egyházak megtagadták az erdélyi püspöknek járó jövedelmek fizetését, és a szebeni

- préposthoz akartak csatlakozni, ami hosszas vizzálykodást idézett elő.
573. A szász papok Gentilis pápai követhoz akartak fordulni, hogy ügyüket az erdélyi püspök ellen támogassa, de joggal félték attól, hogy László vajda megakadályozza őket útjukban.
574. Az erdélyi püspök, ill. káptalan és a szász papok közötti vizzálynak (lásd a 572. sz. jegyzetet) egyik mozzanatáról van szó.
575. A levél eredetije a szász egyetem levéltárában, Nagyszebenben. Kiadta Fejér.
576. Pietro Gradenigo velencei doge (1289—1311).
577. Babonics István horvát főnemes, 1309—1315 között Szlavónia bánja.
578. Eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de memoriali” c. velencei jegyzőkönyvben, ennek alapján készült XIX. századi másolat az OSZK Quart. Lat. 2228. jelzetű kéziratának 23. lapján.
579. V. Kelemen (1305—1314), az első avignoni pápa.
580. Zára városa, melyet II. András király átengedett Velencének, 1311-ben fellázadt a velencei uralom ellen, a magyar király védelme alá helyezkedett s I. Károly hű emberét, Subich Mladent választotta grófjává. I. Károlyt azonban az oligarchákkal folytatott küzdelem megakadályozta, hogy segítséget nyújtson Zárának, melyet a velenceiek 1312-ben visszafoglaltak.
581. Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbi levélnek. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
582. Imre váradi (1292—1317), János nyitrai (1303—1328), Ágoston zágrábi (1307—1318), István veszprémi (1311—1318), Miklós győri (1301—1336), Gergely szerémi († 1336) püspökök.
583. Tamás esztergomi érsek (1305—1321).
584. Csák nembeli (ifjabb) Máté mint III. András híve tűnt fel a politikai életben. 1292-ben a Kőszegiek elleni harcban tüntette ki magát és pozsonyi ispán lett, 1296-ban a király háborrá nevezte ki. Már ekkor önálló uralkodóként rendezte be udvarát Trencsén várában, ahol 1299-ben meg is védte magát a megfélemezésére induló királyi sereggel szemben. III. András halála után Vencel mellé állt, majd elismerte I. Károlyt, de nem engedelmesskedett neki, s 1311-ben nyílt háborút kezdett ellene és hívei ellen. Gentilis bíboros kiközösítette, de ő ezzel nem törődve egy évtizedre elszakította az ország északkeleti vidékeit a királytól, és önálló külpolitikát folytatott. 1315-ben a cseh királlyal háborúskodott. Többszöri újabb kiközösítések ellenére sem tért I. Károly hűségére, aki a kiskirályná növekedett oligarcha tartományát csak annak 1321-ben történt halálakor tudta elfoglalni.
585. Az esztergomi káptalani levéltárban levő másolatból közölte Fejér. VIII/1. 504. l., majd (helyesebben) Knauz.
586. Eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de memoriali” c. velencei jegyzőkönyvben (I. 618), ebből készült XIX. századi másolat az OSZK Quart. Lat. 2228. jelzetű kéziratának 32. lapján.
587. Giovanni Soranzo velencei doge (1312—1328).

588. Boleszló lengyel herceg, I. Károly első lengyel feleségének, Máriának testvére, 1322–1328 közt volt esztergomi érsek.
589. Subich Mladen bán erőszakos kormányzata miatt a dalmát városok Velence segítségéhez folyamodtak. Ezért figyelmeztette I. Károly Velencét, hogy ne avatkozzék be Dalmáciában, s ennek még ez évben valóban megtörtént hadjáratával is nyomatékot adott.
590. Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbi levélnek (II. 387). Kiadva Magyar dipl. emlékek.
591. Az első magyarországi egyenesadó, az ún. kapuadó bevezetéséről van szó. Addig a magyar királyok a *lucrum camerae*, a „kamara hasznát” tekintették fő jövedelemforrásuknak. Ez azonban a pénz évenkénti cseréjével — s rendszerint évenkénti romlásával — járt együtt.
592. A pénzreformmal egyidőben I. Károly a pénzverőkamarákat öt kamaraispánnak adta bérbe.
593. Gut-Keled nembeli István, Szlavónia és Horvátország hercegi címet viselő bánja (1248–1260), akinek ún. báni dénárjai egész Kelet-Európában kedvelt, jó minőségű pénzek voltak (a mai román „ban” pénznév ezekre vezethető vissza). — Nyolcadáig égetett: csak 1/8 rész idegen fémet tartalmazó ezüst.
594. A cseh garas és a bécsi dénár voltak ez időben a legértékesebb kelet-európai pénznemek, ezekhez hasonló értékű jó pénzt akart veretni I. Károly, de új dénárainak értékét túl magasan szabta meg, s emiatt a cseh garast és a bécsi dénárt nem lehetett az országból kiszorítani. Így került sor azután 1325-ben az aranyforint bevezetésére.
595. Ákos nembeli Micsk, királynői tárnokmester (1323–1324).
596. Eredetije az erdélyi káptalan levéltárában, Gyulafehérvárt. Kiadta Fejér.
597. Erzsébet, II. Vencel cseh király és Habsburg Judit leánya, Luxemburgi János cseh király (1310–1333) felesége, I. Károlynak Habsburg-anya révén unokatestvére.
598. I. Károly második fia, akit I. László tiszteletére kereszteltek Lászlónak. Gyermekkorában halt meg.
599. Luxemburgi János, VII. Henrik német-római császár fia, Erzsébet hercegnő kezével nyerte el a cseh királyságot.
600. A pápai engedélyre I. Károly és Erzsébet királyné rokoni kapcsolatai miatt volt szükség.
601. Eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér.
602. Eredetije ismeretlen. Lucius után kiadta Fejér.
603. Károly Róbert, bár trónját nagymértékben a pápa támogatásának köszönhette, nem tűrt beleszólást a magyar főpapok kinevezésébe, s lehetőleg nem engedte, hogy főúri családok tagjai kerüljenek a püspöki székekbe. Rátót nembeli Lóránt fia Lőrinc boszniai püspök (†1347) kinevezését is csak nehezen engedte meg a pápának.
604. Eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér. Magyar fordításban közölte Fraknoi: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. Bp. 1901. I. 161. l.

VIII. FEJEZET

605. Magyar Pál 1325. október 22 és 1341. február 18 között volt gimesi várnagy, 1340-ben kincstartó és az utolsó évben tárnokmester (Wertner, Arch., 188.).
606. Temes megyei birtokai: Petre (később Petromány), Nagyermény, Kisermény (Lendvai Miklós: Temes vármegye nemes családjai. I. Bp. 1896. 68. l.), ezeket még Károly Róberttől kapta adományba 1323-ban.
A levél egy alföldi birtok akkori gazdálkodási ágainak felsorolása miatt is érdekes, és azért is, mert azt mutatja, hogy a föld értékét egyedül a jobbágykéz jelentette a földesúr számára.
607. A bibliában szereplő, kegyetlenségéről híres asszír uralkodó.
608. A bécsi Hof-, most Nationalbibliothek kódexéből, amelybe Tapolczai Bertalan papnak, aki a veszprémi egyházmegyében működött, a XIV. század elején gyűjtött mintaleveleit másolták be a XV. század elején, kiadta Fejérpataky László, Magyar Könyvszemle 11. köt. (1886). Ugyanezen forrásból közlünk a továbbiakban még néhány levelet.
609. Kiadásáról lásd a 608. sz. jegyzetet.
610. Debreceni Dózsa 1318—1320 között erdélyi vajda, 1320—1322 között nádor volt. A levélben Bago és Tursámson Szabolcs és Szatmár megyei falvakról van szó.
611. Kiadta Fejér.
612. Pók nembeli Miklós 1315—1339 között volt erdélyi vajda.
613. A levélből nem derül ki, hogy miért hívta Miklós vajda Boxa fiait magához. — Szt. Lőrinc ünnepe augusztus elejére esik.
614. Szécsényi Tamás 1321—1329 között erdélyi vajda volt, azután tárnokmester lett. Ebendorf a régi Krassó megyében, Lugos környékén van.
615. Kiadta Fejér.
616. E lakodalomról szóló levelek lokalizálásához közülük az utolsó segít minket. A fiatal házaspár iskolamester Magyar Pál gimesi várnagynak ajánlja a lakodalmán vigasságot keltett jokulatókat. Mivel az ajándékozás után visszavárja Gimesről a hegedősöket, minden bizonnyal valamelyik Gimes közelében lévő városban lehetett mester. Mivel pedig Gimes közelében csak a bányavárosok jöhetnek szóba, feltételezhetjük, hogy a két iskolamester, az első két levél címzettje és írója Körmöcbányán, vagy Selmechányán lehetett a városi iskola vezetője. Keltük Magyar Pál gimesi várnagyságának idejére, 1325 októbere és 1341 februárja közé esik.
617. Az „Eklogából” vett idézet Vergilius VI. eclogájában olvasható (45—46. sor). A levél kiadásából lásd a 608. sz. jegyzetet.
618. Figyelmet érdemel a meghívott iskolamester elmaradásának oka: „a város jelenvaló súlyos ügyei”, azaz „a király úrnak járó segély (hadiadó) beszolgáltatása”. A városi iskola rektora a városi ügyek, különösen a hivatalos írásbeliség intézésének fontos tényezője. Még a XIX. században is a falusi iskola mestere látja el sok helyen a falu jegyzőjének teendőit.

619. Kiadására vonatkozóan lásd a 608. sz. jegyzetet; ugyanez vonatkozik a következő két levélre.
620. Magyar Pálról lásd a 605. sz. jegyzetet.
621. — zenészeket.
622. Kiadására lásd a 608. sz. jegyzetet.
623. A levél írója Dénes bán, Szécsi Dénes szörényi bánnal azonos, a levél tehát 1335, bánsága kezdete után íródott, miután a bánok ekkor még a hivataloskodásuk leteltével is megtartották címüket. 1323—1342 között asztalnokmester, az 1323—1324. években pedig miháldi várnagy Temes megyében (Wertner, Arch., 341. l.).
624. Kövesdi birtokát Lippa környékén ekkor szerezhetette. A levél tartalmilag Magyar Pál előbbi levelével szoros kapcsolatot mutat, és talán a Délvidéken akkor gyakori jelenségről számol be.
625. Kiadásáról lásd a 608. sz. jegyzetet.
626. Alsáni János a szávántúli határterületek egyikének, Macsónak kormányzója és parancsnoka volt, azaz bán. E tisztsége jobb ellátása érdekében viselte négy délvidéki megye főispánságát is (1328—1342). A címzetteknek, kik közül az egyiket „compater” névvel illeti, ami magyarul „komának” hangzik, kilétét közelebbről meghatározni nem tudtuk.
627. Kiadta Wenzel.
628. Miklós püspök 1330—1362 között ült az egri püspöki székbén. (Eubel. I. 78.)
629. Tarkó: ma Kamenica a régi Sáros megyében, Szlovákiában.
630. Bizonyára valami bíborpenésztől érintett ostyáról van szó, melyet a középkorban sokfelé „vérző ostyaként” tiszteltek.
631. Rikalf a Szepességen és Sárosban egykor birtokos Berzeviczy-család őse.
632. Hártyalevél, szalagjáról a függőpecsét hiányzik. OL. Berzeviczy-cs. lvt. Dl. 68 862.
633. Vö. a 628. sz. jegyzettel.
634. A megye nem azonosítható.
635. A nagyobb tized vagy dézsma a gabona- és bortermés után járt, a kisebb az állatszaporulat és más — helyi szokás szerint megállapított — jövedelmi ágak után (iparűzés, kereskedés, malom stb.).
636. Kiadása: Formulae solennes. 76—77. l.
637. A tizedügyben érdekelt káptalan alább Szent János evangelistát nevezí patrónusának, ami Magyarországon csak az egri káptalanra illik. Hogy a címzett megye a középkori egri püspökséghez tartozó tizenhárom megye közül melyik volt, lehetetlen megállapítani.
638. Kiadása: Formulae solennes. Kora az előbbivel egy, mert az említett Miklós püspök idejében keletkezett, formulává alakított levelek között szerepel.
639. Lackfi Dénes, 1345—1359 között főlovászmester.
640. Táp, Győr m.
641. A királyi ménesek csikósai, akik rendszeres katonai szolgálatot teljesítvén, kismemesi sorba emelkedtek.

642. A pecsét 1330. évi elveszéséről a Képes Krónika (209. fejezet) és Fejér (VIII/4, 84. l.) is megemlékezik. — A hártýára írt levél az OL-ban. Esterházy cs. lvt. Dl. 87 209.
643. A váradi tanács Kállai Simon fiaihoz, Imréhez és Péterhez nyilván azért fordult, mert bolthi Dénes fiával, a fizetés nélkül távozó Sándorral valami közelebbi kapcsolatban álltak. Valóban: e leve-lünk keltét követő, 1348. év februárjában beulchi Sándor mester, a kir. kápolna klerikusa (kancelláriai tisztviselő) Geche nevű job-bágya és orosi (Kállay) Simon fia Imre, Egyed nevű jobbágya között intéz el egy ügyet János kápolnaispán és titkos kancellár, akkor már kinevezett veszprémi püspök előtt. (Kállay Okl. 935.) A volt váradi iskolás, aki ekkor már jó hivatalban volt, Imre mes-ternek rokona lehetett. Megemlíthetjük, hogy bolthi András leá-nya Klára mint a Biriben birtokos Kállay Tamás özvegye fordul elő. (1380. augusztus 9. Kállay Okl. 1658.) Kiadta Fejér.
644. Miklós pap és P. ispán faluja Fejér megyében. Benedek esperes illetékességi területén lehetett. A szereplő személyekről mit sem tudunk.
645. Kiadásáról lásd a 608. sz. jegyzetet. Keltezése azon a meggondolá-son alapszik, hogy a többi formula az 1320—1330-as évekből való.
646. Pók nembeli Megyesi Simon 1351—1360 között volt pozsonyi főispán.
647. Tatamér 1331—1355 között fehervári prépost és alkancellár.
648. Mórighida, a Rába partján Győr-Sopron megyében van.
649. A hártýára írt levél az OL-ban, Salamon cs. lvt. Dl. 66 423.
650. Kálmán győri püspök (1337—1375) Károly Róbert király tör-vénytelen fia.
651. Ismeretlen személyek. — A „falusi egyházak rektorait” mai szó-használattal plébánosnak mondjuk. Ez az elnevezés azonban a magyar középkorban csak a nagyobb helyek, főként a királyi városok lelkészeinek jelölésére volt fenntartva.
652. A vicaiakat azért fenyegeti a püspök ily súlyos büntetéssel, mert plébániájuknak, melynek csupán fiókegyháza voltak, súlyos anyagi kárt okoztak. A károkozás a Vicán létesített új temetőbe temetkezés miatt következett be. A temetés engedélye ugyanis bizonyos pénzbeli vagy más anyagi ellenszolgáltatáshoz volt kötve, ami a temetkezési joggal felruházott egyházat, mint aminő a vicaiak esetében a szentandrásí volt, illette. A vicai temet-kezések miatt csökkent az anyaegyház jövedelme, és ezt kellett a renitens vicaiaknak halottaik új temetésével jóvátenni.
653. Kiadta Fejér.
654. Treutel János 1373—1380 között pozsonyi főispán, 1376-ban sző-rényi bán, ő és nagyobb közhivatalt nem viselt testvére László, miként egész családjuk Pozsony és Nyitra megyékben voltak birtokosok (Wertner, Arch., 41. és 163. l.). Remetei család e megyék-ben adataink szerint nem szerepel (Nagy Iván. IX. 673. l.). Más-felől kétségtelen, hogy Gergelyfalva (ma Gergelova) Nyitra megyé-ben van, s a levél szerint a Remeteiek birtoka. Ugyancsak Nyitra megyében van Cspad, ahol a levél kelt.
655. Kiadta Fejér.

656. Lackfi Dénes 1359—1367 között volt erdélyi vajda.
657. — kanonokjainak.
658. Keresztényfalvi (Neustadt) Miklós 1351-től volt brassói plébános és a közvetlenül az esztergomi érseknek alárendelt barcasági kerület papjainak előljárója, dékánja, valamint a gyulafehérvári káptalan kanonokja.
659. Miklós kanonok két javadalma birtokában inkább a királyi udvarban tartózkodott, és maga a király is „capellanus specialis”-nak, különleges káplánnak mondja, ami udvari titkárféle hivatal volt. (Zimmermann—Werner. II. 198., 230. l.) Így érthető a király felhaborodása az erdélyi káptalan egyébként jogszerű eljárásán. A székhelytől nem igazoltan távol levő kanonok a káptalani jövedelemből nem részesedhetett. Miklós különben a levél kelte után három évre már a tinnini (Knin, Észak-Dalmáciában) püspökségre emelkedett. (Zimmermann—Werner. II. 414. l.)
660. Kiadta Fejér.
661. Domokos deák levele a középkori magyar iskolázás történetével, és egyáltalán a középkori deák műveltséggel foglalkozók kedvenc adata, melyet Békefi Remig óta (A káptalani iskolák története Magyarországon) sokan és sokszor idéztek. A Visegrádon a Szentendréről nevezett bencés apátság vagy a város iskolájában tanuló iskolás fiú levelét Klára asszonyhoz, Semjéni László fia Mihály hitveséhez intézte. Klára asszony férje a Balog—Semjén nembeli és a mai Kálló—Semjénben (Szabolcs m.) birtokos kállai Mihály volt, aki László nevű atyjának negyedik fia volt, és Ubul nevű bátyjával együtt családja ügyeiben egészen az 1380-as évekig sűrűn szerepel. (Kállay Okl. 1752, 1757, 1760, 1763, 1764. sz. alatt.). Ha Klára asszonynak férjéről volt rokona, tehát maga is Kállay-sarj, csak az Oroszon lakó kállai Imre fiát, Domokost vehetnénk számba. (Kállay Okl. 1732. 1771.) De mégis azt kell hinnünk, hogy inkább Klára asszony családjában, tehát ha nem is a Kállayak között, de az azokkal atyafiságot tartók és a Kállay ügyekben szereplő Domokosok között kell keresnünk a levél íróját. Hihetőbb ugyanis, hogy Mihály feleségének esetleg szegényebb rokonságához tartozott a visegrádi iskolás, aki a nagynéni segítségére inkább rászorult, mint az orosi Imre fia Domokos, kinek özvegy édesanyját még 1377-ben is említik. (Kállay Okl. 1745.) Ilyen összefüggésben még leginkább Helmezi Domokos kerül gyanúba, aki a Kállay-rokonság egyik birtokügyében szerepel, mint Visegrádon kelt országbírói parancsal kiküldött királyi ember (Kállay Okl. 1599.) 1367. június 21-én kelt a parancslevél. A dátum időben sem esik távol levelünk keltétől. A hely azonossága meg talán azt sejteti, hogy ez a Domokos talán ekkor még Visegrádon tanult, vagy ott szerzett kapcsolatai révén jutott e megbízatáshoz. Ha valóban Visegrádon tartózkodott a parancs keltekor, esetleg maga vitte a szülőhelyével közvetlenül szomszédos leleszi hiteleshelyi konventbe az országbíró levelét. Ha e feltevésünk valóban bizonyulna, Domokos deák nem érdemtelenül kérte Klára asszonynénje támogatását és nem „szítával merete a tudományt”... Meg kell említenünk azt is, hogy szerepel egy Domokos deák (litteratus) is a Kállayak oklevelei között, mint Balázs fia Pál mester kenézlői vámosa. (Kállay Okl. 1607.) De oly módon kerül szóba, hogy Mihálytól és Ubultól lopott lovakat vitetett át a Tiszán, nyilván nem atyafiságos jóindulatból. (1368. április 15.)

Talán ugyanez a Domokos az, akit Rakamazról, tehát Kenézlő közeléből származtat az az oklevél, mely ennek a Domokosnak kállai Mihály és Ubul ellen elkövetett hatalmaskodásait adja elő. (1379. május 12., Kállay Okl. 1781.)

662. A Bonetusnak mondott szerző, kitől Domokos argumentumát vette, bizonyára a középkori iskolákban állandóan használt Boethius késő-római auktor lesz. A citátum azonban műveiben nem szerepel. Talán a számos Boethius-kommentár valamelyikéből vette a levél írója.
663. „Legyetek üdvözölve abban...”, azaz Krisztusban. E bővített üdvözlési formulát Domokos deák valami levelezést oktató könyvből (Ars epistolandi) másolhatta ki.
664. Közölte többek közt Fejér.
665. Jutasi Ilona, aki rokonai segítségért fordul Fusco Lászlóhoz öröklött birtoka ügyében, a Veszprém egyik külvárosában levő Szent Katalinról nevezett domokosrendi kolostorban volt apáca.
666. Kiadta Fejér.

IX. FEJEZET

667. Minthogy a levél Róbert szicíliai király halála (1343. január 19) utáni napokban kelt, s benne utalás van János cseh király és Károly morva őrgróf pártfogó magatartására, minden valószínűség szerint annak a látogatásnak alkalmából íródott, amelyen I. Lajos 1343 februárjában jövendőbeli apósánai, Károly morva őrgrófnál tett, hogy azt (ismerve VI. Kelemen pápával való barátságát) András herceg ügyének támogatására megnyerje. A levél külső címzése nem maradván fenn, nem tudjuk, kikhez szólt. A szakirodalomban „Szcília nagyjait” szokták címzetteként megjelölni, Pór Antal (Nagy Lajos. Bp. 1892. 46. l.) a szicíliai királyi hercegekre gondol, de a levél hangja és tartalma kizárja ezt. „Szcília nagyjaihoz” általában nem szólhat, hiszen I. Lajos éppen arra kéri a címzetteket, hogy a szicíliai királyság főpapjait és báróit nyerjék meg Andrásnak, a királyi hercegekhez (ti. Fülöp tarantói és János durazzói herceg fiaihoz) pedig azért nem, mert ezeket I. Lajos nem barátainak, hanem rokonainak nevezné a megszólításban. Különbön is a levélből kiviláglik, hogy I. Lajos olyanokhoz szól, akik János cseh királlyal és Károly őrgróffal közelebbi kapcsolatban vannak, s e kapcsolat kedvéért segítenék András herceget. Ezért inkább német fejedelmekre lehet gondolni.
668. Bölcs Róbert szicíliai király (1309–1343), unokaöccsének, Károly Róbert magyar királynak mellözésével került trónra. A szicíliai királyság 1296 óta csak címében volt szicíliai, mert Szcília maga az Aragóniai dinasztia uralma alá került, s az Anjouk csak Dél-Itáliát tarthatták meg, Nápoly székhellyel. Jeruzsálem királyának címét még II. Frigyes császár és szicíliai király vette fel keresztes hadjárata alkalmából, s tőle örökölték az Anjouk.
669. András herceg, Károly Róbert magyar király fia, I. Lajos öccse. 1333-ban Károly Róbert és nagybátyja, Róbert szicíliai király

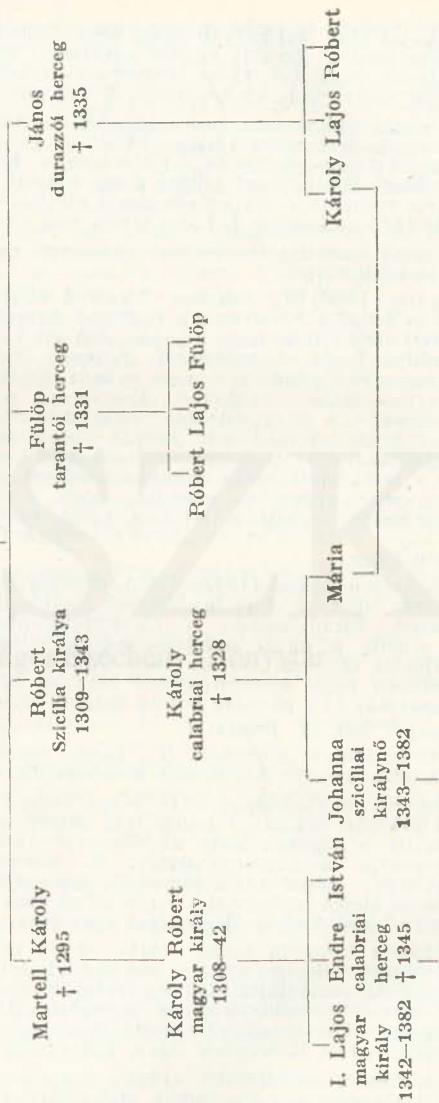
megegyeztek, hogy András elveszi feleségül Róbert unokáját, Johannát, és így örökölni fogja a szicíliai trónt. A házasság létre is jött, és András felvette elhalt apósának, Károly trónörökösnek calabriai hercegi címét. Róbert király azonban halála előtt nem Andrást, hanem Johannát jelölte ki a trón örökösének. András így a királynő férjének másodrendű szerepére szorított, s az iránta amúgy is ellenségesen hangolt nápolyi udvarban teljesen elszigetelődött. I. Lajos diplomáciájának (s e levelének is) az volt a célja, hogy az eredeti megegyezés érvényesítésével öccse királyságát elismertesse.

670. Luxemburgi János cseh király (1310—1333), VII. Henrik császár fia. 1333 után elhagyta Csehországot és családjá nyugati tartományaiban élt; mint a francia király hűbérese elesett 1346-ban az angolok ellen vívott crécy-i csatában.
671. Károly morva őrgróf, Luxemburgi János cseh király fia, 1333-tól Cseh-Morvaország és Szilézia kormányzója, 1346—1378 cseh király és (IV. Károly néven) német-római császár. Károly anyja, Erzsébet (II. Ottokár és a magyar Kunigunda leánya) révén rokonságban volt a szintén Árpádházi ősöktől származó magyar Anjoukkal, emellett Károly Róbert anyja és IV. Károly nagyanyja (Habsburg Rudolf leányai) testvérek voltak. A sokszoros rokonságot újabb kapcsolattal erősítette meg I. Lajosnak IV. Károly Margit nevű leányával való eljegyzése.
672. A levél eredetije ismeretlen. Egykori másolati könyvből (melyek hollétéről nem tudat) adta ki Fejér. A levél dátuma az eseményekből derül ki: 1343 tavasza.
673. Zára városa ez időben Velence fennhatósága alatt állt, de már érlelődött falai közt az a mozgalom, mely magyar segítséggel a velencei elnyomás lerázására törekedett.
674. Erzsébet, Károly Róbert özvegye, Lokietek Ulászló lengyel király leánya. Hatalomvágyó, erős akaratú asszony volt, s fiát, I. Lajost, mindvégig befolyása alatt tudta tartani. Meghalt 1380-ban.
675. Johanna szicíliai királynő (1343—1382), Andrásnak, I. Lajos öccsének felesége.
676. A szicíliai királyság dél-itáliai részének neve.
677. Erzsébet királynő fiának, Andrásnak helyzetét akarta a nápolyi udvarban megerősíteni, és azért utazott oda. 1343 júniusában érkezett Zenggebe, ott hajóra szállt, és július 24-én kötött ki Manfredoniában.
678. A levél eredetije ismeretlen. Közölte Lucius: De regno... 355. l., utána Fejér.
679. András, a dalmáciai Arbe sziget grófja, a magyar király alattvalója.
680. Frangepán Duym vegliai gróf, testvérével, Bertalannal együtt a magyar király legfőbb támasza Dalmáciában. A két Frangepán egy Velencétől kölcsönzött gályán Nápolyba is elkísérte a királynét.
681. Eredetije a velencei állami levéltárban. Közli Magyar dipl. emlékek.
682. Alsólendvai Bánfi Miklós, 1343—1346, majd 1353—1356 közt Szlavónia, Horvátország és Dalmácia (azaz: egész Szlavónia) bánja. I. Lajos nápolyi hadjáratán is részt vett.

683. I. Lajos 1345. évi horvátországi útja alkalmával a többi dalmát város mellett Zára is hódoló követséget küldött hozzá. Ezért Velence augusztus 12-én tengeren és szárazföldön ostrom alá fogta Zárát, melynek lakossága I. Lajoshoz fordult segítségért.
684. A király ekkor nem tudta ígéretét megtartani, mert András öccsének nem sokára történt halálával kapcsolatos külpolitikai bonyodalmak lekötötték. Kotromanic István bosnyák bánt és Bánfi Miklós bánt küldte maga helyett, de ezek nem tudták Zárát felmenteni. Ennek ellenére a záraiak hősiiesen védekeztek, míg 1346 júniusában I. Lajos serege meg nem érkezett.
685. A levél eredetije ismeretlen. „Anonymi de obsidione Iadrae” után közli Fejér.
686. András királyfit, Johanna királynő férjét 1345. szeptember 19-én felesége hívei annak tudtával Aversában meggyilkolták, mivel attól félték, hogy a pápa, mint azt I. Lajosnak megígérte, királlyá fogja őt koronázni. Johanna könnyelmű életmódja, a merénylet alkalmával való gyanús viselkedése és a tettesek kinyomozásában tanúsított hanyagsága nyilvánvalóvá tették bűnösségét, s ezt az általános vélekedést mindenfelé szétküldött mentegetőző levelei nem tudták eloszlatni. Ilyen levelet I. Lajosnak is küldött, s ő válaszolt rá (lásd Pór, i. m. 110–111. l.), de a fenti levél (mely Johanna levelével együtt maradt fenn) humanista stílusával elárulja, hogy e formájában későbbi koholmány, legfeljebb tartalma lehet azonos azzal, amelyet I. Lajos valóban írt. *Epistolae principum* (Velence 1574.) után közli Fejér.
687. VI. Kelemen pápa (1342–1352), előzőleg Pierre Roger fécampi bencés apát, a francia királyok politikájának kiszolgálója, a Német Birodalomban a Luxemburgi-dinasztia támogatója. Ő emelte a pápai hatalom megnyirbálására törekvő Bajor Lajossal szemben Károly cseh királyt a császári trónra, aki cserében nagy engedményeket tett az egyháznak, lezárva a császárság és a pápaság hosszú hatalmi küzdelmét.
688. Lásd a 669. sz. jegyzetet.
689. Károly Róbert harmadik fia, István herceg és Róbert király második unokája, Mária közt a tervezett házasság nem jött létre.
690. Erzsébet anyakirályné 1343 őszén Rómába is ellátogatott, s 44 000 ezüst márkányi tekintélyes összeg lefizetése árán kieszközölte a pápától, hogy az elismerje András királyi címét és elrendelje megkoronáztatását. A koronázás végrehajtását azonban a pápai udvar állandóan halogatta, s csak 1345 szeptember elején rendelte el I. Lajos követeinek sürgetésére. Ez adta meg a lökést András ellenfeleinek a merénylet végrehajtására.
691. Johanna királynő húga, Mária, ekkor már Károly durazzói hercegnek felesége volt. A szicíliai királyi család itt szereplő tagjainak családfáját lásd a következő lapon.
A merénylet előkészítésében kétségtelenül része volt az egész nápolyi rokonságnak, végrehajtását azonban Johanna kincstartójának, Artois Károlynak fiára, Bertrandra bízták.
692. A mellékelt családfáról is kiderül, hogy a szicíliai királyi család házi törvényében kimondott elsősülotti trónöröklési jog alapján valóban I. Lajosnak volt joga a koronára.

Anjou I. Károly
 Szicília királya 1266—1285
 f. Árpádházi Mária

II. (Sánta) Károly
 Szicília királya 1285—1309

693. A szicíliai királyságot, mint megüresedett pápai hűbért a Hohenstaufok kihalása után a pápa adományozta I. Károlynak és ivadékainak, akik ezért adóval és fegyveres támogatással tartoztak a szentszéknek.
694. A levél eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói. Századok 1905. 2. 1.
695. Az aversai gyilkosság után néhány hónappal már tervbe vették Róbert tarantói herceg és Johanna házasságát, s a pápa (nem törődve I. Lajos tiltakozásával) ki is adta a házassági engedélyt, de Johanna 1347-ben végül is Lajos tarantói herceghez ment feleségül.
696. A levél egykorú másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói.
697. A pápa indított is vizsgálatot András halála ügyében, de csak a gyilkosság végrehajtóit büntették meg, a királyi család tagjaira a vizsgálatot ki se terjesztették.
698. A levél egykorú másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói.
699. A záraiak ekkor már több mint fél éve hősiesen ellenálltak a velenceiek ostromának, bizakodva a király megígért segítségében.
700. I. Lajos 1346. június 25-én valóban megjelent seregével és körülvette azt a favárat, melyből a velenceiek az ostromot folytatták. A várostromhoz nem szokott magyarok (egyesek velencei pénz által is megvesztegetve) kudarcot vallottak a favár július 1-én történt megrohanásakor, s a velencei hajókról partra szálló katonaság visszanyomta őket. A király a súlyos veszteségeket szenvedett sereget hazavezette.
701. A levél eredetije ismeretlen. „Anonymi de obsidione Iadrae” után közli Fejér.
702. Johanna fia, Martell Károly 1345. december 25-én született. I. Lajos 1348. elején Magyarországra vitette, de a gyermek még az év nyarán meghalt.
703. Durazzói Károly hercegnek Máriától, Johanna hugától született valamelyik lányáról van szó.
704. A levél másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói.
705. Lásd a 695. sz. jegyzetet.
706. A levél másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói.
707. Vö. a megelőző két levéllel és jegyzeteivel. A levél másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknói.
708. Lásd a 690. és 695. sz. jegyzeteket. A levél másolata a marseille-i levéltárban. Közölte Fraknói.
709. A magyar sereg nyári veresége után Zára még hónapokig védekezett, de nem bírta a velencei túlerővel. A kiéhezett lakosság a megadást követelte. A város még utoljára elküldte követeit I. Lajoshoz, de mire ezek a fenti választ megkapták, december 21-én Zára megadta magát. Ismeretlen eredeti utáni másolatból közli Fejér.
710. Martell Károlyról, András királyfi utószülött fiáról van szó. (Lásd a 702. sz. jegyzetet.)

711. Bertrand de Beaux gróf, a szicíliai királyság főbírája, a királyi család rokona, köztiszteletben álló személy, aki András királyfi-nak is jóakarója volt.
712. Bertrand bíboros a vizsgálatot le is folytatta, s arra a meggyőződésre jutott, hogy „Szicília nem boldogulhat, míg Johanna kormányozza”, de a pápa nem értett vele egyet. Erre az öreg pap beszüntette a tevékenységét, s a pápa sürgető leveleire azt válaszolta, hogy ha még egy bíborost küldenének, se végezhetnek semmit. (Vö. Theiner. I. 1087—1143. 1.)
713. Bertrand gróf 1346 március elején Károly durazzói herceg segítségével elfogatta a gyilkosság több résztvevőjét, s Terlizzi és Eboli grófot másokkal együtt ki is végeztette.
714. Artois Károly kincstartót és fiát, Bertrandot két társukkal együtt 1346 nyarán átadták a pápai hatóságoknak. További sorsuk ismeretlen.
715. A levél másolata a marseille-i levéltárban (Registre 176). Közölte Fraknoi.
716. Balog nembeli Dénes bán fiát, András prépostot 1318-ban választották erdélyi püspökké. Erőszakos oligarcha volt, aki püspöktársaival, a királyi főtisztviselőkkel, főleg pedig az erdélyi szászokkal sokat viszálykodott.
717. Demeter óbudai prépost, diplomáciai szolgálatait fejében kapta 1345-ben a váradi püspökséget, melyet 1371-ig töltött be.
718. Balog nembeli Szécsi Miklós 1346—1380 közt volt (kisebb megszakításokkal) Szlavónia bánja, s vezető szerepet vitt I. Lajos déli politikájában.
719. Az ispotályos (johannita) lovagok vránai rendházának helyettes főnöke.
720. A dalmát városok I. Lajos balul végződő zárai vállalkozása óta velencei kézen voltak. A velencei államtanács, értesülve a király olaszországi győzelmeiről és arról a tervéről, hogy Dalmácia visszahódítására indul, védelmi előkészületeket tett, s ezekről esik e levélben szó.
721. Subich Mladen klisszai gróf előbb I. Károly hive volt, majd ellene fordult, és Velence dalmáciai terjeszkedését támogatta.
722. I. Lajos nápolyi hadjárataról van szó, amely ezekben a napokban valóban győzelemmel végződött. I. Lajos 1348 májusában tért vissza Magyarországra, de a Velence elleni hadjáratra nem került sor, hanem az év nyarán 8 évre szóló fegyverszünetet kötöttek.
723. A levél eredetije az OL-ban, Dl. 74 452. jelzet alatt.
724. Andrea Dandolo velencei doge (1343—1354).
725. Az 1348—1349-ben Európa-szerte pusztító pestisjárványról van szó, mely Magyarországon is sűrűn szedte áldozatait.
726. Eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de memoriali” c. velencei jegyzőkönyvben. Közli Magyar dipl. emlékek.
727. Velence az 1346. évi zárai magyar vereség után megkísérelte I. Lajost rábírní a dalmát városokról való lemondásra, és ezért nagyszegű pénzt is ajánlott fel. I. Lajos azonban erre nem volt hajlandó, mindössze — Itáliába vezető útjának biztosítására — fegyverszünetet ajánlott Velencének. Ez 1348 végén

- létre is jött. Velence azonban továbbra is végleges békekötést sürgetett, természetesen Dalmácia átengedésével. I. Lajos ezt ismételten, mint e levélben is, megtagadta.
728. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de memoriali” c. velencei jegyzőkönyvben. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
729. Eredetije ismeretlen. Másolata, mint az előbbi levélnek. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
730. A címzett Lajos tarantói herceg, Johanna férje. „Latin” királyi címét apjától örökölte, aki magát a megszűnt konstantinápolyi latin császárság örökösének tartotta.
731. I. Lajos 1350-ben újra Nápoly elfoglalására indult. 1350. július 9-én Melfiben táborozott, mikor Tarantói Lajos követe levelet hozott, melyben ura párviadalra hívta ki őt. Aki győz, azé legyen a szicíliai királyság. Találkozó helyül Párizst, Avignont, Perugiát vagy Nápolyt javasolta.
732. VI. Fülöp francia király (1328–1350) testvére, Valois Katalin volt Fülöp tarantói herceg felesége, Lajosnak és testvérének anyja. A Valois- és Anjou-dinasztiák egyaránt a Capet királyi ház oldalágai voltak.
733. Avignon dél-franciaországi várost, ahol 1309-től a pápák udvarukat tartották, a szicíliai Anjouk, mint Provence grófjai bírták, s bár 1348-ban a pápa magának szerezte meg, a körülötte levő tartomány továbbra is Johannéé maradt.
734. IV. Károly német-római császár (1346–1378).
735. III. Edvárd (1327–1377).
736. Miklós aquileai pátriárka, Luxemburgi János cseh király természetes fia.
737. A levél eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér.
738. Giovanni De Valente, genovai doge.
739. Genova évszázadok óta ádáz küzdelemben állt Velencével a Földközi-tenger keleti felének uralmáért, s így természetes szövetségesül kínálkozott I. Lajosnak Velence ellen. Már a két nápolyi hadjáratban kapott I. Lajos segítséget Genovától. Közben Genova és Velence újra, mint oly sokszor, hadiállapotba kerültek egymással, s ez alkalmul szolgált I. Lajos és Genova formális szövetségkötéséhez. 1352. október 22-én két évre szerződtek Velence ellen, de ezúttal még nem került sor a magyar király beavatkozására.
740. A levél eredetije az olasz királyi levéltárban. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
741. Előkelő velencei nemesek, később mindkettő doge lett.
742. István, I. Károly legkisebb fia, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercege, meghalt 1355-ben. Velence jogilag is el akarta ismertetni egyes ténylegesen birtokolt, de a magyar király fennhatósága alá tartozó dalmát területek feletti uralmát. I. Lajos e követelések elől, melyeket maga sem akart teljesíteni, viszont nyílt konfliktust se óhajtott, testvére ellenállására hivatkozva tért ki.

743. Eredetije ismeretlen. Másolata a „Copia de commemoriali” c. velencei jegyzőkönyvben (IV/2. 341. l.). Kiadva Magyar dipl. emlékek.
744. III. (Nagy) Kázmér király (1333—1370), I. Lajos nagybátyja, a középkori Lengyelország legkiválóbb uralkodója, gazdasági és kulturális szervezője.
745. Lengyelország nyugati határait az emelkedő litván hatalom fenyegette. I. Lajos 1351-ben lengyel rokonának segítségére sietett, békére kényszerítette Kestut litván fejedelmet, majd mikor ez nem teljesítette a feltételeket, 1352-ben újból hadjáratot vezetett ellene. A meghódított ukrán területeket (a régi halicsi és ladomériai fejedelemséget) I. Lajos átengedte III. Kázmérnak azzal a kikötéssel, hogy annak halála után ő öröklje a lengyel trónt. 1354-ben I. Lajos újból személyesen indult a litvánok ellen és biztosította megelőző hódításait. 1355-ben azonban a levélben említett hadjárat csak terv maradt, mert I. Lajos figyelmét már a dalmáciai események kötötték le.
746. Eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér.
747. Firenze gazdag városállama ebben az időben szerezte meg az uralmat Toscana fölött és vált Itália egyik jelentős hatalmává. A város vezetői rokonszenveztek I. Lajossal, később pedig szövetségre is léptek vele.
748. Közel két évi háborúskodás után I. Lajos győzelmet aratott Velence felett, s az 1358 elején kötött zárai szerződésben visszanyerte a félszázada elvesztett dalmát városokat, a II. András alatt elidegenített Zarával együtt, sőt Ragusa is elismerte fennhatóságát. A velencei doge lemondott a XI. század óta viselt „Dalmácia és Horvátország hercege” címről.
749. Eredetije ismeretlen. Másolata a firenzei levéltárban, a Missive della Signoria c. gyűjteményben. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
750. Lásd a 718. sz. jegyzetet.
751. Giovanni Dolfin velencei doge (1356—1361), előzőleg Velence hadvezére az I. Lajos ellen folytatott háborúban.
752. Eredetije ismeretlen. Másolata a velencei Marciana-könyvtár Cod. Lat. LXXI. jelzetű kéziratában. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
753. Lásd a 734. jegyzetet.
754. IV. Károlyt aggasztotta I. Lajos itáliai hódító politikája, s kapcsolatuk egyre feszültebbé vált. A konfliktust az ambíciózus Habsburg Rudolf osztrák herceg idézte elő, aki bosszúból, hogy a német birodalom alkotmányának rendezése során kimaradt a választófejedelmek közül, előbb I. Lajost akarta IV. Károly ellen császárjelöltnek felleptetni, majd szövetséget kötött a magyar királlyal. IV. Károly az itáliai hódító politika fő mozgatójának tartott Erzsébet magyar anyakirálynőről 1361-ben a nála járó magyar követek előtt súlyosan becsmérlő nyilatkozatot tett, s ez megadta az utolsó lökést a háborúra. Egyik fél sem fejtett ki azonban nagyobb erőfeszítést, s így már 1362-ben fegyverszünetre, majd 1364-ben békekötésre került sor. A levél, melyet I. Lajos az anyját ért sérelmen felháborodva intézett a császárhoz, eredetiben nem maradt fenn, s az itt közölt formában nem is egészen hiteles, de lényegileg fedi az eredeti tartalmat.

- Az átstilizált változat egy XIV. századi formuláskönyvben található a Schwarzenberg hercegek levéltárában. Kiadva (nyomtatott közlés után) Magyar dipl. emlékek. (Ugyanott IV. Károly válasza is.)
755. Tarantói Lajos, Johanna királynő férje éveken át harcolt I. Lajos nápolyi uralma ellen. 1352-ben kibékültek, a magyar király lemondott Nápolyról, s csak Johanna halála esetére tartotta fenn trónöröklési jogát. Később Velence ellen szövetség is jött létre Tarantói Lajos és a magyar király közt. 1361-ben, a meghívólevél keltének évében magyar zsoldosok (köztük Toldi Miklós) harcoltak Tarantói Lajos oldalán.
756. Tarantói Lajos testvérei.
757. Erzsébet anyakirályné, és Kotromanics Erzsébet, István bosnyák bán és Erzsébet kujáviai hercegnő leánya, 1353 óta I. Lajos felesége.
758. Eredetije a múlt században olasz magángyűjteményben volt, onnan kiadva Magyar dipl. emlékek.
759. Eredetije ismeretlen. Másolata a firenzei levéltár „Capitoli” gyűjteményében. (XVI. köt.) Kiadva Magyar dipl. emlékek.
760. Az oszmán-törökök 1352-ben léptek az európai szárazföldre és I. Murád szultán 1362-ben Drinápolyt is elfoglalta, oda helyezve át székhelyét. V. János bizánci császár 1365-ben felkereste I. Lajost, hogy segítséget kérjen tőle a törökök ellen. A magyar királynak ez alkalommal tervbe vett hadjáratára azonban nem került sor.
761. Velence, mely ekkor békében élt Magyarországgal, hogy kereskedelmét biztosítsa, barátsági egyezményt kötött a törökökkel.
762. I. Lajos dalmát hívei. De Medio Péter valószínűleg azonos azzal a Péter nevű zágrábi polgárral, aki a szóban forgó gályák ügyében később a király nevében eljár.
763. Eredetije ismeretlen, másolata a „Copia de commemoriali” c. velencei jegyzőkönyvben. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
764. Marco Cornaro velencei doge (1365—1368).
765. Az ügyvel kapcsolatos egyéb levelekből (OSZK Quart. Lat. 2228. sz. 83. l.) kiderül, hogy az egyik követ Péter zágrábi polgár volt.
766. Eredetije ismeretlen. Másolata mint az előbbinek. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
767. A Temes és Krassó megyékben birtokos Szalók nembeli Himfi-család tagja. Him fia Pálnak hat fia szerepel a XIV. század derekán: János, Benedek, Miklós, Pál, Péter és Balázs, közülük legnevezetesebbek Péter és Benedek, az előbbi 1360-ban királyi apród volt, később orsovai várnagy, 1367—1369-ben Bulgária bánja. Meghalt a hetvenes évek derekán. Az utóbbi 1360-ban Máramaros és Ugocsa megyék ispánja, 1368—1369-ben (testvérével együtt) Bulgária bánja, később temesi ispán, vitéz katona és a királynak főleg balkáni és itáliai ügyekben bizalmas tanácsadója. Meghalt 1380 után.
768. A levél a bulgáriai eseményekkel függ össze. Sándor bolgár cár idősebb fiának, Stracimirnak független tartományként 1364-ben odaadta Vidin (az egykorú magyar szóhasználatban: Bodony)

várát és környékét, hogy másik flának, Sismánnak biztosítsa a trónutódlást. Az V. János bizánci császár, I. Lajos szövetségese és Sándor cár közt támadt ellenségeskedéssel kapcsolatban a magyar király 1365 elején meghódította és bánssággá szervezte Stracimir tartományát, Stracimirt pedig egy szlavóniai várba internálta. A magyar uralom ellen azonban kezdettől fogva mozgalmak ütötték fel a fejüket, s ezeknek megfigyelésére utasítja a király a fontos határvár várnagyát, Himfi Pétert. A levél eredetije az OL-ban (Körmendi levéltár). Kiadta Fejér, 1382-re datálva. A helyes keltezés az 1368. III. 26-i oklevéllel való tárgyi összefüggésből állapítható meg.

769. Ismeretlen dalmata személy.
770. Himfi Benedek máramarosi és ugoesai ispán. (Vö. 767. a sz. jegyzettel.) A délvidéken birtokos Himfiék élénken figyelték a bulgáriai eseményeket, s buzgó szolgálataikért nevezte ki őket a király 1368-ban bolgár bánokká.
771. V. (Palaiologos) János bizánci császár (1341—1391), előbb I. Lajos szövetségese, 1366-ban szövetséget kötött Sándor bolgár cárral és Lajk havaselvi vajdával a balkáni magyar hódítás ellensúlyozására.
772. Sándor cár székhelye Tirnovóban volt.
773. Alighanem Lajk (Vladislav vagy Vlaicu) havaselvi vajdáról (1364—1380), Stracimir sógoráról van szó, aki I. Lajos hűbérese és (a Kárpátokon túli részeken) szörényi bánja volt, de függetlenségre törekedett.
774. A levél eredetije az OL-ban (Körmendi levéltár). Kiadva a Történelmi Tárban.
775. Dalmácia és Horvátország bánja 1366—1367-ben Szécsényi Tamás fia Miklós (Kónya), az ország egyik legtekintélyesebb arisztokratája volt. A levélben eredetileg nem „Tamás”, hanem „Tamás fia Miklós” állhatott.
776. I. Lajos nyilván nem akart túlságos hatalmat adni a bán kezébe, ezért tiltakozott, hogy az Spalató grófságát is megszerezze. Ehelyett egy zárai hívének akarta juttatni a fontos tisztséget. Az is lehetséges, hogy a spalatóiak kényszernek engedve választották meg Kónya bánt, s a király így szabadította ki őket nehéz helyzetükből.
777. Eredetije ismeretlen. Lucius (i. m.) után közölte Fejér.
778. Lajk havaselvi vajda (vö. a 773. sz. jegyzettel) ekkor már meg egyezett Sándor cárral és V. János bizánci császárral a magyar király ellen, de még nem foglalt nyílt állást, sőt ígérgette (lásd a következő levelet), hogy támogatja a bulgáriai magyar uralmat. A királyi udvarban azonban gyanakodtak rá s szándékainak kipuhatolására küldték hozzá Miklós mestert.
779. Aba nembeli Domszlai Gergely fia Miklós.
780. Eredetije az OL-ban (Múzeumi Törzsgyűjtemény). Kiadva a Századokban.
781. Mint a későbbiekből kiderült, Lajk vajda megtévesztette a követet, mert mikor I. Lajos 1368 szeptemberében a lázongó Bulgária ellen indult, ő maga Szörény várát szállta meg. A király erre kénytelen volt ellene fordulni s Vidint sorsára hagyni.

782. Eredetije, mint az előbbi levélnek. Kiadva a Századokban.
783. Belogradčik váráról van szó, mely Vidin és Laganj váraival együtt magyar helyőrség kezén volt. A várat a bolgár felkelők szorongatták.
784. Lackfi István bán fiai, Miklós vajda és István székely ispán csapatai voltak a várban, azonban ezekre szükség volt Lajk vajda ellen, s ki kellett őket onnan vonni, ezért vált szükségessé, hogy a vár őrzését a Himfiek vegyék át.
785. Sándor bolgár cár.
786. Lajk vajdáról van szó, akiről Himfi Péter ekkor még nem tudta, hogy elpártolt a királytól.
787. Eredetije, mint az előbbi levélnek. Kiadva a Századokban.
788. Lajk vajda 1369 elején elfoglalta Vidint. Ezért még az év nyarán Lackfi Miklós erdélyi vajdát küldte ellene a király, ez azonban meggondolatlansága miatt a csatával együtt életét is elvesztette. A havaselvi vereség megpecsételte a bolgár bánság sorsát is. I. Lajos belátta, hogy a balkáni uralkodók összefogása ellen nem tarthatja fenn bulgáriai uralmát és visszaadta Vidint a szabadságra helyezett Stracimírnak, aki Lajk vajdával együtt formális hűbéri fogadalmat tett a magyar királynak.
789. Dobrotics bolgár despota a tirnovói cártól függetlenül uralkodott a tengerparti részeken a róla elnevezett mai Dobrudzsában.
790. Garai Miklós 1359—1375 közt macsói bán, 1375—1385 közt nádor volt. I. Lajos uralkodásának utolsó éveiben mint Erzsébet királyné kegyence, az udvar legbefolyásosabb embere lett. Erzsébettel együtt a délvidéki lázadó főurak meggyilkolták. A levélben említett küldetésének célja az volt, hogy a Himfiektől átvegye és Stracimírnak visszaadja Vidint.
791. Eredetije, mint az előbbi levélnek. Kiadva a Századokban.
792. A levél összefüggésben állhat I. Lajos ez időben folyó csehországi hadjáratával, mivel Himfi Benedek elsősorban katonai kérdésekben volt a király tanácsadója. Eredetije az OL-ban, Dl. 41 849. Kiadatlan.
793. 1371 folyamán újabb háború tört ki IV. Károly és I. Lajos között, mert ez utóbbi a bajor hercegek mellé állt a Brandenburg birtokáért folyó viszályban. IV. Károly császár, Przemyslaw tescheni herceget kérte fel, hogy békét és házasságot közvetítsen háza és a magyar Anjouk között.
794. I. Lajos idősebb leánya, Mária, a magyar trón várományosa, és IV. Károly kisebbik fia, Zsigmond (a későbbi magyar király) közötti házasságról van szó.
795. Piast Ulászló, oppelni herceg, I. Lajosnak anyai ágon rokona, 1367—1372 közt Magyarország nádora, majd Lengyelország kormányzója.
796. Csanád nembeli Telegdi Tamás esztergomi érsek (1367—1375).
797. Eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér.
798. IV. Károlynak a tescheni herceg mellett működő, időközben elhalt másik követe.
799. E bekezdéstől kezdve a levél nem eredeti fogalmazásban, hanem kivonatban maradt fenn, s harmadik személyben

- beszél az egyébként ismeretlen levélfőről, Oppelni Ulászló követeről.
800. A bajor hercegek maguknak igényelték Brandenburgot, melyet IV. Károly fiának, Zsigmondnak adományozott. Az emiatt kitört háborúban I. Lajos a bajor hercegek oldalán állott, a császárral kötött béke és házassági szerződés feltétele viszont az volt, hogy Lajos ne támogassa a bajor jogigényeket.
801. Eredetije ismeretlen. Nyomtatott közlés után kiadta Fejér.
802. Carrarai Ferenc, Pádua hercege eleinte Velence szövetségese volt, de már 1356-ban csatlakozott I. Lajoshoz, hogy annak segítségével Velence szárazföldi birtokait magának megszerezze. 1372-ben háború tört ki Carrarai Ferenc és Velence közt, s az előbbi megsegítésére I. Lajos csapatokat küldött Itáliába. A vállalkozás azonban balul végződött, mert 1373 nyarán, Treviso ostrománál a török segítséggel harcoló velenceiek súlyos vereséget mértek a páduai és magyar csapatokra; a magyar vezér, István vajda is foglyul esett, Carrarai Ferenc békére kényszerült.
803. A levél eredetije az OL-ban (Múzeumi Törzsanyag). Kiadva a Történelmi Tárbán.—A Páduának küldött magyar segélycsapat vezérei Lackfi István (1371—1372 és 1383—1384 között horvát-dalmát bán, 1372—1376 között erdélyi vajda), Himfi Benedek (lásd előbb) és Czudar György (1373—1382 közt pohárnokmester) voltak.
804. I. Lajos kezdettől fogva kételkedett Carrarai Ferenc győzelmében, s igyekezett őt békekötésre bírni.
805. Lackfi Imre, 1372—1375 közt nádor, szintén csatlakozott csapataival Carrarai Ferenc vállalkozásához.
806. Eredetije, mint az előbbi levélnek. Kiadva a Történelmi Tárbán.
807. Lajk havaselvi vajda (lásd a 773. sz. jegyzetet) formailag meghódolt ugyan Lajos királynak, de a vidini háború óta lappangó feszültség állt fenn közte és a király között. A Lajk ellen lázadó havaselvi bojárok ezért a magyar királynál kerestek menedéket.
808. Kis-Nikápolyról, a romániai Turnu váráról van szó, mely a bulgárok meghódítása után török kézre, s a törökkel kötött szövetség fejében Lajk birtokába került.
809. Eredetije, mint az előbbi levélnek. Kiadva a Századokban, 1900. 614. l.
810. A Firenzében uralmon levő guelf párt ellen a száműzött ghibelinek mozgalmat indítottak, s felmerült a gyanú, hogy ebben Durazzói Károlynak, Lajos király unokaöccsének, a nápolyi trón várományosának is benne volt a keze.
811. Durazzói Károly 1380—1386 nápolyi, 1385—1386 magyar király, I. Lajos unokaöccse, a dinasztia nápolyi ágának ekkor már egyedüli férfitagja. I. Lajos magához vette és 1369-ben horvát-dalmát herceggé tette. 1379-ben IV. Orbán pápa, hogy a Johanna által pártolt VII. Kelemen ellenpápa helyzetét gyöngítse, Johannát trónfosztottnak nyilvánította és felszólította Károly herceget, hogy foglalja el Nápolyt.
812. Carrarai Ferenc páduai herceg (lásd előbb).
813. Lajos király magyar sereget rendelt a Johanna ellen induló Durazzói Károly mellé, azzal a feladattal, hogy őt trónra

- segítse, s egyúttal támogatást adjanak IV. Orbánnak az egyházszakadás megszüntetésére.
814. 1378-ban IV. Orbán, majd VII. Kelemen megválasztásával kezdődött az évtizedeken át tartó nagy egyházszakadás.
815. Eredetije ismeretlen. Egykorú másolata a firenzei levéltárban. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
816. Durazzói Károly Nápolyba vezető útján Firenze közelébe ért hadaival. A várost ügyének támogatására szólította fel, de erre az óvatos firenzeiek nem voltak hajlandók. Végül is I. Lajos békítő közbelépésére Károly megelégedett némi pénztámogatással. A levél eredetije ismeretlen. Másolata a nápolyi levéltárban. Kiadva Magyar dipl. emlékek.
817. I. Lajos, Genova és Carrarai Ferenc szövetkeztek Velence ellen, s 1378-ban megindították a háborút. 1379-ben a genovaiak nagy győzelmet arattak a velencei flottán s elfoglalták a lagunák bejáratán uralkodó Chioggiát. Velence végveszélybe került s felajánlotta I. Lajosnak a hűbéresküt, de a genovaiak ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz. A tárgyalások elhúzódtak, Velence időt nyert és ostrom alá fogta Chioggiát. A háború ez utolsó szakaszáról szól a levél. A kimerült ellenfelek közt augusztusban létrejött a torinói béke, mely Magyar. ország számára megerősítette az 1358. évi zarái béke feltételeit.
818. Bebek Imre (Henrik) 1380—1383 között volt horvát-dalmát bán.
819. Eredetije ismeretlen. Lucius (De regno. . .) után kiadta Fejér.
820. Durazzói Károly 1381-ben elfoglalta Nápolyt és foglyul ejtette Johannát.
821. V. Károly francia király, öccsének, Anjou Lajosnak nápolyi királysága reményében segítséggel biztatta Johannát, akit azonban a francia hajóhad érkezésének hírére 1382. májusában magyar zsoldosok megfojtottak. Durazzói Károly, bár I. Lajos halála miatt a levélben említett segítséget nem kapta meg, trónját sikerrel megvédélmezte.
822. Eredetije ismeretlen. Lucius (i. m.) után kiadta Fejér.
823. Anconához, mint más itáliai városállamokhoz is, I. Lajos kiáltványt intézett, megindokolandó Károly nápolyi király és IV. Orbán pápa érdekében tervezett hadjáratát, mely azonban 1382 szeptemberében bekövetkezett halála miatt nem valósult meg.
824. Anjou Lajosnak, VII. Kelemen ellenpápa pártfogójának Károly nápolyi király elleni támadásáról van szó. (Vö. a 821. sz. jegyzettel.)
825. Eredetije ismeretlen. Lucius (i. m.) után kiadta Fejér.

X. FEJEZET

826. A levélváltás I. Lajos és egy közelebbről meg nem nevezett királyi város között a nápolyi hadjárat hazai előkészítésének érdekes, az Anjou-kori feudalizmusban a király és városainak viszonyát sok — társadalmi, politikai, katonai és pénzügyi — szempontból tanulságosan megvilágító dokumentuma. A datá-

lást illetően levelünket a nápolyi háborúk diplomáciai irataival kell egybevetnünk. A város nevének meghatározásánál a szöveg nem sok támpontot szolgáltat. Ha a királyi levél ama kitételét, mely szerint „ez a mi említett városunk más királyi városok között, alapításának első idejétől kezdve fő tisztséget és méltóságot nyert...” nagyon szigorú pontossággal értelmezzük, csak a fővárosok valamelyike: Buda, Fehérvár és esetleg még Esztergom jöhet szóba. De bizonyára mégsem ez az eset. A fordulat — bár a címzett város a feldicsérest készségesen tudomásul veszi és válaszában megismétli — talán valóban az említett fő királyi városoknak címzett levél formulává alakított szövegéből kerülhetett a mi városunkhoz intézett levél szövegébe. A város válaszából egy a szölkőtermelésben kiváló városhely mutatkozik be. Lehetne ez Sárospatak vagy — mint királynéi hely — Nagyszőllys. De ha — végezetül — a városi levelek többségének származási helyére gondolunk, Szatmárnémeti kettős királyi városa jöhet szóba.

827. Vö. 686. sz. jegyzettel.
828. Hogy ki volt a T. (talis: ilyen) fia N. módon jelzett nemes ifjú, „udvari vitéz”, megmondani nem tudjuk.
829. A kamara létesítésében érdekelt város, s egyben a városi misszió-gyűjtemény keletkezésének minden valószínűség szerinti helye *Szatmárnémeti* lehet. Valóban, 1339-ben, tehát még Róbert Károly életében, szó van a szatmári kamaráról. A század közepétől azonban már Nagybánya a kamarai székhely. A változás okát a pénzügyigazgatás történetével foglalkozók eddig még nem adták. Hóman (A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 197. l.) szerint még 1347-ben Szatmár a székhely. Az erre vonatkozó adatot azonban nem idézi. Másutt (i. m. 273. l.) Lorándot mondja szatmári kamaraispánnak. Ez azonban valójában az összes kamarák ispánja (1344-es adat). Az utolsó névleg ismert szatmári ispánok Endre (1339), és még ugyanazon évben Miklós és Frichko ispánok. (Fejér, VIII/4. 418. l.) Endrével azonban a városnak nemigen lehettek bonyodalmai, mert Nagy András szatmári albíró és az esküdtek az ő nevében nyugtatják Semjéni (Kállói) Lászlót a faluja után járó kamara haszna lefizetéséről. (Anjou, III. 595. l.)
830. A város által felhozott eset különben aligha üres kifogás. A kamaraispánnak, házanépeinek, alkalmazottainak és tiszteinek kiváltságolása oly méretű volt, hogy minden az országban illetékes bíró, tehát még a nádorispán törvénykezési hatósága alól is mentesek voltak (Hóman, i. m. 206—208. l.). A városban külön joghatósági területet alkottak, hová a városi hatóság keze el nem ért. E kiváltságos helyzet szinte csábított a kihágásokra, amelyek — mint a város mondja — még Nagy Lajos atyja, Károly Róbert idejében, tehát a fentiek alapján 1339 után, azaz Miklós és Frichko ispánok idejében eshettek. A király végső válasza az Ars Notariába nem került be, de a városra nézve kedvező volt. A város elérte célját, a kellemetlen megtiszteltetést elkerülte, a kamara Nagybányára került.
831. A második királyi levélből arra következtethetünk, hogy a kamara jelenléte a városra bizonyos anyagi haszonnal járt.

- Allg hihető, hogy a száz márka megfizetését a király csupán ez esetben és a vonakodó város megbüntetésére rendelte volna el.
832. E levélváltás és a következők forrásáról és kladásáról lásd a fejezet bevezetőjét.
833. A levélváltásban leírt események helyének meghatározásához és előzményeinek rekonstruálásához ez esetben a szöveg segít, amennyiben egy helynevet megad. Lapisbánya ez, mely Nagybányától északnyugatra esik. A panaszt tevő város Szatmár lévén, a szatmári polgár károsodása a következő módon eshetett. Városából N. városba és onnét „Lapisbányára” igyekezett. Az N.-nel jelzett város Nagybánya. Ezenközben egy „vásárhelyen” egy úr tisztjei és emberei áruit, szekereit, lovait tőle elvették, és ugyanezen nemes úr városába vitték. Szatmár és Nagybánya közötti úton csupán egy hely van, melynek vásárlója, bizonyos városi jellege is volt ekkor, és magán földesuraság alatt állt: Aranyosmeggyes. (Maksai, 1940. 177. l.) Ha pedig a dolog így áll, a levél címzettje e mezővárost birtokló Pók nembeli Móric család valamelyik tagja lehet. (Maksai, uo. 178. l.)
834. E két levél, az előbbieknél is inkább mutatja a város és a polgár sorsát a feudális társadalomban, a nemesurak magabiztos hányavetlenségét, ki a város polgárainak nem csupán további rablásait jelenti be, de azt is, hogy a kezébe kerülő polgárembert „mint ahogyan a latrokat szokták” megöleti, „minden irgalom nélkül”. De mutatja azt is, hogy a kezdődő centralizáció a királyi hatalom és a város között milyen viszonyt teremtett és mennyi támogatást ígért. A város levelében előforduló folyó (Kires) és helynév (Lippa) esetleg biztosabb értelmezéshez segíthetne. Figyelembe kell azonban venni, hogy Lippával kapcsolatban nem a „Kires: Körös”, hanem csak a Maros jöhet szóba. De kérdés az, hogy a bizonyosan szándékos névcsera a formulaszövegben nem teljességgel más földrajzi környezetről tereli el a figyelmet? Hiszen Szatmárt illető missilisekben, a városi kereskedőpolgárok az „erdélyi részekből” természetesebben vehették igénybe a Szamos víziútját, mint a Marost. Lehet azonban, hogy a formula egészében már máshonnan került az Ars Notaria összeállítójának kezébe.
- E bizonytalanság és más adatok hiányában is, a városi levél címzettjét, a „lovagi övezettel ékesített” ifjút és várnagyot közelebbről megjelölni nem tudjuk.
835. Ha a városi levelek összegyűjtésének helyét tekintjük, Szatmár esetében, mint királyi vár csupán Erdőd jöhet szóba, mely az 1380-as években került magánföldesúri kézbe, a Drágffyak birtokába. (Maksai, 173–174. l.)
836. A lombard, aki a pénzzel „soha semmi időben betelni és megelégnülni nem képes”, eléggé nehezen azonosítható. A király levelében azt mondja, hogy különösen kedvelt embere a zsaroló várnagy és főispán. A király szavait leginkább a Drugeth-család valamelyik e korban szereplő tagjára, Vilmos vagy Fülöp nádorokra érthetjük, de erre vonatkozólag teljes biztonsággal nem nyilatkozhatunk. E feltevés mellett az szól, hogy valóban nem tudunk a XIV. század közepe felé más olyan olasz származású (a lombard csupán ennyit jelenthet) főúrról, ki a király kegyét annyira élvezte volna, mint a francia eredetű, de Nápolyban meghonosodott s Károly Róbert kíséretében

Magyarországra került Drugeth familia magas méltóságokat birtokló tagjai. (Wertner, Arch., 21., 27., 85., 174. stb. 1.; Miskolczi I., Magyarország az Anjouk korában. Bp. 1923. 78-85.1.)

FÜGGELÉK

837. Az ajánlólevél címzettje, Dávid apát, 1131—1150 között állott a szentmártoni (Pannonhalma) főmonostor élén.
838. A nevét latinosan Cerbanusnak író magyarországi szerzetes hasonló hangzású névvel valamelyik magyarországi görög rítusú kolostor tagja volt.
839. A fordítás alapjául szolgáló görög kéziratot Cerbanus „Pastuch” monostorában találta. E hely a Mátra nyugati szegélyén levő Pásztóval lesz azonos, hol a XII. század utolsó évtizedében — bizonyára az akkorra már kihalt görög monostor utódjaként — ciszterci apátság létesült.
840. Cerbanus Damaszkuszi Szent János és Szent Maximos görög egyházatyák műveit fordította latinra, és így megismertette azokat a latin világgal. Bizonyos ugyanis, hogy Cerbanus fordításai még a XII. században eljutottak a szomszédos Ausztria különböző rendű apátságaiba és onnan tovább nyugatra.
841. A görög szerzetes „Szent Márton ama kiváló társaságának”, azaz a pannonhalmi konventnek — mint mondja — gyakori és szívesen látott vendége volt. E személyes jó kapcsolatával is példázza azt a jelentős szerepet, amit Magyarország ekkor keleti-bizánci kultúrjavaknak nyugatra közvetítésével betöltött. (R. Szigeti, R.: *Translatio latina S. Ioannis Damasceni... saeculo XII. in Hungaria confecta*. Bp. 1940. 22—28. 1.; Ghellinck, J.: *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*. Bruxelles — Brugge — Paris 1954. 256. 1.; Schreiber, G.: *Die Gemeinschaften des Mittelalters*. Münster i. W., 1948. 25—26., 418. 1.)

TÖRTÉNELMI BIBLIOGRÁFIA

Összeállította Makkai László és Mezey László

A középkori magyarországi levelezést jelen kísérletünkig még nem gyűjtötték össze és nem írták meg történetét sem. E bibliográfia tehát csak azt az irodalmat tartalmazhatja, mely általában a magyarországi művelődésre és ezen belül az írásbeliségre, másrészt a közölt levelekkel kapcsolatos eseményekre vonatkozik. A magyarországi levélfírás ihletőjéül és mintájául szolgáló nyugat-európai írásbeliség és levelezés történetének annál nagyobb irodalma van; álljon itt belőle egy válogatás, mely a további érdeklődéshez kiindulópontot adhat.

BOÜARD, ALAN DE: Manuel de la diplomatique française et pontificale. II. L'acte privé. 1948. 35—55. l. — CLARK, A. C.: The Cursus in Mediaeval and Vulgar Latin. Oxford 1910 et 1929. — DELISLE, LÉOPOLD: Les écoles d'Orléans au XIIe et au XIIIe siècle. Annuaire-Bulletin de la Société de l'Hist. de France. 1869. 139—154. l. — DÉLISLE, LÉOPOLD: Marianus d'Eboli. Not. et Extr. des mss., XXVII, II. 1879. 87—168. l. — DELISLE, LÉOPOLD: Notice sur Summa Dictaminis. Not. et Extr. des mss., XXXVI. I. 1899. 171—205. l. — ERNOUT, A.: Dictare, dictator, allem. „dichten”. Revue des études latines. 29 (1951) 155—161. l. — FARAL, EDMOND: Les Arts Poétiques au XIIe siècle. Paris 1897. — GRUNDMANN, HERBERT: Litteratus — illiteratus. „Archiv für Kulturgeschichte” 40 (1958) 1—65. l. — HAJNAL ISTVÁN Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. Károlyi Árpád Emlékkönyv. 1933. 183—214. l. — HAJNAL, I.: Le rôle social de l'écriture et l'évolution européenne. (Revue de l'Institut de Sociologie Solvay. Bruxelles 1934.) — HAJNAL, I.: Vergleichende Schriftproben zur Entwicklung und Verbreitung der Schrift im 12—13. Jahrhundert. Bp. 1943. — HAJNAL, I.: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp. 1959^a. — HASKINS, CHARLES HOMER: An early Bolognese Formulary. Mélanges d'histoire offerts a Henri Pirenne par ses anciens élèves et ses amis (1886—1926). Bruxelles 1926. 201—210. l. — HELLER, EMMY: Die Ars dictandi des Thomas von Capua. Sitzungsver. Heidelberg 1928—29. Abh. IV. — KANTOROWICZ, ERNST: An Autobiography of Guido Faba. Med. and Renaiss. Studies, Warburg Institute. I. 1941—43. 253—280. l. — LADNER, G.: Formularbehefte in der Kanzler Kaiser Friedrichs II. und die Briefe des Petrus de Vinea. Mitteil. Oesterr. Instit. f. Geschichtsforsch. XII. 1932. 168. l. — LANGLOIS, VICTOR: Formulaires de lettres du XIIe, du XIIIe et du XIVe siècle. Not. et Extr. des mss., XXXIV, I, I, 32, 305—322. l.; XXXIV, II. 1—18, 19—29, 305—322. l.; XXXV, 1, 409—434. et 793—830. l. — LECLERCQUE, JEAN DE: L'amitié dans les lettres au M. A. Revue du M. A. latin. I. 1945. 381—410. l. — LECLERCQUE, JEAN DE: Le genre épistolaire au moyen âge. „Revue du moyen âge latin”. 2 (1946). 63—65. l. — MEYER, WILHELM: Die rythmische lateinische Prosa. Gesammelte Abhandlungen. II. 236—286. et 402—403. l. — MEZEY,

LÁSZLÓ: L'écriture et chancellerie. Hajnal, I., L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp. 1959^a. 261—279. l. — MONT-CASSIN, ALBÉRIC DU: Flores rhetorici. Kiad. M. Inguanez/H. Willard, Miscellanea Cassinese. XIV. 1938. — POLHEIM, KARL: Die lateinische Reimprosa. Berlin 1925. 364—368. l. — REDLICH, OSWALD: Eine Wiener Briefsammlung. Mitteilungen aus dem Vatikanischen Archive. 1894. 331—332. l. — ROCKINGER, LUDWIG: Briefsteller und Formelbücher des XI. bis XIV. Jahrhundert. Quellen und Forschungen zur bayr. und deutsch. Geschichte. IX. I. 1863. — RÖRIG, F.: Mittelalter und Schriftlichkeit. Die Welt als Geschichte 13, 1953. — SAMARIE, ADALBERT DE: Praecepta dictaminis. Kiad. Krabbs, Die Reinhardsbrunner Schriftsteller aus dem zwölften Jahrh. Neues Archiv. XXXII. 53—81, 71—78. l. — SCHIAFFINI, A.: La tecnica della prosa rimata nel medio aevo latino, in Guido Faba, Guittone et Dante. Studi romanz. XXI. Roma 1931. 7—115. l. — STEINACKER, A.: Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde. „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“ (43). 407—410. l. — STRECKER, K.: Die Tegernseer Briefsammlung (Froumond). MGH. in-8°, Epistolae selectae. III. 1925. — TILBURY, JEAN DE: Val. Rosc. Hermes. 8. (1874.) 310—326. l.

A magyarországi írásbeliség kezdeteinek nagy irodalmából elsősorban említendő FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: A királyi kancellária az Árpádok korában (Bp. 1885) és HAJNAL ISTVÁN: Irástörténet az írásbeliség felújítása korából. (Bp. 1921. Vö. fentebb idézett munkáival.) Az általános művelődéstörténeti keretet megadja HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei (Bp. 1931) és A magyar irodalmi műveltség megoszlása (Bp. 1935), valamint KARDOS TIBOR: Középkori kultúra — középkori költészet (Bp. é. n.) — Az iskolázás történetére vonatkozólag lásd BÉKEFI REMIG: Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése (Századok 1896), A népoktatás története Magyarországon (Bp. 1906), A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig (Bp. 1910), GÁBRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban (Egyetemes Philológiai Közlöny 1938), ECKHARDT SÁNDOR: Magyarok a középkori francia egyetemeken (Századok 1943), BARTA ISTVÁN: Középkori szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek (Regnum 1937).

A levéllírás megratlan történetét némileg pótolja az oklevéltan bőséges irodalma: SZENTPÉTERY IMRE: Magyar oklevéltan (Bp. 1930), GUOTH KÁLMÁN: Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon (Bp. 1936), PERÉNYI JÓZSEF: A francia iskolák hatása a magyar okleveles gyakorlat kialakulására (Bp. 1938), JAKUBOVICH EMIL: Adatok legrégebb okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez (Magyar Nyelv 1924—1925.), SÖRÖS PONGRÁC: Az 1306-iki papiros oklevél (Századok 1907), SZABÓ ENDRE: A commissió és relatív oklevelek a középkorban (Debrecen 1927). A királyi kancellária mellett (lásd fent) a legfőbb oklevélkiadó (és levéllíró) testületekről: ECKHART FERENC: Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter (MIOG IX. Ergänzungsband). ISTVÁNYI GÉZA: A megyei írásbeliség első korszaka (Századok 1937). B. L. KUMOROVITZ: Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter (XI—XII. Jahrhundert). Études Historiques. Bp. 1960. I. 253—290.

A levéllírásra is vonatkozó *stílusproblémákról*: HORVÁTH JÁNOS: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái (Bp. 1954), MEZEY LÁSZLÓ: A prózaritmus és a forráskritika (Filológiai Közlöny 1956). A magyarországi levelezésben mutatkozó korai humanista voná-

sokról: KARDOS TIBOR: Colluccio Salutati levelezése a magyar Anjoukkal (Századok 1936).

A levelek *tartalmi és formai* forráskritikájához szükséges segédletek: KNAUZ NÁNDOR: Kortan (Bp. 1876), SZENTPÉTERY IMRE: Oklevéltani naptár (Bp. 1912), BARTAL ANTAL: A magyarországi latinság szótára (Bp. 1901), SZENTPÉTERY IMRE: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1001—1272 (Bp. 1923—43), KARÁCSONYI JÁNOS: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig (Bp. 1902), KNEZSA ISTVÁN: A magyar helyesírás története (Bp. 1952).

A magyarországi *leveleskönyvek* (formuláriumok) irodalmából: KOVACHICH M. G.: Formulae solennes styli (Buda 1799), FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: Tapolczai Bertalan oklevélformulái a XIV. századból (Magyar Könyvszemle 1886), BÓNIS GYÖRGY: Petrus de Vinea leveleskönyve Magyarországon (Filológiai Közöny 1958).

A levelekben érintett *események és személyek* megismeréséhez a polgári történetírás nagy összefoglaló művei (Millenáris Történet, Hóman—Szekfű: Magyar Történet) mellett és azok ellenőrzésére MOLNÁR ERIK szintézise (A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949) és a „Magyarország története” c. egyetemi tankönyv I/1. kötete (ideiglenes kiadás, Bp. 1958) ajánlható. Részletesebb adatokat tartalmaz és enniatt ma is nélkülözhetetlen PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok korában (Bp. 1899^a), valamint PÓR ANTAL: Nagy Lajos (Bp. 1872). I. Károly korszakáról hasonló részletes monográfia nem áll rendelkezésre, ezt némileg pótolja PÓR ANTAL bevezetése Gentilis bíbornok magyarországi követségének okirataihoz (Monumenta Vaticana Hungariae I/2, Bp. 1885) s MISKOLCZY ISTVÁN rövid összefoglaló műve: Magyarország az Anjouk korában (Bp. 1937).

A levelezés zömét tevő *diplomáciai* vonatkozásokhoz lásd ANGYAL DÁVID: Az Árpádok a világpolitikában (Csánki: Árpád és az Árpádok c. kötetben. Bp. 1908.), valamint HORVÁTH JENŐ helyenként hibás művét: Az Árpádok diplomáciája (Bp. 1931). A pápasággal való kapcsolatokat erősen klerikális beállításban megírta FRAKNÓI VILMOS: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal (I. Bp. 1901). A déli kapcsolatokról: MARCZALI HENRIK: Az Árpádok és Dalmácia (Akad. Értekezések 1898), MIRCSE J.: Venedig und Ungarn (Wien 1878), KRETSCHMAYR, H.: Venedig und Ungarn (Scritti storici in onore di C. Manfroni. Padova 1925), MISKOLCZY ISTVÁN: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában (Bp. 1937), PATAKI JÁNOS: Anjou-királyaink és a két román vajdaság (Kolozsvár 1943).

A *dinasztikus házassági* politikához WERTNER MÓR: Az Árpádok családi története (Nagybecskerek 1892, helyenként elavult) és FRAKNÓI VILMOS: Nagy Lajos házasságpolitikája (Budapesti Szemle 1913).

A közölt művek, levelek keletkezési körülményeit megvilágító történeti irodalom az egyes fejezetekhez:

I. FEJEZET

Limoges-i János dictamen oktató könyvét HORVÁTH KONSTANTIN fedezte fel a dijoni városi könyvtár egy XIII. századi kódexében és tette közzé először gondos, bár nem kritikai jellegű kiadásban: Johannis Lemovicensis abbatís de Zirc 1208—1218 Opera omnia, I—III, Veszprém 1932. Eredményeit az első kötet bevezetőjében magyarul,

franciául és németül is összefoglalta. Az általánosabb európai összefüggésekben mutatja be GHELLINCK, JEAN DE: *L'essor de la littérature latine au XIIe siècle*. Bruxelles—Brugge—Paris 1954². 290. l.

II. FEJEZET

BALOGH ALBIN: Szent István egyházi kapcsolatai Csehországgal, Németországgal, Franciaországgal és Belgiummal. Szent István Emlékkönyv. I. Bp. 1938. — GALLA FERENC: A clunyi reform hatása Magyarországon. Bp. 1938. (Vö. Csóka L. kritikáját, Regnum 1943.) FRAKNÓI VILMOS: Szent László levele a monte-cassinói apáthoz. Akad. Értekezések 1901. — BAUMGARTEN FERENC: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. Bp. 1906. — MÁRKI SÁNDOR: Ungarn zur Zeit des I. Kreuzzuges. Oest.—Ung. Revue 1896. — DEÉR JÓZSEF: A magyar-horvát államközösség kezdetei. Jancsó Emlékkönyv. Bp. 1927. — MORAVCSIK GYULA: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. — TEMESVÁRY JÁNOS: II. Gejza magatartása a pápaság és császárság második küzdelmében. Szamosújvár 1886. — HOLZMANN, R.: Papst Alexander III. und Ungarn. Ungarische Jahrbücher. 1926. — GYÖRI JÁNOS: Gesta regum — gesta nobilium. Bp. 1948. (Lukács érsekről) — THALLÓCZY LAJOS: III. Béla és a magyar birodalom. Bp. 1907.

III. FEJEZET

A levél magyarországi történetére vonatkozó, mindmáig nélkülözött kutatások és közlések hiányában e bibliográfia inkább csak a közölt szövegek történeti összefüggéseit közelebbről érintő művekre szorítkozhat.

KOLLER, JOSEPHUS: *Historia Episcopatus Quinqueeclesiensis, I. Posenii, 1782. 14—17. l.* — BÉKEFI RÉMIG: A káptalani iskolák története Magyarországon. Bp. 1910. 89—91. l. — GALLA FERENC: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs 1931. 104—105. l. — HORVÁTH JENŐ: Az Árpádok diplomáciája 1001—1250. Tanulmány a magyar állam külpolitikai összeköttetéseinek történetéhez. Bp. 1936. 291—292 l.

A „hamis levélről”: HORVÁTH JÁNOS (IFJ.): Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 306—307. l. Itt a levél íróját a tihanyi alapítólevélben szereplő Miklós püspökkel igyekszik azonosítani. Magam újabban Gerics József kandidátusi vitájában elhangzott opponensi véleményemben a levél kivonat-jellegét említettem, a formulás részek elmaradása miatt lásd A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei. (Sajtó alatt.) Zsófia levelei és írójuk személye részletesebb méltatásra talált JAKSCH ADALBERT a források között említett közlésében (361—379 l.), valamint PAULER, i. m. I. 258—260. l. Zsófiával és környezetével foglalkozik: WICHNER, JOSEPH: *Das ehemalige Nonnenkloster zu Admont. Brünn 1881. 103—111. l.*, ugyanő: *Admonts Beziehungen zur Wissenschaft und zur Unterricht. Graz 1892. 78—82. l.* — MEZEY LÁSZLÓ: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpádok végén. Bp. 1955. 87—89. l. (A kor apáca-kolostori műveltségével kapcsolatosan.) Bethlehem klerikus halálát bejelentő levélről és társairól a régebbi említeket és hivatkozásokat is: SZILÁGYI LORÁNT: Az Anonymus-kérdés revíziója. Századok 1937. 177—202. l. — GÁBRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Egyetemes Philologia Közlöny 1938. 184—186. l. — KARDOS TIBOR:

Középkori kultúra, középkori költészet. Bp. é. n. (1942), 65–67. l. — A Bécse—Gregorok monostoralapításáról: HUMMER NÁNDOR: A Szentlélekről nevezett Dienesmonostori prépostság. Bp. 1897.

IV. FEJEZET

ASBÓTH JÁNOS: A bosnyák bogumilok az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak alatt. Budapesti Szemle 1885. — LUCHAIRE, A.: Innocent III. et la question d'Orient. Paris 1903. — WILZEK EDE: II. Endre kereszties hadjárata. Századok 1894. — KARÁCSONY JÁNOS: Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. Akad. Értekezések 1889. — ERDÉLYI LÁSZLÓ: Az Aranybulla társadalma. Fejérpataky Emlékkönyv 1917.

V. FEJEZET

WERTNER MÓR: IV. Béla király története okirati kútfők nyomán. Temesvár 1893. (Helyenként elavult.) — VIKÁL JÓZSEF: A pápaság befolyása Magyarországon IV. Béla király korában. Bp. 1881. — FÉL-EGYHÁZY JÓZSEF: A tatárjárás történeti kútfőinek kritikája. Vác 1943. — LEDERER EMMA: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Századok 1952. — SORANZO, G.: Il papato, l'Europa christiana e i Tatars. Milano 1930. — FEST SÁNDOR: Egy magyar püspök a tatárjárásról. Levéltári Közlemények 1934. — SÖRÖS PONGRÁC: Uriás pannonhalmi apát levelei a tatárjárás idejéből. Pannonhalmi Főisk. Évkönyve 1916/17. — REISZIG EDE: IV. Béla király és a János-lovagrend Magyarországon. Századok 1901. — BÍRÓ FERENC: A magyar uralom Dalmáciában IV. Béla korában. Bp. 1909. — SZENTPÉTERY IMRE: V. István ifjabb királysága. Századok 1921.

VI. FEJEZET

Az erősebben magánjellegű levelezésnél az irodalom hiánya szinte teljes és ez érthető is. De még Konstantia királynénak az állami levelezés fogalmi határán járó levelei is nélkülözik a teljesebb feldolgozást. PALACKYNAK a források között említett kiadása egyúttal mindmáig a legteljesebb méltatás, egyik levelét PAULER kivonatossan ismerteti. (I. m. II. 277.)

VII. FEJEZET

PATEK FERENC: Az Árpádok és Anjouk családi összeköttetései. Századok 1918. — SZABÓ KÁROLY: IV., Kun László. Bp. 1886. — FRAKNÓI VILMOS: A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal. Akad. Értekezések 1917. — KÁLLAY UBUL: Kutatások IV. László korára. Századok 1906. — KARÁCSONYI JÁNOS: A mérges vipera és az antimoniális. Századok 1910. — SCHÖNHERR GYULA: Magyarország 1301-ben. Budapesti Szemle 1902. — PÓR ANTAL: Trencsényi Csák Máté. Bp. 1881. — PÓR ANTAL: A Németújváriak. Századok 1888. (A Kőszegiekről.) — PÓR ANTAL: László erdélyi vajda. Erdélyi Múzeum 1891. — HÓMAN BALINT: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. Bp. 1921.

VIII. FEJEZET

A VI. fejezetről mondtak még inkább illenek e fejezet szövegeinek irodalmi méltatására. Leginkább még Domokos deák levelével foglalkoztak: BÉKEFI REMIG a levélnek a források között említett közlésén kívül rövid méltatást is ad. (I. m. 187—188. l.) Részletesebben szól róla: KARDOS TIBOR: Deákműveltség — magyar renaissance. Századok 1936. 309—310. l., továbbá ugyanó: Középkori kultúra. 132. l.

IX. FEJEZET

WERTNER MÓR: Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok. 1905. — WERTNER MÓR: Nagy Lajos király hadjáratai. Hadtörténelmi Közlemények 1918. — MISKOLCZY ISTVÁN: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. Hadtörténelmi Közlemények 1933—1934. — MIKLÓSSY ZOLTÁN: Tengeri hajóhadunk a középkorban. Bp. 1933. — THALLÓCZY LAJOS: Nagy Lajos és a bulgár bánság. Századok 1900. — J. STEINHERZ: Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. MIÖG 1887—1888. — PÓR ANTAL: Magyar—lengyel érintkezés a XIV. században. Századok 1903. — WENZEL GUSZTÁV: A turini béke. Magyar Történelmi Tár XI.

X. FEJEZET

Az irodalom áttekintése csupán magának a forrásnak egyébként értékes, de kisszámú méltatására kell hogy szorítkozzék: KARDOS TIBOR: A magyar humanizmus kezdetei. Pécs 1933. 10—15. l. — BÓNIS GYÖRGY nagyobb tanulmánya az Ars Notaria szerzőjéről és forrásairól. (Sajtó alatt. A városi levelek a bizonyításban, sajnos, nem nyertek helyet.)

SZÉPIRODALMI BIBLIOGRÁFIA

*Összeállította Galambos Ferenc és Szoboszlay Béla.
Átnézte Bisztray Gyula és Kozocsa Sándor*

E bibliográfia a magyarországi irodalomra vonatkozóan sem tart teljességre igényt; az Árpád- és Anjou-korra vonatkozó külföldi szépirodalmi művekből csupán néhány jelentősebbet vettünk fel. Egy csillaggal (*) jelöltük a prózai munkákat (rege, regény, elbeszélés stb.), két csillaggal (**) a színműveket, a versek jelöletlenek. Lehetőség szerint közöltük a szerző születési és halálozási évszámát, valamint a mű keletkezési évét.

ABONYI ÁRPÁD (1865–1918): A Zách család** (1895). — ÁBRAI KÁROLY (1830–1912): Egy esküszegő király* (1861); Rajzok nemzetünk múltjából* (1862). — ÁBRÁNYI EMIL (1850–1920): Toldi szerelme. (Operaszövegkönyv Csiky Gergellyel Arany Toldi szerelme c. munkája után Michailovits Ödön operájához.) (1893). — ÁBRÁNYI KORNÉL (1849–1913): Iván (1905). — ÁCS FERENC (1846–1917): Szűz Margit (IV. Béla király leánya.) (1869). — ADY ENDRE (1877–1919): Szent Margit legendája (1907). — ÁGOSTON JULIÁN (sz. 1909): Gyermeki köszöntés Maurus atyánkhoz (1935). — AJTAI KÁLMÁN (sz. 1889): Szent Imre apródja* (1935); Álmodó hercege* (1940). — ÁLDOR IMRE (1838–1928): Az első magyar király* (1877); II. vagy Jeruzsálemi Endre magyar király* (1879). — AMADE AN TAL (1676–1737): Dicsőséges Szent István első magyar királynak és Szent Imre herceg fiának életnek csekély leábrázolása (1736). — ANDOR JÓZSEF (1871–1918): Nagy Lajos magyar király* (1907). — ANGYAL EMIL (sz. 1871): Tatárjárás (1930); Szent István királyról (1893). — ARANYASRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR (1797–1852): A székelyek Erdélyben (1823). — ARANY JÁNOS (1817–1882): Toldi (1846); Szent László füve (1847); Toldi estéje (1848); Csanád (1850); Szent László (1853); Zách Klára (1855); Az utolsó magyar (1858); Toldi szerelme (1879); Edua. (Töredék.) (1880-as évek); Endre királyfi (1867). — ÁRVAY SÁNDOR (1863–1914): Szilveszter álma (1891). — BABAI FERENC (1742–1778): Hungariae reges (1773). — BABIK JÓZSEF (1862–1928): Szent László király élete és tettei* (1892). — BABITS MIHÁLY (1883–1941): Szent király városa (1924); Imre herceg (1933). — BACHICH JÓZSEF (megh. 1851): Saidar és Rurik, vagy a' Margaréta Szigete Buda és Pest között. Egy történet IV. Béla király idejéből* (1808). — BAJZA JENŐ (1840–1863): IV. László (1862); Zách Felicián** (1864). — BAKONYI KÁROLY (1873–1926): Kun László** (1906). — BALLA BORISZ (sz. 1903): Szent Erzsébet* (1939). — BÁRÁNY BOLDIZSÁR (1793–1860): Árpád-ház (1836). — BARBIER, C. (1805–1882): Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie* (1856). — BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS (sz. 1902): Julián balladája (1936); Szent István öröksége. — BARÓTI SZABÓ DÁVID (1739–1819): Mária királynő férjéhez, Zsigmondhoz (1786); — BARTÓK LAJOS (1851–1902): Erzsébet királyné** (1892). — BEBESI GYULA (sz. 1915): Szent Mór ünnepén (1936). —

BENCSEI ZOLTÁN (sz. 1892): Koppány-e vagy István?* (1938). — BENEDEK ELEK (1859—1929): A tatárjárás mondái és egyéb mesék* (1900); Honszerző Árpád* (1907); Két történet a tatárjárás idejéből* (1908); Toldi Miklós* (1910). — BENŐCS JÓZSEF (sz. 1892): Csodagép** (1936). — BENYÁK BERNÁT (1745—1829): Megszégyenült irigység... Salamon hajdani Magyarország királyáról** — BEÖTHY ZSIGMOND (1819—1896): Csáb** (1839). — BERTALANFI PÁL (1706—1763): Dicsőséges Szent István magyar királynak rövid élete, mely egy ájtatos úri tisztelője által versekbe foglaltatott (1751). — BERZSENYI DÁNIEL (1776—1836); Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás (1800—1802); Kupa támadása** (1815). — BEVILAQUA BORSODY BÉLA (sz. 1885): A magyar történelem anekdotáiban* (1943). — BIZÁNCI KÖLTEMÉNYEK Mánuel császár magyar hadjáratairól (1941). — BLASKÓ MÁRIA (sz. 1891): A csillagok leánya* (1932); Szent István aján-déka* (1938); Szent Margit. — BOÉR SÁNDOR (XVIII. sz. közepe — XIX. sz. 3. évtizede): Negyedik László** (1793). — BOKOR MALVIN (Semtei Róbertné) (sz. 1890): Velencések* (1924); Árpádvér* (1926); Az esztergomi diák* (1928); Az utolsó Árpád* (1931). — BORDÁCSY PÁL (Mayer Árpád): Salamon király leánya* (1919.). — BRANECKY, JOZEF: Poklady Matusa Čaka* (1935). — BRÓDY SÁNDOR (1863—1924): Királyidillek** (1922). — BRÚZER (Békés) GELLÉRT (sz. 1914): Szent Imre csókja (1936). — BULCSU KÁROLY (1823—1865): Salamon bűnjegye (1860). — BÜKY GYÖRGY (sz. 1888): Kálmán herceg* (1930). — CLAUSER MIHÁLY (sz. 1911): Régi Szent István-himnuszok és énekek. (Összeáll. —, ford. Gerézi Rabán.) (1939). — CSELÓTEI LAJOS (sz. 1874): Első István király** (1927). — CSENGEY GUSZTÁV (1842—1925): A cserhalmi leány (1873); Édua (1873); Forgács Balázs (1873); Imre király (1883); Szép bosnya királylány (1873). — CSERY PÉTER (1778—1830): Ottó, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja* (1812). — Csiky Gergely (1842—1891): Janus** (1877). — CZAKÓ ZSIGMOND (1820—1847): János lovag** (1847); Szent László és kora* (1844). — CZUCZOR GERGELY (1800—1866): Aradi gyűlés (1828); Szűz Margit álma (1837). — DAÁN MIKLÓSNÉ H.(orvath) HEDVIG: A somogyi puszták tündére* (1941). — DALMADY GYÖZÖ (1836—1916): Szent István napján (1859); A szent királyok szobrai. — DÁNIELNÉ LENGYEL LAURA (sz. 1877): Az árva leány* (1926). — DARKÓ ISTVÁN (sz. 1902): Harciszekér a Muhi pusztán* (1943). — DÉNES GIZELLA (sz. 1902): Két fehér galamb* (1925); Aranyliliom* (1931); Kisasszonykirály* (1937); A hegyek hercegnője* (1939). — DEZSŐ GYULA (1848—1905): Zách Felicián** (1866). — DOBSA LAJOS (1824—1902): IV. László** (1856); Első István király** (1861); Aba Sámuel** (1895). — DONÁSZY FERENC (1864—1923): Tholdi Miklós* (1894); A csúcs-hegyi vár* (1920); Vihar Kelet felől*. — DÓCZI LAJOS (1845—1919): Utolsó szerelem** (1879). — DÖMÉNY JÓZSEF (1834—1911): Királyi tett (1866). — DRÁVAI JÁNOS (1880—1934): Kun László szerelme (1919). — DUGONICS ANDRÁS (1740—1818): Bátori Mária** (1794); Kun László** (1794); Toldi Miklós** (1794—1795). — „EMERICUS”. Egy dilingeni iskoladráma 1626-ból. A Fővárosi Könyvtárban őrzött egyetlen példány hasonmás kiadása Szent Imre emlékezetére. — XVI. sz. ELEJI PEER-KÓDEX: Ének László királyról. — ENDREI ZOLTÁN: Ilona királyné** (1895). — EPÖLYI FERENC (1854—?): Árpádházi Szűz Margit. — ERDÉLYI JÁNOS (1814—1868): Salamon király (1844). — ERHARDT KÁLMÁN: Gally a szent tölgyről* (1936). — FÁBIÁN GÁSPÁR (sz. 1885): Szent Margit. — FALUDI FERENC (1704—1779): Szent Imre hercegrül; Szent István királyhoz (1771). — FARKAS ALBERT (1842—?):

Nápolyi Johanna** (1862). — FARKAS EMŐD (1867—1920): Magyarország nagyasszonyai* (1911). — FARKAS IMRE (sz. 1879): Imre herceg. — FARKASS JENŐ: Sötét ég* (1927); Éda* (1934). — FEHÉR TIBOR: Zoárd vitéz* (1942); Muhi hajnalán* (1947). — FEHÉRVÁRI MARGIT: Isten békéje* (1940); Aranyszívű Irénke* (1941). — FEJES ISTVÁN (1838—1913): Szent István (1861); Durazzo Károly (1861); Salamon (1863). — FENYVESSY JEROMOS: A könyörgés balladája; A rózsafüzéres királylány**; Óda Szent Margithoz. — FERDINANDY MIHÁLY: Istenkeresők* (1942). — FEYÉR JÁNOS: István királyra (1944). — FINTA SÁNDOR (sz. 1889): Ország pásztora**. — FÜZESSÉRY BERTALAN (1832—?): Johanna nápolyi királynő (1884). — GAÁL GYULA (1839—?): Szent István király ajándéka (1892). — GAÁL JÓZSEF (1811—1866): Szerelem és barátság* (1835); Badaconyi Lonka* (1837). — GAÁL MÓZES (1863—1936): Vitéz becsület* (1893); Magyar nők* (1899); Salamon magyar király* (1900); Kálmán király, a törvényhozó* (1900); II. Endre magyar király* (1903); Kupa, a pogány vezér (1906); Szent László magyar király élete* (1899). — GABÁNYI ÁRPÁD (1855—1915): Pogány magyarok** (1890); Sámuel király** (1895). — GARAY ALAJOS (1818—1886): Szent István király (1867). — GARAY JÁNOS (1812—1853): Árbocz** (1836); Az Árpádok. Történeti balladák s mondákban (1847); Szent László (1853); Részletek az Árpádokból; Korsóföld* (1846); Szent Erzsébet (1845). — GÁRDONYI GÉZA (1863—1923): Isten rabjai* (1908); Emlékezetes napok a magyar történelemből* (1903). — GÁSPÁR IMRE (1854—1910): Szent István ünnepére (1876). — GÁSPÁR JENŐ (sz. 1894): Isten levéteje* (1930). — GELLÉRT ANIKÓ (sz. 1919): Halotti korona* (1942). — GERÉB LÁSZLÓ (sz. 1905): Buvár Kund* (1951). — GIRZIK, FRANZ (1760—?): Stephan der erste König der Hungarn. Ein Schauspiel in sechs Aufzügen. (Katona J. ford.: István a magyarok első királya)** (1792). — GOMBOS ALBIN (sz. 1873): Szent László piros rózsája* (1924). — GÖNCZY MAGDA: Árpádházi királykisasszonyok* (1938). — GRILLPARZER, FRANZ (1791—1872): Ein treuer Diener seines Herrn. (1830). — GRÜN, ANASTASIUS (1806—1876): Sanct Stephans Eid. — GULÁCSY IRÉN (1891—1945): Mária király* (1934); Anjou aranyágacska* (1939); Jezabel* (1941); Nagy Lajos király* (1936). — GYÓNI GÉZA (1884—1917): A Dicsőséges Jobbhoz (1916). — GYÖRY VILMOS (1838—1885): Julián (1886). — GYULAI KÁROLY: Gyula és Jolán* (1866). — GYURMÁN ADOLF (1813—1869): Negyedik László** (1840). — HAJNAL ERNŐ: Maurus** (1936). — HALÁSZ DEZSŐ (1835—?) Szent István jobbja. — HARSÁNYI LAJOS (sz. 1883): A szent asszony* (1928); A lilium násza** (1930); Az elragadott herceg* (1930); A nem porladó kezű király* (1933); Hét piros pecsét* (1936); Fejjel nagyobb mindenkinél* (1941); Égi és földi szerelem* (1941); Batu khán (1942); Boldog Margit (1938); Szent Erzsébet (1938); Szent Imre (1938); Szent István (1938); Szent László (1938). — HARSÁNYI ZSOLT (sz. 1887): Sacra corona* (1938). — HAVAS ISTVÁN (sz. 1873): Bölcsődal. — HEGEDÜS GÉZA (sz. 1912): Az istentelen Kulin bán* (1947); A mindentudás városa* (1949); Az aranypecsét* (1953). — HEGEDÜS LAJOS (1818—1860): Bíbor és gyász** (1856). — HELTAI GÁSPÁR (1520—1575): Historiás Énekes Könyv: Mellyben külemb fele szép löt dolgoc vadnac nyomtatva, a Magyar Királyokról... (1574). — HERCZEG FERENC (1863—1954): Pogányok* (1902); Árva László király** (1917). — HETÉNYI JÁNOS (1786—1853): Sarolta és Adalbert* (1844). — HOHENAUER IGNÁC (1833—?): Árpád fia* (1882). — HORVÁTH BÉLA (sz. 1908): Szent Margit dicsérete. — HORVÁTH CIRILL (1804—1884):

Kuthon kun király** (1838); Jolánta** (1839); Vetélytársak** (1850); Kupa** (1853). — IGLÓDY KÁLMÁN (1820—?): Az utolsó Árpád* (1869). — IJJAS ANTAL (sz. 1906): A fehér lovag* (1942). — ILLEI JÁNOS (1725—1794): Salamon király, Lászlónak foglya** (1767). — ILLYÉS BÁLINT (1835—1910): Bánk bán (1876). — ILOSVAI SELYMES PÉTER (XVI. sz.): Az híres neves Tholdi Miklósnak jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való história (1574). — IMRE ÉS KONRÁD: Esztorás* (1765). — INCZE SÁRA: Marosvár alkonya**; Volt... van... és lesz egy ország**. — M. INNOCENZIA: A királyné karácsonyfája*. — JABLONSKY BOLESZLAV: Salamon (1871). — JAN, V[ASZILIJ]: Batu khán*. (Ford. Gyöngyösi László.) (1955); A tatárjárás* (1956). — JANKOVICH FERENC (sz. 1907): Julián üzenete. — JÓKAI MÓR (1825—1904): Egy bukott angyal* (1855); Egetvívó szerelem (1858—1860); Százszorszépek* (1858—1860); A magyar nemzet története. Regényes rajzokban* (1860); Bálványos vár* (1882); Minden poklon keresztül* (1884); Baróthy Ilona* (1868), Az istenhegyi székely leány* (1859); Könyves Kálmán** (1860); Levente** (1898); Másik haza* (1855); Thonuzóba* (1862). — JÓSIKA GYULA: A vipera jegyében* (1909). — JÓSIKA MIKLÓS (1796—1865): Eszter* (1853); Jó a tatár* (1856); Két királyné* (1857); Az Ilmérek* (1859); Klára és Klári* (1863). A magyar kényurak* (1863); Adorjánok és Jenők* (1838). — KÁLLAY MIKLÓS (sz. 1885): A lilíomos királyfi** (1930). — KÁRPÁTI AURÉL (sz. 1884): Aquamanile* (1922). — KARTHAUZI NÉVTELEN: István legenda. (1527). — M. KATONA ILONA: Árva Krisztina* (1937). — KATONA JÓZSEF (1791—1830): Bánk bán** (1815). — KAZINCZY FERENC (1759—1831): Endre és Hedvig (1816). — KEMECHEY JENŐ (1862—1905): A kis király* (1899). — KEMENES FERENC (1829—1905): Ének Szent László királyról (1860); Emlékezés Szent Istvánról; Ének Szent Imre hercegről; Ének Szent István királyról. — KERLING JÁNOS: A marosi vadvirág** (1930). — KÉZAI BÉLA: A fogoly* (1942). — KISDI BENEDEK (1598 körül—1660): Cantus Catholici. (Szent István király, Istennek szolgája) (1651). — KISFALUDY KÁROLY (1788—1830): Zách Klára** (1812); Ilka vagy Nándorfehérvár bevétele** (1819); A tatárok Magyarországon** (1819); A vérpohár* (1822); A viszontlátás* (1823); Tihamér* (1824); Csák Máté** (1830); Sastoll; Zách nemzetség. (Töredék.) (1820). — KISFALUDY SÁNDOR (1772—1844): Kun László** (1826); Bánk** (1820); Az ember szívének örvényei** (1825). — KLESTINSZKY LÁSZLÓ (1809—1889): A rozgonyi csata** (1830). — KÓBOR NOÉMI (sz. 1898): Koppány vezér* (1924). — KOCSI PATKÓ JÁNOS (1771—1842): Béla futása** (1822). — KOCSIS LÁSZLÓ (sz. 1891): A Mór-kápolna képei között (1936); Fohász Szent Mórhoz (1936); Mór püspök négytornyú dómja (1936); Boldog Mór püspök. (1938): A nemzet áldozata; Prólogo. — KODOLÁNYI JÁNOS (sz. 1899): A vas fiai* (1936); Boldog Margit* (1937); Emese álma* (1941); Béla és Julán*. — KOMLOSSY FERENC (1797—1860): István első királyunk koporsója** (1823); István, magyarok jötevője** (1829). — KÓS KÁROLY: (sz. 1883): Az országépítő* (1934). — KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (1885—1936): Szent Imre himnuszok. (Magyarul és latinul.) (Fordította: —) (1930). — KOTZEBUE, (AUGUST FRIEDRICH) (1761—1819): Ungarns erster Wohltäter** (1812). — KOVÁCS MÁRK JÁNOS (1782—1854): Szent László királyról. — KOVÁCS MÁRK ANTAL (1815—1855): Ének Szt. László királyról. — KOZMA ANDOR (1861—1943): Gellért énekes szolgáltója* (1893); A magyarok szimfóniája (1909). — KÖLCSEY FERENC* (1790—1838): Róza (1814). — KÖRNYEY PAULA (sz. 1901):

Szent Erzsébet** (1943). — KRÚDY GYULA (1878—1933): Kun László és egyéb történetek* (1902). — KUNSZERY GYULA (sz. 1906): Szent László királyhoz (1938). — KUTHEN, (BARINA VENDEL) (1834—1875): Szent László garmadáai. — KUTHY LAJOS (1813—1864): Első Károly és udvara** (1840); Álomjáró*; A trónkövetelő*; Czilley Borbála* (1841); Nyulak szigete*. — KUTHEN (Barina Vendel?) (1834—1875): Szent István idejéből (1859). — LAJOS DIÁK (REIM LAJOS): Toldi Miklós a csodaerejű vitéz élete és halála*. — LÁZÁR ISTVÁN (sz. 1881): Koppány* (1920); Szent Gellért* (1930). — LENDVAI ISTVÁN (sz. 1888): Fohász Szent István királyhoz (1933); István király éjtszakája (1933); Könyörgés a Szent Jobbhoz (1933); Imre királyfiról való történet. (1938). — LISTIUS LÁSZLÓ (1628—1663): Reges Hungariae (1653). — LOSONCZY LÁSZLÓ (1812—1879): Imre király. — LÖBL, MORIZ: König Ladislaus der Vierte** (1873). — MÁCZY IMRE (1808—1880): A számkivetett magyar** (1834). — MADÁCH IMRE (1823—1864): Csák végnapjai** (1843); Mária királyné** (1855); Nápolyi Endre** (1855—?). — MAGASI ARTUR (sz. 1903): Szent Imre csókját kérjük vissza; Íme, a magyarok báránya . . . — MAGYAR BÁLINT (sz. 1886): Margit királyleány. — MAKKAI SÁNDOR (1890—1951): Magyarok csillaga* (1937); Sárga vihar* (1939); Táltoskirály* (1939). — MARESC, M.: Elisabeth von Thüringen* (1932). — MATTHIEN, P[IERRE] DE (1563—1621): Elizabeth, fille du Roy d'Hongrie* (1607). — MÉCS LÁSZLÓ (sz. 1895): Julián barát (1940). — MENTES MIHÁLY (sz. 1891): Szent Mór püspök életéből (1936); Ének Szent Margithoz; Három töviskorona egy aranykoronában**; Szent István temetése. (Szavalókórus.); Szent Margit szigetén. — MIKES TÓTH KÁLMÁN: Salamon (1873). — MINDSZENTHY GEDEON (1829—1877): Szűz Szent Margit fátyola. (1859); Már nincs Imre . . .; Szent István végsóhaja (1877); Szent László királyhoz. — MOLÉ-GENTILHOMME: Nápolyi Johanna, vagy Egy királynő bűnei* (Ford. Ö . . . B . . . (1857). — MONACI, LORENZO DE: Carmen seu historia de Carolo II. Cognomento Parvo, rege Hungariae (1387). — MONOSTORY ELEKNÉ: Édes szolgálat*. — MÓRA FERENC* (1879—1934): Egerek mezeje* (1914); Nagyétkű Kórógyi*. — MÓRICZ ZSIGMOND (1879—1941): A múlt, a dicső múlt*. — NAGYFALUSSY LAJOS: A hét csók szentjéhez (1936); Szent István honáért; Szűz Szent Imre csókja. — NAGY ILONA: Muhi virága*. — NAGY MIKLÓS (1840—?): Csák Máté** (1883); Magyarok üzenete* (1938); Margit soror csodája*; Szent Margit sziget legendája. — NAGY KÁROLY (1846—?): A tüzés vas*. — NAGYKÉRY MÁRIA: Jézus Úr apródja** (1930); Krisztus vagy Hadúr** (1930). — NEMES ÁRPÁD: Kun László szekere* (1902). — NÉMETH IMRE: Apró gyöngyök Árpádházi Boldog Margit életéből* — ORBÁN DEZSŐ (sz. 1884): Szent István barbárjai* (1937). — ÖLBÉY IRÉN (sz. 1902): Szent István. — ŐRI G. GYÖRGY: Negyedik Béla király a Margitszigeten vagy a margitszigeti apácák** (1876). — ÖTVÖS BÉLA: . . . És megbüntettem hetediziglen* (1938). — PAKOTS KÁROLY (sz. 1892): Erdélyi sírás Szent Imre előtt. — PALASOVSKY BÉLA: Regősének a Szent Jobbról (1938); Regősének Vajk megkereszteléséről; Regősének Gizella Magyarországra jöveteléről; Regősének Szent István alkotmányos országáról; Regősének Szent István országának Nagyboldogasszony oltalmába való felajánlásáról; Regősének a Szent Jobb csodatételeiről; Szent István himnusza. — PÁLY EDE (1849—?): Szent István király ünnepe. — PAP BÁCSI: Tündöklő csillagok Árpád házának egén (1939). — PAP GÁBOR (1791—?): Imre, vagy a királyi tekintet hatalma** (1830). — PASSUTH

LÁSZLÓ (sz. 1900): Nápolyi Johanna* (1940). — PAULIKOVICS LAJOS (1832—1885): Hét vár* (1854); A honleány*. — PÁZMÁNDI HORVÁTH ENDRE (1778—1839): Zirc emlékezete (1814). — PEKÁR GYULA (1867—1941): Feltámadás*; Tatárabság* (1909). — PÉTERY KÁROLY (1819—1877): Csák Máté**; Kupa**. — PETŐFI SÁNDOR (1823—1849): Bánk bán (1848); Kun László krónikája (1848); Tigris és hiéna** (1846); Visegrád táján (1845). — P[ITROFF] PÁL ÖDÖN (sz. 1884): Szent László király kis apródja* (1927). — PLANCTUS destructionis regni Ungariae per Tartaros (1942). — PLATZ BONIFÁC (1848—1919): Bakonybéli remeték (1910); Koppány vezér** (1910). — POHÁRNOK JENŐ: Szent István király* (1938); A glóriás herceg; Boldog Gizella királyné; A szent jobb regéje; Csillagok; Jézus úr**; Kiállott Szent István . . . ; Kiáltás a magyar éjtszakából; A király ítél**; Ne sírjatok, asszonyok . . . ; Szent István; Szent István esküje; Szent István és a gyermek; Szentmise Székesfehérváron. — PORCSALMY GYULA (sz. 1865): A magyar történelem hősnői*; Magyar történelmi elbeszélések*; Nagy Lajos király leánya*. — PRÓNAI ANTAL (1871—1914): Szent Imre látomása (1899). — PUSZTA SÁNDOR (sz. 1911): Szent Margit násza; Ünnepi óda Szent István királyhoz. — RADÓ ANTAL (1862—1944): A Margitszigeten. — RÁJNIS JÓZSEF (1741—1812): Szent István királynak jobbkezéről (1781). — RÁKOSI JENŐ (1842—1929): A krakói barátok** (1871); A szent korona varázsa** (1872); Endre és Johanna** (1885); István vezér** (1891). — *Regősének* (István királyról). — REMALLAY GUSZTÁV (1819—1866): Árpád Ilon és Votta Etel* (1864); A nőnem befolyása hazánk múltjára* (1847); Szent László király* (1862). — RÉPÁSSY JÁNOS (1844—1928): Fohász Árpádházi Szent Margithoz (1872). — REVICZKY GYULA (1855—1889): Edelény, a holtig hű szerető (1884); Szent István napján. — RÓNAY GYÖRGY (sz. 1913): Himnusz Szent Imréről (1934); Óda Szent Istvánhoz (1940); Szent Margit oratóriuma (1940); Éj a kereszt alatt; Margit legenda. — ROSTY KÁLMÁN (1832—1905): Asztrik és a szent korona (1889); Csák Ugrin (1904); Nagy Lajos Sz. Mária vitéze, 1366; Szent Imre csókja; Szent László és Mátra-Verebély. — RUZSINSZKY IRÉN: Szent Imre** (1930). — SAJÓ SÁNDOR (1868—1933): Vatha éneke 1046-ban (1925). — SALAMON LÁSZLÓ (1790—1871): A negyedik parancs**. — (SARACENI, PIETRO): La regina Giovanna I. a. di Napoli* (1847). — SCHMIDT—PAULI, E. VON: Pilgrim auf Erden* (1932). — SEBESTYÉN GYULA (sz. 1864): Gesta Hungarorum. Eposz. (Siralom-ének a tatárdúlta Magyarországról.) (1926). — SIK SÁNDOR (sz. 1889): István király** (1934); Szent király szölongatása (1938); Szent Imre a magyar ifjakhoz. — SOMLÓ SÁNDOR (1856—1916): IV. István** (1896); A király leánya** (1912); Egy királylány története (1887). — SOMOGYVÁRY GYULA (1895—1943?): A város meg a sárkány* (1939); Szent Imre sírja felett. — SRÉTER KÁLMÁN: A kőláda fedele (1864); A szent jobb kéz (1864). — SUJÁNSZKY ANTAL (1815—1906): Szent István (1844); Szent László király. — SURÁNYI MIKLÓS (1882—1936): Szent hegy* (1917). — SZABÓ DÁVID (1808—1886): Béla futása (Hőskölt. XV énekben) (1879). — SZALAY KÁROLY (1859—1938): Csanád** (1896). — SZÁNTÓ GYÖRGY (sz. 1893): Aranyágacská* (1935). — SZARKA GÉZA: Szent Erzsébet. (Misztérium.) (1932). — SZÁSZ KÁROLY (1829—1905): Hedvig (1856); A herceg sólyma (1858); Salamon átka (1852); Csák Máté** (1861); Trencsényi Csák (1861); Kálmán király** (1868); Álmos (1870); Salamon (1873—1874); István vezér** (1889); IV. Béla*; Ottó király*. — SZATHMÁRY ISTVÁN (sz. 1877): Új ének István királyhoz. — SZATHMÁRY KÁROLY (1831—

1891): Csák Máté** (1861); Magyar Pantheon. — SZÁVAY GYULA (1861—1935): Bánk bán (1893). — SZEGEDI LÉNÁRD (?—1675): Margit hophron (1637); Szent István királyról (1674). — SZÉKELY LÁSZLÓ (1894): A porladatlan kéz; Ének Szent Margithoz; Szent Margit dicsérete; Szent Margithoz; Szent Margithoz (Szavalókórus). — SZEMLÉR FERENC (sz. 1906): Szent Imre ünnepén. — SZENTGYÖRGYI LÁSZLÓ: Szomorú király — bánatos királyasszony* (1941). — SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ (1767—1795): Első Mária magyar királynénak élete* (1792). — SZEPESSY LÁSZLÓ (1880—1915): Szent Imre sirja (1902) Hit és haza* (1908); Szent Margit**. — SZIGETI JÓSEF (1822—1902): Toldi** (1868). — SZIGLIGETI EDE (1814—1878): Dienes vagy királyi ebéd** (1836); Vazul** (1837); Aba** (1838); Miczbán családja** (1839); Rózsa** (1839); A korona és kard** (1841); Ál-Endre** (1841); Gerő** (1843); Zách unokái** (1846); III. Béla** (1850); IV. István** (1850); Vid** (1850); Andronih** (1851); Trónvesztett** (1860); A trónkereső** (1867); IV. Béla** (1869); Toldi** (1868); Üdvari bolond** (1871). — SZIKLAY FERENC (1883—1943): Az új Isten* (1911). — SZIKLAY JÁNOS (1857—1941): Szent László király (1926); Magyar végzet. (Drámai költ.) (1936). — SZILÁGYI ISTVÁN (1819—1897): Csák és a királyleány* (1841). — SZÖVÉRDY GYULA: Eladott ország* (1948); Pogány tüzek* (1960); SZULIK JÓZSEF (1841—1890): Szent László (1868). — TAKÁCS GEDEONNÉ: A Fehéregyház menedékhelye** (1907). — TARCZAI ERZSÉBET (sz. 1890): Kálmán király* (1929). — TARCZAI GYÖRGY (1872—1931): Dönk vitéz Rómában* (1900); Szent Margit legendás könyve* (1903); Magyar legendák* (1914); Mikó solymár* (1930); Az első csoda*; Föjlajánlás*; A veszprémi kolostorban*. — TÁRKÁNYI BÉLA (1821—1886): Magyar Szent Erzsébet (1857); A nádor bosszúja (1857). — TATÁR PÉTER (Medve Imre) (1818—1878): Szent Gellért püspök vagy az igaz ember halála (1856); Szűz Szent Margit vagy a szent fogadás hatalma (1857); A Mátra tündére vagy Bella a tatárpusztító hős leány* (1864). — TELEKI LÁSZLÓ (1811—1861): Kupa lázadása** (1832). — TELLER VINCE: Szent István király ünneplése** (1937). — TEMESVÁRI JÁNOS (megh. 1593): A Béla királyról, mint jöttek be a tatárok és elpusztították mind egész Magyarországot. (1574). — THALY LÓRÁNT: István király napján (1914). — THOURZO, COMTE: Dans les Karpathes. La mort de Charles Durazzo* (1883). — TOLDY LÁSZLÓ (1846—1919): Szent László király élete* (1876); Nagy Lajos király uralkodása* (1877). — TOLNAI LAJOS (1837—1902): Venczel király (1865); Kun László. — TOMPA MIHÁLY (1817—1868): Péter (1842); Béla király (1846); Sirató (1846); András herceg sólyma (1855); Eperjes (1846); Galamboskő (1846); Kálmán és Prezlava (1860); Borics és Prezlava (1862); Ősidőkből (1856); Szent László királyról (1846). — TORDAI ÁNYOS (sz. 1879): Imre királyfi** (1930); Maurus-ének (1936); Szent Imre testamentuma; Szent Mór új legendája*. — TORMAY CÉCILE (1876—1937): Szent Imre herceg legendája* (1930); Az ősi küldött* (1934); A sorsfolyó. — TÓTH BÉLA (1857—1907): A magyar anekdotakincs* (1898—1903) (Béla király) Tóth József (sz. 1869): Szent Erzsébet karácsonya** (1907); Szent Margit halála. — TÓTH KÁLMÁN (1831—1881): Az utolsó Zách** (1858); Egy királyné** (1858); A harmadik magyar király** (1860); Egy király házasodik** (1863); Kun László (1860). — TÓTH LŐRINC (1814—1903): Vata** (1836); Ekerontó Borbála** (1837). — TÓVÖLGYI TITUSZ (1838—1918): Az ezüst vitéz* (1871). — TÖHI SÁNDOR—UGRIN JÓZSEF: Szent István magyarjai (1937). — TÖRÖK

IMRE: Kun-magyarok** (1903). — TÖRÖKNÉ KOVÁCS HERMIN (1882—1942): Margitvirágok*. — TÖRS KÁLMÁN (1843—1892): Hedvig; Szécsi Dezső menyasszonya. — TRAEGER ERNŐ (sz. 1887): Szent Margit emléke (1944); Szent Margit asszony (1944); Szent Margit élete (1944). — TROLL FERENC (1818—1905): Szent Mór pécsi püspök jóslata székesegyházáról. (Latinból ford. Ujlaki Kornél). — ÚJHÁZY GYÖRGY: István és Gizella** (1927); Szent Mór** (1936); Szent Margit a Nyulak szigetén** (1938); Szent Gellért** (1946). — VAHOT IMRE (1820—1879): Zách nemzetsége** (1841); Mária királynő** (1856). — VAJDA JÁNOS (1827—1897): Béla királyfi (1854); Imre herceg (1854); László vitéz (1854); Székesfehérvárott (1869); Visegrádon (1855). — VALKAI ANDRÁS (XVI. sz.): Históriai ének az nagy úr Bánk bánról (1574). — A Magyar Kiralynoknak eredetéről és nemzetiségekről való Szép História...* (1576). — VÁLYI NAGY GÉZA (sz. 1891): Szent Gellért (1938). — VÁNDOR IVÁN (sz. 1886): Szent Erzsébet* (1932). — VÁRADY ANTAL (1854—1923): Charitas** (1892); Szent Margit asszony** (1897). — VARGHA GYULA (1853—1929): Szent Margit galambjai (1921); Magyarországi Szent Erzsébet. (1921); Julián barát (1922); Kézai Simon mester (1926); Az első harangszó (1924); Gizella királyné (1926); Szent Gellért vértanúsága (1925); Szent Imre halála (1926); Vazul (1926). — VÁROSY MIHÁLY (1844—?): Szent István*; Szent István napján; Szent László*. — VARSÁNYI GYULA (1863—1908): Kun László** (1905). — VÁTH JÁNOS (sz. 1887): Szent László népe* (1929). — VÁTHY L. ISTVÁN († 1902): Szűz Margit fátyola; Szűz Szent Margit születése. — VÉCSEY BENEDEK (1849—1897); Szent István imája (1873). — VÉGH MÁTYÁS (1852—1900): Szent István esküje (1900). — VÉKA LAJOS (1825—1893): Lajos pap* (1875). — VERSEGHY FERENC (1757—1822): Vak Béla a magyarok királya (1812); Bánk bánról; Ottórol. — VÉRTESY JENŐ (1877—1916): II. István (1905); Predzlava királyné (1905); Tarnócziné (1905). — VIDA JÓZSEF (1833—1876): A király jobbkeze (1866); Kun László (1860); Szent Erzsébet (1860); Szent István király végrendelete (1860); Tatárjárás (1860). — VOINOVICH GÉZA (1877—1952): Magyar mondák világa* (1932). — VÖRÖSMARTY MIHÁLY (1800—1855): Salamon (1821); Zothmund (1823); András és Béla (1825); Cserhalom (1825); Utóhang Cserhalomhoz (1825); A buvár Kund (1829); A két szomszédvár** (1831); Salamon (1832); Az ősz bajnok (1833); Csák (1826); Hedvig (1829); Klára Visegrádon (1833); Szent László (1833); Toldy Csepelben (1822). — ZÁGON ANTAL: A tatárjárás Magyarországon vagy IV-ik Béla király* (1900). — ZALÁR JÓZSEF (1825—1914): Imre királyfi (1902); Nápolyi Johanna (1902); Péter király (1902); Bánk bán (1902). — ZAYMUS GYULA (sz. 1893): Bujdosó táltos* (1947); Egetjáró királyleány*; A király úr apródja*. — ZEMPLÉNI ÁRPÁD (1865—1919): A hermelin* (1899). — ZILAHY IMRE (1845—1867): A dalnok mint magyar király (1867); Vak Béla hitvese (1867). — Péter király. (1867): ZOLTÁN VILMOS (1869—1929): Szabina** (1900). — ZSÍKÓ GYULA (sz. 1908): Himnusz Szent Mórhoz (1936); Szent Mór püspökhöz (1936); Szent Mór püspök háza (1936); Szent Mór legendát ír (1936). — NÉVTELEN ifjú Sempte városában: Béla királyrul való és az Bankó leányáról való széphistória (1570). — NÉVTELEN: A halálra keresett Szent István király** (1753). — NÉVTELEN: Szent Istvánról és Gyuláról** (1768) — NÉVTELEN: Béla der Blinde, König der Ungarn* (1811). — NÉVTELEN: Vak Béla, a' Magyarok Királya* (1812). — NÉVTELEN: Szent] István vagy a kereszténység győzelme. Korrajz a magyar ősidőkből** (1857). —

NÉVTELEN: Szent Imre legendája. Magyarázattal ellátta Erdélyi László** (1930). — NÉVTELEN: Szent Erzsébet legendája. (Kiadta Tordai Ányos.) (1932). — NÉVTELEN: Ének Szent István királyhoz (1524—1527.) — NÉVTELEN: Ének Szent László királyról (XVI. század eleje.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÉPZŐMŰVÉSZETI BIBLIOGRÁFIA

Összeállította Cennerné Wilhelmb Gizella

Átnézte Genthon István

Az Árpád- és Anjou-kor ábrázolt forrásainak két legrégebbi darabja az iparművészeti is igen értékes koronázási jelvényeken maradt fenn. A koraközépkori művészet vallásos jellege miatt a XIV. századig csupán a királyok kevésbé egyénített képmásaival találkozunk pecséteken. Az Anjouk uralmával és a nyugatról hozott lovagi szellem kiteljesedésével együtt jár a „lovagkirály” — I. László — tisztelete. A királyi udvar kultúrcentrumának hatására miniált legendáriumban, ötvösmű ereklyetartón és egyszerű falusi templomok falfestményein egyaránt megjelenik a nagy Árpád-házi király képe. Nagy Lajos uralkodása alatt a művészet egyházas, múltba forduló iránya mellett már sűrűn jelentkeznek az uralkodó életét, dicsőségét megörökítő művek is. Lajos királyunk az első, akinek több, művészileg kvalitációs arcképe maradt reánk. Udvarában készült a magyar történelem legkorábbi miniált „képeskönyve” — *Kálti Márk* Képes Krónikája —, mely a magyar könyvdíszítő művészet és ikonográfia egyik legkiválóbb emléke.

A XV. században fellendülő táblakép-festészet is gyakran választotta témájául az Árpád-házi szent királyok alakját. Már a humanizmus történeti érdeklődése hozta létre a Thuróczy-krónika királyképeit és Bonfini magyar történetének illusztrációit. Kár, hogy hazánkban nem akadtak megfelelő művészek a képek elkészítésére, mert a németországi fametszők, nem ismerve történelmünket és a királyok életkorát, tévesen rajzolták meg az arcképeket. Többször szerepel ugyanaz a portré vagy csatakép is a könyveken belül. A török hódoltság alatt, a XVII. században jelentkezik ismét a múlt nagy királyainak a reneszánszban gyökerező kultusza, amely rézmetszetű sorozatával, a „Mausoleum”-mal egészen a XIX. század elejéig érvényes típusokat alkotott.

A török kiűzése után megerősödő ellenreformációs mozgalom egyik jellegzetes formája éppen a hazai szentek propagálásában nyilvánult meg. Püspöki székesegyházakban, újonnan épült szerzetesi vagy egyszerű falusi templomokban egyaránt fellelhető az ország felajánlásának képe, vagy I. István, I. László és Imre herceg festett, aranyozott faszobra. Ezenkívül esetleg egy-egy Árpád-kori kolostoralapítás ábrázolása szerepel elvétve a művészeti alkotások között.

A XIX. század elejének nemzeti-történeti érdeklődése hívta életre a magyar történelemmel foglalkozó munkák illusztrációs sorozatait, melyek még bécsi művészek munkái. Az önkényuralom alatt kivirágzó történeti festészet inkább Anjou-kori jeleneteket választott témájául, míg az Árpád-kor ábrázolása ekkor is nagyobbára az egyházi művészet feladata maradt. Az Árpád- és Anjou-kor két kiemelkedő festői feldolgozása a Nemzeti Múzeum lépcsőházában és a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében látható. Az előbbi Than Mór, az utóbbi Lotz Károly alkotása. A millenniumi ünnepekkel kapcsolatosan létrehozott nagyszabású emlékmű szobrai közül hét mutat be Árpád- és

Anjou-házi uralkodókat. A századvég uralkodó osztályának történelemszemléletét tükrözi az ábrázolt személyek kiválasztása, így például II. Endre szerepeltetése. Még inkább mutatják ezt a szobrokat kísérő domborművek, ahol az expanzív politika (Könyves Kálmán Magyarországához csatolja Horvátországot és Dalmáciát) és a Habsburgok iránti hűség (Kun László megsegíti Habsburg Rudolfot a morvamezei ütközetben) múltból való igazolása szerepel.

A XX. század elején állami megrendelésekre a szobrászatban jelentkezik a tárgyalt téma, s olyan kitűnő mesterek oldják meg a feladatokat, mint Fadrusz János, Strobl Alajos, Ligeti Miklós.

Az 1938-as „Szent István-év” alkotásai közül kiemelkedik Ferenczy Noémi gobelinje és Sidló Ferenc székesfehérvári lovasszobra.

AZ ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZETTÖRTÉNETÉNEK SZAKIRODALMA

IPOLYI ARNOLD: A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. Pest 1862. — IPOLYI ARNOLD: A középkori szobrászat Magyarországon. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve. Pest 1863. — RÓMER FLÓRIS: Régi falképek Magyarországon. Bp. 1874. — HENSZLMANN IMRE: Magyarország csúcsíves stílus emlékei. Bp. 1880. — DIVALD KORNÉL: Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. — GENTHON ISTVÁN: A régi magyar festőművészet. Vác 1932. — GEREVICH TIBOR: Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. — DERCSÉNYI DEZSŐ: Nagy Lajos és kora. Bp. 1941.; A székesfehérvári királyi bazilika. Bp. 1941. — ELENA BERKOVITS: La miniatura ungherese nel periodo degli Angioini. Klny. a „Janus Pannonius” 1947. évfolyamából. — DERCSÉNYI DEZSŐ: Az Árpád-kori művészet problémái. Antiquitas Hungarica 1947. évf. 84—91. l. — Esztergom műemlékei. I. Szerk.: GENTHON ISTVÁN. Bp. 1948. — RADOCSAY DÉNES: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1953. — A magyarországi művészet története. I. Szerk. DERCSÉNYI DEZSŐ. Bp. 1956. — DERCSÉNYI DEZSŐ—ZOLNAY LÁSZLÓ: Esztergom. Bp. 1956. — FITZ JENŐ: Székesfehérvár. Bp. 1957. — KOROMPAY GYULA: Veszprém. 2. kiad. Bp. 1957.

A műalkotásokat keletkezésük időrendjében soroljuk fel. Ahol a művész adatai hiányoznak, a műalkotás évszáma nyújt tájékoztatást.

ISMERETLEN MESTER: I. István, felesége, Gizella és fia, Imre hg. arcképei a veszprémvölgyi apácák kolostorában készült magyar koronázási paláston. Aranyhímezéses medaillonok, zöldminta bíborszínű Regis. alapra. 1031. *Irodalom*: Éva Kovács. Casula Sancti Stephani selyem Bp. 1958. Klny. az Acta Historiae Artiumból. Teljes bibliográfiával.; Lepold Antal. Szent István király ikonográfiája. Szent István Emlékkönyv. III. Bp. 1938. 118—120. l. — ISMERETLEN BIZÁNCI ÖTVÖS: I. Géza arcképe. Arany alapra rekeszszománc lap a magyar korona alsó részén. 1075. *Irodalom*: Moravcsik Gyula. A magyar Szent Korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. Szent István Emlékkönyv. III. Bp. 1938. 423—472 l.;—Kovács Éva. A magyar Korona a legújabb kutatások tükrében. Művészettörténeti Értesítő 1957. 130. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Adalbert püspök. III. Béla és Jób érsek arcképei a lebontott esztergomi székesegyház Porta Speciosájáról. Színes márványberakásos domborművek. 1190-es évek. Az ábrázolás Klimó György pécsi püspök olajfestmény-másolatában maradt fenn a XVIII. századból, mely jelenleg az esztergomi királyi palota

kőtárában függ. *Irodalom*: Czobor Béla. Az esztergomi bazilika. III. Béla király emlékezete. Szerk. Forster Gyula. Bp. 1900. 177—188. l.; Gerevich Tibor. Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 53—58. l.; Lepold i. m. 120—121. l.; Dercsényi Dezső. Az esztergomi Porta Speciosa. Bp. 1947.; A magyarországi művészet története. I. Szerk.: Dercsényi Dezső. Bp. 1956. 50—53. l. — ISMERETLEN NÉMET MESTER: I. István (?) lovasszobra a bambergi dómban, az ún. bambergi lovas. XIII. század. *Irodalom*: Tarczai György. Az Árpádház szentjei. Bp. 1930. 9., 156. l.; Lepold i. m. 122—123. l.; Géza Entz jun. Der Reiter von Bamberg. Bp. 1942. Klny. az „Ungarn”-ból. — ISMERETLEN MESTER: I. István, Imre herceg, I. László és Árpádházi Erzsébet arcképei III. Endre feleségének, Ágnes királynénak házioltáráról. Pergamenre festett miniatúrák ötvösmű foglalatban. 1290 körül. Bern. Történeti Múzeum. *Irodalom*: Lepold i. m. 122. l.; Delmár Emil. Középkori magyar emlékek Svájcban. Bp. 1941. 18. l. Bibliográfiával.; A magyarországi művészet története. I. 141. l. — ISMERETLEN MESTER: Királyi kihallgatás I. Lászlónál; A király megáldatása és fogadalma; A felvétel; A cserhalmi ütközet; A kun üldözése; A birkózás; A kun lenyakazása. Falfestmények a gelencei (Ghelinta, Románia) r. k. templom északi és nyugati falán. XIII—XIV. század fordulója. *Irodalom*: Radocsay Dénes. A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 36—37., 140—141. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: Károly Róbert koronázása 1312-ben. Falfestmény a szepeshelyi (Spisská Kapitula, ČSR) székesegyház északi kapuja fölött. 1317. *Irodalom*: Radocsay i. m. 38—39., 220—221. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN NÉMET MESTER (XIV. század): III. Endre és felesége Habsburg Ágnes arcképei a köningfeldeni kolostortemplom elpusztult üvegablakairól. Az ábrázolás ifj. Heinrich Vogtherr (1513—1568) miniatúra-másolatában maradt meg Clemens Jaeger Ehrensiegel des Hauses Österreich c. krónikájában. München. Állami Könyvtár. *Irodalom*: Delmár i. m. 20—21.; Vayer Lajos. Magyar uralkodók. Bp. 1942. 9. 24. l. — ISMERETLEN MESTER: Lovasharc; Párviadal; Birkózás a László-legendából. Falképek a svábfalvai (Svábovce, ČSR) r. k. templom hajójának északi falán. XIV. század. *Irodalom*: Radocsay i. m. 40., 211. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. László. Relief félalak a szécsényi volt ferences sekrestye zárókövén. XIV. század. *Irodalom*: Radocsay Dénes. Nógrád megye műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső. Bp. 1954. 377. l. — ISMERETLEN MESTER: Lovascsata; Birkózás; A kun legyőzése és László pihenése. Falképek a vitfalvai (Vitovice, ČSR) r. k. templom hajójának északi falán. XIV. század. *Irodalom*: Radocsay i. m. 45., 235. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. László ún. trencsényi ereklyetartó hermája. Aranyozott rézszobor, magassága 31 cm. Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum. XIV. század. *Irodalom*: Ernyey József. A Magyar Nemzeti Múzeum „Csák Máté” hermája. Az Orsz. Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. II. Bp. 1926. 196—223. l. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: Imre hg. zsolttározása. Imre hétszer csókolja meg Maurust — Imre tisztasági fogadalma — Imre hg. temetése; Szt. Özséb látomása Imre hg. lelkének égbeviteléről — A bűnös Konrád a pápa előtt — István király Konrádot fia sírjához utasítja — Konrád megszabadulása Imre hg. sírjánál; Gellért püspök I. István előtt — Gellért metesége a Bakonyban — Gellért püspökké szentelése — Gellért Aba Sámuel ellen prédikál; Gellértet elfogják a lázadó magyarok — Gellért püspök vértanúsága — Gellért holttestét a kocsni magától viszi Csanádra — Gellért temetése; I. László bevonulása Székesfehérvárra — I. László koronázása — I. László a körmenetben — I. László imájára éhező sere-

géhez jönnek az erdő vadjai; I. László felgyűjtatja a besenyők házait — I. László imája. — Az ördög halott képében kísérti az imádkozó László királyt; I. László elűzi a démont — A cserhalmi ütközet — I. László párviadala a leányrabló kunnal — A kun legyőzése; A kun lefejezése — László király pihenése a leány ölében — Mária begyógyítja László sebeit — László király elragadtatása; I. László találkozása a cseh királlyal — László halála — A kocsai László király tetemével Váradra megy — Körmenet fogadja a szent holttestét; László király sírbatétele — Sirjának tisztelete — A peres tál csodája. Négyes miniatúra kompozíciók az ún. Vatikáni Legendáriumban. Laponként 16,2×22,8 cm 1360 k. Róma. Vatikáni Könyvtár. *Irodalom*: Karl Louis. Notice sur un légendier historique. *Revue Archéologique* 1925. 293—322. l.; Lukcsics Pál. Szent László király ismeretlen legendája. Bp. 1930. Elena Berkovits. La miniatura unghereze nel periodo degli Angioini. *Bibliotheca dell'Academia d'Ungheria in Roma*. Róma 1947. 21—24. l. — HERTULFIA MEGGYESY MIKLÓS: Nagy Lajos és udvara — Nagy Lajos és felesége Alexandriai Szt. Katalin előtt (1/r); Könyvívő szerzetes (1/v); I. István születése (19/r); Géza fejedelem — Koppány lefejezése (19/v); I. István (20/r); Gyula vezér elfogatása — I. István (20/v); A bolgár kán legyőzése — I. István (21/r); I. István és Gizella felajánlják az óbudai prépostságot (21/v); Vászoly megvakítása és Imre hg. temetése — I. István menekülésre inti Vászoly fiait (22/v); I. István temetése (23/3); Péter — Aba Sámuel üldözi Péter seregét (24/r); Aba Sámuel (24/v); A ménfői csata — Aba levelet küld a német császárnak (23/v); Péter a német császártól arany lándzsát kap (27); Béla hg. és a lengyel óriás párviadala (27/v); Péter megvakítása és a korona átadása András hg.-nek (30/r); I. András koronázása (30/v); Buvár Kund (31/r); Béla választ a korona és kard között (32/v); I. Béla koronázása (34/r); Salamon és apósa, a német császár bejövelele (35/r); Salamon király és öccse Dávid (36/v); Cserhalmi ütközet, I. László párviadala a kun vitézzel (36/v); Nándorfehérvár ostroma és a hadizsákmány elosztása (37/v); A görögök követése Géza hg.-nél és Salamon király irigysége (39/v); Villermus apát felfedi Gézának Salamon gonosz terveit — Petrőd, Szolnok és Bikács elárulják Géza hg.-et (41/r); I. Gézát megkoronázza az angyal (42/r); A mogoródi csata (43/r); I. Gézának és Lászlónak csodaszarvas mutatja az építendő váci székesegyház helyét (44/r); Salamon fogadtatása a császárnál (45/r); Salamon menekülése (46/r); I. László koronázása (46/v); A rutének hódolása — Krakkó ostroma (49/v); A nagyváradi székesegyház építése — I. Lászlót felkéri a kereszties hadak fővezérének (50/r); I. László halottas kocsija elindul Váradra — Kálmán koronázása (51/r); A dömösi apátság alapítása — Csóri vadászjelenet (53/r); Kálmán király betegségében parancsot ad Álmos hg. megvakítására. Álmos elfogatása — Álmos megvakítása (53/v); II. István koronázása (54/v); Az aradi országgyűlés (57/r); II. Vak Béla (57/v); II. Géza koronázása — II. Géza (59/r); Konrád császár és a keresztiesek áthaladnak Magyarországon (60/r); II. Géza fogadja a császárt (60/v); III. István koronázása — A korona elrablása (61/r); III. Béla — Imre koronázása (61/v); Imre — III. László — III. László koronázása — II. Endre koronázása (62/r); II. Endre — II. Endre kereszties hadat vezet (62/v); IV. Béla koronázása — A tatárjárás (63/r); IV. Béla Ottokárral csatázik — IV. Béla — Flagellánsok (63/v); IV. Béla megkoronázza V. Istvánt (64/r); IV., Kun László — A tatárok második betörése (64/v); Fülöp fermói püspök pápai legátus megérkezése — Kun László meggyilkolása (65/r); III. Endre bejövelele (65/v); I. Ká-

roly Róbert bejövete (66/r); Vencel bejövete (66/v); Vencel visszaterése Csehországba (67/r); A budaiak kiátkozzák a pápát (67/v); A korona megtalálása (68/r); Gentilis bíboros pápai legátus megérkezése Magyarországra (68/v); A rozgonyi csata (69/r); I. Károly Róbert (69/v); Mária királynénak, I. Károly feleségének temetése — Károly és Erzsébet esküvője (70/r); Erzsébet és gyermekei — Toulouse-i Szt. Lajos püspök — A lippai kolostor felajánlása — Nagy Lajos születése (70/v); A székesfehérvári székesegyház égése — Zách Felicián merénylete (71/r); Károly Róbert menekülése a havasalföldi hadjárattól (72/r); Bazarába követe Károly Róbertnél (72/v); Bazarába második csatája Károly Róberttel (73/v); Miniaturák Kálti Márk Képes Krónikájában. 370. k. OSZK. *Irodalom*: Zichy István. A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból. Bp. 1934. Klny. a Petrovics Emlékkönyvből; Edith Hoffmann. Die Bücher Ludwigs des Grossen und die Ungarische Bilderchronik. Leipzig 1936. Klny. A Zentralblatt für Bibliothekswesenből. Berkovits Ilona. A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában. Bp. 1953. Klny. a Századokból. — ISMERETLEN MESTER: I. Károly Róbert vagy Nagy Lajos alakja a póstyéni szentségtartó fülkén. Kódombormű, magassága: 1 m, szélessége: 0,89 m, vastagsága: 0,275 m. XIV. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum. *Irodalom*: Éber László. Póstyéni dombormű a Nemzeti Múzeumban. Archaeologiai Értesítő 1909. 289—293. l.; A magyarországi művészet története I. 150. l. — AQUILA JÁNOS: I. László. Falkép a veleméri r. k. templom hajójának északi falán. 1377. *Irodalom*: Radocsay i. m. 231—233. l. Bibliográfiával. — Francesco da Milano: Nagy Lajos bevonulása Zárába 1358-ban. Ezüst dombormű Szent Simeon koporsójának előlapján. Kb. 53×57 cm. 1377—1380. Zára, Szent Simeon templom. *Irodalom*: Meyer Gotthold Alfred. Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában. Bp. 1894.; Dercsényi Dezső. Nagy Lajos és kora. Bp. 1941. 21., 173. l.; Dercsényi Dezső. Nagy Lajos ikonográfiája. Szépművészet 1940—1941. évf. 239—241. l. — ALTICHERO DA ZEVIO (1320 k. — 1385. k.): Ramiro király álma; Ramiro király haditanácsa; Ramiro király Simancas várát ostromolja. (A főalak Nagy Lajos portréja) Falképek a padovai Chiesa di S. Antonio S. Felice kápolnájában. 1379 k. *Irodalom*: Desiderio Dercsényi. Ricordi di Luigi il Grande a Padova. Klny. a Corvina 1940. évfolyamából.; Florio Bánfi. Ricordi ungheresi in Italia. Róma 1942. 109. l.; Dercsényi i. m. 19., 21. l. — AQUILA JÁNOS: A kun üldözése; A kun pihenése; Az ütközet; A magyar leány lerántja lováról a kunt; A viadal; A kun lefejezése; A győztes magyarok visszatérése; I. László megkoronázása; László csatája a besenyőkkel; A nagyváradi székesegyház építése; I. László temetése (?). Falképek a bántornyai (Turnisce, Jugoszlávia) templom hajója padlásterének falán. 1383. *Irodalom*: Radocsay i. m. 58., 112—113. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Falkép a muraszombati (Murska Sobota, Jugoszlávia) r. k. templom déli falán. XIV. század vége. *Irodalom*: Radocsay i. m. 180. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. László és Imre hg. Falkép a csfkménasági (Armaseni, Románia) r. k. templom déli szentélyfalán. XIV—XV. század. *Irodalom*: Radocsay i. m. 128—129. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: I. László ereklyetartó mellszobra aranyozott ezüst lemezből, sodronyzománcos dísszel. Magassága: 64,5 cm. 1402 k. Győri székesegyház Héderváry kápolnája. *Irodalom*: Czobor Béla. Szent László király ereklyetartó mellszobra. III. Béla király emlékezete. 306—327. l.; Balogh Jolán. Márton és György kolozsvári szobrászok. Erdélyi Tudományos Füzetek. Cluj-

Kolozsvár 1934. 37—42. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg. Falképek a ribicei (Ribita, Románia) gkel. templom hajójának északi falán. 1417. *Irodalom*: Radocsay i. m. 71., 202. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: A kun üldözése; A kun lefejezése; László király pihenése. Falképek a székelyderzsi (Darju, Románia) unitárius templom hajójának északi falán. 1419. *Irodalom*: Radocsay i. m. 62—64., 216—217. l. Bibliográfiával. — HANS VON TÜBINGEN: Nagy Lajos csatája a törökkel 1377-ben. Of, fa, 78×166 cm, 1430-as évek eleje. St. Lambrecht apátság sekrestyéje, Ausztria. *Irodalom*: Oettingen Karl. Hans von Tübingen zu Wiener-Neustadt, der Meister von St. Lambrecht. Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien. N. F. VIII. Wien 1934. 29—64. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László (362. l.); I. István (405. l.); Iniciálék Pálóczy György esztergomi érsek breviáriumból. 1432. k. Salzburg, Studienbibliothek. *Irodalom*: Hoffmann Edith. Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. 43—44. l.; Tarcza György. Az Árpád-ház szentjei. Bp. 1930. 5., 155. l. — MARTINUS OPIFEX: I. István (272/v); I. László (273/v); Miniatúrák Jacobus a Voragine „Legenda aurea” c. művének kéziratós példányából. 1430-as évek. Wien, Nationalbibliothek. *Irodalom*: Hoffmann i. m. 32. l. — ROZSNYAI JÁNOS: I. István és I. László. Falképek a nagyszebeni (Sibiu, Románia) ev. templom Kálváriájának keretmezője szélein. 1445. *Irodalom*: Radocsay i. m. 184—186. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg.; I. István megkegyelmez a gyilkosnak; I. István halála; Imre szüzességi fogadalma; Imre hg. halála. Középkép és szárnyképek a mateóci (Matejovce, ČSR) Szt. István és Szent Imre oltáról. Of, fa, 200×160, ill. egyenként 96×71 cm. 1450 k. *Irodalom*: Radocsay Dénes. A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955. 69—70., 388—390. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN OSZTRÁK MESTER: Nagy Lajos csatája a törökkel. A mariazelli templom főkapujának reliefje Hans von Tübingen táblaképe után. XV. század. *Irodalom*: Rodler Bernhard. Geschichte und Beschreibung der Gnadenkirche Mariazell in Steiermark. Mariazell 1907. 41. l. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: I. István, I. László és Imre hg. alakja Kutassy János esztergomi érsek miseruháján. Lapos hímzés sárga selyem alapon. 1470 k. Esztergom, főszékesegyházi kincstár. *Irodalom*: Lepold i. m. 128. l.; Esztergom műemlékei. I. 267—268. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László. Imre hg. és I. István. Szárnykép a szepeshelyi (Spisská Kapitula, ČSR) templom Szt. Márton főoltáráról. Of, fa, 138×163 cm. 1470—1478. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955., 437—38. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. László; Imre hg.; I. István. Szárnyképek a szepeshelyi templom „Királyok imádása” oltáráról. Of, fa, egyenként 82×71 cm. 1470—1478. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 438—439. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István; I. László; Imre hg.; Árpádházi Erzsébet; Adalbert püspök. Szárnyképek a szepeshelyi templom „Mária halála” oltáráról. Of, fa, egyenként 114×77 cm. 1470—1478. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 439. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Táblakép a szepeshelyi templomban. Of, fa, kb. 60×40 cm. 1470—1480. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 122., 440. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: Árpádházi Erzsébet születése; Árpádházi Erzsébet eljegyzése. Szárnyképek a kassai (Kosice, ČSR) Szt. Erzsébet-templom főoltáráról. Of, fa, egyenként 126,5×81 cm. 1474—1477. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 111—113., 343—347. l. Bibliográfiával. — VEISS JÁNOS: I. István, I. László, Imre hg. Színezett faszobrok a kassai Szt. Erzsébet-templom orgonakarzatának pillérein. 1480 k. *Irodalom*: Magyarországi művészet törté-

nete. I. 236. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg. Reliefek a kishartyáni r. k. templom szentélyének gyámkövein. 1480. k. *Irodalom*: Nógrád megye műemlékei. 91., 249. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István (33/a); Péter (35/b); Aba Sámuel (36/b); I. András (42/a); Salamon (44/a); I. Béla (45/b); I. Géza (53/h); I. László (56/a); Kálmán (59/b); II. István (62/b); II., Vak Béla (64/b); II. Géza (66/b); III. István (68/a); III. Béla (68/b); Imre (69/a); III. László (69/b); II. András (70/a); IV. Béla (71/a); V. István (72/a); IV. Kun László (72/b); III. András (73/b); Vencel (74/b); Ottó (76/a); I. Károly Róbert (76/b); Nagy Lajos (84/b); Fametszetes illusztrációk Johannes de Thuróczy: *Chronica Hungarorum*... Brunessii 1488. c. művében. OSZK. *Irodalom*: Fitz József. Die Ausgaben der Thuróczy Chronik aus dem Jahre 1488. Klny. A Gutenberg Jahrbuch 1937. évfolyamából — ISMERETLEN AUGSBURGI MESTER: László király párviadala a leányrabló kunnal (kezdőkép); I. István (e/r); Csata I. István és Koppány között (e/v); Péter (e3/v); Aba Sámuel (e4/v); I. András (f/v); Salamon (f3/v); I. Béla (f5/v); Csata az Árpád-házi hercegek és a görög csapatok között (g/v); I. Géza (g4/v); I. László (g7/r); Kálmán (h2/v); II. István (h5/r); II., Vak Béla (i/v); II. Géza (i3/r); Csatajelenet (i4/r); III. István (i5/r); III. Béla (i6/r); Imre (i6/v); III. László (i7/r); II. András (i7/v); IV. Béla (lásd III. Béla képét) (i8/v); IV. Béla csatája Ottokárral (i9/r); V. István (lásd I. Béla képét) (i10/r); IV. Kun László (lásd II. András képét) (i10/v); III. András (lásd III. László képét) (k/v) Vencel (lásd I. András képét) (k2/v); Ottó (k4/v); I. Károly Róbert (lásd I. Géza képét) (k5/r); Károly Róbert csatája Bazarába vajdával (k7/v); I. Nagy Lajos (l. 14/v); Képek Nagy Lajos háborúiból (l7/r, m/r). Fametszetes illusztrációk Johannes de Thuróczy: *Chronica Hungarorum*... Augsburg 1488. c. művében. OSZK. *Irodalmát* lásd az előbbi pontban. — ISMERETLEN MESTER: I. László és Imre hg.; I. István és Szent Miklós. Szárnyképek a nagyotlakai (Selo, Jugoszlávia) templomból, jelenleg a Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztályán. Of, fa, egyenként 157,5 × 53 cm. 1490 k. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 407—408. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER I. László lovas alakja. Bronz dombormű másolata a győri antifonale sarokveretén. Az eredeti XV. századi készítmény volt. *Irodalom*: Varju Elemér. Az Árpádok ábrázolása. Árpád és az Árpádok. (Szerk.: Csánki Dezső. Bp. 1907. 333. l.; Tarczai i. m. 85., 162. l. — ISMERETLEN MESTER (Mateóci királyszobrok mestere): I. István és I. László. Faszobrok. 1500 k. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. *Irodalom*: Kampis Antal. Középkori faszobrászat Magyarországon. Bp. 1940. 35—36. l. — MESTER: ISMERETLEN I. István (címlap); I. László (186/a és 201/a); I. László (191/b); I. István (209/a). Fametszetes illusztrációk a *Missale*... Strigonien... Budensi, 1512 c. műből. OSZK. *Irodalom*: Lepold i. m. 132. l. — ISMERETLEN MESTER: Vir dolorum I. István, Imre hg. és I. László alakjával. Fametszetes illusztráció a *Missale*... Strigonien... Viennae, 1514. c. mű főcímlapja előtt. OSZK. — ISMERETLEN MESTER: I. László, I. István. Szárnyképek Turócbéllárd (Belá, CSR) jelenleg a Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztályán. Of, fa, egyenként 140 × 60 cm. 1520. k. *Irodalom*: Radocsay i. m. 1955. 458. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN LENGYEL MESTER: I. Nagy Lajos. Fametszetű illusztráció Mechovia: *Chronica Polonorum*... Cracoviae 1521 c. művének CCXLVIII. lapján. OSZK. — PETER FLÖHNER: I. István koronázása (16/v); Ménfői csata (lásd a catalaunumi csata ábrázolását) (20/r); I. András koronázása (lásd I. István) (22/r); I. Béla koronázása (23/v); I. László koronázása

(lásd I. István) (27/r); Kálmán és a rácok csatája (29/r); A tatárjárás (lásd Kálmán csatáját) (33/v); Nagy Lajos koronázása (lásd I. István) (37/v). Fametszetes illusztrációk Haugen zum Freystain: Der Hungern Chronica . . . Wien 1534 c. művéből. OSZK. — ISMERETLEN MESTER: Szent István protomartyr megjelenik Saroltának. — Géza fejedelem álma (CXXVII/r); Vatha pogánylázadása (CXLI/r); Vatha fia János lázadásának leverése (CLIII); Csodajel a váci püspökség alapítására (CLXV/r); Kálmán király hadserege Dalmáciába vonul (CLXXV r); Csatajelenet (CLXXXV/v): III. Béla megbünteti a rablókat és a gonosztevőket (CCI/r); A tatárjárás (CCXI/r); Kun László meggyilkolása és III. András koronázása (CCXXIV/r); Nagy Lajos hadai fogoly olaszokkal a nápolyi hadjárat idején (CCXXXVII/v). Fametszetes illusztrációk Bonfini: Des Aller Mechtigsten Künigreichs in Ungern warhafftige Chronick . . . Basel 1545 c. művében. OSZK. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: I. István és Adalbert püspök. Színezett fametszet a Missale Zagrabiense (1511) ún. Chereódi Missale 38/a lapjának keretdíszén. 1592. Esztergom. Főszékesegyházi Könyvtár. *Irodalom*: Lepold i. m. 131. l. Esztergom műemlékei. I. 321–322. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István; I. László; Nagy Lajos. Falképek a nagybicssei (Velka Bytea, CSR) volt Thúrzó-kastély tornácán. XVII. század első fele. *Irodalom*: Garas Klára. Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953. 57., 123. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN NÉMET MESTER: I. István és Imre hg. (89. l.); Péter (109. l.); Aba Sámuel (116. l.); I. András (121. l.); I. Béla (127. l.); Salamon (132. l.); I. Géza (139. l.); I. László (144. l.); Kálmán (156. l.); II. István (164. l.); II., Vak Béla (171. l.); II. Géza (176. l.); III. István (181. l.); II. László (186. l.); IV. István (191. l.); III. Béla (196. l.); Imre (201. l.); III. László (206. l.); II. András (211. l.); IV. Béla (216. l.); V. István (222. l.); IV., Kun László (227. l.); III. András (232. l.); Vencel (238. l.); Ottó (243. l.); I. Károly Róbert (248. l.); I. Nagy Lajos (235. l.). Rézmetszetű illusztrációk a Mausoleum . . . Regum . . . et . . . Ducum . . . Regni Hungariae Norimbergae, 1664 c. műben. M. Tört. Képes. A Mausoleum királyképeinek számos utánzata van a XVII. századi magyar vonatkozású grafikában. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Of, fa, 103,5 × 101 cm. XVII. század. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. *Irodalom*: Lepold i. m. 135., 138. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László. Of, fa, 103 × 101,3 cm. XVII. század. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészeti Osztálya. *Irodalom*: Tarczai i. m. 87., 162. k. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg. Faszobrok a rábasebsi r. k. templom főoltárán. XVII. század. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Csatkai Endre. 2. kiad. Bp. 1956. 583. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Of, fa, 69 × 39 cm. XVII. század. M. Tört. Képes. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a rohonci (Rechnitz, Ausztria) r. k. templom főoltárán. 1679. *Irodalom*: Aggházy Mária. A barokk szobrászat Magyarországon. II. Bp. 1959. 233. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Kőszobor a győri Mária-oszlop talapzatán. 1686. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 109. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a boldogasszonyi (Frauenkirchen, Ausztria) volt ferences templom főoltárán. 1696. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 26. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok az eperjesi (Presov, CSR) Szt. Miklós-plébániatemplom főoltárán. 1696. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 78. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja az országot. Of a nagybörzsönyi r. k. templom hajójában. 1697. k. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. (Szerk.: Dercsényi Dezső). I. Bp. 1958. 509. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a cínfalvai (Siegen-

dorf, Ausztria) r. k. templom főoltárának hátfalán. XVII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 57. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a bűdöskuti (Stinkenbrunn, Ausztria) r. k. templomban. XVII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 55. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László és Imre hg. szobra a fraknói (Forchtenstein, Ausztria) Esterházy várkastély külső kapuján. XVII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 97. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a rábasebesi r. k. templom főoltárán. XVII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 229. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Imre hg. Szobrok a szépehelyi (Spisská Kapitula, CSR) székesegyház Transfiguratio-oltárán. XVII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 271. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István kőszobra a soproni Szentháromság emléken. 1701. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. Bp. 1956. 200. l. — FERETTI BERNÁT I. István és Imre hg. kőszobra a budai Zsigmond téri Szentháromság emléken. 1706. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 41. l. — ISMERETLEN OSZTRÁK MESTER: I. László és Imre hg. kőszobra a máriazelli templomot körülvevő fal egyik kapuján. 1711. *Irodalom*: Rodler i. m. 40. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a vasegerszegi r. k. templom főoltárán. 1727. l. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 302. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a sátoraljaújhegyi volt pálos, majd piarista templom főoltárán. 1729. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 239. l. — FOSSATI, DAVIDE ANTONIO (1708—1779): I. István felajánlja a koronát. Mennyezetkép a pannonhalmi bencés apátság ebédlőjében. 1729. k. *Irodalom*: Garas Klára. Magyarországi festészet a XVIII. százdban. Bp. 1955. II., 187. l. Bibliográfiával. — KÖNIG JÁNOS, I. István, I. László, Adalbert püspök, Gellért püspök szobra a gyulafehérvári (Alba Julia, Románia) székesegyház barokk oromfalán. 1720—1748 között. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 112—113. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a búcsúszentlászlói ferences búcsújáró templom mellékoltárán. 1731—1741 között. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 29. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Imre hg. Faszobrok a fertőszéplaki r. k. templom főoltárán. 1735. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 96. l. — FRATER UDALRICUS: I. István és Imre hg. Főoltárkép a pozsonyi (Bratislava, CSR) kapucinus templomban. 1737. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 189. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Kőszobrok a diósgyőri r. k. templom szentélye mögötti Mária-szoborról. 1739. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 176. ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg. Fafigurák a nemeskéri r. k. templom főoltárán. 1739. után., László király a sziklából vizet fakaszt. A nemeskéri r. k. templom főoltárképe. 1739. után. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 569. l.; Aggházy i. m. II. 197. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Árpád-házi Erzsébet a koldussal. Imre hg. Szobrok a pozsonyi (Bratislava) Erzsébet apácák templomának és kolostorának homlokzatán. 1739—1745 között. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 219—220. l. — DELLER, JOSEPH — THENNY, JOHANN (1696—1754): I. István, I. László. Szobrok a budapesti volt szervita templom főoltárán. 1740—1741. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 181—182. 286. II. 47. l. — RICHTER FERENC (FRATER DOMINICUS): I. István, I. László. Szobrok a sümegi volt ferences templom főoltárán. 1743—1747. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 261. II. 255—256. l. — ANDREAS (1700—1740) és JOSEF (1683—1740) SCHMUTZER: László király a sziklából vizet fakaszt. Rézmetszetű illusztráció az „Oratio Panegyrica de sancto Ladislao rege Hungariae” 1744. c. műben. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a

váti r. k. templom előtt. 1744. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 302. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László aranyozott faszobra a bodajki volt kapucinus templom főoltárán. 1745. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 24. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László. Szobor a nagyvárad (Oradea Mare, Románia) volt papnövelde kertjében. 1745. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 195. l. — REISMEYER, DIONYS: I. László. Szobor a lehnici (Lechnica, CŠR) Vörösklastrom kamalduli-kolostor főoltárán. 1745—1748. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 260., II. 158. l. — SAMBACH CASPAR FRANZ: (1715—1795): I. István felajánlja a koronát. Mennyezetkép a székesfehérvári volt cisztercita templom hajójában. 1749—1760. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 33—34., 196. l. Bibliográfiával. — KOVÁCS (SCHMIDT) FERENC: I. István és Imre hg. kőszobra a veszprémi Szentháromság emlékművön. 1749—1750. *Irodalom*: Korompay Gyula. Veszprém. Bp. 1956. 197—198. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a miskolci mindszenti r. k. plébániatemplom homlokzatán. XVIII. század első fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 175. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és I. László kőszobra az osli r. k. templom homlokzatán, a régi győri székesegyházból. 1750. k. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 204—205. l. — TALLER JÓZSEF: I. István, I. László. Kőszobrok az alsónémedi r. k. templom homlokzatán. 1752. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 285., II. 8. l. — WINDISCHBAUER GÁSPÁR — CASANOVA ANDRÁS: I. István, I. László, Szobrok a püspökhatvani r. k. templom főoltárán. 1753. — *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 229. l. — HARTMANN JÓZSEF (megh. 1764): I. István, I. László. Szobrok az eperjesi (Presov, CŠR) volt minorita, ma g. kat. templom homlokzatán. 1754. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 208., II. 78—79. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Faszobor a vadosfai r. k. templom főoltárán. 1754 k.; I. István felajánlja a koronát. Olajfestmény a vadosfai r. k. templom főoltárának felső részén. 1754 k. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 298. l. Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 607. l. — REGELE JÓZSEF: I. István és Imre hg. szobra az alpári r. k. templom mellékoltárán. 1755. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 7. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok az egri volt szervita templom főoltárán. 1755. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 72. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a nagykanizsai volt ferences templom főoltárán. 1750—1760. l. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 184—185. l. — SCHALLER ISTVÁN: (1708—1779): Imre hg. látogatása Pannonhalmán; Szilveszter pápa álma; I. István fogadja Asztrik apátot. Falfestmények a győri Xantus János Múzeum (azelőtt Apátúr-ház) dísztermének oldalfalain. 1756. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 67—68., 172—173. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN OSZTRÁK MESTER: Nagy Lajos kőszobra a mariazelli templom főbejáratának baloldalán. 1757. *Irodalom*: Rodler i. m. 40. l. — CONTI LIPÓT ANTAL (1708—1773): I. István, I. László. Szobrok a jászberényi r. k. templom homlokzatfülkéiben. 1761. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 179., II. 124. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László, I. István, Imre hg. Olajfestmények a váci, volt ferences templom főoltárán. 1729—1761. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 276. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a gyöngyösi Szt. Orbán templom főoltárán. 1762. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 104. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István szobra a haszrtifalusi r. k. templom főoltárán. 1762. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 115. l. — MILDORFER, JOSEF (1719—1756 után): I. István felajánlja a koronát. Falfestmény a fertődi, volt Esterházy kastély kápolnájának kupoláján. 1764. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 37., 169. l. Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 505. l. — RASTNER, PHILIPP: I. István, I. László. Szobrok. A győri volt kamillanus, nádor-

városi plébániatemplom főoltárán. 1764—1772. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 259., II. 108. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a hódmezővásárhelyi r. k. templom oltárán. 1766—1767. *Irodalom*: Aggházy i. m. 118. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László szobra a győri székesegyház Mária-kegyoltárán. 1767. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 106. l. — ISMERETLEN MESTER: A korona felajánlása. Mennyezetkép a rédei r. k. templomban. 1767. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 191. l. Bibliográfiával. — CIMBAL, JOHANN IGNAZ: I. István a Szentháromság előtt; I. István a trónon; I. István és Imre hg. Mennyezetképek a székesfehérvári püspöki székesegyház szentélyében és hajójában. 1760-as évek. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 60., 197. l. Bibliográfiával. — KRAUSE, BERNHARD? (megh. 1803): László király a sziklából vizez fakaszt. Főoltárkép a magyarpolányi r. k. templomban. 1760—1770-es évek. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 181. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja a koronát. Mennyezetkép a magyarpolányi r. k. templomban. 1760—1770-es évek. *Irodalom*: Garas i. h. — ISMERETLEN MESTER: I. István és Imre hg. Faszobrok a fertőrákosi r. k. templom főoltárán. 1770 k. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 94. l. — MOLLINAROLO, JACOB GABRIEL (1717 v. 1721 k. — 1780): I. István, I. László. Ólomdomborművek a győri székesegyház Szt. István és Szt. László oltárain. 266 × 130 cm. 1770—1774. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 244., II. 106. l. — HEBENSTREIT JÓZSEF? (1719—1783): I. István, I. László. Szobrok az esztergomi volt várbeli r. k. templom homlokzatáról, ma a székesegyház előtti téren. 1771 után. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 82. l. — MAULBERTSCH, FRANZ ANTON (1724—1796): I. István, I. László. Grisaille-falképek a győri székesegyház szentélyének falán. 1772. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 84., 171. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN BÉCSI MESTER: I. István ezüst ereklyetartó mellszobra. 1772. Székesfehérvár, székesegyházi kincstár. *Irodalom*: Lepold i. m. 142. l. — KRACKER, JOHANN LUKAS (1717—1779): I. István; I. László. Mellékoltárképek az egri székesegyházban. 1773. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 166. l. Bibliográfiával. — HUBER JÁNOS PÁL: Imre hg. I. István, I. László. Szobrok a székesfehérvári püspöki székesegyház homlokzatán. 1773. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 218. II. 263. l. — DORFMEISTER ISTVÁN? (1729—1797): I. István felajánlja a koronát. Főoltárkép a mohácsi, volt ferences templomban. 1774. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 183. l. Bibliográfiával. — TABOTA ANTAL (1724—1776): I. István, I. László. Szobrok a martonvásári r. k. templom, volt Brunswick-kastély kápolna homlokzatfülkéiben. 1775. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 284—285. II. 172. l. — FISCHER, VINCENZ (1729—1810): I. István felajánlja az országot. A székesfehérvári püspöki székesegyház főoltárképe. 1775. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 60., 197. l. Bibliográfiával. — HÖSS, JOHANN: I. István, I. László, Szobrok a tiszapüspöki r. k. templom főoltárán. 1775. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 217—218. II. 287. l. — FISCHER, JOHANN MARTIN: (1740—1820): I. István felajánlja a koronát — Imre hg. és I. László. Szobrok a somonyi r. k. templomban a pécsi dómból. 1775—1776. *Irodalom*: Aggházy i. m. I. 194—195. II. 210., 255. l. — HEBENSTREIT JÓZSEF MŰHELYE: I. István, I. László. Szobrok a tamási r. k. templom főoltárán. 1776. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 280. l. — SCHELLMAYER FERENC?: I. István felajánlja a koronát. Főoltár freskó a nagyrovári r. k. templomban. 1777. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 181. l. Bibliográfiával. — SCHALLER ISTVÁN: I. István. Oltárkép a nagyeresdi r. k. templomban. 1777. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 184. l. Bibliográfiával. — ÉBERHARDT FERENC: I. István, Imre hg. szobrok a nagyvárad

(Oradea Mare, Románia) székesegyház főoltarán. 1777. *Irodalom: Aggházy i. m. II. 194—195. l.* — FISCHER, VINZENZ: I. László. Mellékoltárkép a nagyvárad (Oradea, Románia) székesegyházban. 1778. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 185. l. Bibliográfiával.* — KRACKER, JOHANN LUKAS: I. István. Oltárkép a szentistváni r. k. templomban. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 198. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. László és Imre hg. Falképek a nagyteveli r. k. templomban. 1770-es évek. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 185. l. Bibliográfiával.* — CASPAR, CARL (1747—1809): I. László. Mellékoltárkép a kállói r. k. templomban. 1770—1780-as évek. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 175. l. Bibliográfiával.* — DORFMEISTER ISTVÁN: I. István. Falfestmény a kemenceszentpéteri r. k. templom zárófalán. 1779. *Irodalom: Sopron megye műemlékei. 2. kiad. 541. l.* — DORFMEISTER ISTVÁN: I. László; I. István. Falképek az ormándlaki r. k. templom szentélyében. 1780. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 112., 187. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. István és I. László. Fadomborművek a fehértői r. k. templom szőszékén. 1780 k. *Irodalom: Aggházy i. m. II. 88. l.* DORFMEISTER ISTVÁN: I. István, Imre hg. Falképek a nagylengyeli r. k. templom szentélyében. 1781. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 185. l. Bibliográfiával.* — CIMBAL, JOHANN IGNAZ: I. István. Mellékoltárkép a nagyvárad (Oradea, Románia) székesegyházban. 1781. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 185. l. Bibliográfiával.* — MAULBERTSCH, FRANZ ANTON: László király a sziklából vizet fakaszt. Mennyezetkép a pozsonyi (Bratislava, CSR), volt prímási palota kápolnájában. 1781. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 85—86., 190. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. István és I. László. Szobrai a füles (Nikitsch, Ausztria) Niczky-Zichy-kastély kápolnájának oltarán. 1781. k. *Irodalom: Aggházy i. m. II. 98. l.* — BACHMANN JÓZSEF GÁSPÁR: I. László. Of, vászon, 63×47 cm. 1782. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. — DORFMEISTER ISTVÁN: I. István felajánlja a koronát. Főoltárkép a kiskomáromi r. k. templomban. 1782. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 177—178. l. Bibliográfiával.* — PROKOP, PHILIPP JAKOB (1740—1814): I. István, I. László. Szobrok a pápai r. k. templom főoltarán. 1782—1787. *Irodalom: Aggházy i. m. I. 257—258. l., II. 207. l.* — ZIRCKLER JÁNOS (1750—1797): I. István. Oltárkép a jászberényi r. k. templomban. 1783. *Irodalom: Garas, i. m. 1955. 174. l. Bibliográfiával.* — BÜCHNER FERENC: I. István. Mellékoltárkép a szentgáli r. k. templomban. 1784. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 198. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. László, Imre hg. Szobrok a zólyomi (Zvolen, CSR) várkastély-kápolna Szt. István-oltarán. 1784. *Irodalom: Aggházy i. m. II. 314. l.* — DORFMEISTER ISTVÁN: I. László. Oltárkép a zanati r. k. templomban. 1785 előtt. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 205. l. Bibliográfiával.* — DORFMEISTER ISTVÁN: I. László és I. István. Grisaille-falképek a kemenesmihályfai r. k. templom szentélyében. 1785. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 109., 176—177. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. István, Faszobor a mezőörsi r. k. templom mellékoltarán. 1789 k. *Irodalom: Aggházy i. m. II. 173. l.* — JAROS G., HRADICZKY L., PREISINGER I.: I. István felajánlja a koronát. Mennyezetkép a nyitrai (Nitra, CSR) piarista templomban, 1780—1790-es évek. *Irodalom: Garas i. m. 1955. 186. l. Bibliográfiával.* — ISMERETLEN MESTER: I. László. Főoltárkép a nyitrai (Nitra, CSR) piarista templomban. 1780—1790-es évek. *Irodalom: Garas i. h.* — SCHMUGLEWICZ, FRANCINEK (1745—1807) után STÖLZEL, CHRISTIAN FRIEDRICH (1751—1816): I. Béla koronázása. Rézmetszet. 1791. M. Tört. Képcs. — DORFMEISTER ISTVÁN: I. István. Mellékoltárkép a szombathelyi székes-

egyházban. 1792. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 199. l. Bibliográfiával. — DORFMEISTER ISTVÁN: I. István felajánlja országát; I. András helyreállítja a kereszténységet. Mennyezetképek a kiskomáromi r. k. templom hajójában. 1793. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 177—178. l. Bibliográfiával. — DORFMEISTER ISTVÁN: I. András helyreállítja a kereszténységet. Of, vászon, 61×37 cm. vázlat. 1793. Soproni Liszt Ferenc Múzeum. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 139., 417. l. — DORFMEISTER ISTVÁN: III. Béla befogadja a cisztercitákat. Of, vászon, 344×227 cm. 1795. Szépművészeti Múzeum Magyar Művészet Osztálya. — FRANCESCO GALLIMBERTI UTÁN FRANCESCO DEL PEDRO (1740—1806): Orseolo Ottó és Géza fejedelem leányának esküvője. Rézmetszet. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja országát. Of, vászon, 43×35 cm, Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Of, vászon, 90×65,5 cm. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. — MAULBERTSCH követője: I. István felajánlja az országot. Of, vászon, 31×19,5 cm. Szépművészeti Múzeum Régi Magyar Művészet Osztálya. — ISMERETLEN MESTER: I. István. I. László. Szobrok az andocsi volt ferences templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 9—10. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Szobrok a cibakházai r. k. templom homlokzatán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 57. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a diósgyőri r. k. templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 176. l. ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a gyöngyösi Szt. Erzsébet-templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 104-105. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a jászberényi r. k. templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 124. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, Imre hg. Szobrok a jászladányi r. k. templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 125. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a mezőszemerei r. k. templom homlokzatának oromzatán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 174. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, Imre hg. Faszobrok a monori r. k. templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 178. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, Imre hg. Szobor a nagyvázsonyi r. k. templom homlokzatán; I. István felajánlja a koronát. Dombormű a nagyvázsonyi r. k. templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 195—196. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a zalaapáti volt bencés templom főoltárán. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 311. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Faszobrok a zalaszentgróti r. k. templomban. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 313. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István; I. László. Grisaille falképek a páli r. k. templomban. XVIII. század vége. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 167. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István, Imre hg. Szobrok a pilisszentlászlói r. k. templom főoltárán. XVIII. század vége. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 216. l. — ISMERETLEN MAGYAR MESTER: Lambert grófnak (I. Béla fiának) a bozói apátság alapítójának arcképe. Of, vászon, 164×122 cm. XVIII. század. Esztergom, Keresztény Múzeum. *Irodalom*: Esztergom műemlékei. I. 138. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István I. László szobra a gyöngyösi benei volt pálos kápolna mellékoltárán. XVIII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 105. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a kiskunmajsai r. k. templom nyugati homlokzatán,

XVIII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 139. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László. Szobrok a köszegi Szt. Imre templom főoltárán. XVIII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 152. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Imre hg. Árpádházi Erzsébet. Mellékoltárkép a nógrádi r. k. templomban. XVIII. század. *Irodalom*: Nógrád megye műemlékei. 299. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Falikép a pecőli r. k. templomban. XVIII. század. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 188. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Mellékoltárkép a szentgotthárdi, volt cisztercita templomban. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 109., 198. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja a koronát. Főoltárkép a tápiószapi r. k. templomban. XVIII. század. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 177. l. — ISMERETLEN MESTER: I. László a sziklából vizet fakaszt. Of, a vácszentlászlói r. k. templom kórus alatti kápolnájában. XVIII. század. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 384. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Imre hg. Szobrok a városldői r. k. templom főoltárán, azelőtt a veszprémi székesegyházban. XVIII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 300–301. l. — ISMERETLEN MESTER: A veszprémvölgyi apácakolostor alapítása. Falkép a vörösberényi r. k. templom dialalívén. XVIII. század második fele. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 204. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: I. István. Faszobor a zalabéri r. k. templomban. XVIII. század. *Irodalom*: Aggházy i. m. II. 311. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István, I. László, Imre hg., Adalbert és Gellért püspökök. Falképek a zsámboki r. k. templom szentélyében. XVIII. század. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 516. l. — BUCHER XAVER: I. István fogadja Rómából hazatérő követeit. Falkép a veszprémi volt ferencendi templom hajójának boltozatán. 1798–1801. *Irodalom*: Korompay Gyula: Veszprém. 2. kiad. Bp. 1957. 206. l. — ISMERETLEN MESTER: II. András. Of, vászon, 90 × 65 cm, 1800 k. Nagykanizsa, Thury György Múzeum. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja a koronát. A telki r. k. templom főoltárképe. 1800 k. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 206. l. — MATHAEI L. — BLASCHE JÁNOS (1770–1833): András király az ütközetben lováról leesik. Rézmetszetű illusztráció Gebhardi: Geschichte des Reichs Ungarn. 1802. c. művében. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Pataky Dénes. A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 8. sz. 87. l. — LODER-GERSTNER JÓZSEF (1768–1813): Béla választ a korona és a kard között. Rézmetszet. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Pataky i. m. 130. l. 15. sz. — DUNAISZKY LÓRINC (1787–1837 v. 43): I. István és Imre hg. Fehérre festett faszobrok a szobi r. k. templom főoltárán. XIX. század eleje. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. II. 152. l. — ISMERETLEN MESTER FISCHER VINZENZ után: I. István felajánlja a koronát. A tósokberéndi r. k. templom főoltárképe. 1808. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 202. l. Bibliográfiával. — ISMERETLEN MESTER: II. Géza. Of, vászon, 70,2 × 70,2 cm. XIX. század eleje. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: III. Béla. Of, vászon, 70 × 70 cm. XIX. század eleje. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: I. Károly Róbert. Of, vászon, 70,2 × 70,7 cm. XIX. század eleje. M. Tört. Képcs. — KISFALUDY KÁROLY (1788–1830): László király a cserhalmi ütközetben. Of, vászon, 129 × 167 cm. MNG. — SCHMIDT JÓZSEF: I. László Mária előtt térdepel. A páli r. k. templom mellékoltárképe. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 577. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és I. László. Of, a dőri r. k. templomban levő cipész-céhzászló két oldalán. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 486. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja a koronát, körülötte I. László, Hunyadi János, Imre hg.,

Árpádházi Erzsébet. Oltárkép az ipolyvecei r. k. templom bal kereszt-hajójában. XIX. század első fele. *Irodalom*: Nógrád megye műemlékei. 233. l. — SCHMIDT JÓZSEF?: I. István megalapítja a győri püspökséget; I. László a sziklából vizet fakaszt. Grisaille-falképek a páli r. k. templom oldalfalain, a győri Maulbertsch freskók után. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 576. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István és I. László. Grisaille-falképek a vászolyi r. k. templom szentélyében. *Irodalom*: Garas i. m. 1955. 203. l. — RICHTER FÜLÖP ANTAL (1804—1829 k.): Rogerius Toletanus János káplánja. Lerajzoltatott egy agyagból csinált képről. Litográfia. M. Tört. Képcs. — SCHWIND, MORIZ (1804—1871) — KRIEHLER, JOSEF (1801—1876): Péter, Aba Sámuel, I. András, I. Béla, Salamon, I. Géza, Kálmán, II. István, II., Vak Béla, II. Géza, III. István, IV. István, III. Béla, Imre, III. László, II. András, IV. Béla, V. István, IV. László, III. András, Vencel, Ottó, I. Károly Róbert és I. Nagy Lajos. Litográfiai az 1820-as években Bécsben megjelent „Ungarns erste Heerführer, Herzöge und Könige” c. sorozatból. M. Tört. Képcs. (Az arcképek a „Mausoleum” megfelelő rézmetszetei után.) — FRIESE, LEOPOLD AUGUST (1793—1842): Vencel tábora Budánál. Litográfia. Geschichte Böhmens in lithographisch ausgeführten Blättern... Prag 1824 c. sorozat lapja. M. Tört. Képcs. — FÜHRICH, JOSEF (1800—1876): A morvamezei ütközet. Litográfia. Megjelent a fentemlített sorozatban. M. Tört. Képcs. — MARCO CASAGRANDE (1804—1880): I. István kőszobra az egrí gótikus székesegyház szentélypillérén. 1835. *Irodalom*: Gerő László Eger. Bp. 1954. 26. l. — GEIGER, PETER JOHANN NEPOMUK (1805—1880): Szent Istvánnak keresztelése; Szent István magyar királlyá koronáztatik. 1000.; Szent István és Gyula családja. 1002.; A Vata által fellázított nép a pogányságnak visszaállítását követeli. 1049.; Béla választ a korona és kard közt. 1059.; Szt. Lászlónak párviadala Akus kun hadfőnökkel. 1089. Szt. László a keresztes vitézeketől fővezérrül választatik. 1095.; A horvát nemzet nagyjai hódolnak Kálmán királynak. 1102; Aradi országgyűlés. 1132.; Imre király fogságba teszi Endre öccsét. 1203.; II. Endre átadja az egybegyűlt magyarországi rendeknek az Aranybullát. 1222; IV. Béla visszaérézése a mongoloktól elpusztított országába. 1242. A magyarok résztvéte a morvamezei ütközetbe augusztus 26-án. 1278.; A cseh táborozása Budán. 1304. Illusztrációk Wenzel Gusztáv: Magyar- és Erdélyország története rajzolatokban... Bécs 1842—1844 c. műben. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Szendrei-Szentiványi. Magyar Képzőművészek Lexikona. Bp. 1915. 554. l.; Szemző Piroska. Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv könyvillusztrációk történetében. Bp. 1942. 7—8. l. — MARCO, CASAGRANDE: I. István felajánlja a koronát; I. Lászlót felkéri a keresztes had fővezéréül. Kődoborművek az esztergomi székesegyház nyugati homlokzatán. 1841—1847. *Irodalom*: Edvi Illés Gyula. Az esztergomi főszékesegyház. Bp. 1929. 20. l. — TÓTH ISTVÁN (1825—1891): I. István megkoronázása. Of, vászon, 73×54 cm. 1846. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum. — WEBER HENRIK (1818—1866): Salamon király a börtönben. Of, fa, 35×47,5 cm. MNG. *Irodalom*: Koday Ernő. Weber Henrik. Bp. 1943. 32—33. 53—54. l. — SZERELMEY MIKLÓS (1803—1875): I. István, Gizella, és Imre hg.; Székesfehérvári székesegyház; Szt. Péter és Pál templom Óbudán; Nagyvárad székesegyház; Szt. István születése. Litográfia illusztrációk Szerelmey: Magyar Hajdan és Jelen. Pest 1847 c. műben. OSZK. *Irodalom*: Szentiványi Gyula. Szerelmey Miklós. Egy kalandos művészpálya a XIX. században. Bp. 1934. — KOVÁCS MIHÁLY (1818—1892): I. István felajánlja a koronát. Of,

vászon, 44 × 26,5 cm. 1850–1851. Eger, Dobó István múzeum. *Irodalom*: Bíró Béla. Kovács Mihály. Bp. 1930. 79. sz. 30., 96. l. — BROCKY KÁROLY (1807–1855): Az Aranybulla kihirdetése. Of, vászon, 136 × 286 cm. 1851. k. Elpusztult a berlini magyar követségen 1944-ben. Reprodukciója Lajta Edit; Brocky Károly. Bp. 1957. 30–33. kép. *Irodalom*: I. m. 30–32., 54. l. Bibliográfiával. — ID. STORNO FERENC (1820–1907): I. István. A soproni volt bencés templom mellékoltárképe. 1852. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 263. l. — GASSER, JOSEF (1816–1900): I. István, I. László. Kőszobrok a főtí r. k. templom bejáratánál. 1850-es évek eleje. *Irodalom*: Pest megye műemlékei I. 361. l. — ISMERETLEN MESTER: I. István felajánlja a koronát. Of, a budaörsi r. k. templom bal oldalbejárója fölött. XIX. század közepe. *Irodalom*: Pest megye műemlékei. I. 288. l. — ISMERETLEN MESTER VARSÁNY RAJZA UTÁN: III. Béla király és nejeinek Székesfehérvárott talált síremlékei. Litográfia illusztráció Kubinyi-Vahot; Magyarország és Erdély képekben. Pest 1853. c. művében. ÖSZK. — KLIMKOVITS BÉLA (1833–1885): I. István. Of, vászon, 26,8 × 44,2 cm. 1854. MNG. — FUCHSTALLER ALAJOS (1815–1863): Szent István Magyarországnak első apostoli királya. Acélmetszet 1854. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Pataky i. m. 125. l. 28. sz. — MOLNÁR JÓZSEF (1821–1899): Dezső vitéz önfeláldozása. Of, vászon, 152 × 187 cm. 1855. MNG. *Irodalom*: Turcsányi Erzsébet. Molnár József. Bp. 1938. 53. sz. 27–28., 71–73., 130. l. — MOLNÁR JÓZSEF — CHARPENTIER, AMADÉE: Dezső vitéz önfeláldozása. Litográfia. 1855. M. Tört. Képcs. — THAN MÓR: (1828–1899): Imre király elfogja lázadó öccsét. Of, vászon, 132–198 cm. 1857. MNG. *Irodalom*: Wilhelmb Gizella. Than Mór. Bp. 1944. 16–17., 75. l.; Wilhelmb Gizella. Than Mór 1953. 16–17. l. — THAN MÓR: Imre király elfogja a lázadó öccsét. Vázlat. Of, vászon, 48 × 63 cm. MNG. *Irodalom*: Wilhelmb i. m. 1944. 75. l. — ORLAI PETRICS SOMA (1822–1880): Salamon királyt anyja megátkozza. Of, vászon 154 × 207 cm. Debrecen, Déri Múzeum. — ISMERETLEN MESTER: Rozgonyi csata 1312-ben június 15-én. Litográfia 1858. M. Tört. Képcs. — KOVÁCS MIHÁLY: I. László a Madonna előtt. Of, vászon, 77 × 49 cm. 1858. Eger, Dobó István Múzeum. *Irodalom*: Bíró i. m. 43–44. 98. l. 134. sz. — BEN CZUR GYULA (1844–1920): A korona adományozása I. Istvánnak. Ceruzarajz papír. 24 × 62 cm. 1859. Esztergom, Keresztény Múzeum. *Irodalom*: Esztergom műemlékei. I. 158. l.; MNG. Benczur Gyula emlékkiállítás. Bp. 1958. 32. l. 9. sz. — ISMERETLEN MESTER KLIMKOVITS BÉLA UTÁN: Salamon és László királyok kibékülése Szent István sírjánál. Litográfia 1859. k. M. Tört. Képcs. — MICHELANGELO GRIGOLETTI (1807–1870): I. István felajánlja a koronát. Of, vászon, 80 × 57 cm. vázlat. Esztergom, Keresztény Múzeum. *Irodalom*: Esztergom műemlékei. I. 74. l. — HÖLLER GYÖRGY: I. István. Kőszobor a pusztacsaládi r. k. templomban. Széchenyi István arcvonásai. 1860. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 582. l. — ORLAI PETRICS SOMA: Zách Felicián. Of, vászon, 156 × 220 cm. 1860. MNG. *Irodalom*: A magyarországi művészet története. II. (Szerk.: Zádor Anna.) Bp. 1958. 142. l. — ELISCHER LAJOS (1842–1892): I. István. Litográfia. 1861. M. Tört. Képcs. — JAKOBEY KÁROLY (1826–1891): Csák Máté. Of, vászon, 60,5 × 50 cm. 1861. M. Tört. Képcs. — JAKOBEY KÁROLY: Csák Máté. Of, vászon, 137 × 110 cm. 1861. Győr. Xantus János Múzeum. — ORLAI PETRICS SOMA — MARASTONI JÓZSEF (1834–1825): Kun László udvara 1272–1290. Litográfia. 1862. M. Tört. Képcs. — PLACHY FERENC (megh. 1861. után) — MASZÁK HUGÓ (1831–1916): Magyar királyok. Árpádház. Litográfia. M. Tört. Képcs.

— PLACHY FERENC—SZEMLÉR MIHÁLY (1833—1904): Magyar királyok. Vegyesház. Litográfia. 1861. M. Tört. Képcs. — KLIMKOVITS FERENC—MARASTONI JÓZSEF: Salamon halála. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 1. sz.-hoz. M. Tört. Képcs. — MADARÁSZ VIKTOR (1830—1917) — MARASTONI JÓZSEF: Zách Bódog. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 4. sz.-hoz. M. Tört. Képcs. — WEBER HENRIK—MARASTONI JÓZSEF: Béla választ a korona és a kard között. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 14. sz.-hoz. *Irodalom*: Koday i. m. 33—34. l. — WEBER HENRIK: Rikéza, I. Béla neje (1862. 15. sz.); Cserhalmi hölgy (1862. 17. sz.). Litográfia illusztrációk az Ország Tükréhez. OSZK. — WEBER HENRIK—MARASTONI JÓZSEF: Gejza király fogadást tesz a váci püspökség alapítására. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 18. sz.-hoz. M. Tört. Képcs. — LOTZ KÁROLY (1833—1904) — MARASTONI JÓZSEF: Kun László meggyilkolása. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 21. sz.-hoz. M. Tört. Képcs. — WEBER HENRIK—MARASTONI JÓZSEF: Orgyilkossági kísérlet Szt. István ellen. Litográfia. Melléklet az Ország Tükre 1862. 27. sz.-hoz. M. Tört. Képcs. — BLAAS, KARL (1815—1894): I. István felajánlja a koronát. A nagyeceni r. k. templom oltárképe. 1863. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 560. l. — MARASTONI ANTAL (1835—?): Szt. István első apostoli magyar király. Litográfia. 1863. M. Tört. Képcs. — WEBER HENRIK: Asztrik átadja Istvánnak a koronát. (1863. 1. sz.); Az Árpád-család veszedelme (1863. 4. sz.); A pogányság utolsó lázongása (1863. 7. sz.); Nyugat-Európa fejedelmeinek követsége Szt. Lászlónál (1863. 10. sz.); Álmos vezér Kálmán bátyja olvasószobájában (1863. 13. sz.); Szt. László király megeskedteteti a pannonhalmi ülésben a rendeket az általok hozandó törvények szigorú megtartására (1863. 18. sz.); Vak Bélának II. István elé vezetése (1863. 25. sz.). Litográfia illusztrációk az Ország Tükréhez. OSZK. — DOBYASCHOFSKY, FRANZ, (1818—1867): I. László vezet fakaszt. A völcei r. k. templom főoltárképe. 1865. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 613. l. — WEBER HENRIK: Salamon király fogsága. Litográfia. 1865. M. Tört. Képcs. — *Irodalom*: Koday i. m. 33., 57. l. 193. sz. — KATZLER, VINZENZ (1823—1882): Imre királyfi utolsó órája. Litográfia. 1866. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: Országgyűlés a Rákoson. Litográfia. 1866. Fővárosi Történeti Múzeum Újkori Osztálya. — SZEMLÉR MIHÁLY: A magyarok keresztény hitre térnek; Szent István koronáztatása; László Salamonnal találkozik; Salamon végnapjai; Szt. Lászlót megkínálják a ker. hadak vezérségével Tengerre magyar; Kálmán és a horvátok; Könyves Kálmán; Endre a sz. földön; II. Endre kiadja az Aranybullát; A szolnoki ütközet; A király visszatér; A honfi bú; Kun László halála. Litográfia illusztrációk Pásztovai K. E.: Magyar történeti képes album. Pest 1867. c. művéhez. OSZK. — KOLLARZ, FRANZ (1829—1894): Fejedelmi párbaj. Béla száműzött magyar herceg párharcban legyőzi Jaromirt, a pomeránok fejedelmét. Litográfia. M. Tört. Képcs. — KOLLARZ, FRANZ—TOMMASICH JÁNOS: Adalbert püspök Magyarországra jön, a keresztény hitet prédikálni; Szt. István koronázása; A pogányok lázadása Vatha vezérlete alatt 1046-ban; Dukasz Mihály bizánci császár koronát küld Géza hercegnek 1072-ben; Fametszetű mellékletek a Magyarország és a Nagyvilág c. laphoz. M. Tört. Képcs. — BENCZUR GYULA: Vajk megkereszteltetése. Of, vászon, 89×114 cm. 1870. Vázlat. MNG. *Irodalom*: Homér Lajos. Benczur Gyula. Bp. 1938. 26—28. l. MNG. Benczur Gyula emlékkiállítás. 21. l. 31. sz. — WAGNER SÁNDOR: (1838—1919): Nórablás az Árpádok korában. Of, fa, 29,5×22 cm. MNG. — THAN MÓR: Kun

László és Habsburgi Rudolf találkozása a morvamezei ütközet után. Of, vászon, 255×241,5 cm. 1873. A II. világháború alatt elpusztult. *Irodalom*: Wilhelm b i. m. 1944. 40—41., 77. l.; Wilhelm b i. m. 1953. 35—36. l. — THAN MÓR: Kun László és Habsburgi Rudolf találkozása. Of, vászon, 35×58,5 cm. Vázlat. MNG. *Irodalom*: Wilhelm b 1944. 40—41., 77. l.; Wilhelm b 1953. 35. l. — WEBER FERENC (1829—1887): I. Lászlónak felajánlják a keresztesek fővezérégét. Of, vászon, 85×114 cm. 1873. MNG. — MICHELANGELO GRIGOLETTI: I. István felajánlja a koronát. Az esztergomi székesegyház baloldali mellékoltárképe. 1871-ben Mayer L. fejezte be. *Irodalom*: Edvi-Illés i. m. 28. l. — BENCZUR GYULA: Vajk megkereszteltetése. Of, vászon, 360×245 cm. 1875. MNG *Irodalom*: Homér i. h. MNG. Benczur Gyula emlékkiállítás. 23. l. 42. sz. — THAN MÓR: Géza fejedelem a földművelésre szoktatja népét; I. István keresztelése; I. István iskolát alapít; I. Béla átveszi a bányák aranyából vert pénzt és a pogány lázadás leverése. 1875; I. Lászlót a keresztes hadak fővezérévé választják; Kálmán eltiltja a boszorkányégetést; III. Béla kora; II. András aláírja az Aranybullát; IV. Béla visszatér a tatárjárás után az országba; Nagy Lajos kora. 1876. Falképek az MNM lépcsőházi frizén. *Irodalom*: Wilhelm b i. m. 1944. 32—33. l.; Wilhelm b i. m. 1953. 31. l. — THAN MÓR: Géza fejedelem földművelésre szoktatja népét. Szépiarajz, papír. M. Tört. Képcs. — THAN MÓR Jelenetek a Nagy Lajos előtti korból. Of, vászon, 31×218,5 cm. Vázlat. MNG. *Irodalom*: Wilhelm b i. m. 1944. 79. l. — BENCZUR GYULA: Kun László halála. Of, vászon, 71×101 cm. 1880. k. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. *Irodalom*: Homér i. m. 35—36. l. MNG. Benczur Gyula emlékkiállítás 23. l. 49. sz. — KOVÁCS MIHÁLY: IV. Henrik a pápa előtt megesküszik I. Endrének, hogy nem bántja a magyarokat. Of, vászon, 72×109 cm. 1880. Eger, Dobó István Múzeum. *Irodalom*: Bíró i. m. 55, 104. l. 313. sz. — THAN MÓR: László király a sziklából vizet fakaszt. Falfestmény, a Budapest ferencvárosi plébániatemplom baloldali mellékoltárképe. 1880—1881. *Irodalom*: Wilhelm b i. m. 1944. 47. 73. l.; Wilhelm b i. m. 1953. 40. l. — LOTZ KÁROLY: I. István alamizsnálkodása. Falfestmény, a Budapest ferencvárosi templom jobboldali mellékoltárképe. 1881. *Irodalom*: Ybl Ervin. Lotz Károly. Bp. 1938. 181—183 k. — KOVÁCS MIHÁLY: Az I. András, lovas harc. Of, vászon, 36×49 cm. 1882. Eger, Dobó István Múzeum. *Irodalom*: Bíró i. m. 60—61. 105. l. 325. sz. — KOVÁCS MIHÁLY: Az I. András, győzelem után. Of, vászon, 41×70 cm. 1882. Eger, Dobó István Múzeum. *Irodalom*: Bíró i. h. 326. sz. — THAN MÓR: Béla király menekülése. Of, vászon, 106×162 cm. 1882. MNG. — LOTZ KÁROLY: I. István kora; Könyves Kálmán kora; Nagy Lajos kora; Falfestmények az MTA dísztermében. 1887—1888. *Irodalom*: Ybl. i. m. 248—252. l. — LOTZ KÁROLY: I. István, Kálmán és Nagy Lajos kora. Of, papír, 66,5×162 cm. Vázlat. MNG. — SZÉKELY BERTALAN (1835—1910): Mór püspök megkoronázza I. Andrást. Falfestmény a pécsi székesegyház Mór kápolnájában. 1888. — SZÉKELY BERTALAN: I. László átkel a Dráván. Falkép a pécsi székesegyház Imre kápolnájában. 1890. — LOTZ KÁROLY: I. István diadala égi segítséggel Konrád császár felett; Nagy Lajos álma. Falképek a budai Mátyás-templom északi mellékhajójában. 1892. *Irodalom*: Ybl. i. m. 295—296. l.; M. Takács Marianne. A budavári Mátyás-templom. Bp. 1940. 57. l. — LOTZ KÁROLY: I. László a sziklából vizet fakaszt; I. László legyőzi a leányrabló kun víztét. A nagyváradi székesegyház alapítása; I. László tetemének csodálatos szállítása Nagyváradra; I. László tetemének kiemelése; Eskütétel I. László sírjánál. Falképek a

budai Mátyás-templom Szt. László-kápolnájában. 1893. *Irodalom*: Ybl i. m. 296—298. l.; M. Takács i. m. 57—58. l. — SZÉKELY BERTALAN: I. István hirdeti a kereszténységet; I. István diadalmaskodik a pogányság felett; I. István alamizsnálkodása; I. István Imre herceget oktatja; I. István felajánlja a koronát; A Szt. Jobb megtalálása. Falképek a budai Mátyás-templom Szt. István-kápolnájában. *Irodalom*: M. Takács i. m. 54—55. l. — MUNKÁCSY MIHÁLY (1844—1900): Zách Felczián bosszúja. Of, fa, 88 × 116 cm. vázlat. 1890-es évek eleje. MNG. *Irodalom*: Végvári Lajos. Munkácsy Mihály élete és művei. Bp. 1958. 340. l. 574. sz. — ZICHY MIHÁLY (1827—1906): Imre hg. születése; Imre hg. neveltetése; Imre hg. látogatása Pannonhalmán; Imre hg. halála. Vízfestmények lemezpapíron, a budai Mátyás-templom Szt. Imre-oltárának szárnyképei. 1890-es évek eleje. *Irodalom*: M. Takács i. m. 64—65. l. — LOTZ KÁROLY: I. István felajánlja a koronát. Falképek a Budapest-belvárosi ferences templom mennyezetén. 1894. *Irodalom*: Ybl i. m. 323. l.; Szabó Erzsébet. A pesti ferences templom. Bp. 1959. 29—30. l. — ÚJVÁRY IGNÁC (1860—1927): I. István aravatalon. Of, az egri székesegyház mellékojtárképe. 1895. *Irodalom*: Voit Pál. Az egri főszékesegyház. Bp. 1934. 63. l. — JANTYIK MÁTYÁS (1864—1903): Az Aranybulla kihirdetése. Falfestmény az Országház felsőházi üléstermében. *Irodalom*: Zámboreszky Ilona. A magyar Országház. Bp. 1937. 104. l.; Egry Margit—Wellisch Judit. Az Országház. Bp. 1956. 39—40. l. — VAJDA ZSIGMOND (1859—1931): I. István fogadja a pápa követeit; I. László megtalálja az embervészt elhárító gyógyfüvet; Könyves Kálmán eltiltja a boszorkányégetést; Nagy Lajos elrendeli a kassai dóm építését; I. István; Könyves Kálmán; Nagy Lajos. Falképek az Országház felsőházi társalgójának mennyezetén. *Irodalom*: Zámboreszky i. m. 102—103. l. — KACZIÁNY ÖDÖN: (1852—1933): I. László király. Of, vászon, 50 × 37 cm. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. — ROSKOVICS IGNÁC (1854—1915): I. István és Imre hg. Of, vászon, 130,5 × 66 cm. MNG. — ROSKOVICS IGNÁC: I. István a keresztény választ hirdeti. Of, vászon, 122 × 160 cm. MNG. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai IV. M. Tört. Képcs. Bp. 1915. 154. l. — ROSKOVICS IGNÁC: I. István megkoronázása. Of, vászon 122 × 160 cm. Magyar Nemzeti Galéria. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai i. h. 153—154. l. — ROSKOVICS IGNÁC: I. Béla. Of, vászon, 154,5 × 63,5 cm. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai. i. h. 155. l. — ROSKOVICS IGNÁC: I. László. Of, vászon, 154,8 × 65,7 cm. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai i. h. 155—156. l. — ROSKOVICS IGNÁC: Kálmán király. Of, vászon, 154,8 × 66 cm. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai. i. h. 156. l. — ROSKOVICS IGNÁC III. Béla. Of, vászon, 154 × 65,5 cm. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai i. h. 156. l. — ROSKOVICS IGNÁC: III. Endre. Of, vászon, 155,7 × 63,8 cm. M. Tört. Képcs. *Irodalom*: Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Állagai i. h. 158—159. l. — THURY GYULA (1866—1932): I. István felajánlja a koronát. Falképek a kapuvári r. k. templom szentélyének mennyezetén. *Irodalom*: Sopron és környéke műemlékei. 2. kiad. 539. l. — VÁGÓ PÁL (1854—1928): Zách Klára halála. Of, vászon, 180 × 110 cm. MNG. — KISS GYÖRGY (1852—1916): Nagy Lajos. Fehér már. ványoszor a esztergomi székesegyház bejárati oszlopcsarnokában. *Irodalom*: Edvi-Illés i. m. 19. l. — ISMERETLEN MESTER: IV. Béla menekülése, Of, vászon, 63 × 48 cm. Másolat. XIX. század. Magyar Nemzeti

Galéria. — ISMERETLEN MESTER: IV. Béla Of, vászon, 218×125 cm. XIX. század. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum. — ISMERETLEN MESTER MARCO VECELLI (1545—1611) UTÁN: V. István. Of, vászon, 135×165 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER MARCO VECELLI UTÁN: III. Endre és Thomasina. Of, vászon, 134×161 cm. M. Tört. Képcs. — SZÉKELY BERTALAN: I. István, I. László; Könyves Kálmán; Nagy Lajos. Falfestmények a kecskeméti Városháza dísztermében. 1897. *Irodalom*: Szunyoghy Farkas. Székely Bertalan falfestményei a kecskeméti városházán. Magyar Művészet 1935. évf. 203—209. l. — ISMERETLEN MESTER: Péter. Of, vászon, 68,5×68,8 cm. XIX. század vége. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: Aba Sámuel. Of, vászon, 78,2×78,7 cm. XIX. század vége. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: II. László. Of, vászon, 68,5×69 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: IV. István. Of, vászon, 68,8×69 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: III. Endre. Of, vászon, 68,7×68,7 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: Vencel. Of, vászon, 68,5×69 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: Ottó. Of, vászon, 68,9×69 cm. M. Tört. Képcs. — ISMERETLEN MESTER: Nagy Lajos, Of, vászon, 95×65 cm. M. Tört. Képcs. — BENCZUR GYULA: I. István felajánlja a koronát. Of, a Szt. István bazilika Mária oltárának oltárképe. 1901. *Irodalom*: Homéri i. m. 63. l. — KISS GYÖRGY: I. István, I. László. Fém-szobrok az esztergomi székesegyház nyugati homlokzatának attikáján. 1901. — *Irodalom*: Edvi-Ilés i. m. 20. l. — BENCZUR GYULA: I. István. Of, vászon, 124×74 cm. 1902. MNG. *Irodalom*: MNG Benczur Gyula emlékkiállítás. Bp. 1958. 26—27. l. 81. sz. — BENCZUR GYULA: I. István felajánlja a koronát. Of., vászon, 124×74 cm. 1902. MNG. *Irodalom*: MNG Benczur Gyula emlékkiállítás. Bp. 1958. 27. l. 87. sz. FADRUSZ JÁNOS (1858—1903): I. László. Fehér márványszobor a budapesti bazilikában. A befejezés Rohlinger munkája. 1903. — LIGETI MIKLÓS (1871—1944): Anonymus. Bronzszobor a pesti Városligetben. 1903. *Irodalom*: Liber Endre. Budapest szobrai és emléktáblái. Bp. é. n. 240—241. l.; Lyka Károly. Budapest szobrai. Bp. 1955. 40. l. — MIKULA FERENC (1861—1925): III. Béla és neje Chatillon Anna. Mészködomborművek a király és felesége szarkofágján a budai Mátyás-templom Szentháromság-kápolnájában. 1903. *Irodalom*: M. Takács i. m. 63. l. — KÖLLŐS MIKLÓS (1861—1900): IV. Béla. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1903. *Irodalom*: Lyka i. m. 39. l. — KISS GYÖRGY: Károly Róbert. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1905. *Irodalom*: Lyka i. m. 36. l. — FÜREDI RICHÁRD (1873—19??): Könyves Kálmán. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1906. *Irodalom*: Lyka i. m. 30. l. — STROBL ALAJOS (1856—1926): I. István. Bronz lovasszobor a budai várban. I. István koronázása; I. István törvényeket hoz; I. István templomokat épített. Bécs hódolata I. István előtt. Márvány domborművek a szobor talapzatán. 1906. *Irodalom*: Liber i. m. 256—259. l.; Lyka i. m. 12., 47. l.; Henszlmann Lilla. Strobl Alajos. Bp. 1955. 40—41. l. — ZALA GYÖRGY (1858—1937): I. István Asztriktól átveszi a koronát; I. László harca a leányrabló kunnal; Könyves Kálmán Magyarországhoz csatolja Horvátországot és Dalmáciát. II. Endre a kereszties hadjáratban; IV. Béla visszatér a tatárjárás után; Kun László a dürnkuti ütközetben; Nápolyi Johanna fogadja Nagy Lajost. Bronzdomborművek a budapesti Ezredéves emlékművön. 1908—1926. *Irodalom*: Liber i. m. 354—359. l. Lyka i. m. 10—11., 51—52. l. — STROBL ALAJOS: I. István. Fehér márványszobor a budapesti bazilika főoltárán. 1908—1912. *Irodalom*: Henszlmann i. m. 44. l. — KÖRÖSFŐI-KRIESCH ALADÁR (1863—1920):

Zách Klára I. Tempera, fa, 101×193 cm. 1911. *Irodalom*: Dénes Jenő. Körösfői-Kriesch Aladár. Buda 1939. 64. 165. l. 204. sz. — **KÖRÖSFŐI KRIESCH ALADÁR**: Zách Klára II. Tempera, fa, 101×193 cm. 1911. *Irodalom*: Dénes i. m. 64, 165. l. 205. sz. — **SENNYEI KÁROLY** (1884–1919): I. István. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1911. *Irodalom*: Lyka i. m. 45. l. — **TELCS EDE** (1872–1944): I. László. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1911. *Irodalom*: Lyka i. m. 49. l. — **SENNYEI KÁROLY**: II. Endre. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1912. *Irodalom*: Lyka i. m. 45. l. — **BENCZUR GYULA**: Vázlatok IV. Béléhoz. Ceruzarajz. papír. 19×26 cm. 1916 k. Nyíregyháza. Jósa András Múzeum. *Irodalom*: MNG Benczur Gyula emlékkiállítása. Bp. 1958. 37. l. 82. sz. — **ZALA GYÖRGY**: Nagy Lajos. Bronzszobor a budapesti Ezredéves emlékművön. 1927. *Irodalom*: Lyka i. m. 10–11., 51–52. l. — **ISPÁNKY JÓZSEF** (sz. 1906†) I. István és Gizella királyné fehér kőszobra a veszprémi vár északi kilátó bástyáján. 1938. *Irodalom*: Korompay i. m. 251. l. — **SIDLÓ FERENC**: (sz. 1882†) I. István bronz lovasszobra a székesfehérvári megyei tanácsház előtt. 1938. *Irodalom*: Fitz Jenő. Székesfehérvár. Bp. 1937. 60. l. — **FERENCZY NOÉMI** (1890–1957): Szt. István. Gobelin. 300×300 cm. 1940–1941. Nyíregyháza város tulajdona. *Irodalom*: Oelmacher Anna. Ferenczy Noémi művészete. Ferenczy Noémi gyűjteményes kiállítása. Bp. 1956. 9. l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

PECSÉTTANI BIBLIOGRÁFIA

Összeállította Németh Annamária

A pecséthasználat kezdetei az ókor keleti népeihez vezethetők vissza, azonban ekkor még az iratok lezárására szolgáltak, és csak az i. sz. VII–VIII. században kezdték hitelességi bizonyítékul is használni őket. A pecsétnek ez a funkciója igazi jelentőségét a középkori társadalomban éri el és azzal együtt fejlődik, bővül és differenciálódik.

Végigkövethetjük ezt a folyamatot a magyar emléanyagban is. Az állam megszervezésének korában, az új társadalmi forma kialakulásának kezdetén a pecséthasználat is gyérebb, esetlegesebb volt, és csak az egyre bonyolultabbá váló feudális társadalomban vált elterjedtté a pecséteknek hitelesítő használata. Nem véletlen tehát — és nem is csak a különböző pusztulások eredménye — hogy a legkorábbi Árpád-korból viszonylag oly kevés pecsét maradt ránk, viszont a XIV. századból már csaknem tömeges jellegű az emlékek fennmaradása.

Az alábbi összeállításban nem törekedhettünk teljességre, csupán az egyes érdekesebb vagy épebb példányokat válogattuk ki, az Országos Levéltár Középkori Gyűjteménye (a továbbiakban DL.), a Pannonhalmi Rendi Levéltár okleveles és a Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum pecsétnyomó anyagából. A katalógusban szereplő pecséteket általában hitelesítő céllal, függő, illetve rányomott pecsétként alkalmazták, és csak a legkritkább esetben fordulnak elő e kötetben között magánleveleken.

A bibliográfiában szereplő irodalmon kívül a pecsétek fajaira, készítési technikájára vonatkozólag lásd Áldásy Antal: Az iparművészet könyve. I. Bp. é. n. 319–353. l., történetére pedig Kumorovitz B.: A pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1944. című munkákat.

Az egyes személyek, illetve testületek neve mellett zárójel között levő évszám az oklevelek keltét jelenti, nem pedig a pecsét vagy újabb pecsét készülési idejét.

Királyi pecsétek: I. ISTVÁN KIRÁLY (1002)?: Pannonhalmi Rendi Levéltár (a továbbiakban Ph. lvt.); *Irodalom:* Pauler Gy. A magyar nemzet története az árpád-házi királyok korában. II. Bp. 1899. 752–756. l.; Erdélyi L. A pannonhalmi alapítólevél hitelessége. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. Bp. 1901. 57. l.; Jakubovich E. A pannonhalmi alapítólevél. Magyar Nyelv XIX. 78. l.; Baróti L. A pannonhalmi apátság kiváltságlevele hitelességének kérdéséhez. Turul 1896. 61–65. l.; Fejérfpataky L. A pannonhalmi apátság alapító oklevele. Bp. 1878. 44. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. Bp. 1930. 36–40. l.; Gerevich T. Magyarország románkori emlékei. 1938. 210–211. l. — I. LÁSZLÓ KIRÁLY (1091) Ph. lvt. *Irodalom:* Bartoniek E. Az Árpádok ércpecségei. Turul 1924. 12–26. l.; Fejér-

pataky L. Három királyi pecsét. Turul 1892. 133—138. l.; Gerevich T. Mo. románkori eml. i. m. 245. l.; Jakubovich E. I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Turul 1933. 56—74. l.; Janzsó V. Szent László király oklevelei. Szombathely 1917. Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 46. l.; — KÁLMÁN KIRÁLY (1109) DL 11. *Irodalom*: Baróti L. Turul 1896. i. m. 65. l.; Fejérpataky L. Kálmán király oklevelei. Bp. é. n. 64—65. l.; Fejérpataky L. Turul 1892. i. m. 133—138. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 52—53. l. — II. BÉLA KIRÁLY (1137) Ph. lvt. Capsa IX. Lit. R. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Fejérpataky L. Turul 1892. i. m. 133—138. l.; Fejérpataky L. II. Béla király oklevelei. Akadémiai Értesítő 1900. 545. l. — II. GÉZA KIRÁLY (1152) Ph. lvt. Capsa XXXVIII. Lit. A. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Erdélyi L. A pannonhalmi Szent Benedek rend története. i. m. 83. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 68—71. l. — II. GÉZA KIRÁLY ÓLOMBULLÁJA (1156) Esztergomi Káptalani Levéltár. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Czobor B. Hazai középkori pecséteink. Arch. Ért. 1876. 210—217. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 69. l. — III. BÉLA KIRÁLY (1196) DL. 36. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Fejérpataky L. III. Béla király oklevelei. Bp. 1900.; Forster Gy. III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900. 136. l.; Kumorovitz B. Az autentikus pecsét. Turul 1936. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 71—73. l.; Adalék a pecséttanhoz. Arch. Ért. 1872. 82—85. l. — IMRE KIRÁLY (1198) DL. 40 001, 38. — IMRE KIRÁLY ARANYBULLÁJA (1202) DL. 32 249. *Irodalom*: Gerevich T. Magyarország románkori emlékei. i. m. 210—211. l.; Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Szentpétery Magyar oklevéltan. i. m. 68—71. l.; Szilágyi L. A magyar nemzet története II. Bp. 1895. 352. l.; Varju E. Címertani és szfragisztkai emlékek az ezredéves kiállításon. Turul 1896. 145—157. l. — II. ANDRÁS KIRÁLY 1. NAGYPECSÉTJE (1209) DL. 57.; 2. NAGYPECSÉTJE (1216) DL. 76, 80. (1217) DL. 86. (1224) DL. 110.; 3. NAGYPECSÉTJE (1229) Ph. lvt. Capsa I. Lit. (1232) Ph. lvt. Capsa LV. Lit. A.; 1. KETTŐSPECSÉTJE (1233) Ph. lvt. Capsa XXXVIII. Lit. F.; ARANYBULLÁJA (1221) DL. 39 250. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Gerevich T. Magyarország románkori emlékei. i. m. 210—212 l.; Fejérpataky L. II. Endre aranybullájának címere. Turul 1897. 147—148. l.; Kropf L. A magyar címer II. András aranypecsétjén. Turul 1896. 134—135. l.; Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 71. l.; Szentpétery I. II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 1916. 1—12. l.; Varju E. Címertani és szfragisztkai... Turul 1896. i. m. 145—147. l. — IV. BÉLA KIRÁLY (1239) DL. 40 016. (1245) DL. 40 018. (1265) DL. 40 060, 40 062. (1269) DL. 40 081. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Dóry F. Magyarország címerének kialakulása. Turul 1917. 17—33. l.; Gerevich T. Mo. románkori eml. i. m. 210—211. l.; Varju E. Címertani és szfragisztkai... Turul 1896. i. m. 145—157. l. — V. ISTVÁN KIRÁLY (1257) DL. 538. (1258) DL. 58 396. (1259) DL. 486, 539, 695. (1260) DL. 503. (1261) DL. 696, 519, 518. *Irodalom*: Bartoniek E. Turul 1924. i. m. 12—26. l.; Dóry F. Magyarország címerének kialakulása. Turul 1917. i. m. 17—33. l.; Gerevich T. Magyarország románkori emlékei. i. m. 214. Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 67. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 116. l.; Szentpétery I. V. István ifjabb királysága. Századok 1921. 77—87. l.; Nyáry A. A heraldika

kézikönyve. Bp. é. n. 209. l. — IV. LÁSZLÓ KIRÁLY (1272) DL. 702. (1273) DL. 40 107, 40 109, 65 250, 495. (1274) DL. 99 858. (1275) DL. 40 125. (1276) DL. 40 131. *Irodalom*: Szentpétery I. IV. László király pecsétváltoztatásai. Levéltári Közlemények 1923. 310—320. l. — III. ANDRÁS KIRÁLY (1286) DL. Gipszgy. 42. (1296) DL. 40 212, 40 215, 50 544. *Irodalom*: Döry F. Magyarország címerének kialakulása. Turul 1917. i. m. 17—33. l.; Gerevich T. Magyarország románkori emlékei i. m. 211—212. l.; Szabó A. Vencel és Ottó király oklevelei. Turul 1916. 13—46. l.; Varju E. Címertani és szfragisztkai... Turul 1896. i. m. 145—157. l. — VENCEL KIRÁLY (1302) DL. 1631, 1632, 1633, 25 065. (1303) DL. 71 403. *Irodalom*: Döry F. Magyarország címerének kialakulása. Turul 1917. 17—33. l.; Szabó A. Vencel és Ottó... Turul 1916. i. m. 13—46. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. — OTTÓ KIRÁLY (1307) DL. 1701. *Irodalom*: Döry F. Magyarország címerének kialakulása. Turul 1917. i. m. 17—33. l.; Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szabó A. Vencel és Ottó... Turul 1916. i. m. 13—46. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 152—156. l. — I. KÁROLY KIRÁLY 2. KETTŐSPECSÉTJE (1308) DL. 1173, 89 263, (1310) DL. 1754. (1314) DL. 1848, 62 676. (1318) DL. 1928, 1969, 50 116. 3. KETTŐSPECSÉTJE (1323) DL. 1900, 1961, 1999, 2073, 2078, 2082. (1324) DL. 1972, 2005. (1327) DL. 2405, 2418, 16 090. (1330) DL. 551, 837, 66 111, 91 241. 4. KETTŐSPECSÉTJE (1331) DL. 76 440, 76 441. (1333) DL. 40 640, 2787. (1337) DL. 58 494, 62 695, 62 696, 3111. (1341) DL. 51 159, 87 119, 62 484. *Irodalom*: Balogh J. Márton és György kolozsvári szobrászok. Kolozsvár 1934. 18. l.; Bervaldszky K. A sienai Gallicusok művészete. Igló 1908.; Dercsényi D. Nagy Lajos és kora. Bp. é. n. 166. l.; Gárdonyi A. I. Károly király nagypecsétjei. Turul 1907. 30. l.; Grün A. I. Károly király gyűrűpecsétje. Turul 1902. 54—60., 112—120., 183—189. l.; Horváth H. A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban. Numizmatikai Közlemények 1931—1932. 11—39. l.; Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Kumorovitz B. A magyar királyi egyszerű és titkos pecsét használatának alakulása a középkorban. A bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. VII. évf. 62—112. l.; Mihalik, S. I maestri orafi Pietro e Niccolo Gallicus di Siena in Ungheria. Siena 1928. 4—11. l.; Radvánszky B. Martell Károly magyar királyi címmel ellátott kettőspecsétje az 1295. évből. Arch. Ért. 1879. 108—111. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 154—159. — ERZSÉBET KIRÁLYNÉ (1323) DL. 2181. (1329) DL. 49 927. (1331) DL. 25 796. (1338) DL. 31 377. (1349) DL. 4072. *Irodalom*: Gárdonyi, A. A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 1915. 64—84. l.; Pór A. Pecséttani apróságok. Turul 1905. 17—20. l. — I. LAJOS KIRÁLY 1. KETTŐSPECSÉTJE (1342) DL. 3510, 36 771. (1345) DL. 3604, 3244, 2430, 2076, 3278, 87 185, (1349) DL. 62 702, 71 417, 30 605, 4074. (1357) DL. 4553, 4646, 4723, 4666, 63 684, 87 326. (1362) DL. 4240, 41 500. 2. KETTŐSPECSÉTJE (1367) DL. 5004, 5111, 5590, 5597. (1373) DL. 5996, 6139, 49 107, 52 210, 61 223. (1381) DL. 6748, 56 912, 64 102, 70 187. GYŰRŰSPECSÉTJE (1358) DL. gipszgy. 65. doboz. *Irodalom*: Dercsényi D. Nagy Lajos és kora. i. m. 18. l. Horváth H. A budai pénzverde... Num. Közl. 1931—1932. i. m. 11—39. l.; Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan i. m. 193—204. l.; Varju—Höllrigl J. Ernst Lajos történelmi gyűjteménye. Bp. 1932. 28. l. — *Tisztségviselők és magánszemélyek pecsétjei*: GYULA BÁN (1224) DL. 111. *Irodalom*: Csoma J. Magyar nemzetségi

címerek. Bp. 1904. 110. l.; Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — LÁSZLÓ ISPÁN (1236) DL. 213. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Nagy I. Két tatárfutás előtti pecsét. Arch. Ért. 1877. 256—258. l. — DÉNES NÁDOR (1234) DL. 25 744, 95 539. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. 45—68. l. i. m. — MIKLÓS ISPÁN (1238) Ph. lvt. Capsa LI. Lit. C. — OPOY BÁN (1239) DL. 237, 239, 34 293. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — BORS ISPÁN (1222) DL. 186, 777. (1233) DL. 106, 159, 219. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Nagy I. Két régi ismeretlen pecsét. Arch. Ért. 1877. 11—13. l. — ARNOLD ZALAI ISPÁN (1235) DL. 203. (1236) DL. 101 892. (1239) DL. 241, 242. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — LEUSTÁK KIRÁLYI MEGBÍZOTT (1236) DL. 213. *Irodalom*: Kumorovitz B. Az auth. pecsét. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Nagy I. Két tatárfutás... Arch. Ért. 1877. i. m. 256—258. l. — CSÁK SOPRONI ISPÁN (1237) DL. 220. *Irodalom*: Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 145. l. — PÉTER KIRÁLYNŐI TÁRNOKMESTER (1238) DL. 227. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — MIKLÓS ALORSZÁGBÍRÓ (1239) DL. 240. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — ANDRÁS POZSONYI ISPÁN (1239) Ph. lvt. Capsa XXV. Lit. F. — ISTVÁN SZLAVÓN BÁN (1240) DL. 4700. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — BÉLA HERCEG (1268) DL. 652. *Irodalom*: Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 115—118. l.; Varju E. Címeres könyvek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Turul 1902. 77. l. — LŐRINC NÁDOR (1268) DL. 40 077. *Irodalom*: Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 149. l. — BOGOMER ISPÁN FIAINAK PECSÉTYNYOMÓJA (1290) Nemzeti Múzeum p. ny. gy. *Irodalom*: Nagy I. Lipóti Bogomér fiainak pecsétje a XIII. századból. Arch. Ért. 1878. 173—180. l.; Rómer F. Pecsét filiorum Bogomeli. Arch. Ért. 1870. 157., 219. l. — ROLAND NÁDOR (1253) DL. 40 031. (1254) Ph. lvt. Capsa XXXIII. Lit. Y. (1255) DL. 214. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Nyáry A. A heraldika vezérfonala. Bp. 1886. 60, 74. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 145. l.; Varju E. Címertani és szfragisztikai... Turul 1896. 145—157. l. — DÓZSA NÁDOR (1322) DL. 2122, 3652. *Irodalom*: Csoma J. Lovagrend keresték a magyar heraldikában. Turul 1915. 18. l.; Nagy I. Dózsa nádor és Lampert országbíró pecsétjei. Arch. Ért. 1878. 114—117. l. — LAMPERT ORSZÁGBÍRÓ (1322) DL. 2119. *Irodalom*: Nagy I. Dózsa nádor és Lampert... Arch. Ért. 1878. i. m. 114—117. l. — DRUGET FÜLÖP ISPÁN (1322) DL. 2112. — KAKAS MIKLÓS (1323) DL. 2198. *Irodalom*: Nagy I. A Németújvári grófok és a dömösi káptalan pecsétjei. Arch. 1877. 152—156. l. — DRUGET FÜLÖP NÁDOR (1324) DL. 40 455. *Irodalom*: Druget nádor lovaspecsétje. Arch. Ért. 1876. 292. l.; Radvánszky B. Druget Fülöp nádor lovaspecsétje 1324-ből. Arch. Ért. 1877. 182—186. l. — SÁNDOR ORSZÁGBÍRÓ (1326) DL. 2384, 33 576. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — DRUGET JÁNOS NÁDOR (1332) DL. 74 793. *Irodalom*: Rómer F. Druget János 1332-i pecsétje. Századok 1875. 54—59. l. — NAGYMARTONI PÁL ORSZÁGBÍRÓ (1328) DL. 57 287. (1329) DL. 2547, 2825, 2879, 91 238. (1333) DL. 2780, 2647. (1347) DL. 1982. *Irodalom*: Gárdonyi Albert. A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 1915. 64—84. l.; Dercsenyi D. Nagy Lajos és kora, i. m. 44. l.; Balogh J. Márton és György... i. m. 18. l.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — DEMETER TÁRNOKMESTER (1333) DL. 2794. *Irodalom*: Varju E. Címertani és

szfragisztkai... Arch. Ért. 1896. 145—157. l.; Vincze G. Három pecsét a középkorból. Arch. Ért. 1879. 229—234. l. — DRUGET VILMOS NÁDOR (1334) DL. 83 208. (1337) 3083. (1340) 76 613. *Irodalom*: Varju E. Címertani és szfragisztkai... Turul 1896. i. m. 145—157. l.; Thallóczy L. Adalék a Druget-család címeréhez. Arch. Ért. 1879. 184—187. l. — TAMÁS ERDÉLYI VAJDA (1336) DL. 2983. (1339) DL. 3209. *Irodalom*: Nagy I. Tamás erdélyi vajda és Szentgyörgyi Ábrahám pecsétjei. Arch. Ért. 1878. 241—245. l. — GILETFI MIKLÓS NÁDOR (1347) Ph. lvt. Capsa XLVII. Lit. L. (1350) Ph. lvt. Capsa XIII. Lit. D. (1354) 77 092. *Irodalom*: Balogh J. Márton és György, i. m. 18. l.; Dercsényi D. Nagy Lajos... i. m. 25. 64. l.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. 236—242. l. — TAMÁS ORSZÁGBÍRÓ (1351) DL. 4159. *Irodalom*: Nagy I. Tamás országbíró és a margitszigeti boldogságos Szűzről címzett apácakonvert pecsétjei. Arch. Ért. 1877. 109—111. l. — ISTVÁN ERDÉLYI HERCEG (1351) DL. 4153. *Irodalom*: Balogh J. Márton és György... i. m. 18. l.; Dercsényi D. Nagy Lajos... i. m. 126. 157. l. — TVARTKÓ BOSZNIA BÁNJA (1354) DL. 56 742. *Irodalom*: Boynychich I. I. Tvartkó boszniai bán pecsétje. Arch. Ért. 1878. 382—384. l.; Thallóczy L. Balkáni és magyar címerek és pecsétbeli emlékek. Turul 1908. 49—64 és 97—110 l. — KONT MIKLÓS NÁDOR (1358) Ph. lvt. Capsa XX. Lit. H.; Ph. lvt. Capsa XIX. Lit. Cc. *Irodalom*: Dercsényi D. Nagy Lajos... i. m. 64. l.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — BUBEK ISTVÁN ORSZÁGBÍRÓ (1364) Ph. lvt. Capsa II. Lit. T. — OPPELNI LÁSZLÓ NÁDOR (1367) Ph. lvt. Capsa XXXII. Lit. W. (1369) DL. 5787. *Irodalom*: Radvánszky B. László opólyi herceg, Magyarország nádora pecsétje 1370-ből. Arch. Ért. 1876. 107—110. l.; Varju E. Címertani és szfragisztkai... Turul 1896. 145—157. l. — SZEPESI JAKAB ORSZÁGBÍRÓ (1371) DL. 89 411. (1378) DL. 6526, 16 124, 68 261. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — GARAI MIKLÓS NÁDOR (1378) DL. 6540, 48 827. (1379) DL. 52 313, 52 315. *Irodalom*: Csoma J. A Dorozsma és Becse-Gergely nemzetség címere. Turul 1902. 7—10. l.; Thallóczy L. Két pecsét a XIV. századból. Arch. Ért. 1879. 274—276. l. — SZÉCSI MIKLÓS ORSZÁGBÍRÓ (1358) Ph. lvt. Capsa XXXII. Lit. R. (1381) DL. 89 492. *Irodalom*: Gárdonyi A. A magyar királyné kancelláriája. Turul 1915. i. m. 64—84.; Vincze G. Három pecsét a középkorból. Arch. Ért. 1879. 229—234. l. — *Egyházi személyek és testületek pecsétjei*: RÓBERT VESZPRÉMI PÜSPÖK (1210) DL. 60, 774, 1025. (1226) DL. 128. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — BERTALAN VESZPRÉMI PÜSPÖK (1231) DL. 165. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — LÓRINC GARAMSZENTBENEDEKI APÁT (1232) DL. 181. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — JAKAB SOMOGYI FŐESPERES (1237) DL. 221. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — URIÁS PANNONHALMI APÁT (1241) Ph. lvt. Capsa XXXVII. Lit. H. *Irodalom*: Szentpétery I. Magy. okl. tan. i. m. 140—141. l. — ISTVÁN ESZTERGOMI ÉRSEK (1247) DL. 40 024. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Majláth B. Vancha István esztergomi érsek két pecsétje. Arch. Ért. 1881. 161—164. l. — BENEDEK BÁCSI PÜSPÖK (1252) DL. 374. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — LAUDUS VESZPRÉMI PÜSPÖK (1256) DL. 3633. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — FARKAS SZÉKESFEHÉRVÁRI PRÉPOST, KIRÁLYI ALKANCELLÁR (1266) DL. 614. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — FÜLÖP ESZTERGOMI ÉRSEK (1272) DL. 814. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — SIXTUS MESTER, ESZTERGOMI LECTOR

(1272) DL. 40 098. *Irodalom*: Gerevich T. Magyarország románkori emlékei. i. m. 213. l. — BOLESZLÁV ESZTERGOMI ÉRSEK (1324) DL. 2214; Ph. lvt. Capsa XLI. Lit. P. (1328) DL. 99 910. *Irodalom*: Szentpétery I. Magy. okl. tan. 214—225. l. — LODOMÉR ESZTERGOMI ÉRSEK (1303) DL. 1656. *Irodalom*: Nagy I. Három régi egyházi pecsét. Arch. Ért. 1878. 141—145. l. — TAMÁS ESZTERGOMI ÉRSEK (1307) DL. 40 303. (1311) DL. 1709. (1314) DL. 1853. (1320) DL. 1866. — ÁGOSTON ZÁGRÁBI PÜSPÖK (1315) DL. 86 930. — ISTVÁN VESZPRÉMI PÜSPÖK (1319) DL. 1948. — CSANÁD EGRI PÜSPÖK (1323) DL. 68 792. — JÁNOS SZEPESI PRÉPOST (1326) DL. 31 070. — BÁTHORI ANDRÁS VÁRADI PÜSPÖK (1338) DL. 51 086. (1340) DL. 3297. — BENEDEK SZEKSZÁRDI APÁT (1342) DL. 3492. — TELEGDY CSANÁD ESZTERGOMI ÉRSEK (1342) DL. 3438. — ISTVÁN ZÁGRÁBI PÜSPÖK (1363) DL. 239. *Irodalom*: Nagy Iván. Három régi... Arch. Ért. 1878. i. m. 141—145. l. — KESZEI MIKLÓS ESZTERGOMI ÉRSEK (1361) DL. 31 072. — MIHÁLY EGRI PÜSPÖK (1367) DL. 5608, 5625. — TAMÁS ESZTERGOMI ÉRSEK (1368) DL. 5672. — DEMETER ESZTERGOMI ÉRSEK (1381) DL. 6665. (1386) DL. 7211. *Irodalom*: Szentpéteri I. Magyar oklevéltan. i. m. 215—225. l. — VESZPRÉMI KÁPTALAN (1222) DL. 102. (1232) DL. 180. (1256) DL. 445. (1273) Ph. lvt. Capsa XXXII. Lit. I. (1329) DL. 66 110. (1320) DL. 1990. *Irodalom*: Jerney J. A káptalanok és konventek mint hielmes- és hiteleshelyek története. Magyar Történeti Társ. II. 1855.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 112—128., 133—134., 214—225. l. — ESZTERGOMI KÁPTALAN KISEBB PECSÉTJE (1227) DL. 58 378. (1260) DL. 48 999. (1321) DL. 2054. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 67. l. — NYITRAI KÁPTALAN (1237) DL. 58 384. (1255) DL. 58 390. (1263) DL. 40 056. (1271) DL. 40 095. (1318) DL. 1916. *Irodalom*: Jerney J. A káptalanok... i. m.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Römer F. A tatárjárás előtti falazott várakról Magyarországon. Arch. Ért. 1877. 69—78. l. — GYŐRI KÁPTALAN (1250) Ph. lvt. Capsa XXVI. Lit. Ph. (1265) DL. 583. (1273) Ph. lvt. Capsa IX. Lit. G. (1304) DL. 1670. (1353) Ph. lvt. Capsa LX. Lit. Ff. *Irodalom*: Jerney J. A káptalanok... i. m. — POZSONYI KÁPTALAN (1251) DL. 40 027. (1322) DL. 40 415. *Irodalom*: Jerney J. A káptalanok... i. m.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 118—128. l. — FEHÉRVÁRI KÁPTALAN (1258) DL. 33 712. (1274) DL. 69 954 (1318) DL. 1892. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 45—68. l. — VÁRADI KÁPTALAN (1260) DL. 511. (1271) DL. 322. (1357) DL. 31 100. *Irodalom*: Bunyitay V. A váradi káptalan legrégebbi statutumai. 1886. 23—26. l.; Kállay U. A nagyváradi káptalan 1291-i pecsétje. Turul 1908. 138—139. l. — SZEPESI KÁPTALAN (1270) DL. 14 012, 70 451. (1320) DL. 63 643. *Irodalom*: Bártfay Szabó L. Három árpádkori pecsét. Turul 1907. 65—70. l.; Jerney J. A káptalanok... i. m. Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m. 118—128, 214—225. l. — ESZTERGOMI KÁPTALAN NAGYOBB PECSÉTJE (1350) Ph. lvt. Capsa XXIII. Lit. W. *Irodalom*: Dercsényi D. Nagy Lajos... i. m. 126—128. l. — VÁROSI PECSÉTEK: ESZTERGOM VÁROS (1265) DL. 76 145. (1331) DL. 2655, 2670. (1332) DL. 2698. *Irodalom*: Horváth S. Egy XIV. századi városi pecsét, mint pecséttni különlegesség. Turul 1905. 86—87. l. és 1906. 33—36. l.; Kemény L. Az esztergomi társaspecsétről. Turul 1907. 88. l.; Kumorovitz B. Turul 1936. i. m. 64—68. l.; Pór A. Pecséttni apróságok. Turul 1909. 55. l.; Varju E. Az esztergomi szenátorok társaspecsétje. Turul 1905. 139—142. és 1906. 36—39. l.; Varju E. Címeres könyvek

a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Turul 1902. 77. l. —
RADNA VÁROS (1268) DL. 73 625. *Irodalom*: Kumorovitz B. Turul
1936. i. m. 45—68. l. — SZÉKESFEHÉRVÁR VÁROS (1270) DL. 83 130. —
BUDA VÁROS (1292) Veszprémi káptalani levéltár. Fam. P. 236. (1329)
DL. 2568. (1343) DL. 76 690. *Irodalom*: Gárdonyi A. Buda legrégebb
pecsétje. Turul 1911. 115—123. l.; Ghyczy P. Buda legrégebb pecsétje.
Turul 1912. 34—35. l.; Szentpétery I. Magyar oklevéltan. i. m.
147—148 l.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

(E jegyzékben a közismert rövidítések nem szerepelnek)

- Anjou. Nagy I.: Anjou-kori Okmánytár, Codex Diplomaticus Andegavensis. I—VII. Bp. 1877—1920.
- Balics. Balics L.: A római katolikus egyház története Magyarországon az Árpád-korban. I—II./1—2. Bp. 1890.
- Bedy. Bedy V.: A győri székeskáptalan története. Győr 1937.
- Eubel. Eubel, C.: Hierarchia Catholica Medii Aevi, I. Münster 1913².
- Fejér. Fejér, G.: Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus et civilis. I—IX. (43. köt.) Buda 1829—1844.
- Formulae solennes. Kovachich, M. G.: Formulae solennes styli in cancellaria curiaque regum ... Pest 1799.
- Fraknói. Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékek. I. Bp. 1901.
- Gams. Gams: Series episcoporum ecclesiae catholicae. Regensburg 1873.
- Gombos. Gombos, A. F.: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I—III. Bp. 1937.
- Hajnik. Hajnik I.: A magyar királyi bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. I—II. 1899.
- H. Okl. Hazai Oklevéltár.
- H. Okm. Hazai Okmánytár — Codex Diplomaticus Patrius. I—VIII. 1865—1891.
- Huillard—Bréholles. Examen ... Examens des chartes contenues dans les rouleaux dits de Cluny. Paris, 1865.
- Huillard—Bréholles. Historia ... Huillard—Bréholles: Historia diplomatica Frederici secundi. Tom. VI/2. Paris 1861.
- Juhász. Juhász K.: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. 1926.
- Karácsonyi: A hamis ... Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902.
- Karácsonyi. Magyar nemzetségek ... Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I—III. Bp. 1900—1901.
- Kállay Okl. A nagykallói Kállaycsalád levéltára. I—II. Bp. 1943.
- Knauz. Monum. strig. II. Knauz Ferdinánd: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. — III. Esztergom 1874—1924.
- Kollányi. Kollányi F.: Esztergomi kanonokok 1100—1900. Esztergom 1900.
- Lucius. De regno ... Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amsterdam 1666.
- Lucius. Memorie. Lucio, Giovanni: Memorie istoriche di Tragurio. Venezia 1673.
- Magyar dipl. emlékek I. Magyar diplomáciai emlékek az Anjoukorszakból. Összeállította Wenzel Gusztáv. I. Bp. 1874.
- Maksai. Maksai F.: Szatmár megye a középkorban. Bp. 1934.
- MIÖG. Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband II. 1888.
- MNG. Magyar Nemzeti Galéria.

- MNM. Magyar Nemzeti Múzeum.
 M. Tört. Képcs. Magyar Történelmi Képcsarnok.
- Nagy Iván. Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I—XIII. Pest 1857—1868.
- Of olajfestmény
- OL Országos Levéltár.
- OSZK. Országos Széchenyi Könyvtár.
- Palacký. Palacký, F.: Über Formelbücher zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. I. Prag 1842.
- Ph. Ivt. Pannonhalmi Rendi Levéltár.
- Pauler. Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I—II. 1899^a.
- Szentpétery. Scriptorum. Szentpétery Imre: Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Bp. 1937.
- Tapolczai. Fejérpataky László: Tapolczai Bertalan oklevélformulái a XIV. sz.-ból. Magyar Könyvszemle 1886.
- Wenzel. Wenzel G.: Árpádkori Új Okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I—XII. Pest 1860—1874.
- Wertner, Arch. Wertner, M.: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár. Új Folyam 8 (1907).
- Wertner, Árpádok. Wertner, M.: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek 1892.
- Zichy, A... Zichy család idősb ágának okmánytára. I—X. 1872—1907.
- Zimmermann—Werner. Zimmermann F.—Werner C.—Müller G.: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. II. Herrmannstadt 1897.

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította Gy. Ruitz Izabella

Mutatónkba felvettük a *bevezetőkben* és a *levelekben* szereplő személyek nevét, a hely- és népneveket, valamint a történetkutatás szempontjából fontos fogalmakat. – A személyneveket KISVERZÁLLAL, a helyneveket *kurzív* írással adjuk.

- Abaujár* 154
ABSOLON spalatói érsek 103
ACCONTIUS pápai követ 134
ÁDÁM fortunadfalvai nemes 247
admonti apácakolostor 107, 110, 111, 112, 114
ADORJÁN klérikus 108, 115
adózás 119, 196, 198, 223–224, 235, 243–244
adresse ld. címzett
Adria 253
„affectus” — „effectus” 18
ÁGOSTON zágrábi püspök 187, 226
ágostonrendiek 108, 153, 218, 222, 223, 224
ajánlólevél 16–17, 307–308
ALBERIK, monte-cassinói 5, 8, 11, 13, 37
ALBERT ld. Opavai Albert
ALBERT, HABSBURGI, német király 218
ALBERT váradi kanonok 196
ALBERTO DA MORRA ld. Gergely, VIII.
ALFONZ, III. aragóniai király 186, 216
ALSÁNI JÁNOS macsói bán 236, 241
AMADÉ, Dávid fia 216
amicitia ld. barátság
Anagni 217
analfabetizmus 27
ANANIÁS királyi ember 181
anconai örgrófság 290
ANDRÁS apát 32
ANDRÁS arbei gróf 255
ANDRÁS bagosi gazdatiszt 238
ANDRÁS egri püspök 197
ANDRÁS erdélyi püspök 267, 269
ANDRÁS győri püspök 183
ANDRÁS herceg, II. András fia 119
ANDRÁS herceg, IV. László öccse 186, 192
ANDRÁS kalábriai herceg, I. Lajos testvére 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 292, 294
ANDRÁS, II. 24, 108, 117, 118, 119, 120, 126, 128, 130, 134, 136, 137, 253
ANDRÁS, III. 183, 186, 216, 217
ANDREA DANDOLO ld. Dandolo András
Anglia 118, 251
ANJOU KÁROLY herceg 140
ANJOU LAJOS herceg 289, 290
Anjou birodalom terve 252
Anjouk 254
ANNA asszony ld. Megyesi Anna
ANNA halicsi királyné 171, 173, 175
ANONYMUS 17, 31, 108, 307
ANTAL fehérvári prépost 192, 197
antik epistola 22
antik rétorok 5, 6

- antik retorika 10, 11
 apostoli szék 87, 91, 95, 126, 127,
 129, 130, 133, 137, 144, 145,
 146, 157, 159, 161, 196, 197,
 214, 218, 221, 222, 232, 243,
 247, 258, 267, 269, 290
Apulia 255, 265, 268, 270, 288
 aquileai pátriárka 188, 253, 271
Aquitania 104, 105
 Aranybulla 117, 119, 120
 ARISZTOTELÉSZ, arisztoteleszi 37,
 38, 39, 40
 ARNOLD FIA MIKLÓS 177, 178
 Árpádok 185, 187, 252
 Árpádok családi levelezése 169
 kk.
 ars dictaminis 8, 12, 16, 18, 37,
 107, 169, 290
 ars epistolandi ld. levélírás mes-
 tersége
 Ars Notaria 10, 33, 37, 291–304
 artes 7, 37, 38, 42, 108
 „artificialis” előadás 11
 ARTOIS BERTRAND herceg 266
 ARTOIS KÁROLY herceg 266
 ASSOENUS ld. Iván Aszen, II.
 ATTILA 158
 auctorok 38
 AUGUSTINUS rétor 5
Ausztria 119, 151
Avignon 252, 271
 AYBERCHT friedbergi nemes 195
- Babenberg-dinasztia** 141, 185
 BABONICS ISTVÁN szlavón bán
 225
Bagos 238
 BÁGYON pohárnokmester 138
 bajor hercegek 284
Bajorország 195
 BALDUIN klisszai gróf ld. Subich
 Mladen
Balkán 83, 84, 85, 118, 252
 BÁNFI MIKLÓS szlavón bán 256
 BANNADUSIUS 217
 barátság (amicitia) 18–19, 97,
 101, 102, 170, 236, 287
- BARBAROSSA FRIGYES ld. Fri-
 gyes, I., Barbarossa
 barcasági ispánság 211
 BARRE RICHÁRD esperes 104
 BARTHOLOMAEUS BRIXIENSIS 182
 bazilita kolostorok 30
 BEBEK IMRE bán 288, 289
Bécs 151, 183, 184, 291
 Becse-Gregor nemzetség 108
 bécsi Schottenstift 150
 „befejezés” (conclusio) 10, 11, 23,
 24
 „befejező klauzula” 50, 67
 BÉLA herceg, IV. Béla fia 171
 BÉLA, III. 29, 32, 85, 104, 105,
 108, 114, 118, 139
 BÉLA, IV. 23, 33, 119, 133, 136,
 139, 140, 141, 142, 143, 146,
 148, 149, 151, 155, 156, 159,
 162, 163, 164, 165, 167, 168,
 169, 170, 172, 185, 186, 193,
 229, 251
 BELTRAMIS MIKLÓS 272
 bencés konvent Magyarországon
 150
 bencések 153
 BENEDEK bán 162
 BENEDEK bolgár bán ld. Himfi
 Benedek
 BENEDEK esztergomi érsek 141,
 159
 BENEDEK esztergomi érsek 193
 BENEDEK esztergomi prépost 32,
 181, 182, 183, 184, 200
 BENEDEK fehérvári esperes 246
 BENEDEK, Pál szabó fia 245
 BENEDEK, X., pápa 231
 „benevolentiae captatio” ld. „jó-
 akarat megnyerése”
Bere 146
 BERECK váci püspök 133
Bereg megye 215
 beregi egyezmény 24, 120, 138
 BERKI TAMÁS 32, 182
 BERNABO kapitány 282
 BERNARD DE MEUNG 9
 BERNÁT, CLAIRVAUX-I SZENT 202
 BERNÁT spalatói érsek 124

- BERTALAN pécsi püspök 133, 155
 BERTOLD kalocsai érsek 128
 BERTOLD kézdi esperes 221
 BERTOLD sebesi esperes 221
 BERTRAND DE BEAUX 265
 BERTRAND, a Szent Márk templom áldozóbíborosa 265
 besenyők 141
 „beszéd” (oratio) 5, 6
 BETHLEHEM deák 29, 107, 108, 114, 115
Bethlen monostor 108
 BEULTHI DÉNES 245
Billege 167
 birtokbaiktatás 181
Bivalyok szigete 137
Bizánc 30, 83, 84, 85, 118
Bodony (Vidin) 279, 280, 282
 BOETHIUS 55
 bogumilok 118
 bolgárok 156, 157
 BOLESZLÓ esztergomi érsek 228
 BOLESZLÓ váci püspök 118, 121
Bologna 9, 12, 19
 BONETUS 249
 BONIPERT pécsi püspök 107, 109, 169
 BONZANÓI PÉTER 217
Bosznia 118
 BOXA fiai: Dancs, Ferenc, László 238
 BOUILLON GOTTFRIED 84, 96
 brodnikok 156
Buda 31, 170, 183, 191, 192, 223, 227, 245, 260, 264, 267, 269, 270, 272, 273, 276, 277, 278, 283, 285
 budai káptalan 108, 153
 budai szigeti apácakolostor ld. margitszigeti apácakolostor
 BULCSU győri prépost 132
Bulgária 140, 143, 144, 145, 146, 149, 156, 252, 279, 280, 282
 BUONCOMPAGNO 9, 19
 BUZÁD FIA OGUZ 180
Carpineta 91
 CARRARAI FERENC 284, 285, 287
 Cassiodorus állami levelezésének gyűjteménye 16
Cattaro 289
 CERBANUS 17, 307
 CERNACHA gróf 97
Chad 248
Chioggia 288
 CHOSROES, II., perzsa király 158
 CICERO, MARCUS TULLIUS 5, 6, 8, 9, 10, 13, 17, 39, 40, 46, 47, 49, 53, 64
 címzés, címzett megjelölése (adresse) 10, 17, 18, 23, 24, 53 kk, 70
 ciszterciek 153
 civilis ratio 5
 Cluny-i apát, apátság 27, 28, 81, 85
 „colores” ld. „stílus színezése”
 „conclusio” ld. „befejezés”
 CONRADUS DE MURE 9
 CONTARINI PÉTER 217
 CORNARO, MARCO 272, 278
 CORNUTO BALDUIN vránai perjel 267
 COURTENAI PÉTER 119
 COURTENAI RÓBERT 119
 CÖLESZTIN, III., pápa 29, 121, 123
 cursus 13, 14
Cyperon vára (Sopron) 96
 CYGWERT friedbergi nemes 195
 CZUDAR GYÖRGY 285
 Csák tárnokmester 169, 170
 Csák Máté 187, 227; vö. Mátyás ispán
 Csák Péter nádor 180, 181
 csanádi apátság 169
 csanádi monostor konventje 182
Csázma 153, 196
 csázmái Szent Lélek egyház 197
 cseh nyelvű levelek 24
 cseh kancellária 169
Csehország 151, 165, 169, 188, 207, 210, 219, 251, 254, 275, 284
 Cseri föld 181

- CSETNEK fiai 214
Csuána föld 180
 csurgói ispotályos konvent 179
- Dalmácia 27, 83, 84, 85, 103, 118, 228, 252, 253, 268, 272, 273, 274
 dalmát városok 26, 30, 31, 32, 83, 84, 85, 117, 187, 252, 253, 289
- Damas 282
- DANCS, havaselvi 286
 DANCS, Boxa fia 238
- DANDOLO ANDRÁS velencei doge 269, 270
 DANDOLO HENRIK velencei doge 118
- DÁNIEL halicsi fejedelem 118, 119, 140
- DANTE 12
 dátum ld. keltezés
- DÁVID FIA AMADÉ 216
 DÁVID pannonhalmi apát 17, 307
- deákok mint levelezők 235, 236
Debrecen 238
- DEBRECENI DÓZSA 235, 238
- DECIMUS FIA FARKAS 180
- Dél-Itália* 252
 dél-italiai normann hercegség 82
- DEMETER 241
 DEMETER barsi főesperes 167
 DEMETER, Hunt fia 181
 DEMETER váradi püspök 267
- De Moxis társaság 217
- DÉNES bán lásd Szécsi Dénes
 DÉNES, beulthi 245
 DÉNES FIA ISTVÁN ld. Lackfi István
- DÉNES FIA TAMÁS 281
 DÉNES főlovászmester ld. Lackfi Dénes
- DÉNES győri püspök 197
 DÉNES nádor, Apod fia 137
 DÉNES nádor, Pécz nembeli 180, 181
- DÉNES VAJDA ld. Lackfi Dénes
Dénesmonostor 108
Déva 224, 239
- dézsma ld. adózás
 DEZSŐ csanádi püspök 133
 dictamen ld. fogalmazás
 dictator 12, 44, 169
Diószeg 196
 diploma ld. oklevél
 diplomáciai levelezés 29, 30, 81, 83, 141, 186, 235
 dispositio 16
Dnyeper 147
- DOBROTICS bolgár despota 282
 DOLFIN JÁNOS velencei doge 274
- DOMALDO 135
 DOMOKOS deák 235, 248
 domokosrendiek 141, 144, 145, 148, 149, 153, 162, 163, 164, 197, 222, 223, 224
- domokosrendiek strassburgi gyűlése 162
- DOMONKOS, István fia 241
 DOMOSZLAI MIKLÓS 280
- DONATUS 8
- DOROG FIA PÉTER 195, 196
 DÓZSAFI JAKAB felesége 238
- DRAGOMIR FIA SZTOJKÁN 285
Dráva 179, 223
 Dráva-parti találkozás 118
Duna 141, 149, 151, 152, 154, 157, 158, 200
Dunántúl 187
Dunapentele 30
- DURAZZÓI KÁROLY herceg 253, 258, 261, 262, 286, 287, 289, 290
- DUYM gróf ld. Frangepán Duym
 DZSINGISZ kán 140, 147
- EBED FIA KEMÉNY 167
 ebendorfi jobbagyok 239
- EBERHARD salzburgi érsek 29, 85, 98, 100, 101
- ECKEHARD St. Galleni krónikás 11
- ÉDUA 186, 205, 206, 211, 213
 EDVÁRD, III., angol király 271
Eger 291
 egri egyházmegye 190

- egri káptalan 177, 178, 235, 236, 243, 244
EGYED FIA IVÁN 238
Egyedmonostor 195
 egyházi levelezés 32, 33, 235
 „egyszerű dictamen” 68
 előadás (narratio) 10, 11, 44
 „élő beszéd – írás” 5, 6
ELVIN váradi püspök 118, 121, 122, 123
ENDRE, Martonos fia 180
 epistola ld. levél
 epistolaris forma 170
 epistolaris sermo 6
 epistolariumok ld. levélgyűjtemények
Ercsi 167
Erdély 187, 200, 248
 erdélyi káptalan 220, 221, 228, 236
 eretnekek 118, 156, 157, 204
ERZSÉBET bajor hercegné 174
ERZSÉBET cseh királyné, Luxemburgi János felesége 230
ERZSÉBET cseh királyné, II. Vencel felesége 219
ERZSÉBET királyné, V. István felesége 177, 197, 199
ERZSÉBET királyné, I. Károly felesége 244, 251, 253, 255, 259, 260, 261, 262, 263, 275, 276, 278, 293, 295
ERZSÉBET királyné, IV. László felesége 204, 206, 211, 213
ERZSÉBET, IV. László testvére 186, 207, 210, 213
ESTEI Azzo 82, 87
Esztergom 108, 154, 169, 182, 188, 196, 203, 205, 206, 216, 272
 esztergomi egyház, egyházmegye, érsek stb. 127, 153, 159, 160, 161, 184, 200, 214, 223, 226, 227
 esztergomi káptalan 108, 135, 153
 esztergomi Szent György egyház 108
 esztergomi Szent Lestár egyház 166
 esztergomi Szent Tamás egyház 108, 181, 183
 évmegjelölés 23
 exordium 10, 11
FALIER, MARINO 272
FANFOGNIS ENEAS 264
FARKAS minorita 169, 176
FARKAS, bannai 179
FARKAS, Decimus fia 180
Fehérvár (Belogradčik) 281
Fehérvár (Székesfehérvár) 162, 189, 246
 fehérvári káptalan 153, 155, 177, 179
FÉLIX apát 150
FERENC, Boxa fia 238
 ferencrendiek 144, 145, 148, 149, 198
FINTHA szijgyártó 245
Firenze, firenzeiek 217, 273, 276, 286, 287, 288
 fogalmazás (dictamen) 8, 9, 12, 15, 16, 37 kk, 107, 169
 fogalmazás versben 12
 fogalmazástanító kézikönyvek 9–11, 37–79
 formulariumok és formulás könyvek ld. levélminta gyűjtemények
 főnemesség mint levelező 31, 32, 33
 főpapok mint levelezők 117
 francia levélformák 9
 franciák 144, 157, 252
Franciaország 38, 81, 83, 107, 108, 118, 125, 158, 251, 291
FRANGEPÁN DUYM 256
FRANKO követ 283
FRIGYES, I. BARBAROSSA, német-római császár 84, 85
Frigyes, II., német-római császár 140, 142
FULBERT Chartres-i püspök 107, 109

- FULKÓ 193
 FUSCO LÁSZLÓ 249
 Fülek 154
 függőpecsét 22, 23
 FÜLÖP aquileai pátriárka 188
 FÜLÖP esztergomi érsek 166, 188
 FÜLÖP fermói püspök 196, 197, 202
 FÜLÖP ÁGOST, II., francia király 104
 FÜLÖP, VI., francia király 271
 Füzitő 166
- Gallia** 119, 126, 128, 129
 galliai udvarok 38, 39
 GARAI MIKLÓS macsói bán 282
 GAUDIUS spalatói érsek 29, 97
 GEBHARDT VON FRANKEN regens-
 burgi püspök 29, 107, 109
 GELLÉRT domokos perjel 163
 Genova, genovaiak 253, 269, 272, 288, 289
 GENTILE bíboros 187, 220, 221, 222, 224
 GEORGIO FERENC 264
 GERGELY ágostonrendi olvasó-
 kanonok 218
 GERGELY FIA MIKLÓS ld. Do-
 moszlai Miklós
 GERGELY győri püspök 134, 144, 146
 GERGELY, Iharos fia 180
 GERGELY, VII., pápa 30, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 95
 GERGELY, VIII., pápa 9
 GERGELY, IX., pápa 120, 136, 140, 142, 143, 146, 148
 GERGELY, X., pápa 190
 GERGELY szerémi püspök 226
 GERGELY váradi kanonok 272
 GERHARD nagyküüllői esperes 221
 germán királyságok 16
 GERTRUD királyné 117
 Gerzence vármegye 198
 GÉZA, I. 82, 87, 89
 GÉZA, II. 23, 30, 84, 85, 97, 100, 101, 102, 110, 113
- Gimes vára 235, 236
 GOCHOL friedbergi nemes 195
 GÖBÖL FIA JÁNOS 239
 GÖBÖL FIA MIKLÓS 281
 görög írás 30
 grammatikák 8, 107, 169
 GRIMALDIS, LUCANUS DE 277
 GRISOGONIS JÁNOS 279
 GRUBOGNA PÁL 264
 GUIBERT ld. Kelemen, III., ellen-
 pápa
 Győr 154, 247
 győri egyház 152, 153, 247
 Gyulafehérvár (Alba Iulia) 221
 gyulafehérvári káptalan 236, 248
 gyulafehérvári Szent Mihály egy-
 ház 220
- Habsburg RUDOLF** ld. Rudolf,
 Habsburgi, német király
 Habsburgok 186, 254
 Halics ld. Gallia
 halicsi orosz fejedelemség 118
 harmincad 227
 határvárak 186
 HARTVIK püspök 307
 hatvani premontrei szerzetesek 190
 Havaselve 245, 285
 hazai levelezés 117
 HEKTOR ispán 135
 HENRIK, II., angol király 29, 85, 104, 105
 HENRIK bajor herceg 195
 HENRIK bán ld. Kőszegi Henrik
 HENRIK FIA HENRIK ld. Kőszegi
 Henrik
 HENRIK lengyel herceg 151
 HENRIK, I., meissenai örgróf 195
 HENRIK, III., német-római csá-
 szár 88
 HENRIK, IV., német-római csá-
 szár 82, 83, 90, 95
 HENRIK springi esperes 221
 HERAKLEIOS kelet-római csá-
 szár 158
 hét szabad művészet 6, 8, 14, 15, 16

- HEYS ispán 229
 HILDEBERT DE LAVARDIN mansi püspök 8
 HILDEBRAND padovai püspök 265
 HILDESHEIMI LUDOLF ld. Ludolf, Hildesheimi
 HILDUIN 109
 HIMFI BENEDEK bolgár bán 278, 280, 281, 282, 284, 285, 286
 HIMFI PÁL 278, 282
 HIMFI PÉTER orsovai várnagy 278, 280, 281, 282
 hiteleshelyek 18, 25, 37, 291
 hivatalos levelezés 236
 hódttavi csata 186
 HONORIUS, III., pápa 119, 129, 130, 133
 horvát kérdés 83
Horvátország 82, 83, 84, 85, 118, 192, 228, 252, 267, 272, 273, 274
 HUGO DE BONONIA 9
 HUGO Saint-Gilles-i apát 83
 humanizmus 251
 HUNT FIA DEMETER 181

 IHAROS FIA GERGELY 180
 Ikónium szultánja 132
 ILLÉS erdélyi esperes 221
 ILONA királyné, II. Béla felesége 113
 IMRE király 117, 118, 120, 121, 124, 125
 IMRE váradi püspök 218, 226, 229
 INCE, II., pápa 29
 INCE, III., pápa 118, 121, 124, 125, 126, 128, 130
 INCE, IV., pápa 155, 156, 159
 „insertum” 31
 „instrumentum” 15, 16
 interdictum 120, 135, 136, 137, 138, 197, 223
 „intitulatio” ld. „levélíró megnevezése”
 inveszttitúraharc 82, 83, 84
 IPOLY FIA UGRA 180
 ipolysági premontrei konvent 181
 írásbeliség felújulása 16, 22, 28, 31, 37
 írásbeliség — szóbeli üzenet 30
Irország 150
 iskolamester mint levelező 236
 ispotályosok 129, 132, 137, 153, 154, 157, 179
 ISTVÁN BÁN, Gut-Keled nembeli 229
 ISTVÁN BÁN ld. még Babonics István és Lackfi István
 ISTVÁN, Conpának mondott 241
 ISTVÁN, Dénes fia ld. Lackfi István
 ISTVÁN esztergomi prépost 180
 ISTVÁN főesperes 152
 ISTVÁN herceg, I. Lajos testvére 258, 259, 261, 262, 272
 ISTVÁN kalocsai érsek 166
 ISTVÁN, I., király 30, 81, 82, 85, 88, 94, 109, 138, 144, 199, 233, 244, 307
 ISTVÁN, III., király 85
 ISTVÁN, V., király 142, 163, 164, 166, 174, 176, 180, 185, 187, 188, 193
 ISTVÁN lovászmester ld. Lackfi István
 ISTVÁN, a párizsi Szent Genovéa apátja 108, 114, 115
 ISTVÁN praenestei püspök 141, 148, 150, 152, 160, 161
 ISTVÁN, Ubul fia Mihály fia 215, 216
 ISTVÁN veszprémi püspök 226
 ISTVÁN zágrábi püspök 133
Isztria 289
Itália 9, 87, 142, 187, 252, 253, 287, 289, 290, 293, 294
 IVÁN ASZEN, II., bolgár cár 132, 140, 143, 144
 IVÁN, Egyed fia 238
 izmaeliták 150
 IZSÉP FIA JÁNOS 180

 JAKAB csázmái prépost 196
 JAKAB klerikus 108, 115

- JAKAB nyitrai püspök 133
 JAKAB praenestei püspök 137, 138
 JAKAB váradi bíró 245
 JÁKÓ fiai 238
Janica 248
 JÁNOS boszniai püspök 141, 146, 162, 163
 JÁNOS, II., brandenburgi őrgróf 195
 JÁNOS, CASEMARIO, pápai káplán 124, 125
 JÁNOS cseh király 230, 231, 254
 JÁNOS esztergomi érsek 117, 125, 126, 127
 JÁNOS, Göböl fia 239
 JÁNOS, Henulnek mondott 239
 JÁNOS ispán 103, 216
 JÁNOS ispán, Izsép fia 180
 JÁNOS macsóli bán ld. Alsáni János
 JÁNOS mester ld. Kőszegi János
 JÁNOS monte-cassinói szerzetes 13
 JÁNOS nyitrai püspök 226
 JÁNOS, V. (Palaiologos) bizánci császár 278, 279
 JÁNOS, Rikalf fia 242
 JÁNOS, III. (Vatatzes) niceai császár 143
 JÁNOS veszprémi püspök 118, 121
 JÁNOS, Viszló testvére 246
 JASRECH 229
 JEAN DE LIMOGES ld. Limoges-i János
Jeruzsálem 119, 127, 131
 jeruzsálemi ispotályosok 157
 jóakarát megnyerése (benevolentiae captatio) 10
 JOÁKIM bán 189
 JÓB esztergomi érsek 118, 125
 jobbágynevek 178–179
 jobbágyok mint levélírók 236–237
 jobbágy-ügyekben írt levelek 236–239, 247–248, 249
 „jóhangzás” 12, 13, 15, 38, 66
- JOHANNA szicíliai királynő 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 266
 JOHANNES LEMOVICENSIS ld. Limoges-i János
 jokulátorok 236, 241
 JULIÁN barát 140
Jutas 249
 JUTASI ILONA 235, 249
 JUTASI ISTVÁN 249
 JUTASI THIBA 249
- „Kádenciák” 13–14, 38, 44
 KALÁN pécsi püspök 127
 KÁLLAI SIMON fiai 236, 245
 KÁLMÁN győri püspök 235, 247
 KÁLMÁN halicsi király, II. Andrásh fia 118, 126, 135, 151
 KÁLMÁN király 24, 31, 83, 84, 94, 96, 97
 kalocsai egyház, érsek 29, 153, 160, 214
 kancelláriák 37
Kapela hegység 83
Kapronca 256
 káptalanok 25
Karinthia 210
 KÁROLY kalábriai herceg 257
 KÁROLY, I., király 185, 187, 217, 218, 219, 225, 227, 228, 230, 231, 235, 245, 251, 257, 294, 296, 304
 KÁROLY, II., király ld. Durazzói Károly herceg
 KÁROLY, IV., német-római császár 251, 253, 254, 271, 275, 283
Kassa (Košice) 242
 KÁZMÉR, III. (Nagy), lengyel király 251, 252, 273
 kegyúri jog 232
 KELED fiai: Farkas és Keled 167
 KELEMEN, III., ellenpápa 83, 95
 KELEMEN, IV., pápa 165, 167, 190
 KELEMEN, V., pápa 225, 226,
 KELEMEN, VI., pápa 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264

- keltezés 11, 16, 23, 24
 KEMÉNY, Ebed fia 167
 kérelem előadása (petitio) 10, 11, 32
 KERESZTÉNYFALVI MIKLÓS 248
 kereszteshadjáratok 84, 85, 118, 119, 130–131, 133, 140, 152
Keve 215
 KÉZAI SIMON 307
 kiközösítés 136, 144, 145, 187, 197, 198, 204, 205, 212, 213, 214, 222, 223, 243, 247
 KINGA, IV. Béla leánya 140
 királyi levelezés 169
 királyi rendeletek 31–32
 királynéi harmincad 206
 kirchschlagi várnagy 195
 kiskirályságok ld. oligarchia
 kiváltságlevél (privilegium) 22
 „klauzulák” 40, 44, 45, 46, 49, 50, 65, 66
 klisszai várnagy 288
 klisszai vendégek 191
 koldulórendek 141
Komárom 154
 KONRÁD, IV., német király 149
 KONRÁD salzburgi érsek 110, 111, 112
 KONRÁD váraasi esperes 221
 konstantinápolyi latin császárság 118, 119, 140, 158
konstantinápolyi tenger 158
 konventek 18, 25
 korona 129, 212, 289
 KOSZROESZ ld. Chosroes
 KOZMA hírnök 190
 KOZMA FIA KOZMA 196
 KOZMA, KOVÁSZNAI 180
Kőrév 216
Körös 108
Körösseg 215
 KŐSZEGI HENRIK bán 185, 187, 197, 198, 217
 KŐSZEGI HENRIK ispán 197, 198, 223
 KŐSZEGI JÁNOS 198
 KŐSZEGI MIKLÓS nádor 184, 197, 198
 „köszöntő klauzula” 52, 53 kk
Kövesd 241
 köznemesség mint levél címzettje 31
 köznemesség mint levelező 33
Kréta 288
 KULIN bosnyák bán 118, 124
 KUNIGUNDA cseh királyné 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 207, 235
 kun törvény 186
 kunok 141, 147, 157, 161, 164, 180, 186, 204, 209, 211
Kunország 149, 156
 KUPSA FIA TAMÁS 241
 LACKFI DÉNES erdélyi vajda 236, 244, 248
 LACKFI IMRE nádor 285
 LACKFI ISTVÁN bán 281, 285
 LACKFI MIKLÓS 281
 LAJK havaselti vajda 280, 281, 282, 285, 286
 LAJOS, VII., francia király 30, 102
 LAJOS, I., (Nagy Lajos) 21, 23, 244, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 260, 261, 262, 264, 265, 269, 270, 271, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 293, 294, 295, 296, 301, 302, 303
 LAMPERT egri püspök 162, 190
Lapishánya 298
 LASCARUS és LASKARIS TEODOR ld. Teodor, I. (Laskaris)
 LÁSZLÓ ld. Vencel király
 LÁSZLÓ, Boxa fia 238
 LÁSZLÓ erdélyi vajda 187, 220, 221, 224
 LÁSZLÓ esztergomi főesperes 166
 LÁSZLÓ, Garhesnek nevezett 229
 LÁSZLÓ herceg, I. Károly fia 230
 LÁSZLÓ, I. 30, 81, 82, 83, 92, 93, 139, 233
 LÁSZLÓ, IV. 31, 33, 177, 178, 179, 180, 181, 185, 186, 189,

- 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 201, 214, 215, 216
 László nádor ld. Oppelni László
 László, Rikalf fia 242
 László váradi olvasó alkanonok 267
 lateráni zsinat 127
 latin nyelv 24, 25, 41
 LAUENTEI JÁNOS ld. Valente, Giovanni de
Léka 154
 leleszi prépostság 291
Lengyelország 149, 151, 157, 202, 210, 251, 252
 LEO, II., örmény király 119, 132
 LESZKO krakkói herceg 129, 210
 levél címzettje ld. címzés, címzett
 levél külalakja 22–23, 33
 „levél – oklevél” 15, 16, 17, 18, 23, 24, 25
 levél szerkezete 10, 16, 37; ld. még „klauzulák”
 levélgyűjtemények (epistolariumok) 8–9, 169
 levélírás mestersége (ars epistolandi) 7, 8, 9, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 169, 291
 levélírás-oktatás Magyarországon 10
 levélírási kézikönyvek (ars dictandi-k) 8, 9
 levélíró megnevezése (intitulatio) 23, 44–45, 50
 levélminta gyűjtemények (formulariumok), 8–9, 33, 37, 70–79, 291–304
 Libellus de dictamine 9, 37–79
Liget 281, 290
 LIMOGES-I JÁNOS zirci apát 9, 10, 37–39 kk
Lipova 196, 197
Lippa 238, 300
 littera 15, 16
 litterae clausae ld. zárt levél
 litterae patentes ld. nyílt levél
 litvánok 252, 273
 LODOMÉR esztergomi érsek 32, 33, 169, 182, 184, 186, 195, 197, 200, 211,
 LODOVICO ALBERTI 15
 lombardok 142, 288, 292, 302, 303
 LOREDANO, PAOLO 268
 lovagrendiek 130
 LOVISTYEI VOJNA 285
 LŐRINC boszniai püspök 232
 LUCIUS, III., pápa 29
 LUDOLF, HILDESHEIMI 9
 LUKÁCS esztergomi érsek 29, 84, 85, 98
 LUKÁCS győri prépost 152
 Luxemburgok 254
 Magánlevél (missilis) 11, 17, 21, 32, 235, 291, 292
 magánlevelezés 33, 107–115, 169–184, 235–249, 291–304
Magdunum ld. St. Lifard à Meung
 magyar hiteleshelyek 160
 magyar íródeákok 170
 magyar kancelláriák 170
 magyar királyok levelei 117
 magyar-bizánci érintkezés 30
 magyar-német levelezés 29
 magyar nyelvű levelek 24, 25
 MAGYAR PÁL gimesi várnagy 236, 237, 240
 mandatum ld. rendelet
 MANFREDINUS 217
 MÁNUEL, I. bizánci császár 84, 85
 MARCELLUS pápa 86
 MARGIT, IV. Béla leánya 140, 141
 margitszigeti apácakolostor 141, 186, 207
 MÁRIA, II. András leánya 143
 MÁRIA, Johanna szicíliai királynő testvére 257, 258
 MÁRIA királyné, IV. Béla felesége 119, 143, 163, 168, 174
 MÁRIA, I. Lajos leánya 254
 Maros 169
 MARTELL KÁROLY, András kalábriai herceg fia 265

- MÁRTON gróf 103
 MARTONOS FIA ENDRE 180
 MÁTÉ, Vendôme-i 12
 MÁTYÁS ispán 216; vö. Csák Máté
 MÁTYÁS király 141
 MAXIMUS, Szent 307, 308
 MEDIO, PIETRO DE 277
 MEINHARD tiroli és görzi gróf 192
 MEGYESI ANNA és SIMON 246
Meggyes 238
 „metrikus dictamenek” 50
 MICSK tárnokmester 229
 MIHÁLY csanádi apát 182
 MIHÁLY halicsi herceg 176, 177
 MIHÁLY ispán 32, 122
 MIHÁLY klerikus 115
 MIHÁLY lovászmester 138
 MIHÁLY scardonai püspök 120
 MIHÁLY, Ubul fia 186, 214, 215
 MIHEI ld. Nogáj
 MIKLÓS aquileai patriárka 271
 MIKLÓS, Arnold fia 177, 178
 MIKLÓS bán ld. Bánfi Miklós, Kőszegi Miklós és Szécsi Miklós
 MIKLÓS bíró 236, 237
 MIKLÓS, Boxa fia 238
 MIKLÓS brassói dékán ld. Keresztényfalvi Miklós
 MIKLÓS egri püspök 235, 242, 243
 MIKLÓS erdélyi vajda 238
 MIKLÓS, Gergely hevesújvári ispán fia 280
 MIKLÓS, Göböl fia 281
 MIKLÓS győri püspök 226
 MIKLÓS, Henrik fia ld. Kőszegi Miklós
 MIKLÓS, Ipoly fia 180
 MIKLÓS, István bán fia ld. Lackfi Miklós
 MIKLÓS mester ld. Micsk
 MIKLÓS nádor ld. Kőszegi Miklós
 MIKLÓS pap 246
 MIKLÓS, III., pápa 196
 MIKLÓS, IV., pápa 200
 MIKLÓS pécsi éneklókanonok 222, 223
 MIKLÓS pécsi olvasókanonok 222,
 MIKLÓS püspök 107, 109
 MIKLÓS tárnokmester 138
 MIKLÓS olvasó alkanonok 269
 minoriták 153, 154, 222, 223, 224
 missilis ld. magánlevél
 MISZTISZLÁV novgorodi fejedelem 119
 MOG nádor 118
 mogyoródi ütközet 82
Moesia 94
 mohamedánok 186
 mohi csata 141
Monte Cassino 27, 28, 81, 83, 93
 mordvinok (itt: mordanusok) 148
 MÓRIC étekgódmester 138
 MÓRIC vajda 246
Mórichida birtok 246
Morvamező 186
Morvaország 149, 151
Mosony 154
Nagyobbik Magyarország (az „őshaza”) 149
Nápoly 253, 254, 256, 263, 269, 271, 276
 nápolyi hadjáratok 252, 253
 narratio ld. előadás
 NEHÉMIÁS esztergomi érsek 83, 90
 német nyelvű levelek 24
 német-római császárság 118, 185
 németek 156
Németország 84, 85, 90, 109, 149, 210
 németországi fogalmazás-tanítás 9
 NÉMÉTÚJVÁRI HENRIK ld. Kőszegi Henrik
Netech föld 179
 NÉVTELEN ld. Anonymus
Nezembur (Mesembria) város 279
Nikápoly (Turnu) 286
 NOGOL ld. Nogáj kán
 NOGÁJ kán 200, 213
Nona 268
 nonai püspökség 121
 normannok 85
 Nôtre-Dame iskolája 107

- NYÁG ispán 285
 nyílt levél (litterae patentes) 22, 227
 Nyitra 154
 nyögérek 204, 209, 211, 212, 213
 Nyulak szigete 161
 nyúlszigeti zárda ld. margitszigeti apácakolostor
- ODERISIUS** monte-cassinói apát 81, 93
ODILO Cluny-i apát 81, 85
ODILO Saint Gilles-i apát 94, 95
OGUZ ispán 180
 oklevél (diploma) 15, 18, 21, 23
 oklevél-mintakönyvek 16
OLIFÁNT esztergomi kanonok 182
 oligarchia 187, 252
OPAVAI ALBERT 173, 174
OPPELNI LÁSZLÓ nádor 283
ORBÁN, II., pápa 83, 84, 93, 94
ORBÁN, IV., pápa 287
ORBÁN, VI., pápa 290
Orléans 9, 14, 38
 orléansi Saint Evurce egyház 108
Oroszország 147, 149, 151, 156
 ország méltóságainak felsorolása 16
OSBERTUS 102
OSL bán özvegye 162, 170
 osztrák hercegek 187, 253
 osztrák tartományok 185, 186
 osztrovici várnagy 270
OTTÓ bajor herceg 187
OTTÓ passauai püspök 164
OTTOKÁR, II., cseh király 141, 142, 165, 167, 169, 175, 185, 186, 188, 194, 195
OVIDIUS 14
- Ör** föld 180
Örményország 132
 „összetett dictamen” 68
- P. MESTER** ld. Anonymus
PADOVA, padovai 169, 182, 253
PÁL budai polgár 183
PÁL bán fiai 238
- PÁL** bán ld. Subich Pál
PÁL prédikátor tartományfőnök 207
PÁL, Ubul fia Mihály fia 183, 215
PÁL váradi szabó 245
PALAIOLOGOS JÁNOS ld. János, V. (Palaiologos)
Pannonhalma 24, 81, 154, 307, 308
PANYIT bán 178
 pápai kancellária 9, 13
 pápaság, pápai udvar 28, 81, 83, 84, 117, 118, 140, 141, 251
 pápák mint levelezők 117
Párizs 29, 37, 38, 85, 108, 115, 140, 147
 párizsi egyetem 84, 107
 párizsi Szent Genovéa apátság 107, 114, 115,
 passauai püspök 141
 pásztói monostor 307
Patak (Sárospatak) 159, 199
Pécs 223
 pecsét 22, 23, 24, 31, 32, 178, 197, 220, 245
 pécsi ágostonrendi kolostor 222
 pécsi egyházmegye, kolostorok stb. 187, 223, 224
 pécsi káptalan 153, 222
 pénz veretése 187, 229–230, 295–297
Perugia 271
Perthnov vára 188
Pest 178, 200
 pestisjárvány 269
PÉTER bíró 237
PÉTER, Dorog fia 195, 196
PÉTER erdélyi püspök 197
PÉTER erdélyi püspök, Monoszló nembeli 220, 221
PÉTER győri püspök 127, 128
PÉTER iskolamester 236, 239, 240
PÉTER, István fia 241
PÉTER kanonok, Párizsinak nevezett 220
PÉTER pécsi püspök 223
PÉTER, Peuldre-nek nevezett 229
PÉTER, Ubul fia Mihály fia 214
PÉTER váradi bíró 245

- PÉTER zalai és győri főesperes 200
 petitio ld. kérelem
 PETRARCA 10, 38
 PETTAUI FRIGYES 101
 PIERRE DE BLOIS 8, 10, 11, 14,
 18, 19
 PLATÓN 40
 Plinius levelezőkönyve 16
 polgárság mint levelező 26, 33,
 170
 politikai levelezés 117–168, 185–
 234, 251–290
 PONTIUS lovagrendi perjel 130
Poroszország 175
Pozsony (Bratislava) 154, 270
 premontreiek 153, 181, 190
 prédikátorok 207
 Priscianus grammatikája 8, 107,
 109
 privilegium ld. kiváltságlevél
 proaemium 10
Provence 12
 prózaritmus 13, 15, 38, 50
 PRZEMYSŁAW tescheni herceg 283,
 284
Purgó-Nepandorf birtok 239
- QUINTILIANUS rétor 5, 8, 39, 40
- RADOSZLÓ FIA VAJK 286
Raguza (Dubrovnik) 253, 289
 „ratio – oratio” 6
Ratispona (Regensburg) 110, 112
 REMBALD, a magyarországi ispo-
 tályosok rendfőnöke 137
 REMETEI ISTVÁN 235, 247
 REMETEI PÉTER bán 247, 249
 rendelet (mandatum) 24, 31–32
 reneszánsz 251
 retorika 5, 6, 8, 12, 14, 18
 rétorok ld. antik rétorok
 RIKALF 242
 „ritmikus dictamenek” 42, 50
 RÓBERT, BÖLCS, szicíliai király
 254, 257
 RÓBERT esztergomi érsek 119,
 120, 127, 128, 129, 133, 136,
 137, 138
- RÓBERT konstantinápolyi csá-
 szár ld. Tarantói Róbert
 ROLAND erdélyi vajda 214
 ROLAND nádor 31, 169, 170
Róma 15, 88, 89, 90, 93, 141, 142,
 187, 208, 217
 római birodalom 6, 16, 158
 római egyház 88, 89, 90, 94, 95,
 121, 123, 126, 129, 130, 133,
 142, 144, 146, 148, 152, 153,
 159, 164, 167, 234, 257, 261,
 262, 287, 290
 római részek 144
Romagna 289
 Roman de la Rose 9
 ROSENBERG ZAVISZ 207, 208
 rozgonyi csata 187
 RUDOLF gurki püspök 110
 RUDOLF, Habsburgi, német király
 185, 186, 192, 195
 rutének 128, 129, 156, 157, 161
- Saint Gilles apátság 28, 83, 93
 Saint Lifard à Meung sur Loire
 apátság 9
 Saint Victor iskolája 107
 Sainte Geneviève ld. párizsi Szent
 Genovéva apátság
 SALAMON király 82, 88, 90
 SALAMON fehérvári prépost 155
 „salutatio” ld. „üdvözlés”
 SALVI perugiai püspök 143
 SÁNDOR bolgár cár 279, 281
 SÁNDOR erdélyi prépost 130
 SÁNDOR, III., pápa 29, 85, 100
 102
 SÁNDOR váradi püspök 133
 SAUL kalocsai érsek 123
 scardonai püspökség 121
Sebenico (Šibenik), sebenicoiak
 83, 191, 192, 268, 289
Segesd 180, 181
 SELIBOR 286
 SEMJÉNI MIHÁLY felesége Klára
 235, 248
 SENECA 55, 56, 58
 Sidonius levelezőkönyve 16
 SIMON győri ispán 137, 155

- SIMON, Móric fia ld. Megyesi Simon
- SIMON selyki esperes 221
skolasztika, skolasztikus mód-
szer 9, 11, 37, 38
somogyvári kolostor 28, 83
Sopron 154
- SORANZO JÁNOS velencei doge 228
- SORINUS katona 93
- Spalato* (Split), spalatóiak 23, 26,
83, 97, 103, 120, 121, 124, 135,
191, 192, 193, 268, 279, 289
Stájerország 141, 151, 165, 210
- STENUIZUALI ISTVÁN ld. Babo-
nics István
- stflus 11, 12, 14, 22, 32, 33, 37,
44, 46–47, 48, 68, 169, 236
stflus színezése (colores), ünne-
pélyessége 11–12, 14, 16
- SUBICH MLADEN klisszai gróf 268
- SUBICH PÁL tengermelléki bán
191
Svájc 9
- Symmachus levelezőkönyve 16
- „szabályszerű dictamen” 42, 50
- Szabolcs és Szatmár megye* 31, 215
- Szamos völgye* 108
- Szántó* falu 280
- szaracénok, szerescenek 138, 204,
209, 211, 212, 213
- szászok 200, 211, 224
- Szatmár* (Satumare) 291
- Szatmár megye* ld. Szabolcs és
Szatmár megye
- Szávaszentdemeter* 30
- szebeni ispánság, szebeni szászok
211, 224
- SZÉCSÉNYI TAMÁS erdélyi vajda
235, 239
- SZÉCSÉNYI TAMÁS fia Miklós hor-
vátországi bán 279
- SZÉCSI DÉNES szörényi bán 241,
253
- SZÉCSI MIKLÓS szlavón bán 267,
274
- székelyek 200, 211
- Székes* 216
- Székesfehérvár* 154, 155
- Szent Egyed monostora ld. Saint
Gilles apátság
- Szent Margit szigete* 190; ld.
még Nyulak szigete
- Szent Márton társasága ld. Pan-
nonhalma
- Szentföld* 105, 118, 130, 131, 132,
144, 158
- Szerbia királya 207
- szerescenek ld. szaracénok
- Szerémség* 85
- szerzetesrendek kapcsolatai 28
- Szicília* 217, 253, 254, 257, 258,
259, 260, 261, 262, 263, 265,
269
- szigeti monostor* (Szigetmonostor)
129
- szillogizmusok 9, 11, 38, 39, 40,
41
- „színezés” ld. stílus színezése
- Szlavónia* 83, 94, 118, 192, 197,
225, 256, 261, 262, 267, 268,
272
- szóbeli ügyintézés — írásbeliség
22, 26, 29, 33
- Szörény* 144
- SZTOJKÁN, Dragomir fia 285
- TAMÁS, a beledi egyház rektora 247
- TAMÁS, Dénes fia 281
- TAMÁS egri püspök 127, 133
- TAMÁS erdélyi vajda ld. Szécsé-
nyi Tamás
- TAMÁS esztergomi érsek 226
- TAMÁS esztergomi érsek ld. Te-
legdi Tamás
- TAMÁS fia Roland ld. Roland er-
délyi vajda
- TAMÁS, Kupsa fia 241
- TAMÁS mester 135
- TAMÁS, a mihályi egyház rektora
247
- TAMÁS töttösi plébános 267
- TAMÁS váci püspök 197
- tanúk felsorolása 16
- tápi lovászok 244
- TARANTÓI FÜLÖP 263, 266, 276

- TARANTÓI LAJOS 263, 266, 271, 276
- TARANTÓI RÓBERT 258, 276
- Tarkó* (Kamenica) vára 242
- tarkói Mindenszentek egyháza 242
- TARVISI BONZANÓI PÉTER ld. Bonzanói Péter
- TATAMÉR fehérvári prépost 246
- tatár szövetség 202, 203, 210, 211, 213
- tatárjárás 139, 140–141, 148, 149, 150–151, 152–153, 153–155
- tatárok 147–148, 155–159, 186, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 233, 253
- TELEBUGA tatár kán 200
- TELEGDI TAMÁS esztergomi érsek 283
- Temes megye* 235, 236, 237, 241
- Temesvár* (Timișoara) 228, 230
- templomosok 132, 153
- temetési tilalom 247
- Tengerfehérvár* 226
- TEODOR, I. (Laskaris), niceai császár 119, 132, 133
- THALABUGA ld. Telebuga
- THEODORIK kun püspök 135
- Thochun város* 279
- Tihany* 30, 154
- TIMÓT zágrábi püspök 181, 196, 197
- TIRNOVÓI Sándor ld. Sándor bolgár cár
- tized ld. adózás
- TOLDI MIKLÓS 253
- torinói béke 253
- Tournai* 108
- törökök 132, 252, 277
- Trau*, (Trogir) trauiak 83, 189, 191, 192, 193, 194, 231, 268, 288, 289
- TRENCSENI MÁTÉ ld. Csák Máté
- Treviso* 151
- TREUTEL JÁNOS és LÁSZLÓ 235, 247, 248
- TULLIUS ld. Cicero
- tursámsoni jobbágyság 238
- UBALDUS mester 123
- UBUL FIA MIHÁLY 183, 186, 214, 215
- UGRA, Ipoly fia 180
- UGRIN esztergomi érsek 123
- UGRIN kalocsai érsek 133
- Újvár* (Güssing) 154
- ULRIK szentlászlói esperes 221
- úzok 140, 141
- „üdvözlés” (salutatio) 10, 11, 22, 23, 24
- váci egyház, püspök 29, 122
- VAJK, Radoszló fia 286
- VALENTE, GIOVANNI DE, genovai doge 271
- váradi (nagyváradi, Oradea) tanács 236, 245
- Varasd megye* 165
- városi polgárság mint levelező 31
- városok levelezése 291 kk
- Vaska* birtok 197, 199
- Vasvár* 154
- VATATZES JÁNOS ld. János, III. (Vatatzes)
- Venecia*, velenceiek 83, 84, 85, 119, 152, 225, 252, 253, 260, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 277, 285, 287, 288, 289
- velencei doge 24, 31, 187
- VENCEL király 186, 187, 219
- vendégnépek 141, 183, 191
- VERES GYÖRGY gergelyfalvi jobbágyság 247
- Verona* 253
- Verőce* 196, 197, 198
- verőcei Szűz Mária ferences templom 198
- Veszprém* 154, 249
- veszprémi káptalan 153
- veszprémi Szent Katalin kolostor 235, 249
- veszprémvölgyi apácák 30
- Vica* falu Szigetközben 235, 247
- vicai Szent Ferenc kápolna 247
- VIDISZLÓ várjobbágyság 179, 180

- világiak levelezése — egyházi levelezés 32—33
- VILMOS, Auvergne grófja 86
- Visegrád 30, 231, 249, 255, 256, 258, 259, 261, 262, 264, 278, 279, 283, 285
- visegrádi apátság 235
- Viszló testvére János 246
- VITALIS MIHÁLY velencei doge 96, 97
- vlahok 200, 211, 285
- Vrána 269
- „vulgáris stílus” 49
- WAYCHNA 278, 279
- Warna város 279
- Welfek 82
- WOLF ispán 101
- Zágráb (Zagreb) 149, 198
- zágrábi egyház 196, 199
- zágrábi káptalan 169, 198
- Zala 154
- zanói rév 227
- Zára (Zadar), záraiak 83, 118, 119, 120, 121, 125, 193, 225, 226, 252, 253, 255, 256, 260, 264, 268, 274, 275, 276, 288, 289
- záróformula 24
- zárt levél (litterae clausae) 22, 23
- Zengg (Senj) 193, 218, 255, 270
- ZIANI, PIERO velencei doge 130, 134
- ZINGITON ld. Dzsingisz kán
- zirci ciszterci apátság 37
- ZOAYKUCH 279
- Zólyom 142, 145, 165, 215, 286, 287, 288, 289
- ZOYS ld. Rosenberg Zavisz
- ZVOINIMIR horvát király 82, 83
- Zsidók 138, 204
- ZSIGMOND király 254
- zsinatok 88, 207, 208, 214
- ZSÓFIA árpádházi hercegnő 107, 110, 112, 113

A KÖTETBEN KÖZÖLT ILLUSZTRÁCIÓK

Az első eredetiben fennmaradt magyarországi levél. II. Géza levele Spalato városához. 1141. (99. l.)

III. Béla. Fametszetes illusztráció a Thuróczy Krónika I., brünni kiadásából. 1488. Országos Széchenyi Könyvtár. (104. l.)

I. Lajos hadai menekülőket üldöznek a nápolyi hadjáratok idején. Fametszetes illusztráció Bonfininek magyar történelmet feldolgozó műve német nyelvű kiadásában. 1545. (273. l.)

1. I. István aranyhímezéses medaillon-arcképe az uralkodása alatt készült koronázási paláston. 1031. (Vsz. Róma, Vatikán.)
2. I. István és fia, Imre herceg. 1450. Középkép a mateoci (Matejovce) Szt. István és Szt. Imre oltáról.
3. I. István. Ferenczy Noémi gobelinje. 1940—1941. Nyiregyháza város tulajdona.
4. Az 1055-ben I. Endre királytól alapított tihanyi apátság altempoma. 1055—1060.
5. I. Géza rekeszszománc technikával készült arcképe a magyar korona Dukasz Mihály keletrómai császártól származó alsó részén. 1071—1074. (Vsz. Róma, Vatikán.)
6. I. István király dénárja (elő- és hátlap). M. N. M. Történeti Múzeum, Éremtár.
7. Kálmán Király dénárja (elő- és hátlap). M. N. M. Történeti Múzeum, Éremtár.
8. I. László ördögöt űz. — A cserhalmi ütközet. — I. László párviadala a leányrabló kunnal. — Miniált lap a magyar szentek életét bemutató Vatikáni Legendáriumból. 1360. k. Róma, Vatikáni Könyvtár.
9. Fadrusz János (1858—1903) — Rohlinger: I. László márványszobra a budapesti Bazilikában. 1903.
10. Hertulia Meggyesi Miklós: Könyves Kálmán koronázása. Inicialéminiatúra Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchenyi Könyvtár.
11. a. III. Béla király nagypecsétje 1196-ból. Országos Levéltár, DL. 36.

- b. V. István stiriai hercegi pecsétje 1257-ből (előlap). Országos Levéltár, DL. 538.
- c. III. András hercegi pecsétje 1286-ból. Országos Levéltár, DL. Gipszgyűjtemény 42.
- d. Vencel király kettőspecsétje 1302-ből (előlap). Országos Levéltár, DL. 1632.
- e. Druget János nádor pecsétje 1332-ből. Országos Levéltár, DL. 74793.
12. I. István és Adalbert püspök (a Madonnától jobbra és balra), III. Béla és Jób érsek (az alsó keskeny csík jobb- és baloldalán) márványberakásos domborműví arcképei a lebontott régi esztergomi székesegyház főkapuján. 1190-es évek. Klimó György olajfestményéről. Esztergom. Kötár.
13. Hertulia Meggyesi Miklós: III. István — III. Béla — Imre Király koronázása. Miniált lap Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
14. Az esztergomi királyi vár III. Béla korában épült kápolnájának apszisa. 1180—1190-es évek.
15. Than Mór (1828—1899): Imre király elfogja lázadó öccsét, Endrét. Olajfestmény. 1857. Magyar Nemzeti Galéria.
16. Hertulia Meggyesi Miklós: II. András — II. András keresztes hadat vezet Jeruzsálembe. Inicialé-miniatúrák Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
17. II. András király 2. nagypecsétje 1224-ből. Országos Levéltár, DL. 110.
18. I. Lajos király 2. kettőspecsétje 1373-ból (előlap). Országos Levéltár, DL. 6139.
19. IV. Béla. Rézmetszetű illusztráció a magyar királyok képmásait és jellemzését tartalmazó „Mausoleum Regum et Ducum Regni Hungariae. Nerimbergae” 1664. c. műben. Magyar Történelmi Képcsarnok.
20. Hertulia Meggyesi Miklós: Kun László meggyilkolása. Inicialé-miniatúra Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
21. Hertulia Meggyesi Miklós: A rozgonyi csata. Döntő ütközet Károly Róbert és az Anjou-ellenes főurak, Csák Máté és Amadé nádor fiainak seregei között 1312-ben. Miniatura Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
22. A Madonna megkoronázza Károly Róbertet. Falfestmény a székesegyházban. 1317.
23. I. Károly király 3. kettőspecsétje 1323-ból (előlap). Országos Levéltár, DL. 2082.
24. Czudar Imre egri püspök pecsétje 1379-ből. Országos Levéltár, DL. 98298.

25. a. Lodomér esztergomi érsek pecsétje 1303-ból. Országos Levéltár, DL. 1656.
 b. János kolozsmonostori apát pecsétje 1342-ből. Országos Levéltár, DL. 3492.
 c. Keszei Miklós esztergomi érsek pecsétje 1361-ből. Országos Levéltár, DL. 31072.
26. a. Az egri káptalan pecsétje 1315-ből. Országos Levéltár, DL. 64649.
 b. A fehérvári káptalan pecsétje 1318-ból. Országos Levéltár DL. 1892.
 c. A párizsi egyetem pecsétje a XIV. századból.
 d. A kölni egyetem pecsétje a XIV. századból.
27. Johanna nápolyi királynő állítólagos arcképe. Falfestmény-részlet a királynő által átépített nápolyi Santa Maria dell'Incoronata templomból. 1360. k.
28. Francesco da Milano: Nagy Lajos bevonulása Zárába 1358-ban. A dombormű a király felesége Kotromanicus Erzsébet megrendelésére készült a Szt. Simeon ezüst-szarkofágon. 1377—1380. Zára (Zadar, Jugoszlávia), Szent Simon templom.
29. Hertulia Meggyesi Miklós: Nagy Lajos király és udvara. Miniatúra Kálti Márk Képes Krónikájának címlapján. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
30. Nagy Lajos aranyforintja az 1340-es évekből (elő- és hátlap). M. N. M. Történeti Múzeum, Éremtár.
31. Nagy Lajos garasa az 1340-es évekből (elő- és hátlap). M. N. M. Történeti Múzeum, Éremtár.
32. Hertulia Meggyesi Miklós: Könyviró szerzetes. Iniciálé-miniatúra Kálti Márk Képes Krónikájából. 1370. k. Országos Széchényi Könyvtár.
33. a. Esztergom város pecsétje a XIII. századból. Országos Levéltár, DL. 76145.
 b. Buda város pecsétje 1292-ből. Veszprémi káptalani levéltár, Fam, P. 236.
 c. Zsolna város pecsétje 1379-ből. Országos Levéltár, DL. 42119.
34. Lotz Károly (1833—1904): I. István (középen), Könyves Kálmán (balról) és Nagy Lajos (jobbról) kora. Falfestmény a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében. 1887—1888.

TARTALOM

Bevezetés	5—33
A levél a középkorban (<i>Mezey László</i>) ...	5—20
Levélírás Magyarországon az Árpádok és Anjouk korában (<i>Makkai László</i>)	21—33
I. fejezet. Johannes Lemovicensis: Könyvecske a dictamenről, azaz a levél fogalmazásáról	37—79
II. fejezet. Diplomáciai levelezés a XI—XII. században	81—105
Odilo I. Istvánhoz, (1000 után). 85.—VII. Gergely Géza herceghez, 1074. márc. 17. 87. — VII. Gergely Salamon királyhoz, 1074. okt. 28. 88. — VII. Gergely Géza herceghez 1075. márc. 23. 89. — VII. Gergely Géza herceghez, 1075. ápr. 14. 89. — VII. Gergely Nehémiás érsekhez, 1077. jún. 9. 90. — VII. Gergely I. Lászlóhoz, 1079. márc. 21. 92. — I. László Oderisius apáthoz, (1091 nyara). 93. — II. Orbán Kálmán királyhoz, (1096.) júl. 29. 94. — Kálmán király Bouillon Gottfriedhez, (1096 ősze). 96. — Kálmán király Micheli Vitale dogéhoz, (1097). 96. — II. Géza Spalato városához, (1141). 97. — Lukács érsek Eberhard érsekhez, (1161). 98. — II. Géza Eberhard érsekhez, (1161). 100. — Eberhard érsek II. Gézához, (1161). 101. — II. Géza VII. Lajoshoz, (1161). 102. — Absolon érsek Spalato városához, (1162). 103. — II. Henrik III. Bélához, (1188 körül). 104. — III. Béla II. Henrikhez, (1188 körül). 105.	
III. fejezet. Az első magánlevelek	107—115
Fulbert püspök Bonipert püspökhöz, (1020—1022 között?). 109. — Miklós püspök	

Gebhardt püspökhöz, (1051). 109. — Zsófia hercegnő a salzburgi érsekhez és a gurki püspökhöz, (1146). 110. — Zsófia hercegnő II. Gézához, (1146). 110. — Zsófia hercegnő a salzburgi érsekhez, (1146—1148 között). 112. — Zsófia hercegnő II. Gézához, (1146—1148 között). 113. — Zsófia hercegnő Ilona királynéhoz, (1146—1148 között). 113. — István apát III. Bélához, (1177—1192 között). 114. — István apát Bethlehem deák szüleihez, (1177—1192 között). 115.

IV. fejezet. Az Aranybulla korának politikai levelezése. (1196—1235) ..... 117—138

Imre király Mihály püspökhöz, (1198 körül). 120. — Imre király Spalato városához, (1198 körül). 120. — Imre király III. Incéhez, (1199 végén). 121. — Imre király Spalato városához, (1199). 124. — Imre király III. Incéhez, (1203). 124. — Imre király III. Incéhez, (1203). 125. — II. András III. Incéhez, (1214). 126. — II. András III. Incéhez, (1215 végén). 128. — Róbert püspök III. Honoriushoz, (1216). 129. — II. András Piero Ziani dogéhoz, (1217). 130. — II. András III. Honoriushoz, (1219). 130. — A magyar főpapok III. Honoriushoz, (1222). 133. — II. András Piero Ziani dogéhoz, (1227). 134. — Kálmán herceg Spalato városához, (1229). 135. — Theodorik püspök az esztergomi káptalanhoz, (1230 körül). 135. — II. András IX. Gergelyhez, (1232. máj. 16.) 136. — II. András Jakab pápai követhoz, (1233. szept.) 137.

V. fejezet. IV. Bélának és kortársainak politikai levelezése ..... 139—168

IV. Béla IX. Gergelyhez, (1237. júl. 5.) 142. — IV. Béla IX. Gergelyhez, 1238. jún. 7. 143. — IV. Béla IX. Gergelyhez, 1239. jan. 13. 146. — Magyar püspök a párizsi püspökhöz, (1240). 147. — IV. Béla IX. Gergelyhez, (1241). máj. 18. 148. — IV. Béla IV. Konrádhoz, (1241). 149. — A bécsi skót apát a nyugati klérushoz, 1242. jan. 4. 150. — IV. Béla a pápához, 1242. jan. 19. 151. — Magyarok a pápához, (1242.) febr. 2. 153. —

IV. Béla IV. Incéhez, (1250.) nov. 11. 155. —
 IV. Béla IV. Incéhez, (1250.) nov. 11. 156. —
 IV. Béla IV. Incéhez, (1253.) máj. 11. 159. —
 IV. Béla Lampert püspökhöz, (1256.) márc.
 22. 162. — IV. Béla a domokosrendhez,
 (1260?) márc. 14. 162. — Mária királyné a
 domokosrendhez, (1260?). 163. — IV. Béla
 Ottó püspökhöz (1260. szept. 3.) 164. — IV.
 Béla IV. Kelemenhez, 1265. márc. 28. 165. —
 IV. Béla IV. Kelemenhez, 1266. ápr. 28.
 167. — IV. Béla Ják nembeli Ebed fiaihoz,
 (1267.) nov. 11. 167. — IV. Béla II. Ottokár-
 hoz, (1270). 188.

VI. fejezet. A XIII. századi magánlevelek .... 169—184

Roland nádor Csák tárnokmesterhez,
 (1249—1260 között). 170. — Kunigunda IV.
 Bélához, (1267 körül). 170. — Kunigunda
 Anna király néhoz, (1267 körül). 171. — Kuni-
 gunda IV. Bélához, (1267 körül). 172. —
 Kunigunda IV. Bélához, (1268 febr.). 172. —
 Kunigunda Anna királynéhez, (1263—1274
 között). 173. — Erzsébet hercegné Kuni-
 gundához, (1270). 174. — Kunigunda
 Máriához, (1270). 174. — Anna királyné
 II. Ottokárhoz, (1270). 175. — Kunigunda
 egy római főpaphoz, (1271). 175. — Kuni-
 gunda V. Istvánhoz, (1270—1272 között).
 176. — Kunigunda Erzsébethez, (1270—
 1272 között). 177. — IV. László a fejevári
 káptalanhoz, (1273 körül). 177. — Az egri
 káptalan IV. Lászlóhoz, (1273 körül). 178.
 — Az ispotályos lovagok konventje IV. Lász-
 lóhoz, (1274). 179. — Fogott bírák Csák
 nádorhoz, (1275—1277 között). 180. — Be-
 nedek prépost Timót püspökhöz, (1285).
 181. — A premontrei konvent IV. Lászlóhoz,
 (1288). 181. — Lodomér érsek Berki
 ispánhoz, (1279—1298 között) dec. 15. 182.
 — Benedek prépost Bartholomaeus Brixien-
 sishez, (1291). 182. — Buda városa III.
 Andrásához, (1292). 183. — Benedek prépost
 András püspökhöz, (1295). 183. — Lodomér
 érsek Henrik fia Miklós nádorhoz, (1296).
 184.

VII. fejezet. Politikai levelezés a feudális oligar-
 chia uralmának és leveretésének korszaká-
 ban (1271—1342) ..... 185—234

V. István Fülöp pátriárkához, (1270.) júl. 20. 188. — Magyar főurak II. Ottokárhoz, (1271). 188. — IV. László Trau városához, (1271). szept. 3. 189. — IV. László Trau városához, (1272.) nov. 21. 189. — IV. László X. Gergelyhez, (1273.) márc. 10. 190. — IV. László Trau városához, (1273.) aug. 12. 191. — IV. László Subich Pál bánhoz, (1273.) aug. 12. 191. — IV. László Rudolf királyhoz, (1274). 192. — Romanus esperes és Fulko mester Benedek érsekhez, 1276. jan. 14. 193. — IV. László Rudolf királyhoz, (1277 körül). 194. — IV. László Rudolf királyhoz, (1278). 194. — Lodomér püspök IV. Lászlóhoz, (1278 körül). 195. — Jakab prépost Fülöp pápai követhoz 1280. 196. — Timót püspök a magyarországi főpapokhoz, 1281. 197. — IV. László Erzsébet királynéhoz, 1284. aug. 5. 199. — Benedek prépost az esztergomi kanonokokhoz, (1285). 200. — Lodomér érsek IV. Miklóshoz, 1288. máj. 8. 200. — Lodomér érsek az erdélyi papsághoz és népéhez, (1288). 211. — IV. László Roland vajdához, (1289.) szept. 13. 214. — IV. László Szatmár és Szabolcs megyékhez, (1289?) máj. 1. 215. — IV. László Szatmár, Szabolcs és Bereg megyékhez, (1289.) dec. 25. 215. — IV. László István mesterhez, (1290?) máj. 27. 216. — III. András III. Alfonzhoz, (1290.) szept. 8. 216. — Bonzanói Péter III. Andráshoz, (1300. okt. 25.) 217. — Imre püspök Albert királyhoz, (1303). 218. — A zenggi püspök Albert királyhoz, (1303). 218. — Vencel király Erzsébet királynéhoz, (1303 körül). 216. — Péter kanonok Gentilis pápai követhoz, (1308). 220. — Erdélyi esperesek Gentilis pápai követhoz, (1309. szept. 16.) 221. — A pécsi káptalan Gentilis pápai követhoz, 1309. szept. 30. 222. — László vajda a szászokhoz, 1309. nov. 24. 224. — István bán a velencei dogéhoz, (1310 aug.) 225. — I. Károly V. Kelemenhez, (1311.) okt. 10. 225. — A magyarországi püspökök V. Kelemenhez, 1313. nov. 1. 226. — I. Károly a kereskedőkhöz, 1316. szept. 16. 227. — I. Károly Soranzo Jánoshoz, (1322.) aug. 3. 228. — I. Károly az erdélyi káptalanhoz, 1323. jan. 6. 228. — I. Károly Erzsébet király-

néhoz, 1328. márc. 8. 230. — I. Károly a trauiakhoz, 1338. márc. 8. 231. — Magyarországi főpapok XII. Benedekhez, (1338) 231. —

VIII. fejezet. A XIV. század magánlevelezése ... 235—249

Temes megyei jobbágyok Magyar Pál várnagyhoz, (1325 után). 236. — Magyar Pál várnagy Temes megyei népeihez, (1325 után). 237. — Dózsafi Jakab felesége Egyedfia Iván mesterhez, 1326. márc. 25. 238. — Miklós vajda Boxa fiaihoz, (1315—1339 között). 238. — Tamás vajda az ebendorfi jobbágyokhoz, 1328. júl. 20. 239. — M. Iskolamester Péter iskolamesterhez, (1325—1341 között). 239. — Péter iskolamester M. iskolamesterhez, (1325—1341 között). 240. — M. iskolamester Magyar Pál várnagyhoz, (1325—1341 között). 241. — Dénes bán Temes megyei népeihez, (1335 után). 241. — János bán Tamás mesterhez és Demeterhez (1328—1342 között.) 241. — Miklós püspök egy csodajelről, 1346. 242. — Miklós püspök egy megyéhez, (1330—1362 között). 243. — Az egi káptalan egy megyéhez, (1330—1362 között). 243. — Lajos király parancslevele, 1347. máj. 11. 244. — A váradi tanács kállói Simon fiaihoz, 1347. nov. 2. 245. — Miklós pap Benedek espereshez, (a XIV. század első fele). 246. — Tatamér prépost Móric fia Simon mesterhez, 1352. okt. 13. 246. — Kálmán püspök Győr megyei papokhoz, 1356. okt. 20. 247. — Treutel és János László Remetei Istvánhoz, 1360. jún. 7. 247. — Dénes vajda az erdélyi káptalanhoz, 1362. máj. 29. 248. — Domokos deák Semjéni Klárához, 1363. jan. 28. 248. — Jutasi Ilona Fusco Lászlóhoz, (1365. febr. 28.) 249.

IX. fejezet. I. Lajosnak és kortársainak politikai levelezése ..... 251—290

I. Lajos a baráti fejedelmekhez, 1343. 254. — I. Lajos Zára városához, 1343. máj. 15. 255. — Erzsébet királyné András grófhhoz, (1343.) jún. 19. 255. — I. Lajos Zára városához 1345. aug. 25. 256. — I. Lajos Johanna királynőhöz, (1345). 256. — I. Lajos VI. Kelemenhez, 1346. jan. 15. 256. — I. Lajos VI. Kelemenhez, (1346.) jan. 15. 258. —

I. Lajos VI. Kelemenhez, (1346.) jan. 15. 259. — I. Lajos a záraiakhoz, 1346. márc. 3. 260. — Erzsébet királyné VI. Kelemenhez, (1346.) márc. 18. 260. — Erzsébet királyné VI. Kelemenhez, (1346.) márc. 18. 261. — I. Lajos VI. Kelemenhez, (1346.) márc. 19. 262. — Erzsébet királyné VI. Kelemenhez, (1346.) márc. 27. 263. — I. Lajos Zára városához, 1346. dec. 31. 264. — I. Lajos VI. Kelemenhez, (1347.) márc. 27. 264. — László mester András püspökhöz, (1348.) márc. 19. 267. — I. Lajos Andrea Dandolóhoz, 1349. jún. 7. 269. — I. Lajos Andrea Dandolóhoz, (1349.) dec. 17. 270. — I. Lajos Andrea Dandolóhoz, (1350. ápr. 18.) 270. — I. Lajos Tarantói Lajoshoz, (1350.) 271. — I. Lajos Genova dogéjához, (1352.) szept. 20. 271. — I. Lajos Velence követeihez, (1353.) ápr. 26. 272. — I. Lajos III. Kázmérhez, 1355. jan. 24. 273. — I. Lajos Firenze városához, (1358.) febr. 20. 273. — Szécsi Miklós bán Giovanni Dolfín velencei dogéhez, (1359.) dec. 23. 274. — I. Lajos IV. Károlyhoz, (1361.) 275. — I. Lajos Tarantói Lajos herceghez, 1361. szept. 10. 276. — I. Lajos Firenze városához, (1365.) júl. 12. 276. — I. Lajos Velencéhez, 1366. szept. 20. 277. — I. Lajos Marco Cornaro dogéhez, 1367. márc. 5. 278. — I. Lajos Himfi Péter várnagyhoz, (1367.) ápr. 2. 278. — Himfi Péter bán Erzsébet királynéhez, 1367. máj. 22. 278. — I. Lajos a spalatóiakhoz, (1367.) jún. 30. 279. — I. Lajos Himfi Benedek bánhoz, (1368.) márc. 26. 280. — I. Lajos Himfi Benedek bánhoz, (1368. júl. 17.) 280. — Himfi Péter bán Himfi Benedek bánhoz, (1368. okt. 7.) 281. — I. Lajos Himfi Péter bánhoz, 1369. aug. 29. 282. — I. Lajos Himfi Benedek ispánhoz, (1371.) aug. 8. 282. — I. Lajos IV. Károlyhoz, 1372. febr. 20. 283. — Oppelni László követe Przemyslaw herceghez, (1372.) 283. — I. Lajos Himfi Benedek bánhoz és társaihoz, 1373. jan. 9. 284. — I. Lajos Himfi Benedek bánhoz és társaihoz, 1373. jan. 16. 285. — I. Lajos Himfi Benedek ispánhoz, 1374. júl. 6. 285. — I. Lajos Firenzéhez, 1379. nov. 21. 286. — I. Lajos Károly durazzói herceghez, 1380.

nov. 29. 287. — Bebek bán és a záraiak I. Lajoshoz, 1381. márc. 14. 288. — I. Lajos a dalmát városokhoz, 1382. júl. 20. 289. — I. Lajos az anconaiakhoz, 1382. júl. 28. 290.

X. fejezet. A városok levelezése	291—304
A jegyzői mesterség könyve, (a XIV. sz. közepe). 292. — Hogyan esedeznek a városlakók a király előtt. 293. — A király válasza. 294. — A király N. városhoz. 295. — N. város válasza. 295. — A király N. városhoz. 296. — N. város válasza. 297. — N. város egy nemeshez egy polgár károsodásáról. 298. — A nemes válasza N. városhoz. 299. — T. város bírása egy nemes ifjúhoz. 299. — A nemes ifjú válasza. 300. — N. város levelezései. 301. — A várnagy válasza. 302. — Levél a királytól egy lombard ügyében. 302. — A város válasza. 303.	
Függelék	305—308
Ajánlólevelek. 307. — Cerbanus szerzetes Dávid pannonhalmi apáthoz, (1131—1150 közt). 307.	
Jegyzetek	309
Történelmi bibliográfia	379
Szépirodalmi bibliográfia	385
Képzőművészeti bibliográfia	394
Pecséttani bibliográfia	415
Rövidítésjegyzék	422
Tárgymutató	425
A kötetben közölt illusztrációk	441

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója.
Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igaz-
gatója. Felelős szerkesztő: Balázs
György. Műszaki vezető: Löblin Im-
re. Műszaki szerkesztő: Kende Fri-
gyes. A borítót Csillag Vera tervezte.
Megjelent 3000 példányban. Terjede-
lem 22³/₄ (A/5) iv + 32 old. képmell.
Ez a könyv az MSZ 5601-59 és
5602-55 Á szabv. szerint készült.

60/23432. Franklin-nyomda

Budapest, VIII., Szentkirályi u. 28.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

